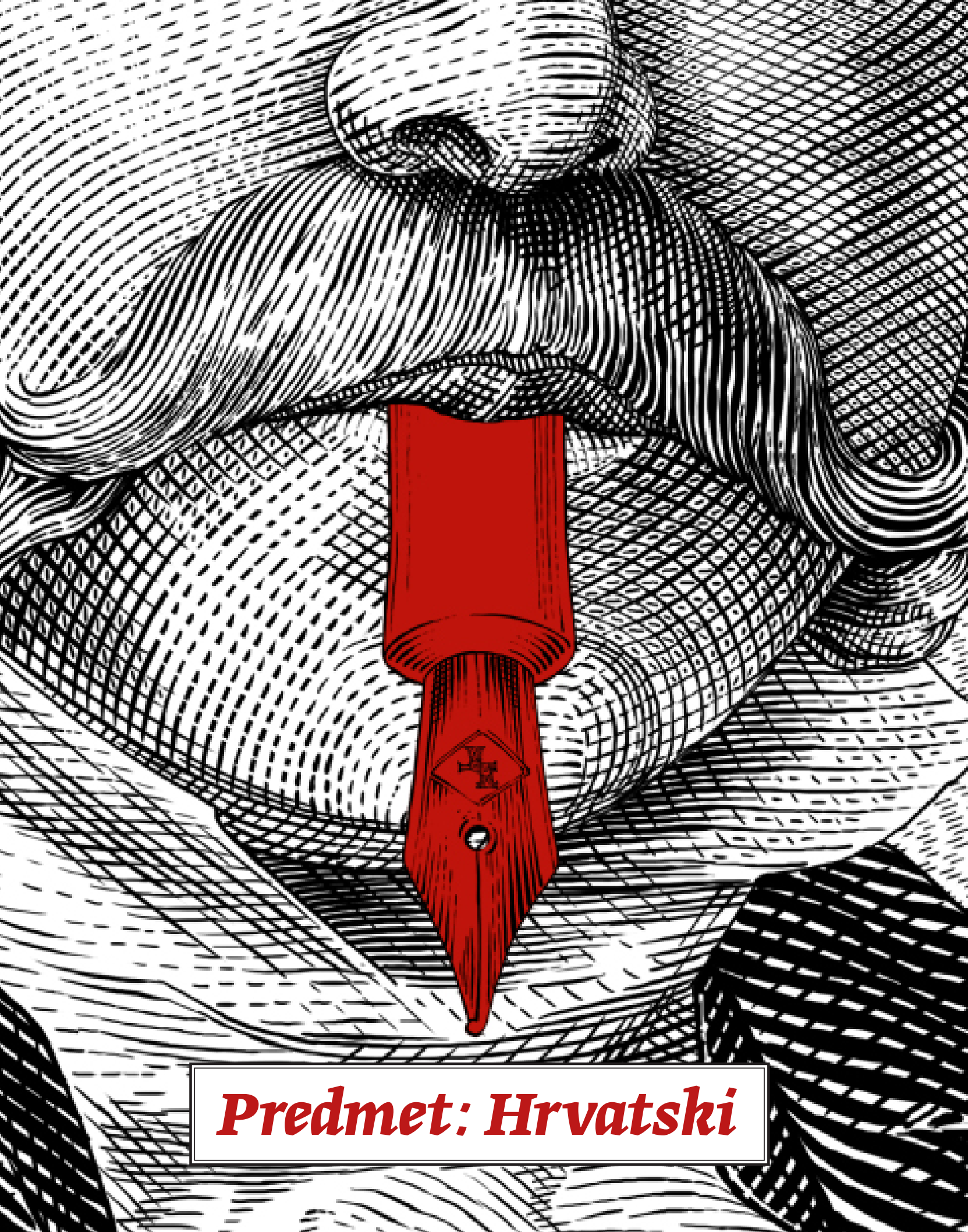

Predmet: Hrvatski

Predmet: Hrvatski

KATALOG IZLOŽBE

Drugo popravljeno i dopunjeno elektroničko izdanje

UREDNIČE

Ana Čavar

Lahorka Plejić Poje

NAKLADNIK

FF press

ZA NAKLADNIKA

Domagoj Tončinić

SUNAKLADNIK

Hrvatski školski muzej

ZA SUNAKLADNIKA

Anita Zlomislić

UREDNIČA PODRUČJA

Danijela Lugarić Vukas

KATALOŠKI OPISI

Ana Čavar

Lahorka Plejić Poje

Štefka Batinić

Sonja Gaćina-Škalamera

Kristina Gverić

Branka Manin

Sanja Nekić

Elizabeta Serdar

RECENZENTI TISKANOG IZDANJA

Ante Bežen

Marijana Češi

Mira Menac-Mihalić

Davor Nikolić

KOREKTURA ELEKTRONIČKOG IZDANJA

Ana Čavar

Lahorka Plejić Poje

DIZAJN

Šesnić&Turković, Barbara Bjeliš

SKENIRANJE I FOTOGRAFIRANJE GRAĐE

Fredy Fijačko

Sanja Nekić

Željko Pecotić

GODINA TISKANOG IZDANJA: 2021.

ISBN TISKANOG IZDANJA: 978-953-175-960-1

GODINA ELEKTRONIČKOG IZDANJA: 2026.

ISBN ELEKTRONIČKOG IZDANJA: 978-953-379-346-7

DOR: <https://doi.org/10.17234/9789533793467>

MREŽNO IZDANJE DOSTUPNO NA:

FF OPEN PRESS:

<https://openbooks.ffzg.unizg.hr/>

PREDMET: HRVATSKI - IZDANJA

<https://predmet-hrvatski.com/izlozba-2/izdanja/>

Djelo je objavljeno pod uvjetima Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodne javne licence (CC-BY-NC-ND) koja dopušta korištenje, dijeljenje i umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet da se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje djela u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.

Elektroničko izdanje kataloga Predmet: Hrvatski nastalo je u okviru institucijskog istraživačkog projekta Transferi znanja u Hrvatskom jeziku: konceptijski i sadržajni (dis)kontinuiteti Filozofskog fakulteta u Zagrebu koji financira Europska unija – NextGenerationEU.

Izneseni stavovi i mišljenja samo su autorova i ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

Predmet: Hrvatski

UREDNIČE Ana Ćavar, Lahorka Plejić Poje

Zagreb, 2026.

Drugo, dopunjeno i popravljeno izdanje
Prvo e-izdanje

Sadržaj

7	O DRUGOM IZDANJU
8	UVODNA RIJEČ
10	1. PREMA HRVATSKOM U ŠKOLI
10	Modernizacija osnovnog i srednjeg školstva u dugom 19. stoljeću i uloga hrvatskog jezika (<i>Vlasta Švoger i Dinko Župan</i>)
19	Prosvjetom k slobodi: Školstvo i nastava hrvatskoga u oblikovanju modernoga hrvatskog nacionalnog identiteta (<i>Suzana Cocha</i>)
23	Hrvatski u nastavnim planovima i programima (<i>Štefka Batinić</i>)
29	Kratki povijesni pregled izobrazbe nastavnika hrvatskoga jezika (<i>Vlado Pandžić</i>)
34	Gramatike i rječnici do Mažuranićeva zakona 1874. (<i>Anđela Frančić</i>)
39	Kroatistički prinosi Ivana Filipovića (<i>Ivan Marković</i>)
43	Ilirska čitanka (<i>Davor Dukić</i>)
48	2. OD MAŽURANIĆEVA ZAKONA 1874. DO SLOMA AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE
50	Počeci Hrvatskog u školi (<i>Ana Čavar</i>)
55	Početnice u 19. stoljeću (<i>Jadranka Nemeth-Jajić</i>)
59	O pučkoškolskim čitankama do 1918. (<i>Josipa Tomašić</i>)
64	O gimnazijskim čitankama do 1918. (<i>Lahorka Plejić Poje</i>)
70	Usmena književnost u nastavi (<i>Evelina Rudan</i>)
73	Gramatike, pravopisi i nastava hrvatskoga od 1874. do 1918. (<i>Anđela Frančić</i>)
79	Staroslavenski iskon (<i>Stjepan Damjanović</i>)
83	Dva udžbenika stilistike (<i>Krešimir Bagić</i>)
86	Hrvatski u školama srednje Dalmacije (<i>Josip Lasić</i>)
90	3. OD ZAVRŠETKA PRVOG DO KRAJA DRUGOG SVJETSKOG RATA
92	Početnice u 20. stoljeću (<i>Jadranka Nemeth-Jajić</i>)
97	Pravopisi i gramatike u školskoj uporabi od 1918. do 1945. (<i>Bernardina Petrović</i>)
103	Pučkoškolske čitanke od 1918. do 1945. (<i>Dubravka Zima</i>)
110	Čitanke za gimnazije, srednje i druge više škole od 1918. do 1945. (<i>Dubravka Zima</i>)
115	Četiri istarske jezične borbe 20. stoljeća. Hrvatski jezik u istarskim školama (<i>Marko Ljubešić</i>)
119	Prema metodici nastave hrvatskog jezika i književnosti (<i>Ana Čavar</i>)
124	4. HRVATSKI DO OSAMOSTALJENJA 1991.
127	Institucionalizacija metodike (<i>Vesna Bjedov</i>)
132	Nastavni jezik i ime predmeta u školama (1945-1990) (<i>Krešimir Mićanović</i>)

- 136 Naziv jezika u školskim knjigama i dokumentima od 1945. do 1991.
(*Igor Marko Gligorić i Iva Nazalević*)
- 141 Poučavanje Hrvatskoga jezika do strukturalizma i nakon njega (*Ivo Pranjković*)
- 144 Gramatika i pravopis od Drugog svjetskog do Domovinskog rata (*Dinka Pasini*)
- 149 Udžbenici hrvatskoga jezika u osnovnoj i srednjoj školi od 1945. do 1991.
(*Jadranka Nemeth-Jajić*)
- 154 Književna riječ, učenje o književnosti i jezično-izražajne aktivnosti u
osnovnoškolskim čitankama 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća (*Karol Visinko*)
- 161 O lektiri (*Berislav Majhut*)
- 167 Srednjoškolske čitanke od 1945. do 1990. (*Zvonimir Glavaš*)

174 5. PREMA KURIKULSKOM SUSTAVU

- 177 Konceptijski i sadržajni (dis)kontinuiteti u Hrvatskom jeziku (*Ana Čavar*)
- 180 Jezikoslovno i jezično znanje u predmetu Hrvatski jezik (*Zrinka Jelaska*)
- 185 Pregled važnijih školskih gramatika i pravopisa do 2006. (*Marko Alerić*)
- 189 Hrvatski jezik u prvim četirima razredima osnovne škole nakon 1991.
(*Katarina Aladrović Slovaček*)
- 194 Udžbenici Hrvatskoga jezika za predmetnu nastavu od 1991. do 2011.
(*Tamara Gazdić-Alerić*)
- 198 Razvojni put jezičnoga izražavanja u nastavnim planovima i programima za
Hrvatski jezik u osnovnoj školi u drugoj polovici 20. i na početku 21. stoljeća
(*Karol Visinko*)
- 203 Srednjoškolski udžbenici hrvatskoga jezika na razmeđu tisućljeća (1991–2011)
(*Bernardina Petrović*)
- 209 Nastava književnosti u višim razredima osnovne škole od 1991. do HOS-a
(*Mila Pandžić*)
- 212 Književnost u gimnazijskom programu od 1991. do 2011. (*Emica Calogjera Rogić*)
- 217 Trajna veza filma i učenja (*Tomislav Šakić*)

225 LITERATURA

231 IZVORI

242 IZLOŽBA

- 243 Zagreb - Galerija Klovićevi dvori
- 244 Kataloški popis jedinica
- 257 Dubrovnik - Etnografski muzej, žitnica *Rupe*
- 258 Vukovar - Gradski muzej Vukovar
- 259 Bruxelles - Europski parlament u Bruxellesu

O drugom izdanju

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.01](https://doi.org/10.17234/9789533793467.01)

Katalog izložbe *Predmet: Hrvatski* prvi je put objavljen u studenom 2021. kao prateća publikacija istoimene izložbe, koja je od studenog 2021. do siječnja 2022. bila postavljena u Galeriji Klovićevi dvori. Nakon predstavljanja u Zagrebu izložba je u kolovožu i rujnu 2022. gostovala u dubrovačkom Etnografskom muzeju u žitnici *Rupe* u sklopu programa jubilarnog 50. seminara Zagrebačke slavističke škole. Izložbu smo potom od travnja do lipnja 2023. predstavile i vukovarskoj publici u Gradskom muzeju Vukovar. Izložbeni postavi obaju gostovanja lokalnim su izlošcima bili prilagođeni dubrovačkoj i vukovarskoj publici.

Da sadržaj izložbe učinimo dostupnim i izvan velikih izložbenih prostora, 2025. i 2026. osmišljen je i oblikovan putni postav izložbe namijenjen gostovanjima u obrazovnim, kulturnim i javnim ustanovama u Hrvatskoj i inozemstvu. Nakon postavljanja izložbe u Zagrebu te na krajnjem jugu i istoku Hrvatske, izložba *Predmet: Hrvatski* u rujnu 2026. prvi je put predstavljena inozemnoj publici

u Europskom parlamentu u Bruxellesu. Izložbom o hrvatskom jeziku, danas jednom od službenih jezika Europske unije, u Europskom parlamentu u Bruxellesu simbolički je zatvoren krug koji je započeo u školskim klupama Habsburške Monarhije prije gotovo dva i pol stoljeća.

Drugo, dopunjeno izdanje kataloga, uz monografski dio publikacije, sadrži kataloški popis jedinica zagrebačke izložbe te impresume svih dosadašnjih izložbenih postava prateći kronologiju izložbe do rujna 2026.

Premda su neke od tema dodatno razrađene u zborniku *Hrvatski jezik: povijest i uloge nastavnog predmeta*, koji je objavljen 2023, monografski dio kataloga još je uvijek jedini sustavan prikaz razvoja hrvatskog jezika kao nastavnog predmeta od njegova uvođenja u škole do danas. U drugom su izdanju popravljene i neki očiti propusti i previdi prvog izdanja. Nadamo se da će i ovo drugo, a prvo elektroničko izdanje zainteresiranim čitateljima biti za uhar!

Urednice

Uvodna riječ

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.02](https://doi.org/10.17234/9789533793467.02)

Materinski hrvatski u našem školskom sustavu zauzima posebno mjesto ne samo zbog uloge posrednika između svakog njegova govornika ponaosob i društvene zajednice u kojoj odrasta nego i zbog toga što je on ujedno i osnova za učenje svih drugih predmeta. Osim svojevrstne propusnice u ostale nastavne predmete u materinskim je jezicima svugdje u svijetu uz obrazovnu barem jednako istaknuta i odgojna ili, kako se u starijim čitankama navodilo, moralna, estetska, domoljubna funkcija. Ne čudi stoga što je satnica materinskih jezika oduvijek bila među većima u nastavnim planovima. U hrvatskom je kontekstu situacija specifična zbog složenih povijesnih i političkih okolnosti u kojima se oblikovao standardni jezik, a onda i nastavni predmet. Pritom su i jezik i književnost imali nosivu ulogu u oblikovanju modernog nacionalnog identiteta, pa se nastavni predmet uvelike oblikovao prema toj zadaći.

Danas kada hrvatski jezik i književnost više nemaju tu ulogu, u vremenu velikih i dalekosežnih promjena u školstvu — dovoljno je na globalnoj razini spomenuti digitalizaciju, a na lokalnoj uvođenje kurikulske reforme — pitanje uloge i smisla nastave hrvatskoga i predmeta Hrvatski jezik dobiva nove dimenzije. Izmjene školskih sustava uvijek potiču na rekapitulacije i promišljanja iskustava iz prošlosti. Ideja za izložbu o nastavnom predmetu Hrvatski jezik javila se upravo u tome procijepu između

krupnih promjena koje velikom brzinom ulaze u sustav s jedne strane i našega slabog uvida u dosadašnje stanje s druge. Naime povijest hrvatskoga kao nastavnog predmeta slabo je istražena, a područje koje treba obuhvatiti veliko i složeno. Ono uključuje različite vanjske okvire koji uređuju pedagoški sustav i školstvo u cijelosti. Hrvatski je pritom jedini ili jedan od nekoliko predmeta što obuhvaća djecu i mlade u velikom dobnom rasponu, od 7. do 19. godine života, odnosno uključuje 12 godina školovanja tijekom kojih se učenici i njihove potrebe i mogućnosti uvelike mijenjaju. Za razliku od drugih predmeta, već je spomenuto na početku, nastava materinskoga jezika izrazitije uključuje zadaće koje nisu samo obrazovne. Nadalje, ona je složena i zbog toga što obuhvaća dva područja: jezik i književnost, u proteklih pola stoljeća i film, radio, kazalište, strip, a danas dobrim dijelom i medijsku pismenost. Pritom svako od spomenutih područja podrazumijeva drukčije koncepte i metode poučavanja. Konačno, nastava je živo tkivo podložno najrazličitijim silnicama koje rijetko ostaju zabilježene i koje se najčešće mogu tek donekle rekonstruirati.

Izložba i katalog stoga žele biti poticaj za sustavnije istraživanje povijesti i različitih aspekata nastave materinskog hrvatskog i njegove uloge u opismenjavanju, cjelokupnom obrazovanju i složenim odgojnim

zadaćama tijekom nešto više od posljednjih dvaju stoljeća — od uspostave javnog državnog školstva u Habsburškoj Monarhiji i osobito od uvođenja hrvatskoga jezika kao obveznog predmeta i nastavnoga jezika u pučkim i građanskim školama, gimnazijama i strukovnim školama, odnosno od početaka njegova institucionalnog poučavanja do objave *Nacionalnog okvirnog kurikulum*a.

Prilozima u monografskom dijelu kataloga obuhvaćene su osnovna i srednja škola, dakle cijela obrazovna okomica u kojoj je predmet dio obveznog plana. U uvodnom dijelu naznačen je povijesni i društveni kontekst važan za razumijevanje šire uloge hrvatskoga jezika, kao i za sam nastavni predmet. Središnji je dio kataloga sastavljen prema kronološko-tematskom načelu. Iako bi reforme školstva možda bile primjereniji međaši, uvjetovanost škole i predmeta državnim okvirima poslužile su kao prepoznatljivije točke. Tako prvo razdoblje ponajviše čini građa iz vremena Austro-Ugarske Monarhije, drugo iz Kraljevine SHS, odnosno Jugoslavije i NDH, treće iz doba FNR/SFR Jugoslavije, a četvrto od osamostaljenja Hrvatske do najnovije reforme. Unutar kronološkog okvira podjela je provedena prema dvama predmetnim područjima, jezičnoj i književnoj pouci, s kojima se prepleću pitanja metoda i načina poučavanja. Prilozi su u

katalogu autorski i ujednačavani su samo na razini nekih pravopisnih načela. Citate uz priloge birale su urednice.

S obzirom na opseg i složenost teme, mnogo je toga moralo biti izostavljeno. Katalog ipak vidimo kao korak u usustavljivanju goleme građe i kao pokušaj da se predmetu priđe sintetski. Istraživanja i propitivanja vanjske i unutarnje povijesti predmeta, povijesti njegovih sadržaja i metoda, svakako bi trebala biti korisna i za buduća promišljanja Hrvatskoga jezika. Uz nakanu da pokaže nešto od onoga što sadrži katalog i da bude edukativna, izložba ima i komemorativnu funkciju jer upućuje i podsjeća na to kako je škola izgledala nekada.

Okolnosti u kojima je nastajao katalog bile su teške i obeshrabrujuće. Nakon što je dogovorena izložba u Hrvatskom školskom muzeju, započela je pandemija, koja je otežala pristup građi, a onda su potresi, prvo zagrebački pa petrinjski, zgradu Muzeja učinili neupotrebljivom. Zahvaljujući susretljivosti Galerije Klovićevi dvori, koja udomi i izložbu, i katalog i izložba ipak su tu. Na zabavu i na korist, nadamo se.

Urednice

[illegible]

D. Chetverti Del.
O osobnoga chtenya.
Osobnom spis.

Pd osjebnoga chlenya.

no do sebe nom. sejenja razmeva
pri klapckickijem

...m chbejenya razmeva.
pri klapchekjenya sam razmeva se, tak
tak spolnits naprediz.
elbejenya

elbejnya radudiki, y akobi...

baratanya, mi dadi...

Baratanya mi Josef Stojungu.
Daste Kojoschemiti. De
Kni niti.

...pri Stjepančiću. Da on i našim gladi
...može pomoći. Da on i našim gladi
...može pomoći. Da on i našim gladi

...Droem naradnom potrebnim chet'e,
...mke mo'a ruchenka migamati
...bricha gregorio, a...

*...micha gogoverno, y rrañerno, mika n
Dugachije, ali Novy, ali...*

1. **Identify the main idea or topic of the passage.**
 2. **Read the passage carefully, paying attention to details and context.**
 3. **Underline or highlight key words and phrases that support the main idea.**
 4. **Summarize the main idea in your own words.**
 5. **Write a short paragraph explaining the main idea and how it is supported by the details.**

100

[illegible]

*Prema
Hrvatskom
u školi*

Modernizacija osnovnog i srednjeg školstva u dugom 19. stoljeću i uloga hrvatskog jezika*

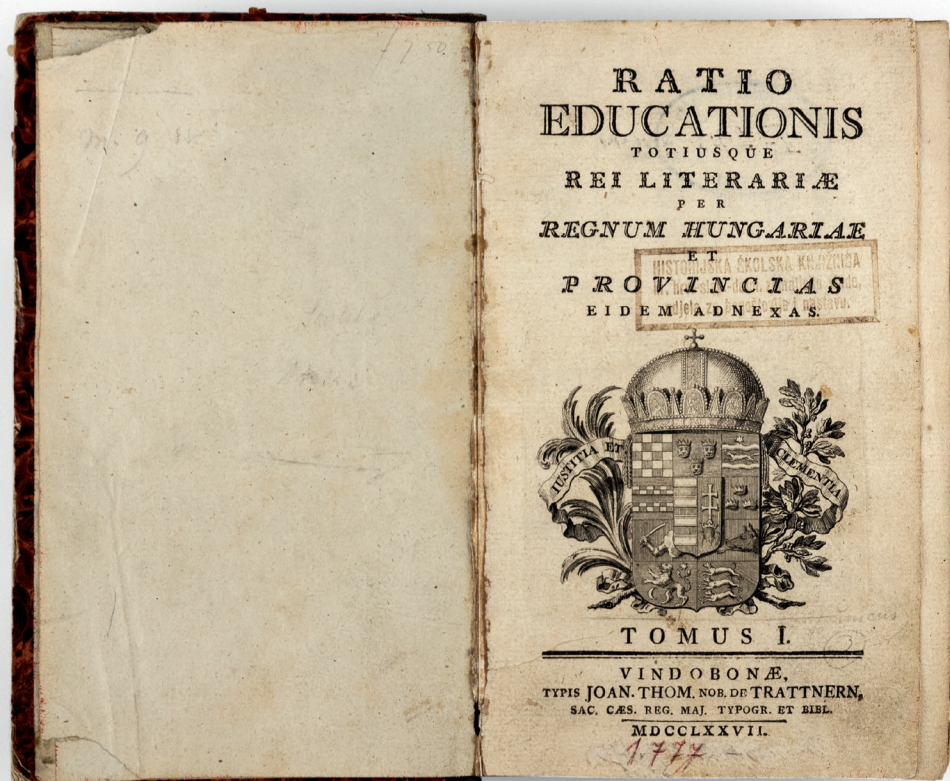
[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.03](https://doi.org/10.17234/9789533793467.03)

VLASTA ŠVOGER
I DINKO ŽUPAN

Do druge polovine 18. stoljeća u europskim zemljama, uključujući teritorijalno razjedinjene hrvatske zemlje, ne postoji školstvo kao odgojno-obrazovni podsustav društva, a najvažniju ulogu u osnivanju i održavanju škola na svim razinama imala je Katolička crkva. U drugoj polovici stoljeća pod utjecajem ideja prosvjetiteljstva porasla je svijest o važnosti obrazovanja podanika kao jednog od preduvjeta za provedbu sveobuhvatnih reformi koje će omogućiti razvoj predmodernih država, čemu su težili prosvijećeni vladari europskih država. Školstvo postaje političko pitanje i započinje njegova modernizacija, koju provodi država. Nakon ukidanja isusovačkog reda 1773, koji je imao iznimno važnu ulogu u hrvatskom srednjem i visokom školstvu, zaplijenjena je njegova imovina. Time su osigurani i financijski temelji za provođenje modernizacijskih reformi školstva u Habsburškoj Monarhiji, dio koje su bile hrvatske zemlje, osim Dalmacije i dijela Istre, koje su u sastav Monarhije ušle početkom 19. stoljeća. Prva reforma

školstva provedena je za vladavine Marije Terezije prema modelu primijenjenom u Pruskoj (Van Horn Melton 2003). Vladarica je osnovala Dvorsko školsko povjerenstvo u Beču, koje je preuzelo ulogu osmišljavanja reforme školstva i upravljanje njime. Johann Ignaz von Felbiger izradio je nacrt ustroja državnog školstva u Monarhiji. Godine 1774. donesen je *Opći školski red za njemačke normalne, glavne i trivijalne škole* (*Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen*), koji je vrijedio u austrijskim i češkim pokrajinama i Vojnoj krajini te je regulirao osnovno školstvo. Pravo na besplatno osnovno obrazovanje dobila su sva djeca neovisno o socijalnoj, vjerskoj ili spolnoj pripadnosti. Regulirani su ustroj i financiranje škola, a država je preuzela nadzor nad njima. Uvedene su tri vrste osnovnih škola: trivijalne škole u mjestima sa župnom crkvom, glavne škole u gradovima i normalna škola u središtu školskog povjerenstva pojedine pokrajine. U trivijalnim školama poučavale su se osnove čitanja, pisanja, računanja i vjeronauk. Nastavni jezik u Vojnoj krajini bio je njemački, koji je bio i zapovjedni jezik vojske. Glavne škole namijenjene su učenicima koji su se planirali baviti obrtom ili trgovinom ili nastaviti obrazovanje u gimnazijama.

*Rad je rezultat istraživanja provedenih u sklopu projekta "Europski korijeni moderne Hrvatske: transfer ideja na političkom i kulturnom polju u 18. i 19. stoljeću", IP-2018-01-2539, koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

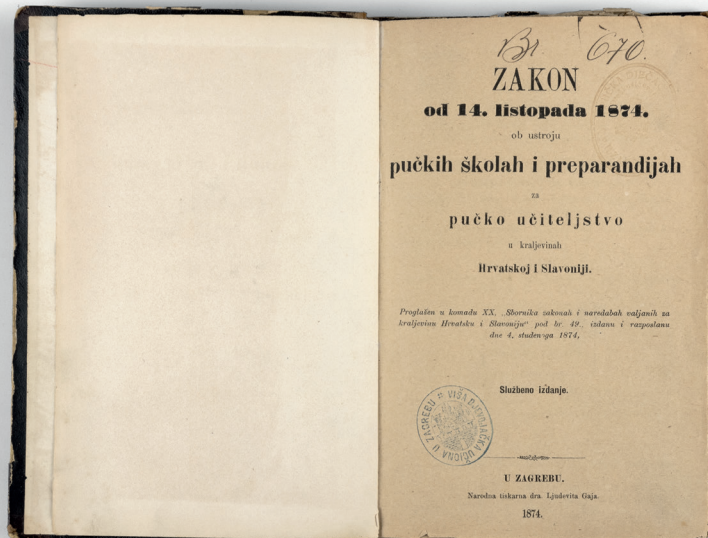
Ratio educationis totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas, Beč, 1777.

Nastavno gradivo glavnih i normalnih škola (obučavale su i buduće učitelje) obuhvaćalo je vjeronauk, etiku, matematiku, računovodstvo, pisanje, materinski (hrvatski) i latinski jezik, povijest, zemljopis, povijest umjetnosti, znanost o prirodi, osnove arhitekture i mjerništva, poljodjelstvo i tehničke vještine (Horbec i Švoger 2010, Horbec, Matasović i Švoger 2017).

Ista načela državnog školstva u ugarskom dijelu Monarhije i slični nastavni sadržaji uvedeni su tri godine kasnije donesenom naredbom *Sustav obrazovanja i cjelokupnog školstva za Ugarsko Kraljevstvo i njemu pridružene zemlje* (*Ratio educationis totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*, 1777). Njome je regulirano školstvo na svim razinama, a vrijedila je u Hrvatskoj i Slavoniji. Materinski jezik (hrvatski u Hrvatskoj i Slavoniji) nastavni je u narodnim školama (pučkim školama s različitim trajanjem, ovisno o veličini mjesta u kojem se nalazi). U srednjim školama – gramatičkim školama i gimnazijama – materinski jezik rabi se za vježbanje pravopisa i krasopisa, a u gramatičkim školama i kod vježbi prevođenja te u nastavi vjeronauka (Horbec, Matasović i Švoger 2017, Cuvaj 1910–1913, I). Sustav uspostavljen za vladavine Marije Terezije

uz manje je izmjene ostao na snazi do sredine 19. stoljeća i nije znatnije pridonio širenju pismenosti u Hrvatskoj. U njoj je 1830-ih godina, uključujući Vojnu krajinu, ukupno bilo oko 230 škola i velik problem predstavljali su nedovoljno obrazovani učitelji i slabo pohađanje nastave, napose djevojčica (Ograjšek Gorenjak 2007).

U jeku hrvatskog preporodnog pokreta, oštih sukobljavanja hrvatske i mađarske politike oko očuvanja hrvatske autonomije i nastojanja Mađara da mađarski jezik uvedu kao službeni u Ugarskoj, dio koje su bile i Hrvatska i Slavonija, Ugarski sabor usvojio je 1845. reformu školstva koju je vladar potvrdio. Naredbom *Sustav početnih škola* (*Systema scholarum elementarium*) uvedene su dvogodišnje niže i dvogodišnje više pučke škole. Preporučeno je odvajanje učenika prema spolu, materinski jezik, odnosno hrvatski jezik u Hrvatskoj, nastavni je, dok je u gradskim školama uveden mađarski kao nastavni predmet. Niža škola trebala je svim učenicima pružiti najosnovnija znanja iz vjeronauka, čitanja, pisanja i računanja. Nastavni sadržaji prilagođeni su lokalnim gospodarskim prilikama, pa su u gradskim školama dječaci dobivali i osnovnu pouku iz knjigovodstva te novca i mjera. Uvedena su tri tipa škola

➤ *Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandijah za pučko učiteljstvo u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1874.*

za djevojčice, ovisno o imovinskom i društvenom statusu roditelja. U njima su djevojčice dobivale i različitu pouku iz ženskog ručnog rada te kućanskih poslova primjerenih pojedinom staležu. U višim djevojačkim školama za djevojke iz plemićkih obitelji uz hrvatski kao nastavni jezik učenicice su dobivale pouku iz mađarskog, njemačkog i francuskog jezika, crtanja, glazbe i plesa (Horbec, Matasović i Švoger 2017). Vjeronauk je od reformi Marije Terezije do raspada Monarhije bio obvezni predmet u svim osnovnim i srednjim školama i nastava se uglavnom izvodila na materinskom jeziku.

Revolucionarna previranja koja su u proljeće 1848. zahvatila velik dio Monarhije i Europe stvorila su povoljno političko ozračje za sustavnu reformu obrazovnog sustava u habsburškoj državi. Po prvi put osnovano je Ministarstvo javne nastave u Beču (uskoro je postalo Ministarstvom bogoštovlja i nastave), koje je trebalo osmisliti i provesti cjelovitu reformu obrazovnog sustava u Monarhiji (Švoger 2017). Reformu je po uzoru na prusko školstvo uglavnom osmislio Franz Serafin Exner i formulirana je u *Nacrtu temeljnih načela javne nastave u Austriji* (*Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens in Österreich*), objavljenom početkom ljeta 1848. U toj prvoj cjelovitoj reformi školstva u Monarhiji briga za uređenje školstva definirana je kao jedno od temeljnih prava države koja preuzima nadzor i upravlja njime preko pedagoških djelatnika. Osnovne škole imaju odgojnu i obrazovnu ulogu i trebaju osposobiti državljane za samostalan život i ostvarenje javnih prava i obveza. Ponovno je naglašeno da je osnovno školstvo besplatno i dostupno svima neovisno o spolu, socijalnom položaju ili vjerskoj pripadnosti. Nastavni jezik u osnovnim školama je materinski jezik, odnosno hrvatski jezik u Hrvatskoj, ali se može učiti i drugi zemaljski jezik.

Materinski jezik uglavnom je trebao biti nastavni jezik i u srednjim školama: gimnazijama (tijekom neoapsolutizma od 1854. do 1860. nastavni jezik bio je njemački i u Hrvatskoj), realnim školama, građanskim i višim djevojačkim školama. Ovim zakonom (vladar ga je potvrdio i ušao je u primjenu od početka sljedeće školske godine) uvedene su osmogodišnje gimnazije, matura kao ispit zrelosti i uvjet za upis na studij, predmetni nastavnici u višim razredima gimnazije, razrednik kao posrednik između učenika, predmetnih nastavnika i roditelja te razredna knjiga (imenik i dnevnik). *Nacrt temeljnih načela* postao je temeljem modernizacije školstva na svim razinama u Habsburškoj Monarhiji do njezina raspada 1918, a neki pedagoški standardi i instituti koje je uveo u modificiranom obliku postoje i danas (Švoger i Horbec 2013). Po uzoru na taj zakon Prosvjetni odsjek Banskog vijeća, prve hrvatske *de facto* samostalne vlade, izradio je prvi prijedlog cjelovite reforme i modernizacije hrvatskog školskog sustava, prilagođen hrvatskim prilikama (*Osnova temeljnih pravila javnoga obučavanja za Hrvatsku i Slavoniju*, 1849), koji nije realiziran jer se Hrvatski sabor iz 1848. zbog ratnih okolnosti više nije sastao (Švoger 2012).

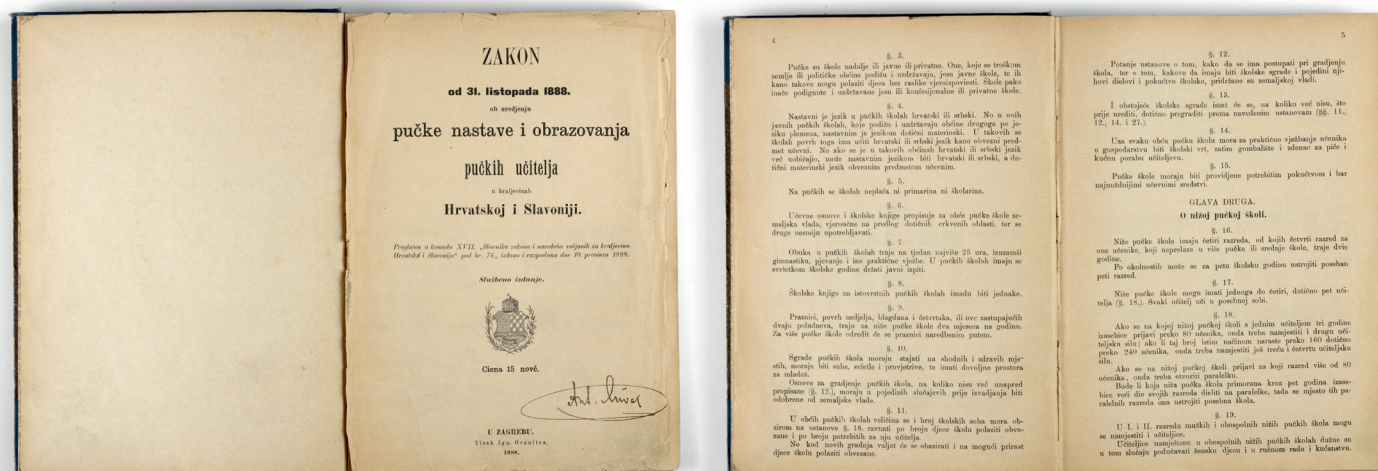
Načela iznesena u *Nacrtu temeljnih načela* o srednjem školstvu detaljno su razrađena u *Nacrtu ustroja gimnazija i realnih škola u Austriji* (*Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich*, 1849). Gimnazije su od škola za učenje klasičnih jezika postale školama u kojima je uspostavljena ravnoteža između nastavnih sadržaja iz jezičnih i društveno-humanističkih te matematičko-prirodoslovnih predmeta. One pružaju kvalitetno opće znanje i pripremaju muške učenike za studij filozofije, prava, teologije ili medicine (ženama je studij u Monarhiji dopušten tek na prijelazu u 20. stoljeće). Matura se sastoji od pismenog

ispita iz materinskog jezika, latinskog, grčkog i matematike te usmenog ispita iz navedenih i svih ostalih predmeta. Realne škole slijedile su ista načela, ali se nastava temeljila na popularnom pristupu, modernoj literaturi, živim jezicima i matematičko-prirodoslovnim predmetima. Te su škole učenicima trebale pružiti kvalitetna teorijska i praktična znanja potrebna za obavljanje obrtničkih i trgovačkih poslova, a više realne škole pripremiti učenike za studij na tehničkim institutima. Nakon niže gimnazije ili realke učenici su mogli nastaviti školovanje u višoj gimnaziji ili realci (Horbec, Matasović i Švoger 2017, Horbec i Švoger 2011). Kasnije je, u skladu s lokalnim potrebama, omogućeno osnivanje realnih gimnazija. Krajem 19. stoljeća u Hrvatskoj su se osmogodišnje gimnazije nalazile u Zagrebu, Sušaku, Varaždinu, Osijeku, Požegi, Gospiću, Vinkovcima, Pazinu, Zadru, Splitu i Dubrovniku, realne gimnazije bile su u Bjelovaru, Rakovcu (Karlovcu) i Senju, a velike realke u Zagrebu i Osijeku (Ograjšek Gorenjak 2007, Župan 2016).

Dječaci su nakon osnovne škole obrazovanje mogli nastaviti i u učiteljskim školama (prva je osnovana 1849. u Zagrebu) te u raznim stručnim školama (poljoprivrednim, pomorskim, trgovačkim, obrtničkim, tkalačkim, drvorezarskim i dr.). Djevojke su imale vrlo ograničene mogućnosti daljnjeg obrazovanja. U samostanu Sestara milosrdnica u Zagrebu je 1848. otvorena prva dvogodišnja škola za učiteljice s pravom javnosti (ranije su se učiteljice obrazovale u samostanu uršulinki u Varaždinu), a kasnije i u samostanu u Đakovu. Tek je 1875. otvorena Zemaljska ženska preparandija u Zagrebu, koja je djelovala svega desetak godina. Postojale su i razne stručne škole, primjerice Primaljsko učilište, Ženska šivaća i risarska škola, Ženska obrtna škola u Zagrebu te stručna škola u Sisku (Franković 1958). U višim djevojačkim školama nastavni sadržaji bili su u skladu s promoviranim modelom oblikovanja poželjnog ženskog identiteta supruge, majke i domaćice. Stoga su djevojke uz vjeronauk, hrvatski jezik, osnove povijesti, zemljopisa, prirodnih znanosti i matematike, druge strane jezike, pjevanje i crtanje učile i ženski ručni rad i vođenje kućanstva. Nastojanjem Marije Jambrišak i tadašnjeg predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu Izidora Kršnjavog u Zagrebu je 1892. osnovan Privremeni ženski licej, svojevrsna kombinacija osmogodišnje više gimnazije i realne škole za djevojke iz imućnih obitelji. Uz vjeronauk i hrvatski jezik djevojke su učile druge žive jezike i književnost. U višim razredima mogle su birati između triju smjerova: pedagoškog (za buduće učiteljice), latinskog i općeg (engleski jezik za buduće guvernante). Završni ispit na toj školi nije se priznavao kao javni ispit, pa su polaznice koje su učile latinski maturu morale polagati privatno u muškoj gimnaziji (Ograjšek Gorenjak 2006, 2007).

Austro-ugarska (1867) i nakon nje sklopljena Hrvatsko-ugarska nagodba (1868) uredile su državno-pravne odnose unutar trokuta moći Beč - Budimpešta - Zagreb. To je u idućih pedeset godina, odnosno do raspada Austro-Ugarske Monarhije na kraju Prvog svjetskog rata 1918. godine pružilo razmjernu političku stabilnost i omogućilo gospodarski razvoj i daljnu modernizaciju školstva, ponajprije osnovnog. Liberalni zakoni o osnovnom školstvu u Ugarskoj (1868) i Austriji (1869) regulirali su donošenje nastavnih planova i udžbenika, uvjeta koje moraju zadovoljiti škole, kvalitetnog obrazovanja učitelja kao preduvjet za kvalitetno osnovno obrazovanje koje je pod nadzorom države, osim nastave vjeronauka koja je u nadležnosti vjerskih zajednica. Na temelju austrijskog zakona o osnovnom školstvu doneseni su pokrajinski zakoni za Istru (1870), Dalmaciju (1871) i Vojnu krajinu (1871), koji su uz manje izmjene vrijedili do 1918. U njima su glavna načela austrijskog zakona prilagođena lokalnim prilikama. Pučke škole dijele se na opće (u Dalmaciji i Istri trajale su pet, u Vojnoj krajini šest godina) i na trogodišnje više pučke ili građanske škole. O nastavnim planovima, udžbenicima i nastavnom jeziku odlučuju pokrajinske vlasti, odnosno Glavno zapovjedništvo u Zagrebu. Nastavni jezik u pravilu je bio materinski jezik (hrvatski), uz mogućnost učenja drugog zemaljskog jezika, u Krajini njemačkog. Nastavni su predmeti vjeronauk, nastavni jezik (sic!), računanje, osnove prirode, fizike i kemije, zemljopis i povijest, osnove geometrije, pjevanje, tjelovježba i poljsko gospodarstvo za dječake, a za djevojčice i ženski ručni rad i kućanstvo, koje uvijek predaju učiteljice. Preporučeno je spolno odvajanje učenika, koje je u višim školama obvezno. U nižim je razredima u posebnim okolnostima dopušteno da učiteljice poučavaju i dječake. Učenici koji nisu nastavljali obrazovanje u građanskim školama morali su još jednu ili dvije godine pohađati opetovnicu, gdje su ponavljali naučeno gradivo. U građanskim su školama dodatni predmeti bili knjigovodstvo, pisanje poslovnih dopisa, prostorno crtanje i mjerstvo, a u višim djevojačkim školama ženski ručni rad i kućanstvo. Siromašna djeca mogla su dobiti besplatne udžbenike od općine, a predviđene su kazne za roditelje i skrbnike koji djecu ne šalju redovito u školu (Horbec, Matasović i Švoger 2017).

Po uzoru na austrijski i mađarski zakon o osnovnom školstvu reformski usmjerena vlada bana Ivana Mažuranića formulirala je prvi hrvatski zakon o osnovnom školstvu, koji je uz manje izmjene prihvaćen u Hrvatskom saboru i dobio je kraljevu potvrdu. *Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih školah i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* slijedio je liberalna načela austrijskog i mađarskog zakona, ali je donio i neka nova, još naprednija rješenja, primjerice da učitelji

📖 *Zakon od 31. listopada 1888. ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1888.*

i učiteljice imaju iste plaće i ista materijalna prava (što je bila iznimka u europskim razmjerima). Postali su državnim činovnicima s pravom na punu mirovinu nakon tri-deset godina službe, a propisana je obveza kontinuiranog stručnog usavršavanja učitelja. Osnovno školstvo bilo je obvezno i besplatno (roditelji su plaćali udžbenike) za svu djecu od navršene 7. godine života i obveza je trajala 5 godina. O neredovitu pohađanju nastave kao veliku problemu svjedoči to što zakon uz novčane predviđa i zatvorske kazne za roditelje koji djecu ne šalju redovito u školu, pa čak i mogućnost oduzimanja djece nemarnim roditeljima i dodjeljivanje skrbnika djeci (austrijski i mađarski zakon nisu predviđali tako stroge mjere). Kao nastavni jezik izrijekom je naveden hrvatski jezik, ili materinski jezik djece pripadnika drugih nacionalnih zajednica, ali je u tom slučaju hrvatski jezik obvezni predmet. Nastavni predmeti isti su kao u austrijskom i mađarskom zakonu, ali je tjelovježba prvi put uvedena kao obvezni predmet za djecu obaju spolova. U građanskim školama uz hrvatski kao nastavni jezik poučavali su se i njemački, a u Primorju talijanski jezik te predmeti vezani za gospodarstvo i obrte, prilagođeni lokalnim potrebama. Mažuranićev školski zakon stvorio je preduvjete za strukovnu autonomiju učitelja, proveo je sekularizaciju (država je preuzela nadzor nad školama, osim za nastavu vjeronauka) i modernizaciju školstva (Župan 2002, 2019, Raguž 2010, Gaćina Škalamera 2014, Horbec, Matasović i Švoger 2017).

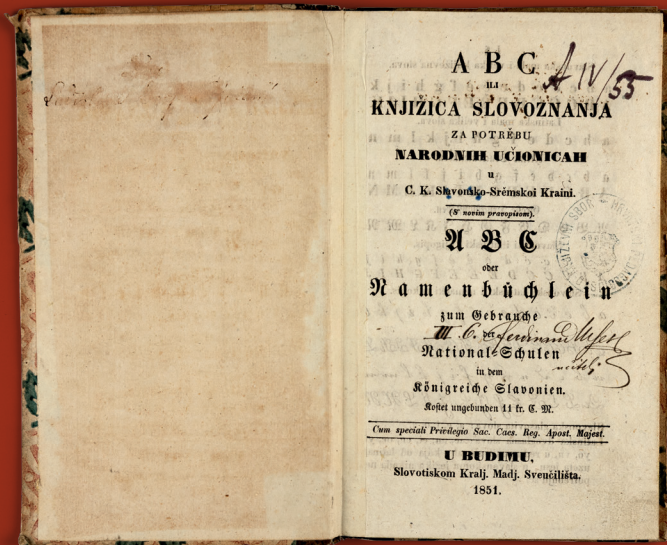
Nakon konačnog sjedinjenja Vojne krajine s Hrvatskom i Slavonijom 1881. i stabiliziranja vlasti bana Károlya Khuen-Hédervárya, koja se uvelike oslanjala na srpsku političko-gospodarsku elitu, donesen je novi zakon

o pučkom školstvu. *Zakon od 31. listopada 1888. ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* temeljio se na zakonu iz 1874. godine, ali je donio i neke novosti. Odgojno-obrazovna zadaća osnovne škole definirana je kao u prethodnom zakonu, ali je naglašeno da učenicima treba pružiti samo najpotrebnija znanja. Pučke škole su niže, koje traju četiri godine ili pet godina (učenici koji neće nastaviti školovanje u četvrti razred moraju ići dvaput), i više pučke škole (četverogodišnje strukovne škole i više djevojačke škole). Nastavni jezik je "hrvatski ili srbski", predmeti su isti kao u prethodnom zakonu. Više pučke škole za mladiće imale su tri smjera — za obrt, trgovinu i gospodarstvo — i tomu su prilagođeni stručni predmeti. Učiteljice su doduše zadržale iste plaće kao muški kolege, ali su nakon udaje morale napustiti rad u školi. Vjerske zajednice mogle su osnivati konfesionalne škole (to je propisano mnogo detaljnije nego ranije), a srpska zajednica mogla je osnovati i učiteljsku školu, što je uz naziv nastavnog jezika drugi veliki ustupak Srbima na koje se Khuen-Héderváryeva vlast oslanjala. Za deset godina, odnosno na četrdeset godina produljen je radni staž potreban za punu mirovinu učitelja (Horbec, Matasović i Švoger 2017, Raguž 2015–2016).

Nadovezujući se na zakon iz 1888. godine naredbom od 24. srpnja 1890. Odjel za bogoštovlje i nastavu izdao je *Naučne osnove za niže obće pučke škole*. Prema tom nastavnom programu "naučni cilj" predmeta Hrvatski ili srbski jezik bio je osposobiti "mladež da pravilno čita pisanu i tiskanu latinicu i ćirilicu, da čitano razumije te da svoje misli može ustmeno i pismeno razgovjetno izraziti" (*Službeni glasnik*, 1890). Predmet je bio podijeljen na tri segmenta:

čitanje, pisanje te usmeno i pismeno izražavanje misli. U prvom razredu naglasak je bio na upoznavanju s pisanim i tiskanim malim i velikim slovima, zatim na vježbanju polaganog i razgovijetnog čitanja, prepisivanju iz početnice i učenju manjih pjesmica “naizust iz početnice” (Isto). U drugom se razredu od učenika očekivalo učvršćivanje razgovijetnog čitanja latinice i ćirilice, učenje pjesmica iz čitanke, razlikovanje triju glavnih vremena, a svaki mjesec učenici bi dobivali jednu “slov.-stilističku školsku zadaću” (Isto). Od učenika se u trećem razredu očekivalo pravilno i izražajno čitanje, prepričavanje čitanog štiva vlastitim riječima te upoznavanje s padežima. U četvrtom razredu učenici su u potpunosti trebali savladati vještinu čitanja s pravilnim naglaskom te memoriranje pjesničkih štiva iz čitanke i pripovijedanje o njima u prozi (Isto).

Naglasak je u nastavnom programu bio na podizanju razine pismenosti učenika jer je još 1869. u Banskoj Hrvatskoj (Hrvatska i Slavonija bez Vojne krajine) bilo oko 85% nepismenih stanovnika, od toga 88% nepismenih na selu i 52% nepismenih u gradovima. Mažuranićevom reformom školstva do 1880. godine nepismenost je u Banskoj Hrvatskoj djelomično smanjena, ali ona je još uvijek bila velika jer je gotovo tri četvrtine stanovnika bilo nepismeno. Usporedimo li to s Donjom Austrijom, u kojoj je 1880. bilo samo 8,5% nepismenih stanovnika, uvidamo razmjerno slabu učinkovitost tadašnjeg hrvatskog obrazovnog sustava. Na cijelom prostoru austrijskog dijela Monarhije načelno su vrijedili isti obrazovni standardi, ali se razlikovalo njihovo provođenje u praksi. To pokazuje slučaj Dalmacije (koja je bila u austrijskom dijelu Monarhije), u kojoj je 1880. bilo 87% nepismenih stanovnika. Do kraja 19. stoljeća hrvatski obrazovni sustav, barem što se tiče opismenjavanja, postaje sve učinkovitiji pa je tako 1900. u Banskoj Hrvatskoj bilo 55% nepismenih stanovnika. Dakle Banska je Hrvatska u 20. stoljeće ušla s polovicom nepismenih stanovnika, a Dalmacija s čak 70% nepismenih stanovnika.

ABC ili knjižica slovoznanja za potrebu narodnih učionica
u c. k. Slavonsko-Srëmskoj Kraini, Budim, 1851.

PREGLED

sklanjanjah ilirskih.

Jedinstveni broj.

Padeži				I. Sklanjanje						II. Sklanjanje	III. Sklanjanje		
				tvërdo okanćanje			mekano okanćanje						
				mužka		sëdnja	mužka		srëdnja				
				živući	neživući		živući	neživući					
1.	Imeniteljni: tko ili što?	—	—	o	—	—	e	a	—				
2.	Roditeljni: koga ili česa?	a	a	a	a	a	a	e	i				
3.	Dateljni: komu ili čemu?	u	u	u	u	u	u	i	i				
4.	Tužiteljni: koga ili što?	a	—	o	a	—	e	u	—				
5.	Zvateljni!	e	e	o	u	u	e	o	i				
6.	Mëstni: gde?	u	u	u	u	u	u	i	i				
7.	Društveni: s kim ili čim?	om	om	om	em	em	em	om	ju				

Mnoštveni broj.

1.	Imeniteljni: tko ili što?	i	i	a	i	i	a	e	i		
2.	Roditeljni: koga ili česa?	ah	ah	ah	ah	ah	ah	ah	ih		
3.	Dateljni: komu ili čemu?	om	om	om	em	em	em	am	im		
4.	Tužiteljni: koga ili što?	e	e	a	e	e	a	e	i		
5.	Zvateljni!	i	i	a	i	i	a	e	i		
6.	Mëstni: gde?	ih	ih	ih	ih	ih	ih	ah	ih		
7.	Društveni: s kim ili čim?	i	i	i	i	i	i	ami	mi		

Zidna tabla “Pregled sklanjanjah ilirskih”,
Zagreb, kraj 19. st., HŠM Mp 2498.

Prosvjetom k slobodi: Školstvo i nastava hrvatskoga u oblikovanju modernoga hrvatskog nacionalnog identiteta

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.04](https://doi.org/10.17234/9789533793467.04)

SUZANA COHA

Geneza modernoga školstva u hrvatskim zemljama, u okrilju geneze i razvoja toga sustava u Habsburškoj Monarhiji, tumači se kao posljedica “porasta svijesti o nužnosti obrazovanja” (Horbec, Matasović i Švoger 2017), na kojoj se temeljila racionalističkim argumentima podupirana (post)prosvjetiteljska kultura zapadnih društava, posebice od druge polovine 18. i tijekom 19. stoljeća. U podlozi takvih tumačenja mogu se iščitati klasični modernistički teleološki koncepti koji kao krajnje točke sociopolitičkoga razvoja ističu nacije kao “zajednice” koje u idealnome slučaju posjeduju vlastitu državnu suverenost, a ako nje i nema, onda barem stanovite “zajedničke institucije” i “jedan kodeks prava i dužnosti za sve pripadnike” (Smith 1998). Sukladno tomu konstatira se da je u spomenutom razdoblju, do druge polovine 19. stoljeća, u Habsburškoj Monarhiji, a u okviru nje i u hrvatskim zemljama, školstvo “postupno” postalo jednim “od važnijih zadataka države

u razvoju” te da se ono, oslobodivši se ekskluzivne crkvene nadležnosti, afirmiralo kao “*politicum* — političko pitanje”. Slijedom toga, zaključuje se, školstvo se “pod okriljem države” transformiralo u “moderni školski sustav”. Kao ključno se ističe to da je postalo “dostupno svima, ali i obvezno za sve, neovisno o društvenom statusu i financijskoj moći pojedinca” (Horbec, Matasović i Švoger 2017). S druge strane, stanovita idealističnost takvih konstatacija razotkriva se kako njihovim omjeravanjem o statističke podatke i analize tako i njihovim sagledavanjem iz očista različitih teorija koje u pitanje dovode samorazumljivost svih ključnih faktora što ih one podrazumijevaju, od fenomena esencijalnoga nacionalnog identiteta do pojmova prosvjetiteljstva i modernizacije koji su, prema tradicionalnim shvaćanjima, bili glavni saveznici nacionalne emancipacije praćene socioekonomskim, političkim i kulturnim progresom, liberalizacijom i demokratizacijom. Što se

statistike tiče, dovoljno je spomenuti historiografske pretpostavke po kojima je sredinom 19. stoljeća u hrvatskim zemljama “bilo preko 95% nepismenih stanovnika”, kao i to da je i nakon reforme školstva što ju je proveo ban Ivan Mažuranić godine 1880. u Bansknoj Hrvatskoj “gotovo tri četvrtine stanovnika bilo nepismeno”, dočim je u Dalmaciji “bilo 87% nepismenih stanovnika”. Štoviše bilanca nije bila sjajna ni u suton *dugoga 19. stoljeća*, pa je “Banska Hrvatska u 20. stoljeće ušla s polovicom nepismenih stanovnika, a Dalmacija s čak 70%”, a nije zanemariv ni rodni aspekt statistike koji otkriva da je od “55% nepismenih stanovnika u Bansknoj Hrvatskoj” bilo “47% nepismenih muškaraca i 62% nepismenih žena”, što je proizlazilo iz “učestale prakse neslanja ženske djece u škole” koja se u “seoskim patrijarhalnim obiteljima” zadržala “tijekom cijeloga 19. i početkom 20. stoljeća”. Navedeni statistički podaci postaju još zanimljivijima ako se fokus s nacionalnoga hrvatskog izmjesti na internacionalni plan Habsburške Monarhije, u kojoj je primjerice u Donjoj Austriji godine 1880. “bilo samo 8,5% nepismenih” (Župan 2016). Sve spomenute brojke djeluju tim znakovitije ako se sagledaju u svjetlu teorije obrazovnoga sustava P. Bourdieua i J.-C. Passerona, prema kojoj “različite” *pedagoške akcije* koje se odvijaju u različitim grupama ili klasama objektivno i posredno potpomažu “dominaciju vladajućih klasa” (2014).

Da bi se navedena teorija koja obrazovni sustav razotkriva kao poprište *pedagoškoga rada* koji pridonosi *proizvođenju i reproduciranju* “intelektualnog i moralnog jedinstva onih grupa ili klasa u čije se ime vrši” (Isto) pokazala funkcionalnom za analizu uloge školstva, a u okviru njege napose nastave hrvatskoga jezika i književnosti, u procesima onoga što tzv. modernističke i postmodernističke teorije nacionalnih identiteta nazivaju *oblikovanjem nacija* (usp. Smith 1998), i to konkretno u hrvatskoj kulturi u razdoblju od kasnoga 18. i tijekom 19. stoljeća, potrebno ju je aktualizirati s obzirom na specifičnosti rečene kulture, i to podjednako s obzirom na one specifičnosti koje pokazuju njezinu integriranost u dominantne trendove konstituiranja modernoga školstva u Monarhiji kao i s obzirom na one koje otkrivaju njezine diferencijalne osobitosti u odnosu na njih. Na taj način moglo bi se rekonstruirati kako su se, s kojim pretpostavkama i s kojim posljedicama za Monarhiju, kako za cjelinu tako i za austrijski i ugarski njezin dio, ali i za hrvatske zemlje posebno, unutar “državnih struktura” stvarali “mehanizmi” koji su doveli do “specijalizacije uprave školstvom”, pri čemu su *glavnu ulogu* odigrali najprije “vladar, pa potom i (proto)moderna država” (Horbec, Matasović i Švoger 2017). Odnosno kako se školstvo — za koje se drži da je kao rezultat “modernizacijskih nastojanja države i procesa sekularizacije” *definitivno* “postalo *politicum*”, omogućivši “značajno smanjenje

[Čitanka je sastavljena] u dvih, za nas i za naše nje mačke susjede, najvažnijih jezic ih, za da po ugodnom i koristnom vježbanju Jugoslavjan nje mački, a Nje mac ilirski razumje ti, i u najobičnijih stvar ih i znanost ih izraziti se nauči.

—
Ilirsko-nje mačka čitanka /
Illirisch-Deutsches Lesebuch, 1850.

nepismenosti i odgoj korisnih i svjesnih građana” (Isto) — istovremeno konstituiralo kao “zasebni dio društva s vlastitom autonomijom i vlastitim aparatom moći”, zahvaljujući čemu je postalo “moćan instrument” države putem kojega je ona “mogla kontrolirati sekundarnu socijalizaciju” te uz pomoć svojih “ideoloških diskursa” reproducirati “poželjne kolektivne identitete” (Župan 2019).

Istraživanja usmjerena u predloženo me pravcu mogla bi krenuti već od uvida u to da se u pogledu poimanja društvene uloge školstva politika austrijskoga marijate-rezijanskoga, a potom i jozefinskoga prosvijećenoga apsolutizma s kraja 18. stoljeća nije znatno razlikovala od kasnijih republikanskih građanskih poredaka za koje je R. Girardet ustvrdio da su posebnu odgovornost pripisivali dvjema profesijama, školskome učitelju i vojnome zapovjedniku, koji su prema maršalu Pétainu, kasnije mu predsjedniku višijske Francuske, morali “usađivati iste tradicionalne” *vrijednosti* i “iste vrline” (Girardet 2000). Stoga nije slučajno da je državno instrumentaliziranje školstva u hrvatskim zemljama otpočelo najprije u Vojnoj krajini (usp. npr. Horbec, Matasović i Švoger 2017), najizraavnije subordiniranoj bečkoj upravi, koja je taj prostor ustrojila ne samo kao granicu Monarhije u odnosu prema Osmanskom Carstvu nego i kao glavni izvor “ljudskih rezervi”, gdje su *vojni razlozi* odlučivali o svemu. Upravni i nastavni jezik u Vojnoj krajini bio je njemački, a njezini su stanovnici “bili opterećeni obvezom obavljanja najrazličitijih neplaćenih poslova u korist države i vojnih vlasti”, uključujući obvezu sudjelovanja “u svim ratovima koje je Austrija vodila u Europi u 18. i 19. stoljeću” (Rapacka 2002).

Dokazi za to da je školstvo u hrvatskim zemljama što su ih u 19. stoljeću nadzirale monarhijske institucije funkcioniralo kao mehanizam proizvodnje *kulturnoga arbitranog* koje “izražava objektivne (materijalne i simboličke) interese vladajućih grupa ili klasa” (Bourdieu i Passeron

2014) mogu se pronaći u početnicama u kojima se, kao u jednoj naslovljenoj *ABC ili knjižica slovoznanja za potrebu narodnih učionica* u C. K. Slavonsko-Srëmskoj Kraïini, objavljenoj u Budimu 1851. godine, navodi: “Bog upravlja ljude po poglavarih. Poglavarstvo od Boga jest uredjeno; ono, kazni zločeste, i jest obranba dobrih i pomoć. Svaki indi dobrovoljno ima biti podlozan poglavarstvu, koje svërhu njega oblast ima”. Računajući na vjersku bazu, za koju se pretpostavljalo da su je djeca, zahvaljujući asistenciji Crkve, nosila iz doma i lokalnih zajednica, školstvo je, kako pokazuje navedeni citat (a sličnih se može pronaći i u početnicama koje su bile u optjecaju i na drugim hrvatskim područjima, ne samo u Vojnoj krajini), nastojalo transformirati “starog čovjeka” u “novi habitus”, ali ne radikalnim potiranjem zatečenoga stanja, odnosno *radikalnom konverzijom*, već iskorištavanjem *staroga* kao podloge *novomu* (usp. Bourdieu i Passeron 2014). Odnosno, kao što je to i inače bio slučaj u monarhijskim sustavima koji su pretpostavljali doktrinu o božanskome pravu vladara, nadograđujući se na poznate kršćanske dogme o apsolutnome Božjem autoritetu koji podrazumijeva bezuvjetnu predanost vjernika, školstvo o kojemu je riječ za cilj je imalo legitimirati neograničenu i neosporivu, Bogom (apsolutnim Dobrom) delegiranu, monarhijsku vlast koja zahtijeva bespogovornu pokornost podanika.

Početnice koje su se upotrebljavale u školama u hrvatskim zemljama od kraja 18. i tijekom 19. stoljeća bile su sastavljane na hrvatskome ili na hrvatskome i njemačkome jeziku, a u pojedinima se zatječu i ulomci na latinskome, koji je bio službeni jezik Hrvatskoga sabora i političke uprave do godine 1847. Bile su koncipirane ponajprije kao pomagala za svladavanje čitanja i pisanja, odnosno sadržavale su uglavnom gradivo koje bi pokrivala nastava hrvatskoga jezika i književnosti, a neke su se posredno i u manjoj ili većoj mjeri doticale područja predmeta koji se danas naziva Priroda i društvo te su redovito sadržavale i vjerski nauk, poglavito molitve. I kad ne govore o kršćanskim sadržajima ili ne prenose eksplicitne kršćanske poruke, tekstovi koji prevladavaju u njima nalikuju reprezentativnomu kršćanskom žanru prisposode. Tema tih tekstova često je skladen obiteljski život, a posredstvom njih učenici se sugerira ne samo to kako bi se sami trebali uzorno ponašati nego i kako bi se kao uzorni obiteljski ljudi (posljedično i kao uzorni državljani) trebali ponašati njihovi roditelji, pri čemu se kao temeljne kvalitete jednih i drugih (tj. roditelja i učenika) ističu poslušnost, poniznost, radišnost, odgovornost, skromnost, altruizam te međusobno razumijevanje i podupiranje. Takvi se tekstovi mogu čitati i kao dio monarhijske pedagogije, ali i u kontekstu prevladavajućih diskursa 18. i 19. stoljeća koji su promicali ideale

nevinosti, čednosti, mira, spokoja, sloge, prijateljstva, povjerenja, sigurnosti i sl. (Girardet 2000) uklapane u imaginacije *zlatnoga doba* i malih, ali složenih zajednica odnosno *jedinstvenoga političkog tijela* što ih je među ostalima zagovarao J.-J. Rousseau, jedan od najutjecajnijih promotora filozofskih i pedagoških ideja na kojima se utemeljivala moderna (post)prosvjetiteljska kultura Zapada (Isto).

U toj se kulturi uz pojam *složne zajednice* ili *jedinstvenoga političkog tijela* sve češće vezivao i pojam domovine, kojemu se velika pozornost posvećuje primjerice u *Slovničkoj čitanki za pèrvi razred katoličkih učionah u carevini austrijskoj* Ivana Filipovića (Beč, 1851), gdje se on definira polazeći od jednoga pretpostavljanog subjektivnog iskustva svih učenika (zavičajnoga), a završavajući u drugome takvom iskustvu (vjerskome, kršćanskom): “Zemlja, u kojoj je naše rodno mjesto ili zavičaj, zove se naša domovina. U njoj stanuju prijatelji našeg djetinstva, u njoj nas čuvaju i brane poglavarstva, u njoj slušamo sladke glase narodnog našeg jezika! Ali u zavičaju i u ovoj zemaljskoj domovini nemožemo uvijek ostati. Bog je dušam našim u nebu pripravo bolji zavičaj i bolju domovinu”. Ipak, za razliku od te definicije koja aludira na beznačajnost svega što je od *ovoga svijeta*, pa i zemaljske domovine, u istoj se publikaciji zatječe i sugestija po kojoj su apsolutne vrijednosti s *onoga* prenosive na *ovaj svijet*, odnosno s Boga na njegove legitimne zastupnike u području političke uprave (*cara* i njegove “savjetnike i činovnike”), pa se kaže: “Mi kao podložnici moramo poglavarstva što-vati, i njim pokorni biti, jer sva su poglavarstva od Boga”. No nastavno na citirano i sama se domovina proglašava apsolutnom vrijednošću: “Tko te čuva u tvom stanu, / Prot nepravdi i prot sili? / Tko ti daje pitje, hranu / Tko li dane srčce dèli? / Domovina tvoja draga, / koju ljubi vèrh sveg blaga”. Za te se “usluge” domovini treba adekvatno afektivno uzvratiti: “Domovinu ljubi svoju dragu / Svog joj sèrdca svu posveti snagu”. U navedenim je primjerima (zemaljska) domovina u političkome smislu zapravo apstraktna, a sudeći prema okviru čitanke u cjelini, ona bi se mogla definirati i aktualnim austrijskim i ugarskim upravnim instancama, ali i tradicijom *prava hrvatskoga kraljevstva* (usp. Rapacka 2002). Naime kao znamenite se povijesne osobe u njoj izdvajaju i one koje su obilježile austrijsku (habsburški vladari Rudolf I, Franjo I, Josip II) i ugarsku (Sv. Stjepan) i hrvatsku povijest (Nikola Šubić Zrinski, Martin Borković). Ipak, kao dokaz za to da se pod pojmom *Domovina* na poseban način podrazumijeva upravo Trojedna Kraljevina kao sljednica *naših pravica* ili *starih prava* (Isto) može poslužiti priča o ocu koji u pismu djeci opisuje kako je iz Slavonije preko Karlovca putovao u Rijeku, a onda dalje u Italiju, pri čemu ga se posebno dojmio Zagreb, gdje je poželio da su i ona s njim,

da vide “narodni muzeum, u kojem ima mnogo lepih i znamenitih stvari naše otačbine”, da vide “prekrasnu narodnu dvoranu” te “tiskarne, gdje se tiskaju knjige i novine u našem jeziku” (Filipović 1851).

Apostrofiranje *našega jezika* u potonjem citatu odraz je činjenice da se identifikacija moderne hrvatske nacije uvelike temeljila na tzv. demotskom, etnokulturnom, vernakularnom modelu, dok izdvajanje karakterističnih hrvatskih gradova, odnosno regija govori u prilog tomu da nije isključila ni tzv. teritorijalni, zapadni “građanski” model (usp. Smith 1998). Razlog zbog kojega je u hrvatskoj povijesti od preporoda, koji se u svojoj središnjoj etapi deklarirao kao ilirski pokret, do narodnjačke, štrosmajerovske matrice koja je obilježila drugu polovinu 19. stoljeća, ipak prevladavao etnokulturni, vernakularni model proizlazio je iz percepcije ugroženosti od dominantnih monarhijskih socijalnih, nacionalnih i kulturnih politika, austrijske i ugarske. Identificiranje hrvatske nacije prema tom modelu, odnosno posredstvom etnokulturne pripadnosti i jezika, rezultiralo je uspoređivanjem ili poistovjećivanjem s drugim slavenskim, posebice s južnoslavenskim entitetima. Stoga je početke nacionalnoidentifikacijskih procesa koji će kulminirati u preporodu moguće evidentirati godinu 1790. i 1791, kada se u Hrvatskome saboru protestira protiv uvođenja mađarskoga kao službenoga jezika u Hrvatskoj te se zahtijeva uvođenje “‘ilirskog’ (štokavskog) jezika u gimnazije, akademije i na sveučilište” (Šidak i dr. 1990). Zbog toga će se jednim od znamenitijih datuma u povijesti preporoda držati i godina 1846, kada je Vjekoslav Babukić bio imenovan prvim profesorom hrvatskoga jezika na Kraljevskoj akademiji u Zagrebu, kao i godina 1840, kada je reformirana grafija Ljudevita Gaja uvedena u škole u Hrvatskoj i Slavoniji. Prije konačnoga etabliranja modernoga hrvatskoga književnog jezika na štokavskoj (*iliričkoj*) osnovici te na Gajevu grafijskome konceptu hrvatske su početnice bile pisane i *hèrvatskim* ili *horvatskim* (kajkavskim) jezikom te starim (orto)grafijama. Neke od njih tiskane su u Beču, neke u Budimu, a neke u Zagrebu; neke s austrijskim, neke s grbom mađarskoga sveučilišta, a neke s grbom Trojedne Kraljevine. Neke su bile namijenjene za *varoške* (građanske) škole, a neke za seoske, dok su neke školske knjige, kao primjerice *Kratha poviest književnosti hrvatske i srbske za građanske i višje djevojačke škole* Ivana Filipovića iz 1875. godine, svjedočile o tome da školski sustav nije bio samo upravopolitički, nacionalno i socijalno, nego i najizravnije rodno (spolno) reguliran. Poistovjećivanje hrvatskoga s ostalim južnoslavenskim (“ilirskim”) jezicima, poglavito sa srpskim, bilo je posljedica dominantne vernakularne paradigme na kojoj se temeljila identifikacija modernoga hrvatskog nacionalnog identiteta, no zanimljivo je da su toj tendenciji, premda

su je u pojedinim situacijama sankcionirale i osujećivale, u prilog išle i austrijska i mađarska politika, kao u slučaju austrijskoga nastojanja homogenizacije katoličkoga i pravoslavnoga življa u Vojnoj krajini ili u slučaju vlade K. Khuen-Hédervárya, koja je za nastavni jezik u Hrvatskoj i Slavoniji proglasila “hrvatski ili srbski”. Zbog toga se u hrvatskim čitankama i priručnicima za više škole u 19. stoljeću, poput spomenute Filipovićeve čitanke iz 1875, kao i u onovremenim književnim povijestima, razvoj hrvatskoga jezika i književnosti prikazuje u širem južnoslavenskom kontekstu, poglavito u korelaciji sa srpskima.

Vodeći se ponajprije principima *vernakularne mobilizacije naroda u okviru i pomoću njegove domaće kulture i povijesti* (Smith 1998), proglašavajući međutim istovremeno, po uzoru na tzv. građanske modele nacionalnoga identiteta, za jednu od svojih fundamentalnih pretpostavki *pravno-političku jednakost* svih svojih pripadnika (usp. Isto), hrvatski je nacionalni identitet tijekom 19. stoljeća cijenu vlastite integracije plaćao strategijama regulacije, marginalizacije, pa i diskriminacije pojedinih — iz današnje pozicije gledano, subnacionalnih — lokalnih, regionalnih, jezičnih (dijalektalnih), socijalnih ili rodni (spolnih) identiteta. Pritom, bez obzira na složenosti kroz koje je prolazila, pa i na kontradikcije koje su je pratile, hrvatska je nacionalna identifikacija u 19. stoljeću slijedila put što ga je jedan od njezinih velikih promotora Josip Juraj Strossmayer sazeo u geslo *Prosvjetom k slobodi*. Zahvaljujući tom putokazu, koji je bio zacrtan desetljećima prije nego što ga je Strossmayer eksplicirao, moderni se hrvatski nacionalni identitet od početaka svoje afirmacije najuže povezao s vlastitim jezikom, književnošću i školstvom. Stoga začeci i razvoj modernoga školstva u Hrvatskoj, a u okviru njega posebno nastave hrvatskoga jezika i književnosti, pokazuju podjednako pretpostavke, otvorenost i dosege perspektiva modernoga nacionalnog identiteta, kao i granice što ga je on povlačio u odnosu prema *drugima*, ali i unutar sebe samoga. Perspektiva kojih smo ne samo baštinici nego i produkti, i granica koje dobrim dijelom uvjetuju i nas danas.

Hrvatski u nastavnim planovima i programima

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.05](https://doi.org/10.17234/9789533793467.05)

ŠTEFKA BATINIĆ

Napisati sažet povijesni prikaz hrvatskoga jezika u nastavnim planovima i programima osnovnih i srednjih škola povezano je s nizom ograničenja. Razdoblje od gotovo dva i pol stoljeća — od početaka uspostave sustava javnoga državnog školstva 70-ih godina 18. stoljeća do danas — nameće se kao nuždan vremenski okvir za temu unatoč činjenici da ga je nemoguće valjano “pokriti” u ovom kratkom pregledu. Drugi problem nameću mijene školskoga sustava tijekom povijesti, pri čemu treba imati na umu da su do sredine 20. stoljeća gimnazije bile osmogodišnje škole, što znači da su srednjoškolci mogli biti učenici s 10 ili 11 godina. Konačno, u ovom pregledu nije moguće uzeti u obzir položaj hrvatskoga jezika u školama svih hrvatskih zemalja i područja s obzirom na njihove povijesne specifičnosti do 1945. godine.

HRVATSKI JEZIK U NASTAVNIM PLANOVIMA I PROGRAMIMA OSNOVNIH ŠKOLA

Proces zakonskoga reguliranja državnoga javnog školstva u sklopu prosvjetiteljskih školskih reformi u Habsburškoj Monarhiji unatoč neospornim germanizacijskim tendencijama pozitivno je utjecao na razvoj elementarnog obrazovanja, a time i na razvoj narodnih jezika tê više nacionalne državne zajednice, ponajprije povećanim brojem izdanih udžbenika i gramatika na jezicima naroda Monarhije (Horbec i Švoger 2010). Opći školski red iz 1774. godine, donesen za austrijske i češke tzv. nasljedne zemlje, primjenjivao se u Vojnoj krajini, a *Ratio educationis* (1777) regulirao je obrazovni sustav u ugarskome dijelu Monarhije, pa tako i u Hrvatskoj i Slavoniji. Uz obavezno

učenje njemačkog i fakultativno učenje mađarskog jezika hrvatski je jezik u školama krajem 18. stoljeća imao sporednu ulogu. Razvidno je to i iz sadržaja predmeta na javnom ispitu učenika Kr. glavne škole u Zagrebu nakon prvoga polugodišta školske godine 1782/1783. U prvome razredu ispitivalo se poznavanje hrvatskih i njemačkih slova na ploči te sricanje (šlabekovanje) i slovkanje hrvatskih, latinskih (dijačkih) i njemačkih riječi iz *ABC knjižice*, kao i početak čitanja i priprema za lijepo pisanje. U drugome se razredu ispitivalo čitanje na svim trima jezicima te lijepo pisanje na hrvatskom i njemačkom jeziku, za koji su se tražila i dodatna znanja. Tek se u trećem razredu hrvatski jezik ispituje kao zasebna tema, i to pravopis. U četvrtome razredu uz štiva iz čitanke koja su bila zastupljena i u drugom i trećem razredu ispitivali su se sadržaji iz njemačkog i latinskog jezika te sastavljanje pisama za različite prigode (*Zavjeteš navukov*, 1783). Nastava je bila na hrvatskome (kajkavskome) jeziku.

Nastavnim planom i programom donesenim u sklopu Mažuranićeve školske reforme (1874) prvi se put daju opširnije smjernice za nastavu pojedinih predmeta. Njegovi su se sastavljači, kao i autori čitanke koje su bile glavne školske knjige u pučkim školama, rukovodili trima načelima — koncentričnošću, praktičnošću i nacionalnošću/državnošću/zavičajnošću. Načelo koncentričnosti trebalo je jamčiti povezivanje gradiva pojedinih predmeta oslanjajući se na čitanke koje su trebale biti osnovom za jezikoslovnu i stvarnu obuku (nj. *Sachunterricht*, *Realunterricht*). Praktična usmjerenost nastave podrazumijeva prilagođavanje okolnostima života i potrebama budućeg zvanja

[B]itno je da se dogovorimo, da znamo i saznamo – što zapravo hoćemo s hrvatskom književnošću. Što je ona s obzirom na ono za što je namijenjena i kome je namijenjena. [...]

Drugovi, pitanje broja sati je osnovno pitanje koje treba postaviti na dnevni red i riješiti, pa da se u taj okvir može staviti ono bitno o čemu danas govorimo. [...] S obzirom na mogući broj sati mnogo puta je postavljeno pitanje: koliko se taj kontinuitet hrvatske književnosti može uopće dati kad znamo da imamo na raspolaganju 315 sati godišnje, koliko se može dati u 250 ili 220 sati? Tim više što [...] ne možemo hrvatsku književnost odvojeno predavati od hrvatskog jezika i [...] razdijeliti ovako: 4 sata književnosti, a 1 sat jezika.

—
M. Šicel, Mjesto i položaj hrvatske književnosti u nastavnim programima za škole drugog stupnja i za gimnazije. Rasprava, 1971.

učenika. U skladu s trećim načelom zadaća je nastave u pučkoj školi da učenike ponajprije temeljito upozna “sa svojim jezikom, sa svojim narodom i sa svojom zemljom” (*Naredba*, 1875). Učitelju je dužnost paziti na pravilan jezik u svim nastavnim predmetima, a učenje gramatike ne smije se pretvoriti u mehaničko ponavljanje, već se primjerenim metodičkim postupcima treba postići to da gramatika ne bude svrhom, nego sredstvom za razumijevanje i pravilnu upotrebu jezika u govoru i pismu (Isto).

Iako je Mažuranićeva školska reforma bila velik korak ka demokratizaciji i standardizaciji školstva, nastavni plan i program nije bio u potpunosti jednak za sve vrste pučkih škola. To se ponajprije odnosi na razlike u muškim i ženskim školama. Potonje su zbog ženskoga ručnog rada imale nešto manju tjednu satnicu u drugim školskim predmetima, što je najviše dolazilo do izražaja upravo u reduciranju satnice hrvatskoga jezika, koja je u prvim četirima razredima osnovne škole ukupno iznosila 37 sati tjedno u muškim (14 + 9 + 7 + 7), a 27 sati u ženskim školama (10 + 7 + 5 + 5). S obzirom na glavni zadatak škole da učenike uz

religiozan i čudoredan odgoj poučava u znanjima i umijećima potrebnim za građanski život ručni je rad zauzimao važno mjesto u pripremi ženske mladeži za život u ondašnjem društvu. No nastava iz hrvatskoga jezika zauzimala je ipak najviše sati u nižim pučkim školama, što nije bio slučaj u višim razredima osnovnih škola (tzv. građanskim školama), koje su imale praktična usmjerenja pa je primjerice u muškim trogodišnjim i četverogodišnjim građanskim školama podjednaku ili veću satnicu od Hrvatskog jezika imao predmet Prostoručno risanje, a u ženskim školama predmet Ženski ručni posao. Čitanka je središnja školska knjiga iz koje su se crpili sadržaji za stvarnu i zavičajnu obuku (prirodu i društvo).

Sličan se koncept u osnovi zadržao i u sljedećem nastavnom planu i programu, donesenom na temelju školskog zakona iz 1888. godine, koji kao nastavni jezik propisuje hrvatski ili srpski pa će se pod tim nazivom i pojavljivati u nastavnim planovima i programima. Ta se promjena u odnosu na zakon iz 1874. godine smatra velikim ustupkom srpskoj nacionalnoj zajednici (Horbec, Matasović i Švoger 2017).

Prvi jedinstveni nastavni plan i program za niže razrede osnovne škole u novoj državnoj zajednici Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca donesen je 1926. godine, a za više razrede ostao je na snazi stari nastavni plan i program. *Srpskohrvatskoslovenački jezik* novi je naziv za materinski jezik koji se u svim četirima razredima učio sedam sati tjedno. Nakon proglašenja Kraljevine Jugoslavije i stupanja na snagu *Zakona o narodnim školama* (1929) srpskohrvatskoslovenački jezik uči se kroz predmet Narodni jezik, i to u prvome razredu 10, u drugome 9, u trećemu 6 i u četvrtome razredu 5 sati tjedno. Jedan od ciljeva nastave narodnoga jezika jest i razvijanje narodnoga ponosa i svijesti o narodnome jedinstvu (*Nastavni plan i program*, 1933). Pod egidom narodnoga jezika djelovao je državni jezični unitarizam. Ministarstvo prosvjete izdalo je u lipnju 1929. godine *Pravopisno uputstvo* za sve osnovne, srednje i stručne škole Kraljevine Jugoslavije s ciljem ujednačavanja jezika i pravopisa u nastavi i udžbenicima (*Prosvetni šematizam*, 1932). Nova metodička orijentacija koja se temeljila na idejama radne škole, a podrazumijevala je aktivnije sudjelovanje učenika, u nastavi narodnoga jezika manifestirala se uvođenjem u nastavni program aktivnosti kao što su ilustriranje i dramatiziranje priča i pjesama te opisivanje, crtanje i modeliranje onoga što se vidjelo, čulo i opipalo.

Hrvatski jezik za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske učio se po 6 sati tjedno u prvim dvama razredima i po 5 sati tjedno u trećem i četvrtom razredu osnovne škole. U dvogodišnjim produžnim osnovnim školama, u koje su išli učenici koji nakon niže osnovne škole nisu nastavljali školovanje u gimnazijama ili obrtnim školama, tjedna je satnica bila 3 u seoskim i 4 sata u gradskim školama. Nastava hrvatskoga jezika zauzimala je središnji dio cjelokupnog školskog rada i imala je snažnu nacionalnu i ideološku funkciju, što je bilo u skladu s općim smjernicama nastave u osnovnoj školi. Uvodi se korijenski pravopis, a književni se jezik uvodi postupno uz naglašenu potrebu poštivanja zavičajnog govora. Učiteljima se preporuča korištenje dječjih časopisa u nastavi, dramatizacija pjesmica i štiva te privikavanje djece na čitanje prikladnih knjiga (*Nastavna osnova*, 1943).

Nakon Drugoga svjetskog rata u novoj Jugoslaviji hrvatski se jezik kao školski predmet u nastavnim planovima i programima osnovnih škola javljao pod sljedećim nazivima: Hrvatski ili srpski jezik (od 1944), Materinski jezik (od 1958), Hrvatskosrpski jezik (od 1964), Hrvatski ili srpski jezik (od 1972) te Hrvatski ili srpski jezik, književnost, scenska i filmska umjetnost (od 1984). Nastavni su se planovi i programi prvih poslijeratnih godina često mijenjali. Nastava je materinskoga jezika po uzoru na ranije razdoblje obuhvaćala i sadržaje zavičajne i stvarne

✎ Závjetek nāvukov za ochitni pretresz vuchenikov, Zagreb, 1783.

obuke, a u prvim dvama razredima njezina je tjedna satnica u pravilu bila veća od polovine ukupne tjedne satnice. Uz standardne zadatke koji se odnose na svladavanje čitanja, pisanja, književnoga jezika i razvijanja ljubavi prema knjizi i čitanju zanimljivo je pratiti artikuliranje i mijenjanje zadataka koji su se odnosili na odgojnu komponentu u duhu nove društvene stvarnosti i ideologije. Nastavni program iz 1946. godine u tom smislu od nastave hrvatskog ili srpskog jezika očekuje “razvijanje ljubavi i odanosti prema domovini i njenim narodima” (*Nastavni plan i program*, 1946). Taj se zadatak 1948. godine proširuje i na “osjećaj bratstva i jedinstva među našim narodima i oduševljenje za izgradnju naše zemlje” (*Nastavni plan i program*, 1948). U nastavnim planovima i programima iz 1950. i 1951. godine kulminira ideološki naboj pa je među ostalima zadatak nastave materinskoga jezika da kod učenika “razvija jugoslavenski socijalistički patriotizam, svijest o dužnostima prema domovini i narodu i oduševljenje za rad na socijalističkoj izgradnji, a mržnju prema neprijateljima naše domovine i rušiteljima mira u svijetu” (*Nastavni plan i program*, 1950, 1951). Taj militarni zadatak nestaje već u sljedećem nastavnom planu i programu, gdje se od nastave hrvatskoga ili srpskog jezika očekuje da “razvija ljubav prema čovjeku i životu, da

razvija altruizam, estetske i etičke osjećaje, ljubav prema domovini i socijalizmu" (*Nastavni plan i program*, 1954). Taj verbalni zaokret od mržnje do altruizma ima svoje političke i pedagoške razloge. Sličan se proces istodobno provodio i u pionirskoj organizaciji. Pacifikacija naspram militarizacije djece i mladih svakako se činila boljim sredstvom za postizanje cilja — stvaranja novog socijalističkog čovjeka.

Kao rezultat poslijeratne školske reforme uvodi se 1958. godine jedinstven školski sustav za sve jugoslavenske republike zasnovan na obveznoj osmogodišnjoj osnovnoj školi. U elaboratu *Osnovna škola: programatska struktura* (1958), koji je bio osnovom za nastavne planove i programe 60-ih godina (*Osnovna škola: odgojno-obrazovna struktura*, 1960, 1964, 1965), uvode se u nastavu materinskoga jezika dva nova područja: film i radio te izvannastavni oblici rada (recitatorske, dramske, filmske, novinarske i literarne družine). Uvođenjem predmeta Upoznavanje prirode i društva, koji preuzima sadržaje stvarne i zavičajne obuke, smanjuje se u prvim trima razredima tjedni broj sati nastave materinskoga jezika. Konkretni su zadaci usmjereni na usvajanje vještina i kompetencija iz područja jezika i književnosti, bez eksplicitnih ideoloških zahtjeva, koji se ponovno javljaju u nastavnim planovima i programima 70-ih godina 20. stoljeća, kada se među zadacima nastave hrvatskoga ili srpskog jezika nalaze i oni koji traže upoznavanje "revolucionarne tekovine naših naroda izražene u književnim djelima" te "usvajanje ideja i normi socijalističkog samoupravnog društva i izgrađivanje društveno vrijednih moralnih stavova" (*Naša osnovna škola*, 1974).

Početak 80-ih godina naziv se predmeta proširuje (Hrvatski ili srpski jezik, književnost, scenska i filmska umjetnost) i u skladu s tim proširuju se i nastavni zadaci, ali ne samo u razvijanju kompetencija s umjetničkog područja (književnost, scenska i filmska umjetnost) nego u pogledu njihova "pravilnog" odgojnog utjecaja tako što će se putem nastave "razvijati osjećaj bratstva, jedinstva i ravnopravnosti naroda i narodnosti samoupravne SFR Jugoslavije sadržajima književnosti, scenske i filmske umjetnosti; uvoditi u općenarodnu obranu i društvenu samozaštitu sadržajima književnosti, scenske i filmske umjetnosti; upoznati tradiciju NOB-a i razvijati njihovu revolucionarnu svijest sadržajima književnosti, scenske i filmske umjetnosti" te "analizom umjetničke i jezične materije izgrađivati marksistički pogled na svijet" (*Plan i program odgoja i osnovnog obrazovanja*, 1984). Taj je nastavni plan i program ostao na snazi do demokratskih promjena i osamostaljenja Hrvatske, a zamijenit će ga 1991. godine novi, koji je kao jedan od glavnih zadataka postao deideologizaciju škole i odgojno-obrazovnih sadržaja (*Nastavni plan i program*, 1991).

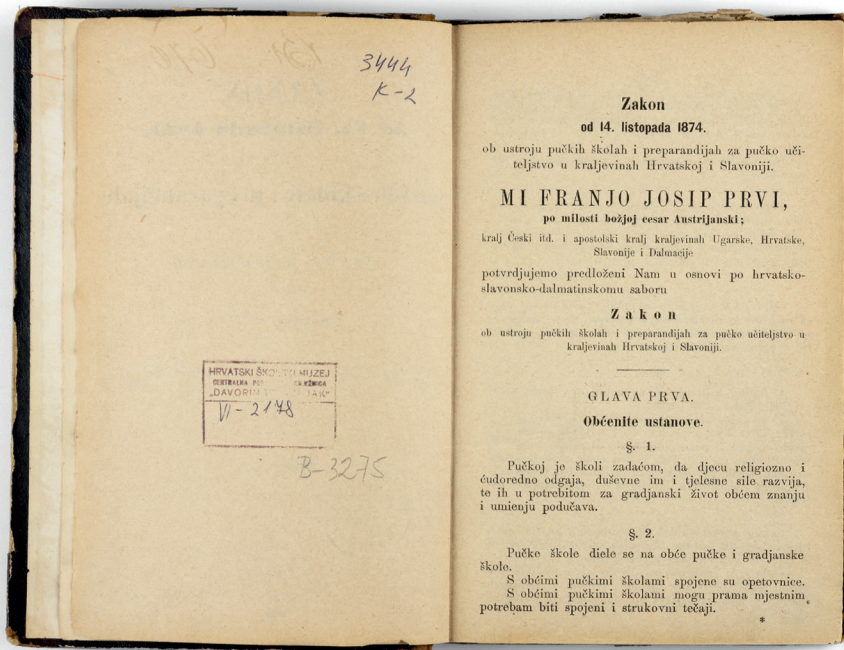
Od 1991. nakon više od 100 godina, s izuzetkom razdoblja NDH, u školu se vraća naziv predmeta Hrvatski jezik. Program obuhvaća četiri cjeline: Književnost, Scenska i filmska umjetnost, Jezik te Izražavanje i stvaranje (Isto). Te se cjeline uskoro modificiraju pa predmet Hrvatski jezik obuhvaća sljedeća četiri nastavna područja: Hrvatski jezik, Književnost, Jezično izražavanje i Medijsku kulturu (*Okvirni nastavni plan i program*, 1995).

HRVATSKI JEZIK U GIMNAZIJSKIM NASTAVNIM PLANOVIMA I PROGRAMIMA

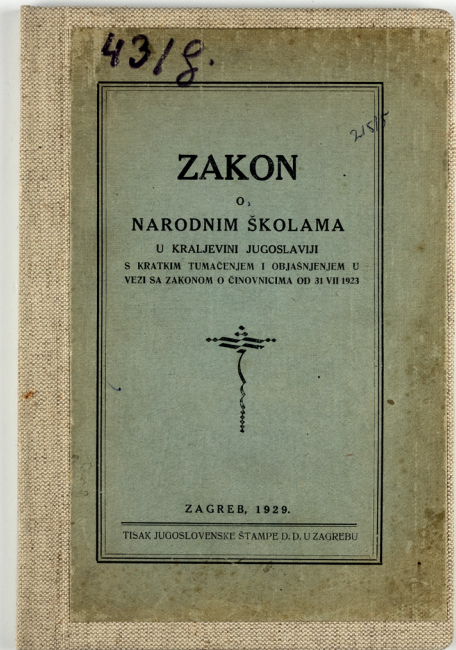
Budući da je u kratku prikazu teško obuhvatiti položaj hrvatskoga jezika u svim vrstama srednjih škola, fokus će biti na gimnaziji kao konstanti u školskom sustavu od njegove uspostave do danas (izuzmemo li kratko razdoblje nakon reforme srednjeg školstva sredinom 70-ih godina 20. stoljeća). Do sredine 19. stoljeća nastavni jezik u gimnazijama bio je latinski, no u nižim su se razredima neki predmeti poučavali na materinskom jeziku (Cuvaj 1910-1913, 11). Gimnazije su u prvoj polovini 19. stoljeća imale šest razreda. Prevladavao je sustav razrednih učitelja, što je značilo da je jedan učitelj poučavao sve predmete osim vjeronauka.

Godine 1849. carskom je naredbom odobren u Beču *Nacrt ustroja gimnazija i realnih škola u Austriji*, temeljem kojega je provedena reforma gimnazija u Austriji, a u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji počela se primjenjivati od školske godine 1850/1851. (Horbec i Švoger 2011). Potpuna gimnazija po novom je ustroju trajala osam godina (niža i viša gimnazija s po četirima razredima). Uz brojne promjene u nastavnim sadržajima i načinu poučavanja, kao što su primjerice uvođenje predmetnih učitelja i razrednika te polaganje maturalnog ispita, propisano je da nastavni jezik može biti svaki zemaljski jezik, odnosno jezik koji odgovara potrebama stanovništva. Njemački je jezik bio obvezni predmet, a za vrijeme Bachova apsolutizma i nastavni jezik u višim gimnazijama (1854-1860). Kao školski predmet njemački se učio tri sata, a hrvatski jezik dva sata tjedno u svim razredima. Šezdesetih je godina 19. stoljeća obratno — hrvatski se učio tri, njemački uglavnom dva sata tjedno. Istodobno je prosječna tjedna satnica latinskoga jezika nešto više od šest sati (*Klasične gimnazije*, 2007).

Srednje škole u Vojnoj krajini postupno su uvodile hrvatski kao nastavni jezik, od 1860. godine samo za nastavu vjeronauka i povijesti, a zatim od 1868. godine i za druge predmete, tako da je prvi ispit zrelosti na hrvatskome jeziku održan 1875. godine u Velikoj realci u Rakovcu te 1876. godine u Vinkovcima (*Školstvo*, 1896). U dalmatinskim je gimnazijama nastavni jezik bio talijanski. Hrvatski se kao nastavni jezik najprije uvodi u

Iz Mažuranićeva zakona

Zakon o narodnim školama u Kraljevini Jugoslaviji, Zagreb, 1929.

gimnazije u Dubrovniku i Kotoru 1869, zatim 1880. godine u splitsku gimnaziju, a 1897. godine osniva se u Zadru gimnazija s nastavom na hrvatskom jeziku (Franković 1958). Srednje škole u Istri također su bile na talijansko-me jeziku, osim pazinske gimnazije u kojoj se poučavalo na njemačkome. Hrvatska gimnazija u Pazinu osnovana je 1899. godine.

Krajem 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća sve su izraženiji zahtjevi za reformom gimnazija. Umjesto klasičnih dominaciju postupno preuzimaju realne gimnazije, čiji nastavni plan i program prati zahtjeve vremena (bez grčkog i s dvama živim stranim jezicima, više prirodoslovnih predmeta). Početkom 20. stoljeća prosječna tjedna satnica hrvatskoga jezika u klasičnim gimnazijama iznosila je 3,25, a u realnim 2,75 sati (Naučna osnova, 1906). Gimnazijskim nastavnim planovima i programima prigovaralo se zbog zastarjelosti, nepraktičnosti i prenatrpanosti. Na zahtjeve za rasterećenje učenika pokušalo se odgovoriti novim nastavnim planom i programom. U nastavi hrvatskoga jezika predloženo je reduciranje gramatičkih sadržaja u nižim, a književnih u višim razredima (Isto).

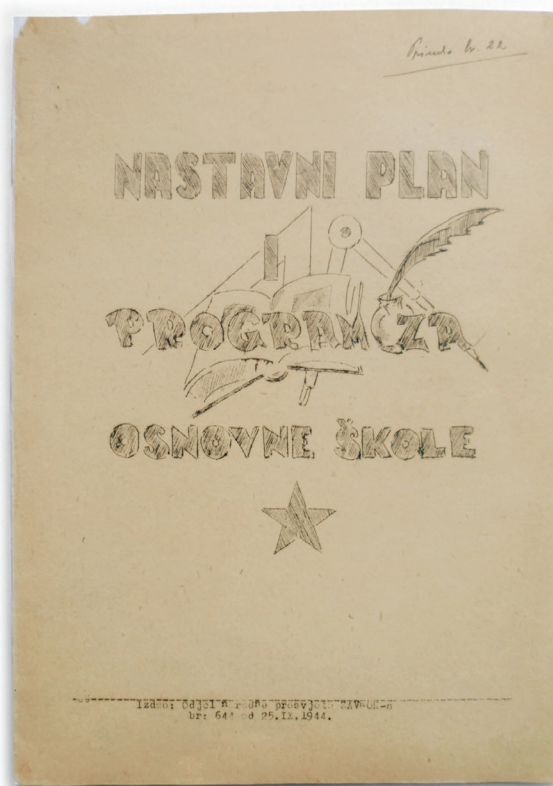
Nakon stupanja na snagu *Zakona o srednjim školama* (1929) propisani su jedinstveni nastavni planovi i programi za srednje škole. Metodičke upute nastavnicima ističu da nacionalni odgoj treba biti jugoslavenski, pri čemu glavnu ulogu ima nastava *narodnoga jezika* i književnosti, čija je važnost u razvijanju osjećaja narodnoga

jedinstva presudna. U prevladavajućim realnim gimnazijama *srpskohrvatski* jezik poučava se u prvim dvama razredima po pet sati, a u ostalih šest razreda po četiri sata tjedno, te tako postaje predmet s najvišom prosječnom tjednom satnicom. U klasičnim se gimnazijama poučava tek sat manje (u drugome razredu) i po tjednoj je satnici odmah iza latinskog jezika (*Programi i metodska uputstva*, 1936). Takva će satnica ostati i za predmet Hrvatski jezik u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (Lukas 1943), no promijenili su se zadaci i nastavni sadržaj.

Reformom školstva 50-ih godina 20. stoljeća niži razredi gimnazije postaju viši razredi osnovne škole, a gimnazija postaje četverogodišnja srednja škola. Taj je proces počeo neposredno nakon rata, a završen *Općim zakonom o školstvu* 1958. godine, kada se uvodi jedinstven školski sustav za sve jugoslavenske republike. Nastavni plan i program za gimnazije iz 1960. godine propisao je za predmet Hrvatskosrpski jezik s književnošću po četiri sata tjedno u svim četirima razredima gimnazije društveno-jezičnog smjera te četiri sata u prvom i po tri sata u ostalim razredima za gimnazije matematičko-prirodoslovnog smjera. Naglasak je na sadržajima iz književnosti, na kojima se temelje i osnovni zadaci nastave — upoznavanje najvažnijih dostignuća književnosti “naših naroda”, shvaćanje društvene uvjetovanosti i estetske vrijednosti književnog djela, obogaćivanje svog osjećanog života i upoznavanje ljepote književnog jezika (*Nastavni plan i program za gimnaziju*, 1960). Ti se zadaci 70-ih godina dopunjavaju već standardnim

📖 *Nastavni plan i program za I, II, III i IV razred građanskih škola u Kraljevini Jugoslaviji, Beograd, 1936.*

📖 *Nastavni plan i program za osnovne škole, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, Prosvjetni odjel, 1944, HŠM A 4573.*

ideološkim sintagmama kao što su marksistički pogled na svijet, jugoslavenska socijalistička zajednica i samoupravno socijalističko društvo (*Osnove nastavnog plana i programa*, 1974). Hrvatski ili srpski jezik i književnost deklarira se temeljnim predmetom općeg obrazovanja i područjem “osobitog bavljenja u srednjim školama” (Isto). Ostat će to i nakon reforme srednjoškolskog obrazovanja. U zajedničkim programskim osnovama srednjeg usmjerenog obrazovanja 80-ih godina za hrvatski je jezik predviđeno godišnje po 136 sati u prvom i drugom te po 102 sata u trećem i četvrtom razredu (*Zajedničke programske osnove*, 1984). Težak (1979) upozorava na mogućnost marginaliziranja jezika i književnosti u završnim stupnjevima usmjerenog obrazovanja, ali i na nepotrebno unificiranje nastave jezika i književnosti i opterećivanje svih učenika znanjima koja su primjerice potrebna samo budućim lingvistima.

Godine 1991. ponovno se vraća stari model srednjoškolskog obrazovanja s gimnazijama općeg, jezičnog, klasičnog i prirodoslovno-matematičkog usmjerenja. U svima se njima hrvatski jezik — što je ujedno i naziv predmeta — poučava četiri sata tjedno (*Nastavni plan i program za gimnazije*, 1994).

Pregled položaja hrvatskog jezika u nastavnim planovima i programima na području današnje Republike Hrvatske od početaka uspostave javnog i obveznog sustava odgoja i obrazovanja do kraja 20. stoljeća, makar nepotpun i sažet, upućuje na nekoliko zaključaka. Hrvatski jezik kao nastavni predmet, ali i kao nastavni jezik, ne može se promatrati bez šireg povijesnog konteksta i položaja hrvatskih zemalja tijekom povijesti. Taj je kontekst utjecao kako na naziv nastavnog predmeta tako na njegov sadržaj. Materinski je jezik u svim razdobljima bio osnovom za razvoj ključnih kompetencija učenika, ali i poligonom za manje ili više eksplicitne specifične odgojne zahtjeve koji su odražavali određeni politički i ideološki kontekst.

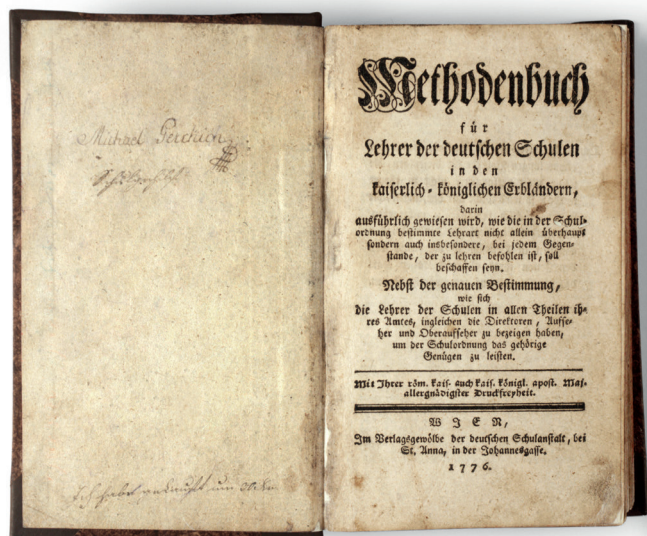
Kratki povijesni pregled izobrazbe nastavnika hrvatskoga jezika

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.06](https://doi.org/10.17234/9789533793467.06)

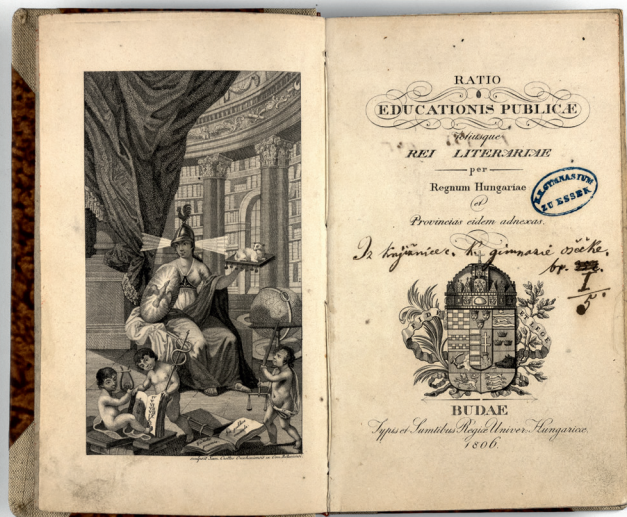
VLADO
PANDŽIĆ

Nastavnici (učitelji, profesori) hrvatskoga jezika kao kompetentni (i kvalificirani) stručnjaci izvode nastavu (organizirani oblik učenja) hrvatskoga jezika, književnosti, govornog izražavanja (govorništva), pismenog izražavanja i medijske kulture; prije standardizacije na narječjima, regionalnim ili lokalnim hrvatskim govorima, a nakon standardizacije na standardnome hrvatskom jeziku. Stjecanje kompetencija nastavnika hrvatskoga jezika uglavnom je sukladno izobrazbi nastavnika jezika u svijetu koja ima duboke korijene u starom vijeku. Malo je povijesnih dokaza o početku organiziranoga učenja i poučavanja jezičnog izražavanja, ali nema prijepora oko činjenica da su rane civilizacije odgojem svoje mladeži postizale visoku govornu kulturu u školama kojima je glavna svrha bilo stjecanje znanja i sposobnosti jezičnoga izražavanja. Aristotel je u *Retorici* postavio temelje (u 4. st. pr. Kr.) za izobrazbu dobrog nastavnika govorništva. Klasična iskustva i znanja o učenju jezika i poučavanju govorništva usustavio je Kvintilijan u knjizi *O odgoju govornika* (1. st.). Od njega su učili kršćanski propovjednici, kasnije sveci Laktancije, Ambrozije, Jeronim i Augustin (Aurelije Augustin), koji je utjecao na propovjedništvo (govorništvo) tijekom srednjeg vijeka, u čemu su se osobito isticali redovnici. Za nastavnike su birali najbolje propovjednike (govornike) u svojoj zajednici.

Isto su činili benediktinci, dominikanci, franjevci, pavlini, isusovci i drugi među Hrvatima. Nisu se mogli služiti latinskim u propovijedanju domaćemu katoličkom puku. Trebali su im propovjednici koji poznaju pojedina hrvatska narječja, regionalne i lokalne govore. Kakvi su trebali biti hrvatski učitelji, postoji izobilje povijesnih dokaza. Osnivajući klasičnu gimnaziju u Zagrebu (1607), isusovci nisu veliku pozornost poklanjali hrvatskom jeziku u školskim propisima, ali birali su za profesore one koji su ga poznavali jer nisu sa svojim novim učenicima nekoliko godina mogli komunicirati na latinskom. Strogi su bili kriteriji za izbor nastavnika u Klasičnoj gimnaziji u Zagrebu, a nakon što su izabrani kao najbolji kandidati, morali su prihvatiti službu diljem svijeta ako su ondje bile veće potrebe za izvrsnim profesorima. Tako je isusovac Nikola Plantić, Zagrepčanin, izabran za profesora (1742), uskoro u Varaždinu predavao sintaksu, poetiku i retoriku u Požegi (1744), filozofiju u Buenos Airesu, a teologiju u argentinskoj Cordobi (1749), gdje je još pripremao mlade isusovce za profesorski posao na španjolskom i gvaranskom jeziku, što je iznimno važna činjenica za povijest hrvatske metodike jezika i govorništva (propovjedništva). Nakon povratka iz Južne Amerike profesor je teologije u Zagrebu (1770–1771) i rektor kolegija u Varaždinu (1771), gdje je propovjednik do kraja života (1775).

Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen (Metodički priručnik za učitelje njemačkih škola), Beč, 1777.

Ratio educationis, Budim, 1806.

Ratio educationis (Beč, 1777), kojemu je prethodio Felbigerov *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen* (Metodički priručnik za učitelje njemačkih škola, Beč, 1776), prvi je državni zakon u kojem se propisuju izbor učitelja, metodika, učivo, satnica itd. Iznimno je važan i za hrvatsko školstvo jer je poticao razvoj i školsku uporabu narodnih jezika u okviru Habsburškog Carstva. To se odrazilo i u Osmanskom Carstvu, gdje je školski pokret bosansko-hercegovačkih Hrvata početkom 19. stoljeća pokrenuo biskup fra Augustin Miletić, pisac jedne poticajne početnice (1815). Priključio se tom pokretu fra Stjepan Marijanović dvjema slovnica, pedagoškim djelom *Systema litterarium...* (gimnazijskim sustavom za bosanske franjevačke kandidate) te jednom početnicom, a fra Andrija Kujundžić zanimljivim hrvatskim pravopisom koji je otisnut u Marijanovićevoj prvoj slovnici u Splitu (1822).

Hrvatski narodni preporod u okolnostima uporne mađarizacije promiče izobrazbu nastavnika (učitelja, profesora) hrvatskoga jezika. Mogućnosti studiranja na bečkom sveučilištu za Hrvate su ograničene. Osnovana je Matica ilirska (1842), ubrzo nazvana Maticom hrvatskom, tiskane su vrlo značajne hrvatske slovnice, a promican je jedinstveni književni jezik sa štokavskom osnovicom. Ivan Kukuljević Sakcinski održao je prvi govor na hrvatskom jeziku u Hrvatskom saboru (1843). Osnovana je Katedra za hrvatski jezik i književnost (1845). Bez kompetentnih nastavnika hrvatskoga jezika nije bilo moguće stvoriti širok krug hrvatske domoljubne inteligencije. Otvorene su veće mogućnosti kada je u Habsburškom Carstvu započeta reforma školstva na temelju *Nacrta temeljnih načela javne nastave u Austriji* (*Entwurf der Grundzüge des öffentlichen*

Unterrichtswesens in Österreich, 1848). Ubrzo je objavljen zakon *Nacrt ustroja gimnazija i srednjih škola u Austriji* (*Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich*, 1849) te *Privremeni zakon o ispitivanju kandidata za službu gimnazijskog profesora* (1849), koji je zapravo povijesna prekretnica u stjecanju kvalifikacija za nastavnike hrvatskoga jezika u gimnazijama. U skladu s tim zakonom nisu mogli materinski jezik predavati nastavnici dok ne polože taj rigorozni ispit (stručni ispit za nastavnike hrvatskoga jezika i književnosti), a sve nastavne predmete nije više smio u jednom razredu predavati samo jedan profesor, nego različiti nastavnici. U skladu s kvalifikacijama gimnazijski profesori mogli su biti redoviti, sporedni te pomoćni učitelji, koji su bili dužni odraditi jednogodišnji pokusni rok. Iako je naznačena privremenost toga zakona, zapravo je uz nevelike promjene vrijedio sve do raspada Austro-Ugarske (1918). Mnogi "pomoćni učitelji" (suplenti) nisu uspjeli postati "redoviti učitelji" (profesori u gimnazijama).

Premda je *Nastavni plan za gimnazije* (1854) promicao germanizaciju, nije mogao zaustaviti ambicije hrvatskih mladića da postanu profesori hrvatskoga jezika. Na bečkom sveučilištu u 1850-im i 1860-im unatoč političkim zaprekama slavistiku je studiralo ili pokušalo studirati dvadesetak Hrvata iz različitih hrvatskih krajeva. Nakon diplome počinjali su uglavnom raditi kao suplenti u gimnazijama u središnjoj i sjeverozapadnoj Hrvatskoj, ali i u Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji u Sinju, koja je 1859. zaposlila slavnoga domoljubnog profesora hrvatskoga jezika fra Antu Konstantina Matasa. Bio je prvi profesor hrvatskoga jezika u južnoj Hrvatskoj, a kasnije je kao

ravnatelj talijansku dubrovačku gimnaziju pretvorio u hrvatsku školu. Prijateljvao je u Beču s mlađim kolegom Vatroslavom Jagićem, koji je postao profesor Klasične gimnazije u Zagrebu (1860). Nakon što je 1874. otvoren studij slavistike na Sveučilištu u Zagrebu, preusmjerili su se mladi Hrvati s bečkog sveučilišta na taj studij, koji su kombinirali sa studijem filozofije. Budući da su slušali i polagali ispite kod profesora koji su držali predavanja iz pedagogije i didaktike, neki su bili dobro pripremljeni za službu u gimnazijama i srednjim školama, među kojima su učiteljske škole imale poseban ugled. Mnogi su željeli raditi u Klasičnoj gimnaziji u Zagrebu, zbog čega je među mladim profesorima nastajalo stručno i političko suparništvo, osobito u 1860-im i 1870-im godinama kada su ponajviše polemizirali ili se sukobljavali oko hrvatskog jezika. Bilo je kažnjenih i s jedne i druge suparničke strane, stoga su pojedinci potražili posao u drugim gimnazijama ili na stranim sveučilištima. Istodobno su se neki profesori u toj gimnaziji istaknuli kao pisci gramatika i čitanaka. Pojedini su udžbenici nakon niza ponovljenih izdanja dočekali novu državu Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca (1918).

Učitelji u hrvatskim pučkim školama u drugom dijelu 19. i početkom 20. stoljeća, nakon što su preživjeli germanizaciju i mađarizaciju te nekoliko reformi, pokazivali su visok stupanj radne discipline, strpljivosti i radnog zanaosa. Iako su obavljali težak i odgovoran posao, mnogi su mladići i djevojke onodobno željeli to zanimanje. Bilo je istaknutih hrvatskih književnika koji su htjeli biti učitelji u pučkim školama, ali nisu uspjeli položiti stroge ispite.

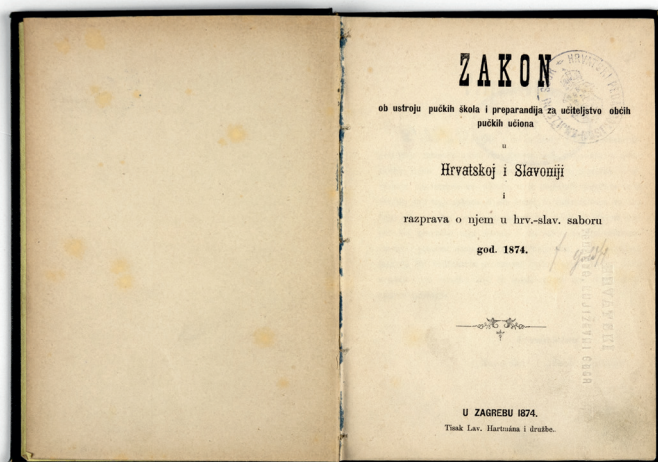
Krajem 19. i početkom 20. stoljeća nekoliko je slav-nih hrvatskih gimnazija bilo izvan prostora današnje Republike Hrvatske, ali među njihovim polaznicima bili su mnogi iz Zagreba i drugih hrvatskih krajeva. S državnom Klasičnom gimnazijom u Sarajevu borile su se za prvenstvo katoličke gimnazije: Nadbiskupska klasična gimnazija u Travniku, Franjevačka klasična gimnazija u Visokom te Franjevačka klasična gimnazija na širokom Brijegu, kojoj su sva prava priznata tek prije raspada Austro-Ugarske (1918). Većina je profesora hrvatskoga jezika u tim školama uz profesorske diplome imala doktorate. Školovali su se na najpoznatijim europskim sveučilištima.

U novoj državi Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca izobrazba nastavnika hrvatskoga jezika nailazila je na velike zapreke. Već od početka srpski radikali nastojali su ostvariti srpsku dominaciju te nametnuti naziv *srpskohrvatski* jezik, ali i *srpskohrvatshoslovenački*. Ta je velikosrpska politika nastojala dovesti u Hrvatsku što više profesora srpskog jezika. Mnogima su iz Hrvatske nudili studij toga jezika u Beogradu. Neštedimice su davali stipendije bosanskim

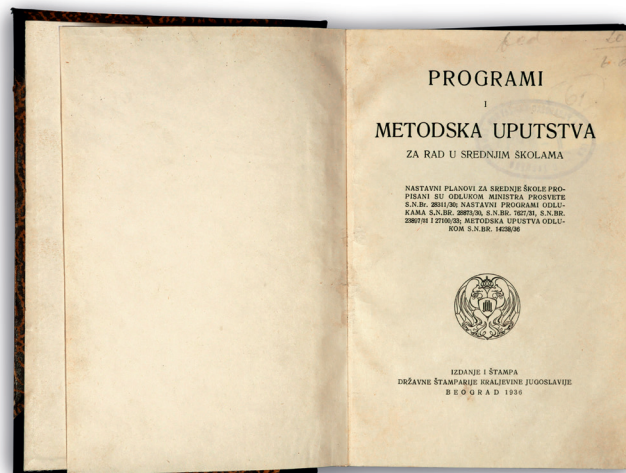
Za hrvatskog ili srpskog izvornoga govornika [...] korijen [riječi nastava] nije naročito obavijestan. Nije naime lako otprve dovesti u vezu nastavljanje i poučavanje. Taj rusizam u novije se doba prilično čvrsto ukorijenio u našoj svakodnevici i pedagoškoj teoriji. Ipak, ne može se tvrditi da ta, sada i naša riječ iz svoga značenjskoga polja isključuje bilo koju od pedagoški relevantnih usmjerenosti pojma i da ne upućuje i na spoznajni, i na osjećajni, i na voljni razvoj mlade ličnosti. Terminom nastava možemo obuhvatiti nekadašnji uzgoj i poduku kao i današnji odgoj i obrazovanje.

—
S. Težak, *Metodika nastave filma na općeobrazovnoj razini*, 1990.

i hercegovačkim franjevcima u skladu s planom srbizacije Bosne i Hercegovine. Neplodonosne rasprave o školstvu trajale su desetak godina. Mnogi su lektiru optuživali za negativan utjecaj. Nakon što je 1924. ponuđena naučna osnova koja je bila "prijepis" srpske iz 1898, nastale su velike polemike koje su pratile novi popis udžbenika (za školsku godinu 1924/1925), novu osnovu za srednje škole (1925) i novi nastavni plan za više razrede gimnazije (1926). S popisa su odstranjeni hrvatski udžbenici. Srbizacija je grublja od mađarizacije i germanizacije. Godine 1929. konačno je objavljen *Zakon o srednjim školama*. Privilegiranje srpskog jezika i književnosti, srpsko svojanje hrvatske književnosti nastale u Dubrovniku i još nekih hrvatskih pisaca, niska razina studija slavistike u Beogradu te mnoštvo nezaposlenih profesora s njihovom diplomom – sve je to, među ostalim, izazivalo međunacionalna sukobljavanja. Godine 1936. objavljen je *Program i metodska uputstva za rad u srednjim školama*, koji je djelomice slijedio moderne

📖 *Zakon ob ustroju pučkih škola i preparandija za učiteljstvo obćih pučkih učiona. Razprava o Mažuranićevom zakonu u hrvatsko-slavonskom saboru, Zagreb, 1874.*

📖 *Programi i metodska uputstva za rad u srednjim školama, Beograd, 1936.*

pristupe književnom tekstu koji su prakticirani u francuskoj međuratnoj metodici nastave književnosti, ali sve su i dobre namjere propadale zbog velikosrpskih planova prisvajanja hrvatskih krajeva, kulture i književnosti. Godine 1940. u Banovini Hrvatskoj bilo je 47 gimnazija. Mnogi završeni gimnazijalci nisu se mogli upisati na Sveučilište u Zagrebu, stoga su pojedinci odlazili u Beograd. Srpske učiteljske škole nezaustavljivo su umnožavale nezaposlene učitelje. Dugogodišnji pokušaji primjene načela tzv. radne škole nisu dali očekivane rezultate u Kraljevini Jugoslaviji, koja se raspala u travnju 1941.

Prije kraja školske godine 1940/1941. profesori srpskog jezika koji su stigli u Hrvatsku kao promicatelji velikosrpske politike vratili su se u Srbiju. Nijemci su na Sveučilište u Zagrebu doveli nekoliko njemačkih sveučilišnih profesora. Među njima su bili i promicatelji njemačke didaktike jezika. Međutim zbog ratnih okolnosti studenata je bilo sve manje. Mnogi su mobilizirani. Rektor je Sveučilišta od akademske godine 1940/1941. bio Stjepan Ivšić, profesor Filozofskog fakulteta. Nije bio za korijenski pravopis pa je ostao bez dužnosti rektora. Nekoliko je profesora s Filozofskog fakulteta smijenjeno, neki su završili u logoru Stara Gradiška, ali pušten su u travnju 1942. Nastavili su profesorski posao ili otišli u mirovinu, kao što je to učinio Dragutin Boranić. Asistent na Katedri za slavistiku od 1942. bio je Ljudevit Jonke. Njemačka didaktika jezika i književnosti bila je u temelju izobrazbe profesora hrvatskoga jezika. Studij kroatistike mnogi studenti nisu završili: mnoštvo ih je izgubilo život u ratu ili u poslijeratnim godinama.

Preživjeli profesori hrvatskoga jezika koji se nisu priključili partizanima ostali su bez posla u gimnazijama i srednjim školama. Nekima je ponuđen posao u Srbiji, Makedoniji ili Crnoj Gori.

Filozofski fakultet u Zagrebu doživio je velike nevolje i promjene 1945. Ponajviše su stradali kroatisti i germanisti. Svojevrsna sovjetizacija zahvatila je cijeli fakultet. Provodio ju je pedagog Stjepan Pataki. Ruski utjecaj splasnulo je nakon Informbiroa (1948). Studenti hrvatskoga jezika i književnosti bili su zapravo studenti slavistike, koja je na prvo mjesto stavljala ruski jezik i književnost. Svi su slušali predavanja iz pedagogije i didaktike. Ruska metodika nastave jezika i književnosti bila im je temeljna literatura. Godine 1948. na slavistiku je stigao srednjoškolski profesor Tvrtko Čubelić. Uz usmenu narodnu književnost ubrzo je počeo predavati metodiku nastave jezika i književnosti. Godine 1964. na Odsjeku za jugoslavenske jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu kao asistent je Dragutin Rosandić počeo predavati metodiku nastave hrvatskoga ili srpskog jezika i književnosti. Utemeljitelj je Katedre za metodiku nastave hrvatskoga ili srpskog jezika i književnosti.

Poslijediplomski studij iz metodike jezika i književnosti Dragutin Rosandić osnovao je 1973. Kad je Vlado Pandžić postao asistent (1977), postojao je A- (četiri godine) i B-studij (tri godine) jugoslavistike. Studenti su slušali dva metodička kolegija: Metodiku nastave hrvatskoga ili srpskog jezika i Metodiku nastave književnosti. Nakon što je došao s Pedagoške akademije na Filozofski fakultet, Stjepko Težak predavao je Metodiku nastave hrvatskoga ili srpskog jezika te Metodiku nastave filma.

📌 Iz svjedodžbe Stjepana Bosanca, 1899, HŠM A 4021

U akademskoj godini 1990/1991. promijenjeno je ime Odsjeka za jugoslavenske jezike i književnosti u Odsjek za kroatistiku. Metodička satnica neznatno je promijenjena. Dragutin Rosandić bio je predstojnik Katedre za metodiku nastave hrvatskoga jezika i književnosti do 2000. a od 2000. do 2015. predstojnik je Vlado Pandžić. Godine 1996. ponovno je smanjena satnica metodičkih predmeta. Članovi Odsjeka za kroatistiku bili su predsjednici povjerenstava za stručne ispite učitelja hrvatskoga jezika u osnovnim i profesora u srednjim školama (1991–2006). Godine 2001. Hrvatska je prihvatila Bolonjsku povelju, a zatim su pokrenute rasprave te počele pripreme preddiplomskog (triju godina) i diplomskog studija (dviju godina) kroatistike. Nastavne planove i silabe zagrebačke Katedre uglavnom je preuzela većina odsjeka za kroatistiku u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

Gramatike i rječnici do Mažuranićeva zakona 1874.

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.07](https://doi.org/10.17234/9789533793467.07)

ANDELA
FRANČIĆ

Gramatike hrvatskoga jezika do 1874. pisane su latinskim, talijanskim, njemačkim i hrvatskim jezikom, katkad su dvojezične, rijetko trojezične. Tiskaju se kao samostalne knjige ili (rjeđe) kao dodatak rječnicima. Neke su ostale u rukopisu. One nastale u dopreporodnome razdoblju često su potpuni jezični priručnici, koji sadržavaju i rječnike, pravopisna pravila te uzorke usmene i pisane konverzacije. Većinom su štokavske, a manji dio njih normira kajkavski književni jezik.

GRAMATIKE

Na početku hrvatske gramatikografije stoji latinskim jezikom pisana gramatika *Institutionum linguae Illyricae libri duo* (Rim, 1604) Bartola Kašića. Nemajući hrvatske uzore, Kašić svoju gramatiku piše po modelu latinskoga jezika, što iziskuje brojne napomene, pouke i dodatna objašnjenja hrvatskih posebnosti, a kadšto rezultira uvođenjem kategorija koje nisu svojstvene hrvatskomu jeziku (npr. ablativ, optativ, konjunktiv, gerundij). S druge strane, neki su dijelovi gramatičkoga opisa do danas zadržani u hrvatskim gramatikama po uzoru na Kašića (npr. tri imeničke deklinacije, pripadnost kojima određuje nastavak u genitivu jednine). U početnome dijelu gramatike autor se bavi grafijom i naglascima, a njezin završni dio čine napomene o sintaksi (13 pravila "o konstrukciji"). Središnji, najopsežniji dio Kašićeve gramatike zauzima morfologija, i to detaljan opis imena, tj. imenica (u pridjeve autor ubraja i brojeve) te zamjenica i glagola (potonjima posvećuje najviše pozornosti od svih promjenjivih vrsta riječi). Kašić će biti oslonac i uzor mnogim kasnijim hrvatskim gramatičarima.

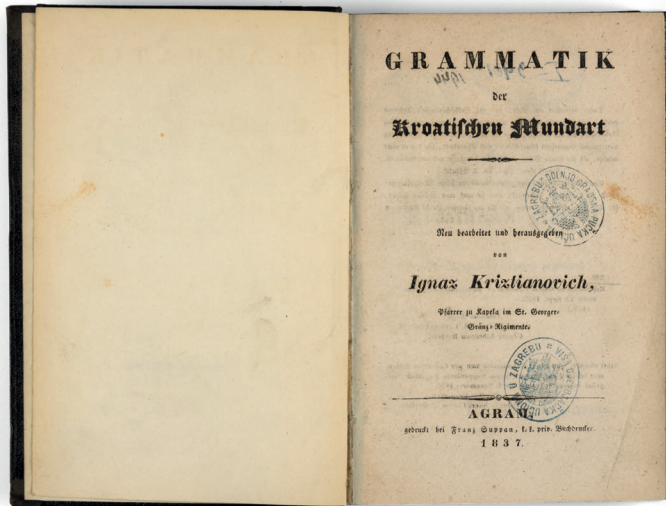
U 17. stoljeću Juraj Križanić u Sibiru piše i u rukopisu ostavlja sveslavensku gramatiku *Gramatično iskazanje ob rúskom jeziku* (Tobolsk, 1665) pisanu slavenskom koine, u kojoj je hrvatski jezik predstavljen hibridnim jezikom pisaca ozaljskoga književnojezičnoga kruga. Tiskom objavljena nakon gotovo dvaju stoljeća nije mogla utjecati na daljnji tijek hrvatske gramatikologije.

Početkom 18. stoljeća, 124 godine nakon Kašićeve, tiskana je druga hrvatska gramatika — *Istruzioni grammaticali della lingua illirica* (Dubrovnik, 1728) Ardelia della Belle. Pisana je talijanskim jezikom te je predmetnuta Della Bellinu trojezičnom rječniku *Dizionario italiano, latino, illirico*.

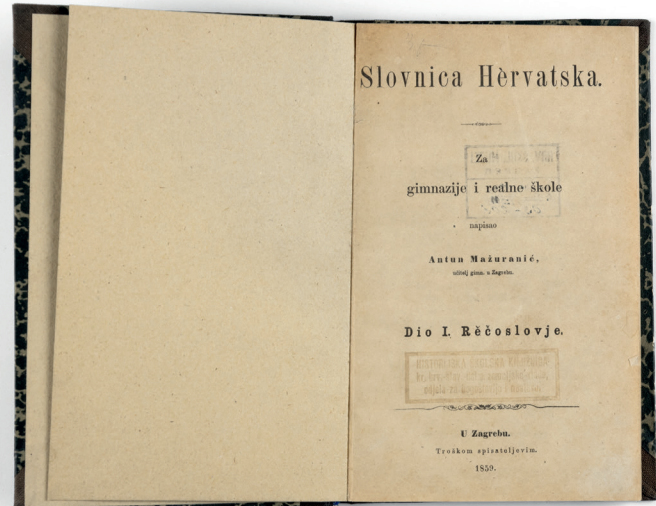
U Slavoniji oslobođenoj od Osmanlija svoje gramatike, točnije gramatike i negramatičkim sadržajima proširene jezične priručnike, sredinom 18. stoljeća objavljuju Blaž Tadijanović (*Svašta po malo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik*, Magdeburg, 1761), Matija Antun Relković (*Nova slavonska i nimačka gramatika / Neue Slavonische und Deutsche Grammatik*, Zagreb, 1767) i Marijan Lanosović (*Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache*, Osijek, 1778). Sve te gramatike u kratku vremenu doživljavaju više izdanja.

Niz hrvatskih gramatika u 18. stoljeću nastavlja Josip Jurin svojim trojezičnim priručnikom naslovljenim *Slovkinja slavnoj slovinskoj mladosti dijačkim, iliričkim i talijanskim izgovorom napravljena* (Venecija, 1793). U njemu je kratka gramatika hrvatskoga jezika pisana talijanskim jezikom, dok najveći dio zauzima opis latinskoga jezika hrvatskim.

U drugoj polovici 18. stoljeća pojavljuju se gramatike kajkavskoga književnog jezika. *Gründe der Croatischen Sprache zum Nutzen der deutschen Jugend verfasst* Ivana Vitkovića nastala je u Zagrebu 1779. i ostala u rukopisu.

✎ I. Kristijanović, *Grammatik der Kroatischen Mundart*, Zagreb, 1837.

✎ A. Mažuranić, *Slovnica Hrvatska za gimnazije i realne škole. Dio I. Rječoslovje*, Zagreb, 1859.

Prva je tiskana kajkavska gramatika *Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Teutsche* (Varaždin, 1783) Ignacija Szentmártonya. Objavljivanje kajkavskih gramatika nastavlja se i završava u 19. stoljeću. *Grammatik der Kroatischen Mundart* (Zagreb, 1837) Ignaca Kristijanovića posljednja je i najbolja kajkavska gramatika.

Dvjestotinjak godina nakon Kašićeva gramatičkoga prvimjenca Šime Starčević objavljuje prvu hrvatsku gramatiku pisanu hrvatskim jezikom, *Novu rječoslovicu iliričku* (Trst, 1812). Nastanak gramatike potaknut je naredbom maršala Marmonta "da se u osnovnim školama i nižoj gimnaziji nastava odvija na materinskom jeziku" (Tafrá 2002). Gramatika je pisana ikavskom novoštokavštinom, morfonološkim (od ilirskoga umjerenijim) pravopisom i slavonskom grafijom (u koju autor unosi neke svoje promjene). Starčeviću pripada posebno mjesto u povijesti hrvatske gramatikografije i zbog prvoga opisa četveronaglasnoga novoštokavskog sustava, zbog normativnosti (u njega nema gramatičke i leksičke sinonimije) te zbog jezičnoga purizma (gramatiku je napisao bez posuđenica).

U 19. je stoljeću, od prijašnjih bogatijemu gramatičkim priručnicima, na zasadama ilirskih ideja tiskana prva općehrvatska gramatika, *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga* Vjekoslava Babukića (Zagreb, 1836). Temelji se na književnome jeziku štokavske osnovice. Njome je prvi put kodificirana dugo izgrađivana hrvatska jezična i pravopisna norma. Više od dvadeset godina bila je temeljni priručnik iz kojega se učio hrvatski jezik. Babukićeva *Ilirska slovnica* (Zagreb, 1854), iako pisana na poziv bana Jelačića "da slovnice ilirsku za učionice

sastavi", nije dobila dopuštenje za uporabu u školi zbog neodgovarajućega opsega, sadržaja i metodologije.

Nakon poredbene gramatike pisane u obliku pitanja i odgovora *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike* (Zagreb, 1839) Antun Mažuranić objavljuje *Slovnice hrvatsku za gimnazije i realne škole. Dio I. Rječoslovje* (Zagreb, 1859). Ona će u školama zamijeniti Babukićevu *Osnovu* te odigrati važnu ulogu u oblikovanju hrvatskoga književnog jezika. Dotad najboljim opisom gramatičkoga sustava (osobito naglasaka i tvorbe) postat će osloncem budućim gramatičarima.

Skladnja ilirskoga jezika, za niže gimnazije (Beč, 1859) Adolfa Vebera Tkalčevića prva je hrvatska sintaksa objavljena kao zasebna knjiga. Tkalčević, predvodnik zagrebačke filološke škole, autor je više gramatika. Njegova *Slovnica za četvrti razred katoličkih glavnih učionah u carevini austrijskoj* (Beč, 1862) objavljena je u devet izdanja (posljednja tri naslovljena su *Slovnica hrvatska*). Desetak godina poslije *Skladnje* Veber Tkalčević objavljuje *Slovnice hrvatsku za srednja učilišta* (Zagreb, 1871), prvu cjelovitu gramatiku hrvatskoga jezika.

RJEČNICI

U višestoljetnoj povijesti hrvatske leksikografije nastala su brojna djela marnih sastavljača rječnika koji su svojim radom dali važan prinos hrvatskoj pisanoj kulturi. Hrvatske nazive 459 ljekovitih biljaka u svoj je višejezični slikovni rječnik *Liber de simplicibus* sredinom 15. stoljeća unio talijanski liječnik i ljekarnik Nicolò Roccabonella. Nažalost rječnik je ostao u rukopisu. Prvi samostalno tiskan rječnik kojemu je hrvatski jezik sastavnicom jest

ZASLUGE, POBJEDE I PORAZI ADOLFA VEBERA TKALČEVIĆA

Pošto je hrvatski jezik uveden i u urede i u škole, a razvijao se brzim tempom i u književnosti, stavila se na dnevni red potreba njegova dotjerivanja i stilskog usavršavanja. Toga se zadatka s velikom voljom latio Adolfo Veber. Briga o stilu bila je osnovna crta njegova cjelokupnog jezikoslovnog rada, njome se on znatno razlikovao i od Babukića i Mažuranića, a i od kasnijih naših jezikoslovnih pisaca. Vebera su pedesetih i šezdesetih godina držali najboljim stilistom zagrebačke škole, za njega je Antun Mažuranić govorio da piše kao “po žnori”.

Lj. Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, 1965.

osmostranična knjižica talijanskoga trgovca španjolskih korijena Pietra Lupisa Valentiana *Opera nuova che insegna a parlare la lingua schiavonesca alli grandi, alli piccoli et alle donne* (Ancona, 1527). Knjižica sadržava talijansko-hrvatski rječnik (328 hrvatskih riječi) i konverzacijski priručnik.

Prvi hrvatski tiskom objavljen višejezični rječnik jest *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae (sic!) et Ungaricae* (Venecija, 1595) Fausta Vrančića. Riječ je o petojezičnome rječniku u kojemu su abecednim redom u pet stupaca poredane latinske riječi i njihovi ekvivalenti u ostalim četirima ciljnim jezicima. Predstavnik slavenskih jezika jest “dalmatinski”, Vrančićev zavičajni ikavski čakavsko-štokavski šibenski govor. Rječnik sadržava oko 3 900 hrvatskih riječi i sveza. Dodan mu je popis 160 riječi koje

su od Hrvata posudili Mađari te Deset Božjih zapovijedi, Vjerovanje apostolsko i Očenaš. Vrančićev petojezičnik Bartol Kašić “svodi” na *Hrvatsko-talijanski rječnik* (koji je sve donedavno bio u rukopisu), a Petar Loderecker proširuje ga češkim i poljskim te ga objavljuje pod naslovom *Dictionarium septem diversarum linguarum videlicet Latine, Italice, Dalmatice, Bohemice, Polonice, Germanice et Ungarice* (Prag, 1605). Iako nevelika opsega Vrančićev rječnik zauzima važno mjesto u povijesti hrvatske leksikografije.

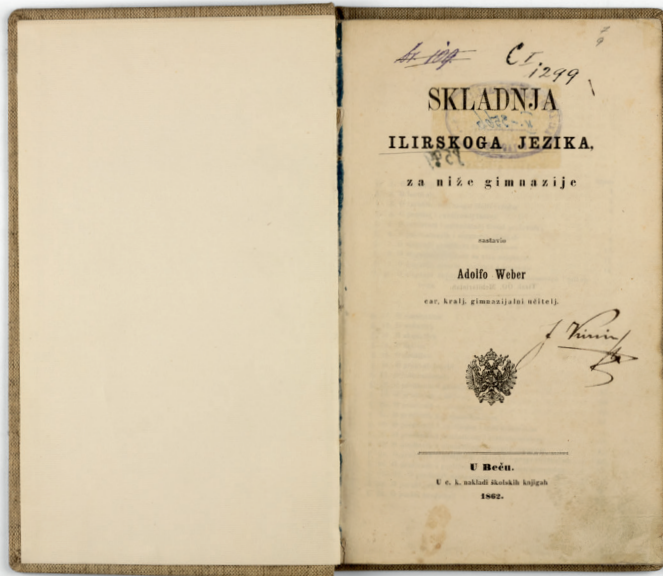
Među rječnicima tiskanim u 17. stoljeću od osobite je važnosti *Blago jezika slovinskoga* (Loreto – Ancona, 1649–1651) Jakova Mikalje. Sadržava oko 25 000 hrvatskih riječi, među kojima su termini raznih struka (glazba, jezikoslovlje, kulinarstvo, pravo, teologija...), nazivi biljaka, životinja, zemljopisna imena itd. Mikaljino je *Blago* “prvi višejezičnik s hrvatskim kao polaznim jezikom, prvi u kojem je hrvatski stupac organiziran kao u jednojezičniku, prvi s modernim unutarrječničkim ustrojstvom, prvi po originalnosti koncepcije i po bogatstvu podataka” (Gabrić-Bagarić 2010).

Juraj Habdelić autor je prvoga kajkavskog rječnika *Dictionar ili reči slovenske z vekšega v kup zebrane* (Graz, 1670). Nevelik hrvatsko-latinski rječnik (oko 12 000 natuknica) pisan je s namjerom da bude priručnik učenicima isusovačkih gimnazija. Izbor natuknica uglavnom je uvjetovan stanjem u latinski pisanim udžbenicima kojima su se ti učenici služili.

U 18. stoljeću nastalo je petnaestak rječnika, a znatan dio njih nije objavljen tiskom. Među potonjima mnoga su vrijedna leksikografska djela, npr. *Lexicon latino-illyricum* Pavla Rittera Vitezovića i *Dictionarium latino-illyricum et germanicum* Adama Patačića. Neki su rukopisni rječnici ostali nedovršeni, npr. nekoliko višejezičnih rječnika Marijana Lanosovića i trosveščani *Calepinus trium linguarum* Josipa Jurina.

Ardelio della Bella autor je trojezičnoga rječnika *Dizionario taliano-latino-illirico* (Venecija, 1728). To je prvi hrvatski obilno oprimjeren rječnik te prvi koji navodi popis izvora rječničke građe. Sadržava oko 30 000 natuknica.

Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum aeriarii i *Gazophylacium illyrico-latinum* (Zagreb, 1740) Ivana Belostenca tiskan je 65 godina nakon autorove smrti. Njegov prvi, latinsko-hrvatski dio gotovo je dvostruko opsežniji (oko 40 000 natuknica) od drugoga, hrvatsko-latinskoga, koji nije uspio dovršiti. *Gazophylacium*, kako su ga naslovili njegovi priređivači, tronarječni je rječnik – prevladavajući kajkavski leksik proširen je čakavskim i štokavskim riječima. U njemu su prvi put u nas istom grafijom (sjevernoga tipa) bilježene riječi svih triju hrvatskih narječja.

➤ A. Veber, *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije*, Beč, 1862.

Franjo Sušnik započeo je, a Andrija Jambrešić dovršio i uredio *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica, et hungarica locuples* (Zagreb, 1742). U tom opsežnom višejezičnom rječniku (oko 27 000 natuknica) hrvatska je sastavnica kajkavski književni jezik. Svojom vrsnoćom izazvao je veliko zanimanje ne samo u Hrvatskoj nego i u zemljama njemačkoga govornog područja i u Mađarskoj.

Na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće djeluju Ivan Tanzlingher Zanotti i Pavao Ritter Vitezović. Njihova leksikografska djela dijele istu sudbinu — ostala su u rukopisu, a dio je izgubljen.

Početak 19. stoljeća u znaku je najopsežnijega rječnika hrvatske dopreporodne leksikografije (tri dijela, šest knjiga, više od 80 000 riječi) naslovâ *Lexicon latino-italico-illyricum* (Budim, 1801), *Rječosložje slovinsko-italiansko-latinsko* (Dubrovnik, 1806) i *Vocabolario italiano-illirico-latino* (Dubrovnik, 1810) Joakima Stullia. Rječnik se temelji na raznovrsnoj leksikografskoj i književnoj građi. Izvorno je pisan dubrovačkom, a tiskan je slavonskom grafijom.

Slavonskom je grafijom objavljen i praktični trojezični *Ričoslovník iliričkoga, italijanskoga i nimačkoga jezika* Josipa Voltića (Beč, 1803), izrastao iz građe prikupljene za vlastite potrebe poučavanja hrvatskoga jezika.

Najopsežnije (oko 45 000 njemačkih riječi) i najvažnije djelo hrvatske preporodne leksikografije jest *Deutsch-ilirisches Wörterbuch / Njemačko-ilirski slovar* (Zagreb, 1842) Ivana Mažuranića i Jakova Užarevića, prvi moderan hrvatski dvojezični rječnik. Da bi pronašli hrvatske istovrijednice polaznim njemačkim leksemima, autori su se služili domaćim i stranim rječnicima, preuzimali su riječi iz hrvatskih dijalekata ili su pak stvarali nove riječi kojima su upotpunjavali hrvatski leksički fond.

Važan trag u leksikografiji druge polovine 19. stoljeća ostavio je Dragutin Antun Parčić svojim dvama dvojezičnim rječnicima objavljenima u više dopunjenih izdanja. U Zadru 1858. izlazi *Vocabolario illirico-italiano / Rječnik ilirsko-talijanski*, a deset godina poslije *Rječnik talijansko-slovinski (hrvatski) / Vocabolario italiano-slavo (illirico)*. Osim hrvatskih općejezičnih natuknica autor donosi i nazive brojnih struka i znanstvenih disciplina.

Nakon što je 1848. hrvatski postao nastavnim jezikom u školama civilne Hrvatske i Slavonije, javlja se potreba za njegovom leksičkom obnovom, osobito strukovnog i znanstvenoga nazivlja. Taj je posao povjeren Bogoslavu Šuleku, koji objavljuje dvosveščani *Deutsch-kroatisches Wörterbuch / Njemačko-hrvatski rječnik* (Zagreb, 1860). Šulek je autor i dvosveščanoga *Hrvatsko-njemačko-talijanskoga rječnika znanstvenoga nazivlja* (Zagreb, 1874–1875), koji mu je priskrbio nadimak “oca hrvatskoga znanstvenog nazivlja”. Njegova sklonost čistunstvu rezultira brojnim prevedenicama i novotvorenicama. Mnoge su riječi Šulekovim posredovanjem ušle u hrvatski standardni jezik te su i danas njegovom sastavnicom (npr. *brojka*, *dojam*, *dragulj*, *dušik*, *glasovir*, *glazba*, *kisik*, *latica*, *neboder*, *plin*, *pojam*, *predodžba*, *skladba*, *tvrтка*, *velegrad*), a neke nisu zaživjele iako su tvorene u skladu s njegovim zakonitostima (npr. *kajba* ‘kajanje’, *mjerak* ‘decimetar’, *mjerić* ‘centimetar’, *mjeretina* ‘kilometar’).

Neki od rječnika nastalih do 1874. ostali su u rukopisu. Među njima su i nedovršeni *Pravoslavnik te Etymologicon illyricum* Matije Petra Katančića. Potonji se drži prvim hrvatskim etimološkim rječnikom. Kritika je njegove etimologije ocijenila kao pučko etimologiziranje, kakvo je prevladavalo prije znanstveno zasnovanih etimoloških istraživanja Augusta Friedricha Pota (Samardžija 2019).

I. Filipović

📖 I. Filipović (1823-1895), Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća,
Zagreb, 1898-1900.

Kroatistički prinosi Ivana Filipovića

IVAN
MARKOVIĆ

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.08](https://doi.org/10.17234/9789533793467.08)

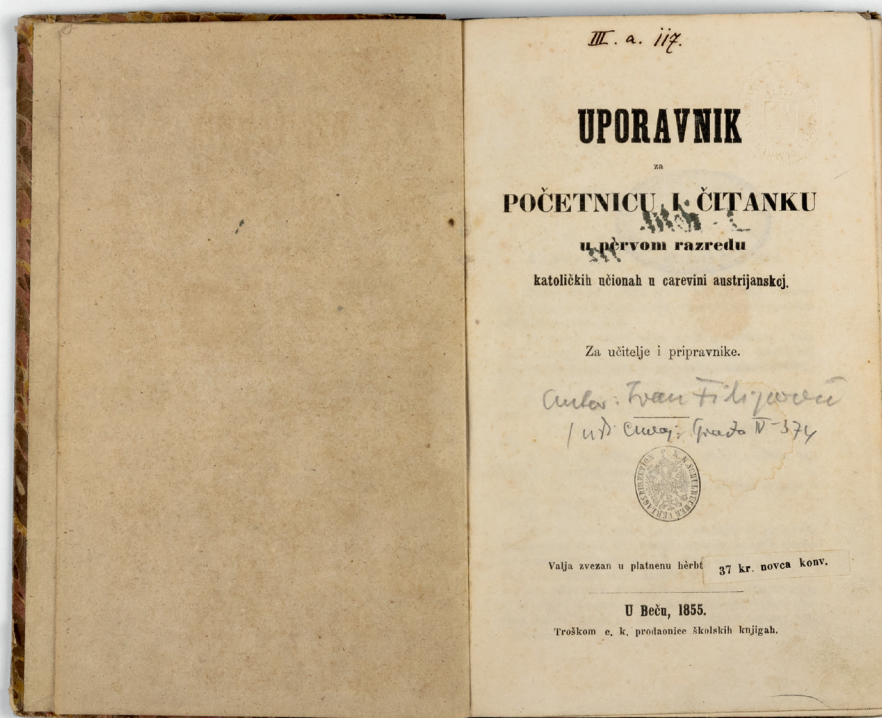
Godišnja državna nagrada za odgojno-obrazovni rad, koja se dodjeljuje od 1964. godine, isprva kao nagrada Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora, a od 1967. kao nagrada Sabora Republike Hrvatske, nosi ime Ivana Filipovića (Velika Kopanica, 24. VI. 1823 – Zagreb, 28. X. 1895), jednog od prvaka hrvatskog učiteljstva, koji je među svojim mnogim djelatnostima – nastavnoj, književnoj, prevoditeljskoj, pokretačkoj, uredničkoj, javnoj, organizacijskoj – golem doprinos dao i nastavi hrvatskoga jezika i književnosti te kroatistici općenito.

U rodnoj Velikoj Kopanici, gdje mu otac bijaše učitelj, pohađa prva tri razreda škole, a četvrti razred i gimnaziju u Vinkovcima, koju završava 1841. Na fakultet zbog slabijeg imovinskog stanja nije pošao, ali 1842. završava devetomjesečni učiteljski tečaj u Srijemskoj Mitrovici. Potom je učitelj u Vinkovcima i Novoj Gradiški, objavljuje pjesme i pripovijetke u *Danici* i drugim preporodnim listovima te književne prijevode s francuskoga i engleskoga. Kao dragovoljac 1848. sudjeluje u ratu s Mađarima i bude kratko zarobljen.

Od 1850. do 1852. učitelj je u privatnoj školi Petra Zoričića u Zagrebu. Zbog pjesme *Domorodna utjeha* objavljene u časopisu *Neven*, kojom na početku tzv. Bachova apsolutizma poziva rodoljube da se probude, budu utamničeni i on i urednik časopisa M. Bogović. Po izlasku iz zatvora oženio se i dobio mjesto učitelja u Požegi, gdje ostaje do 1863, kad se ondje na njegov poticaj osniva Narodna čitavnica. U tom razdoblju objavljuje nekoliko važnih učila za jezičnu naobrazbu, ponajprije prema austrijskim udžbenicima sastavlja *Slovničku čitanku* (1851) i *Početicu* (1853) za pučke škole te priručnik učiteljima i pripravnicima za njihovu uporabu *Uporavnik* (1855), koja su djela doživjela mnoga izdanja, a o čitanju piše i dva kraća članka u strukovnome časopisu *Napredak* (1859a, 1859b).

U uporavniku, tj. uporabniku Filipović piše da je svrha pučke škole nabožno obrazovanje puka, ali da učitelj mladeži ima razvijati duševna svojstva, da danas-sutra djeca postanu valjani, vrijedni i pametni članovi građanskoga društva. Da bi to postigla, pučka škola ima obučiti djecu u vjeronauku, jeziku (govorenje, pisanje i čitanje, zajedno s prirodnim znanostima), broju i obliku (računanje, mjerenje, crtanje) te pjevanju i krasopisu. *Početica* i *Slovnička čitanka*, piše Filipović, moraju biti središte sve obuke u pučkoj školi, oko njih se sve ima vrtjeti i sav život škole na njih usredotočiti jer su slovnica, tj. osnove gramatike, i obuka u stvarnim, tj. prirodnim znanostima, nerazdruživo vezane. Filipoviću bijaše jasno da se sav svijet spoznaje preko jezika, da je djecu važno obučavati u jeziku i preko jezika razvijati nove spoznaje, krećući od onoga što je djetetu poznato prema onomu što mu je nepoznato, strano i novo (tzv. zorna obuka). Slovnica obuka ne postoji radi sebe same, nego je ključna za djetetov spoznajni, misaoni i motorički razvoj, koji se pospješuje svim trima njezinim elementima: govorenje, pisanje i čitanje s razumijevanjem.

Pisanje slova i njihovo spajanje u riječi učilo se iz početnice. Prvo su se učila samoglasnička slova *i u te e o a*, potom dalje redom slova *r m v c č s š z ž j p g h b k f n nj d dj l lj t ć (tj) ě dž ě*. Filipović se zalagao za učenje slova prema glasovima (ne obratno), tj. zalagao se za izgovaranje glasova poput *a, b, c* i sl., a ne za slovkanje abecede *a, be, ce* i sl. jer tako se ne govori. Iz početnice su se čitali i kratki sastavci. Nakon toga prelazilo se na slovničku čitanku iz koje se nisu učili samo temelji jezika nego su se preko štiva djeca upoznavala sa svijetom oko sebe. Štiva su u slovničkoj čitanci raspoređena prema težini, složenosti i opet prema načelu da se djeca prvo upoznaju s onim što im je blisko. U prvome dijelu, koji se obrađuje negdje do Božića, štiva su o obitelji, životinjama i nabožna. U drugome dijelu, do kojega se u

➤ I. Filipović, *Uporavnik za početnicu i čitanku u prvom razredu katoličkih učionah u carevini austrijskoj. Za učitelje i pripravnike, Beč, 1855.*

nastavi dolazi oko Božića, nabožne su pripovijetke, ali ima i štiva o prirodi, tj. nebu, zemlji, zraku i vodi. Treći i četvrti dio čitaju se u proljeće i ljeto, a štiva su ili o prirodi ili o povijesti i domovini. Znajući da se jezik uči ponajprije slušanjem i govorenjem, potom osviještanjem pravila i vježbom, napose čitanjem, Filipović učiteljima u *Uporavniku* preporučuje da djeci čitaju odjeljke iz dobrih narodnih spisatelja, pa nabraja: stari dubrovački pisci, D. Obradović, M. A. Reljković, A. Kačić Miošić, A. Kanižlić, P. Ritter Vitezović, V. St. Karadžić. Također preporučuje da učitelj ima na raspolaganju ta djela, da mu budu dostupna.

Od 1863. do 1873. Filipović je učitelj na glavnoj kaptolskoj školi. U tom razdoblju aktivno sudjeluje u organizaciji hrvatskog učiteljstva i rada u osnovnim školama te u pokretanju i objavljivanju omladinskih (*Bosiljak*) i stručnih časopisa (*Napredak*). Sa suradnicima je sastavio *Ustav pučke škole u trojedinj kraljevini* (1865), koji će kao podnesak Saboru postati osnovom za nov školski zakon iz 1874. Godine 1865. sazvao je Prvu hrvatsku učiteljsku skupštinu, što se smatra početkom hrvatskog učiteljskog pokreta, a 1871. Prvu opću hrvatsku učiteljsku skupštinu, uz koju je priređena i prva izložba učila. Usto sa suradnicima piše prvi, njemačko-hrvatski dio *Novoga rječnika hrvatskoga i njemačkoga jezika* (1869a), ubrzo i drugi, hrvatsko-njemački dio (1875b), ukupno četiri debele knjige maloga formata.

Rođen i školovan u Vojnoj krajini (razvojačena 1873, pripojena civilnoj Hrvatskoj 1881), u kojoj se uvelike u školstvu gajio njemački jezik, Filipović je znao važnost

poučavanja materinskoga jezika, što je osobito došlo do izražaja za vrijeme apsolutizma (1851-1860), kad je sve školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji podvrgnuto germanizaciji. Filipović je sa suradnicima Gj. Deželićem, Lj. Modcem i Gj. Šimončićem izradio njemačko-hrvatski i hrvatsko-njemački rječnik i time nastavio tradiciju preporodnih i poslijeporodnih rječnika s njemačkim kao usporednim jezikom, upravo rječnika I. Mažuranića i J. Užarevića (1842), R. Fröhlicha Veselića (1853, 1854) i B. Šuleka (1860). Rječnik su pisci — kako piše na naslovnici — prema najnovijim izvorima sastavili za uporabu pravnicima, činovnicima, učiteljima, trgovcima, obrtnicima i ostalima. U predgovoru stoji da je rječnik sastavljen prema tadanjem razvoju našega jezika i književnosti i prema novim potrebama u praktičnome životu. Pisci su se pritom služili postojećim rječnicima, osobito onima V. St. Karadžića, D. Parčića i M. Dežmana, ali su prema razvijenim potrebama narodnoga života ugledajući se na druge slavenske jezike stvarali gdješto i nove riječi. Njemačko-hrvatski dio rječnika (1869a) ima dva sveska i oko 1500 stranica, hrvatsko-njemački dio (1875b) također dva sveska i oko 2100 stranica maloga formata, po čemu spada među bogatije, ali i najslabije istražene hrvatske dvojezične rječnike. Na temelju tih djela Filipović je izradio i skraćenu inačicu, *Džepni rječnik* njemačko-hrvatski i hrvatsko-njemački (1878a), koja će doživjeti nekoliko izdanja. Više izdanja doživjet će i *Besjedovnica* (1879-1890), opsežan konverzijski hrvatsko-njemački priručnik koji usporedno donosi hrvatske i

Svojim krilatim duhom, svojim reformatornim i organizatornim talentom, svojom čvrstom i odlučnom voljom, svojim čelik-značajem privrijedio je hrvatskomu narodu krasnih tečevina, izvojštio je na prosvjetnom polju mnogo toga, čim se hrvatsko učiteljstvo bez njega lje ne bi moglo danas ponositi. On se postavio prvi na branik hrvatskoga školstva, pa je svakom zgodom i na svakom mjestu radio zborom i tvorom oduševljeno, otvoreno i neustrašivo na neuzoranom školskom polju; cijeli njegov vijek bio je usko spojen s političkim, socijalnim, književnim i uopće s prosvjetnim životom našega naroda.

—
A. Cuvaj, *Građa za povijest školstva Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, sv. IV, 1910.*

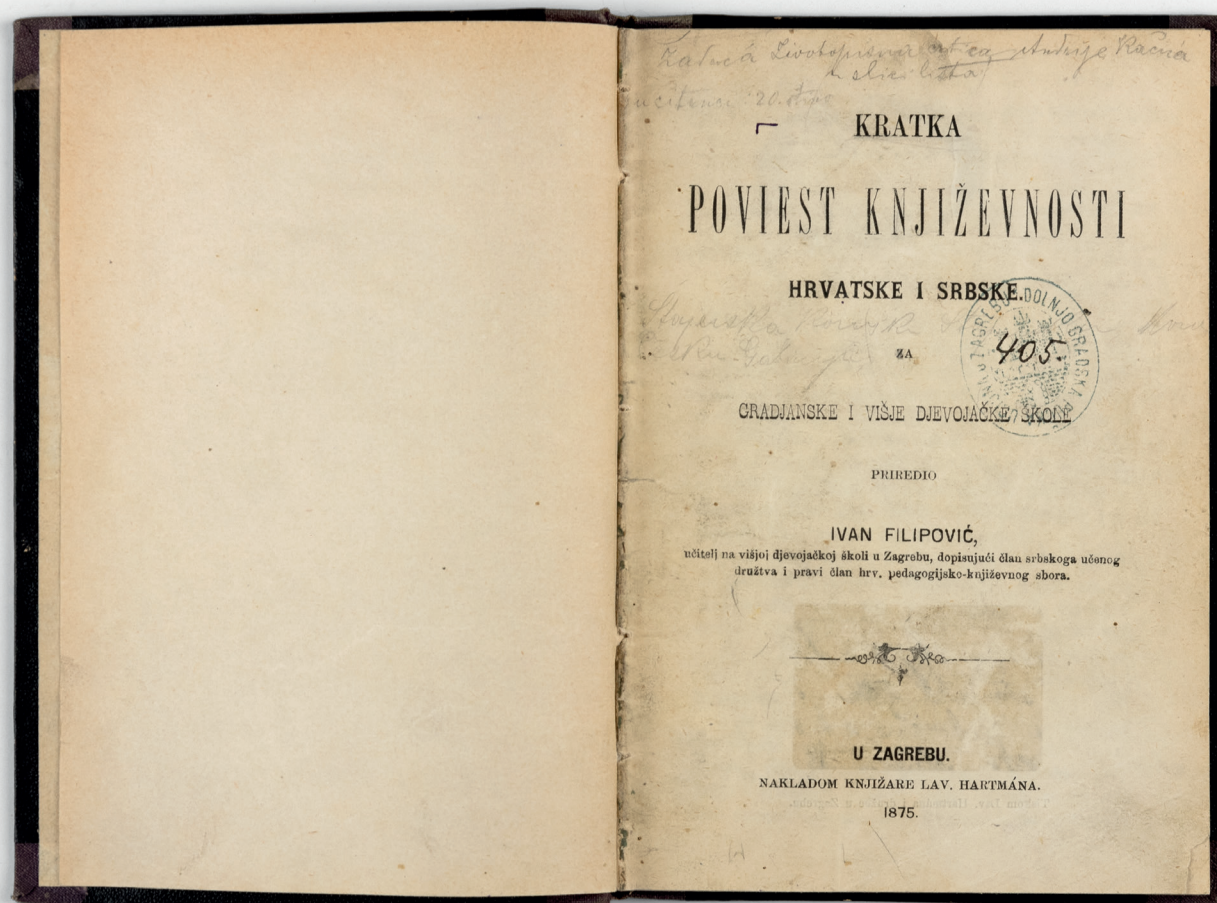
njemačke rečenice i kraće tekstove o praktičnim svakodnevnim situacijama — od pozdrava i isprike preko razgovora o jeziku, vremenu, zdravlju i igri do razgovora na putovanju, o lovu, požaru, krštenju, svadbi i pokopu.

Hrvatsko-njemački rječnik i besjedovnicu Filipović objavljuje kao školski nadzornik Zagrebačke županije, no prije no što je to postao, od 1873. do 1875. dvije će godine učiteljevati na višoj djevojačkoj školi u Zagrebu, gdje će u kratku roku sastaviti i objaviti dva važna priručnika za poučavanje književnosti i jezika u građanskim i višim djevojačkim školama — *Kratku povijest književnosti hrvatske i srpske* (1875a) i *Kratku stilistiku* (1876).

Književnost je jedan od glavnih izvora i nosilaca rodoljublja i ponosa narodnoga, preko nje ponajprije se i ponajbolje upoznajemo s vrlinama i potrebama svojega

naroda, a to se posebno odnosi na ženski spol, koji materinskom njegovom goji i razvija rodoljublje i ponos narodni — piše Filipović u predgovoru *Kratke povijesti književnosti*. Narod o kojemu je riječ Filipović zove hrvatskim i srpskim, književnost pak hrvatskom i srpskom ili hrvatsko-srpskom smatrajući da je riječ o jednome narodu s dvama imenima koji se ne može razdvajati. Književnost dijeli na tri razdoblja: staro ili crkveno doba (od početaka do kraja 14. stoljeća), srednje ili dalmatinsko-dubrovačko doba (od početka 15. do polovice 18. stoljeća) te novo doba (od pojave književnosti austrijskih Srba u drugoj polovici 18. stoljeća). Pri sastavljanju priručnika služio se spisima St. Novakovića, V. Jagića, Fr. B. Kořinke i V. Křiřeka, a zanimljivo je da je razvoj pisane riječi popratio sve do 1870-ih pa u zadnjem poglavlju spomenuo i novoosnovano zagrebačko sveučilište (1874), osobito se pritom uzdajući u rad nedavno osnovane Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (1866). Tako su se dakle djevojke u zagrebačkoj školi sredinom 1870-ih preko svojeg učitelja mogle upoznati s doista najnovijom, njima suvremenom pisanom riječju na hrvatskome i srpskome jeziku.

U *Kratkoj stilistici* Filipović je na nekih 130 stranica dao zbijen pregled svih važnih pojmova iz nauke o književnosti i stilistike — odredba stila, različiti stilovi pisanja i govorenja, razlikovanje proznoga i pjesničkoga stila, osnovne književne vrste i dr. Svi su pojmovi oprimjereni odjeljcima odabranih, uglavnom devetnaestostoljetnih književnih predložaka. Među njima ima srpskih, ali pretežu hrvatski: I. Mažuranić, A. Kačić Miošić, A. Šenoa, Fr. Marković, D. Demeter, Lj. Gaj, I. Trnski, P. Preradović, Lj. Vukotinović, S. Vraz. Budući da je *Stilistika* bila namijenjena ponajprije djevojkama, za čiju se naobrazbu Filipović svesrdno zalagao, ne čudi da su među predlošcima po jedna pjesma K. Zrinski i D. Jarnević. U predgovoru *Kratkoj stilistici* najavio je da namjerava sastaviti zbirku naputaka (dispozicija) i sastavaka za pismeno vježbanje jer da bi takva zbirka bila veoma potrebna za unapređenje jezikoslovne obuke i učenicima i učiteljima. Ne znamo na što je točno mislio, ali još je 1868. bio objavio *Pismovnik* (usp. Trstenjak 1897). Pismovnik nahodimo isprva samostalno (npr. 1869c), potom u knjizi *Slovnica hrvatska i Pismovnik za pučke učione*, koja se pripisuje A. Veberu Tkalčeviću (usp. Pranjković 1993, Ham 2006), no samo je *Slovnica* Tkalčevićeva, a odjelito paginirani *Pismovnik* isti je onaj Filipovićev (usp. 1878b). Pismovnik je uputa u sastavljanje različitih vrsta pisama i poslovnih dopisa — od privatnih pisama preko molbi i zahvala do narudžbenica, ispričnica, ugovora, ponuda, namira i oporuka. Danas takvih priručnika nema niti se u nastavi takvo pisanje vježba, a očito je veoma korisno i praktično. Kao zanimljivost spomenimo da je u oglednim primjerima namirâ pisac (Filipović) donio, čini se, stvarne potvrde svoje stanodavke o plaćenju najamni- ni na zagrebačkoj Opatovini br. 106.

Od 1875. do umirovljenja 1887. Filipović je školski nadzornik Zagrebačke županije. I dalje neumorno radi na boljitku školstva, objavljuje i prati književnost, priređuje knjigu o Kraljeviću Marku u narodnim pjesmama (1880). Za časopis *Književna smotra* pisao je prikaze novih knjiga. Pritom je i dalje iskazivao veliku brigu za njegovanje jezika. Tako je primjerice napisao da je svaka tuđa riječ u našem jeziku žig ili tuđega gospodstva ili našega duševnoga siromaštva pa bez nužde tuđih, tj. stranih riječi upotrebljavati ne treba (1886), a kritički prikazujući knjigu o srpskome jeziku J. Boškovića pokazao je da za mnoge turcizme i germanizme imamo u Hrvatskoj i Slavoniji sasvim naravne narodne riječi. Boškovićev stav da germanizmi osobito dolaze iz Zagreba, gdje da je mnogo njemačkoga stanovništva i da žene govore njemački, Filipović potvrđuje napisavši da Zagrepčanke doista i nažalost rado njemčare, ali da ima već 25 godina da u Zagrebu nema nijedne škole u kojoj bi se drugačije predavalo nego hrvatski te da u Zagrebu postoje i tri djevojačke škole (1887). I za jedno i za drugo nemale zasluge imao je upravo Ivan Filipović, velikom hrvatskog učiteljstva, neumoran i zaslužan pisac mnogih priručnika za učenje hrvatskoga jezika i književnosti — čitanki, udžbenikâ, rječnikâ — kojima se samo rijetki filolozi kroatisti mogu pohvaliti.

✎ I. Filipović, *Kratka poviest književnosti hrvatske i srbske za gradjanske i više djevojačke škole*, Zagreb, 1875

Ilirska čitanka

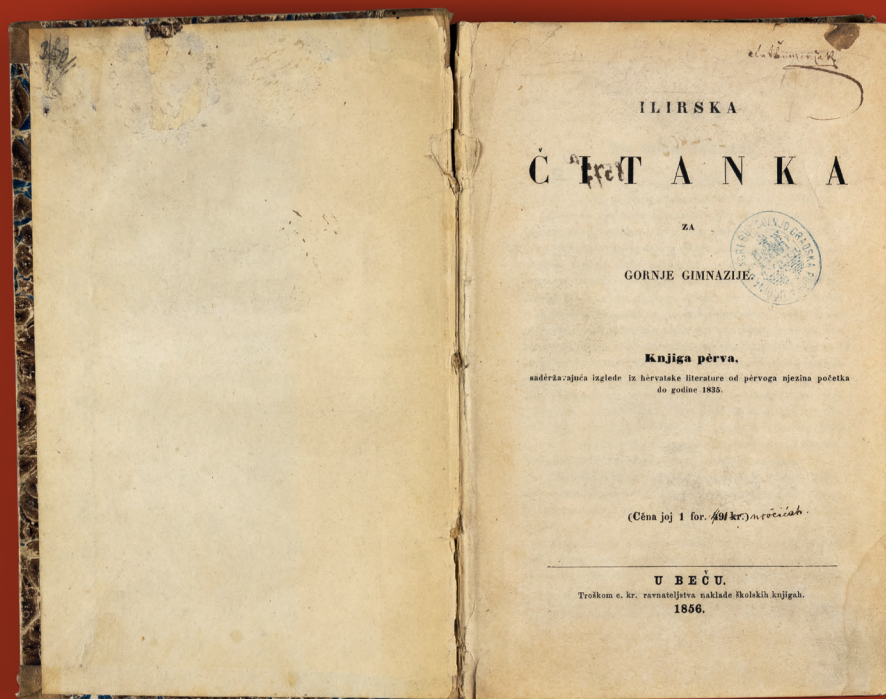
DAVOR
DUKIĆ

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.09](https://doi.org/10.17234/9789533793467.09)

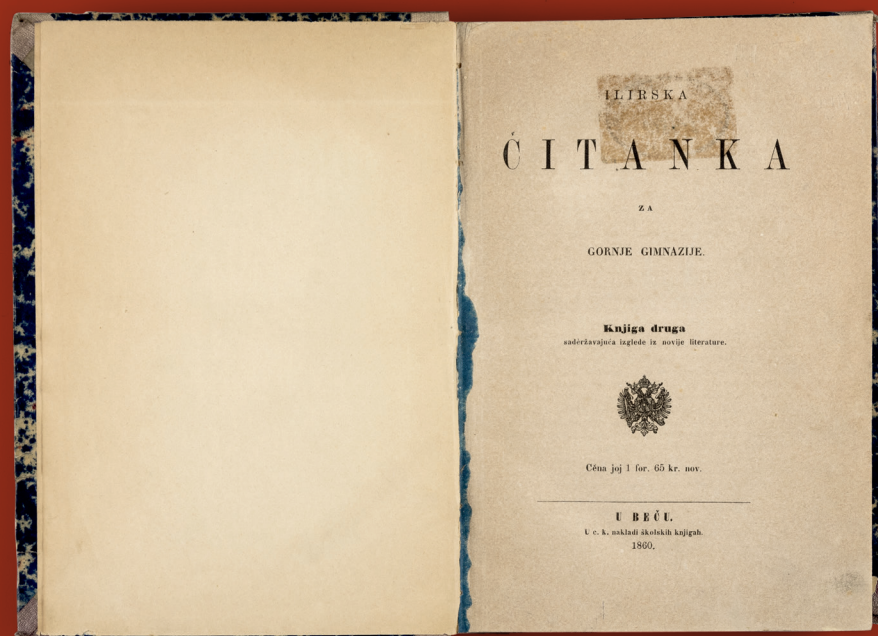
Ilirska čitanka za gornje gimnazije najstarija je srednjoškolska čitanka namijenjena nastavi hrvatskog jezika u višim razredima. Priredila su je trojica nastavnika zagrebačke gimnazije: jezikoslovci Antun Mažuranić (1805–1888) i Adolfo Veber (1825–1889) te povjesničar Matija Mesić (1826–1878). Objavljena je u Beču u dvama tomovima, prvi iz 1856. obuhvaća izvore od srednjeg vijeka do 1835. godine, drugi iz 1860. donosi suvremene tekstove, objavljene u posljednjih dvadesetak godina. *Ilirska čitanka* jedna je od kulturnopovijesno najvažnijih knjiga iz korpusa hrvatske udžbeničke literature nastale u vrijeme Bachova apsolutizma, potaknute odlukama Carskog kraljevskog ministarstva bogoštovlja i nastave iz 1851. kojima se podupire izrada gimnazijskih udžbenika u južnoslavenskom dijelu Monarhije, bilo prevođenjem njemačkih knjiga s predloženog popisa bilo sastavljanjem izvornih priručnika (Cuvaj 1910–1913, II). Čitanka za nastavu materinskog jezika nije se, naravno, mogla prevesti s njemačkog, no *Ilirska čitanka* ipak nije posve izvorno djelo: njezini sastavljači, kako se ističe u predgovoru prvoj knjizi, za osnovu su uzeli dvotomnu čitanku Jovana Subotića *Цвѣтникъ србске словесности: читанка за више гимназіе у Аустрији* (*Cvėtnik' srbske slovesnosti: čitanka za vyše gimnazie u Austrii*, Beč, 1853).

Predgovor prvom tomu *Ilirske čitanke*, koji potpisuje Antun Mažuranić, donosi važne informacije o počecima modernog shvaćanja i prezentacije nacionalne književne tradicije. Najstarijim se spomenikom hrvatske pismenosti smatra *Hrvatska kronika* (redakcija *Ljetopisa popa Dukljanina*), koja se u čitanci datira u 12. stoljeće (kasnija filologija pomiče vrijeme nastanka tog izvora u 14. 15. ili čak 16. stoljeće), dok se atribut “najstariji poznati hrvatski

pjesnik” pripisuje Marku Maruliću. U estetskom se smislu, a prema kriteriju čistoće narodnog jezika, ističu tri dubrovačka pisca iz triju razdoblja ranog novog vijeka: Andrija Čubranović, kojemu se tad autorstvo zbirke masquerata *Jeđupka* nije doводilo u pitanje (kasnije je dokazano da je autor hvarski pjesnik Mikša Pelegrinović), zatim Ivan Gundulić kao nedostižni vrhunac i pjesnički uzor te Ignjat Đurđević kao posljednji istaknuti pisac poslije dužeg razdoblja književne stagnacije. S druge strane, a s obzirom na jezično-normativnu funkciju čitanke, posebna se pozornost poklanja prozi: konstatira se njezina slaba zastupljenost kod dubrovačkih pisaca, a najbolji se ranonovovjekovni primjeri uočavaju u životopisima svetaca iz 15. i 16. stoljeća te u propovijedima iz 17. i 18. stoljeća. U skladu s jezično-purističkim načelom iz perspektive standardizacije na štokavskoj osnovi vrednuje se književna tradicija na drugim dvama hrvatskim narječjima. Pozitivno se ocjenjuje utjecaj čakavštine u obogaćenju štokavskog leksika, dok se istovrsni utjecaj talijanskog jezika u obalnom području negativno vrednuje. Odnos prema kajkavskom jezično-književnom nasljeđu je ambivalentan: u lingvističkom smislu kajkavsko se narječje smatra slovenskim, ali zbog političkih razloga i identifikacije s hrvatskim imenom u posljednjih stotinjak godina književnost “Zagrebačke, Varaždinske i nekadašnje Križevačke županije” uključuje se u korpus hrvatske književnosti. Ističe se razvijenost proze u kajkavskoj književnoj dionici te, naravno, hvali odluka kajkavaca da prigrle novi, štokavski jezik (“čisti hrvatski jezik”). Naposljetku se tematizira i odnos srpske i hrvatske književnosti. Konstatira se da su Srbi od Vuka Stefanovića Karadžića prihvatili načelo pisanja na

👉 A. Mažuranić, A. Veber, M. Mesić, *Ilirska čitanka za gornje gimnazije. Knjiga prva: sadržavajuća izglede iz hrvatske literature od prvoga njezina početka do godine 1835, Beč, 1856.*

👉 A. Mažuranić, A. Veber, M. Mesić, *Ilirska čitanka za gornje gimnazije. Knjiga druga: sadržavajuća izglede iz novije literature, Beč, 1860.*

narodnom jeziku pa i hrvatsku literaturu kao svoju, ali vezujući uz nju srpsku oznaku. Mažuranić predviđa da će se u budućnosti “dvije grane” spojiti u jednu književnost.

Kompozicija čitanke slijedi kronološko-autorsko načelo. Izabranim tekstovima prethode kratki uvodi s osnovnim podacima o autoru, njegovu opusu, izvoru iz kojeg je tekst preuzet, jezičnim osobitostima i sl. Nema podjele na poglavlja prema nekom periodizacijskom kriteriju i, što je u skladu s udžbeničkom praksom sredinom 19. stoljeća, nema metodičkog aparata. Tekstovi nisu priređeni prema jedinstvenom tekstološkom kriteriju osim što su svi doneseni u latiničkoj grafiji. Izbor iz srednjovjekovne proze gotovo je u cijelosti objavljen u izvornom jezičnom obliku, kao i stihovi renesansnih dalmatinskih/čakavskih i dubrovačkih pjesnika. Ikavski refleks jata u dubrovačkih, dalmatinskih i slavonskih pjesnika 17. i 18. stoljeća zakriven je slovom ě. Prozni tekstovi u pravilu se donose u dva dijela s granicom označenom trima zvjezdicama: prvi, kraći, u izvornom obliku, a drugi, duži, jezično osuvremenjen, odnosno ako je riječ o kajkavskim tekstovima, preveden na onodobni štokavski književni idiom.

Srednjovjekovna hrvatska književnost reprezentirana je s pet ulomaka proznih djela nastalih između 13. i 15. stoljeća (*Hrvatska kronika*, *Vinodolski zakon*, *Istarski razvod*, *Roman o Aleksandru Velikom* i *Legenda o svetoj Katarini djevici*), a obuhvaća svega 14 stranica knjige. Ta podzastupljenost srednjovjekovne književnosti u *Ilirskoj* čitanci opravdava se priređivanjem posebnoga gimnazijskog priručnika s tekstovima na starocrkvenoslavenskom jeziku.

Razdoblje hrvatske renesansne književnosti predstavljeno je izborom iz opusa 14 autora i ulomcima dvaju anonimnih proznih hagiografskih tekstova te obuhvaća oko 21% ukupnog opsega izabranih tekstova, a otvara ga prvih 120 stihova Marulićeve *Judite*. U žanrovskom pogledu najviše je prostora posvećeno lirskom i dramskom pjesništvu pa zatim prozi, a najmanje epskom pjesništvu. Trojica najzastupljenijih renesansnih pisaca su Hanibal Lucić, Mavro Vetranović i Dinko Ranjina. S obzirom na kasniji status u estetskom i akademskom kanonu Šiško Menčetić i Marko Marulić dobili su razmjerno malo prostora, a opusi Džore Držića, Petra Zoranića i Barne Karnarutića posve su izostavljeni. Drukčije je u Subotićevu *Cvjetniku*, u kojem dubrovačka ranonovovjekovna književnost čini drugo razdoblje u povijesti srpske književnosti. Tamo su izostavljeni Š. Menčetić i M. Držić, prvi zato što priređivač nije uspio doći do njegovih tekstova pa najstariju dubrovačku ljubavnu liriku predstavlja izbor iz pjesništva Dž. Držića.

Hrvatska književnost 17. stoljeća nešto je opsežnije zastupljena od renesansne: pokriva oko 27% izabranih tekstova. S druge strane, tu činjenicu donekle relativizira nešto manji broj autora (13) i anonimnih tekstova (1), a

osobito podatak da je opus Ivana Gundulića daleko najzastupljeniji u cijeloj knjizi, na nj otpada oko 14% opsega izabranog korpusa, od čega oko tri četvrtine zauzima ju ulomci iz epa *Osman*. U skladu s time je i različit omjer žanrova u odnosu na odabir iz renesansne književnosti: najviše prostora zauzima epsko pjesništvo, višestruko manje proza, a gotovo neznatan dio otpada na dramsko i lirsko pjesništvo. Tako Junije Palmotić nije predstavljen ulomkom nekog dramskog teksta, nego dužim izvacima iz epa *Kristijada*, niti se u čitanci našla neka pjesma Ivana Bunića Vučića, već manji ulomak iz njegove religiozne poeme *Mandalijena pokornica*.

Više od polovice prvog toma *Ilirske čitanke* posvećeno je književnosti 18. stoljeća i prvoj trećini 19. stoljeća. To je razdoblje predstavljeno izborom iz opusa 32 pisca, od kojih samo trojica pišu pretežito ili isključivo u 19. stoljeću (Toma Mikloušić, Milovan Vidaković i Ignjat Kristijanović). Petorica pisaca pripadaju kajkavskoj dionici hrvatske književnosti (Baltazar Adam Krčelić, Tituš Brezovački, Matija Jandrić, T. Mikloušić i I. Kristijanović), a trojica srpskoj književnosti (Jovan Raić, Dositej Obradović i Milovan Vidaković). Gotovo polovica izabranih tekstova ovog razdoblja reprezentira različite tipove proze (povijesnu, religioznu, autobiografsku, fikcionalnu i dr.), a zatim slijede epsko i epsko-lirsko pjesništvo, lirika i dramsko pjesništvo. Petorica kvantitativno najzastupljenijih pisaca, čiji su opusi predstavljeni izvacima veličine između 20 i 30 stranica, jesu Vid Došen, Dositej Obradović, Andrija Kačić Miošić, Ignjat Đurđević i Antun Kanižlić. U svakom slučaju, visoka kvantitativna zastupljenost hrvatske književnosti 18. stoljeća i neposrednog pretpreporodnog razdoblja u neskladu je s kasnijim kanonom hrvatske književnosti. Razlozi se mogu tražiti u većoj književnoj produkciji tog razdoblja, u vremenskoj bliskosti, programskoj integraciji srpskih pisaca u jezično obrazovanje, ali prije svega u naglašenijoj prisutnosti proze kao jezično-didaktički vrijednijeg oblika književnosti.

Predgovor drugom tomu *Ilirske čitanke* napisao je Adolfo Veber Tkalčević. U njemu podsjeća na dvodijelnu periodizaciju “ilirske” ili “jugoslavenske književnosti” s V. Stefanovićem Karadžićem i Ljudevitom Gajem kao međašnim piscima/jezikoslovcima na srpskoj, odnosno hrvatskoj strani te na pravopisnu nejedinstvenost i idejni regionalizam kao temeljna obilježja književnosti prvog razdoblja. Narodna (usmena) književnost nastaje u prvom razdoblju, ali prema vremenu interesa za nju i prema jezičnom kriteriju pripada drugom razdoblju pa se uključuje u ovaj tom čitanke. Dva se razdoblja razlikuju i u žanrovskom pogledu, s tek djelomičnim kontinuitetom u lirskom i dramskom pjesništvu: “Tako se lirika i dramaturgija nastavi, didaktika i epopeja dokine, političko pjesništvo,

STARO HRVATSKO PJESNIČTVO

U vrijeme kada se u časopisima tiskalo tek ponešto od starijega pjesništva, Kukuljević piše da “točnu njegovu povjestnicu nemožemo sastaviti sve dotle, dok neimamo tiskani izbor djelah svih naših pjesnikah, koji su većom stranom sadašnjemu učenomu svijetu jedva po imenu poznati. [...] Do skora dobit ćemo na čemu se imamo zahvaliti visokomu ministarstvu naukah, priličan izbor u čitanki hrvatskoj, što su ga za porabu viših gimnazijah neutrudima i vrlo vješta tri učitelja zagrebačkoga gimnazija sastavila”.

I. Kukuljević Sakcinski, *Neven*, 1855.

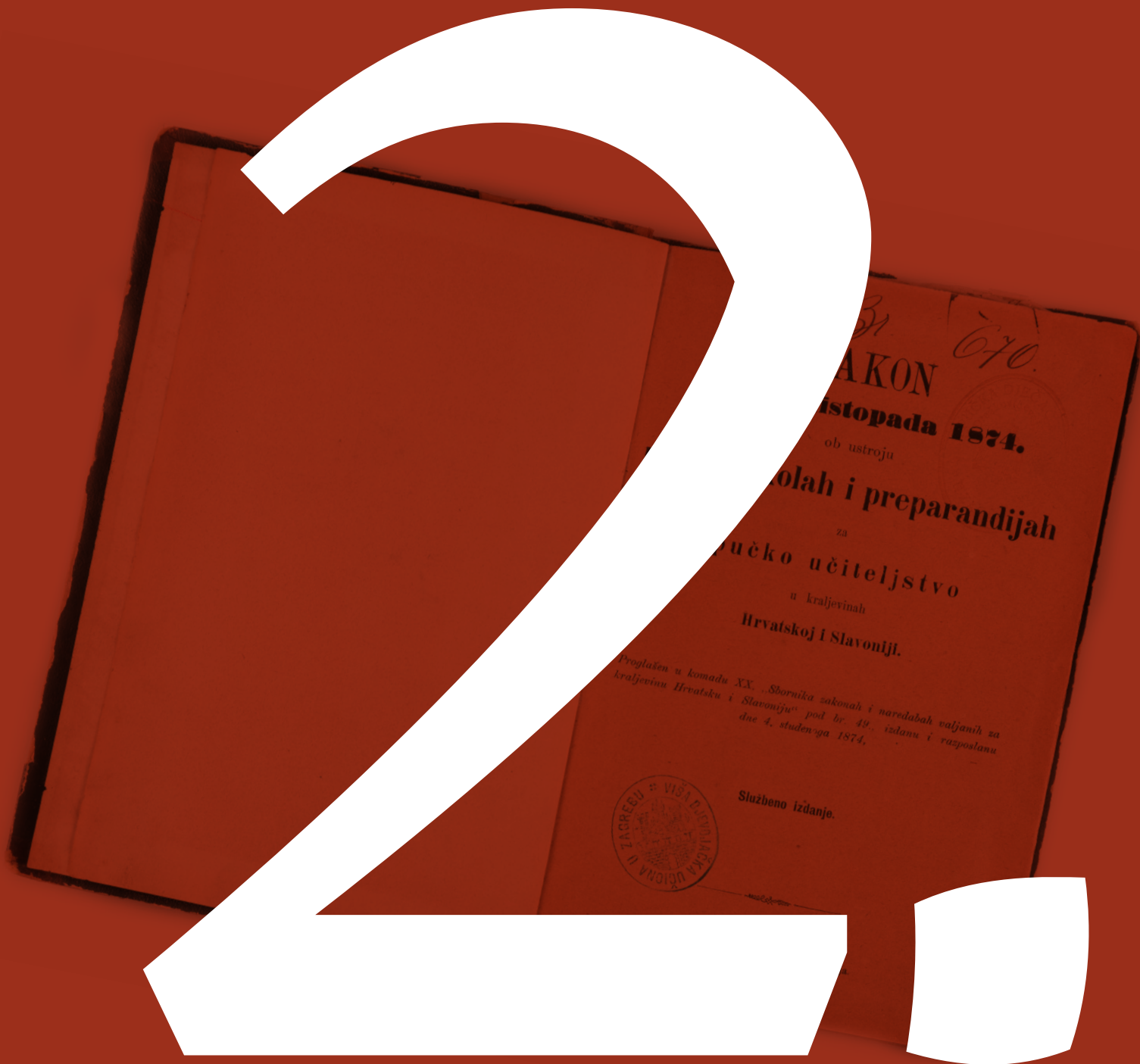
ballade i romance dodaju, a mjesto epopejah zauzmu epopejske pripovjedke, te sada stoji čelo pjesničko polje uredjeno prema vremenu, u kojem živimo.” Veber nadalje konstatira kako Hrvati (“zapadnjaci”) slijede dubrovačku, a Srbi (“iztočnjaci”) narodnu književnost, tvrdi da je suvremena književnost stilski kvalitetnija i da njome dominira proza. Uspoređujući stariju i noviju književnost Veber potonjoj pridaje nacionalni karakter: “U pèrvoj dobi pisa-hu pisci, da se zabave, da odole navali duha svoga, da počue ovoga ili onoga; u drugoj pako dobi pišu, osim zabave svoje, ponajviše da uče ne već pojedince, nego čeli narod.” Naposljetku autor napominje da tekstovi nisu doneseni u izvornom obliku jer ne samo da su pravopisno ujednačeni nego i leksičko-stilski poboljšani zamjenom nekih stranih ili pogrešnih riječi, oblika i fraza.

Izbor tekstova otvara korpus iz narodne književnosti koji pokriva oko jedne desetine knjige, a čine ga pet dužih štokavskih narativnih pjesama, jedna kraća čakavska i četiri kajkavske pjesme te četiri štokavske narodne pripovijetke. Izbor iz autorskih tekstova poredan je prema kronološkom kriteriju, i to prema godinama rođenja pisaca. Žanrovski odnos zastupljenih tekstova u skladu je s jezično-obrazovnom namjenom čitanke i tezama koje je u predgovoru iznio Veber: više od polovice knjige pokrivaju različite vrste proze, zatim slijedi epsko pjesništvo, pa lirika i napokon dramsko pjesništvo (u čitanci nema ulomaka dramske proze). Od ukupno 59 zastupljenih pisaca prema današnjim kriterijima njih 38 pripada hrvatskoj književnoj kulturi, 18 srpskoj književnosti, dvojica crnogorskoj (Petar II. Petrović Njegoš i Jovan Sundečić) te jedan književnoj kulturi Bosne i Hercegovine (Ivan Franjo Jukić). Iz današnje perspektive iznenađujuće djeluje činjenica da su

Danilo Medaković, Branko Radičević i Jovan Sundečić našli mjesto samo u *Ilirskoj čitanci*, a Dragojla Jarnević (pjesmom “Vještica”) samo u *Cvjetniku*. Opsegom najzastupljeniji pisci u drugom tomu *Ilirske čitanke*, s više od 15 stranica teksta jesu Dimitrija Demeter, Stanko Vraz, Jovan Subotić i Matija Ban.

Ilirska čitanka za gornje gimnazije ispunjavala je nekoliko obrazovnih i kulturnopolitičkih zadaća. U jezičnom pogledu trebala je afirmirati suvremeni standardni/književni jezik u nastajanju za kakav su se zalagali njezini priređivači, ponajprije A. Veber i A. Mažuranić. U skladu s tim načelom preferirala se proza, često i neknjiževna u užem značenju riječi (uz mnoštvo ulomaka iz novije historiografije i putopisne proze mjesto su našli i primjeri popularnomedicinske/forenzične proze Ante Kuzmanića, folklorističke esejistike Ivana Augusta Kaznačića, društveno-kritičke esejistike Janka Jurkovića i sl.), te zanemarivala vjerna tekstološko-filološka prezentacija izvornika (u slučaju kajkavske književnosti do razine prevođenja). Nadalje, čitanka je imala i funkciju popularnog književno-povijesnog priručnika, što potvrđuju dosljedno kronološka kompozicija, popratni kratki tekstovi o biografijama pisaca te autorski opusi kao osnova prezentacije književne povijesti. Temeljna periodizacija na stariju i noviju književnost očuvana je u kroatistici do naših dana, ali se književni kanon ponešto izmijenio jer dok su Ivan Gundulić i pisci preporodnog razdoblja (Stanko Vraz, Dimitrija Demeter, Antun Nemčić, Ivan Mažuranić, Mirko Bogović, Ognjoslav Utješenović Ostrožinski, Petar Preradović) zadržali podjednako visok status u književnoj povijesti, neki se pisci, osobito iz starije književnosti, iz današnje perspektive čine podzastupljenima (Marko Marulić, Šiško Menčetić, Marin

Držić, Ivan Bunić Vučić), neki prezastupljenima (Vladislav Menčetić, Bernard Zuzorić, Joso Krmpotić, Arkandjel Katić, Vid Došen, Pasko Antun Kazali, Mijat Stojanović, Matija Ban). Konačno, moderne književne čitanke nužno ispunjavaju i kolektivnoidentifikacijske funkcije. I premda je termin *ilirski* u naslovu i na nekim mjestima u predgovorima dvaju tomova zadržao izvorno značenje ('južnoslavenski u Habsburškoj Monarhiji'), tendencija razdvajanja hrvatske i srpske književnosti s očekivanim preferiranjem prve u *Ilirskoj* čitanci i druge u Subotićevu *Cvjetniku* ne može se previdjeti. Kao ni naglašena prisutnost tekstova koji afirmiraju srpski nacionalizam (primjerice u povijesnoj prozi V. Stefanovića Karadžića, Simeona Milutinovića Sarajlije i D. Medakovića te u domoljubnom pjesništvu Izidora Nikolića, Jovana S. Popovića, Joksima I. Novića i Vasilija Živkovića), uz zanemariv broj primjera koji izražavaju austrofilске ideologeme (primjerice poglavlja iz knjige Luke Ilića Oriovčanina o Franji Trenku ili pjesma Ivana Trnskog posvećena carici Elizabeti Austrijskoj). Tako se naposljetku može zaključiti kako je modernističko nastojanje austrijskih vlasti da kulturno ojačaju južnoslavenske provincije multietničkog Carstva potpomoglo razvoj ideologija koje su ga potkopavale i pola stoljeća kasnije pridonijele njegovu konačnom slomu.

670.
ZAKON

listopada 1874.

ob ustroju

olah i preparandijah

za

učsko učiteljstvo

u kraljevinah

Hrvatskoj i Slavoniji.

Proglasen u komadu XX. „Sbornika zakonah i naredbah valjanih za
kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju“ pod br. 49. izdani i razposlani
dne 4. studenoga 1874.

Službeno izdanje.

*Od Mažu-
ranićeve
zakona 1874.
do sloma
Austro-
Ugarske
Monarhije*

Počeci Hrvatskog u školi

ANA
ĆAVAR

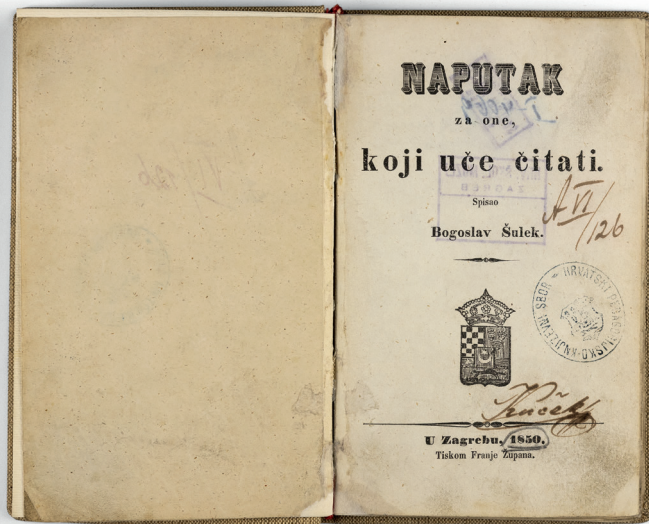
[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.10](https://doi.org/10.17234/9789533793467.10)

Predodžbe o tome što i kako poučavati neodvojivo su vezane uz razvoj školstva kao zasebna društvenog podstava i uz razvoj pedagogije, didaktike, a onda i metodike kao zasebnih znanstvenih disciplina. Nije stoga čudno da su prvi didaktičko-metodički priručnici koji su se upotrebljavali i u hrvatskim dijelovima Habsburške Monarhije nastali u sklopu terezijanske reforme kojom je 70-ih godina 18. stoljeća započeo razvoj javnog državnog školstva u Monarhiji. Ustroj monarhijskog školskog sustava razradio je u dokumentima *Opći školski red* (1774) i *Sustav obrazovanja i cjelokupnog školstva za Ugarsko Kraljevstvo i njemu pridružene zemlje* (1777) Johann Ignaz von Felbiger. Tim je dokumentima regulirano školstvo u Banskoj Hrvatskoj, Slavoniji i Vojnoj krajini. Sastavni su dio reforme bile i svojevrstne upute o tome kako dokumente, osobito *Opći školski red*, implementirati u praksi. Felbiger ih objavljuje već 1775. u obuhvatnom *Metodičkom priručniku za učitelje njemačkih škola u carsko-kraljevskim nasljednim zemljama*, koji je u hrvatskoj literaturi poznatiji kao *Methodus*. U sljedećih nekoliko godina objavljene su tri sažetije inačice *Methodusa*: *Osnova Metodičkog priručnika, napose za seoske učitelje u carsko-kraljevskim državama* (1777), *Kratki priručnik o propisanom načinu poučavanja, napose za seoske učitelje u Kraljevini Ugarskoj i njezinim krunovinama* (1777) i *Zahtjevi za učitelje i nastavnike u trivijalnim školama* (1778) (Gačina Škalamera 2015). Sačuvani prijevodi Felbigerovih priručnika upućuju na to da se njima u obrazovanju učitelja u nas služilo već početkom 19. stoljeća. Godine 1797, kada nastaje prvi sačuvani kajkavski rukopisni prijevod *Methodusa*,

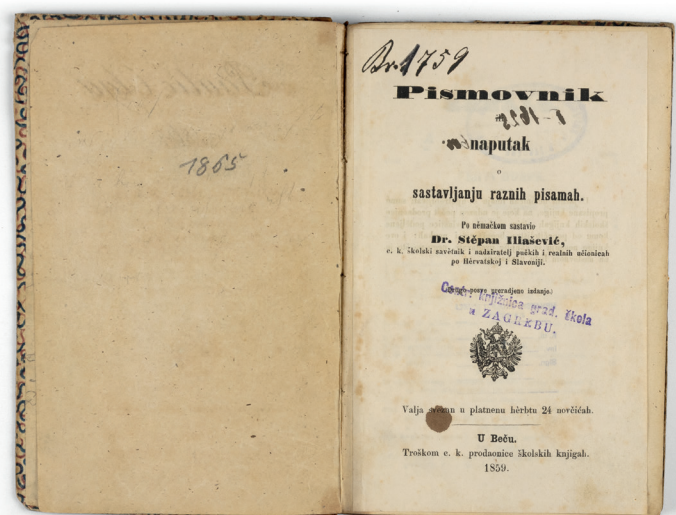
hrvatski je jezik daleko od statusa zasebna nastavnog predmeta. Ipak, bio je u nekoj mjeri prisutan u početnom obrazovanju jer je kao materinski jezik učenikâ bio prirodno polazište u učenju čitanja i pisanja. Na to upućuju dvojezične početnice s kraja 18. i iz prve polovice 19. stoljeća (v. ovdje Nemeth-Jajić 1) i neke učevne osnove, primjerice ona Kraljevske glavne narodne škole u Zagrebu iz 1783, u kojoj se propisuje poznavanje slova i čitanje na trima jezicima: hrvatskom (kajkavskom), latinskom i njemačkom (Cuvaj 1910–1913, 11). Međutim za razliku od latinskog, njemačkog, mađarskog i talijanskog uloga hrvatskog jezika u pučkoj školi svodila se ponajviše na ulogu jezika posrednika koji je trebao omogućiti ili olakšati učenje latinskog, njemačkog i drugih stranih jezika te, naravno, vjeronauka.

Sve do objavljivanja prvih udžbenika pedagogije na hrvatskom jeziku potkraj 40-ih godina 19. stoljeća obrazovanje učitelja oslanjalo se ponajprije na Felbigerov *Methodus* i na neke druge naslove, primjerice metodički priručnik Josepha Peitla kojim su se osim u Hrvatskoj i Slavoniji učitelji koristili i u Istri i Dalmaciji (Zec 1951, Batinić 2003). *Methodus* se i poslije zadržava u upotrebi pa ga u popisima literature Učiteljske škole u Zagrebu nalazimo i potkraj 50-ih godina 19. stoljeća (Ostroški 2020).

Postupno stvaranje uvjeta, a onda i uvođenje hrvatskoga kao nastavnog jezika i kao zasebna predmeta u sve škole i u sveučilišno obrazovanje presudno je utjecalo na razvoj hrvatskog, ali i na razvoj školstva i društva u cijelosti. Naime zahvaljujući ponajprije ilirskim

📖 B. Šulek, *Naputak za one, koji uče čitati*, Zagreb, 1850.

📖 S. Ilijašević, *Pismovnik ili naputak o sastavljanju raznih pisamah*, Beč, 1859.

nastojanjima hrvatski je jezik prepoznat kao glavni pokretački impuls u definiranju i konsolidiranju moderne hrvatske nacije (v. ovdje Cocha). Tako je već uvođenje dvogodišnjih narodnih elementarnih škola na hrvatskom 30-ih godina 19. stoljeća pridonijelo širenju pismenosti. Za hrvatski je jezik presudna bila 1847. godina, kada mu status službenog jezika omogućuje ulazak u sve javne domene, pa i u onu školsku (Vignjević i Petrović 2019).

U genezi nastavnoga predmeta 50-e su godine 19. stoljeća važne iz više razloga. Nakon što je 1850. godine hrvatski postao nastavnim jezikom i u srednjim školama, objavljeni su važni udžbenici i priručnici. Među njima treba istaknuti *Čitanku za porabu donje gimnazije* (1852) Adolfa Vebera i *Ilirsku čitanku* (1856, 1860), koju Veber potpisuje s Antunom Mažuranićem i Matijom Mesićem (v. ovdje Dukić). Za srednjoškolsku nastavu jezika tiskane su dvije gramatike, *Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole* (1859) Antuna Mažuranića i Veberova *Skladnja ilirskoga jezika, za niže gimnazije* (1859) (v. ovdje Frančić 1). Za osnovnoškolsku nastavu počinju se objavljivati metodički priručnici za učitelje koji prate početnice i čitanke. Već 1850. Bogoslav Šulek uz *Malu čitanku za početnike* objavljuje i *Naputak za one, koji uče čitati*. Iako su Šulekova *Čitanka* i *Naputak* vrlo brzo povučeni iz upotrebe u školama, važni su jer su “metodički unaprijedili praksu početnog čitanja” (Vignjević i Petrović 2019). Naime Šulek se u *Naputku* zalaže za osuvremenjivanje poučavanja čitanja napuštanjem slabekovanja (sricanja), najstarije poznate metode poučavanja kojom se čitati učilo još u prvoj sačuvanoj glagoljskoj početnici u 16.

stoljeću. Šulek u svojem priručniku progovara o vjerojatno najčešćoj temi u raspravama i priručnicima o poučavanju u drugoj polovici 19. stoljeća — opismenjavanju. Opismenjavanje i uopće “slovnička” obuka teme su i Filipovićeve *Uporavnika za početnicu i čitanku u prèvom razredu katoličkih učionah u carevini austrijskoj* (1855), metodičkog priručnika namijenjena učiteljima i pripravnici, koji prati *Slovničku čitanku* (1851) i *Početnicu* (1853) istog autora (v. ovdje Marković). Izuzmemo li poglavlje o načelima zorne nastave, Filipović se u *Uporavniku* isključivo bavi “obukom u jeziku” i to na temelju čitanačkih tekstova.

Pedesetih se godina 19. stoljeća objavljuju i pismovnici — napuci o tome kako sastavljati pisane tekstove. Već 1852. Stjepan Ilijašević u Trstu objavljuje *Pismovnik ili naputak o sastavljanju različitih pisamah*, hrvatski prijevod njemačkog udžbenika. Takvi će se priručnici za nastavu hrvatskog jezika objavljivati i u nadolazećim desetljećima, a u njima će se donositi konkretne upute, vježbe i primjeri sastavljanja češćih tekstnih vrsta u nastavi.

Zaokupljenost temama opismenjavanja, a onda i poučavanja u prvih nekoliko razreda pučke škole u drugoj polovici 19. stoljeća posljedica je ponajprije slabo razvijena obrazovnog sustava, što pokazuje i podatak o jedva nešto više od 15% pismenih stanovnika Banske Hrvatske 1869. godine (Župan 2016). Zbog toga će napori društva u drugoj polovici 19. stoljeća biti usmjereni ponajviše prema podizanju stope pismenosti kodificiranjem i unaprjeđivanjem školstva, osnivanjem škola i

METHODUS

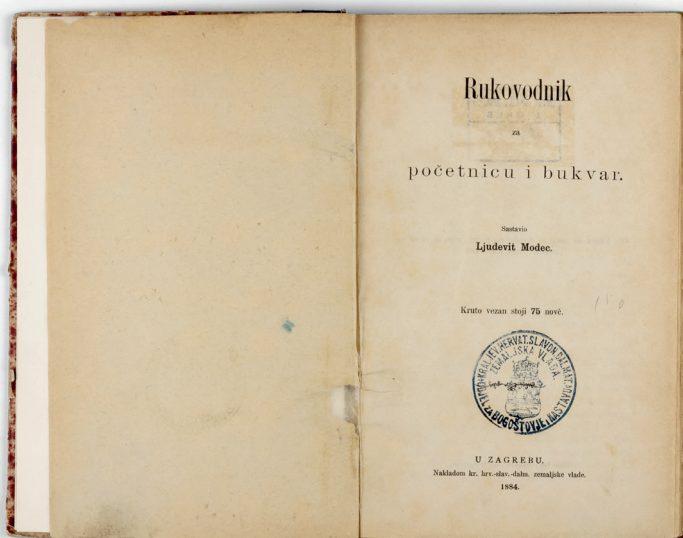
b. Naredbe za dobro iszpítavati. Pitanya moraju biti

1. Kratka; 2. Ochiveztna; 3. Presz prinossnih rechih; 4. Zverssena; illiti podpunoma 5. Morasze znanemi rechimi pitati. 6. Vsze rechi morajusze vu laztovitom razumevanyu, a ne vu nelaztovitom zeti.

S. Gaćina Škalamera, *Anali za povijest odgoja*, 2015.

učiteljskih stručnih udruga, izradom novih udžbenika te produljenjem učiteljskog obrazovanja. Nužne preduvjete za razvoj školskog sustava i unaprjeđenje učiteljskih kvalifikacija osigurao je Mažuranićev zakon (1874) obvezatnošću školovanja i uvođenjem trogodišnjeg učiteljskog obrazovanja. Za učiteljsko su obrazovanje i unaprjeđivanje nastave važni bili i stručni pedagoški časopisi, osobito *Napredak* koji počinje izlaziti potkraj 50-ih godina 19. stoljeća.

Priručnici za učitelje i pripravnike pratit će početnice i čitanke do kraja 19. stoljeća, a povremeno i u prvim desetljećima 20. stoljeća. Godine 1884. Ljudevit Modec objavljuje *Rukovodnik za početnicu i bukvar*. U njemu u mnogočemu nasljeđuje Filipovićev *Uporavnik*, no za razliku od Filipovića obuhvaća i druge nastavne predmete u pučkoj školi. Time Modčev priručnik odražava koncepcijsku izmjenu čitanki, koje se više ne bave isključivo jezikom, nego objedinjuju tekstove svih propisanih nastavnih predmeta. Kao Filipović, ali i većina istaknutijih pedagoga druge polovice 19. stoljeća, i Modec polazi od zorne obuke, koju detaljno opisuje. Osim toga u priručniku se iscrpno bavi i početnim čitanjem i pisanjem, a zatim navodi primjere praktičnih zadataka oblikovanih na temelju čitanačkih tekstova i polazeći od načela zorne obuke i praktičnog rada. Teorijski dio priručnika posvećen čitanju i pisanju oslanja se na Modčevu raspravu "Razvitak metode u čitanju i pisanju", što ju je 1876. objavio u *Izvještaju Muške učiteljske škole*. Određenje pojma "metoda" u ondašnjoj literaturi na tragu je današnjih definicija toga pojma, ali ipak

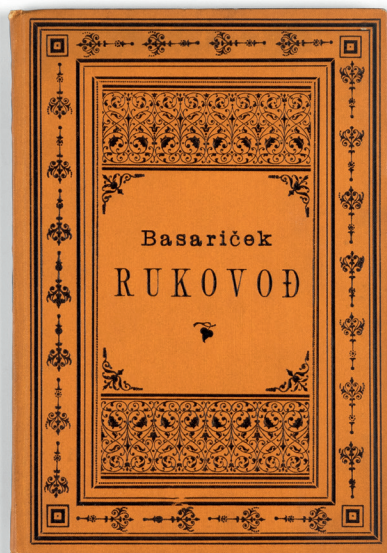

Lj. Modec, *Rukovodnik za početnicu i bukvar*, Zagreb, 1884.

nešto obuhvatnije — opisuje ju se kao "stalno uredjen postupak, koji za sigurno vodi k cilju obuke" (Basariček 1887). Zanimljivo je spomenuti da Modec prednost pred metodom uvijek daje učitelju, čija je umješnost, po njemu, temeljna pretpostavka uspješne nastave.

Priručnik slična naziva — *Rukovod za početnicu i bukvar* — objavljuje i Stjepan Basariček 1892. godine. U njemu se između ostalog razlaže svrha pripremnih vježbi čitanja i pisanja te donose konkretne upute o tome kako čitanje i pisanje poučavati. Istodobno za nastavu hrvatskog jezika Basaričekov je priručnik značajan i zbog toga što se u njemu primjenjuje fonološko pravopisno načelo, uvedeno tada novim pravopisom Ivana Broza (1892), a novina je bila i uvođenje uspravnog pisma (Ogrizović 1973). I Basariček i Modec ubrajaju se u najistaknutije hrvatske pedagoge, a Modec se smatra i prvim modernim hrvatskim metodičarom (Smiljanić 2019).

Važnu ulogu u dodatnom obrazovanju nastavnika imali su stručni pedagoški časopisi. Već 1864. u *Napretku* je objavljena "konferencijalna razprava" pod naslovom "Kako ima učitelj pojam 'Metodike' za se shvatiti?", u kojoj se objašnjava da "[r]ječ Metodika pokazuje način, kako imamo djeci pojam nepoznatih ili razširenje poznatih stvari doprinositi" (J. 1964). U tekstu se zatim razlučuje "heuristična" od "obučavajuće ili upućujuće metodike", koja se opisuje kao osobit način iznošenja nastavnog sadržaja prilagođena učenicima. U *Napretku* ipak prevladavaju praktično usmjereni metodički tekstovi koji se sustavno objavljuju u stalnoj rubrici, a bave svim ondašnjim "područjima" nastavnog predmeta,

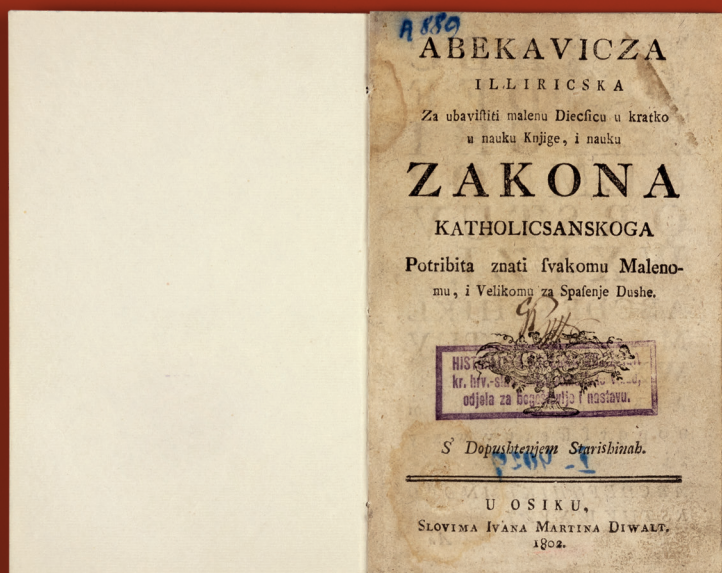
✂ Đ. Basariček, *Rukovod za početnicu i bukvu*, Zagreb, 1892.

čitanjem, pravopisom, slovnicom i pisanjem, odnosno sastavljanjem. Struktura je tih tekstova vrlo ujednačena — donosili su primjere obrade udžbeničkih tema preciznim navođenjem nastavnčkih pitanja o konkretnim tekstovima u čitankama. Takvi se metodički članci pišu i u prvim desetljećima 20. stoljeća, a može ih se u pravom smislu riječi smatrati *uporabnicima* u obradi pojedine teme. Vrlo ujednačena struktura metodičkih priloga koja slijedi obradu udžbeničke jedinice jasnija je sagleda li se u kontekstu ondašnjeg obrazovanja učitelja. U učiteljskoj se školi naime težište u poučavanju hrvatskog jezika u pučkoj školi, nakon ovladavanja osnovama čitanja, premještalo na tekst. Od učenika se osim čitanja i razumijevanja pročitano očekivalo i ovladavanje gramatičkim, pravopisnim i pravogovornim temama (usp. Ostroški 2020). Stoga se može reći da je osposobljenost za rad na tekstovima i u 19. stoljeću predstavljala osnovu nastavnčkih znanja i vještina.

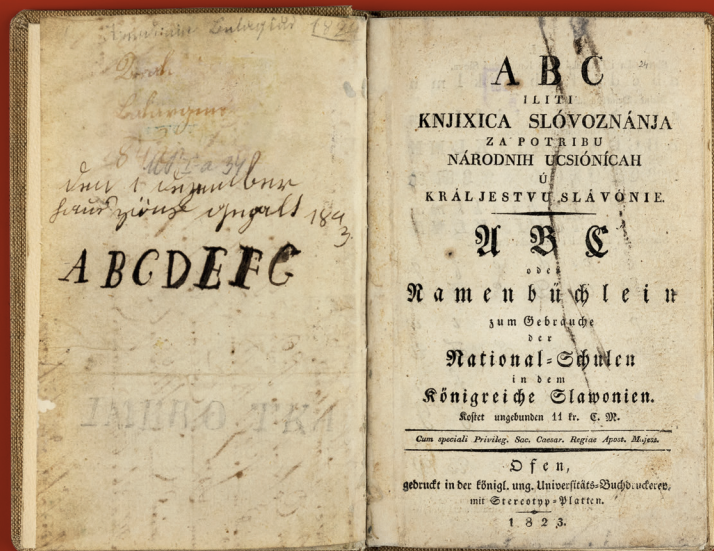
Za razvoj metodike u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća posebno je važan treći svezak Basaričekove *Pedagogije*, koji je pod naslovom *Posebno obukoslovje* objavljen 1884. O *Posebno obukoslovju* u literaturi se govori i kao o “prvoj osnovnoškolskoj metodici” (Sučić Ćosić 2012), a do 1921. objavljena je u čak šest izdanja. Basariček u njemu razrađuje metodike svih ondašnjih pučkoškolskih nastavnih predmeta, uključujući materski jezik, tj. “obuku u jeziku”. Hrvatski se opisuje u sklopu poglavlja o “formalnim znanjima” i o “vještina”, gdje su opisane metode u početnom čitanju i pisanju, a zatim navedeni primjeri postupaka u nastavi.

Nastavni se predmet opisuje u skladu s ondašnjom podjelom na različita područja Hrvatskog jezika, pa najprije opisuje vježbe u govoru, vježbe čitanja i vježbe pisanja, dok poučavanje gramatike opisuje zasebno. Basariček se pritom strogo drži teorijskih opisa, povremeno razrađuje vrste vježbi, a u opisu strukture nastavnog sata dosljedno primjenjuje Herbart-Zillerovu podjelu na formalne stupnjeve.

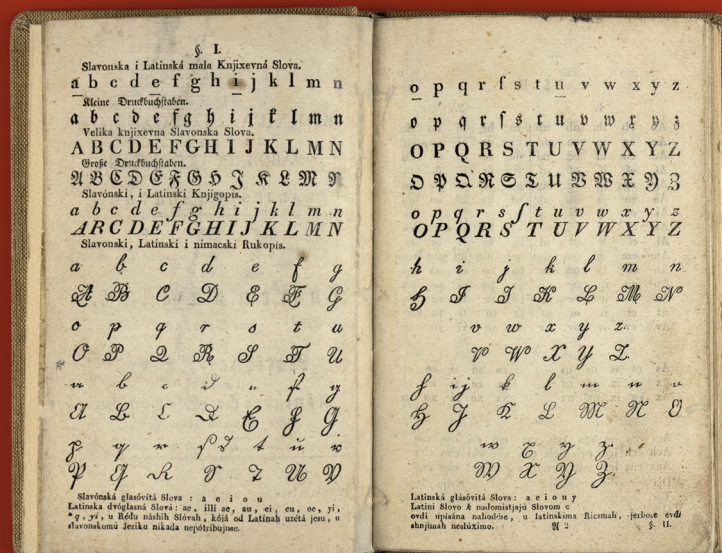
Hrvatski jezik u devetnaestostoljetnom školstvu prelazi dug put od polazišne točke u čitanju i pisanju kao oblika pripreme za učenje vjeronauka, klasičnih i stranih jezika do zasebna nastavnog predmeta i nastavnog jezika u osnovnim i srednjim školama i na sveučilištu. Učevne osnove, tj. sadržaji koji su se poučavali, oblikovali su se postupno i pod utjecajem didaktičko-metodičke teorije. Potonja je pak u svega nekoliko desetljeća u stručnoj literaturi prešla put od poimanja metodike kao univerzalne tehnike i vještine poučavanja prema posebnoj didaktici/metodici nastave materskog hrvatskog jezika.

➤ Abekavicza illiricka za ubavištiti malenu Diecicu u kratko u nauku Knjige, i nauku Zakona katholicsanskoga, Osijek, 1802.

➤ ABC iliti knjixica slovoznanja / ABC oder Namenbüchlein, Budim, 1823.

➤ Iz knjige ABC iliti knjixica slovoznanja / ABC oder Namenbüchlein, Budim, 1823.

Početnice u 19. stoljeću

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.11](https://doi.org/10.17234/9789533793467.11)

JADRANKA
NEMETH-JAJIĆ

Abekavicza, knjixica slovoznanja, imen knisica, shlabikar, knjixica imenah, abecedar, sve su to nazivi za istu vrstu udžbenika koje od polovice 19. stoljeća postupno zamjenjuje naziv *početnica*. Prvenstvo u uporabi novoga naziva pripada *Početnici za katoličke učionice u austrijskoj carevini* objavljenoj 1853. u Beču, dok je prva u tom stoljeću objavljena početnica, u Osijeku 1802, bila *Abekavicza illiricfka za ubavistiti malenu Diecficu u kratko u nauku Knjige, i nauku Zakona katolicfanskoga potribita znati fvakomu Malenomu, i Velikomu za Spašenje Dushe*. Ovim su pregledom obuhvaćena prva izdanja tridesetak takvih udžbenika, danas pohranjenih u Hrvatskome školskom muzeju i Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, a koji su najvećma bili u uporabi u sjevernoj Hrvatskoj. S obzirom na to da se 1850-ih godina uvode bitne promjene pri njihovu sastavljanju, prvo se prikazuju početnice nastale u prvoj, potom u drugoj polovici 19. stoljeća.

Iako je riječ o hrvatskim početnicama, u prvoj polovici 19. stoljeća u većem se broju njih, ovisno o području kojem su bile namijenjene, usporedno rabe hrvatski i njemački, odnosno hrvatski i talijanski jezik. *Abekavicza illiricfka...*, već spomenuta prva u nizu početnica nastalih u tome stoljeću, ipak je pisana samo na hrvatskome jeziku, a u promatranome razdoblju pridružuju joj se još četiri: *Azbuha Slavenska*, koja 1814. izlazi u Mlecima, *Imen knisica za haszen ladanzkich uchilnic horvatzkoga orszaga*, objavljena 1836. u Budimu, *Imeno-knjixica za seoske učionice*, u Trstu 1846, i *Abecedar za dčcu sastavljen po Imbri Antoliću*, u Karlovcu 1847. Usporedna uporaba hrvatskoga i njemačkoga jezika javlja se u početnicama objavljenima u Budimu (kao mjesto izdanja navodi se njemački oblik imena grada Ofen) gdje 1823. izlaze čak tri hrvatske početnice: *ABC iliti knjixica slóvoznánja za potribu národnih ucsiónicah u Králjstvu Slávónie*, *Imen knisica za haszen varashkikh uchilnic horvatzkoga orszaga*

i *Imen knisica za haszen ladanzkich uchilnic horvatzkoga orszaga*, a 1828. i četvrta, *Shlabikar aliti jimen knyiz'ica za haszan ladanzykikh shkol Horvatzkoga naroda va Ugerszkom Kralyesztvu*. Usporedna uporaba njemačkoga javlja se u još dvjema početnicama objavljenima u Budimu: u početnici *Knjixica slovoznanja za potribu narodnih ucsionicah u C. K. Slavonsko-Srimskoj Kraini* iz 1831. i *Imen knižica za porabu varaških ucionah Krajestva Hèrvatskoga* iz 1846. te u početnici objavljenoj u Zagrebu 1848. *Abecedar za potrebu narodnih učionica u Hèrvatskoj i Slavonii a napose za vojničku krajinu*. Početnica s usporednom uporabom talijanskoga jezika *Knjixica imenah za seoske učionice po cesaro-kraljskim derxavam* izlazi u Zadru 1847. Početnice su pisane slovopisom vremena kada su nastajale, pa u njima prevladava stara, nedijakritička grafija, a dijakritički znakovi Ljudevita Gaja javljaju se u početnici objavljenoj u Budimu 1846, u podnaslovu koje se navodi da je pisana "novim i skladnim pravopisom", te u početnici *Imbre Antolića i Abecedaru* iz 1848.

Početnice nastale u prvoj polovici 19. stoljeća bile su namijenjene svladavanju čitanja. Čitati se učilo metodom sricanja, koja za učenike nije bila nimalo jednostavna. Prvo je trebalo naučiti imena svih slova (odatle naziv *imen knižica*) te svladati nizove samoglasnika i slogova bez značenja (npr. *bi, bu, be, bo, ba, pi, pu, pe, po, pa*), nakon čega se prelazilo na čitanje riječi, rečenica i tekstova. Sricati ili šlabekuvati (odatle naziv *šlabikar*) značilo je izgovarati imena slova, primjerice *ka-u-će-a*, a tek potom cijelu riječ — *kuća* (usp. Bežen 2004). U dvjema se početnicama, onima objavljenima u Mlecima 1814. i Trstu 1846, upućuje i u način izgovora pojedinih glasova, što su začeci primjene glasovne metode. Metoda sricanja odredila je i poredak slova: na početku većine početnica nalazila se cijela abeceda predstavljena velikim i malim tiskanim slovima i slovi- ma pisanim kosim knjigopisnim i/ili rukopisnim pismom.

Slijedili su nizovi samoglasnika i slogova te se postupno uvodile jednosložne i višesložne riječi, cijele rečenice i tekstovi, gotovo redovito razdvojeni na slogove.

Sastavljači početnica birali su pak tekstove s naglašenom moralnom poukom, pa su osim liturgijskih tekstova u svoje početnice obilno uvrštavali poslovice, a bile su zastupljene i kratke nabožne i poučne pripovijesti te poučna štiva s tematikom iz svakodnevice seoskoga i dječjega života (usp. Nemeth-Jajić 2010). Katkada se u početnicama navode i savjeti koji upozoravaju na raznovrsne opasnosti, primjerice: “Ne-pij, kad si o-zno-jen i u-mo-ran. Ra-ki-je ni-po-što ne-pij, jer-bo ćeš od nje slab i ne-zdrav po-sta-ti. Ne-i-di k bu-na-ru, k po-to-ku ni k mla-ki, ka-da ni-ko-ga od-ras-tje-nog kod te-be ne-i-ma, da ne-bi u-nu-tra pa-o i u-to-pio se” (*Abecedar za potrebu narodnih učionica u Hèrvatskoj i Slavonii a napose za vojničku krajinu*, 1848). Pouku o čitanju zanimljivo ilustriraju riječi kojima završava jedna početnica: “Ja’chu knjixicu slovoznanja skoro ostaviti, jerbo vech sve, shto se u njoj zaderxaje, dosta dobro mogu shtiti. [...] Josh se sitjam, kako je gospodin ucsitelj pocseo, kad ja ovo ucsah. On izgovarashe pridamnom svako slovo razborno, dokle’ga i ja onako isto za njim izrekoh, i pokazah [sic!] mi biljeg od njega na tabli. On mi da-deh [sic!] ovu upravu. Izgovaraj svako slovo razborno, da se odmah od drugih razlucsiti moxe.” (*Knjixica slovoznanja za potribu narodnih ucsionica u C. K. Slavonsko-Srimskoj Kraini*, prema izdanju iz 1845).

U drugoj polovici 19. stoljeća dvojezične su početnice rijetkost. Tada se naime ustaljuje praksa da se one pišu samo na hrvatskome jeziku, a objavljuju se uglavnom u Zagrebu i u Beču. Jedna je početnica izašla u Karlovcu na njemačkome i hrvatskome 1850, naslovljena *Nahmenbüchlein für Kinder in Kroatien*, a jedna u Budimu sljedeće godine na hrvatskome i njemačkome, *ABC ili knjižica slovoznanja za potrebu narodnih učionica u C. K. Slavonsko-Srèmskoj Kraini*, dok mjesto izdanja *Prve hrvatsko-njemačke čitanke od A. V. T.* iz 1870. nije poznato. U tim se početnicama sve do posljednjega desetljeća 19. stoljeća rabi Gajeva dijakritička grafija sa zamjetnim utjecajem zagrebačke filološke škole. Zaokret je napravljen u *Početnici za pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji*, objavljenoj u Zagrebu 1892, u kojoj se prihvaća tada službeni slovopis hrvatskih vukovaca, pa se dvoglasnik *ie* piše kao *ije* te se uvode slova *đ* i *dž*. Valja ipak pripomenuti da se dvoslov *dž* nalazio i u nekim prijašnjim početnicama pri bilježenju turcizama. Slovopisom hrvatskih vukovaca pisana je još jedna početnica objavljena u Beču 1898, *Hrvatska početnica za opće pučke škole*, koju je priredio Franjo Franković, dok je *Početnica za međjimurske pučke škole*, objavljena u *Budapeštu* 1897, kajkavska početnica pisana morfonološkim pravopisom i slovopisom zagrebačke filološke škole.

NEPOZNATI ŠULEK

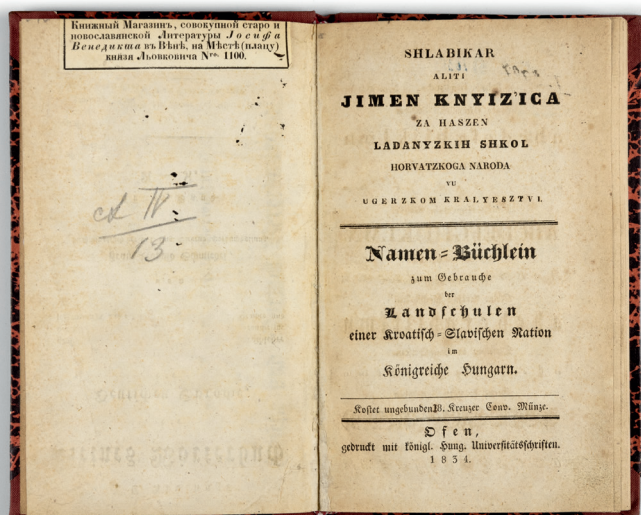
Onodobno učenje čitanja, od pomisli na koje djeca dršću, poznato je kao sricanje slova, šlabikovanje ili šlabekovanje. Mendeš opisuje tu metodu ovako:

Ovom metodom slova se uče abecednim redom iz zidnih tabli ili zidnih početnica. Svako je slovo imalo svoje ime. Čitanje se uči sricanjem. Kad bi dijete zastalo, moralo je ponoviti cijeli postupak. Učenik bi upoznao ime slova mehaničkim putem. Za djecu je ova metoda bila izuzetno teška pa su protiv nje prigovorili J. A. Komenski, Pestalozzi i J. J. Rousseau (koji je naziva “bič djetinjstva”).

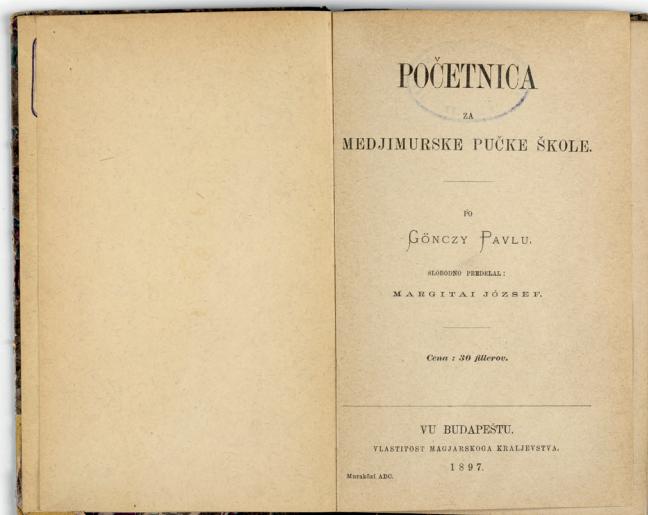
—
J. Vignjević i B. Petrović, *Libri & liberi*, 2019.

U tom su razdoblju u Zagrebu izašle i tri ćirilične početnice: dvije istoimene, *Bukvar za obće pučke škole*, 1877. i 1883, te *Bukvar za opće pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji* 1894, a u Beču 1899. *Bukvar (Prva čitanka)*. Priredili H. Grkinić i I. Čabrić, pa je u Zagrebu, uzmu li se u obzir prva izdanja, objavljeno osam, a u Beču šest hrvatskih početnica.

Početnice druge polovice 19. stoljeća uglavnom su bile namijenjene istodobnom svladavanju čitanja i pisanja (usp. Šulek 1850), a ono se provodilo slogovnom metodom uvedenom *Malom čitankom za početnike* objavljenom u Zagrebu 1850. Po toj metodi “djeca najprije nauče prepoznati i imenovati samoglasnike koji sami po sebi predstavljaju slogove, a i kratke riječi. Zatim učitelj pred njima izgovara svaki samoglasnik s pojedinim suglasnicima, što ponavljaju i učenici” (Bežen 2004). U početnicama su se tako nalazili nizovi smislenih slogova, primjerice *ma ma*, *i me*, *mo ma*, *i ma mo*, koje su učenici izgovarali i

Shlabikar aliti jimen knyz'ica / Namen-büchlein, Budim, 1834.

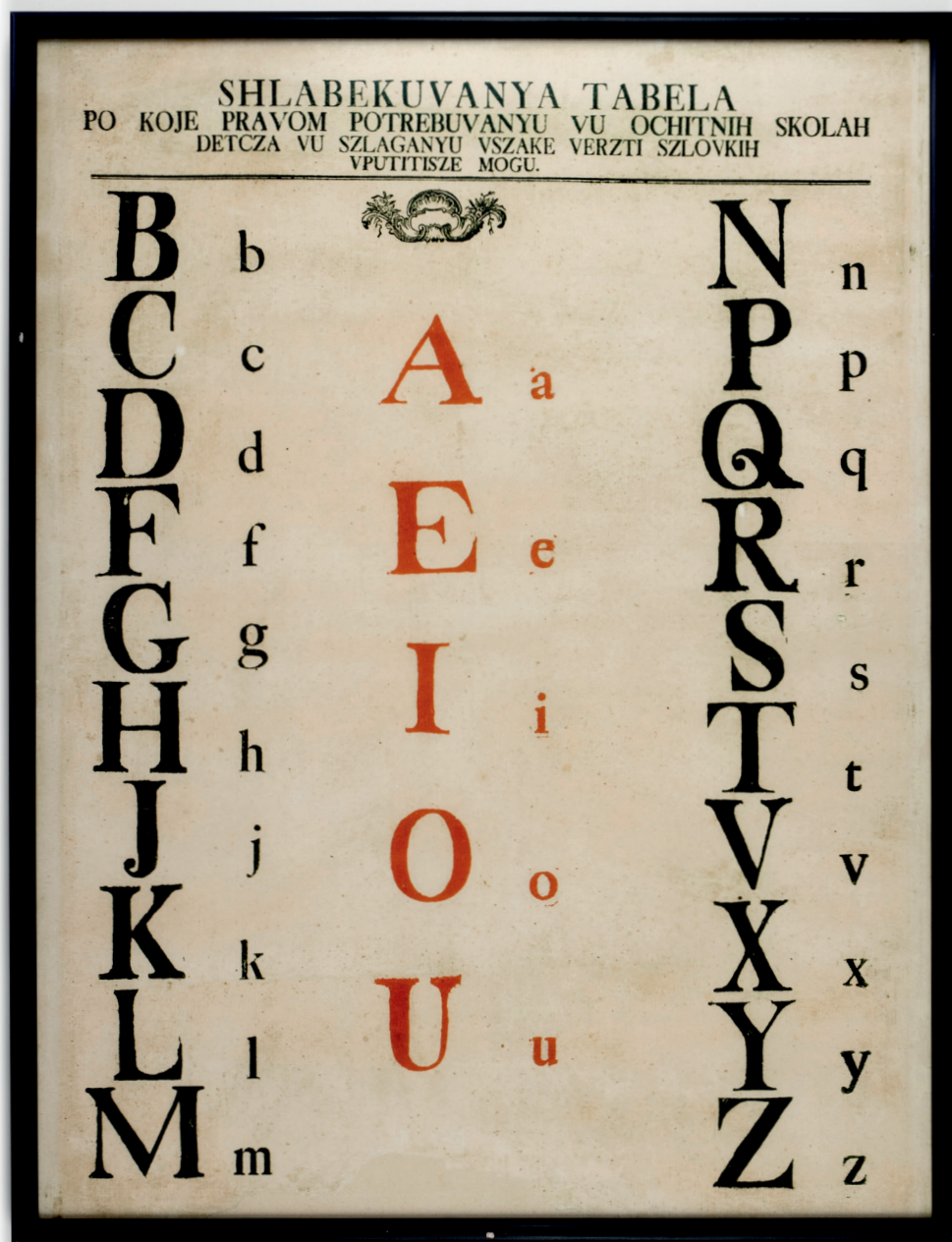
P. Gönczy, Početnica za medjimurske pučke škole, Budimpešta, 1897.

spajali u riječi. Slogovna se metoda (slogovanje, slovkanje, silabička metoda) odrazila i na poredak slova, pa se cijela abeceda nalazi na kraju početnice nakon pojedinačne obrade svih slova, a slijed obrade slova određen je njihovim fonetskim i grafičkim svojstvima. Tako se u nekim početnicama prvo obrađuju samoglasnici jer su lakši za izgovor, a u nekima se prednost daje grafički jednostavnijim slovima, usp. primjerice: "Sva su pismena ili slova u ovoj knjigi tako poredana, da ona najprije dēte nauči, koja se laglje pišu" (*Početnica za katoličke učionice u austrijskoj carevini*, 1853). Izgledom slična slova također se obrađuju u paru i u skupinama, primjerice *c č, s š, z ž, tj dj gj*. U trima se početnicama, u *Početnici za pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb, 1892), *Početnici za medjimurske pučke škole* (Budimpešta, 1897) i *Hrvatskoj početnici za opće pučke škole* (Beč, 1898), primjenjuje i naizmjenična obrada samoglasnika i suglasnika koja omogućuje više slogovnih kombinacija.

Za razliku od današnjih početnica, po kojima se prvo uče tiskana pa pisana slova, početnice druge polovice 19. stoljeća donose nekoliko mogućnosti: po jednima prvo su se učila mala tiskana slova, po drugima mala pisana slova, a bilo je i onih u kojima su se usporedno nalazila mala tiskana i mala pisana slova, no svima im je zajedničko da su se mala slova učila prije velikih, što je bilo povezano s istodobnim učenjem čitanja i pisanja. Rukopisno je pismo koso s nagibom slova udesno, što pokazuje da se u Hrvatskoj slijedila tradicija uspostavljena u zemljama njemačkoga jezika (usp. Šabić 1995), osim u *Početnici za pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji* (1892), u kojoj se rabi okomito rukopisno pismo svojstveno zemljama romanskoga jezičnoga područja (usp. Šabić 1995).

Tekstovi su i nadalje poučni, no nastoji se da budu što primjereniji djeci. U tom smislu ističe se *Početnica za obće pučke škole* Ljudevita Modca iz 1877, koja je protkana ne samo poslovicama i poučnim pripovijestima nego i privlačnim zagonetkama, dječjim pjesmama i basnama. U svojem završnome dijelu, poput udžbenika iz prirode i društva, donosi tridesetak tematskih cjelina, a oprimjerujemo ih s nekoliko naslova: *Učila i igračke; Sgrade i vozila; Domaće životinje i zvjeri; Travožderi i mesožderi; Ljudi po rodbini; Godina, njezine dobe i mjeseci; Novci; Mjera vremena, duljine i težine; Čovjek; Dielovi glave, ruke i stopala; Ljudi po dobi i zvanju; Tho što radi; Čim se što radi; Što valja i što ne valja; U hramu božjem; Svetkovine*. Ima i početnica u koje su uvrštene rimske i/ili arapske brojke i tablica množenja, pa su one služile i za učenje početnog računanja, a od *Početnice za katoličke učionice u austrijskoj carevini* iz 1853. unose se i jezikoslovni sadržaji (usp. Nemeth-Jajić 2010).

U opremanju početnica također se uvode novosti. Početnice nisu više bez ilustracija. Kako bi učenje bilo što zornije, donose se crteži predmeta koji svojim oblikom podsjećaju na oblik slova (npr. crtež mosta za *m*, zmije za *z*), a *Maloj čitanci za početnike* priložena je i cijela takva slikovna slovarica. Pri obradi slogova u početnicama se nailazi i na oponašanje glasova i zvukova iz prirode koji podsjećaju na izgovor sloga. U navedenim postupcima tako se ogleda primjena tada suvremenih metoda: u prvome postupku fonografičke metode, u drugome metode prirodnih (normalnih) glasova. Nadalje, ciljno slovo/slova počinju se i grafički isticati, izdvojena su, podebljana i povećana, te se time u početnicama javlja i naznaka vizualnoga uporišta. Predvježbe

➤ Zidna početnica "Shlabekuvanya tabela", početak 19. st., HŠM Mp 2478.

za čitanje i pisanje, iako su se u nastavnoj praksi provodile (usp. Hermann 1858), sastavni su dio samo dviju početnica, *Prve hrvatsko-njemačke čitanke od A. V. T.* i *Početnice za obće pučke škole* Ljudevita Modca. U Modčevoj su početnici one sustavno razrađene, a razložene su na *Prve vježbe u zrienju i govorenju*, *ujedno priprava za čitanje* i *Prve vježbe u pisanju*. Ponuđene ilustracije poznatih sadržaja iz dječje svakodnevice u predvježbama za čitanje, slično kao u današnjim početnicama, trebale su potaknuti djecu na govorenje, a predvježbe za pisanje sastoje se od uzoraka ravnih i zakrivljenih crta koji su gotovo istovjetni uzorcima što ih nalazimo u suvremenim početnicama.

Razvojni put od prvih početnica nastalih u 19. stoljeću do onih objavljenih u osvit 20. stoljeća pokazuje da je početnica kao vrsta udžbenika doživjela velike promjene. Pouka čitanja metodom sricanja zamijenjena je slogovnom metodom i istodobnim poučavanjem čitanju i pisanju, što se odrazilo i na redoslijed obrade slova. Početnice se postupno opremaju i slikovnim priložima, a javlja se i naznaka vizualnoga uporišta. Pri izboru tekstova sve je izrazitije nastojanje da oni budu ne samo poučni nego i djeci privlačni i zanimljivi. Kulturnopovijesno je značajno da se u drugoj polovici 19. stoljeća početnice uglavnom objavljuju samo na hrvatskome jeziku i to najviše u Zagrebu.

O pučko-školskim čitankama do 1918.

JOSIPA
TOMAŠIĆ

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.12](https://doi.org/10.17234/9789533793467.12)

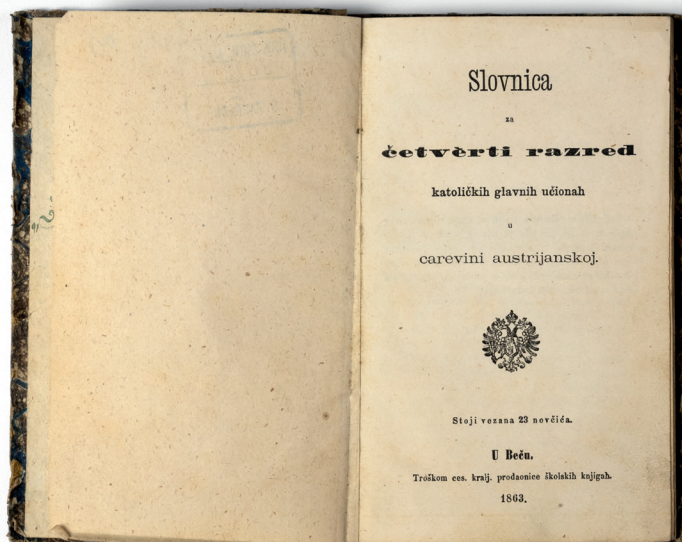
Nakon široko započetih procesa modernizacije školstva u Habsburškoj Monarhiji, pa tako i u hrvatskim krajevima, kojima je propisano opće i obavezno školovanje, Hrvatski pedagoško-književni zbor 1872. uputio je zahtjev za izradu novih čitanaka. Godine 1873. određeno je devet načela po kojima će se one izrađivati (Cuvaj 1910-1913, V). Pučkoškolske čitanke koncipirane su tako da obuhvate sve propisane predmetne sadržaje.

Nove čitanke, izrađene već do 1880. godine, uz estetsko-etički dio sadržavale su i *stvarnu* građu koja se učila u pučkim školama. Jedno od načela zahtijevalo je dekonfesionalizaciju osnovnoškolskoga sustava tražeći da se iz čitanaka trebaju isključiti štiva strogo konfesionalnoga sadržaja, a “imaju se u čitanke primiti štiva religijozno-moralnoga, povjesnog, prirodnoznanstvenog i gospodarstvenog sadržaja, zatim štiva, koja zборе o čuvanju zdravlja i njegovanju bolesnikâ, o uzvišenim momentima iz života velikih i odličnih muževa, pjesama umjetnih i narodnih, izvrsnih oblikom a sadržajem pobudnih i prikladnih shvaćanju mladeži, napokon izbor domaćih priča i poslovice” (Cuvaj 1910-1913, V). Tako čitanka nije obuhvaćala teme jednoga predmeta, nego je pokrivala gradiva raznih područja, odnosno obuhvaćala je sve sadržaje koji su bili potrebni za svakodnevni život, a štiva su pratila te potrebe, što se vidi u njihovoj usmjerenosti na pouku i u tematskoj raznolikosti: od vjerskih tema, domoljubnih/rodoljubnih, zatim općenito književnih i jezikoslovnih do tema iz gospodarstva,

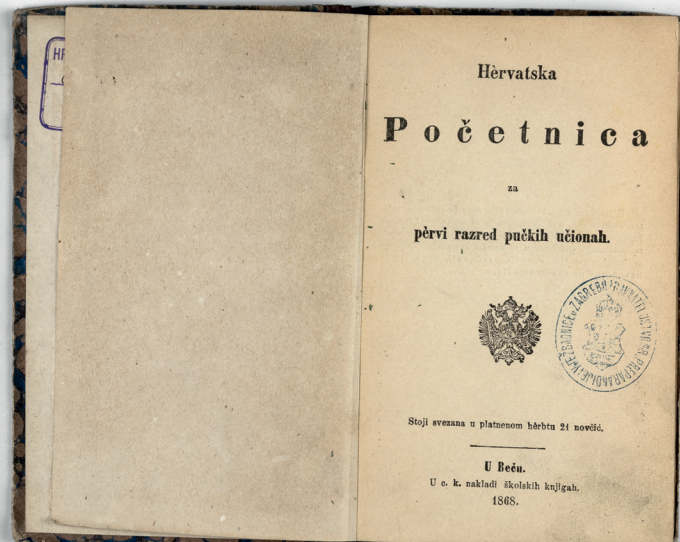
prirode, povijesti i geografije pa sve do tekstova o ljudskome tijelu i higijeni. Jedna od središnjih tema bila je domoljublje, a jedan je od osnovnih ciljeva čitanaka bio uliti učenicima ljubav prema domovini, što se postizalo “člancima o narodu, njegovoj vjeri, domoljublju, vjernosti, junaštvu i jeziku” (Jelavich 1992).

Prema *Naredbi kraljevske zemaljske vlade od 13. prosinca 1895.* propisana je jedinstvena obrazovna osnova za sve niže pučke škole neovisno o veličini škole, broju učenika i učitelja. Za hrvatski ili srpski jezik kao “naučni cilj” navodi se: “Mladež se ima osposobiti, da pravilno, lijepo i okretno čita pisanu i tiskanu latinicu i ćirilicu, da čitano razumije, te da svoje misli može usmeno i pismeno razgovijetno izraziti” (Kirin 1897). Sadržaji iz jezika obuhvaćali su, prema razredima, vježbe u govoru, stupnjevitost usvajanje čitanja i pisanja, kao i čitanja s vježbanjem u govoru (1. razred), zatim čitanje i razumijevanje čitanoga s vježbanjem u govoru, pismene vježbe (2. razred), a tomu se u 3., 4. i 5. razredu dodala slovnica (Kirin 1897).

Koncepcija čitanaka kao zbornika raznolika štiva namijenjena školskoj mladeži zadržala se dugo te sve do Drugog svjetskog rata nije bilo značajnijih promjena. Pučkoškolske su čitanke po tome bile slične pučkim kalendarima, koji su, osobito u 19. stoljeću, imali važnu ulogu u opismenjivanju i prosvjećivanju puka. Naglasak se stavljao na praktičnost tekstova i pouku koja se uvijek oblikuje kao priča. Kao i pučki kalendari čitanke su donosile tematski raznoliko štivo prilagođeno potrebama

☞ [A. Veber], *Slovnica za četvrti razred katoličkih glavnih učionah u carevini austrijskoj*, Beč, 1863.

☞ *Hrvatska početnica za prvi razred pučkih učionah*, Beč, 1868.

recipijenata — od općenite nauke o čovjeku, o astronomiji, prirodopisu, o uže književnim temama (pripovjetke, basne i pjesme), o zemljopisu, povijesnoj tematici (svjetska, slavenska i hrvatska povijest), poljodjelstvu i rukotvorstvu do pravila ćudorednoga ponašanja, poučnih savjeta o zdravlju, higijeni i domaćinstvu, pa sve do pouka o državnome ustrojstvu, zakonima i dužnostima, vojničkoj službi i na kraju pouke o kršćanskoj ljubavi i domoljublju.

Pritom su sadržaji u čitankama, oblikovani uglavnom kao prozni tekstovi naglašene pouke i raznovrsne tematike, prilagođeni potrebama učenika i njihovim doživljajno-spoznajnim mogućnostima. Vrlo su često tekstovi bili oblikovani u formi dijaloga između oca i djece jer se upravo dijaloškom formom lakše postiže željen poučni učinak. U tekstovima toga tipa otac kroz dijaloške priče poučava djecu raznim za život potrebnim znanjima, npr. o ljudskome tijelu, odnosu duše i tijela, o prirodnim pojavama (snijeg, duga, rosa, kiša, grom) i sl.

Upravo je poučnost bila dominantno načelo izbora tekstova. Tako npr. *Prva slovnička čitanka za pučke učione* (1870) donosi poučnu proznu priču o jeci ("Odziv", str. 10–11) koja uz pouku o prirodi poučava i o pristojnosti i lijepim riječima; u istoj se čitanci donose kraći prozni tekstovi o životima svetaca oblikovanim kao pouke za život, što je načelo nasljedovano još od srednjovjekovnih tekstova. Poučni tekst o Sv. Jeleni Križarici objavljen u *Drugoј slovničkoј čitanci* (1871, str. 110–111) popraćen je pučkom pjesmom. Velika je pozornost posvećena misionarskoj ulozi Ćirila i Metoda, pokršćavanju Hrvata i

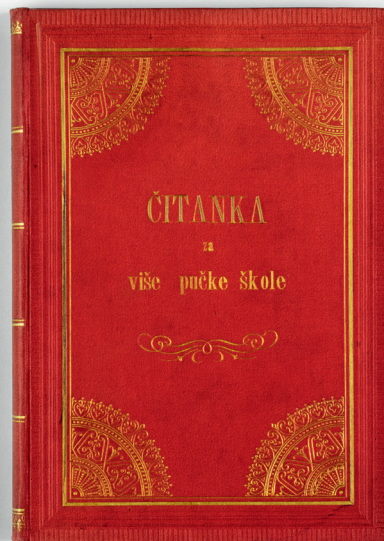
općenito vjerskim temama. Sadržaji iz povijesti bili su dobro zastupljeni, a obuhvaćali su razdoblje od doseljavanja Hrvata do suvremenosti. Kratki prozni tekstovi o odabranim osobama svjetske i domaće povijesti (npr. pripadnici vladajuće obitelji, Habsburgovci, biskupi i drugi crkveni dostojnici), o vojevanjima na Vojnoj granici i sl. oblikovani su kao pouka iz povijesti i domoljublja.

Odabranim se tekstovima često isticala vjernost i odanost hrvatskoga naroda Habsburškoj Monarhiji, kao i tema naklonosti habsburških vladara hrvatskim podanicima (Jelavich 1992). Isticao se i hrvatski antagonizam prema Osmanskom Carstvu, a osobito je isticana važnost i uloga Nikole Šubića Zrinskoga. U *Čitanci za pučke učionice* iz 1850. donose se, kao oprimjerenje vojničkih dužnosti i junaštva, tekstovi o epskim junacima upotpunjeni informacijama posredovanim epskom pjesmom: o Nikoli Zrinskome, Milošu Obiliću (donosi se Kačićeva pjesma), spominju se Kraljević Marko i Juraj Kastriotić Skenderbeg, te se tako ističe uloga koju su Hrvati imali u obrani Habsburške Monarhije. Snažno simboličko značenje u kontekstu odanosti Habsburgovcima i ideji carstva ima tzv. "Carevka", pjesma koja se često donosila na početku ili kraju čitanke (npr. *Čitanka za četvrti razred katoličkih glavnih i varoških učionah u Austrijskoj carevini*, 1861; *Četvrta čitanka za pučke učione*, 1879). Promjenom državnog okvira nakon 1918. na mjesto "Carevke" dolazi pjesma posvećena kralju Karađorđeviću.

Među književnim tekstovima dominiraju kraći prozni tekstovi, mahom poučni, koji završavaju poslovično ili stihovanom poentom, zatim usmene i pučke

📖 P. Zoričić, *Čitanka za pučke učionice u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1850.

📖 Đ. Basariček, *Čitanka za više pučke škole*, Zagreb, 1890.

pjesme, poslovice i zagonetke te basne. Od hrvatskih je književnika u pučkim čitankama najzastupljeniji Petar Preradović (npr. u čitanci iz 1870. objavljene su pjesme “Laka noć” i “Moja lađa”, ali bez naznake autorstva) te, kako navodi Jelavich (1992), Mažuranić sa svojim epom *Smrt Smail-age Čengića*. U *Čitanci za seoske opetovnice* (1896) sastavljača Ferde Ž. Milera Preradović je nazvan “jednim od književnih prvaka u nas” (str. 117), a uz njega se u kraćem proznom tekstu naslovljenom “Naša knjiga” donose osnovne informacije o hrvatskim književnicima Ivanu Gunduliću, Andriji Kačiću Miošiću, Ljudevitu Gaju i srpskom jezikoslovcu Vuku Stefanoviću Karadžiću. Tekst o Gunduliću, kojim simbolički započinje članak o hrvatskoj književnosti, učenicima daje kratak uvid u hrvatsku književnost Dalmacije i Dubrovnika od Marulića do Gundulićevih suvremenika ističući važnost koju je Dalmacija imala za razvoj hrvatske književnosti.

Tekstovi se, i prozni i stihovani, u pučkoškolskim čitankama često donose bez naznake autorstva, a usmenoknjiževni tekstovi bez popratnih informacija o mjestu zapisa i zapisivaču. Kategorija autorstva postaje važnom tek u čitankama nakon 1875. kada se, što je i jedan od zahtjeva reforme školstva, sve više inzistira na bilježenju autorstva. Npr. *Čitanka za seoske opetovnice* iz 1896. uz usmene pjesme donosi tekstove hrvatskih književnika s naznakom autorstva, npr. tekstove Augusta Šenoe, Ivana Trnskoga, Janka Jurkovića, Petra Preradovića, Ivana Perkovca, Adolfa Vebera Tkalčevića, Antuna Mihanovića, Mijata Stojanovića, zatim povijesne priloge Tadije Smičiklase, Mede Pucića, Josipa

Purića, da navedemo samo neke, te potpisane priloge sastavljača čitanke Ferde Ž. Milera.

Među književnim sadržajima osobit se naglasak stavlja na usmenoknjiževnu građu inzistirajući da “kod sabiranja gradiva ima se nada sve osobita pozornost i pažnja obratiti na zgodne narodne pjesme, bajke, priče, pripovijetke, zagonetke, poslovice i uopće na sve vrste narodnih umnih tvorina” (Cuvaj 1910–1913, V). Poslovice i zagonetke često su grupirane po temama (npr. poslovice o Bogu, o istini i laži). Usmena će književnost imati iznimno važno mjesto u pučkoškolskim čitankama, a uz usmene pjesme/priče potencirat će se i oni tekstovi koji uspostavljaju intertekstualni dijalog s usmenom književnosti.

Za razliku od suvremenih čitanaka pučkoškolske čitanke nisu bile opremljene dodatnim metodičkim aparatom, ali se vidi svijest priređivača/autora o potrebi prilagodbe građe, osiguravanja njezina razumijevanja, razjašnjavanja i opisivanja te čitkosti samih tekstova. Tekstovi su trebali govoriti sami za sebe, uz minimalna pojašnjenja, što se osiguravalo snažno naglašenom poukom. Tek se uz pokoji tekst ili informaciju donosi likovna ilustracija (npr. crtež srpa uz tekst o žetvi), a npr. *Čitanka za četvrti razred katoličkih glavnih i varoških učionah u Austrijskoj carevini* (1861) na kraju donosi korisnu uputu o izgovoru stranih imena. Nešto više metodičke svijesti pokazale su čitanke od 1870-ih godina pa tako *Druga slovnička čitanka* (1871) ispod kratka teksta o Austro-Ugarskome Carstvu donosi šest pitanja za usvajanje gradiva o domovini, a metodički blok pitanja za usvajanje gradiva donosi i uz tekstove o gorama i gradovima Carevine.

SRPSKA ČITANKA ZA SREDNJE ŠKOLE

Čitanke za niže razrede srednjih škola, osobito za prva dva razreda, treba da su sastavljene od članaka, što se podudaraju ne samo s intelektualnim nivoeuom učenikâ, nego i s metodom obuke u nastavnom jeziku. [...] Kad bi čitankama bila samo ta svrha, da se iz njih učenici uče čitanju u školi i kod kuće, onda bi naše “Čitanke hrvatske” za prva dva razreda — osobito ona za II. razred — potpuno zadovoljavale svojoj svrsi. Ali čitanke za prva dva razreda ne služe samo toj svrsi; one imadu u prvom redu služiti vježbanju u nastavnom jeziku prema propisanoj naučnoj osnovi. Onaj, koji ima tu svrhu na umu, birat će prema tome i članke. Što su niži razredi — to će biti i kraći, lakši i razumljiviji članci, pisani prostim naivno-narodnim stilom.

—
V. Rožić, *Nastavni vjesnik*, 1899.

Uz latiničko pismo pučkoškolske čitanke donosile su i tekstove pisane ćirilicom. Ćirilica je u pučke škole uvedena 1861. godine, a ozakonjena je Mažuranićevim zakonom o školstvu 1874. (usp. Jelavich 1992). U čitankama se, i onima prije 1861, kombiniraju latinički i ćirilički tekstovi, a često se na kraju čitanke donosi poglavlje o ćiriličkoj azbuci upotpunjeno primjerima ćiriličkih tekstova i poslovice iz Karadžićeva zbirke.

Koncepcija čitanaka pokazuje koliko se odabranim tekstovima pokušavalo odgovoriti na potrebe pučkoškolskih učenika i društva u cjelini, ali su se jednako tako te potrebe oblikovale te se osiguravalo usvajanje određenih obrazaca ponašanja i djelovanja, sve u skladu s idejom o pučkoškolskim čitankama kao ključnim prosvjetiteljskim publikacijama koje su “središte moralnoj i estetičkoj obuci; njima se ima mladež uvađati nesamo u poznavanje jezika nego i u sav duševni i narodni život svoga naroda” (Cuvaj 1910–1913, V). Snažna ideološka pozadina pučkoškolskoga obrazovanja koje treba “uza svoju opću obrazovnu svrhu služiti i kulturnim ciljevima svoga naroda” reflektirala se u čitankama koje su trebale biti sastavljene “u takovu duhu, da se njima jednokrvna ali rastrgana braća, što više duševno zbližuju, a time narod kulturno ujedinjuje” (Isto).

Izdane od društva za razmnožavačku umjetnost u Beču

Preporučene školskim vlastima od c. kr. ministarstva za bogoslovje i nastavu

odlukom 9. januara 1897 br. 31968/96

Cijena 20 h

Pridržana su sva prava

Kromotiskografija C. Angerer & Söhne u Beču

Nalazak društva za razmnožavačku umjetnost u Beču
Komisionarna nalazka za kresanje i senje nastojanje u razmnožavačkoj umjetnosti c. kr. nalazka školskih knjiga u Beču

Heinrich Leber

Tiskar Pöschel u Beču

O gimnazijskim čitankama do 1918.

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.13](https://doi.org/10.17234/9789533793467.13)

LAHORKA
PLEJIĆ POJE

Srednjoškolsko obrazovanje u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji od sredine 19. stoljeća uređeno je *Nacrtom ustroja gimnazija i realnih škola u Austriji* (*Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich*), 1849 (v. ovdje Švoger i Župan). Srednjoškolska se obuka stjecala u gimnazijama kao elitnim školama, realkama i stručnim srednjim školama. Budući da je srednja škola bila “po vremenu gotovo tolika, koliko vremena skupa obuhvataju osnovna škola i fakultet”, i njezine su zadaće bile velike “i u odgojnom i znanstvenom pogledu” (Dujmušić 1934). Složena uloga škole očitovala se posebno u čitankama.

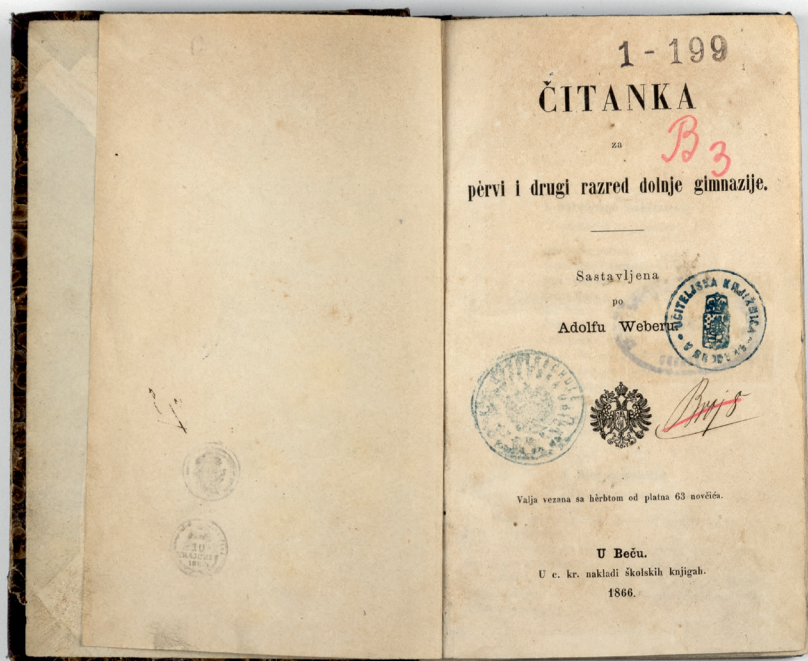
Naziv *čitanka* za tip školskih knjiga pojavljuje se od početaka uvođenja hrvatskog kao nastavnog jezika, kada izlaze prve čitanke za pučku školu i za gimnazije i “nali-ke jim škole”. Za razliku od današnjih čitanke ondašnje su bile enciklopedijske naravi, zbirke “štiva” raznovrsne tematike bez objasnidbenih tekstova ili kakva drugog aparata. Takva će koncepcija za niže razrede gimnazije vrijediti sve do 50-ih godina 20. stoljeća. Štiva se biraju prema kriteriju pristupačnosti, odnosno primjerenosti učeničkoj dobi i zadaći koju moraju obaviti. Stoga i u čitankama za pučke škole, kao i u one za niže gimnazije, ulaze tekstovi koji poučavaju o različitim područjima znanja, od povijesti i zemljopisa preko prirodopisa i fizike do književnih štiva, pri čemu treba reći da su potonja bila prilično slabo zastupljena. Čitanke su pritom uz obrazovne zadaće morale

DOPUNJAK II. DIELU PETRAČIĆEVE ČITANKE

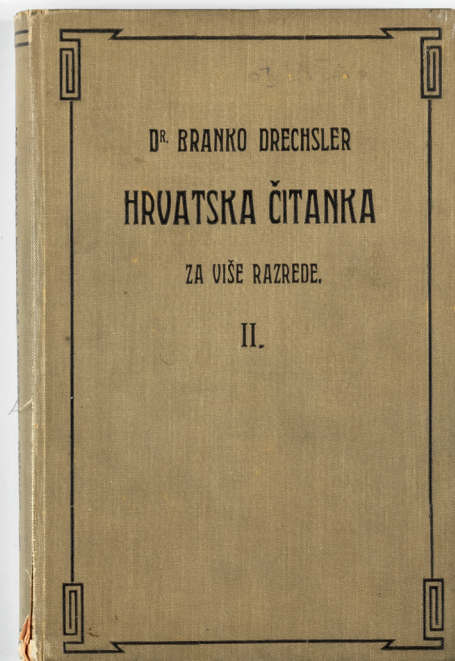
*Pri tom se po sto puta vidi, kako
je učeni pisac te knjige [Petračić]
primjetbe svoje što više stezao,
samo da mu knjiga ne izidje
prevelika, jer se u nas kao i druguda
danas preveć omašne školske knjige
rado ne gledaju zato, što nismo
radi povjerenu nam omladinu
preobtršivati učivom. A to je i pravo
u svakoj struci. Samo bih rekao, da
nije, gdje treba da se upoznamo sa
hrvatskom poezijom narodnom i
umjetnom.*

—

F. Ž. Miler, *Izvišće o Kralj. velikoj gimnaziji u Osieku
za školsku godinu 1890/91, 1891.*

👉 A. Veber, *Čitanka za prvi i drugi razred dolnje gimnazije*, Zagreb, 1866.

👉 B. Vodnik, *Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola, II. dio*, Zagreb, 1916.

djelovati i “uzgojno”, oblikujući “cjelovite ličnosti”, što je uključivalo domoljubnu, “estetičnu” i “moralnu obuku” (Cuvaj 1910–1913, VI).

Prvu čitanku za niže razrede, *Čitanku za porabu dolnje gimnazije* (1852), sastavio je gimnazijski profesor hrvatskog i latinskog Adolfo Veber, autor jezikoslovnih školskih priručnika i jedan od trojice sastavljača *Ilirske čitanke* za više razrede gimnazije (v. ovdje Dukić). Čitanka sadrži 174 prozna štiva te nešto pjesama, usmenih i autorskih. Neki su tekstovi domaći, neki preuzeti iz strane literature (npr. iz češke čitanke, a vrlo često riječ je o prilagodbi stranih znanstvenopopularnih članaka o različitim pojavama iz prirode ili čuvenim lokalitetima poput primjerice Niagarinih slapova). S obzirom na to da je domoljublje među važnijim “uzgojnim” intencijama škole ne čudi što je zadnji tekst u čitanci pjesma “Putnik” Petra Preradovića. U čitankama koje će se objavljivati nakon Veberove brojni će se tekstovi zadržati, a nadopunjavat će se pokojim novijim “stvarnim” štivom ili ponekom suvremenom hrvatskom i srpskom lirskom pjesmom. Uz Preradovića bit će popularni i Ivan Trnski i Jovan Jovanović Zmaj, a usmene će se pjesme navoditi prema zbirkama Vuka Stefanovića Karadžića.

Veberova *Čitanka za IV. razred dolnje gimnazije* (1867) u skladu s dobi učenika sadrži nešto zahtjevnije tekstove. Dok u čitankama za niže razrede nema primjera iz hrvatske dopreporodne književnosti, u ovu za četvrti razred,

koja je namijenjena već nešto zrelijim učenicima, Veber je uvrstio dvije pjesme Ignjata Đurđevića, a za uvodni je tekst odabrao ulomak iz Gundulićeve *Dubravke* u kojemu se zaziva zora da donese dan, što očito upućuje na shvaćanje knjige i prosvjete uopće. Zadnje je pak štivo domoljubna pjesma “Slavospjev neumèrlomu Sigetskome junaku” Stjepana Ilijaševića. Osim toga neka su štiva duža nego u čitanci za niže razrede, više je njih tematski vezano uz kulturu antičkog Rima, a ima i opisa domaćih “starina”. Konačno, u toj se čitanci prvi put javlja metatekst: Veberovi autorski tekstovi o estetici i versifikaciji te “Pregled književnosti Jugoslavenah”, u okviru kojega se nazire periodizacijska shema: književnost se dijeli na “srpsku”, “ilirsku” (hrvatsku) i “glagoljsku”, odnosno književnost glagoljskog svećenstva, što bi trebalo odgovarati srednjovjekovnoj. Za razliku od prethodne Veberove čitanke, koja je u cijelosti latinička, u ovoj je nekoliko tekstova tiskano ćirilicom. Tiskanje određenoga broja štiva ćirilicom bit će nadalje redovitom praksom.

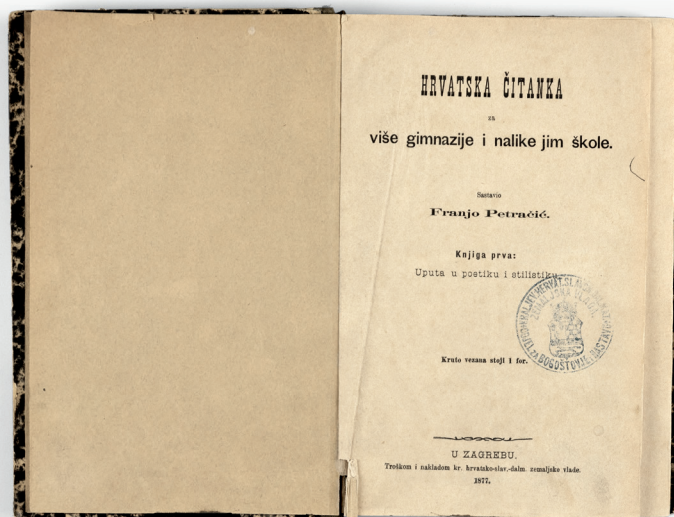
Veber je sastavio i *Čitanku za prvi i drugi razred dolnje gimnazije* (1869), koja je donekle prerađena čitanka iz 1852. Izmjene se odnose na uvrštavanje pjesama suvremenih pjesnika nastalih između dvaju izdanja čitanke te više usmenih pjesama i poslovice, za koje se kao izvor navode zbirke Vuka Stefanovića Karadžića. Još jedno izdanje te čitanke objavljeno je 1872.

Među patriotskim štivima imade i hrvatskih i srpskih, a priličan broj ima i takovih koji uzgajaju u mladića čisto austrijsko čuvstvo. Savjesnom brižljivosti izbjegavano je u cijeloj čitanci sve ono što bi moglo u današnjem žalosnom trvenju Srba i Hrvata biti jednim ili drugima zazorno.

M. Kušar, pismo Vatroslavu Jagiću, 1893.

Nakon toga Veberovo se ime više neće pojavljivati, ali će prema istom načelu biti sastavljene čitanke povjesničara, rektora zagrebačkog Sveučilišta, predsjednika Matice hrvatske i JAZU Tadije Smičiklasa (za prva tri razreda) te Franje Markovića (za četvrti razred). Smičiklas je nakon reforme školstva 1874. dobio zadatak da sastavi čitanke za niže razrede gimnazije te 1875. izlazi čitanka za prvi i drugi razred, a 1880. za treći. Smičiklasove se čitanke od Veberovih donekle razlikuju izborom tekstova i, razumljivo, novijim štivima, što upućuje na težnju da čitanka prati nove znanstvene spoznaje i recentnu književnost. Tako primjerice čitanka za 1. razred počinje "Hrvatskom pjesmom" Augusta Šenoe, a prirodoslovna se štiva donose najčešće prema Miji Kišpatiću. Više je i primjera iz usmene književnosti, između ostaloga poslovića, koje su popraćene i objašnjenjima. Dosta su zastupljeni i tekstovi učitelja, pisca i pedagoga Mijata Stojanovića, a uočljiv je i veći broj štiva s egzotičnom tematikom kao što su "Lov na krokodile" ili "Stanovnici otoka Havaje i ubijstvo kapetana Cooka".

Čitanku za 1v. razred gimnazijski priredio je 1874. klasični filolog, slavist, prvi profesor filozofije na zagrebačkom Sveučilištu, akademik i književnik Franjo Marković. On štiva dijeli u tri manje cjeline ("proza", "pjesništvo" i "poslovni sastavci"), a unutar njih u manje skupine prema žanrovskoj pripadnosti, što se može smatrati pretečom složenije koncepcije. Poslovni sastavci, odnosno upute za pisanje priznanica, molbi, punomoći i sl. uvode sadržaj koji ima strogo praktičnu vrijednost, a inače je bio sadržaj školskih priručnika zvanih pismovnicima (v. ovdje Marković, Čavar 1). Treće, podosta izmijenjeno izdanje te čitanke, objavljeno 1891. pod naslovom koji uključuje nacionalni

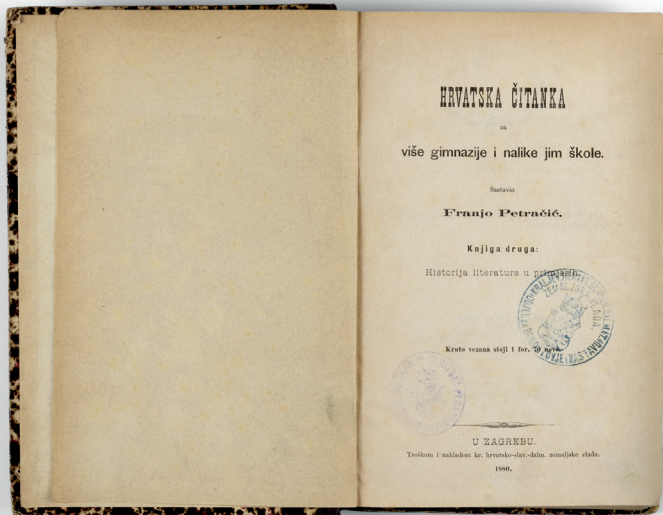
F. Petračić, *Hrvatska čitanka za više gimnazije i nalike jim škole*.
Knj. 1. *Uputa u poetiku i stilistiku*, Zagreb, 1877.

atribut (*Hrvatska čitanka...*) priredio je Mirko Divković, klasični filolog i slavist, gimnazijski profesor i dugogodišnji ravnatelj gornjogradske velike gimnazije u Zagrebu, prema čijim se priručnicima učila i gramatika. On je preradio i Smičiklasove čitanke za prvi i treći razred. Sve tri doživjet će brojna izdanja i prerade, pa će tako *Mirka Divkovića Čitanka hrvatskoga ili srpskoga jezika za 1v. razred srednjih i sličnih škola* u redakciji Josipa Pasarića izaći čak 1940.

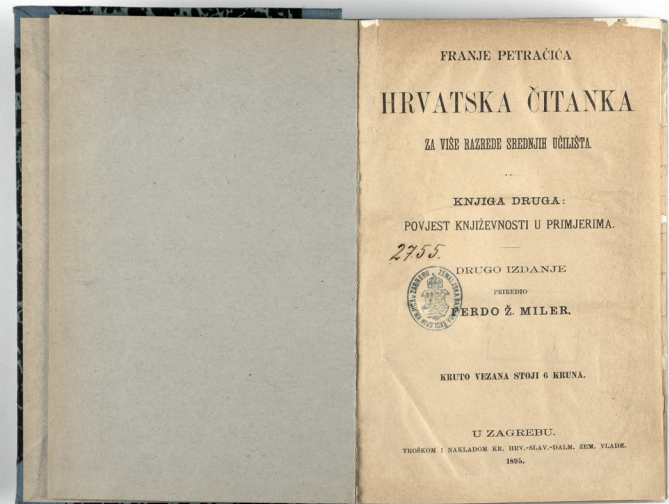
Novu je promjenu donijelo treće, prerađeno izdanje Smičiklasove čitanke za drugi razred koje je 1884. priredio Tomo Maretić, još jedan klasični filolog i slavist, autor više srednjoškolskih jezikoslovnih priručnika, među kojima je najvažnija gramatika. Maretić je uveo poglavlje o akcentuaciji i akcentuirao nekoliko štiva, što je obrazložio potrebom učvršćivanja štokavskih naglasaka. I nekim je drugim jezičnim intervencijama, kako je napomenuo, štiva učinio bližim učenicima. Iznimku je u tome napravio jedino s nekoliko tekstova koji imaju "onaki govor kaki je u Vuka i Daničića". Ta će čitanka poslije izaći u još nekoliko izdanja u redakciji Ivana Šarića.

Sodobrenjem Beča od 1895. jezikoslovac Marcel Kušar objavljuje posebne čitanke za niže gimnazije u Dalmaciji, Istri i Bosni, koje potom dobivaju dopuštenje za uporabu i u ostalim hrvatskim krajevima. One se izborom tekstova umnogome podudaraju s ostalim čitankama.

Prva je čitanka za više gimnazije *Ilirska čitanka* Adolfa Vebera, Vjekoslava Babukića i Antuna Mažuranića (prvi svezak 1856, drugi 1860, v. ovdje Dukić). Za razliku od čitanke za niže gimnazije u nju su uvršteni isključivo književni tekstovi, i to prema kronološkom načelu, čime se u primjerima oblikuje povijest hrvatske književnosti, no

☞ F. Petračić, *Hrvatska čitanka za više gimnazije i nalike jim škole.*
Knj. 2. *Historija literature u primjerih*, Zagreb, 1880.

☞ F. Petračić, *Hrvatska čitanka za više razrede srednjih učilišta.*
Povjest književnosti u primjerima, prir. F. Ž. Miler, Zagreb, 1895.

ni ona nema popratnih sadržaja. Da takav oblik čitanke nije zadovoljavajući i da *štivu* treba pridodati i *učivo*, odnosno da više gimnazije zahtijevaju složeniji pristup, prvi je istaknuo Franjo Petračić, profesor vinkovačke gimnazije, po struci klasični filolog, a inače priređivač prvoga poslijepreporodnog izdanja djela Marina Držića i autor više studija o starijoj hrvatskoj književnosti. Petračić je 1871. u godišnjaku vinkovačke gimnazije objavio raspravu “Nekoliko rečih o čitanci za gornju gimnaziju”, u kojoj se pozvao na zahtjeve što ih za nastavu materinskoga jezika u višim gimnazijama propisuje *Nacrt ustroja gimnazija i realnih škola u Austriji* (1849): okretno i stilski korektno usmeno i pisano izražavanje, poznavanje povijesnog razvoja jezika, poznavanje povijesti književnosti, estetičkih obilježja nacionalne literature i značajki najvažnijih proznih i pjesničkih žanrova. Petračić se kritički osvrnuo na neka načela provedena u *Ilirskoj čitanci*, a izložio je i zahtjeve prema kojima bi se trebala sastaviti nova čitanka. Šest godina poslije izašao je prvi svezak njegove *Hrvatske čitanke za više gimnazije i nalike jim škole* (1877), koji sadrži *Poetiku i stilistiku*. Tu se prvi put uz *štivo* donosi i *učivo*, odnosno književnoteorijska građa. Štoviše *učivo* je na prvom mjestu; razlaže se što je književnost i koje su njezine značajke, govori se o metrici, rodovima i vrstama, figurama, što se potom oprimjeruje na izabranim književnim djelima. Drugim riječima, učenik se osposobljuje za poetičku analizu književnog djela. Drugi svezak nosi podnaslov “Historija literature u primjerih” (1880) i također uz *štiva* donosi *učivo*. Između ostaloga Petračić prvi izlaže periodizaciju hrvatske književnosti (u najnovijoj, “trećoj periodi” uz hrvatske pisce navodi i srpske), a ne

Samo tako — ako se čitanje ne ograniči na samu čitanku, nego ako se ona bude smatrala za kažiprst lektiri učenikovoj —, postignut će se svrha, koju ističe naučna osnova.

—
D. Prohaska, *Hrvatska čitanka za prvi i drugi razred viših trgovačkih škola*, 1910.

zanemaruje ni usmenu književnost. Učivo iznosi ukratko zbog dvaju razloga: prvo, jer mora ostati “učitelju, da obilnije izlaže, što se u školskoj knjizi samo u kratko natukne”; drugo, zbog toga što za sustavniji prikaz, detaljniju analizu i podrobniju periodizaciju “treba još potanka izučavanja ciele literature, koje je do sada zakasnilo” (1880). Čitanci je dodao i rječnik manje poznatih riječi. Premda će čitanke u drugoj polovici 20. stoljeća dobiti metodički aparat, Petračićeva će temeljna koncepcija, prema kojoj se prvo stječu teorijska i poetička znanja potrebna za analizu i interpretaciju teksta, a zatim slijedi književnopovijesni pregled i izbor tekstova iz hrvatske književnosti od početka do suvremenosti, uz nevelike preinake preživjeti sve do nedavno uvedene kurikularne reforme.

U prerađivanim izdanjima Petračićeva je čitanka preživjela slom Habsburške Monarhije i upotrebljavala se u školama još i u doba Kraljevine Jugoslavije (v. ovdje Zima).

Naučna osnova za gimnazije (a tako i za ostale srednje škole) od 30. kolovoza 1886. br. 9454 propisuje izrijekom: Od v. razreda počevši dužni su učenici baviti se kod kuće čitanjem najznamenitijih proizvoda književnosti hrvatske i srpske. U v. i VI. razredu treba da je učenik što savjesnije pročitao iz najznamenitije iz tradicionalne književnosti: Vukove Narodne pjesme knjigu II. i Vukove Narodne pripovijetke. Pored toga neka bi savjetovao učitelj učenicima v. razreda, da čitaju: Botičeve epske pjesme, Markovićeva "Kohana i Vlastu" i "Iz mladih dana", Šenoine epske pjesme i historijske pripovijesti, Jurkovićeve pripovijesti, Milićevićeve "Zimnje večeri" (Mažuranićev se ep "Smrt Smail-age Čengijića" u školi svestrano tumači i razlaže); učenicima VI. razreda, da čitaju ponajbolje proizvode novije hrvatske dramske poezije, n. pr. Demetrovu "Teutu", Markovićeva "Karla Dračkog", Bogovićeva "Matiju Gubca" i dr. U VII. razredu treba da je učenik što savjesnije pročitao Gundulićeva "Osmana", Palmotićeva "Pavlimira", Kačićev "Razgovor ugodni naroda slovinskoga" i Reljkovićeva "Satira"; u VIII. razredu djela kojeg znamenitijeg hrvatskoga i srpskoga pisca iz najnovijega doba, n. pr. Vraza, Preradovića, Njeguša, Jovanovića, Radičevića. Predajući evo već punih devet godina u višim razredima gimnazije uvjerio sam se, da se ova osnova marljivim radom učiteljevima u školi dade do u tančine provesti, dapače i raširiti. Prikladnih izdanja za školu od pojedinih pisaca imade [...]. Zato držim da je sasvim suvišno u novom izdanju čitanke donositi ulomke iz ovih djela, a pogotovu im iznositi sadržaj, dok je svaki učenik dužan i obavezan dati račun, da je sva ova djela proučio.

Bilo bi doista žalosno, a i sramotno, da svršeni učenik srednje škole ne poznaje tako odličan, a još uvijek tako malen broj djela svoje knjige.

Drugo su njezino izdanje priredili klasični filolog i pjesnik Hugo Badalić i pravopisac Ivan Broz (1888), a zatim se toga posla prihvatio Ferdo Ž. Miler (1898), koji je unio neke važnije izmjene, a objavio je i zasebnu raspravu o čitanci. Slijedila su izdanja srednjoškolskog profesora i pisca Đure Zagode (1904) te Josipa Pasarića i Davida Bogdanovića (1924). Pasarić je preradio i nekoliko izdanja Divkovićevih čitanki za niže gimnazije. Premda s Petračićevom čitankom neće više imati mnogo zajedničkog, u Pasarićevoj i Bogdanovićevoj redakciji još će 1940. izaći drugi svezak čitanke koji će sačuvati ime prvog autora i prvog prerađivača: *Franje Petračića i Ferde Ž. Milera Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola*, s podnaslovom *Pregled književnosti Hrvata, Srba i Slovenaca od početka XIX vijeka do naših vremena*.

Na samu kraju opisanoga razdoblja, godine 1916, pojavila se *Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola. Knj. II. Povijest književnosti do kraja XVIII. vijeka u primjerima* Branka Drechslera (Vodnika), prvo gimnazijskog, a zatim i sveučilišnog profesora, autora čuvene *Povijesti hrvatske književnosti* iz 1913. I ta će čitanka biti u upotrebi i nakon Prvoga svjetskog rata (pod naslovom *Pregled hrvatsko-srpske književnosti u ogledima*, ²1920, ³1923).

Kako se iz predgovora nekih čitanki vidi, njihovi su autori i priređivači bili ograničeni ne samo učevnom osnovom nego su, kako neki u predgovoru spominju, vlasti davale kratke rokove za izradu čitanki te su određivale i maksimalan opseg, a posve je jasno da su na njihovo oblikovanje utjecale i političke prilike. Kako je pak nastava književnosti u višim gimnazijama stvarno izgledala, teško je znati. Kao što su i Petračić i Miler naznačili, mnogo je toga bilo na nastavniku, koji je trebao osmisliti sat i oblikovati metode za savladavanje štiva i učiva. Niz rasprava u periodici, koje su se vodile najčešće na stranicama *Nastavnog vjesnika*, svjedoči o tome da se čitankama pridavala znatna pažnja, što ne čudi s obzirom na status gimnazija u društvu. O njihovoj važnosti uostalom govori i činjenica da su im autori bili odreda istaknuti i ugledni filolozi, no pritom je važno dodati da su svi barem neko vrijeme radili kao profesori u školi.

Usmena književnost u nastavi

EVELINA
RUDAN

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.14](https://doi.org/10.17234/9789533793467.14)

U razdoblju kada se hrvatski uvodi kao predmet u škole, od 50-ih godina 19. stoljeća, usmena književnost u kulturi ima prilično visok status, a zasade su toga statusa i romantičarske, i narodnointegracijske, i jezičnoutvrđiteljske, i emancipatorske. Taj će se status svakako prelijevati i u nastavu hrvatskoga. S jedne strane taj se status vidi već i u uređivačkim politikama najeminentnijih časopisa iliraca (*Danica*, *Kolo*) i njihovih agilnih urednika Gaja i Vraza, od kojih prvi stranice *Danice* otvara i za objavljivanje usmenih pjesama i za književnoteorijske tekstove o prirodi narodne i umjetne poezije, drugi i za objavu usmenih tekstova, ali i za prikaze već objavljenih zbirki usmene poezije. Pritom su i jedan i drugi i sami aktivni zapisivači “usmenoga blaga”, Vraz i intenzivni zagovornik upravo estetske dimenzije usmenih tekstova, kojima prednost daje čak i u usporedbi s iznimno cijenjenom dubrovačkom pisanom književnošću. Poveznicu iliraca s usmenom književnošću isticat će kasnije i udžbenici, pa tako Petračićeva *Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola* (u redakciji F. Milera iz 1908) ilirsko buđenje mladih, a kasnije najznamenitijih iliraca dovodi u vezu upravo s čitanjem usmenih pjesama i Kačića, koji im služe i kao vježbe iz štokavštine: “U isto vrijeme eto i u Gracu kolo mladih Hrvata

— među njima Demeter, Kurelac i Gaj — koji čitaju narodne pjesme i Kačića, a kajkavci toga kola revno se uče štokavskome govoru”. Pozivima na prikupljanje usmenoga blaga (Vrhovčeva latinska okružnica iz 1813, ponovljena u prijevodu na stranicama *Danice* iz 1837, zatim Poziv Matice hrvatske iz 1877, Radićeva *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*, 1897) razvijala se iznimna zapisivačka aktivnost, a među važnijim zapisivačima osim svećenika bili su upravo učitelji. I pritom bi bilo posve nerealno misliti da ono o čemu su nastojali u svom radu i što su smatrali važnim u svom cjelokupnom djelovanju ne bi našlo odjeka i u njihovu školskom djelovanju među đacima ili među profesorima kojima su bili nadređeni. To možda najbolje oprimjeruje djelovanje Mijata Stojanovića, koji je istodobno bio i vrlo agilan i zauzet zapisivač usmene književnosti, ali i učitelj koji je učiteljevao u Slavoniji i Srijemu, nastavnik preparandije i kasnije školski nadzorNIK u Karlovcu, Ogulinu, Gospiću i Slunju, te k tome i jedan od osnivača Hrvatskog pedagoško-književnog zbora. Osim tog širokog djelovanja čak će i prva ozbiljnija književnoteorijska i stilistička knjiga u začecima tuzemne znanosti o književnosti svoj teorijski i analitički aparat uspostaviti upravo na primjerima usmene književnosti (*Figure u našem*

HRVATSKA ČITANKA ZA VIŠE RAZREDE SREDNJIH ŠKOLA

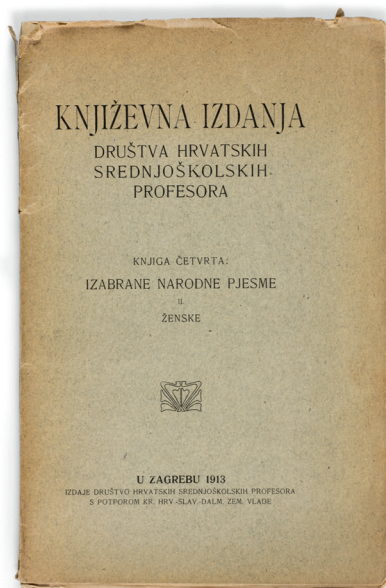
O cijelome sastavu epske pjesme treba znati, da ona uvijek ostaje veličajno jednostavna. Prebira sve osjećaje i strasti ljudske, ali bez deklamacije umjetničkoga pjesništva. U njoj se život duše očituje manje riječima nego radnjom, kratkom se besjedom crtaju misli, čuvstva i situacije, i kraj sve epske opširnosti ona ljubi kratki, izraziti dijalog. Ovo su krasote, koje slabo kada dostigne pjesma umjetnica.

—
F. Petračić (prir. F. Ž. Miler), 1908.

narodnom pjesništvu Luke Zime, 1880). Zapravo koliko god to moglo paradoksalno zvučati, usmena je književnost u bitnome poslužila upravo opismenjavanju različitoga tipa: i onom stvarnom, ali i čitateljskom, jezičnom, književnoestetskom, književnoteorijskom, a pospješila je i uvjerljivost nagovora na štokavsku osnovicu u širim slojevima koje je za to već dijelom bila pripremila Kačićeva pjesmarica, koja je zbog uspješnih usmenoknjiževnih poetičkih posudbi odavno već bila prešla u oralnu transmisiju i u čakavskim krajevima, dok štokavske i nije trebalo previše nagovarati. To će se opismenjavanje u hrvatskoj kulturi dogoditi dva puta, jednom u elitnom i izabranom društvu s razlozima koji su navedeni u prvoj rečenici ovoga teksta, u drugoj polovici 19. stoljeća, a čiji će se dosezi u školstvu prelijevati negdje sve do četrdesetih godina 20. stoljeća, a drugi put u širokim slojevima nakon 1945. (o čemu je više pisala T. Perić-Polonijo 1983). Oba puta, uz sve druge razloge, i zato što je to bilo najprijemčivije onima koje je trebalo poučavati, jer je uključivalo tip naviknutosti na estetsko koji je već postojao, a nova znanja i iskustva uspješnije se cijepa na onu podlogu koja postoji i s kojom učenici mogu uspostaviti i neku emocionalnu i iskustvenu vezu. No taj se interes nije zadržavao samo na pedagoškoj iskoristivosti,

na tekstovima usmene književnosti koji su u udžbenicima i čitankama bili zastupljeni u većoj ili manjoj mjeri sve od *Ilirske čitanke* (v. ovdje Dukić), nego u tome razdoblju i u iznimnoj teorijskoj potkovanosti i razumijevanju načina funkcioniranja usmene književnosti, kakvi se u kasnijim školskim razdobljima na razini udžbenika i programa iz različitih razloga više neće ponoviti. Zapravo moglo bi se reći da se barem nekim redakcijama Petračićeve *Čitanke* ne može prigovoriti ono što će kasniji istraživači usmene književnosti i načina njezine zastupljenosti u školskim programima i udžbenicima (Bošković-Stulli 1971, Perić-Polonijo 1983, Marks 1987, a dijelom i Kos Lajtman 2008) uočavati kao neke od bolnih točaka udžbeničkog i programskog predstavljanja usmene književnosti u drugoj polovici 20. stoljeća, a dijelom i kasnije: neusklađenost novih znanstvenih spoznaja i njihova neaktualnost, usmjerenost na didaktičnu upotrebu, nerijetko i loš izbor primjera, izostanak naglasaka na estetsko i usmjerenost gotovo isključivo na didaktično i idejno, nerijetko i neprimjeren metodički aparat, a tome se mogu dodati i najčešće neprecizan kategorijski aparat, terminološke netočnosti, izostanak svijesti o izvedbenim aspektima usmene književnosti, o intertekstualnim i intermedijalnim vezama sa starijom, ali i najsuvremenijom književnošću. U najnovijem razdoblju to je svakako i izostanak dobre prilike da se priča o usmenoj književnosti cijepi na ono što je učenicima blisko i što ih okružuje poput oblika tzv. nove ili tercijarne usmenosti u digitalnome okruženju ili pak mogućnosti da se kreće od onih usmenih oblika čiji su proizvođači i prenositelji i sami učenici (poput viceva, na što se upozoravalo već i u 80-im godinama 20. stoljeća), a ne od izlisanog i istrošenog toposa o prenošenju s koljena na koljeno. Kad je dakle riječ o drugoj polovici 20. stoljeća, sve je vidljivije prilično udžbeničko kaskanje za suvremenim znanstvenim spoznajama o usmenoj književnosti pa gdje gdje čak i njihovo ozbiljno snižavanje ili pak inzistiranje na samo jednom tipu usmenog izraza, pritom usmjerenom integracijskome, onome tipu koji je, vjerojatno i takvim udžbenicima zamorenog Zvonimira Baloga potaknuo na zgodan polemički intertekstualni odgovor u pjesmi "Antiepika": "kad je musa kesedžija / uhvatio kraljevića marka / mu se kesa omusila / i šta ima tu više / da se pjeva". Da se ima i može, lucidno i ludički odgovarat će, nenamjerno naravno, svježe objavljeni roman Želimira Periša *Mladenka Kostonoga*, a prije toga i različite posudbe, igre i interferencije u rasponu od Azrinih izvođenja usmenih lirskih pjesama preko Buldožerove "Smrti Morisona Džima", ili u pisanoj književnosti od Kaštelana preko Slamniga do Gudelja, što će udžbenička i programska uporišta nekako mimoilaziti.

U određenom sumarnom pregledu moglo bi se reći da su "naši stari" sastavljači programa i udžbenika bili

Književna izdanja društva hrvatskih srednjoškolskih profesora, knjiga četvrta: Izabrane narodne pjesme II, prir. N. Andrić, Zagreb, 1913.

puno moderniji od “naših mladih”, odnosno da je usklađenost znanstvenih spoznaja o usmenoj književnosti na prijelazu 19. u 20. stoljeće bila posve u skladu s tadašnjim spoznajama o usmenoj književnosti (npr. uvidi u migracijsko-mitološku teoriju nastanka usmenih priča), a kad ih i anticipirala. Ono što se naprimjer u Petračićevoj *Čitanci* iz 1908. navodi o značajkama usmenosti i usredotočenosti na akciju, a ne na refleksiju, ideja je koju će kasnije u svjetskim razmjerima proslaviti W. Ong; ideja da se o usmenoj književnosti ne može govoriti bez svijesti i o njezinim izvedbenim aspektima (koju će poslije razviti američki folklorist A. Dundes, 1964) ovdje već ima neke svoje protoelemente, barem u svijesti da se versifikacijska raznorodnost usmenih lirskih pjesama tumači i izvedbenim njezinim aspektima, utjecajem melodije itd.; ideja da kad govorimo u usmenoj književnosti ne govorimo samo o usmenoknjiževnim oblicima nego i o pisanoj književnosti s kojom je ona na različite načine interferirala (ideja kojoj će kasnije hrvatski filolog J. Kekez posvetiti gotovo cijeli svoj istraživački rad). Gotovo sve to, naravno rječnikom svoga vremena, istaknut će Petračićeva *Čitanka*, pri čem ona već tada uz pojmove narodna pjesma, narodna knjiga, koristi i pojam usmena pjesma (vidljivo računajući i s ontološkim i transmisijским razlozima naziva), dok će čak i duboko u 20. pa i u 21. stoljeće, unatoč svim teorijskim radovima, udžbenička literatura i dalje govoriti o narodnim pjesama, narodnim bajkama itd. (usp. nazive i primjere u Kos Lajtman 2008). Uz to u toj se *čitanci* u poglavlju *Narodna pjesma*, čiji se smještaj na početku 19. stoljeća alibira upravo znanstvenim i kulturnim interesom 19. stoljeća, tj. interesom “romantičke škole” za usmenu književnost, kao i korišću što ga je ona imala za ilirsku ideju,

objašnjavaju: pojmovi vezani za usmene oblike, teorijska utemeljenja različitih kategorija, klasifikacije lirskih i epskih pjesama i usmenih pripovijetki, poslovice i zagonetke; upućuje se na prežitke pretkršćanskih, mitskih motiva i njihove kombinacije s kasnijim kršćanskim slojevima, načine transmisije i jezičnih izmjena u aktualizacijama usmenoknjiževnih oblika, versifikacijske i stilske specifičnosti, obilježja epske tehnike, značenje prikupljačkog rada Vuka Stefanovića Karadžića (čiji će rad istaknuti i *Ilirska čitanka*), ali i gotovo svi važniji tragovi usmene književnosti u hrvatskoj tradiciji prije 19. stoljeća, kao i prikupljački rad potaknut angažmanom iliraca, a uspostavlja se i estetska i recepcijska hijerarhija (u prvoj prevagu odnosi lirska poezija, u drugoj epska). Pritom primjeri uključenih pjesama slijede određenu jezičnu demokratičnost, oblici su u čakavskim, kajkavskim i štokavskim govorima (u kasnijim razdobljima postajat će demokratičnost sve manja, najčešće u korist štokavskih primjera i najviše na štetu kajkavskih). O zastupljenosti usmenoknjiževnih oblika u udžbenicima i programima nakon 1945. do osamdesetih i kasnije već je pisano pa ovdje samo treba uputiti na to da se o zastupljenosti svih oblika, popisu primjera u svim tada postojećim udžbenicima i čitankama, metodičkom aparatu, idejama vodiljama zastupljenosti, (ne)uskladenosti s proklamiranim idejama, prevagama pojedinih tematika iscrpno može naći u radu T. Perić-Polonijo (1985), kad je riječ o usmenim pričama i načinima njihove rijetko adekvatne prezentacije, u Lj. Marks (1987), a kad je riječ o zastupljenosti usmene književnosti u udžbenicima u prvom desetljeću 21. stoljeća iz perspektive funkcija interferencija, u A. Kos Lajtman (2008).

Gramatike, pravopisi i nastava hrvatskoga od 1874. do 1918.

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.15](https://doi.org/10.17234/9789533793467.15)

ANDELA
FRANČIĆ

GRAMATIKE

Od 1874. do 1918. u hrvatskoj jezičnoj povijesti dolazi do važnih mijena — to je razdoblje u kojemu, osnažena političkom potporom, u onodobnim filološkim previranjima glede dovršetka standardizacijskoga procesa hrvatskoga jezika (ponajprije gramatičkih i pravopisnih zamisli) pobjeđuje škola hrvatskih vukovaca, čiji je standardnojezični koncept zapečaćen objavom temeljnih normativnih priručnika — Brozova pravopisa, Maretićeve gramatike te Brozova i Ivekovićeve rječnika.

U tome razdoblju tiskano je petnaestak gramatika hrvatskoga jezika. Većina njih pisana je hrvatskim jezikom, a manjemu je broju metajezik njemački (npr. Milan Rešetar, *Elementar-Grammatik der kroatischen (serbischen) Sprache*, Zagreb, 1916), mađarski (János Miháilovics, *Gyakorlati ilir nyelvtan*, Baja, 1874) ili talijanski (Dragutin Antun Parčić, *Grammatica della lingua slava (illirica)*, Zadar, 1878). Znatan dio hrvatskim jezikom pisanih gramatika doživio je više izdanja objavljenih pod istim ili djelomično promijenjenim naslovom. Sve gramatike promatrnoga razdoblja opisuju gramatičku strukturu hrvatskoga jezika temeljenoga na (novo)štokavskoj osnovici.

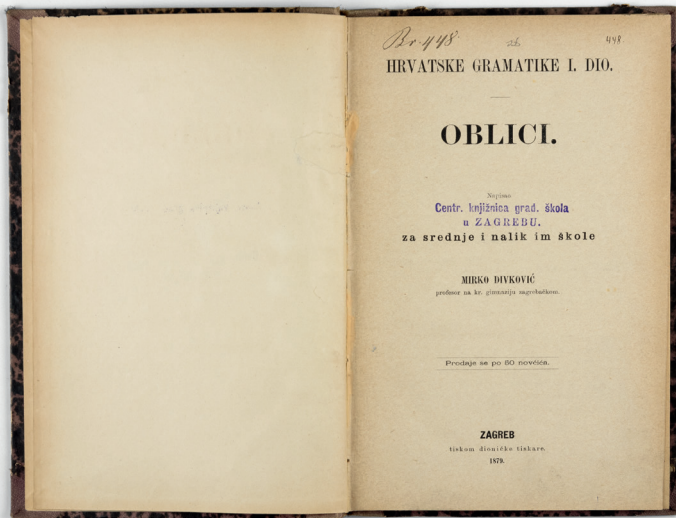
Samo godinu dana nakon što je donesen *Zakon ob ustroju pučkih škola i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* (1874), koji uz ostalo sadržava odredbu o izvođenju nastave na hrvatskome jeziku, iz tiska izlazi *Slovnica za 1v. razred pučkih učionah* (Beč, 1875), šesto, preimenovano, izdanje *Slovnice za četvrti razred*

katoličkih glavnih učionah u carevini austrijskoj Adolfa Vebera Tkalčevića, a idućih godina svjetlo dana ugledat će nova izdanja te gramatike, ovaj put pod naslovima *Slovnica hrvatska za pučke učione* (1876) te *Slovnica hrvatska i pismovnik za pučke učione* (1878, 1879). Od osobite je važnosti njegova *Slovnica hrvatska za srednja učilišta* (Zagreb, 1871, 1873, 1876), koja u svojem trećem izdanju biva neznatno, ali znakovito grafijski osuvremenjena — umjesto *ie* (*diète*), u kratkome *je* (*djeteta*), umjesto *er* piše *r* (*hrvatski*). U tome se izdanju ogleda zrela norma zagrebačke filološke škole, norma hrvatskoga književnog jezika do pojave hrvatskih vukovaca.

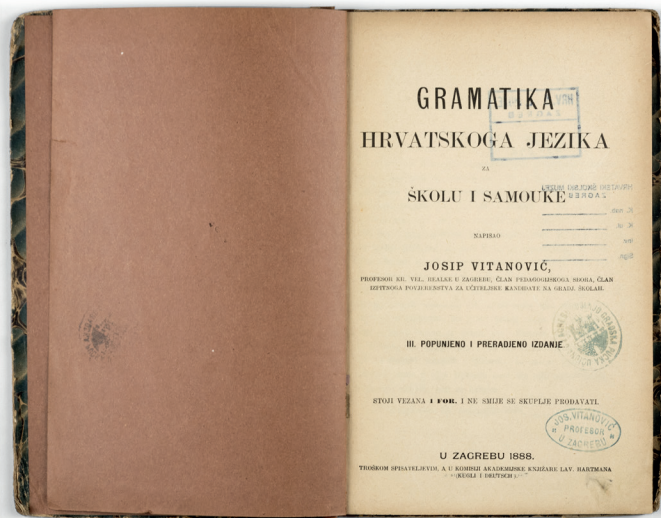
Josip Vitanović objavljuje *Gramatiku hrvatskoga jezika za škole i samouke* (Zagreb, 1880), koja se uglavnom oslanja na zasade zagrebačke filološke škole. Gramatika je bila propisana školskim programom do 1902, a u uporabi je još tridesetak godina poslije (Ham 2006).

Mirko Divković bio je jedan od najplodnijih (ali ne i najboljih) hrvatskih gramatičara. U svojim pod različitim naslovima i u više izdanja objavljivanim, dopunjavanim i usavršavanim gramatikama gramatičku strukturu hrvatskoga jezika promatra i opisuje na planu oblika, sintakse rečenice te sintakse i semantike vrsta riječi i oblika. Oblici su objavljeni u 12 izdanja pod trima različitim naslovima: *Hrvatske gramatike I. dio Oblici* (Zagreb, 1879), *Oblici hrvatskoga jezika* (1887, 1890, 1894, 1895), *Oblici i sintaksa hrvatskoga jezika* (1897, 1898, 1899, 1900, 1903, 1908, 1917). I

BROZ-BORANIĆ:
HRVATSKI
PRAVOPIS

✎ M. Divković, *Hrvatske gramatike I. dio. Oblici, za srednje i nalik im škole*, Zagreb, 1879.

✎ J. Vitanović, *Gramatika hrvatskoga jezika za školu i samouku*, Zagreb, prerađeno izdanje, 1888.

sintaksa je objavljena u 12 izdanja pod trima naslovima: *Hrvatske gramatike II. dio. Sintaksa za školu* (Zagreb, 1881), *Hrvatska sintaksa* (1889, 1893, 1896), *Oblici i sintaksa hrvatskoga jezika za srednje škole* (1897, 1898, 1899, 1900, 1903, 1908, 1917). Sintaksa rečenice objavljena je u 13 izdanja pod dvama različitim naslovima — *Nauka o izreci za školu* (Zagreb, 1880, 1881, 1885, 1888, 1892) i *Rečenica (Nauka o izreci) za školu* (1895, 1898, 1899, 1901, 1907, 1911, 1914, 1917). Divković svoj jezikoslovni rad započinje kao pristaša zagrebačke filološke škole, ali se u kasnijim izdanjima svojih gramatičkih spisa postupno otklanja od metajezika i norme te škole i priklanja pravopisnim i gramatičkim načelima škole hrvatskih vukovaca.

Nevelika dvodijelno koncipirana *Hrvatska slovnica za srednje i nalike im škole* Rudolfa Strohal (Bjelovar, 1893) “prva je hrvatska slovnica napisana Brozovim pravopisom [...] i sukladnim mu slovopisom (*ijelje*; *ć*, ali ne *i tj*; *đ*, ali ne *gj*, *dj*; *dž*); prva je hrvatska slovnica u kojoj nesinkretizirani nastavci [...] uopće nisu ni spomenuti” (Ham 2006). Zbog nasilnoga i gruboga prekida s hrvatskom tradicijom Strohal biva podvrgnut oštroj kritici, a njegova *Hrvatska slovnica* uglavnom nije prihvaćena.

Gramatikom i stilistikom hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika (Zagreb, 1899) Tome Maretića — uz sedam godina prije tiskan Brozov pravopis i dvije godine nakon gramatike tiskan Brozov i Ivekovićev rječnik — okrunjena je pobjeda škole hrvatskih vukovaca u standardizaciji hrvatskoga jezika. Maretićeva je gramatika značila prekid s gramatičkim i nazivoslovnim rješenjima gramatičara zagrebačke filološke škole. Odmah po izlasku visoko je ocijenjena zbog svoje metodologije i utemeljenja u

SRPSKA ČITANKA ZA SREDNJE ŠKOLE

Ima u nas srednjih zavoda, u kojima je dobra trećina (i više) učenika druge narodnosti. Ovakim učenicima ponajviše hrvatski jezik nije materinski jezik, te mnogi došavši u I. razred ne umiju nastavnoga jezika ni toliko, da bi mogli i najlakše pisani članak razumjeti i svojim ga riječima ponoviti.

—
V. Rožić, *Nastavni vjesnik*, 1899.

ondašnju jezikoslovnu misao i praksu. Međutim naišla je i na oštre kritike jer je Maretić njome nastupio “brišući iza sebe tri stoljeća bogata hrvatskoga jezikoslovlja i još bogatije i starije književnosti, promovirajući Karadžićev tip jezika kao normativnu svetinju, uzdižući jezik narodne književnosti nad jezik stoljetne hrvatske književnosti” (Tafr 1993). *Gramatiku* čine poglavlja: *Pristup*, *Glasovi*, *Oblici*, *Tvorba riječi*, *Sintaksa* i *Stilistika* (potonje poglavlje priređivači trećega izdanja koje je objavljeno 1963, nakon autorove smrti, izostavljaju iz knjige i iz naslova).

Broz je slovio među našim mlađim učiteljima kao ideal marljivosti i temeljitosti. Uz to bio je pravi otac svojim đacima, oni su ga svi visoko cijenili i svaku njegovu štovali kao sveto pismo. Dobar kao dobar dan u godini, mio, prijatan, simpatičan, čedan i skroman: takav je bio i svojim učenicima i svakomu, koji mu se približio; svakoga je umio potaknuti na rad, svakoga svojim plemenitim zanosom i rodoljubljem ogrijeti.

A. Cuvaj, *Grada za povijest školstva Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, sv. VII, 1911.*

Godine 1899. u Zagrebu iz tiska izlazi prvo, a dvije godine poslije i drugo izdanje Maretićeve *Gramatike hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola*. U idućih osam izdanja školske inačice *Gramatike i stilistike*, od kojih su tri objavljena u promatranome razdoblju (³1906, ⁴1913, ⁵1918), naslov se gramatike mijenja te glasi *Hrvatska ili srpska gramatika za srednje škole*. Maretićeve su školske gramatike drugačije strukturirane, u njima autor ne opisuje nego propisuje, manje je napomena i primjera, izostaju primjere pisani ćirilicom.

Ne računajući ponovljena izdanja gramatika čiji prvotisci izlaze potkraj 19. stoljeća, *Gramatika hrvatskoga jezika za ženski licej, preparandije i više pučke škole* (Zagreb, ¹1905) Josipa Florschütza prva je gramatika hrvatskoga jezika objavljena u 20. stoljeću. Gramatika je doživjela više izdanja otisnutih pod trima različitim naslovima: *Gramatika hrvatskoga jezika za ženski licej, preparandije i više pučke škole* (¹1905), *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za srednje i slične škole* (⁶1940) i *Hrvatska slovnica* (⁶1941, ⁷1943). Školska namjena diktira način prezentacije građe — gramatika je pisana jednostavno, pregledno, jasno i jezgrovito, s odabirom odgovarajućih primjera (iz hrvatskih književnih izvora). Iako je gramatika bila izvrsno prihvaćena i

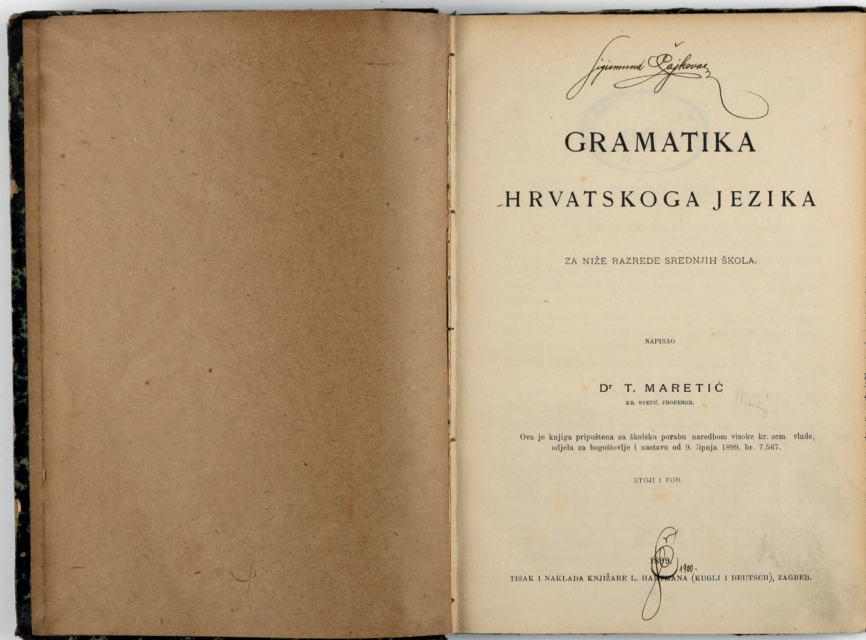
hvaljena, nisu izostala ni mišljenja da je nepotrebna jer se u bitnim značajkama ne razlikuje od Maretićeve gramatike (pisana je fonološkim pravopisom i pripadajućom mu grafijom, propisuje sinkretizirane množinske nastavke za dativ, lokativ i instrumental, rabi maretićevsko nazivlje). Pozornomu proučavatelju Florschützove gramatike neće promaknuti nevelike pravopisne, grafijske, fonološke i morfološke razlike u odnosu na Maretićevu gramatiku. Te su razlike odslikom posebnosti hrvatskoga jezika (Ham 2006).

PRAVOPISI

Hrvatski pravopisni počeci sežu na sam kraj 18. stoljeća kada su (1779) na poticaj prosvjetnih vlasti Habsburške Monarhije u Budimu objavljena dva koncepcijski i sadržajno podudarna (hrvatsko-njemačka), ali jezikom i pravopisom hrvatskoga dijela različita pravopisa: *Kratki navuk za pravopisanje horvatsko za potrebnost narodnih škol / Anleitung zur kroatischen Rechtschreibung zum Gebrauche der Nationalschulen im Königreiche Kroatien* i *Upućenje k slavonskomu pravopisanju za potrebu narodnijeh učionica u Kraljestvu Slavonije / Anleitung zur slawonischen Rechtschreibung zum Gebrauche der Nationalschulen in dem Königreiche Slawonien*. Kajkavskim i slavonskim pravopisom (po svojoj koncepciji fonološko-morfonološkim) “nije moglo biti uspostavljenno pravopisno jedinstvo hrvatske pisane riječi” (Badurina 2012b). Hrvati će tek sredinom 19. stoljeća dobiti prvi općehrvatski, na ilirskim načelima utemeljen (tj. morfonološki) *Pravopis jezika ilirskoga* (Zagreb, 1850) Josipa Partaša.

Od 1874. do 1918. tiskana su dva pravopisa. Marćel (Marcel) Kušar u obliku posebne knjižice objavljuje pravopisnu studiju *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)* (Dubrovnik, 1889). Nudi načela na temelju kojih bi se moglo kodificirati i “fonetički” (fonološki) i “etimologijski” (morfonološki) pravopisni tip, opredjeljujući se za “fonetički” (što se da nazrijeti i iz načina pisanja *hrvacki* u naslovu studije).

Na Kušarovu pravopisnu “raspravu o supostojećim hrvatskim praksama” (Badurina 2002) uvelike se oslanjao Ivan Broz, autor *Hrvatskoga pravopisa* (Zagreb, ¹1892, ²1893), prvoga hrvatskoga pravopisa u današnjemu smislu riječi. Broz svoj priručnik koncipira dvodijelno. Pravopisna pravila odnose se na pisanje glasova, riječi i rečenica, a sročena su jasno i koncizno te popraćena odgovarajućim primjerima. Brozov pravopis prvi je hrvatski pravopis koji sadržava i pravopisni rječnik. Usto to je prvi hrvatski službeni pravopis. Zasnovan pretežito na fonološkome načelu, Brozov se pravopis koncepcijski bitno udaljio od pravopisne prakse morfonološkoga pisanja, koju su zastupali ilirci i potom pripadnici zagrebačke filološke škole. Njime su u škole i javnu uporabu uvedene i grafijske promjene: *ijelje*

➤ T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola*, Zagreb, 1899.

GRAMATIČKA OBUKA HRVATSKOGA JEZIKA U SREDNJIM ŠKOLAMA

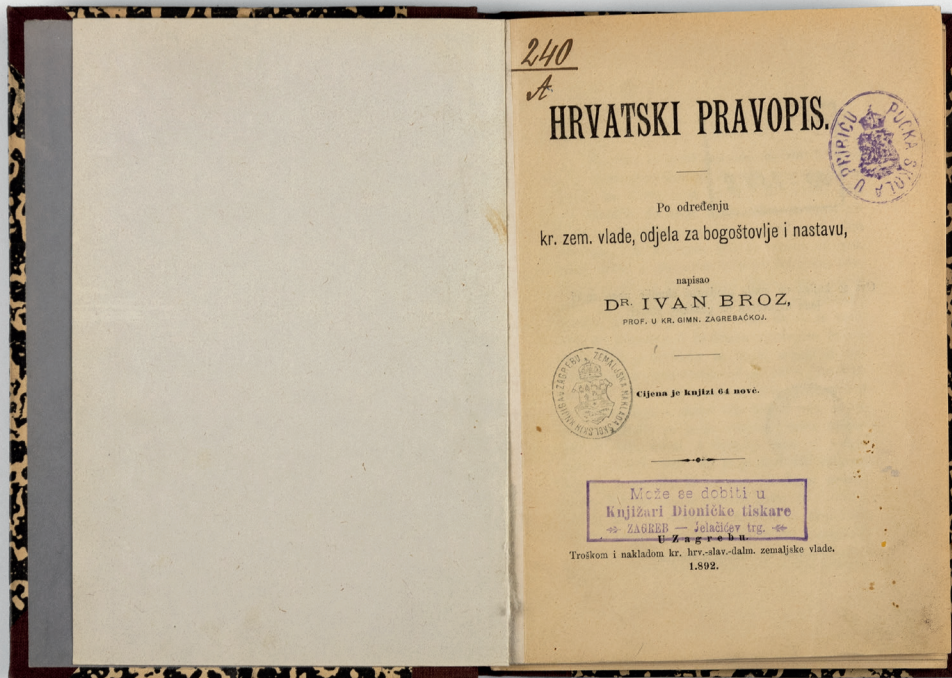
Prema nastavnom planu za hrvatski jezik svakako bi čovjek očekivao, da će učenik svršivši četiri razreda ne samo korektno govoriti, nego i korektno pisati, a kad tamo — pogledajte im zadaće! Proučio je imenske i glagolske oblike, proučio je sintaksu, nauku o rečenici, pa piše, kao da o svemu tome nema ni pojma! Može biti te će se ko ovome, što sam kazao, — nasmijati i ironički reći: O, ti si krasan nastavnik, kad tako govoriš. Ja se ne žacam na to odgovoriti: Kad ne bi bilo ovakvih školskih gramatika, uspjeh bi bio bolji.

—
V. Rožić, *Nastavni vjesnik*, 1902.

(umjesto *ie/je*), *đ* (umjesto *dj, gj*), *ć* (umjesto *tj*) i *dž*. Iako hrvatski vukovac, Broz ne piše “čisti” vukovski fonološki pravopis (predstavljan krilaticom “piši kao što govoriš”), već specifičan tip hrvatskoga umjereno fonološkoga pravopisa. Njime je “zacrtan uglavnom onakav omjer fonološkoga i morfonološkoga kakav je zastupljen i u suvremenoj hrvatskoj pravopisnoj normi” (Badurina 2015). Brozova pravopisna načela nastavljat će živjeti do početka 1960-ih godina u brojnim izdanjima, najprije kao Brozov, zatim u brojnim preradama kao Broz-Boranićev i Boranićev pravopis.

NASTAVA

Pri pisanju gramatike mora se “razlikovati svrha, koju tko pred očima ima; pak u tom ima dva glavna pravca: učenički i praktički. Strogomu je učenjaku glavna svrha da protumači sve oblike živućega jezika načinom najtemeljitijim. Drugačije mora postupati čovjek, koji piše slovicu za praktičku uporabu” (Veber 1878). “Za praktičku uporabu”, tj. za poučavanje hrvatskoga jezika, od 1874. do 1918. napisano je i objavljeno više gramatičkih priručnika. Većina njih već naslovom upućuje na svoju školsku namjenu. U početku navedenoga razdoblja nastavljaju se tiskom objavljivati nova izdanja pučkim školama namijenjenih gramatika Adolfa Vebera Tkalčevića te tri izdanja njegove gramatike namijenjene srednjoškolskoj nastavi. Veber svoje gramatike temelji na zasadama zagrebačke filološke škole. Usporedno s njima u školskoj su uporabi i prva izdanja školskih gramatika Mirka Divkovića. Djelujući u prijelomnom razdoblju u pogledu norme, u početnim izdanjima svojih gramatika Divković piše metajezikom i normira jezik koji propisuje zagrebačka filološka škola, ali će ubrzo

👉 I. Broz, *Hrvatski pravopis*, Zagreb, 1892.

nakon potpune prevlasti književnojezične i pravopisne koncepcije hrvatskih vukovaca prihvatiti vukovsku normu te svoje gramatike uskladiti s njome. Poslije Veberove smrti umjesto njegovih u školskoj su uporabi brojna izdanja vukovskih gramatika Mirka Divkovića.

Na samome kraju 19. stoljeća tiskana je Maretićeva školska gramatika, koja će doživjeti još devet izdanja u prvim trima desetljećima 20. stoljeća. Maretiću će se svojim školskogramatičkim nizom koji započinje 1905. pridružiti Josip Florschütz, čije su gramatike, kao i Maretićeve, vukovski koncipirane, ali s većim osjećajem za hrvatske posebnosti.

Potaknuto stanjem “pravopisnoga nereda u školama” i potrebom za propisivanjem jedinstvenoga školskog pravopisa, pravopisno povjerenstvo 1877. donosi mišljenje o upotrebi “umjerenog etimološkog” pravopisa, ali ne propisuje izradu pravopisnoga priručnika (takvoj se odluci usprotivio vukovac Armin Pavić, zagovornik fonološkoga pisanja) (Vince 2002). Dvanaest godina poslije (1889) novo povjerenstvo zaključuje “da je od prijeke potrebe za škole jedan pravopis, a taj treba da je osnovan na načelima fonetičkoga pisanja” (Broz 1892). Za pisanje pravopisa zadužen je Ivan Broz. Dva izdanja za njegova života objavljena *Hrvatskoga pravopisa*, a potom četiri izdanja što ih je priredio i pod naslovom *Dra Ivana Broza Hrvatski pravopis* objavio Dragutin Boranić, ući će u školsku uporabu.

Staroslavenski iskon

STJEPAN
DAMJANOVIĆ

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.16](https://doi.org/10.17234/9789533793467.16)

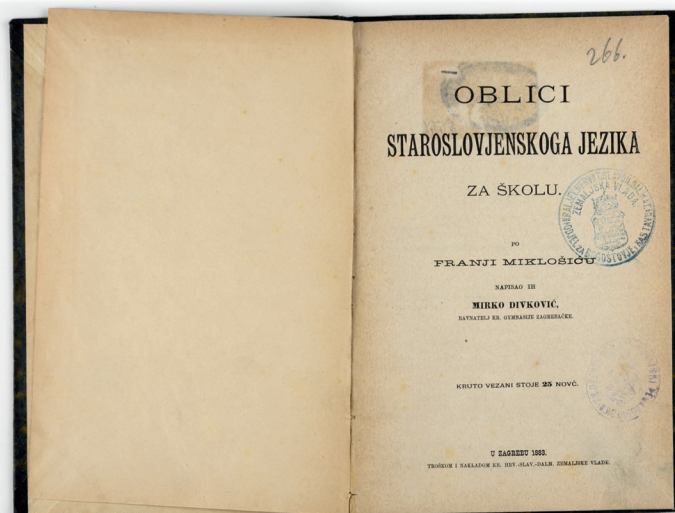
U drugoj polovici 19. i prvim desetljećima 20. stoljeća slavistička znanost doživljava velik uspon. Četiri slavista su u afirmaciji te znanosti odigrala iznimnu ulogu: Čeh Josef Dobrovský (1753–1829), koga se smatra utemeljiteljem slavistike kao znanstvene discipline, Slovak Pavel Josef Šafarik (1795–1861), Slovenac Franc Miklošič (1813–1891) i Hrvat Vatroslav Jagić (1838–1923). Svaki je od njih učinio posebno važne pomake u nekim slavističkim disciplinama, ali snažno ih je povezivalo shvaćanje o slavistici kao jedinstvenoj disciplini sa staroslavenskim u središtu zanimanja. Upravo Jagićevo vrijeme zadnja je etapa takva znanstvenoga pogleda i takva načina poučavanja slavistike: staroslavenski je vrlo čvrsto u središtu znanstveničke pažnje, a filologije posebnih slavenskih jezika (rusistika, polonistika, kroatistika i sl.) u sporednim su ulogama, ali već tada je puno naznaka da se paradigma mijenja i da će uskoro doći vrijeme kada staroslavenski neće biti središnje gradivo u slavističkim znanstvenim istraživanjima, a u poučavanju na sveučilištu i u srednjoj školi preselit će se na mjesto uvoda u slavističku problematiku, posebno onu poredbenoslavističkoga usmjerenja. Kako je to izgledalo u Hrvatskoj, dobro nas upućuju pojedinosti iz Jagićeve biografije. U *Spomenima mojega života* spominje veliki filolog kako ga je u Beču posjetio mladi Čeh, njegov bivši student, i Jagić mu je postavio stereotipno pitanje čime se bavi te dobio odgovor “Bohemistikom!”. Jagić piše da je mladića htio pitati a što je to bohemistika, ali se suzdržao rekavši sam sebi: “Nemoj pitati ništa, Vatroslave, tvoje je vrijeme prošlo”. Ta anegdota lijepo oslikava smjenu paradigmi u slavistici koja se dogodila pri kraju Jagićeva života. A na početku njegove karijere, kada je završio studij klasične filologije i stigao u zagrebačku gimnaziju te počeo predavati gimnazijalcima grčki i latinski, školske su ga vlasti u travnju 1861. godine uključile u školsko vijeće. To je

državno tijelo uz ostalo imalo zadatak da drukčije nego dotad uredi mjesto hrvatskoga jezika u srednjoškolskim programima. To se moralo učiniti zbog prevažne odluke da će se otad svi predmeti u srednjoj školi predavati hrvatskim jezikom, a to je rodilo potrebu da se školsko vijeće snažno pozabavi pitanjem terminologije, hrvatskim nazivoslovljem za mnoge struke. S druge strane bilo je potrebno odrediti kakav će status u novim okolnostima imati predmet “hrvatski jezik”. Osnovu je za taj predmet izradio Jagić i u skladu s tadašnjim pogledima predložio da se u 7. i 8. razredu gimnazije u okviru toga predmeta uči “crkveno-slavenski” jezik. To je prihvaćeno i ambiciozni je mladi profesor “dobio nalog” da za tu nastavu izradi hrestomatiju. U odlukama i komentarima, u živim raspravama, stalno se spominju termini “starohrvastina” i “crkveno-slavenski”. Vijeće je tako zaključilo da će se predavati “sklonidbe i sprege starohrvatskoga jezika, učitelju je dužnost sve ispisivati na ploči, a učenici će prepisivati. Ukoliko bude koja forma zasijecala u forme staroslavenskoga jezika, imat će učitelj svaki put učenicima i ovo razložiti, dakako sve mimogred. Jer kad bi se staroslavenski htjelo točno proučiti u svojoj opširnosti, trebalo bi mnogo više vremena nego što se može uzeti.” Jasno se iz navedenoga vidi da je staroslavenski stavljen u službu boljega razumijevanja starohrvatskoga.

Jagić se u skladu sa zaključcima Školskoga vijeća i u skladu sa stvarnim potrebama posvetio pisanju udžbenika pa su se 1864. pojavili njegovi udžbenici *Gramatika jezika hrvatskoga osnovana na starobugarskoj slovenštini. Dio prvi. Glasovi*, a iste godine i poznata hrestomatija *Priměri starohrvatskoga jezika iz glagolskih i cirilskih književnih starinah*. Taj prvi dio hrestomatije ima podnaslov *Uvod i priměri staroslovenski*. Dvije godine kasnije (1866) pojavio se i drugi dio hrestomatije s podnaslovom *Uvod i priměri starohrvatski*.

✎ V. Jagić, *Primjeri starohrvatskoga jezika iz glagoljskih i ciriljskih književnih starinah*. Dio I, Zagreb, 1864.

✎ M. Divković, *Oblici staroslovjenskoga jezika za školu*. Po Franji Miklošiću, Zagreb, 1883.

Školski je program predviđao da se u 7. razredu gimnazije starim tekstovima i starohrvatskom jeziku posvete dva sata tjedno (od ukupno triju, koliko je predmet "hrvatski jezik" imao). U prvom bi se polugodištu učili glasovi, a u drugom oblici, u prvom bi se čitali tekstovi "bugarske staroslovenštine" (dakle najstariji staroslavenski tekstovi, tzv. staroslavenski kanon, to su tekstovi iz prvoga dijela Jagićeve hrestomatije), a u drugom stari hrvatski i stari srpski tekstovi (oni su se nalazili u drugom dijelu spomenute hrestomatije). U 8. razredu gradivo bi se uglavnom ponavljalo i za to je bio određen jedan sat tjedno.

Kada su se prvi Jagićevi udžbenici pojavili, mladi profesor ima 26 godina, a već se po glavnim slavenskim i neslavenskim slavističkim središtima njegovo ime spominje kao ime buduće osobite snage slavističke znanosti. Iz predgovora njegovim udžbenicima vidi se što je mislio o pojedinim filološkim (u prvom redu slavističkim), ali i o nekim metodičkim pitanjima. Pišući o ciljevima učenja materinskoga i stranoga jezika isticao je da "nauk jezika narodnoga (u nas hrvatskoga) ima na gimnaziji sasvim drugi i uzvišeniji cilj, nego li ostali jezici. Onde smatra se gramatika samo kao *sredstvo*, da dovede do cilja t. j. do razumjevanja [...] ovde toga niti ne treba (van ponešto u nižih razredih) nego se *jezik sam za se* ima smatrati predmetom nauka."

Zanimljivi su njegovi stavovi o glasoslovlju kao temelju gramatike (tada posve uobičajeni u znanosti), a zanimljivo je i kako određuje pojam starohrvatskoga: "Pod jezikom starohrvatskim razumieva se onaj, što no ga nalazimo u nebrojenih svjetskih pismenih spomenicima od 12. do 16. stoljeća, kao u starih sèrbskih i hèrvatskih kronikah, životopisih, zakonicih i statutih, razvodih, poveljah, ugovorih i drugih listinah."

Uočavamo da Jagić ne spominje stare liturgijske tekstove jer drži da su oni pisani staroslavenskim jezikom, što dalje znači da jasno razlikuje staroslavenski i starohrvatski. A to se vidi i iz njegove upute kako će učitelj predavati starohrvatski: "Osebnosti toga jezika predavati će učitelj putem *sravnjivanja* i *uzpoređivanja* sa pravom *staroslovenštinom* i današnjom štokavštinom." Ta dvostruka usporedba ostala je sve do naših dana način poučavanja starohrvatskoga: sa staroslavenskim kao s onim koji nam nudi najstarije zapisane jezične podatke, naš iskon, i sa suvremenim nam štokavskim standardom kao književnojezičnim idiomom kojim se u dotičnom trenutku služimo u iskazivanju svojih civilizacijskih potreba.

Staroslavenski jezik mladi Jagić najčešće zove "starobugarska slovenština" i kaže da se "barem tri četvrtine gramatičkih pojava i staro- i novohrvatskoga jezika mogu razložito iztumačiti jedino iz stare bugarštine." Čitanje staroslavenskih tekstova, drži Jagić, ne bi nikomu trebalo predstavljati problem, pa ni onima koji još ne znaju staroslavensku gramatiku, jer je "stara bugarština južno-slovensko narječje, kao i jezik hrvatski, dapače naš je jezik staroj bugarštini uza slovenštinu upravo najbliži i najsrodniji."

Ne znam bismo li danas podijelili taj Jagićev optimizam glede razumijevanja staroslavenskih tekstova, ali je dobro da uočimo kako je predgovor svojoj školskoj gramatici "osnovanoj na starobugarskoj slovenštini" pisao na razini odličnoga poznavanja ondašnjega općega jezikoslovlja i ondašnjih filoloških, posebice slavističkih, spoznaja. Već tada se vidi ono što će ga krasiti cijeloga njegovoga dugoga znanstvenoga djelovanja: darovitost i

Naše hrvatske gimnazije imale su u to doba jednu osobinu kojom se — kako sam se kasnije uvjerio u studiju slavistike u Beču — nijesu mogle pohvaliti gimnazije drugih slavenskih naroda Habsburške monarhije: po Jagićevim školskim priručnicima učio se u nas u sedmom razredu staroslavenski jezik, a u vezi s time smo u osmom razredu čuli nešto i o historijskom razvoju glasova i oblika hrvatskoga jezika.

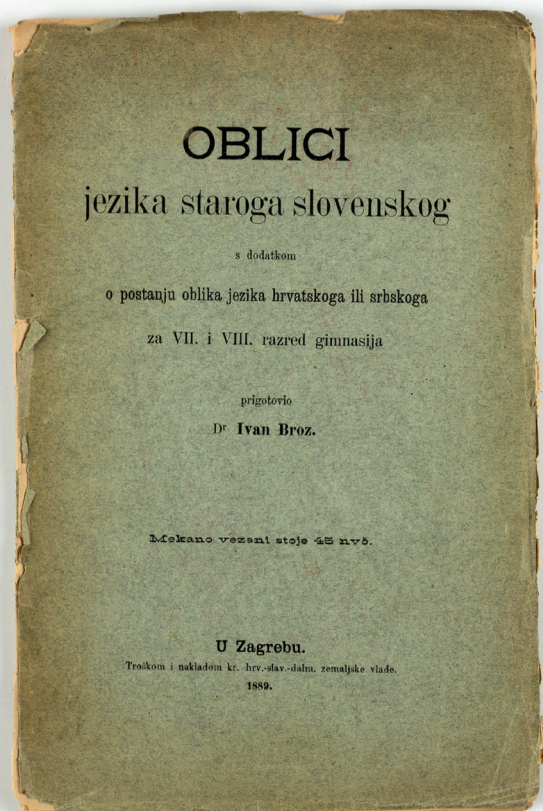
—
T. Matić, *Moje dačke uspomene iz požeške gimnazije (1883–1891)*, 1961.

spremnost da radi i radom svoje darove usavršava. Jagić u svojoj gramatici nudi učenicima i opis staroslavenskoga i starohrvatskoga glasovnog sustava, međusobno ih uspoređuje, a nerijetko ponudi i sliku suvremenih hrvatskih govora. Što očekuje da gimnazijalci znaju iz staroslavenskoga i povijesti hrvatskoga jezika? Kako im u tome može njegova gramatika pomoći? Sve tekstove, bili pisani starom latinicom, grčkim alfabetom, crkvenom ćirilicom, glagoljicom oblom ili glagoljicom uglatom, donosi u originalu i ne nudi nikakav oblik preslovljavanja (ni transliteraciju ni transkripciju), što znači da ne očekuje da bi učenici imali ikakve razumljive i prihvatljive teškoće u čitanju tih pisama. Bilo bi posve pogrešno to pripisati samo većoj ulozi koju je filologija imala u onodobnim školskim programima i kulturi uopće. Da bi čovjek naučio neko pismo, nije potreban jako velik napor, a ako se s nekim pismima stalno srećeš, mala je opasnost da ćeš ih zaboraviti. Nova su vremena uvećavala broj predmeta i opseg ukupnoga gradiva, ostavila malo vremena za ponavljanje, stalno i uzaludno tražeći načine kako zabavom zamijeniti ozbiljan rad i ignorirajući činjenicu da je ponavljanje u usvajanju znanja nezamjenjivo. Jagićeva gramatika nema ni 90 stranica. Svaki današnji student kroatistike koji bi dobro znao tih 90 stranica ugodno bi iznenadio svoje ispitivače iz staroslavenskoga i iz povijesti hrvatskoga jezika, pa i iz hrvatske dijalektologije.

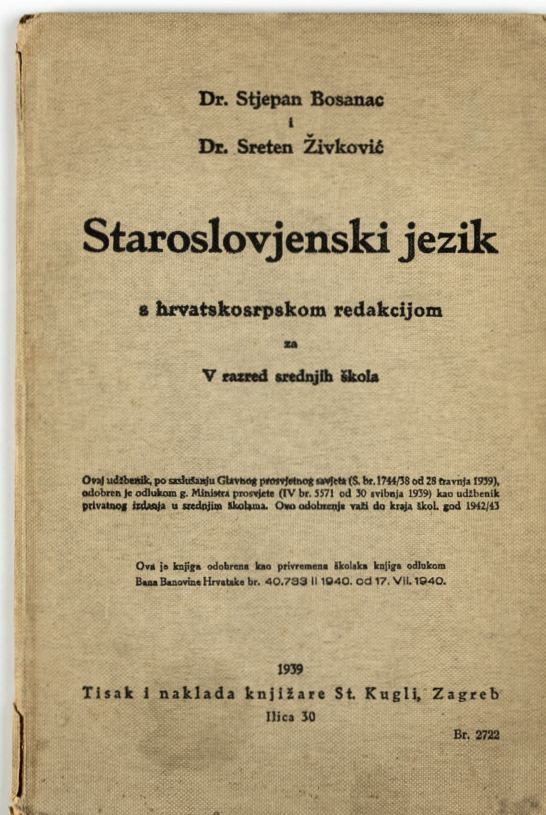
Drugi Jagićev udžbenik je spomenuta dvodijelna hrestomatija *Primjeri starohrvatskoga jezika*. Prvi njezin dio donosi staroslavenske tekstove uz uvod o staroslavenskoj pismenosti, o povijesnim odrednicama njezina nastanka i razvitka, o njezinim tekstovima, o pismima kojima su pisani, o kulturnim ambijentima u kojima su nastajali i koje su svojom količinom i kvalitetom mijenjali.

Pogled u Jagićeve udžbenike pogled je u početke uključivanja staroslavenskoga u poučavanje hrvatskoga jezika i taj je početak bio na iznimnoj razini, a postavio je i pred buduće autore udžbenika i oblikovatelje programa visoke zahtjeve. Jagićevu hrestomatiju o kojoj smo rekli koju riječ zamijenit će čitanka koju su zajednički napisali Đuro Šurmin i Stjepan Bosanac, a naslov joj je *Čitanka iz književnih starina staroslovenskih, hrvatskih i srpskih za VII. i VIII. razred srednjih škola* (Zagreb, 1896). Njezino prilično izmijenjeno drugo izdanje pojavilo se 1901, a onda je ponovljeno još nekoliko puta. Spominjanu Jagićevu gramatiku zamijenili su Divkovićevi *Oblici staroslovenskoga jezika* iz 1883. i udžbenik Ivana Broza *Oblici jezika staroga slovenskog s dodatkom o postanju oblika jezika hrvatskoga ili srbskoga za VII. i VIII. razred gimnazija* (1889), koji je školskim programima prilagodio dugogodišnji marljivi autor i suautor udžbenika Stjepan Bosanac (npr. peto izdanje pojavilo se 1911. godine). Autori tih udžbenika najčešće se izravno pozivaju na neke od autoriteta europskoga ugleda, npr. Divković na Miklošiča, a Broz na Leskien. Njihov je zadatak bio iz najboljih postojećih znanstvenih postignuća učenicima posredovati elementarna znanja.

Hrvatsko je školstvo imalo i svoju crkvenu sastavnicu i u njoj je staroslavenski imao svoje mjesto i prije tradicije koju smo ukratko naznačili. Poznati filolog glagoljaš Ivan Berčić (1824–1870) predavao je u zadarskom nadbiskupskom sjemeništu staroslavenski jezik i slavensku liturgiju i priredio za svoje učenike nekoliko udžbenika. Još 1859. objavio je knjigu *Chrestomathia linguae veteroslovenicae caractere glagolitico e codicibus, codicum fragmentis et libris impressis*, poznatiju po svojem drugom izdanju (1864) pod nazivom *Čitanka staroslovenskoga jezika*, a 1860. objavio je i *Bukvar staroslovenskoga jezika glagolskim pismeni za čitanje crkvenih knjig*. Naravno nije nimalo slučajno što su se ti udžbenici pojavili u Zadru jer je zadarsko područje jedno od važnih prostora glagoljične hrvatske tradicije. Tako nije čudo ni što se u Senju, također za sjemeništare, pojavio udžbenik *Predavanja o knjizi staroslovenskoj* (1896), zanimljiv pregled koji je napisao Ivan Radetić, teolog i klasični filolog, koji se međutim bavio uglavnom hrvatskim jezikom i bio dobro upućen u slavističku i kroatističku literaturu pa u spomenutom udžbeniku možemo pratiti lijepo oblikovane misli poznatih slavista i povjesničara (Šafarik, Hanuš, Miklošič, Jagić, Rački).

I. Broz, *Oblici jezika staroga slovenskog s dodatkom o postanju oblika jezika hrvatskoga ili srbskoga za VII. i VIII. razred gimnasija*, Zagreb, 1889.

S. Bosanac, S. Živković, *Staroslovjenski jezik s hrvatskosrpskom redakcijom za V razred srednjih škola*, Zagreb, 1939.

I iz kratkoga pregleda koji smo ponudili jasno se vidi da je, kao što je i očekivano, udžbenička literatura za srednje škole ovisila o sveučilišnoj nastavi i znanstvenim radovima koje su pisali sveučilišni profesori. U hrvatskim školskim programima staroslavenski je dobio mjesto u završnim gimnazijskim razredima, polazilo se očito od toga da povijesnu dimenziju problema učenici trebaju dobiti na kraju, kada dobro vladaju suvremenim hrvatskim jezikom. Drukčije rečeno: kada učenici saznaju kako je nešto u hrvatskom jeziku, javlja se potreba da saznaju zašto je tako kako jest, a staroslavenski tekstovi i staroslavenska gramatika u tome pružaju nemjerljivu pomoć.

Zanimljivo je vidjeti kako to praktično istodobno izgleda u sveučilišnoj nastavi. Akademski 1874/1875. prva je godina modernoga Mudroslovnoga fakulteta u Zagrebu koji je startao sa šest katedara od kojih je jedna "za filologiju slavensku s osobitim obzirom na povijest jezika i literature hrvatske i srbske". Već taj opsežni naziv katedre govori o problemu kako pomiriti sadržaje iz opće slavistike i filologija posebnih slavenskih jezika, a o smjeru rješavanja toga problema govori i činjenica da je već naredne

akademske godine iz slavističke katedre izdvojena Katedra za hrvatski i srbski jezik i književnost. To znači da se, kao i drugdje, prvo osamostalila filologija materinskoga jezika. Slavistika će i nakon toga ipak relativno malo prostora davati posebnim slavenskim jezicima, a većinu programa čine staroslavenski jezik, glagoljska i ćirilčna paleografija, poredbeni slavenska gramatika i poredbeni indoeuropeistika, a od posebnih slavenskih filologija nešto više prostora dobivaju samo (serbo-)kroatistički i rusistički kolegiji. Do osamostaljivanja filologija posebnih slavenskih jezika doći će zapravo tek poslije Drugoga svjetskoga rata, kada će se staroslavenski u studiju posebnih slavenskih jezika pozicionirati kao uvodni predmet koji će u svom programu nerijetko sadržavati elemente poredbene slavistike. Dobit će tada svoju posebnu katedru (1949) i izgubiti svoje središnje mjesto u proučavanju i poučavanju slavističke znanosti dugo držeći svoju poziciju nezaobilaznoga uvoda. U vremenu u kojem živimo, u previranjima koja proživljavamo ne čini se uvijek da je takva njegova pozicija sigurna jer suvremena pragmatičnost ne uzima u obzir da je svaki jezik onaj koji jest i po svojoj povijesti.

Dva udžbenika stilistike

KREŠIMIR
BAGIĆ

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.17](https://doi.org/10.17234/9789533793467.17)

Stilistički obrat u nastavi hrvatskoga jezika i književnosti u Austro-Ugarskoj Monarhiji dogodio se u samo godinu dana. Najprije je 1875. tridesettrogodišnji učitelj Više djevojačke škole u Karlovcu Janko Tomić (1842–1902) objavio *Hrvatsku stilistiku*, knjigu koja je odlukom Kraljevske zemaljske vlade odobrena kao pomoćna knjiga učiteljima pedagogija, preparandija, viših djevojačkih i muških građanskih škola te gimnazija i realki. Sljedeće 1876. godine istaknuti pedagog i pisac Ivan Filipović (1823–1895) tiskao je *Kratku stilistiku za građanske i višje djevojačke škole*. Bili su to prvi hrvatski priručnici discipline koja se upravo u 19. stoljeću konstituirala te koja od retorike preuzima i rekonceptualizira pojam stil. Riječ *stilistika* kao naziv za znanost o stilu francuski rječnici prvi put bilježe 1872. (usp. Karabétian 2000), samo tri godine prije pojave Tomićeve i četiri prije pojave Filipovićeve knjige. Uistinu vrijedan podatak!

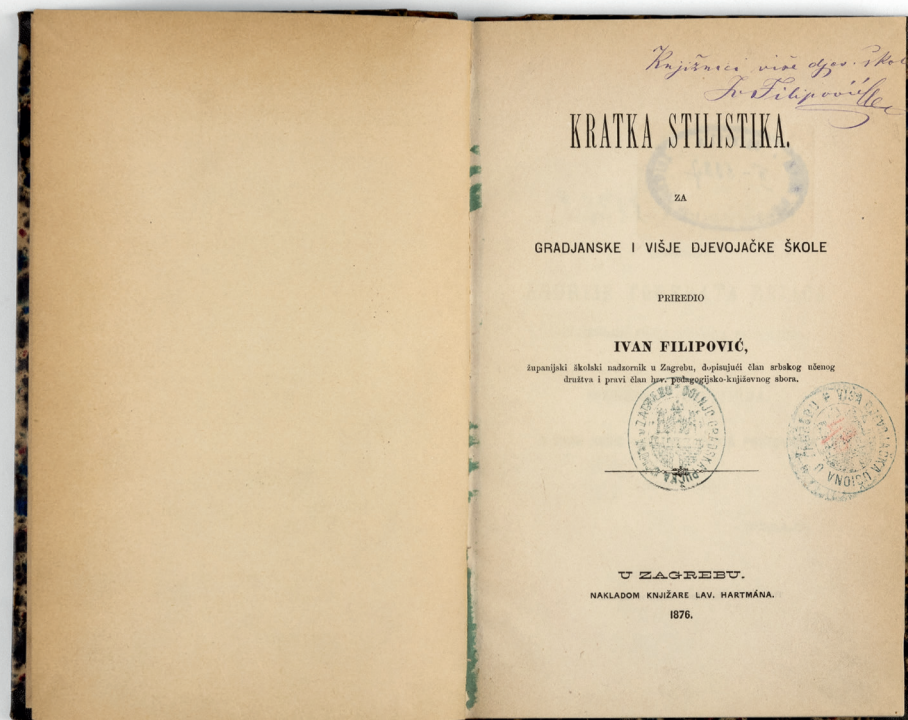
Oba se autora u predgovorima koriste toposima retoričke skromnosti ističući da su potrebi za zasnivanjem hrvatske stilistike nastojali doskočiti kao praktičari kada to već nije učinio nitko vrsniji od njih. I Tomić i Filipović naglašavaju da njihovi priručnici ne teže za izvornošću nego za korisnošću. Tomić otkriva da se pri pisanju *Hrvatske stilistike* služio njemačkim priručnicima koje potpisuju Ch. F. Falkmann, Karl Georg Högelsberger, Josef Kehrein, Ernst Ludwig Ritsert i Fridolin Wagner, Otto Lange i P. Nikol. Schleiniger. K tomu u dijelu o prozi koristio je *Teoriju proze* beogradskog profesora Vladimira Vujića. Ivan Filipović pak navodi da mu je uzor bila mala stilistika češkoga gimnazijskog profesora Vojtěcha Lešetického.

U udžbenicima naših autora izraziti su tragovi klasičnoga retoričkog nauka. Obje hrvatske stilistike donose učenje o figurama, opis uvriježene hijerarhije iskaznih

Za stjecanje vještine pisanja škola je obično slab provodič, barem za mojega su đakovanja rijetki učitelji hrvatskog jezika znali da će zagrijati za predmet. Hrvatski se učilo po Maretićevoj gramatici kao što se učilo latinsku gramatiku, s prilično istim rezultatom. Nakon svršene srednje škole rijetki su se mogli čestito izražavati pismenim hrvatskim jezikom.

—
J. Horvat, *Zapisci iz nepovrata. Kronika pokradene mladosti 1900–1919, 1983.*

modusa (*genera dicendi*) te razdiobu govora. U objema su vidljivi elementi poetike (naglašenije u Filipovića) te gramatike (u Tomića osobito sintakse, a u Filipovića leksikologije). Oba autora rabe terminološko dvojstvo: disciplinu zovu *stilistikom*, a njezin predmet — *stil* — u pravilu označavaju šulekizmom *slog*. Samu disciplinu određuju veoma slično: “Nauka pak, koja nam daje pravila i uputstva u pismenom govoru u obće, zove se: stilistika ili teorija stila iliti sloga, a dieli se na dva glavna diela: na teoriju

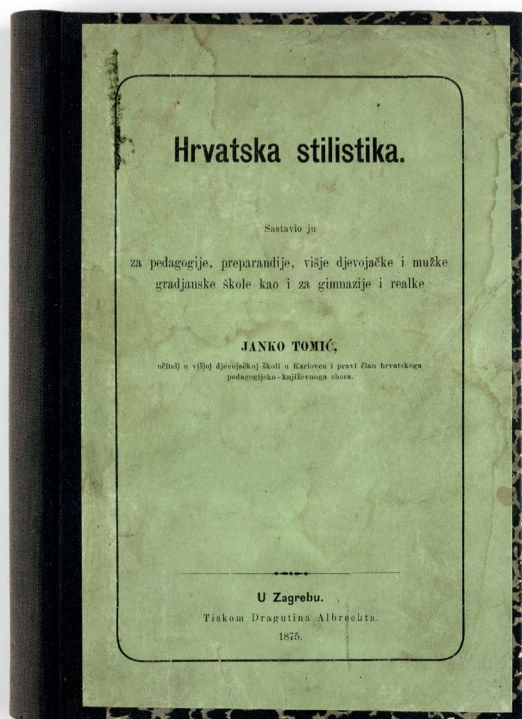
I. Filipović, *Kratka stilistika za građanske i više djevojačke škole*, Zagreb, 1876.

proze i teoriju poezije" (Tomić 1875); "Nauk o slogu dakle nije ništa drugo, nego izvod pravilâ, po kojih se čovjek ravna, kada nekome pismeno priobćuje svoje misli" (Filipović 1876).

Hrvatska stilistika Janka Tomića broji 501 stranicu. Čine ju "Uvod" i šest poglavlja: "Pisma (epistolae)", "O razgovoru", "Opisivanje (opis, descriptio)", "Pripoviest (narratio)", "O raspravah" i "Dodatak" posvećen govorništvu. Uvod je zapravo opsežan traktat u kojemu autor izlaže svoju koncepciju stilistike koja združuje elemente teorije iskaza, učenje o figurama i pojedina gramatička poglavlja, napose ona koja se tiču sintakse (o hrvatskoj izreci, njezinoj razumljivosti, zorovitosti i simetriji). Tomić izdvaja svojstva dobrog stila (čistoća, točnost, običajnost, određenost, jasnost, kratkost, originalnost, dostojnost, dobroglasnost), definira i oprimjeruje 55 figura, izlaže razdiobu na tri glavne vrste stila, dodaje joj sedam "podrobnih ili podređenih" vrsta, naposljetku definira *definiciju* i *distinkciju*. Izlažući pedagošku koncepciju stilistike Tomić mjestimice oblikuje hrvatsko nazivlje, bilo da uz uvriježene klasične pojmove predlaže njihove domaće inačice bilo pak da prevodi neuvriježene pojmove. Tako se uz *personifikaciju*, *metaforu*, *antitezu*, *sinegdohu* ili *korekciju* u njegovu priručniku pojavljuju kroatizmi *oličenje*, *prenosba*, *protimba*, *izvadak* i *popravak*. Kada pak pobraja "podrobne ili podređene" vrste stila, autor je prisiljen kreirati čitav odjeljak retoričko-stilističke terminologije pa tako izdvaja: *strpan slog* (genus dicendi densum, pressum), *kratki i*

pun misli slog (genus dicendi concisum et sententiosum), *prelomljeni i lakonički slog* (genus dicendi abruptum et lacinicum), *vatreni*, *strastveni*, *pokretajući slog* (genus dicendi vehemens, incitatum et rapidum), *cvatući*, *živahni*, *slikovni*, *jasni slog* (genus dicendi floridum, vividum, pictum, luminosum), *nježni*, *sladki*, *laskavi slog* (genus dicendi tenerum, dulce unctuosum) i *dosjetljivi*, *bockavi* i *satirični slog* (genus dicendi salsum, pungens, satiricum).

Kratka stilistika Ivana Filipovića izložena je na 140 stranica. Čine ju "Obći dio" i "Posebni dio". Opći je dio načelan, teorijski. Donosi određenje stila, podjelu na prozački i pjesnički stil, svojstva stila kojima se postižu govorna razumljivost (pravilnost, čistoća, jasnoća, točnost, skladnost) i "povolja" — ugoda (kratkoća, blagoglasje, dostojanstvo, živost). Nadalje definira i oprimjeruje četrdesetak tropa i figura. Poput Tomića i Filipović uz klasične nudi i hrvatske nazive: *aposiopezu* prevodi kao *zaustavak*, *epitet* kao *slikajući pridavnik*, *gradacija* mu je *stupnovanje*, *kumulacija gomilanje*, *paradoks presenetha*, *pretericija prelazak*. U "Posebnom dijelu" Filipović izdvaja glavna svojstva i retoričke osobitosti prozaikoga i pjesničkoga stila te donosi njihove "razredbe". U prozu svrstava sve iskaze, nefikcijske i fikcijske, kojima je "zadaca priobćivanje nječesa, poučavanje o nječem i nagovaranje na nješta" (1876), konkretno: poslovne sastavke, listove i dopise, opise, razgovore, rasprave, historiografske spise, propovijedi, političke, sudske i prigodne govore, pjesničku prozu, roman, pripovijetku i novelu. Pjesništvo pak, smatra Filipović,

➤ J. Tomić, *Hrvatska stilistika za pedagogije, preparandije, višje djevojačke i muške građanske škole kao i za gimnazije i realke*, Zagreb, 1875.

“stoji na vrhuncu svih ostalih umjetnosti i jest im kao kruna”, stoga je pjesničkom stilu svojstveno “da maštom djeluje na čut, da joj omili [...] krasota” (1876). Kao opća obilježja pjesništva navodi, opisuje i ilustrira najvažnije stope, stihove, srokovе i kitice da bi potom pristupio generičkoj podjeli pjesništva na epsko, lirsko i dramatičko, kojega je sastavni dio razmatranje glavnih značajki svakoga napose te najvažnijih epskih, lirskih i dramatičkih vrsta. Opisani su među inim ep, bajka, legenda, balada, romanca, epigram, oda, himna, ditiramb, rapsodija, elegija, sonet, triolet, rondo, madrigal i tragedija.

Iako je funkcionalna stilistika čedo 20. stoljeća, i Ivan Filipović i Janko Tomić razlikuju iskaze prema njihovoj svrsi, sadržaju, tonu, kontekstu, poziciji pošiljatelja, karakteru primatelja i sl. Obojica pokazuju da isti postupak može izazvati različite učinke kao što različiti postupci mogu rezultirati sličnim učincima. Svijest o važnosti funkcionalne usmjerenosti iskaza najočitija je u njihovoj sklonosti što preciznijem razvrstavanju tekstova i iskaza te brojnim praktičnim savjetima koji korisnika jezika upućuju kada treba posegnuti za kojom riječju, izrazom ili tonom a kada ih je bolje izbjegavati (usp. Josić 2018, Bačić 2019).

I Tomićeva i Filipovićeva knjiga istodobno funkcioniraju kao priručnici nove discipline i čitanke uzornih primjera. Zadaća im je bila pridonijeti kultiviranju stila hrvatskih školaraca i svih zainteresiranih, bogaćenju njihovih intelektualnih potencijala, ali i razvijanju

domoljubnih osjećaja u čitatelja. Tomić je svaku raspravljaju pojavu izdašno ilustrirao izvacima iz opusa gotovo dvije stotine domaćih i stranih pisaca, izvacima koji su pružali raznovrsne dopunske informacije o književnosti, povijesti, znanosti i sl. Filipović je opisivane postupke i vrste opimjeravao “pjesmotvorima” u rasponu od usmene poezije do amblematskih tekstova hrvatskih i srpskih pisaca (A. Kačić Miošića, I. Mažuranića, A. Šenoe, F. Markovića, Lj. Gaja, I. Trnskoga, E. Tomića, P. Preradovića, D. Demetra, Lj. Vukotinovića, S. Vraza, B. Radičevića, J. Jovanovića, Gj. Jakšića i dr).

Pojava *Hrvatske stilistike* Janka Tomića signal je razvijene svijesti o potrebi što pomnijeg njegovanja izraza, ali i općeg stanja duha potkraj 19. stoljeća, koje je pogodilo nastanku i naglu razvoju te discipline. Stilistički obrat u nastavi hrvatskoga jezika i književnosti Tomićeva je knjiga nagovijestila, da bi ga definitivno potvrdila *Kratka stilistika za građanske i višje djevojačke škole* Ivana Filipovića (usp. Blagus Bartolec 2019). Jedan je stilistički priručnik mogao biti dobrodošao incident, ali dva istovrsna u godinu dana definitivno su postala filološki događaj kakvu se suvremeni hrvatski stilističar može samo nadati. Nažalost spomenute su knjige ostale jedini gimnazijski i srednjoškolski priručnici te discipline do danas.

Hrvatski u školama srednje Dalmacije

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.18](https://doi.org/10.17234/9789533793467.18)

JOSIP LASIĆ

Srednja je Dalmacija geografski prostor koji se proteže od donjega toka rijeke Krke do ušća rijeke Neretve u Jadransko more. Uključuje, promatrajući taj prostor od sjevera prema jugu, naseljene uzmorske i nemorske gradove i općine s pripadajućim manjim mjestima: Knin, Skradin, Drniš, Šibenik, Primošten, Trogir, Kaštela, Split, Sinj, Omiš, Makarska, Vrgorac, Ploče i dr., srednjodalmatinske naseljene otoke (Drvenik, Šolta, Brač, Hvar, Vis, Korčula) te dio poluotoka Pelješca. Povijest je i kultura toga (srednjodalmatinskoga) areala stoljećima neiscrpna tema brojnih znanstvenih grana i disciplina. Ono što ovaj prostor dodatno čini privlačnim za istraživanje velika su iseljavanja i migracije stanovništva od kraja 19. stoljeća do danas. Slaba kvaliteta obradive zemlje, nedostatak pitke vode, loša prometna povezanost, ekonomska i kulturna izoliranost, brojne politike i vlasti koje su se izmjenjivale te niz drugih nepovoljnih geografskih i socijalnih čimbenika doveli su do zaostajanja i odlazaka u razvijenije krajeve. Takva je ekonomska i socijalna slika uzrokovala i sporost u organizaciji i provedbi redovitoga obrazovanja najmlađega naraštaja na srednjodalmatinskome prostoru.

Razvoj srednjodalmatinskoga obrazovnoga sustava, posebice onoga njegova dijela koji je bio na hrvatskome

jeziku, do sada je slabo istražen i opisan. Školstvo i obrazovanje opisivani su uglavnom kroz historiografske znanstvene i stručne prinose o pojedinim mjestima ili manjim geografskim sredinama. Gledajući na pojedinačne opise, prostor je poluotoka Pelješca i razvoj školstva na tome poluotoku možda do sada najbolje istražen. Frano Glavina u radu iz 2014. godine "Prilog povijesti pučkoga školstva na poluotoku Pelješcu sredinom 19. stoljeća" donosi podatke: "Pravilnikom iz 1823. godine vlada u Zadru uredila je organizaciju pučkoga školstva u Dalmaciji. Od 1836. država povjerava nadzor i upravu pučkih škola Crkvi pa ravnatelji škola postaju mjesni župnici odnosno kapelani, a dekanii školski nadzornici. Četrdesetih godina 19. stoljeća na Pelješcu (bez Stona) postoje četiri niže pučke škole, od kojih je samo ona u Orebiću državna, ostale uzdržavaju stanovnici dotičnih mjesta." Nažalost nema podataka o tome koji je bio jezik poučavanja u prvim pelješkim školama.

O začecima obrazovanja na hrvatskome jeziku piše početkom 60-ih godina 20. stoljeća Zdravko Šundrica u kronologiji osnivanja osnovnih škola u Dalmaciji. Donosi podatke kako se obrazovanje na hrvatskome jeziku može sustavno pratiti tek od početka 80-ih godina 19. stoljeća. Uzme li se uz taj Šundričin podatak i činjenica da je prva

✎ *Maturanti splitske Realne gimnazije 1915. godine. Iz obiteljskog arhiva B. Bezić Filipović*

učiteljska škola na hrvatskome jeziku osnovana u Zadru 1866. godine, obrazovanje se na hrvatskome jeziku može promatrati počevši od zadnjih dvaju desetljeća 19. stoljeća (1962).

Zadarska je škola za učitelje nosila ime Ilirski preparandij i bila je smješтана u zadarskome predgrađu u Arbanasima. Osigurala je obrazovanje nastavnickoga kadra za rad u školama širega prostora Dalmacije. Kasnije su i u drugim mjestima, u Šibeniku i u Biskupiji kraj Knina primjerice, osnovane učiteljske škole. Osposobljavale su buduće učitelje za poučavanje na hrvatskome jeziku i to za rad u nižim i višim razredima osnovanih pučkih škola na društveno i ekonomski zaostalu i raseljenu srednjodalmatinskome prostoru.

Završetak će Prvoga svjetskoga rata donijeti nove okolnosti: talijanska vojska početkom će studenoga 1918. okupirati sjeverni i dio srednje Dalmacije. Vršiti se pritisak na rad hrvatskih škola i to će vrijeme obilježiti talijanizacija i talijanski jezik na svim razinama obrazovanja (usp. Bralić 2019). Brojni dotadašnji srednjodalmatinski učitelji napuštaju mjesta rada, većina se škola zatvara i u onima koje ostaju otvorene obrazovanje je na talijanskome jeziku. Usto dolazi i do administrativnoga i

političkoga odvajanja morskoga i nemorskoga dijela srednje Dalmacije, što će dodatno otežati funkcioniranje hrvatskoga kao jezika obrazovanja. Nastava se na svim razinama odvija s prekidima, jezik je poučavanja uglavnom talijanski i zbog takvih je okolnosti danas teško uokviriti sliku o položaju hrvatskoga kao nastavnog jezika.

Osnovne, srednje škole i posebno gimnazije u većim su gradovima srednje Dalmacije, prema pisanju Hrvoja Morovića, pohrvaćene od 1881. Prvi su tako završni ispiti na hrvatskome jeziku provedeni 1887. (Morović 1975). Dovodi ta kronologija do onoga što traži svoje opise i istraživačke pothvate u skoroj budućnosti — kakvo je bilo obrazovanje i na kojemu se ono jeziku odvijalo na prostoru srednje Dalmacije od pohrvaćenja 1881. do talijanske okupacije i političko-administrativnoga odvajanja morskoga od nemorskoga dijela 1918. godine? To će vrijeme obilježiti otvaranje brojnih škola na srednjodalmatinskome području — od pučkih za niže razrede pa do gimnazija i dan-danas prepoznatih kao rasadnika kulture i znanja.

Nastava se odvijala na narodnome jeziku, učitelji i profesori usmjeravali su kontinuirano ideju i stav o potrebi obrazovanja na materinskome, a ne na politički nametnutome njemačkome i/ili talijanskome jeziku. Nastojanja

poučavateljskoga kadra dovodila su do sukoba i zabrana rada pojedinih školskih ustanova jer su politika i vladajuće strukture agitirale na obrazovanju najprije na njemačkome, potom i na talijanskome jeziku.

Otvaranje osnovne škole u mjestu Slatine na otoku Čiovu 1913. i početak gradnje gimnazije u gradu Imotskome 1912. dva su događaja koja ilustriraju pozicioniranje narodnoga (hrvatskoga) jezika na srednjodalmatinskome prostoru prvih desetljeća 20. stoljeća. Godine 2004. tiskana je monografija autorice Danice Zaić naslovljena *Školska kronaka (sic!)*. Kroz niz fotografija, zapisa iz arhiva i bogatu školsku dokumentaciju opisala je rad škole od njezina pokretanja u rujnu 1913. Važno je istaknuti da je cjelokupna ostavština slatinske škole zastupljena u *Kronaki* na hrvatskome jeziku s nizom zanimljivih jezičnih odlika, danas vrlo pouzdanih izvora za buduća istraživanja hrvatskoga jezika.

Svečani početak radova na izgradnji imotske gimnazije obilježio je govor tadašnjega zastupnika u Carevinskome vijeću, poznatoga Imoćanina Josipa (Virgila) Perića (1845–1919) u ljeto 1912. U nadahnutu govoru osvrnuo se na važnost učenja i poučavanja na narodnome jeziku. Do danas je taj govor ostao zabilježen kao jedan od najvažnijih pokazatelja stavova i mišljenja tadašnjega učenoga dijela srednje Dalmacije o važnosti i potrebi “naukovanja” na narodnome, materinskome jeziku. U jednome dijelu govora Perić naglašava: “Koraciš li u školu, to najuzvišenije mjesto u združbi ljudskoj, odmah se sjetiš da je to duševno odgojilište podmlatka, na kojem sviet ostaje, da se tu udara temelj narodnoj budućnosti” (Perić 1912).

Temelj narodne budućnosti, jasno je iz Perićeva govora, ostat će učvršćen na materinskome jeziku. Nova bi istraživanja u budućnosti trebala usmjeriti na cjelovitu analizu početka rada školskih ustanova — od sjevera prema jugu srednje Dalmacije. Stvorila bi se tek tada jasna slika kako je i kada je hrvatski jezik najprije integriran i (ne)službeno inauguriran u sustav obrazovanja na srednjodalmatinskome prostoru, počevši kronološki od nižih razreda pa do završnih srednjoškolskih i gimnazijskih, istražujući jezik poučavanja i jezik obrazovanja opisujući ga od mjesta do mjesta — od ušća Krke pa do ušća Neretve.

Broj 4
1913.

Svjedodžba

ć. k. Muškog Preparandija u Arbanasima

Demarin Josip Antunov iz Medutina
u Isfri, rođen na 16. rujna 1895., rimokatoličke vjere,
pilomac četvrtog tečaja ć. k. muškog preparandija u Arbanasima, zaslužio je u
drugom semestru školske godine 1912:13. ove ocjene:

Čudoredno ponašanje pohvalno
Marljivost postojano

Obavezni nastavni predmeti:

Nauka vjere pohvalno
Pedagogika (Povijest pedagogike) pohvalno
Posebna metodika i praktične vježbe pohvalno
Hrvatski ili srpski nastavni jezik pohvalno
Zemljopis pohvalno
Povijest i nauka o domorodnom ustavu pohvalno
Matematika i mjerstveno crtanje povoljno
Prirodopis pohvalno
Fizika pohvalno
Gospodarstvo pohvalno
Kaligrafija povoljno
Crtanje prostom rukom povoljno
Pjevanje pohvalno
Pouka u violinu pohvalno
Orguljanje — Orgleno pjevanje pohvalno
Gimnastika povoljno

Neobavezni nastavni predmeti:

Talijanski jezik
Njemački jezik XX. skripta pohvalno
Arbanaski jezik

Spoljašnjost pismenih radnja veoma prijatna
Broj sata što je izostao iz škole: opravdanih 49, neopravdanih
Stipendij što je uživao: dvjesti pedeset i dvije (252) — K.

U Arbanasima, na 24. lipnja 1913.

Upravitelj zavoda

M. Karay

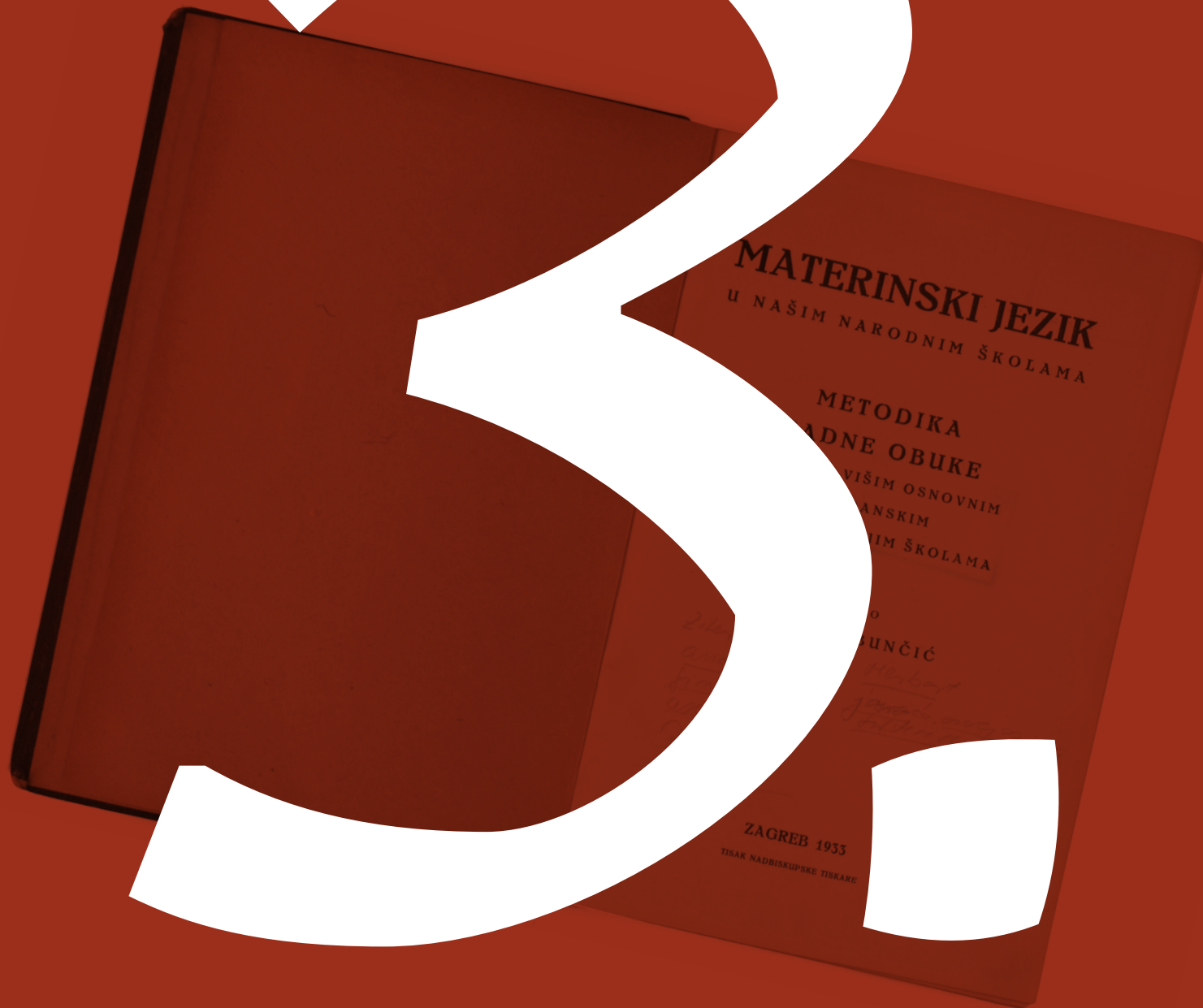
Glavar tečaja

A. Muir

Ocjene

za čudoredno ponašanje	1. Pohvalno	2. Povoljno	3. Primjereno	4. Manje primjereno	5. Neprimjereno.
za marljivost	1. Postojano	2. Povoljno	3. Dostatno	4. Nestatno	5. Slabo.
za napredak	1. Odlično	2. Pohvalno	3. Povoljno	4. Dostatno	5. Nedostatno.
za spoljašnjost pism. radnja: 1. Veoma prijatna	2. Prijatna	3. Manje prijatna	4. Neprijatna	5. Zapuštena.	

3

*Od završetka Prvog
do kraja
Drugog
svjetskog
rata*

Početnice u 20. stoljeću

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.19](https://doi.org/10.17234/9789533793467.19)

JADRANKA
NEMETH-JAJIĆ

Početak 20. stoljeća, sve do 1918, dokad je Hrvatska bila u sklopu Austro-Ugarske Monarhije, u znaku je kontinuiteta kad je riječ o početnicama. U uporabi su bile početnice objavljene još u posljednjem desetljeću 19. stoljeća, *Početnica za pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji*, *Hrvatska početnica za opće pučke škole* Franje Frankovića i *Početnica za katoličanske, hrvatske škole u ugarskom kraljevstvu. Složena od M. B.*, koje u prvome desetljeću 20. stoljeća doživljavaju ponovljena izdanja. Tim se početnicama pridružuje novoobjavljena *Početnica za opće pučke škole*, što ju je priredio Vicko Danilo, a izašla je u Beču 1907.

U novoj državnoj zajednici u koju Hrvatska stupa nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije početnice su, a objavljuju se u Zagrebu, sastavljali novi autori. Fran Baf i Rudolf Saršon priređuju *Početnicu za I. razred osnovnih škola u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca* (1927), u skladu s preimenovanjem države poslije naslovljenu *Početnica za I. razred osnovnih škola u Kraljevini Jugoslaviji* (1935), Ilija Dizdar priređuje *Početnicu za osnovne škole* (1929), a Zlatko Špoljar *Početnicu za prvi razred osnovnih škola u Kraljevini Jugoslaviji* (1933). Prerađena i prenaslovljena Špoljarova početnica, *Moj dom. Početnica i čitanka za I. godišće pučkih škola u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, objavljena je u Zagrebu 1941, dok su partizanske početnice, *Početnica* i *Bukvar*, objavljene 1944. u izdanju Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a, no mjesto izdanja nije poznato. U izbjeglištvu u Kairu 1945. partizansku početnicu objavljuje Prosvjetni odjel Centralnog odbora zbjega iz Jugoslavije, a iste godine u Zagrebu u izdanju Ministarstva prosvjete Odjela za narodno prosvjećivanje

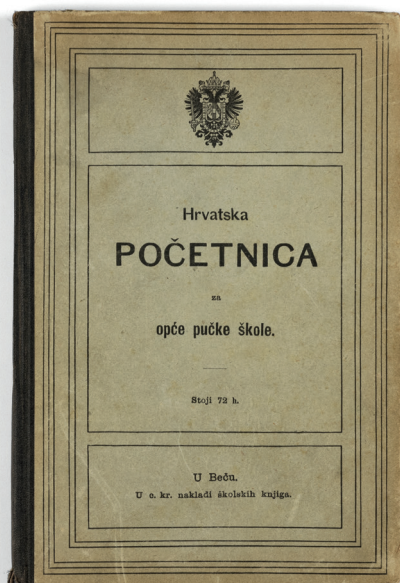
izlazi početnica namijenjena odraslima, *Početnica za nepismene*, koju su uredili Zlatko Špoljar, Zlatko Munko, Tihomir Prodanović i Grigor Vitez.

Nakon Drugoga svjetskog rata izrada početnice bila je povjerena skupini autora, Ivi Tošiću, Viktoru Cvitanu, Juri Jurmanu, Edi Vajnahtu i Anti Blaženčiću, koji 1947. objavljuju *Početnicu i čitanku za I. razred osnovne škole*. Godine 1951. Cvitan uređuje *Početnicu za I. razred osnovne škole*, a u suautorstvu s Vajnahtom 1962. priređuje početnicu *Vjerni drugovi*. Krešo Mihaljević i Antun Kolarević 1952. objavljuju svoju *Početnicu*, a 1962. još jednu, *Čitam i pišem*. Početnica za 1. razred osnovne škole. Dva su desetljeća, 1970-ih i 1980-ih, u hrvatskim školama učenici čitati i pisati učili po Vajnahtovim početnicama *Naš put* (1970a, 1970b) i *Dobro jutro* (1981a, 1981b). Prva početnica u samostalnoj Hrvatskoj bila je *Hrvatska početnica* (1993) Ane Gabrijele Šabić i Josipa Baričevića, a ilustrirao ju je Ivan Vitez. Godine 1995. objavljena je *Moja početnica* Lucije Puljak, a 2000. početnica *Prvi koraci* Ante Bežena i Vesne Budinski. Te su tri početnice ponovljena ili neznatno izmijenjena izdanja doživjele i u 21. stoljeću.

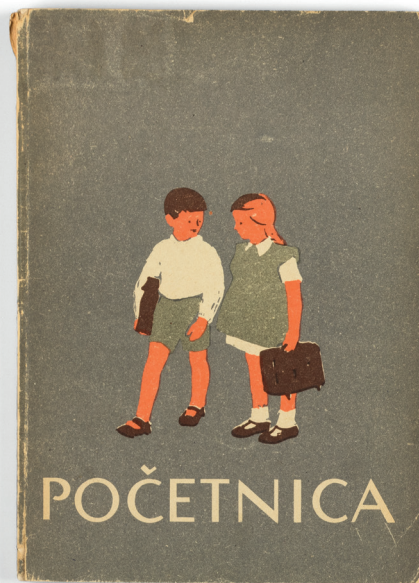
Autori početnica isticali su da početnica treba privući dijete i biti u skladu s dječjom svakodnevicom i s dječjim doživljajem svijeta: "Mališani treba da nađu u početnici sve ono što za njih, u njima i oko njih živi, dakle čisto njihov svijet. Zato je moderna početnica prava dječja knjiga, puna svjetlosti i vedrine, začinjena šalom i urešena obojenim slikama iz dječjeg carstva" (Vogt prema Dizdar 1929). Unatoč takvim stajalištima svjetonazor represivnih

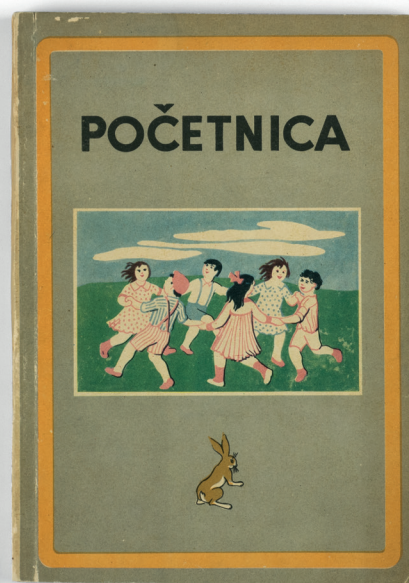
📖 Z. Špoljar, Početnica za I razred osnovnih škola, Zagreb, 1938.

📖 F. Franković, *Hrvatska početnica* za opće pučke škole, Beč, 1900.

📖 V. Cvitan, *Početnica za I. razred* osnovne škole, Zagreb, 1951.

📖 K. Mihaljević i A. Kolarević, *Početnica*, Zagreb, 1952.

država u sklopu kojih se Hrvatska tijekom 20. stoljeća nalazila u početnicama se ipak nije mogao posve izbjeći. Početnice objavljivane u Kraljevini Jugoslaviji otvarala je slika kralja Aleksandra, koju je u početnici *Moj dom* zamijenila ona Ante Pavelića, a u partizanskim početnicama i u početnicama objavljivanim neposredno nakon rata slika Josipa Broza Tita. Prvoškolcima su bili ponuđeni i ideološki obojeni tekstovi poput pjesme *Naš vijenac* iz Dizdarove početnice (1929): “Srbin, Hrvat i Slovenac / To narodni naš je vijenac, / Bratsko kolo jednog roda, / U njem pravda i sloboda. // Sastala se tri prvenca — / Hrvat, Srbin do Slovenca. / Štiti, Bože, lijepu slogu: / Složna brata tri sve mogu!” Partizanske početnice obiluju pak parolama i veličanjem partizanske borbe. No nakon prvih poratnih godina, kada su u početnicama još znatno zastupljena štiva o obnovi zemlje, o pionirima i o bratstvu i jedinstvu, ideološki sadržaji postupno slabe te se u početnice ponajprije uvrstavaju tekstovi tematski i doživljajno primjereni najmlađim učenicima.

Način pouke početnomu čitanju i pisanju preispituje se 1930-ih godina, kada se vode žive rasprave o tome treba li čitanje i pisanje pisanih slova svladavati istodobno i treba li mala slova učiti prije velikih slova, kako je to bilo uobičajeno od druge polovice 19. stoljeća. Ulažu se napor u dokazivanje da je i u čitanju i u pisanju uputnije prvo učiti tiskana slova: “metodički je opravdano da prije učimo čitanje štampanih slova, a onda pisana slova” jer su tiskana slova “jednostavnija, lakša i preglednija” (Špoljar 1933), odnosno: “Dijete mnogo lakše crta velika štampana slova,

negoli što piše mala pisana, jer se ona sastoje od jednostavnih elemenata, crta” (Defranceschi 1931). Novi pogledi na početno čitanje i pisanje potkrepljuju se i biogenetskim razlozima: “Ako je dakle istina, da svako dijete mora u svojem razvitku proći onaj put, koji je prošlo čovječanstvo [...], onda i biogenetski zakon govori za velika štampana slova, jer su ona vremenski starija” (Defranceschi 1931). Kao pobornici takvih stajališta i Dizdar i Špoljar u svojim početnicama pouku započinju velikim tiskanim slovima, no učenje prvo tiskanih slova s težištem na čitanju, potom pisanih slova s težištem na pisanju, prevladalo je tek 1970-ih godina s Vajnahtovom početnicom *Naš put*. Njezin je prvi svezak bio namijenjen učenju tiskanih, a drugi pisanih slova, što slijedi i druga Vajnahtova početnica *Dobro jutro*, koja također u prvome svesku donosi tiskana, a u drugome pisana slova.

Tridesetih se godina 20. stoljeća preispituje i slogovna metoda pouke te se uvodi glasovna analitičko-sintetička metoda po kojoj se riječi prvo rastavljaju na glasove koji se potom ponovno spajaju u cjelinu. S tim u svezi ističe se da sastavljeno pisanje riječi pogoduje iščitavanju čitavih riječi i pospješuje analitičko čitanje, no autori se početnica još ne usuđuju posve prekinuti uvriježen način rastavljanja riječi na slogove. U Špoljarovoj su početnici tako zastupljena oba načina pisanja riječi, rastavljenih na slogove i sastavljeno napisanih, dok Baf izjavljuje da bi i u njegovoj i Saršonovoj početnici riječi bile pisane bez praznina između slogova “da se nisu bojali negodovanja učitelja” (Baf 1931). Rastavljanje riječi na slogove napušta se

Uvođenjem kosoga pisma, a ne poznavajući principa, na kojima se ono osniva, stvorila se malo pomalo takva anarhija, da je u svoje vrijeme bilo pisanje (krasopis) čak izbačeno iz nastavnoga plana i programa, a u jednom broju "Savremene škole" dr. Car vapije za vraćanjem uspravnoga pisma, koje ne kvari oči i ne sili djecu da drže tijelo u nehigijenskom položaju.

No prije nego što prijedemo na daljnje razlaganje, moramo skrenuti pažnju na poznatu činjenicu, da se naročito u osnovnim školama mnogo više cijene znanja nego vještine.

Pa i od vještina sve ostale imadu više nastavnih sredstava, nego što ih imamo za obuku pisanja. Tako za gimnastiku postoje dvorane, sprave i igrališta, za pjevanje glazbala, za risanje modeli i razne boje, jedino za pisanje imademo papir i pero i ništa više.

—
J. Potočnjak, Pisanje u osnovnoj školi (Priručnik), 1947.

od početnica objavljenih 1940-ih godina pa se i u svima onima druge polovice 20. stoljeća riječi pišu sastavljeno.

U početnicama 20. stoljeća nasljeđuju se sintetičke metode poznate još od početnica druge polovice prethodnoga stoljeća. Oponašaju se tako prirodni glasovi i zvukovi u prirodi, primjerice ššššš za šuštanje lišća, što je odražavanje metode normalnih (prirodnih) glasova, ilustracijama se predočuju emocionalna stanja, primjerice čuđenje uz glasove *a, o, e*, što upućuje na primjenu fonomimičke metode, a zastupljeni su i crteži predmeta koji oblikom sliče obliku slova, primjerice obruč za *o*, što predstavlja primjenu fonografičke metode (usp. Nemeth-Jajić 2010). Sedamdesetih je godina Vajnahtovom početnicom *Naš put* kao pomoćna uvedena nova globalna metoda po kojoj početnik u čitanju pogledom zahvaća riječ u cjelini i pamti sliku riječi, pa i prije negoli nauči sva slova može pročitati neke češće i kraće riječi. To je svakako psihološki poticajno, a pospješuje i

primjenu glasovne analitičko-sintetičke metode, koja postaje glavna metoda u početnome čitanju i pisanju.

Glede redoslijeda obrade slova, koja se obrađuju monografski, u paru i u skupini, pri čemu se kombinira grafijski, fonetski i čestotni kriterij, zanimljivo je primijetiti da se samoglasnici i suglasnici obrađuju naizmjenice sve do triju početnica objavljenih u hrvatskoj državi, u kojima se prvo obrađuju samoglasnici, a nakon njih suglasnici. Uz te se početnice vezuju i poneke posebnosti. Početnica Ane Gabrijele Šabić na osobit način uspostavlja vezu s tradicijom, uvrštavanjem nizova osobnih i zemljopisnih imena, što se primjenjivalo u početnicama druge polovice 19. stoljeća, te kratkih ulomaka iz starih početnica. Tom je početnicom vraćen i nagib rukopisnog pisma udesno, koji je u hrvatskim početnicama bio uvriježen sve do 60-ih godina 20. stoljeća kada Cvitan i Vajnaht uvode okomito rukopisno pismo. U početnici Lucije Puljak ponovno se uspostavlja rad sa slogovima, što se obrazlaže postupnim razvojem

📖 *Početnica*, [S. l.], 1944.

📖 *E. Vajnaht, V. Cvitan, Početnica*, Zagreb,¹⁰ 1960, skraćeno izdanje.

glasovne osviještenosti i globalnim čitanjem. Dijete naime prvo uočava cijelu riječ, potom ju raščlanjuje na slogove pa na glasove (usp. Čudina-Obradović 1996) te vizualno pamti i globalno čita najčešće slogove u hrvatskome jeziku, a to pridonosi bržem ovladavanju vještinom čitanja. Početnicu Ante Bežena i Vesne Budinski odlikuje pak pomno oblikovano vizualno uporište za učenje pisanja slova i dosljedna primjena monografskog načela pri obradi i tiskanih i pisanih slova. Bežen naime drži da se u početnici slova trebaju “prikazati odvojeno i ravnopravno jer svako slovo ima, osobito u početnom učenju čitanja i pisanja, podjednaku vrijednost za funkcioniranje hrvatskoga jezika i pisma” (2002a). Sastavni su dio svih triju navedenih početnica i jezikoslovni sadržaji zastupljeni u tadašnjem nastavnome programu.

Primićući se svojem isteku, 20. je stoljeće uspostavilo standarde pri izradi početnica naslonjene na tradiciju nastalu u drugoj polovici 19. stoljeća, koji omogućuju i primjenu novih spoznaja do kojih dolazi metodika početnoga čitanja i pisanja.

Pravopisi i gramatike u školskoj uporabi od 1918. do 1945.

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.20](https://doi.org/10.17234/9789533793467.20)

BERNARDINA
PETROVIĆ

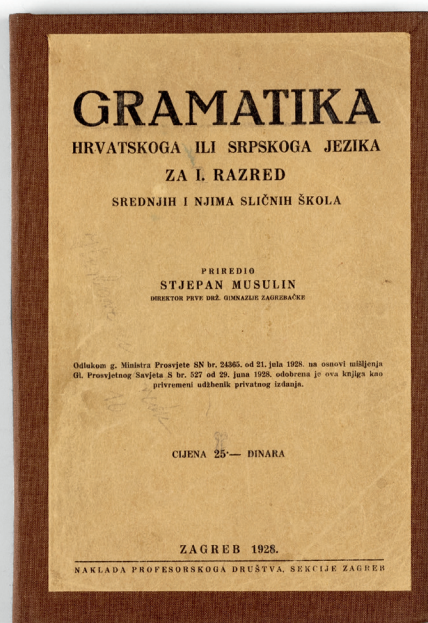
Novo se poglavlje u hrvatskome političkom, obrazovnom, kulturnom i znanstvenom životu otvorilo potkraj drugoga desetljeća 20. stoljeća i trajalo je tridesetak godina. Rasapom su se višenacionalne Austro-Ugarske Monarhije 1918. pokrenuli politički i državni procesi koji su izazvali velike promjene s dalekosežnim posljedicama. Razmatrajući utjecaj državne politike na jezičnu, to se razdoblje može promatrati u dvama vremenskim odsječcima od kojih se prvi ostvario kroz tri etape: I. odsječak: SHS, 1918–1941. (1. etapa: “vidovdanska”, 1918–1929, 2. etapa: “unionistička”, 1929–1939, 3. etapa: “banovinska”, 1939–1941) i II. odsječak: NDH, 1941–1945.

U prvoj se, “vidovdanskoj”, etapi jezične politike Kraljevine SHS, nestabilne i centralistički uređene države, pitanje jezika i pisma nametnulo kao jedno od najvažnijih pitanja. Centralizirani je državni aparat nametao srpsku jezičnu uporabu i poticao ćirilicu u službenoj komunikaciji. U tim je okolnostima osobito osjetljivo jezično pitanje u obrazovnome sustavu. Do ujedinjenja u Državu SHS u školskoj su se uporabi ustalili Maretićeva školska gramatika (četiri izdanja) i Broz-Boranićev pravopis (šest izdanja) koji će s manjim ili većim izmjenama odolijevati vremenu i održati se u uporabi. U godini uspostave Kraljevine SHS objavljeno je peto izdanje srednjoškolske

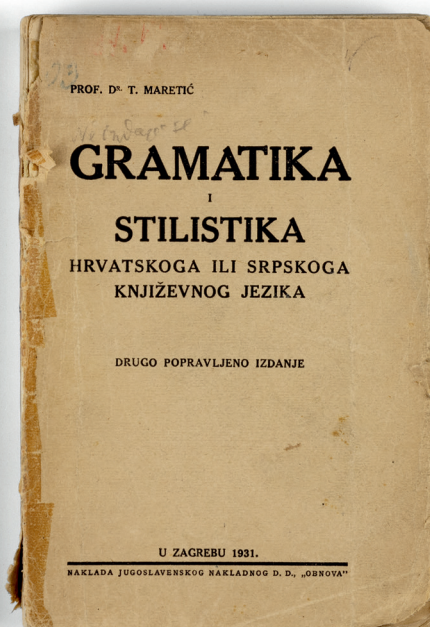
**BILJEŠKE O ŠKOLSKIM KNJIGAMA.
DR. D. BORANIĆ: PRAVOPIS HRVATSKOGA
ILI SRPSKOGA JEZIKA**

Dužnost je svakoga obrazovanog domoroca da govori i piše jezikom čistim, razumljivim, pravilnim; odatle i potreba da pozna rječnik, gramatiku, pravopis narodnoga jezika. Sve se to za istinu priznaje i hvali, a opet se protiv toga još dosta griješi — i griješit će se tako dugo, dok se neka brzopleta gospoda pisci ne mahnu mišljenja, da ih ne vežu nikakva jezična pravila ni zakoni.

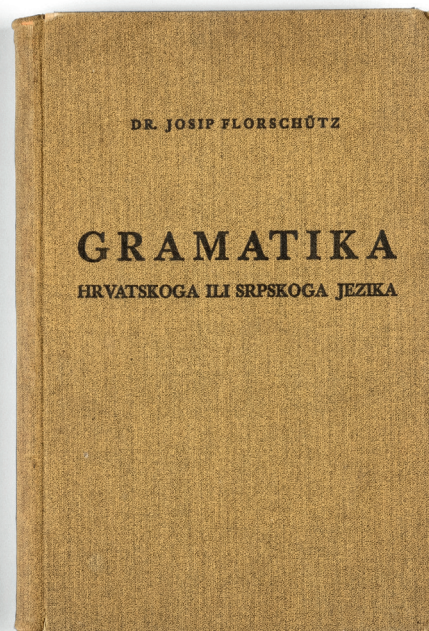
—
J. Majcen, Nastavni vjesnik, 1922.

✎ S. Musulin, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za I. razred srednjih i njima sličnih škola*, Zagreb, 1928.

✎ T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, 1931.

✎ J. Florschütz, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za srednje i slične škole*, Zagreb, 1940.

gramatike Tome Maretića (⁵1918) koja će do kraja “vidovdanske” etape doživjeti još pet izdanja (⁶1921, ⁷1923, ⁸1926, ⁹1927. i ¹⁰1928). Gramatika slijedi karadžićevsko-vukovsku koncepciju, a u metodološkom je i normativnom okviru bila i prijelomnom i osobitom, no zanemarila je višestoljetni razvoj i normiranje hrvatskoga jezika kao i korpus hrvatske književnosti. Nekoliko je desetljeća neprekinuto bila osnovni školski jezični priručnik. U godini proglašenja Vidovdanskoga ustava (1921) uz šesto je izdanje Maretićeve školske gramatike tiskano i četvrto (posmrtno) izdanje *Gramatike hrvatskoga jezika za ženski licej, preparandije i nalik im škole* Josipa Florschütza. Iako je normativno i metodološki utemeljena na koncepciji hrvatskih vukovaca, ta se gramatika oslanja na hrvatska jezična obilježja prihvaćajući pojedina rješenja predmaretićevske norme. Zamjetnim se uvrštavanjem obilja primjera iz različitih funkcionalnih stilova hrvatskoga jezika uvjerljivo odmiče od vukovskih primjera iz narodne književnosti. Florschützova je gramatika nedvojbeno jedna od ponajboljih hrvatskih školskih gramatika uopće te se ističe preglednošću izlaganja gramatičke građe, primjerenim metajezikom i posezanjem za hrvatskoj jezičnoj tradiciji bližim rješenjima. U ovoj je etapi objavljeno prvo izdanje *Pravopisa hrvatskoga ili srpskoga jezika* Dragutina Boranića (1921) čime je nastao iskorak iz dotadašnje brozovske pravopisne koncepcije i započela boranićevska pravopisna era koja će, prilagođavajući se promjenama u jezičnoj politici

i naredbama izvršne vlasti, potrajati do pedesetih godina 20. stoljeća. Boranićevim se pravopisnim priručnikom nastavlja pravopisno uporište hrvatskih vukovaca, fonološka koncepcija koju je koncem 19. stoljeća oblikovao Ivan Broz. Boranić će od ovoga pravopisa u novim izdanjima ujednačavati pravopisna rješenja s rješenjima srpskoga pravopisa provedena u drugoj etapi, a ponuđena u Beličevu pravopisu srpskohrvatskoga književnog jezika kao podlozi za izjednačavanje hrvatskoga i srpskoga pravopisa.

Druga se etapa u Kraljevini SHS može nazvati “unionističkom” jer je riječ o dugoj i za hrvatsku jezičnu zajednicu iznimno teškoj desetogodišnjoj etapi koja započinje šestosiječanjskom diktaturom (1929). Izvršna je vlast odmah započela s provedbom represivnih mjera jezične politike donoseći rješenje o *Pravopisnome uputstvu za sve osnovne, srednje i stručne škole Kraljevine S. H. S.* koje je od školske godine 1929/30. postalo obvezno u školskome sustavu. Nametnute su promjene vodile zatiranju hrvatske pravopisne tradicije, a time i marginaliziranju hrvatskoga (književnog) jezika. U tih deset godina službeni je Boranićev pravopis objavio tri s *Uputstvom* usklađena izdanja — peto (1930), šesto (1934) i sedmo (1937) u kojima je unio temeljite izmjene pravila u odnosu na četvrto izdanje iz prve etape (1921) ili je uveo nova pravila ustrajno slijedeći *Uputstva*. U zadnjim je dvama izdanjima promijenjen i naziv jezika (*hrvatskosrpski* umjesto *hrvatski ili srpski*). Od gramatičkih se priručnika u školskoj uporabi

Razdoblje 1918–1945.

Školski pravopisi

Školske gramatike

I. DRŽAVA SHS 1918, KRALJEVSTVO SHS OD 1918. DO 1921,
KRALJEVINA SHS OD 1921. DO 1929, KRALJEVINA JUGOSLAVIJA OD 1929. DO 1941.

1. “VIDOVDANSKO DOBA”

Boranić (¹1921)
Boranić (²1923)
Boranić (³1926)
Boranić (⁴1928)

Maretić (⁵1918)
Florschütz (⁴1921)
Maretić (^{6,7}1923)
Maretić (⁸1925)
Maretić (⁹1927)
Maretić (¹⁰1928)

2. “UNIONISTIČKO DOBA”

Boranić (⁵1930)
Boranić (⁶1934)
Boranić (⁷1937)

Musulín (¹1928, ²1931, ^{3,4}1937)
Musulin (¹1929, ²1931, ³1934, ²1937)
Musulin (¹1930, ²1934, ³1938)
Musulin (¹1931, ²1934, ³1938)

3. “BANOVINSKO DOBA”

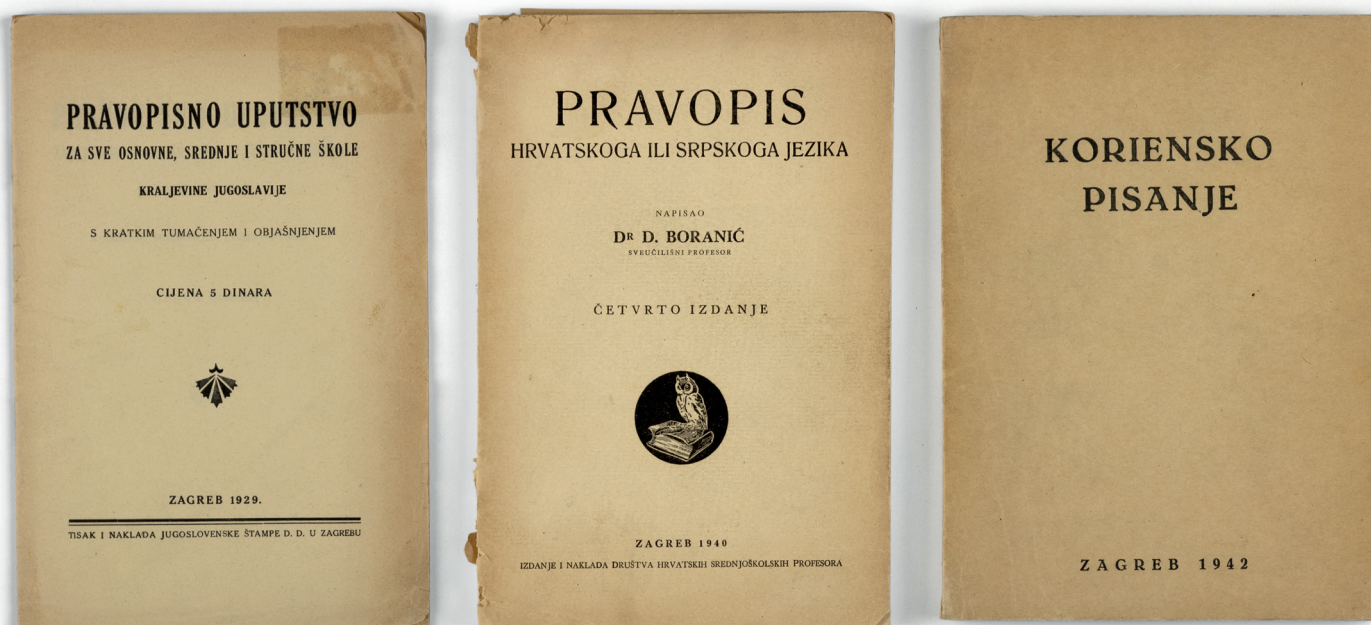
Boranić (⁴ ^(SIC!) 1940)
Boranić (⁸1941)

Florschütz (⁴ ^{prerađeno} 1940)

II. NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA (1941–1945)

***Cipra; Guberina; Krstić
(nije otisnuto, prvotisak 1993)
Klaić (1942)
Cipra; Klaić (1944)

Florschütz (⁵ s “Izpravkom” 1941)
Florschütz (⁶ ^{prerađeno} 1943)

📖 Pravopisno uputstvo za sve osnovne, srednje i stručne škole Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Zagreb, 1929.

📖 D. Boranić, Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb, 1940.

📖 A. B. Klaić, Koriensko pisanje, Zagreb, 1941.

NA ODBRANU HRVATSKOGA JEZIKA!

Tko čita pomniji ne samo svakidašnje naše političke novine nego i naše stručne listove, pa poučne i zabavne listove, naše znanstvene edicije, šta više: tko prati i same listove namijenjene školskoj omladini vidi, da književni jezik pada svaki dan dublje i dublje, a mjesto njega diže se na površje nekaki jezik iznakažen svim mogućim pogrješkama i nepravilnostima. Kad bi taki “moderni” jezik ostao neopažen, t. j. kad ne bi zadirao i u sami narodni govor i u narodni život, mogli bismo za nj i ne hajati, ali nažalost posljedice takoga nakaznog jezika vide se i u spisima, koji zahvataju i u javni život. [...]

Sve te neprilike osjećasmo već u punoj mjeri do narodnoga našeg ujedinjenja, ali, moramo priznati, to se zlo poslije narodnoga ujedinjenja nije umanjilo, nego se nažalost još pojačalo i povećalo.

LOŠI TRAGOVI NAŠIH GIMNAZIJA

Za hrvatske zadaće valja reći troje: ne zadovoljavaju ni u sadržajnom ni u stilističkom pogledu ni u pravilnosti jezika. Tim je dakle dokazana savršena nepismenost velikog broja srednjoškolaca. Koliko je tu kriv školski sistem, rad pojedinih profesora i rad nesposobnih apatičnih učenika, teško je utvrditi i nakon duga psihologijskog rada. Nu ova žalosna pojava nameće dužnost svim odgovornim faktorima, da se ozbiljno pozabave ovim pitanjem, jer površnost inteligencije nije ništa drugo nego pakleni stroj, koji razara sve stoljetne i duševne i materijalne tekovine.

—
I. Dujmušić, *Nastavni vjesnik*, 1933–1934.

zadržala Maretićeva gramatika (¹⁰1928), s popisa je nestala Florschützova gramatika, a pojavila se nova školska gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za srednje škole (¹1928. za prvi razred, ¹1929. za drugi razred, ¹1930. za treći razred i ¹1931. za četvrti razred) Stjepana Musulina kojom će se učenici (u nekoliko izdanja svake gramatike i pod različitim imenima) služiti do kraja druge etape. Muslinova je gramatika u metodološkom smislu unijela novu praksu u kojoj se gramatičko gradivo raspoređuje po razredima prema nastavnome programu određene škole, ali je koncepcijski slijedila unitaristička načela ujednačavanja hrvatskih i srpskih polazišta.

U trećoj su se, “banovinskoj”, etapi zbile burne političke promjene s posljedičnom uspostavom Banovine Hrvatske (1939), što se na planu jezične politike odrazilo u nastojanjima napuštanja unitarističke jezične politike. U školskoj je uporabi ostao Boranićev pravopis, no tiskano je novo

izdanje (⁴ (^{sic!}) 1940) čijim se nazivom jezika (*hrvatski ili srpski*) i brojčanim naglašavanjem izdanja (četvrtim — *sic!*) nastojalo istaknuti da je riječ o pravopisnim rješenjima koja su bila na snazi prije *Pravopisnoga uputstva*. Na temelju je toga izdanja Boranić priredio osmo izdanje (⁸1941) koje će se u školskoj uporabi zadržati do provođenja pravopisne politike u NDH. Za školsku je uporabu odobrena Florschützova školska gramatika koju je 1940. kao ponovljeno (prepravljeno) četvrto izdanje iz 1921. priredio Stjepan Ivšić nudeći ju kao prijelazno rješenje prema gramatičkomu priručniku rasteću zatiranja hrvatske jezične tradicije.

Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske započinje novi odsječak jezične politike u kojemu je nakon jezične unifikacije u Kraljevini SHS prioritet usmjeren rješavanju hrvatske jezične problematike, a izmjene su u skladu sa zakonskim propisima provodili članovi Ureda za hrvatski jezik čija je skrb bila i izrada školskih pravopisnih i gramatičkih priručnika hrvatskoga jezika. Za rješavanje pravopisne problematike prerađeni banovinski Boranićev pravopis nije odgovarao ni koncepcijom, ni naslovom, ni rješenjima. Ubrzo je započeo rad na *Hrvatskome pravopisu* (1941) Franje Cipre, Petra Guberine i Krune Krstića, no ostao je nedovršenim i neobjavljenim. Potom je kao prijelazno rješenje prema morfonološkome (“korienskome”) pravopisu izrađen privremeni pravopisni priručnik morfonološke koncepcije *Koriensko pisanje* (¹1941, ²1942) Adolfa Bratoljuba Klaića. Taj je priručnik 1942. službeno odobren za školsku uporabu i to kao priručnik za nastavnike i propisana pomoćna knjiga za učenike u srednjim školama, uz obvezu da se s njim upoznaje učenike pučkih i produžnih škola. Privremenost je *Korienskoga pisanja* potrajala dvije školske godine (1942/43. i 1943/44.), sve do pojave *Hrvatskoga pravopisa* (1944) Franje Cipre i Adolfa Bratoljuba Klaića, prvoga i do sada jedinoga službenog hrvatskog pravopisnog priručnika morfonološke koncepcije.

Status je školske gramatike u NDH nešto drukčiji u odnosu na pravopis. Za jezičnu je politiku u NDH od školskih gramatika bila prihvatljiva Florschützova, osim naslova i primjera koji su odmicali od hrvatske književne tradicije. Zato su prosvjetne vlasti u NDH dijelu preostale naklade banovinskoga četvrtog izdanja promijenile korice i na njima naslov te ju objavili kao peto izdanje naslovljeno *Hrvatska slovnica* (⁵1941). Kao privremeni je školski priručnik odobreno novo, šesto izdanje (⁶1943) te gramatike djelomice prerađeno i naslovljeno *Hrvatska slovnica za srednje i slične škole* u kojemu su se rješenja još više nastojala približiti hrvatskoj jezičnoj tradiciji odabirom potvrda iz funkcionalnostilski različitih izvora. Florschützova je gramatika upravo primjer kako stručno i metodološki dobro napisan priručnik može odoljeti izazovima vremena i izvanjezičnim zbivanjima.

➡ J. Florschütz, *Hrvatska slovnica za srednje i slične škole*, Zagreb, 1943, prerađeno izdanje.

Razmatrajući jezičnu politiku u razdoblju od 1918. do 1945. dade se zaključiti da se kontinuirano provodio institucijski direktivni model jezične politike utemeljen na zakonskim propisima, što se odrazilo i na rješenja ponuđena u pravopisnim i gramatičkim priručnicima. Ulaskom u Kraljevinu SHS pravopisna se i gramatikografska hrvatska jezična tradicija zakonskim propisima nastojala ujednačiti sa srpskom, što je osobito došlo do izražaja nakon uvođenja Šestosiječanjske diktature kada se snažno provodila jezična unifikacija. U banovinskoj su Hrvatskoj prosvjetne vlasti nastojale premostiti jaz i uspostaviti vezu s prekinutom hrvatskom tradicijom pa su za školsku uporabu odobrile preradbu Boranićeva pravopisa i Florschützove gramatike prema izdanjima prije jezične unifikacije. Okretanje se hrvatskoj jezičnoj tradiciji zbilo u četverogodišnjemu razdoblju Nezavisne Države Hrvatske koja će se održati do uspostave nove jezične politike u socijalističkoj Jugoslaviji.

Pučkoškolske čitanke od 1918. do 1945.

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.21](https://doi.org/10.17234/9789533793467.21)

DUBRAVKA
ZIMA

Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije i uspostave Države, potom Kraljevine SHS, a zatim Kraljevine Jugoslavije, pučkoškolski se sustav nije u bitnome promijenio: obvezne četiri pučkoškolske godine propisao je još *Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandijah u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, tzv. Mažuranićev školski zakon, da bi *Zakon od 31. listopada 1888. ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* potvrdio četiri obavezne godine školovanja te dodao i petu, tzv. opetovnicu, u kojoj se ponavlja naučeno. U pedesetak godina otkada je uvedeno obvezno osnovno školovanje — dakle do početka postmonarhijskog razdoblja — povećao se broj škola na hrvatskim teritorijima te je uspostavljena dobno razmjerno homogena pučkoškolska populacija, polaznice i polaznici u pučke su škole kretali već od šest, a obavezno od sedam godina, pri čemu ih je većina prema statističkim podacima bila iz ruralnih sredina: još u 1910. ima tek oko 8% stanovništva Hrvatske i Slavonije živi u gradovima, a takva će se situacija bitnije promijeniti tek nakon Drugog svjetskog rata. Osnovno obrazovanje stoga neizbježno odražava demografske pokazatelje: dostupni nastavni materijali, a posebice čitanke, jasno pokazuju da im je ciljna publika — malene pučkoškolke i pučkoškolci — većinom seoska, da se njihovo životno iskustvo i poznavanje svijeta tiče ruralnih prostora i da su im grad, gradski toposi i gradski način života začudni i neobični, ili su barem tako prikazani u čitanačkom korpusu.

Od 1918. do 1940. godine aktualna su dva različita seta pučkoškolskih, odnosno osnovnoškolskih čitanke: četiri čitanke priređivača Sigismunda Čajkovca te četiri čitanke za četiri pučkoškolske godine koje su priredili Vladimir Nazor i Stjepan Bosanac. Ta dva čitanačka

projekta na zanimljiv način reflektiraju dva različita, ako ne i suprotstavljena pristupa ranom obrazovanju, temeljena na dvama predodžbenima konceptima i dvjema različitim predodžbama o djetetu i njegovu intelektualnom i uopće egzistencijalnom habitusu.

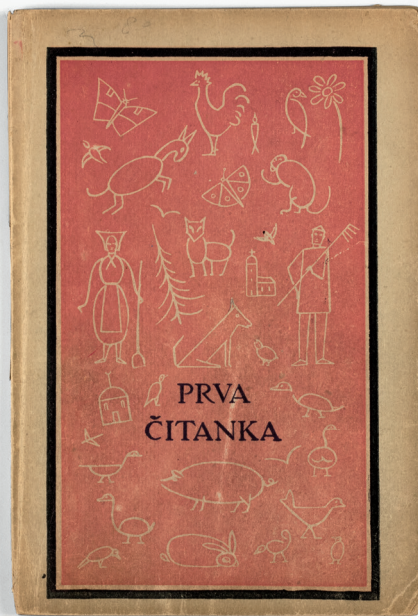
Sigismund Čajkovac, pedagog, učitelj i profesor, cijeloga je radnoga vijeka na različite načine aktivan unutar obrazovnog sustava kao pučkoškolski i gimnazijski učitelj, školski ravnatelj, nadzornik, sukreator nastavnih i školskih dokumenata i planova, vladin načelnik za osnovnu nastavu i narodno prosvjećivanje. Čajkovac 1920. objavljuje prve pučkoškolske čitanke, a do 1940. njegova će serija čitanke — na nekima od njih surađuje s Vladimirom Nazorom, Stjepanom Bosancem i Stjepanom Ratkovićem — s manjim preinakama izaći u čak četirima inačicama: prvo je izdanje namijenjeno nižim pučkim školama u Hrvatskoj i Slavoniji, potom osnovnim školama u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevini Jugoslaviji, te naposljetku pučkim školama u Banovini Hrvatskoj 1940. Čajkovčevo cjeloživotno djelovanje paradigmatički je primjer učiteljskog i pedagoško-prosvjetiteljskog načina rada u onome tipu obrazovnog sustava koji smo navikli kolokvijalno nazivati "austro-ugarskim", a pod čime razumijevamo strogost, sustavnost, temeljitost i preciznost kao najvažnije obrazovne zahtjeve i učiteljski autoritet kao okosnicu obrazovnog procesa. U postmonarhijskom razdoblju ta se obrazovna filozofija u bitnome ne mijenja; mijenjaju se društvene, državne, pa i obrazovne okolnosti — u smislu obuhvata školske populacije — no ne i osnovna paradigma poučavanja, koja je u neposredno poratnom razdoblju pristupom i sadržajem integrirala i nastojanja na etičkom i emocionalnom učeničkom razvoju.

Četiri Čajkovčeve čitanke — koje se u novim izdanjima ponešto, ali ne i supstancijalno međusobno razlikuju — odražavaju idejnu potku državnog sustava pučkog, odnosno osnovnog školovanja kao idealističkog projekta prosvjećivanja društva u cjelini. U času kada pučka škola postaje obvezna — dakle 1870-ih godina, još za vrijeme Monarhije — obrazovna razina izrazito je niska, a postotak nepismenih u Banskoj Hrvatskoj viši od 80%, odnosno 55% u urbanim, a 88% u ruralnim područjima. Opismenjeno dijete u seoskoj obitelji nerijetko je jedina pismena osoba sve do početka 20. stoljeća. Pedesetak godina poslije — početkom 1920-ih godina — situacija je drukčija, premda ne toliko drastično drukčija koliko bismo očekivali: prema popisu stanovništva Jugoslavije iz 1921. godine u Hrvatskoj je postotak nepismenih stanovnika starijih od 12 godina oko 30%, no pomak je ponajviše vidljiv u činjenici da dijete ipak više nije jedino pismeno u seoskim obiteljima. Školske se čitanke međutim unekoliko pripremaju i s cjelokupnom zajednicom na umu. Cjelina od četiriju

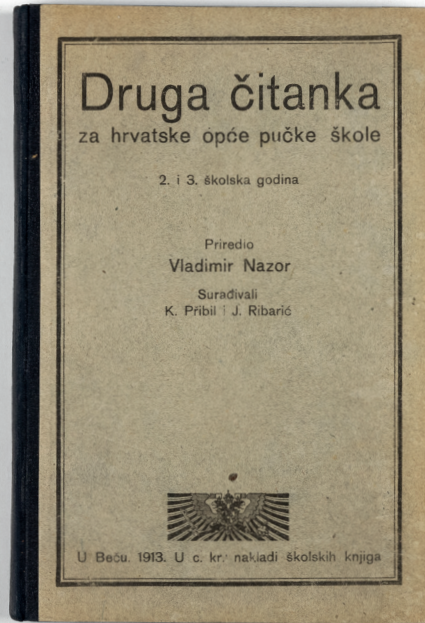
Čajkovčevih čitanke u četirima pučkoškolskim, odnosno osnovnoškolskim godinama koncepcijski se nastavlja na čitanke iz vremena Habsburške Monarhije: u kraćim će neautorskim nastavnim štivima, člancima i crticama pokriti niz konkretnih tema o poljoprivredi, ratarstvu, uzgoju bilja i životinja, samoniklom bilju i njegovu korištenju, vrstama tla, klimatskim uvjetima i sličnim temama. U prvom će razredu tako dijete učiti o peradi u dvorištu i vrtu u proljeće, no već će u drugome razredu učiti o osnovama brige za stoku i o tjelesnoj čistoći. U trećem se razredu glavni na praktične pouke odnosi na osnove zemljopisa Hrvatske i Slavonije, Srbije i Slovenije te na sadržaje iz povijesti, tradicijskog života (narodni običaji i rituali) i osnova slaven-ske stare vjere, no velik dio nastavnog sadržaja zauzimaju i teme iz neposredne dječje okoline — obitelj, obiteljski odnosi, povezanost sa zajednicom, etičnost, radišnost i društvena pravda. Četvrta, završna pučkoškolska godina, osim znatna proširenja zemljopisnih, povijesnih i domoljubnih sadržaja, ambicioznije obrađuje seosko-gospodarske

**ČITANKA HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA ZA I. RAZRED SREDNJIH I NJIMA SLIČNIH ŠKOLA
SELTEN KOMMT ETWAS BESSERES NACH.**

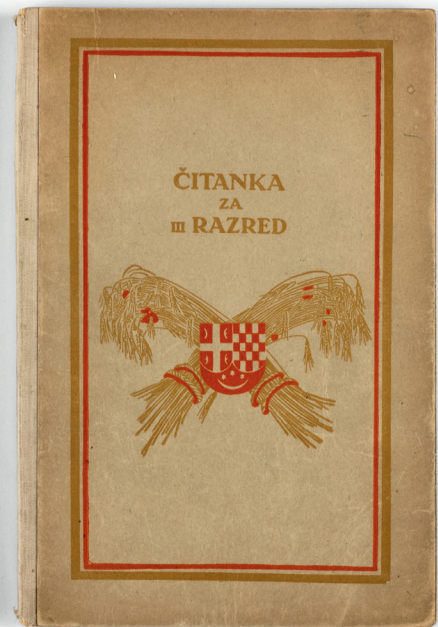
Naše školske knjige gornje zagrebačke redakcije gotovo bez iznimke zaslužuju gornji motto, jer je vrlo površna kritika, koja ih propušta u škole na štetu starih prokušanih školskih knjiga i napretka mladeži. Tu je bolnu konstataciju s pravednim gnjevom prvi odlučno bacio u našu javnost direktor B. Vrhovac u članku "Kriza naše srednje škole", koji je godine 1928. objelodanio u "Полумуу" dne 26. studenog, i to ovim riječima: "Spominjemo usput da u posljednje vreme dobivamo i takve udžbenike koji, sem formalnih i metodičnih imaju i stvarnih pogrešaka, plod žurbe sa pogledom na što skoriji dobitak". Da je pak ovu čitanku sastavio sam Vladimir Nazor, onda bih na njega uperio riječi velikoga pjesnika Horacija, "Ne sutor ultra crepidam!" Mirko Divković u svom "Latinsko-hrvatskom rječniku" od god. 1900. nije ove poslovice preveo doslovno, nego joj je dodao sličnu hrvatsku: "Drž' se, pope, svoje crkve!" Prema tome bi se mogla i za pjesnika Nazora promijeniti hrvatska poslovice, da izađe: "Drž' se, pjesniče, svoje vile!"

☞ S. Čajkovac, *Prva čitanka za niže pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1921.

☞ V. Nazor, *Druga čitanka za hrvatske opće pučke škole*, Beč, 1913.

☞ S. Čajkovac, V. Nazor, S. Bosanac, S. Ratković, *Čitanka za III razred osnovnih škola u Kraljevini Jugoslaviji*, Zagreb, 1937.

teme, uključujući upute o brizi za seosko gospodarstvo, pa čak i postupanje u prilici stočne bolesti. Omjer je praktično-obrazovnih i književnih tekstova malčice naklonjeniji praktično-obrazovnim već od drugog razreda, što upućuje na zaključak o pučkoškolskom obrazovanju kao vidu općeprosvjetiljskoga djelovanja u zajednici.

Što se pak književnog sadržaja tiče, most između praktično-obrazovnog sadržaja i književnog obrazovanja jest folklorna građa. Već se od drugog razreda u čitanke uvrštava opsežan usmenoknjiževni korpus različitih nacionalnih provenijencija — pripovijetke, pjesme, basne i anegdote iz hrvatske, srpske i slovenske folklorne književnosti, pri čemu su zastupljene figure, odnosno književni sadržaji koji se mogu prezentirati kao zajednički južnoslavenski, poput folklornog korpusa o Kraljeviću Marku, Hasanaginici i slično. Zanimljivo je da su dijalektalni tekstovi na hrvatskom upadljivo podzastupljeni u pučkom obrazovanju te će se književnost na kajkavskom i čakavskom — i usmena i autorska — upoznati tek u nastavku školovanja na višim obrazovnim razinama. Od drugog razreda (odnosno trećeg u Kraljevini SHS) poučava se ćirilica, a omjer latiničkih i ćiriličkih tekstova ponešto je povoljniji u korist latinice, kao što je bilo i u prethodnom, monarhijskom razdoblju.

Autorska književnost u Čajkovčevim je čitankama zanimljivo prezentirana i odabrana, pri čemu priređivač u sadržaju navodi autore tekstova već od prvog razreda, što prije nije bila praksa. Čajkovac u svoje čitanke od

drugog razreda uvrštava kraće tekstove dječjih i nedječjih pisaca hrvatskih, srpskih i slovenskih (Skender Fabković, Josip Milaković, Bogumil Toni, Gabrijel Cvitan, Davorin Trstenjak, Jovan Subotić, Vojislav Ilić, Stojan Novaković, Rudolf Mađer (Magjer), Mijat Stojanović, Ča Gavro, Dositej Obradović), kao i kanonske dječje autore iz prethodnih razdoblja, poput Jovana Jovanovića Zmaja i Petra Preradovića. Jedina autorica koja se nalazi u čitankama jest, dakako, Ivana Brlić-Mažuranić, čija će se pjesma "Mali patuljak" pojaviti u čitanci za II. razred, a crtica "Pastirčad i cvijetak" i pjesma "Mali alkar" u trećem. Od suvremenih autora najzastupljeniji je Vladimir Nazor, a već od drugog razreda priređivač u čitanke uvodi ozbiljnije kanonske autore svjetske književnosti, poput Tolstoja, Turgenjeva, Čehova, Schillera. U četvrtom je razredu književni korpus najraznovrsniji, sadržajno-konceptualno najambiciozniji i s izraženijim etičkim podtekstom: u čitanci su mjesto našli Ante Tresić Pavičić, Franjo Rački, Tugomir Alaupović, Josip Eugen Tomić, Julije Kempf, Aleksa Šantić, Vladimir Nazor, Dragutin Hirtz, Dragutin Jambrečak, Simon Gregorčič (preveden na hrvatski), Ivan Cankar, Mihovil Nikolić, Stjepan Ljubiša, Ivan Trnski, Silvije Strahimir Kranjčević, Antun Nemčić, Ivan Gundulić, Andrija Kačić Miošić, Eugen Kumičić, August Harambašić, Ivo Vojnović... Nadalje, Čajkovčeva pedagoška odgovornost ogleda se i u brižnosti prema vizualnoj prezentaciji nastavnih sadržaja, te je tako čitanke opremio ilustracijama Vladimira Kirina, kao i fotografijama i slikarskim reprodukcijama.

ČITANKA

za drugo godišće
pučkih škola

S druge strane oba čitanačka seta — i Čajkovčev i Nazorov/ Bosančev — čitanke kontekstualiziraju s obzirom na državni okvir te se u sve čitanke, i Čajkovčeve i Nazorove/ Bosančeve, na početnim zalistovima unose fotografije kraljevskih osoba, kao i nacionalne himne — hrvatska i srpska (slovenska nije uvrštena u sve čitanke) — na početku ili na kraju čitanke.

Čajkovčeve su čitanke prosvjetiteljske i prosvjeđujuće, njihova izrada i korištenje odražavaju predodžbe o neupućenu i poučljivu djetetu koje je pod ingerencijom i odgovornosti odraslih i koje je po svojem “dječjem”, zavisnom položaju i intelektualnoj nezrelosti zamišljeno kao necjelovito, odnosno po svojem osnovnoškolskom obrazovanju na putu prema cjelovitosti.

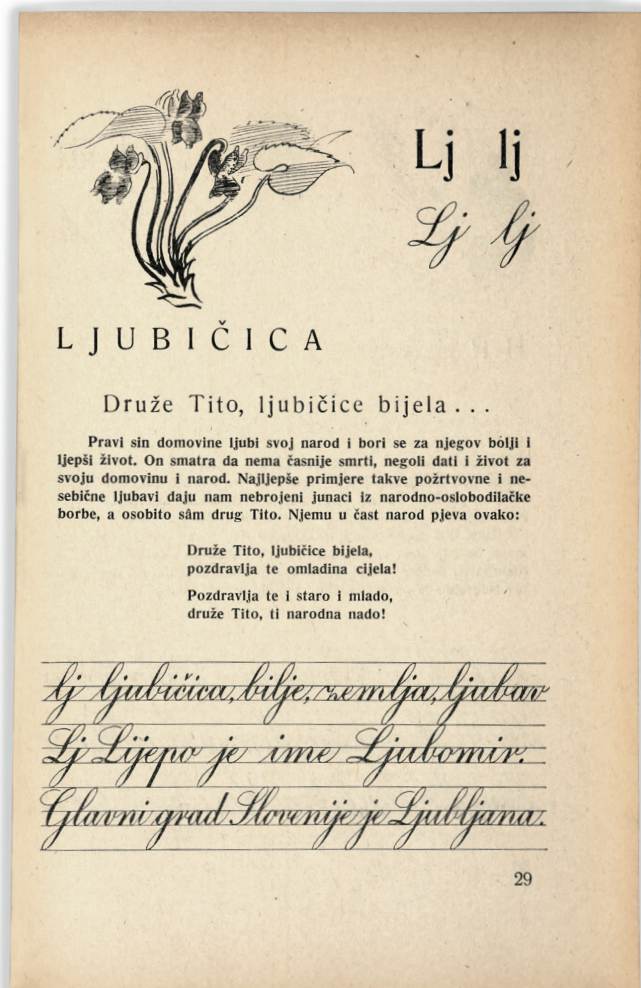
Za razliku od toga čitanke koje vremenski paralelno (od 1929. godine) i također u dvama izdanjima u okviru Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije sastavljaju Vladimir Nazor i Stjepan Bosanac imaju ponešto drukčiju paradigmatsku i ideološku potku i zamišljaju drukčije dijete koje će se služiti čitankama. Zanimljivo, premda su u sve četiri Nazorove/Bosančeve čitanke mnogi uvršteni tekstovi isti ili slični kao i u Čajkovčevim, prezentacija i konceptualizacija daju im drukčije značenje. Dijete kakvo u sastavljanju pučkoškolskih čitanke zamišljaju Nazor i suradnici — osobito u prvom i drugom razredu — nalik je djetetu iz romantičarskih predodžbi: ono obitava u mitskoj zemlji djetinjstva u kojoj su dokinute granice između realnosti i fantastike, nalik na narativnu organizaciju bajke, u kojoj djeca razgovaraju sa životinjama i prirodnim pojavama, a podrijetlo stvari se tumači u nonsensnim pričama. U trećem će se razredu međutim Nazorova/Bosančeva čitanka približiti Čajkovčevoj ne samo po sadržajnim naglascima (opsežne cjeline zemljopisne, povijesne, higijenske i domoljubne građe) nego i po postupnom prepuštanju prevlasti kognitivnomu nad emocionalnim i osjetilnim u imagologiji djetinjstva.

Nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske relativno su brzo — već 1941. — izrađene četiri nove čitanke za pučkoškolsku nastavu, no bez naznake autorstva. Premda se nastavni plan, barem u prvim dvjema godinama početnog čitanja i pisanja, nije osobito promijenio, tē se čitanke i sadržajno i naslovno bitno razlikuju od čitanke iz prethodnog razdoblja: već i sami naslovi čitanke odražavaju snažnu političko-mobilizacijsku funkciju čitanke, od naziva *Moj dom* u prvom razredu, preko *Mojega zavičaja* i *Moje domovine* u drugom i trećem, do naziva *Za dom — spremni* za čitanku u četvrtom razredu. S obzirom na izravno unošenje sadržaja povezanog s ustaškim pokretom, osobito u četvrtom razredu, u kojem taj sadržaj poprima čak zlokobne, prijeteće tonove poput izravno izrečenog zahtjeva Ante Pavelića da svaki pravi Hrvat mora biti spreman umrijeti

Ako pregledamo povijest čitanaka, onda opažamo da se čitanke sastavljaju prema raznim stanovištima. Prva čitanka bila je knjiga koja je sadržavala pouku o vjeri, dok je druga čitanka bila svjetovno-moralnog sadržaja. Kasnije se tražilo, da čitanka bude udžbenik stvarnog znanja, ali i realističke čitanke naišle su na prigovore, jer su pristaše formalnog obrazovanja ustajale protiv nagomilavanja znanja i tražile da se obraća pažnja razvitku govora i gramatici, pa su čitanke bile slovničke. U duhu estetskog uzgajanja sastavljaju se literarne čitanke kao antologije literarnih umjetnina, a zatim se ističe potreba da čitanka bude koncentraciono-literarna u kojoj treba sabrati u obliku članaka najsavršenije što su dali najodličniji sinovi naroda na svim poljima narodnog života. Takova čitanka je sredstvo nacionalnog uzgajanja i uvodi učenika u specijalnu kulturu njegova naroda.

—

J. Demarin, *Maternji jezik u savremenoj školi. Teorija i praksa*, 1933.

Iz Početnice za nepismene, 1945.

za domovinu, jasno je da ustaški režim upravo nastavu književnosti vidi kao platformu ne samo za domoljubno-mobilizacijsko djelovanje nego i za izravno promicanje ustaškog pokreta već od najranijeg obrazovnog stupnja.

Književno poučavanje u osnovnoj školi od 1918. do 1945. jasno možemo odijeliti u dva zasebna obrazovna tijeka: u pedagoškim i dokimološkim rekontekstualizacijama osnova "austro-ugarskog" obrazovnog ideala tijekom postmonarhijskog razdoblja, odnosno do 1941. jasno vidimo modernizacijska nastojanja i promišljanja o djetetu unutar obrazovnog procesa koja se ogledaju u idejama postupnosti i progressa, no nakon 1941. književnost se doživljava ne samo kao prostor ideologizacije — koju smo, dakako, u čitankama imali i u prethodnom razdoblju s romantizacijom kraljevskih figura — nego i izravne politizacije i militarizacije osnovnoškolske populacije.

ŠKOLSKE ZADAĆE

Ako promotrimo teme školskih zadaća, razabrat ćemo da su uglavnom dvovrsne: stručne, koje se najčešće nadovezuju na preduzetu građu iz školskih predmeta (najviše iz književnosti), i općenitije, koje obično obuhvaćaju misao jedne sentence, stiha, narodne poslovice, prirodne pojave itd. Onda još dolaze kalendarske teme: 1 decembar, majčin dan, dan mira, dan štednje itd. U prvoj grupi bile bi to teme kao: “Naši trubaduri o ženskoj ljepoti”, “Lucić i Hektorović u našoj staroj književnosti”, “Odakle je Vitezović uzeo motiv za svoj pjesnički dijalog”, “Jadransko more kao izvor naše snage”, “Naš narod kao vjekovni stražar na vratima Evrope” itd. itd. [...] U drugoj grupi — koja je najbrojnija — vidimo ovakvo blago: “Navik on živi, ki zgine pošteno”, “Sve se može, kad se hoće”, “O mucu grozdovi vise”, “Ako ćeš biti gospodar pravi, uzmi nauk od malenih mravi”, “Ako čovjek ne može biti lijep i bogat, može biti dobar i pošten”; — “Jesenje jutro u prirodi”, “Lastavice su odletjele”, “Zagrebačka okolica u proljeće” itd. itd.

O ovim temama (koje ovako poredane izgledaju kao spomenar provincijalne šiparice) teško da bi trebalo uopće nešto reći. Tim je malograđanskim natuknicama skoro suvišan svaki komentar. [...] Rekli smo već da ima i dobrih tema kao na pr.: “Ličnost i društvo”, “Tehnika i čovjek”, “Staleška i narodna država”, “Materijalna i duševna kultura”, “Kemija u službi čovječanstva”, “Ideali vremena”, “Razvitak radničke klase od XIX. st. do danas”, itd. itd. Ali tu treba odmah istaknuti činjenicu da učenici imaju o gornjim temama (zaslugom škole) vrlo nejasne predodžbe. No, zato se pobrine nastavnik, da im propiše “dispozicije”, kalup po kojemu će temu obraditi. Daci taj obrazac objeručke primaju, jer trebaju pomoć, a i znaju da nije nikako zgodno napisati drukčije no što nastavnik hoće. [...] Kod ovih dobrih tema treba naročito potcrtati i uočiti namjere škole. Svakome je odmah jasno da već i sami naslovi tih zadaća ukazuju na surovu tendenciju školske vlasti. Te teme mogu za napredne čak značiti upravo provokaciju, jer ih se time prisiljava da otvoreno kažu što misle o nekim “opasnim” pitanjima. Tako se prokazuju školskim vlastima. Upravo je nevjerovatno kako se često upotrebljavaju takove policijske metode.

Čitanke za gimnazije, srednje i druge više škole od 1918. do 1945.

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.22](https://doi.org/10.17234/9789533793467.22)

DUBRAVKA
ZIMA

Godine 1926. Antun Barac, u to vrijeme mladi profesor hrvatskog jezika i književnosti u zagrebačkoj Klasičnoj gimnaziji, u zagrebačkom je časopisu *Jugoslavenska njiva* objavio kratak polemički članak pod naslovom "Naša književnost i naše školstvo", u kojem je postavio smjelu tezu o gimnazijskom, odnosno srednjoškolskom poučavanju književnosti kao jednom od (glavnih) krivaca slaba interesa čitatelja za aktualnu hrvatsku književnost: naši književnici, tvrdi Barac, stvaraju dobro i mnogo, plodni su i smjeli, a suvremena nam je književnost po raznolikosti građe i po umjetničkim aspiracijama bolja od svih prethodnih perioda, no ipak ne nalazi put do čitatelja. Nezainteresirane čitatelje, smatra Barac, proizvodi nezainteresiran školski sustav, odnosno zastario i nefunkcionalan način na koji se književnost poučava u srednjim školama i gimnazijama. Barac u to doba predaje hrvatski jezik i književnost u srednjim školama osam godina: na sušačkoj se gimnaziji zaposlio upravo 1918, kada nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije hrvatski školski sustav u novu državu ulazi s etabliranom filološkom tradicijom poučavanja književnosti i s ambicijom da novim zakonom o školstvu unaprijedi, ako ne i reformira i modernizira tu tradiciju. No u godinama koje su uslijedile malo se toga pomaknulo; premda su i školske vlasti i

**PRILOG METODICI KNJIŽEVNOSTI
U SREDNJOJ ŠKOLI: UŽIVLJAVANJE
U DRAMU I ANALIZA HASANAGINICE**

*Prikazivanje književnosti
treba da vodi u sadašnjost, i to
obrađivanjem najnovijih pisaca, jer
najviše djeluje na mladež riječ, slika
i pjesma njihova vremena. Poznato
nam je iz školske prakse, da se
učenici teško zagrijevaju za knjige
iz prošlosti, pa, ako i čitaju, onda
možemo uzeti kao njihovu lektiru
tek onu književnost od ilirizma pa
dalje prema današnjoj književnosti.*

—
J. Demarin, *Nastavni vjesnik*, 1941–1942.

nastavnici nezadovoljni zastarjelim legislativnim i kodifikacijskim okvirom školskoga rada, priprema i izrada novih zakona o školstvu protekla se sve do pred kraj 1920-ih godina te su tri nova zakona (*Zakon o narodnim školama*, *Zakon o srednjim školama* i *Zakon o učiteljskim školama*) donesena tek krajem 1929. Ipak, nove nastavne osnove za različite tipove škola koje su efektivno regulirale poučavanje donose se i prije, s osrednjim rezultatima i ponegdje na veliko nezadovoljstvo hrvatskog nastavničkog kadra, posebice s obzirom na prešutno, pa i otvoreno privilegiranje srpske nastavne tradicije. U novu državu Hrvatska ulazi s formiranim srednjoškolskim obrazovnim okvirom prema kojemu se, uz regionalne modifikacije, više obrazovanje može postići u četirima tipovima viših škola: u građanskim školama, gimnazijama, učiteljskim i različitim stručnim školama, koje učenice i učenici mogu upisati nakon obvezne četverogodišnje pučke škole. Građanske škole traju četiri godine, gimnazije prema *Zakonu o srednjim školama* mogu biti nepotpune četverogodišnje ili potpune osmogodišnje, dok stručne traju tri ili četiri godine. Učiteljske pak škole traju četiri godine ili pet godina, a upisuju ih učenice i učenici nakon završene niže srednje škole. Prema nastavnim osnovama — koliko god različite bile za svaki od ovih tipova srednjih škola — nastavi materinskog jezika i književnosti posvećeno je najviše nastavnog vremena i najbrižnija ideološko-didaktička pozornost.

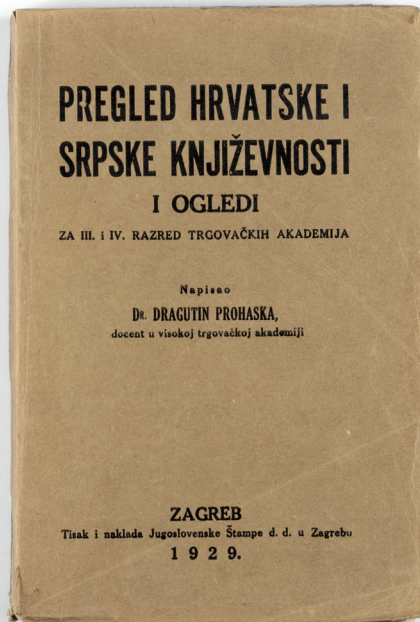
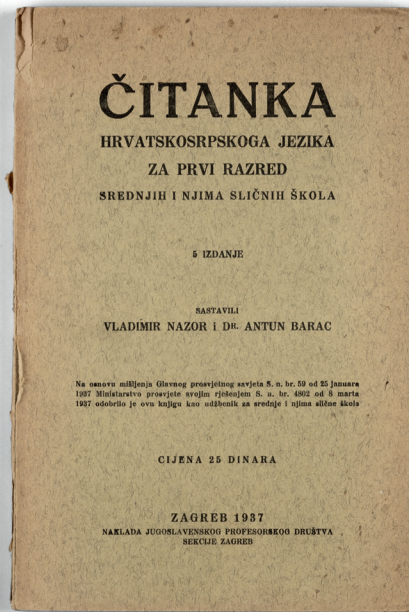
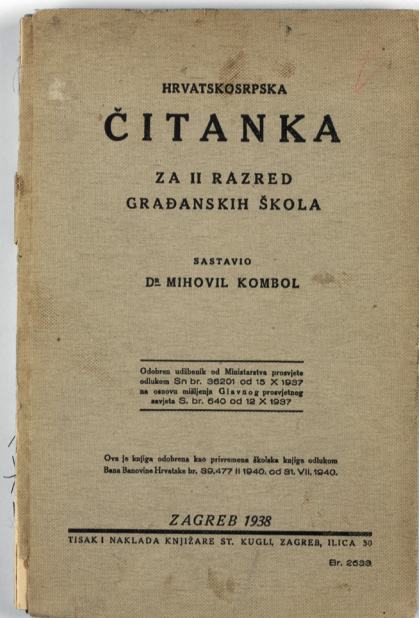
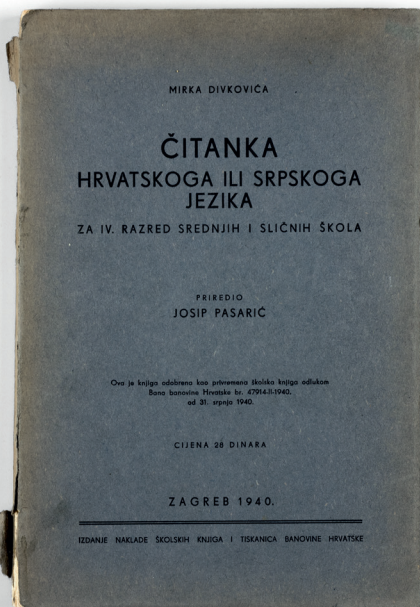
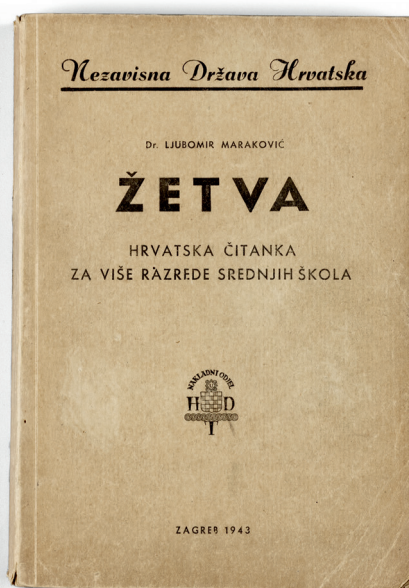
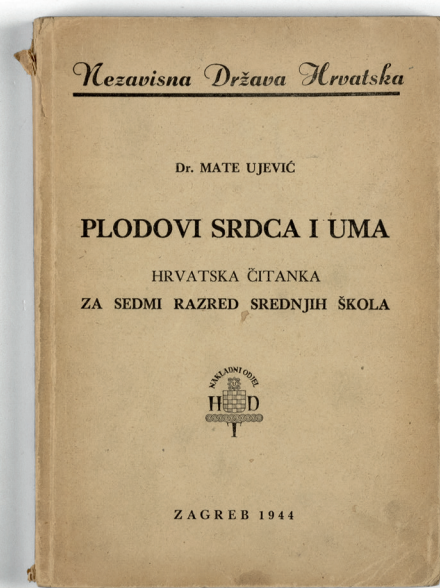
O kakvu je sustavu poučavanja književnosti riječ? Barčeva kritika odnosila se na neproporcionalan odnos književne prošlosti i sadašnjosti u nastavnom programu kao i na povlašćivanje filološkog pristupa kao glavnog metodološkog oruđa: memoriranje opsežne faktografije, filološka preciznost i ambicija da se obuhvati što je moguće više književnika i književnih opusa te zagovaranje ideologije bolje književne prošlosti. Dobar primjer takva književnog poučavanja srednjoškolske i gimnazijske populacije od 1918. do 1940. godine predstavljaju dvije čitanke autora Franje Petračića, filologa i srednjoškolskog i sveučilišnog profesora književnosti i klasične filologije, koji je svoje čitanke sastavio u drugoj polovici 1870-ih godina. Petračićeve čitanke do 1924. godine doživjele su osam izdanja, pri čemu su nova izdanja dorađivali i priređivali Ivan Broz, Đuro Zagoda, Ferdo Ž. Miler, a u sedmom (1918) i osmom (1924) izdanju Josip Pasarić i David Bogdanović. Razvoj tih čitanke zorno reflektira promjene i procese promišljanja o novim načinima poučavanja književnosti upravo u ovome razdoblju, a osmo izdanje, objavljeno 1924. godine, iz temelja će promijeniti pristup, a donekle i sadržaj čitanke.

Oba dijela Petračićeve čitanke za više gimnazije, i poetika i stilistika i pregled povijesti, mijenjala su se sa svakim novim izdanjem, a najveći su put prevalile između sedmog i osmog izdanja: sedmo izdanje iz 1918.

reprezentira tradiciju austro-ugarskog poučavanja, zastupajući preciznost, sveobuhvatnost, afirmaciju, ako ne i apoteozu književnog kanona starije književnosti i naglasak na teoriji i reprodukciji činjenica, da bi se potom u osmom izdanju 1924. čitanka transformirala prema relaksiranom, gotovo modernom pristupu književnosti i kao umjetnosti i kao pedagoškoj cjelini, izostavljajući ili rekontekstualizirajući teorijske i interpretacijske odlomke, a povlašćujući neposrednu učeničku recepciju navođenjem cjelovitih tekstova i naprežući recepcijske kompetencije u konceptualnom pristupu pojedinim elementima poetike i književne teorije. Pregled književne povijesti u osmom izdanju završava opsežnim uvidom u suvremenu književnost (i hrvatsku i srpsku), uključujući dvije Krležine pjesme i odlomak iz Andrićeva *Ex Ponta*. Ta je čitanka jedina u analiziranom razdoblju predstavila Krležu srednjoškolskoj populaciji, pokazujući ne samo time nego i naporom uloženi u artikulaciju učenika kao subjekta, a ne objekta poučavanja, ambiciju da transformira i unaprijedi devetnaestostoljetni pristup književnom poučavanju.

Prve nove čitanke izrađene nakon raspada Austro-Ugarske i uspostave Države, odnosno Kraljevine SHS sastavljene su i objavljene u drugoj polovici 1920-ih godina. Nezadovoljni profesor Barac nedugo nakon objave spomenutog kritičkog članka dobiva priliku sam kreirati nastavna pomagala: već 1928. Vladimir Nazor pozvao ga je da zajedno sastave čitanke za II. razred srednjih škola. Nazor je već prethodne godine objavio čitanke za I. razred, a s Barcem će surađivati i u izradi čitanke za III. i IV. razred srednjih škola. Nazorove/Barčeve četiri srednjoškolske čitanke ostat će u uporabi sve do uspostave Nezavisne Države Hrvatske u proljeće 1941. Serija Nazorovih i Barčevih čitanke integrira, kako se čini, dvjaku književno-interpretacijsku autorsku nakanu: s jedne strane Barčevo iskustvo sa srednjoškolskom populacijom, s druge Nazorov ambiciozan zahvat u hrvatski, srpski, slovenski i svjetski književni kanon. Ipak, premda su Nazorove i Barčeve čitanke nesumnjivo pristupačnije, svježije i ambicioznije nego čitanke iz prethodnih razdoblja, ne doimaju se toliko modernijima. Pažljivo nastojeći na procesualnosti, razvoju učeničke motivacije i slabosti interpretacije Nazor i Barac sadržajnim građenjem koncepata i ideja, kombiniranjem proze i poezije, latiničice i ćirilice, autorskoga i folklornoga te nastojanjem da se pojedina tema predstavi različitim autorskim uvidima pokazuju kako vide modernizaciju književne nastave, odnosno povlašćivanje učenika, a ne građe u procesu učenja.

U drugoj polovici 1920-ih godina dvije je čitanke (za II. i IV. razred srednje škole) sastavio i Mihovil Kombol, koji balansira između kanonskog i praktičnog pristupa,

stavljaajući težište na hrvatsku i srpsku književnost 19. i ranog 20. stoljeća, ali uvrštavajući i priloge koji obrađuju praktična znanja (zanati, trgovina, morsko ribarstvo). Uz Petračićeve, Kombolove i Nazorove/Barčeve čitanke u uporabi su i gimnazijske čitanke Mirka Divkovića nastale u 1880-ima, sastavljene poput udžbenika u kojem se tekstovima — proznim i pjesničkim — prate nastavni sadržaji iz drugih nastavnih predmeta (zemljopisa, povijesti, prirodoslovlja, ekonomije), dok se književna građa potiskuje i funkcionalizira.

Zanimljivo je spomenuti i poneku specijalističku čitanku, poput primjerice *Čitanke za gluhoonijeme* autora Viktora Mayera objavljene 1908. za upotrebu u višim godinama školovanja, u kojoj se zorno prikazuje aktualno stanje surdopedagogije početkom stoljeća, ali i poslije 1918. godine: simplifikacija sadržaja reflektira ideje o skromnijim intelektualnim dosezima djece sa slušnim i govornim poteškoćama. Godine 1940. čitanku za II. razred sastavio je sveučilišni profesor pedagogije Vlado Petz, a Vladimir Prestini i Ivo Škarpa sastavili su tijekom 1930-ih godina tri čitanke za tri razreda stručnih produžnih škola.

- ☞ 1 D. Prohaska, *Pregled hrvatske i srpske književnosti i ogledi za III. i IV. razred trgovačkih akademija*, Zagreb, 1929.
- 2 V. Nazor, A. Barac, *Čitanka hrvatskosrpskoga jezika za prvi razred srednjih i njima sličnih škola*, Zagreb, ⁵1937.
- 3 M. Kombol, *Hrvatskosrpska čitanka za II razred građanskih škola*, Zagreb, 1938.
- 4 M. Divković, *Čitanka hrvatskoga ili srpskoga jezika za IV. razred srednjih i sličnih škola*, prer. J. Pasarić, Zagreb, 1940.
- 5 Lj. Maraković, *Žetva. Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola*, Zagreb, 1943.
- 6 M. Ujević, *Plodovi srca i uma. Hrvatska čitanka za sedmi razred srednjih škola*, Zagreb, 1944.

Pregledamo li pažljivije čitanke za srednje škole i gimnazije korištene od 1918. do 1940. godine, uočavamo nekoliko zajedničkih naglasaka prisutnih u svim analiziranim čitankama: s obzirom na obrazovno-nastavnu i jezičnu državnu politiku, a i hrvatsku obrazovnu tradiciju, sve čitanke ravnomjerno zastupaju latiničku i ćirilčku grafiju te nastoje održati ravnotežu tekstova iz hrvatskog, srpskog i slovenskog književnog kanona, uz očitu podzastupljenost slovenske književnosti, koja se uglavnom (ali ne i isključivo) ne prevodi, već donosi u izvorniku opremljena rječnikom. Sve čitanke — neke izravnije, a neke implicite — književno poučavanje koriste i kao rodoljubno-nacionalno-državnoideološko obrazovanje, uvrštavajući tekstove ili fotografije aktualnih kraljeva (Petar I, Aleksandar I. i Petar II. Karađorđević), nacionalne himne i obilje domoljubnog, povijesnog i nacionalno-idealizacijskog sadržaja. Nadalje, u čitankama se na različite načine testira, ali i proizvodi književni kanon, a kao najzastupljeniji suvremeni književnik nadaje se Vladimiru Nazoru, čiji se oveci izbor iz proze i poezije prezentira u svim čitankama bez iznimke, čak i u njegovim vlastitim, pri čemu je Nazor kao sastavljač srednjoškolskih čitanki ipak nešto diskretniji nego prilikom sastavljanja pučkoškolskih, u kojima po brojnosti dominiraju njegovi tekstovi različitih provenijencija. Nazorova popularnost kao čitanačkog autora neće jenjati tijekom cijeloga proćavanoga razdoblja, što možemo tumačiti dvama razlozima: prvo, Nazorova je književnost izrazito prikladna i dostupna upravo u kontekstu književnonastavne propeutike; drugo, izravna, eksplicitna nacionalna emotivnost čini njegovu književnost atraktivnom i u nacionalno-mobilizacijskom i mitologizacijskom smislu.

Književni se kanon hrvatske književnosti u čitankama uspostavlja u rasponu od Gundulića, čija se "Himna slobodi" navodi u većini čitanki, preko preporodnih pisaca do književnosti s početka 20. stoljeća, dosežući ipak rubno i suvremenu književnost. Folklorni žanrovi — pripovijetke, poezija, kraći prozni oblici — obilno su zastupljeni u svim čitankama.

Većina se sastavljača vodi načelima postupnosti u obrazovanju, od poznatoga prema nepoznatomu i od pojedinačnoga prema općemu, a posebna se kreativnost ogleda u naslovljavanju i strukturiranju pojedinih cjelina unutar čitanaka, u kojima se zrcale navedena načela.

Tako primjerice Nazorove/Barčeve čitanke pojedine cjeline naslovljavaju metaforičkim, konceptualnim nazivima (u čitanci za II. razred cjeline su primjerice imenovane kao "Na rodnoj grudi", "Širom svijeta", "U carstvu priča" i "Između neba i zemlje", dok su u čitanci za IV. razred cjeline "Naš narod i njegov jezik", "Za mudrošću i ljepotom" te "Kroz zbilju života i pjesničke sne"). I naposljetku, sadržajno i autorski nastava književnosti u periodu od 1918. do 1945. dosljedno potiskuje, ako ne i ignorira ženski udio u književnosti, kulturi i društvu uopće; sadržajno idealizacijom muških vrлина časti, hrabrosti, etike vjernosti i prijateljstva i naglašavanjem isključivo muškog elementa u povijesti, a autorski posvemašnjim ignoriranjem ženske književne kreativnosti. Od autorica u poneku je čitanku jednim ili maksimalno dvama priložima uvrštena Ivana Brlić-Mažuranić, a uz nju Jagoda Truhelka, Selma Lagerlöf, Ela Kranjčević s uspomenom na supruga te Izidora Sekulić. Tek će u razdoblju Nezavisne Države Hrvatske Mate Ujević u svojim čitankama neznatno povećati ženski udio, no tek brojem uvrštenih autorica, ali ne i sadržajem. U svim čitankama od 1918. do 1945. dominira prikaz majčinstva kao jedine ženske uloge, s tek rubnim udjelom drukčijih ženskih likova i to mahom u folklornoj književnosti. Ipak, treba odati priznanje Kombolovoj čitanci za IV. razred srednje škole (1938b), koja uz uobičajenu idealizaciju majčinstva sadrži i kratak i suzdržano polemičan članak M. Raushenplat pod naslovom "Žena u različnim zvanjima".

Nakon uspostave NDH početkom travnja 1941. relativno brzo nastaju nova nastavna pomagala: već u svibnju prosvjetna vlast naručuje — ili, kako to formulira Mate Ujević u pogovoru svojim čitankama, naređuje autorima — izradu novih čitanki. Već iste godine izlaze čak četiri različite gimnazijske, odnosno srednjoškolske čitanke — *Prve brazde* autora Mate Ujevića za I. i II. razred srednjih škola, zatim *Sjetva*, čitanka za III. i IV. razred srednjih škola koju je Ujević priredio u suradnji s Pavlom Tijanom i Vjekoslavom Štefanićem, *Žetva* Ljubomira Marakovića za više razrede gimnazija te Ujevićevi *Plodovi srca i uma* za više razrede srednjih škola. *Sjetva* će biti revidirana i nanovo objavljena 1943. kao dvije različite čitanke: *Knjiga radosti* za III. razred srednjih škola te *Sjetva* za IV. razred srednjih škola. Maraković pak 1943. ponovno objavljuje *Žetvu* u drugom, bitno proširenom i revidiranom izdanju.

Tih sedam čitanki nastalih i korištenih za vrijeme NDH na zanimljiv način nastoje artikulirati odmak od čitanki i uopće nastavnog programa iz prethodnog razdoblja, ali istovremeno integrirati moderniji pristup nastavi književnosti koji se razvija u 1930-im godinama. Danak ideološkom discipliniranju ustaških vlasti obojica autora plaćaju uvrštavanjem autorskih priloga ključnih figura ustaške vlasti, Ante Pavelića i Mile Budaka, a Ujević još dodatno i uvrštavanjem cjelovita teksta "Načela ustaškog pokreta" u svim svojim čitankama.

I Marakovićeve i Ujevićeve čitanke — uz izuzetak uvrštavanja ustaških sadržaja koji se u kontekstu čitanačke cjeline doimaju zlokobno, pa i zastrašujuće — djeluju moderno i recepcijski promišljeno, a autorska se osobnost i autoritet poznavatelja književnosti kod obojice autora ogledaju u samouvjerenosti i pragmatičnosti kojima se zacrtava hrvatski književni kanon. Marakovićeva teorijska oprema — osnove poetike i interpretacije — pregnantna je, ali i u dijelovima izrazito oportuna. Ujevićeva čitanka za više razrede *Plodovi srca i uma* ambiciozan je književnopo- vijesni kompendij čiji je prikaz suvremene književnosti razmjerno uzak i političko-ideološki izrazito oprezan, a čitanke za niže razrede naglasak stavljaju na raznolikost tekstova i ravnotežu u zastupljenosti starije i suvremene književnosti. I Maraković i Ujević uvrštavaju više Nazorovih priloga, čak i u izdanjima iz 1943, nakon što autor krajem 1942. odlazi u partizane, što upućuje na Nazorovu književnost kao propedeutički i nacionalnomobilizacijski izrazito podatnu, neovisno o ideološkim okvirima unutar kojih se poučava.

U vrijeme dok srednjoškolke i srednjoškolci u dijelu hrvatskog prostora pod vlašću NDH koriste ambiciozne Ujevićeve i Marakovićeve čitanke na oslobođenom su teritoriju obrazovne okolnosti za njihove vršnjake bitno nepovoljnije. Od godine 1943. organiziraju se različite vrste osnovnih škola i tečajeva, partizanske su gimnazije radile u Otočcu, Glini, Čazmi, Rujevcu i drugdje, a gimnazijsko je obrazovanje organizirano i u zbjegu u egipatskom El Shattu, pri čemu su se za gimnazijsko poučavanje, prema dostupnim izvorima, koristila priručna nastavna sredstva, kao i predratne, pa i Ujevićeve i Marakovićeve čitanke uz izbacivanje ustaškog sadržaja.

Književno poučavanje od 1918. do 1945. može se sumarno interpretirati kao razdoblje promišljanja, nastojanja na promjenama i modernizaciji onoga tipa književnog obrazovanja koji se percipirao kao zastario i nefunkcionalan te usmjeravanje prema modelu snažnije učeničke uključenosti i jačanja učeničke recepcijske kompetencije, a istovremeno i kao prostor ideološkog i akulturacijskog djelovanja u svim državnim zajednicama koje to razdoblje obuhvaća: Državu i Kraljevinu SHS, Kraljevinu Jugoslaviju,

NARODNI JEZIK I KNJIŽEVNOST U SREDNJIM ŠKOLAMA

Već ovdje [u 5. razredu, tj. 1. gimnazije] treba istaknuti, a to se odnosi i na onu gramatičku građu, koja će se uzimati i u daljim razredima, da se učitelj mora kloniti svakog stručnjačkog predavanja i iznošenja filoloških metoda i lingvističkih načela, jer to nije posao srednje škole. Sva škola s cijelom svojom naučnom građom ima samo tu svrhu, da oblikuje mladenački duh u neku – da tako rečem – glatku, zaokruženu formu na kojoj ne smije biti niti izbočina niti brazgotina [...]. U tom slučaju suvišno je svako akademiziranje i filologiziranje. "Ne od filologije već od filologa da nam se osloboditi", veli jednom zgodom pedagog Fr. Drtina.

—
V. Petz, *Nastavni vjesnik*, 1923.

Nezavisnu Državu Hrvatsku. Zanimljivo je primijetiti da u svim tim državnim organizacijama u čitankama "preživljavaju" isti pisci, da većina sastavljača upravo nastavu književnosti vidi kao prikladan prostor za politizaciju poučavanih, da sve čitanke povlašćuju predodžbu tradicionalne, junačke muškosti, da sve one potpuno jednako potiskuju žensku kreativnost i uopće ženski društveni lik te da je u nastavnom procesu u svim ideološkim artikulacijama u ovom razdoblju uvjerljivo najzastupljeniji (premda možda ne uvijek i najomiljeniji) autor Vladimir Nazor.

Četiri istarske jezične borbe 20. stoljeća

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.23](https://doi.org/10.17234/9789533793467.23)

MARKO
LJUBEŠIĆ

HRVATSKI JEZIK U ISTARSKIM ŠKOLAMA

Materinski jezik ključna je sastavnica nacionalnog identiteta, naš prvi doticaj s okolinom, ono što nas prati kroz čitav život i sasvim je prirodno da su svi narodi ovoga svijeta posebno osjetljivi na očuvanje vlastita jezika. Dvadeseto stoljeće zasigurno će ostati zapisano na povijesnoj karti svijeta kao stoljeće velika industrijskog napretka, ali i stoljeće brojnih ratova koji su oduzeli mnoge ljudske živote. Hrvatski narod u toj situaciji nije prošao nimalo bezbolno, što se posebno odrazilo i na istarskog čovjeka, koji je tijekom 20. stoljeća promijenio čak četiri različite države (Austro-Ugarsku Monarhiju, Italiju, Jugoslaviju te u konačnici Hrvatsku) stekavši time sposobnost prilagodbe četirima različitim načinima obnašanja vlasti i nastojeći tijekom čitavog tog vremena očuvati svoj hrvatski nacionalni identitet kao i čakavsko narječje sa svojim istarskim dijalektima, bez čega bi danas ukupnost hrvatskoga jezika bila nezamisliva. Iako je iz današnje perspektive sasvim normalno da školska ustanova brine o očuvanju materinskoga jezika, situacija s položajem i opstankom hrvatskoga jezika na istarskom poluotoku tijekom 20. stoljeća nije bila nimalo jednostavna.

BORBA ZA RAVNOPRAVNOST

Na samome početku 20. stoljeća Istra se kao pokrajina nalazila u austrijskom dijelu dualistički uređene Austro-Ugarske Monarhije. U kontinuiranoj borbi za većom zastupljenošću hrvatskih škola (i slovenskih u predjelima gdje su prevladavali Slovenci) u odnosu na nastojanja sve prisutnijeg talijanskog iredentizma koji je hrvatski jezik predstavljao kao manje vrijedan — seljački jezik — Hrvati su redovito bivali zakinuti, a omjer je talijanskih i hrvatskih/slovenskih škola u pokrajini bio pretežno naklonjen Talijanima. Prema riječima jednog od najistaknutijih istarskih povjesničara Miroslava Bertoše suživot Talijana te Hrvata i Slovenaca na veoma malom geografskom prostoru valja promatrati kroz prizmu višestoljetnog (od 16. stoljeća, kada se etnička slika promijenila uslijed naseljavanja istarskog poluotoka) političkog, gospodarskog i kulturnog djelovanja koje će u konačnici rezultirati zbivanjima tijekom 20. stoljeća (Bertoša 1985). Pritom je jezična (ne)ravnopravnost bila ključni povod i ostalim zbivanjima. Važan je trenutak za hrvatski jezik bio izdavanje prvih novina na hrvatskom jeziku u Istri *Naša sloga* 1870. godine, kada se hrvatska riječ konačno pojavljuje u redovitom

tiskanom izdanju, što će omogućiti kontinuitet u dostupnosti te iste riječi u sve više otvorenih hrvatskih čitaonica u Istri na prijelazu stoljeća, a samim time i u školskim ustanovama na hrvatskom jeziku.

BORBA ZA OPSTOJNOST

Kontinuiranu političku borbu za sve većom zastupljenošću hrvatskih škola u potpunosti je zaustavio rasplet situacije nakon potpisivanja Pariške mirovne konferencije 1919. godine. Prepuštanjem Istre Italiji počinje razdoblje potpunog gušenja hrvatskog javnog života, ponajprije zatvaranjem hrvatskih škola i drugih ustanova, talijanizacijom hrvatskih imena i prezimena, što je u konačnici rezultiralo egzodusom velika dijela hrvatskog stanovništva. U tom razdoblju, koje je trajalo do kapitulacije Italije 1943. godine, hrvatska se riječ nije mogla čuti u školskim ustanovama ni u bilo kojoj drugoj javnoj instituciji. Posljedice su toga generacije hrvatskih žitelja Istre koji su svoje obrazovanje stekli na talijanskom jeziku, od kojih su mnogi talijanski jezik prihvatili kao materinski. To se kasnije prenijelo i na nadolazeća pokoljenja na području istarskoga poluotoka, a tragovi takve situacije vidljivi su i danas. Tijekom prvih ratnih godina Drugoga svjetskog rata u Istri su djelovale 372 osnovne i 33 srednje talijanske škole, čemu valja nadodati brojne večernje škole, a osnovna škola (trogodišnja i četverogodišnja) bila je talijanskim *Zakonom o školstvu* uvedena kao obavezna (Dukovski 2006). Nastavni kadar u Istru je redovito dolazio iz Italije, bez ikakva znanja o jeziku i kulturi naroda koji je trebao poučavati zabranjujući pritom bilo kakav oblik komunikacije na hrvatskom jeziku u školskoj ustanovi.

BORBA ZA ZAVIČAJNOST

Nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943. godine, a u mahu ratnih zbivanja, osnovno školstvo nerijetko dolazi u ruke nestručnih učitelja, često slabije obrazovanih seljaka školovanih na talijanskom u talijanskim osnovnim školama. Stoga je bilo potrebno paralelno pokrenuti usavršavanje za prosvjetne djelatnike i organizirati nastavu s učenicima u vrlo nepovoljnim uvjetima. Nastava se obično odvijala u seoskim kućama ili čak na otvorenome bez odgovarajućih nastavnih sredstava i pomagala. Iako u povijesnim istraživanjima ne nailazimo na podatke o kvaliteti nastave, logično je zaključiti da je s obzirom na strukturu kadra u tim prvim godinama ponovnog obrazovanja na materinskom jeziku sam jezik bio dijalektalnog čakavskog karaktera, najvjerojatnije s elementima talijanskoga jezika, na kojemu su učitelji i bili poučavani tijekom svojega obrazovanja u talijanskim osnovnim školama. Završetkom rata i naseljavanjem nastavnog kadra iz drugih dijelova tadašnje Jugoslavije položaj nastave hrvatskoga jezika poprima

Ushićenje, euforija i tragika istarskoga čovjeka (hrvatskoga, slovenskog i talijanskog) prve polovine xx. stoljeća dramatski se može prikazati križnim putom na kojemu se miješaju churchillovske suze, znoj i krv svih triju naroda. Svi su oni prolazili i prošli kroz čistilište povijesti. Hrvat je razumio Talijana koji je izbjegao iz svoga zavičaja jer je i sam bio izbjeglica. Talijan je razumio Hrvata tek onda kad je i sam osjetio ugroženost nacionalnog identiteta, jezika i kulture. Čudno je to, ali i uzvišeno. Tek ih je povijesna Golgota naučila razumijevanju.

—
D. Dukovski, *Izgradnja socijalističke prosvjete, kulture i sporta u poratnoj Istri (1945–1955)*, 2006.

nešto drukčiji oblik. Za kontinuitet nastavnog procesa bili su zaduženi odbornici koji su trebali voditi brigu o afirmaciji nastavnog kadra. U praksi je to ipak bilo znatno drukčije nego u zakonskim okvirima, pa su učitelji tijekom svojih učiteljskih tečajeva često bivali bez osnovnog pribora za rad, a i gladni (Dukovski 2006). Uslijedilo je razdoblje suodnosa standardnoga hrvatsko-srpskog jezika prema dijalektalnim govorima hrvatskoga jezika koji su bili zastupljeni posebno u ruralnim dijelovima Istre. Naime dolaskom učitelja iz drugih krajeva Jugoslavije od učenika se izričito zahtijevala primjena isključivo standardnoga jezika u školskim ustanovama. One koji se njime nisu služili jer ga nisu znali (prisjetimo se samo da su njihovi roditelji bili obrazovani na talijanskom jeziku, a da su se hrvatskim jezikom, odnosno vlastitim dijalektom koristili isključivo unutar vlastita kućanstva) nerijetko su kažnjavali i ismijavali. Uslijed takvih iznimno osjetljivih jezičnih izazova česta je situacija brza “zaboravljanja” rodnog idioma (posebno kod učenika koji su

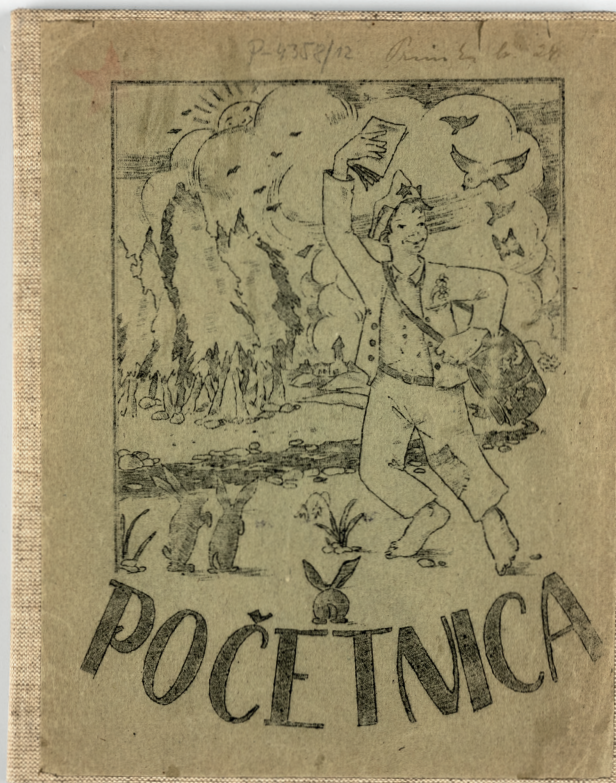
Iz ropstva u SLOBODU

Prošlo je više od dvanajst stotina godina do kada su došli u Istru naši stari slavenski "noni či". Prije od njih živjeli su u ovim krajevima Istri. To je bilo pleme jednog starog naroda po imenu Iliri. S Ilirima su zavladaali Rimljani. Po slije propasti rimskoga carstva jedan dio Istre bio je pod hrvatskim knezijama i kapetanijama. Poznata je bila Kastavska kapetanija za Liburniju s Krasom i Frankopanska knezija za Kvarner. Ova je poslije pripala sa zapadnom Istrom Veneciji. Pod Venecijom naš narod je morao davati drvo i mornare za njihove brodove koji su se zvali gali je. Po njima su i mornari dobili ime gali jati. Slavenski narod u Istri nije se onda znao ujediti i zato je morao služiti venecijanskoj gospo di. Naše kmete su ta gospođa zvali robovi ili na njihovom jeziku "schiavi" /ščavi/. Venecija je propala 1797 g. poslije čega je Istra došla pod austrijsku vlast i narod opet nije imao svoja prava. U to vrijeme borili su se za dobro naroda naj bolji hrvatski sinovi. Među njima su bili poznati: biskup Juraj Dobrila i doktor Matko Laginja. Ali najteže je bilo našem narodu pod Italijom, koja ga je htjela uništiti. Svaka država koja želi da uništi druge narode mora propasti. Tako je propala i fašistička Italija. I mi smo se složno digli proti nje i zato ćemo sada, poslije više od dvanajst stotina godina opet biti slobodni. Svi pošteni ljudi u Istri bore se sada da bi mogli živjeti slobodni u svojoj hrvatskoj i jugoslovenskoj domovini. Za tu pravednu stvar skupa s nama pošli su u borbu i mnogi pošteni Talijani. Nas vodi najveći čovjek naše povijesti naš mili Tito i zato nas ne može više nitko pobjediti.

nastavili svoje obrazovanje na srednjoškolskoj razini) te prihvaćanje tadašnje urbane hrvatsko-srpske “kvalitetnije” verzije u svakodnevnoj neformalnoj komunikaciji. Istodobno zbog poteškoća s ovladavanjem standardnim jezikom kod određenih se učenika javio strah od jezika i javnog nastupa uopće. Tek se 60-ih i 70-ih godina pojavom sustavnih metodičkih nastojanja za pristupom zavičajnoj tematici, a i jeziku, pod okriljem Tone Peruška postupno otvara mogućnost baštinjenja zavičajnog idioma u odgojno-obrazovnim ustanovama (Benjak i Ljubešić 2013). Treba reći i da je prava implementacija i razbijanje mita o manjoj vrijednosti dijalekta u odnosu na standardni jezik zaživjela tek uspostavom samostalne Republike Hrvatske. Tek tada se novim nastavnim planovima i programima konačno riješila i ta važna bitka hrvatskoga jezika, koji uz standardni jezik prihvaća i njeguje sva svoja narječja, sve svoje dijalekte i zavičajne idiome.

E-BORBA ILI BORBA ZA OČUVANJE TRADICIONALNE PISMENOSTI

Iako je s jedne strane višestoljetna borba za očuvanjem hrvatskoga jezika u Istri završena, na nekom se drugom planu pojavila nova, ona u kojoj hrvatski jezik mora naći svoj položaj u suvremenim okolnostima, ponajprije u odnosu prema globalnom jeziku (danas engleskom, sutra možda nekom drugom), ali i jeziku medija koji sve više mladim naraštajima nudi jednostavnije načine komunikacije. S tim je izazovima hrvatski jezik ozbiljno suočen već danas, a jedino je sustavnim djelovanjem kroatističke znanosti i njezine posebne grane metodike hrvatskoga jezika moguće ponuditi odgovore kako u novim okolnostima pristupiti hrvatskom jeziku kao ključnoj sastavnici nacionalnog identiteta. Hrvatski jezik u školama Istarske županije danas njeguje sva iskustva koja je stekao snažno se boreći u svim četirima opisanim borbama tijekom posljednjih nešto više od stotinu godina. U suvremenom jezičnom suživotu, na poluotoku sa Statutom zajamčenim pravom na dvojezičnost (hrvatsku i talijansku) i u svakodnevnim doticajima s brojnim svjetskim jezicima, hrvatski jezik čuva svoj nacionalni identitet i interkulturalno pristupa svim drugim jezicima, pazeći pritom da se čuva istarska čakavska zavičajnost, uvedena u istarske škole projektom Zavičajne nastave Istarske županije, i baštini pisani i usmeni trag hrvatske riječi.

Prosvjetni odjel obl. NOO-a za Istru, Početnica, 1944.

Prema metodici nastave hrvatskog jezika i književnosti

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.24](https://doi.org/10.17234/9789533793467.24)

ANA ĆAVAR

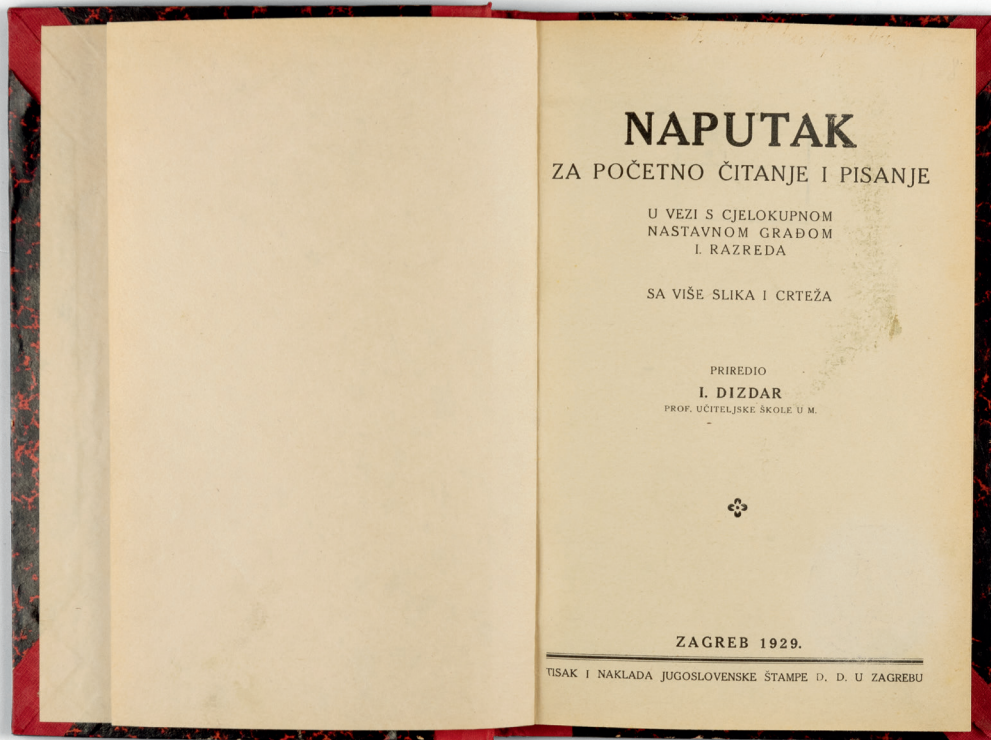
U prvoj polovici 20. stoljeća razvoj metodičke teorije nastavlja se na temeljima postavljenim u prethodnom stoljeću, koje završava izdvajanjem i opisivanjem metoda poučavanja svojstvenih različitim nastavnim predmetima u trećem svesku Basaričekove *Pedagogije*. U prvim dvama desetljećima 20. stoljeća to je i dalje najutjecajniji osnovnoškolski metodički udžbenik, s tim da izlazi s ponešto izmijenjenim naslovom *Posebna nauka o obuci*.

Iako nastojanja devetnaestostoljetne prosvjetne politike dovode do znatnijeg smanjenja nepismenosti, ona je i dalje izražena, a udio stanovništva izvan obuhvata odgojno-obrazovnih institucija velik. U Banskoj Hrvatskoj početkom 20. stoljeća pismeno je oko 50%, a u Dalmaciji tek oko 30% stanovništva (Župan 2016). Zbog toga je i u prvoj polovici 20. stoljeća prosvjetna politika još uvijek snažno usmjerena na daljnje širenje mreže škola, osobito nižih pučkih škola. Osnovnoškolske institucije i zakonska regulativa uspostavljeni u drugoj polovici 19. stoljeća neće se znatnije mijenjati ni u zajedničkoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca. Naime uspostavljanje zajedničke prosvjetne politike u Kraljevini SHS bilo je prilično složeno zbog teškoća u ujednačavanju međusobno različitih obrazovnih tradicija, školskih sustava i nastavnih planova i programa u južnoslavenskim pokrajinama koje su se od 1918. našle unutar istih državnih granica (Maričić 2006). Novi

*Jezik nije
okamenina. On nije
skup pravila. Nije,
dakle, gramatika.
Jezik je djelovanje,
činjenje, stvaranje.*

S. Ljubunčić, *Materinski jezik u našim narodnim školama*, 1933.

školski zakon, planovi i programi izglasani su tek potkraj 20-ih godina. Za razvoj metodike hrvatskog jezika i književnosti te su godine važne jer se tada objavljuju prve monografije o poučavanju materinskog jezika. U to je vrijeme metodika još uvijek sastavni dio pedagogije, odnosno didaktike, pa su autori metodičkih udžbenika i priručnika i dalje pedagozi. Donošenje nove zakonske regulative izmijenilo je status hrvatskog jezika kao nastavnog

📖 I. Dizdar, *Naputak za početno čitanje i pisanje*, Zagreb, 1929.

predmeta koji postaje “jezgrom obuke u sistemu narodne škole” (Demarin 1933). Važnost materinskog jezika, ali i ostalih “nacionalnih predmeta” proizlazila je iz “nacionalnosocijalnih razloga” (Isto). Naime prosvjetna je politika Kraljevine Jugoslavije prepoznala u nastavi jezika i književnosti potencijal za “jačanje duha jedinstva”. “[Š]irenje i jačanje duha jedinstva treba po svim školama smatrati kao jednu veoma važnu dužnost, koju dosledno treba vršiti i o kojoj će Ministarstvo prosvete voditi naročito računa [jer] [n]igde se ne može tako lako propagirati jedinstvo nacionalno, duhovno i državno kao kod analiziranja dela naših jugoslavenskih pesnika i književnika, kao što su: Radičević, Jovanović, Mažuranić, Preradović, Vodnik, Prešern i drugi” (*Prosvetni šematizam*, 1932).

Nastavni se predmet po uzoru na službeni jezik u zajedničkoj državi zvao srpsko-hrvatsko-slovenački (usp. Samardžija 2008). Ipak u onodobnim školskim dokumentima česta su kolebanja u nazivu predmeta pa i njegove različite varijante. Česti su i etnopolitički neutralni nazivi jezika i nastavnog predmeta (materinski, narodni, državni, naš i sl.), a nalazimo ih i u literaturi, uključujući udžbenike i metodičke priručnike. Najznačajniji su doprinos metodici hrvatskog jezika 30-ih godina 20. stoljeća monografije *Materinji jezik u savremenoj školi. Teorija i praksa* Josipa Demarina *Materinski jezik u našim narodnim školama* Saliha

Ljubunčića. Obje su objavljene 1933. godine u Zagrebu.

Premda Demarin u Predgovoru svoje knjige navodi da joj “nije svrha da bude neka metodika jezičke nastave”, u njoj pokriva širok spektar tema o nastavi materinskoga jezika u osnovnoj i srednjoj školi, od cjelokupne svrhe predmeta, lektire, uloge gramatike u nastavi, do važnosti istraživanja i uključivanja kajkavskog i čakavskog narječja u školsku praksu. Teorijska je osnova i Demarinovoj i Ljubunčićevoj knjizi radna škola. Važan je iskorak prema zasebnoj predmetnoj metodici i Ljubunčićeva monografija *Materinski jezik u našim narodnim školama*, koja se smatra “prvim sustavnim udžbenikom metodike hrvatskoga jezika” (Bežen 2003). Neki dijelovi Ljubunčićeve monografije i danas djeluju suvremeno, primjerice jasno istaknuta svijest o učeniku kao najvažnijem čimbeniku nastavnog procesa koji u počecima školovanja tek osvještava jezik kojim se služi, potreba povezivanja metoda poučavanja sa “suštinom jezika” i pregled dotadašnjih nastavnih praksi uz argumentiran kritički osvrt na neke od njih i na stručnu literaturu. Ljubunčić tako zagovara napuštanje podjele na formalne stupnjeve u strukturiranju nastavnog sata ističući potrebu za iznalaženjem “gipkije metode” koja će nastavnicima dati više slobode. Kritizira i pretjeranu usredotočenost nastavnika na sadržaje, tj. prenošenje sadržaja kao primarni cilj nastave.

[P]oznata je stvar da u nas ima učitelja i u osnovnim i u srednjim školama koji su najzadovoljniji kada im učenici odgovaraju onako kako su ih oni naučili. Pojedina vrsta riječi ili što drugo iz gramatike ima se samo onako zabilježiti i definirati kako je to učitelj rekao. Ako je to isto drukčije, slobodnije i samostalnije rečeno, onda ne valja. Tako se govori i o pojedinim piscima, o njihovim djelima ili o pojedinim povijesnim književnim zbivanjima. U osnovnim školama uče se rečenice od jedne, dvije, tri riječi, pa se to govori i piše. Sastavljaju se čitani članci i pismeni sastavci o pojedinim predmetima ili događajima tako da svaka rečenica ima, recimo, tri riječi, i onda se to govori i piše, usmeno i pismeno vježba. Ima ih koji to tako čine da učenici gledaju kako učitelj piše, paze na njegove pokrete, pa onda tri puta prepisuju da bi tako stvorili pismeni oblik u koji može stati svaki sadržaj. Zašto sve to? Zato da učenik nauči govoriti i pisati...

—
S. Ljubunčić, *Materinski jezik u našim narodnim školama*, 1933.

I Demarin i Ljubunčić u svojim se monografijama ne bave više samo osnovnoškolskom već i srednjoškolskom nastavom Hrvatskoga jezika. Naime postupno povećanje broja pismenih stanovnika u 20. stoljeću otvorilo je više prostora da se prosvjetnim razvojnim strategijama u većoj mjeri obuhvati i srednjoškolsko obrazovanje. Učenje čitanja i pisanja i dalje je razmjerno česta tema priručnika koji se objavljuju uz početnice. Ilija Dizdar primjerice 1929. objavljuje *Naputak za početno čitanje i pisanje*, a Zlatko Špoljar 1933. *Rukovođ za početnicu*. U usporedbi s devetnaestostoljetnim "uporabnicima" noviji su priručnici teorijski rasterećeniji jer ne donose više iscrpne pregleda različitih metoda poučavanja čitanja. Istodobno praktični je aspekt u njima razrađeniji pa priručnici donose i nacrt rada u razredu – svojevrsni prijedlog izvedbenog plana prema konkretnim početnicama koje prate – uz dodatne vježbe i zadatke.

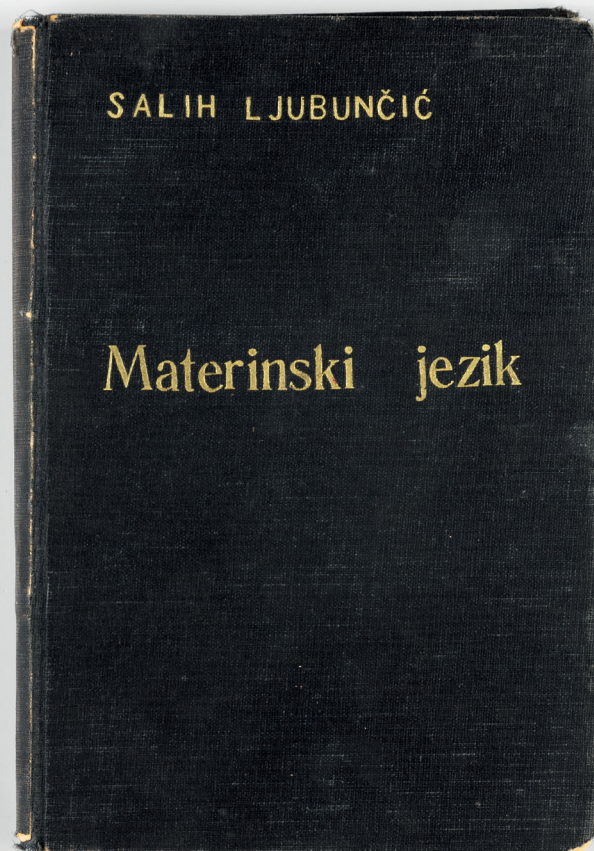
Pedagoški časopisi i u prvoj polovici 20. stoljeća i dalje su važan dio nastavničkog obrazovanja i uopće razvoja nastavničke struke. Ulogu koju u osnovnoškolskoj nastavi i u prvoj polovici 20. stoljeća ima *Napredak* u srednjoškolskoj

će nastaviti imati *Nastavni vjesnik*, koji počinje izlaziti 1892. godine. Ipak, za razliku od *Naprethka*, u kojemu se radovi o hrvatskom kao nastavnom predmetu više bave načini- ma poučavanja i unaprijeđenjem školske nastavne prakse, u *Nastavnom vjesniku* takvih je radova o Hrvatskom ma- nje. Kako se primjećuje u literaturi, ondje "prevladavaju naučne rasprave o raznim pitanjima i pojavama samog jezika i narodne književnosti", što se objašnjava "nauč- nom metodom kojom se [srednjoškolski] učitelji služe u svom školskom radu" (Ljubunčić 1933). No od 20-ih se go- dina i u *Nastavnom vjesniku* počinju u većoj mjeri objavlji- vati i metodički radovi poput onog Vlade Petza "Narodni jezik i književnost u srednjim školama" (1923) ili Josipa Demarina "Prilog metodici književnosti u srednjoj školi: uživanje u dramu i analiza 'Hasanaginice'" (1941-1942). Osim kritičkog osvrta na srednjoškolsku nastavu jezika i književnosti u tim se radovima donose i prijedlozi kako nastavu izmijeniti i osuvremeniti.

U razvoju metodičke teorije 30-e i 40-e godine 20. sto- ljeća znatan su iskorak prema izdvajanju metodike hrvat- skoga jezika u zasebno područje istraživanja. Nakon prvih

📖 J. Demarin, *Maternji jezik u savremenoj školi. Teorija i praksa*, Zagreb, 1933.

📖 S. Ljubunčić, *Materinski jezik u našim narodnim školama*, Zagreb, 1933.

monografija posvećenih i srednjoškolskoj nastavi metodika i didaktika hrvatskoga jezika postaju dijelom sveučilišne nastave. Naime u akademskoj godini 1943/1944. Vlado Petz u sklopu pedagoškog seminara na Filozofskom fakultetu u Zagrebu počinje predavati kolegije Metodika materinskoga jezika i Didaktika materinskoga jezika (*Sveučilišne oblasti i red predavanja u Hrvatskom sveučilištu u Zagrebu u zimskom i ljetnom poljeću 1943/44*). Tim dvama kolegijima počinje stručno metodičko obrazovanje nastavnika hrvatskoga jezika na Sveučilištu u Zagrebu koje će se 50-ih godina 20. stoljeća nastaviti, ali tada kao dio studija hrvatskog jezika i književnosti, kada metodiku počinju predavati Ivan Brabec, a zatim i Novak Novaković i Tvrtko Čubelić (v. ovdje V. Pandžić). Uvođenje metodike i didaktike nastave hrvatskoga jezika na Filozofski fakultet u Zagrebu važan je pomak prema fakultetskom obrazovanju učitelja i nastavnika Hrvatskoga jezika. 60-ih se godina 20. stoljeća na temelju *Zakona o pedagoškim akademijama* (1960) najprije uvodi zasebno obrazovanje nastavnika razredne i predmetne nastave u osnovnoj školi, da bi se 70-ih godina školovanje predmetnih nastavnika podiglo

na četverogodišnju fakultetsku razinu (Batinić i Gaćina Škalamera 2009). Stotinjak godina od stupanja na snagu prvog hrvatskog školskog zakona objedinjeno je tako obrazovanje predmetnih osnovnoškolskih i srednjoškolskih nastavnika Hrvatskoga jezika u sklopu jedinstvenog studija. Do osnivanja Više pedagoške škole 1919. učiteljske su škole obrazovale učitelje razredne nastave, a oni su radom u nastavi i polaganjem ispita naknadno mogli steći kvalifikacije za rad u višim pučkim i građanskim školama. Obrazovanje srednjoškolskih nastavnika Hrvatskog jezika bilo je odvojeno i vezano uz studij slavenske filologije, poslije jugoslavistike. Tek je izdvajanje metodike hrvatskog jezika u zasebno istraživačko područje 60-ih godina 20. stoljeća – utemeljeno u odgojno-obrazovnim znanostima, ali i u matičnoj struci – stvorilo nužne preduvjete zajedničkom obrazovanju učitelja i nastavnika Hrvatskog jezika kakvo u okviru studija hrvatskoga jezika i književnosti postoji od 1970-ih godina do današnjih dana.

Broj 44.
1920/20

SHS Svjedodžba

ženskog preparandija u Dubrovniku.

Gospođica *Radman Marija iz Janjine*
u *Dalmaciji* rođena na *11. kolovoza* 1904.
rimokatoličke vjere, pitomica *prvoga* tečaja
ženskog preparandija u Dubrovniku, zaslužila je u *prvom* semestru
školske godine 1919/20 ove ocjene:

Čudoredno ponašanje	<i>pohvalno</i>
Marljivost	<i>postojana</i>
Obavezni nastavni predmeti:	
Nauka vjere	<i>povoljno</i>
Pedagogika ()	<i>povoljno</i>
Posebna metodika i praktične vježbe	<i>povoljno</i>
Hrvatski ili srpski nastavni jezik	<i>dostatno</i>
Zemljopis	<i>dostatno</i>
Povijest	<i>dostatno</i>
Aritmetika i mjerstveni oblici	<i>dostatno</i>
Prirodopis	<i>dostatno</i>
Somatologija i čovječja higijena	<i>dostatno</i>
Fizika	<i>dostatno</i>
Kaligrafija	<i>povoljno</i>
Crtanje prostom rukom	<i>pohvalno</i>
Pjevanje	<i>povoljno</i>
Ženske ručne radnje	<i>pohvalno</i>
Gimnastika	<i>povoljno</i>
Neobavezni nastavni predmeti:	
Italijanski jezik	<i>dostatno</i>
Francuski jezik	<i>dostatno</i>
Pouka u violinu	<i>povoljno</i>
Spoljašnjost pismenih radnja	<i>prijatna</i>
Broj sati što je izostala iz škole: opravdanih <i>34</i> neopravdanih <i>—</i>	
Stipendij: <i>—</i>	

U Dubrovniku, na *14. veljače* 1920.

Glavni tečaj: *Miroslav Juretić*

OCJENE: Čudoredno ponašanje: 1. pohvalno 2. povoljno 3. primjereno 4. manje primjereno 5. neprimjereno
za marljivost: 1. postojana 2. dovoljno 3. dostatno 4. nestatno 5. slabo
za napredak: 1. odlično 2. pohvalno 3. povoljno 4. dostatno 5. nedostatno
za spoljašnjost pism. radnja: 1. veoma prijatna 2. prijatna 3. manje prijatna 4. neprijatna 5. zpuštena

4

2725 ~~444~~
Dr IVO FRANGES — Dr MIROSLAV ŠICEL — DRAGUTIN ROSANDIĆ

PRISTUP KNJIŽEVNOM DJELU

PRIRUČNIK ZA NASTAVNIKE
UZ ČITANKU ZA I RAZRED GIMNAZIJE

iznjeno izdanje

ŠKOLSKA KNJIGARNA

in

ŠKOLSKA KN

*Hrvatski
do osamo-
staljenja
1991.*

Stjepko Težak

Gramatika u osnovnoj školi

ŠKOLSKA KNJIGA – ZAGREB

📖 S. Težak, *Gramatika u osnovnoj školi. Metodičke osnove nastave gramatike hrvatskog ili srpskog jezika u osnovnoj školi*, Zagreb, 1980.

Institucionalizacija metodike

VESNA
BJEDOV

U periodizaciji metodike hrvatskoga jezika mogu se pratiti četiri glavna razdoblja: prvo je razdoblje implicitne metodike, drugo protometodike, zatim slijedi razdoblje iskustvene metodike i posljednje je razdoblje znanstvene metodike. Razdoblje od 1945. do 1991, koje će biti opisano u ovome tekstu, obuhvaća završno razdoblje iskustvene metodike te dio razdoblja znanstvene metodike. Upravo u toj drugoj polovici 20. stoljeća metodika se hrvatskoga jezika razvija kao znanstvena disciplina (Bežen 2002b).

PERSPEKTIVA NAPRETKA HRVATSKOGA ŠKOLSTVA

Početak razdoblja iskustvene metodike seže u 19. stoljeće, a završava razdobljem nakon Drugoga svjetskog rata. U tom se zadnjem razdoblju iskustvene metodike može pratiti borba za autonomiju hrvatskoga jezika (Hrvatsko proljeće, Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga jezika), zatim napredak školstva koji se opaža u povećanju broja učenika i podizanju obveznog obrazovanja s četiriju na osam godina te u širenju mreža visokoškolskih ustanova i fakulteta. U drugoj polovici 20. stoljeća hrvatski se jezik kao predmet oblikovao u pet sadržajnih cjelina: početno čitanje i pisanje, jezik u užem smislu, odnosno gramatika, izražavanje, književnost i medijska kultura. U skladu s navedenim cjelinama nastavnoga predmeta razvila su se i dva tipa udžbenika hrvatskoga jezika. To su s jedne strane čitanke, odnosno udžbenici za

književnost, čijim su dijelom bili i sadržaji medijske kulture, i s druge strane jezični udžbenici, koji su obuhvaćali i sadržaje jezičnoga izražavanja i stilistiku (Bežen 2002b). Upravo se jezičnoj kulturi i izdavanju udžbenika posvetila velika pozornost u tom poslijeratnom razdoblju u kojemu je obnova obuhvatila i opismenjavanje.

PERSPEKTIVA UDŽBENIKA ZA HRVATSKI JEZIK

U udžbeničkoj produkciji ovoga razdoblja počinju se pojavljivati tzv. razgranati udžbenici, što znači više samostalnih izdanja udžbenika za isti predmet te priručnici. Objavljuju se posebni udžbenici za književnost, tj. čitanke, i posebni udžbenici za jezik, a objavljivanje zasebnih udžbenika za sve razrede osnovne škole postaje standardom. U srednjim se školama 50-ih i 60-ih godina 20. stoljeća jezik učio uglavnom iz školskih gramatika. Šezdesetih se godina pojavljuju udžbenici književnosti u kojima je razvidna afirmacija sasvim nove koncepcije. Stoga se njihova pojava drži važnim metodičkim doprinosom. Pod utjecajem teorije interpretacije uvodi se metodički instrumentarij koji usmjerava učenika i nastavnika u interpretaciji književnih djela. Vodeći su autori tih udžbenika u višim razredima osnovne škole Zvonimir Diklić, Ante Bežen, Joža Skok i Ivo Zalar, a među srednjoškolskim udžbenicima važno mjesto pripada čitanci za 1. razred gimnazije (1962) autora Ive Frangeša, Miroslava Šicela i Dragutina Rosandića,

[I] u ovom se nacrtu, kao i u starijim programima, neke stvari navode točno i precizno: treba analizirati te i te pjesme, tih i tih pjesnika. Ne ostavlja se nikakav izbor onome koji predaje. Sve je precizirano. A mogli bismo se upitati: zašto od Držića baš pjesma Djevojka je podranila? Ili zašto baš Pitanje od Preradovića, a ne neka druga pjesma? Meni to nije sasvim jasno.

Naravno, kad bih predavao, ne bih se držao striktno programa, nego bih od Preradovića ili kojeg drugog pjesnika izabrao ono što mislim da najbolje odgovara đacima kojima predajem, i meni.

Mislim da u programu treba navesti što širi izbor, i ostaviti slobodu nastavnicima da unutar njega biraju. To bi načelo po mom sudu moralo vrijediti za svaku umjetnost.

—
M. Franičević, Mjesto i položaj hrvatske književnosti u nastavnim programima za škole drugog stupnja i za gimnazije. Rasprava, 1971.

koja zbog napuštanja ustaljene hrestomatijske strukture predstavlja prekretnicu u udžbeničkoj literaturi. I udžbenici jezika ovoga razdoblja doživljavaju promjenu. Njihova je oblikovanost pod utjecajem strukturalizma, što se očituje u udžbenicima hrvatskoga jezika za osnovnu školu čiji su autori Stjepko Težak i Dragutin Brigljević te u srednjoškolskim udžbenicima koje objavljuju Dragutin Rosandić i Josip Silić (Bežen 2002b).

PERSPEKTIVA TEORIJSKIH OPISA METODIČKIH PITANJA

Za ovo je razdoblje razvoja metodike važno istaknuti da su se metodičari bavili teorijskim opisom i sistematizacijom metodičkih pitanja o čitanju i pisanju u osnovnoj

školi, stoga se pojavljuju i sljedeća izdanja: priručnik *Pisanje u osnovnoj školi* (1947) Jurja Potočnjaka, *Govorne i pismene vježbe u nastavi materinskoga jezika* (1951) Radoslava Poljanca, *Metodika* (1952) koju je uredio Pero Šimleša te *Metodika elementarne nastave* (1957) urednika Pere Šimleše, u kojoj su Pero Šimleša, Mate Demarin i Viktor Cvitan pisali o metodici nastave hrvatskoga jezika.

U to vrijeme pojavljuje se *Materinski jezik u obaveznoj školi* (1961) Tone Peruška. Riječ je o metodičkoj knjizi u kojoj autor temeljito razlaže teorijske osnove početnoga učenja hrvatskoga jezika.

Važna metodička djela ovoga razdoblja pripadaju Dragutinu Rosandiću (*Pismene vježbe*, 1974; *Metodika književnog odgoja i obrazovanja*, 1986) i Stjepku Težaku (*Interpretacija bajke*, 1969; *Literarne, recitatorske*

✎ S. Težak, *Govorne vježbe u nastavi hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, ¹1990.

✎ D. Rosandić, *Književnost u osnovnoj školi. Metodičke osnove za interpretaciju umjetničke književnosti (poezije, proze i drame) i narodne književnosti*, Zagreb, ²1978.

✎ Z. Diklić, *Književni lik u nastavi. Metodičke osnove za interpretaciju književnog lika*, Zagreb, 1978.

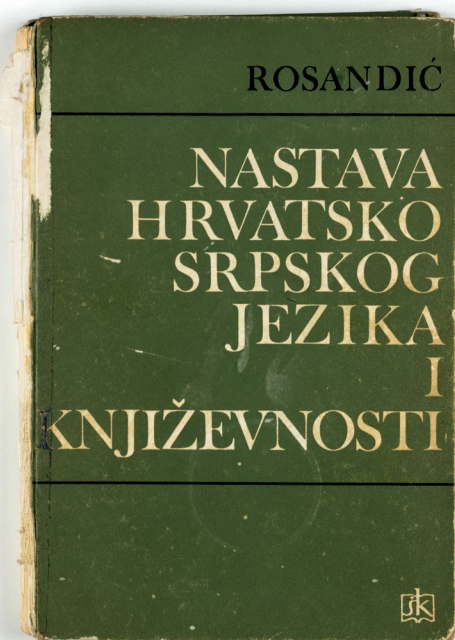
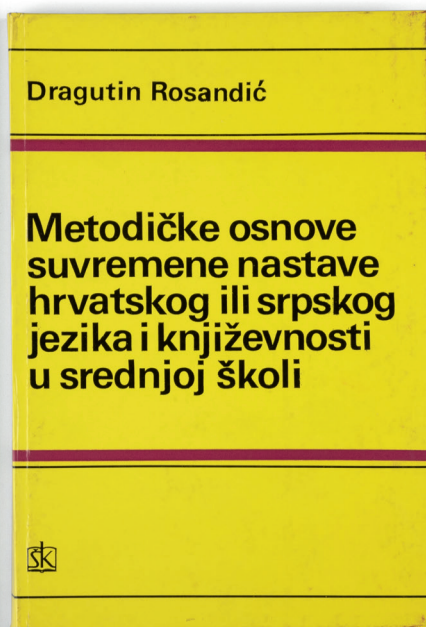
i srodne družine, 1971; *Prilozi interpretaciji lirske pjesme*, 1977; *Govorne vježbe*, 1979; *Gramatika u osnovnoj školi*, 1980). Osim navedenih autora svakako valja istaknuti i Antu Bežena, koji je u svom djelu *Znanstveni sustav metodike književnog odgoja i obrazovanja* (1989) elaborirao znanstvenu paradigmu metodike hrvatskoga jezika. Pojavom prvoga metodičkog časopisa *Suvremena metodika nastave hrvatskosrpskoga jezika i književnosti* (1976), koji 1990. mijenja naziv u *Suvremena metodika nastave hrvatskoga jezika i književnosti*, promiču se nove ideje o nastavi hrvatskoga jezika i objavljuju rezultati različitih znanstvenih istraživanja i iskustva u drugim zemljama. Časopisnoj produkciji ovoga razdoblja pripada i časopis *Hrvatski u školi* (Bežen 2002b).

SVEUČILIŠNA PERSPEKTIVA METODIKE

Sredinom 20. stoljeća metodika se formalno etablarala kao znanstvena i sveučilišna disciplina, a to znači da se od akademske godine 1950/1951. ponovno izvodi kao kolegij na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, no ovoga puta na današnjem Odsjeku za kroatistiku (usp. Marković 2021). Metodika je imala status sporednoga predmeta, a prvim predavačima bili su profesori čiji primarni znanstveni interes nije bila metodika. Primjerice među prvim nastavnicima metodike bili su Tvrtko Čubelić, koji se bavio narodnom književnosti, i Ivan Brabec, čije je

područje znanstvenoga zanimanja i bavljenja bilo jezikoslovlje. Jedini koji se temeljitije bavio metodikom u to vrijeme i predavao taj predmet bio je Novak Novaković. Međutim bez obzira na to što se prvi poučavatelji metodike nisu primarno bavili metodikom, značajno je bilo to što su se metodikom počeli bavili stručnjaci matičnih znanosti, a ne ostalih supstratnih disciplina, ponajprije pedagogije i didaktike.

Stalnim voditeljem kolegija Metodika hrvatskoga jezika 1964. postaje Dragutin Rosandić, koji je deset godina kasnije (1974) osnovao Katedru za metodiku hrvatskoga jezika i književnosti. Zajedno sa Stjepkom Težakom, koji se katedri pridružio nešto kasnije, postaje utemeljiteljem znanstvene metodike hrvatskoga jezika. Osim utemeljiteljima Rosandić i Težak drže se najvećim imenima metodike hrvatskoga jezika i književnosti, a njihova djela i danas predstavljaju kapitalan prinos metodici i njezinu razvoju. Uz njih na Katedri su nastavu izvodili i Vlado Pandžić te vanjski suradnik Zvonimir Diklić (Bežen 2002b). Prva samostalna metodička katedra na zagrebačkom sveučilištu, ali i u Hrvatskoj uopće, bila je velikim i snažnim poticajem daljnjem razvoju metodike kao znanstvene discipline, što je rezultiralo osnivanjem poslijediplomskih studija (krajem 70-ih godina 20. stoljeća), magistarskih i doktorskih, te znatnim brojem magistara i doktora iz područja metodike hrvatskoga jezika (Bežen 2008).

1 D. Rosandić, *Nastava hrvatskosrpskog jezika i književnosti*, Zagreb, 1968.

2 D. Rosandić *Metodičke osnove suvremene nastave hrvatskog ili srpskog jezika i književnosti u srednjoj školi*, Zagreb, 1974.

Bilo je govora i o tome kako nastavnici hrvatskog jezika i književnosti predaju svoj predmet. Ocjene su bile oštre, previše uopćene i uopće pretjerane. Predstavница učenika srednje škole izjavljuje da nastavnici srednjih škola ne znaju što je hrvatski jezik i hrvatska književnost. Takva je ocjena proizvoljna i neprihvatljiva. Obrazovanju srednjoškolskih nastavnika jezika i književnosti treba posvetiti dostojnu pažnju. Nastavu na sveučilišnoj razini treba prilagoditi zahtjevima srednjoškolske nastave, tj. treba oblikovati takva stručnjaka koji će moći suvereno obrazovati i odgajati mladi naraštaj. Međutim, nastavniku treba dati i odgovarajući društveni ugled!

—
D. Rosandić, *Mjesto i položaj hrvatske književnosti u nastavnim programima za škole drugog stupnja i za gimnazije*. Rasprava, 1971.

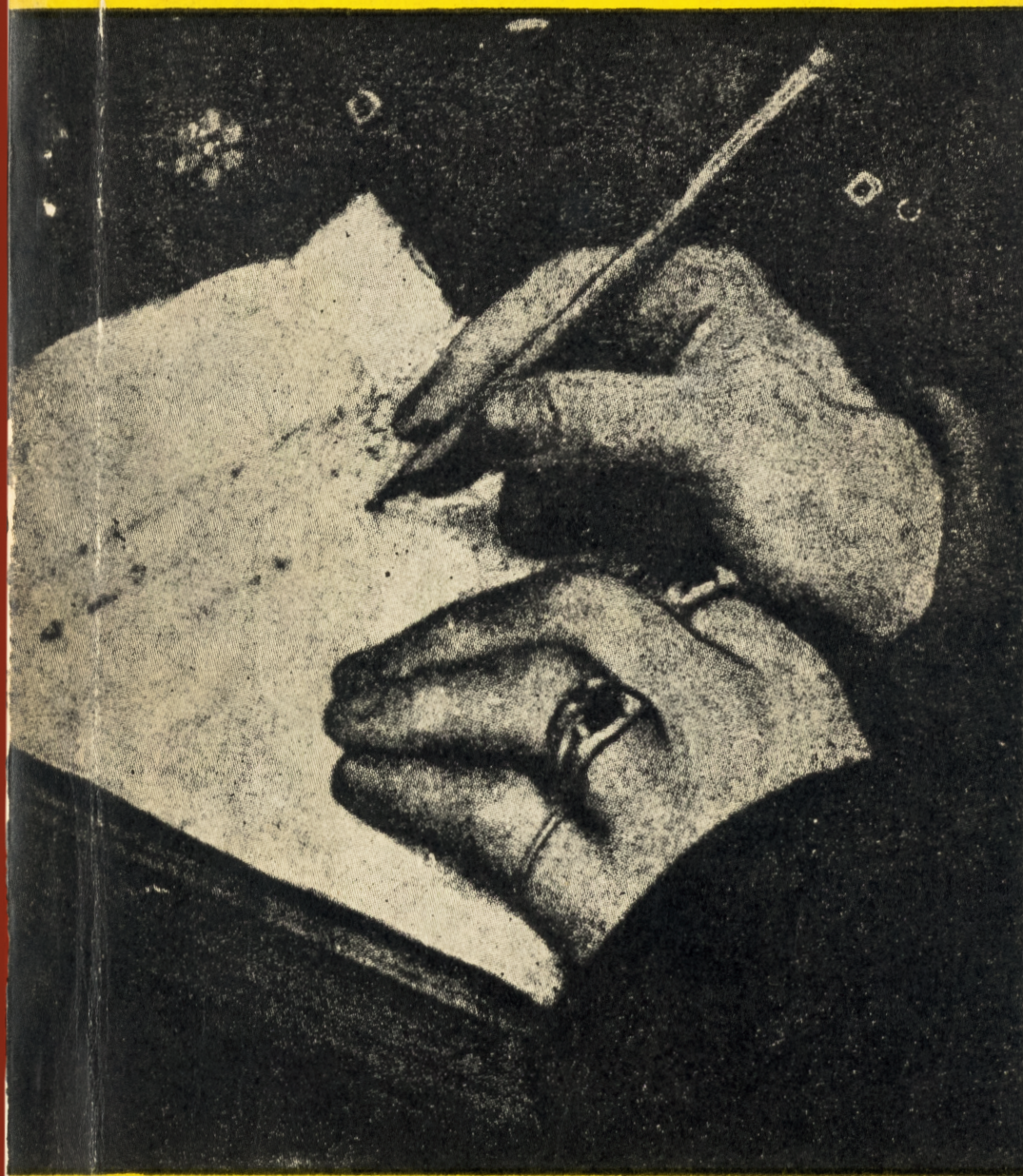
ZAGREBAČKA METODIČKA ŠKOLA

S obzirom na zajedničko obilježje objelodanjenih izdanja i nastavne prakse metodičara toga razdoblja — teorije interpretacije i lingvističkog strukturalizma — javlja se pojam Zagrebačke metodičke škole, koji postaje identifikacijskom oznakom, iako nikada nije institucionalno formaliziran (Bežen 2002b). Metodička znanost dobiva svoj puni zamah znanstvenim pristupom i obradom mnogih metodičkih tema i njihovim objavljivanjem u različitim metodičkim monografijama i studijama.

DALJNJE PERSPEKTIVE METODIKE

Za razvoj metodike hrvatskoga jezika toga razdoblja važno je i metodičko savjetovanje Metodika u sustavu znanosti i obrazovanja, održano 1985, koje čini prekretnicu prema razvoju metodika kao samostalnih znanstvenih disciplina. Sa savjetovanja je objavljen i istoimeni zbornik, koji je obuhvatio 35 metodičkih radova i čijim je urednikom bio Ante Bežen. Godinu dana kasnije, 1986, metodičari su se organizirali na sveučilišnoj razini u Sekciju za metodike pri Klubu sveučilišnih nastavnika.

F R A N G E Š — Š I C E L — R O S A N D I Ć

PRISTUP KNJIŽEVNOM DJELU
PRIRUČNIK ZA NASTAVNIKE
UZ ČITANKU ZA PRVI RAZRED GIMNAZIJE

👉 I. Frangeš, M. Šicel, D. Rosandić, *Pristup književnom djelu. Priručnik za nastavnike uz čitanku za prvi razred gimnazije*, 1964.

Nastavni jezik i ime predmeta u školama (1945-1990)

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.26](https://doi.org/10.17234/9789533793467.26)

KREŠIMIR
MIĆANOVIĆ

Od 1945. do sredine 1950-ih u hrvatskom školstvu službeni je naziv jezika *hrvatski ili srpski*. Točnije rečeno, u tom je razdoblju transformaciju obveznog četverogodišnjeg školovanja u osmogodišnje pratilo donošenje niza nastavnih planova i programa (Koren 2012), a u svim tim brojnim osnovnoškolskim nastavnim planovima i programima, kojima treba pribrojiti i one gimnazijske, u imenu nastavnog predmeta naziv je jezika *hrvatski ili srpski*. Takvo je imenovanje nastavnog predmeta u poslijeratnom razdoblju — u Federalnoj Hrvatskoj, odnosno u Narodnoj Republici Hrvatskoj (od veljače 1946. godine), koja je jedna od šest republika Federativne Narodne Republike Jugoslavije — podudarno s nastavnim planom i programom za osnovne škole i za gimnazije Odjela narodne prosvjete ZAVNOH-a donesenim u drugoj polovici ratne 1944. godine, u kojima se predmet imenuje — Hrvatski ili srpski jezik.

Nakon što je u prosincu 1954. na sastanku hrvatskih i srpskih jezikoslovaca i književnika u Novom Sadu zaključeno među ostalim da je u nazivu jezika nužno u službenoj upotrebi “istaći oba njegova dela”, lingvonimi *srpskohrvatski* i *hrvatskosrpski*, koji se navode u novosadskim zaključcima, stekli su postupno *de facto* status službenog naziva jezika (Mićanović 2021). U Hrvatskoj se *hrvatskosrpski* proširio u drugoj polovici 1950-ih na račun naziva *hrvatski (književni) jezik*, *hrvatski ili srpski*, a sve do kasnih 1960-ih uživao je kanonski status. U hrvatskom školstvu promjena naziva jezika, pa tako i imena nastavnog predmeta, provedena je u sklopu reforme školstva

koja je dovršena koncem 1950-ih. Na temelju *Općeg zakona o školstvu* (1958) uvedena je u Jugoslaviji jedinstvena osmogodišnja osnovna škola, a gimnazija je postala četverogodišnja srednja škola. U Hrvatskoj su od školske godine 1958/1959. sve osnovne škole zaključno do petog razreda počele raditi po prijedlogu novog plana i programa u kojemu je predmet imenovan Materinski jezik zamijenio dotadašnji Hrvatski ili srpski (*Osnovna škola. Programatska struktura*, 1958). Republički zakoni o osnovnom školstvu i gimnazijama doneseni su 1959. godine, a potom su izrađeni i novi nastavni planovi i programi po kojima se počelo raditi školske godine 1960/1961. (Koren 2012). Savjet za prosvjetu NR Hrvatske na samu kraju 1959. donio je nastavni plan i program osnovne škole prema kojemu se od 1. do 8. razreda uči Materinski jezik (*Osnovna škola. Odgojno-obrazovna struktura*, 1960), a u srpnju 1960. donio je nastavni plan i program za gimnazije prema kojemu gimnazijalci imaju isti predmet s novim imenom i s izmijenjenim nazivom jezika: namjesto Hrvatski ili srpski jezik — Hrvatskosrpski jezik s književnošću (*Nastavni plan i program za gimnaziju*, 1960). U osnovnom školstvu nije se dugo zadržao Materinski jezik. Taj predmet, nakon što su polovicom 1964. odobrene izmjene nastavnog plana i nova redakcija programa osnovne škole, postaje Hrvatskosrpski jezik (*Osnovna škola — odgojno-obrazovna struktura*, 1964). Naziv *hrvatskosrpski* kodificiran je školskim zakonima donesenim 1959. godine, kada je utvrđeno da nastava u osnovnim školama “vrši se na hrvatskosrpskom jeziku”

Podsjetio bih da su još prije svega nekoliko godina bili vrlo glasni i autoritativni zahtjevi koji su išli za tim da se unificiraju školski programi, da se objavljuju zajednički udžbenici, brišu razlike u terminologiji, pa i u jeziku. Trebalo je — i ne tako davno — imati izuzetne hrabrosti da bi se sačuvalo čak i sadašnje stanje. Možda to ovoga trenutka zvuči nevjerojatno, ali to je nepobitna istina. Deklaracija o jeziku izazvala je poznate protureakcije. Moralo je proći stanovito vrijeme kako bi se normalno mogli nastaviti započeti razgovori o jeziku, književnosti, povijesti, o odgoju u cjelini.

—
A. Marin, *Mjesto i položaj hrvatske književnosti u nastavnim programima za škole drugog stupnja i za gimnazije. Rasprava, 1971.*

(*Zakon o osnovnoj školi*, 1959, čl. 33), u gimnazijama “održava se na hrvatskosrpskom jeziku” (*Zakon o gimnazijama*, 1959, čl. 8). Odredba o *hrvatskosrpskom* nastavnom jeziku potvrđena je i u zakonima donesenim sredinom 1960-ih (*Zakon o osnovnoj školi*, 1964, čl. 34; *Zakon o gimnazijama*, 1965, čl. 8).

Problematika naziva jezika, odnosno imena školskog predmeta, aktualizirana je s početka 1970-ih u javnoj raspravi o novim nastavnim planovima i programima za osnovnu i srednju školu, što je pak neodvojivo od šireg jezičnopolitičkog konteksta, odnosno od cjeline polemika i rasprava o jeziku vođenih u razdoblju od Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika (1967) do donošenja ustavnih amandmana na Ustav SR Hrvatske (1972).

Prosvjetna vlast odluku u vezi s nazivom jezika u školstvu vezivala je uz tada aktualne ustavne promjene koje će, kako je objašnjavao sekretar (ministar) za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu u proljeće 1971. godine, kada se već intenzivno radi na izradi novih nastavnih programa za osnovnu i srednju školu, omogućiti “da svaka socijalistička republika svojim ustavom regulira pitanje imena i upotrebe svog jezika”, što znači da će nova ustavna jezična odredba — prihvaćeno “rješenje u Ustavu Hrvatske, a realno je očekivati promjenu” — biti primijenjena “i u službenim dokumentima” (Djetelić 1971). Neovisno o proceduri donošenja amandmana na Ustav SR Hrvatske prvi korak u promjeni naziva jezika, može se reći, učinjen je u srpnju 1971. donošenjem *Zakona o srednjem obrazovanju*, kojim

prestaje važiti *Zakon o gimnazijama* (1965). U novom se zakonu nastavni jezik naziva — *hrvatski književni jezik* (čl. 11, st. 1).

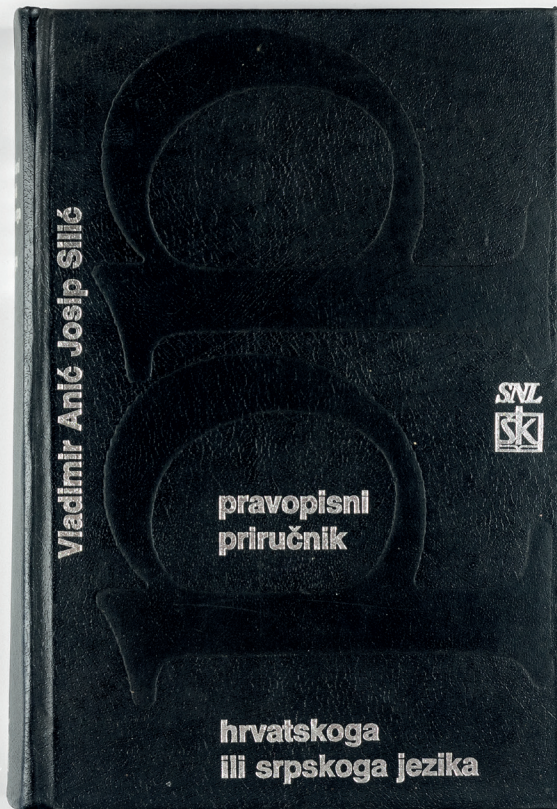
O nazivu jezika u osnovnim školama Pedagoški savjet Hrvatske, tijelo mjerodavno za donošenje nastavnih planova i programa, raspravljao je tijekom 1971. Koncem travnja odlučivao je o prijedlogu Hrvatskoga filološkog društva da se u školama jezik naziva *hrvatski*, a ne *hrvatskosrpski*, a u listopadu raspravljajući o prijedlogu općeg i nastavnog plana za osnovnu školu, Savjet je osnažio svoju travanjku odluku “da se dosadašnji naziv nastavnog predmeta hrvatskosrpski jezik zove hrvatski jezik”, a istodobno je odlučeno i da “Srbi u Hrvatskoj predlože naziv tog predmeta” (*Vjesnik*, 1971). Međutim ta listopadska odluka nije imala nikakva učinka na promjenu imena predmeta, tj. naziva jezika, a u konačnici Pedagoški savjet Hrvatske koncem siječnja 1972. povukao je svoju odluku.

Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu u siječnju 1972. predlagao je da se u posebnoj točki xvi. amandmana utvrdi da se nastava u školama izvodi na *hrvatskom književnom jeziku*, a da se nastavni predmet zove Hrvatski ili srpski, što bi se reguliralo novim nastavnim planovima i programima. Početkom veljače 1972. utvrđen je konačan nacrt ustavnih amandmana, a koncem veljače proglašeni su Ustavni amandmani I. do xxxvi. na Ustav SR Hrvatske. U xvi. amandman nije ugrađen prijedlog Republičkog sekretarijata, što znači da u konačnici ustavnim tekstom nije određeno na kojem se jeziku izvodi nastava u hrvatskom školstvu. Među

[Rasprava o školskim programima] je zapravo rasprava o Ustavu i amandmanima. Nemojmo se zavaravati, mi se sad nalazimo na području rasprave o amandmanima. Škola je po definiciji malo konzervativna, jer je to logika stvari. Konzervativna je u istom smislu i gramatika, odnosno gramatička norma — to svi dobro znademo iz prakse. Kad nešto u gramatici normiramo, mi se toga moramo barem neko vrijeme držati.

To je onaj prirodni konzervativizam škole, ali se u taj prirodni konzervativizam škole smjestio jedan drugi, opasni, unitaristički konzervativizam, koji nas tišti dvadeset i pet, odnosno pedeset godina.

I, ono povijesno, što ja vidim u našem skupu, upravo je odgovor na pitanje što ga hrvatska škola dosad nije dala: što je to Hrvat, što je to hrvatski čovjek, što je to hrvatski đak? Naša škola već dvadeset i pet godina proizvodi grbave fizionomije i pognute ličnosti, proizvodi potisnute i frustrirane ljude, koji misle da je Hrvat nešto u najmanju ruku sumnjivo ili nezgodno. To sumnjivo, to nezgodno, proteže se na sve programe, drugovi.

📖 V. Anić, J. Silić, *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1986.

proglašenim amandmanima za jezičnu problematiku ključan je V. amandman, koji je poslije ugrađen u Ustav SR Hrvatske (1974): “U Socijalističkoj Republici Hrvatskoj u javnoj je upotrebi hrvatski književni jezik — standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva hrvatski ili srpski.” Taj amandman ključan je i za rješavanje naziva jezika u osnovnim i srednjim školama. U interpretaciji Republičkog sekretarijata usvajanjem “ustavnog načela”, onako kako je ono oblikovano u V. amandmanu, riješeno je i pitanje “naziva nastavnog predmeta materinski jezik” — Hrvatski ili srpski jezik — a konačnu odluku o tome donio je Prosvjetni savjet Hrvatske na svojim sjednicama 16. i 27. lipnja 1972. prihvativši *Opći i nastavni plan i program za osnovne škole* (*Prosvjetni vjesnik*, 1973).

Republički sekretarijat — i ne čekajući donošenje novog nastavnog plana i programa — početkom svibnja 1972. uputio je okružnicu svim školama i tijelima mjero-davnim za poslove prosvjete o tome da je propisao da se u obrascu svjedodžbe za osnovnu školu u tekućoj školskoj godini izmijeni *hrvatskosrpski jezik* u *hrvatski ili srpski jezik*. O promjeni imena predmeta u obrascima svjedodžbi za sve vrste srednjih škola tada je također upućena

Razvijao se u hrvatskim školama prema hrvatskoj, pa i jugoslavenskoj kulturnoj baštini, odnos koji bih ja s punom sviješću nazvao “jugošovinizmom”. Taj je “jugošovinizam” imao biti utjeha onim jugoslavenskim narodima, a tu prije svega hrvatskom, koji su gubili posebnost i originalnost; u zamjenu im se davala neka široka perspektiva: te bit ćemo veći, te bit ćemo jači, te bit ćemo tako povezani, kao da to čini snagu i jedinstvo Jugoslavije.

—
I. Frangeš, *Mjesto i položaj hrvatske književnosti u nastavnim programima za škole drugog stupnja i za gimnazije*. *Rasprava*, 1971.

posebna okružnica. Uz ostale izmjene imena nastavnih predmeta svugdje je naziv jezika *hrvatskosrpski* promijenjen u *hrvatski ili srpski*.

S osloncem na V. amandman u prosincu 1973. izmijenjen je st. 1. čl. 34. *Zakona o osnovnoj školi* (“Nastava u osnovnim školama izvodi se na hrvatskosrpskom jeziku.”) tako da u *Zakonu o izmjenama Zakona o osnovnoj školi* (1973, čl. 18) stoji: “Nastava u osnovnoj školi izvodi se na hrvatskom književnom jeziku — standardnom obliku narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva hrvatski ili srpski.”

Ime nastavnog predmeta u srednjim školama — Hrvatski ili srpski jezik i književnost — utvrđeno je u listopadu 1973, kada je Prosvjetni savjet Hrvatske donio *Osnove nastavnog plana i programa za srednjoškolsko obrazovanje u SR Hrvatskoj*. Jezik se u imenu predmeta naziva *hrvatski ili srpski*, ali se u opisu toga predmeta jezik dosljedno naziva *hrvatski književni jezik*.

S procesom osamostaljenja Republike Hrvatske započet će i proces donošenja novih nastavnih planova i programa te novih zakona iz područja školstva, što će u konačnici značiti da će *Hrvatski jezik* postati i službeno ime nastavnog predmeta, odnosno da će se zakonski potvrditi izvođenje nastave na *hrvatskom jeziku*.

Naziv jezika u školskim knjigama i dokumentima od 1945. do 1991.

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.27](https://doi.org/10.17234/9789533793467.27)

IGOR MARKO GLIGORIĆ
I IVA NAZALEVIĆ ČUČEVIĆ

O imenovanju jezika u nazivu školskoga predmeta koji je bio ekvivalent današnjemu predmetu *Hrvatski jezik* od 1945. do 1991. može se zaključivati i na temelju didaktičkih izdanja toga razdoblja. Do podataka koji se ovdje iznose došlo se uvidom u arhivsku građu *Hrvatskoga školskoga muzeja*. Lapidarnim prikazom školskih izdanja te zaključcima koji se donose ponajprije se želi tek uvodno progovoriti o nekim osobitostima u mijenama naziva jezika koji se poučava u školama. O njemu se može govoriti uzimajući u obzir početnice i/ili bukvar (pri čemu se pod *bukvarima* uglavnom razumijevaju početnice za ovladavanje ćirilicom), čitanke, udžbenike s vježbenicama u kojima se razlažu, odnosno uvježbavaju gramatički i pravopisni sadržaji, metodičke priručnike za nastavnike, zadatke za provjeru znanja te posebna gramatička i/ili pravopisna izdanja u kojima su predstavljeni sadržaji propisani u određenome obrazovnome razdoblju. U kontekstu naziva jezika poseban su izvor tzv. školska izvješća.

POČETNICE I/ILI BUKVARI

Iz dostupnih podataka može se zaključiti da početnice i bukvari, obrazovni materijali namijenjeni latiničnom i ćirilichnom opismenjivanju, katkada odvojeno za svako pismo, ali u načelu u okviru jednoga priručnika, ne navode eksplicitno o kojemu je jeziku riječ. Zanimljivo je da se u *Istarskoj početnici za narod* (1945), jednoj od prvih samo latiničnih početnica promatranoga razdoblja, uz vježbe opismenjivanja nalaze i tekstovi jugoslavenske i hrvatske himne, kraći književni tekstovi te primjerice *Odluke 3. zasjedanja ZAVNOH-a*, što nedvojbeno upućuje na širu funkciju *Početnice* od poučavanja osnovama pismenosti. To obilježje odnosi se u većoj ili manjoj mjeri i na druge početnice, od kojih se mogu spomenuti *Početnica i čitanka za I. razred osnovne škole* (Tošić i dr. 1946), *Bukvar i čitanka za I. razred osnovne škole* (Prodanović i dr. 1946), *Početnica za nepismene* (Munko, Prodanović i Vitez 1946) i *Bukvar za nepismene* (Prodanović, Vitez i Munko 1946). Navedeni naslovi potvrđuju postojanje odvojenih

📖 I. Frol, *Naš jezik. Gramatika i pravopis za III. razred osnovne škole*, Zagreb, 1947.

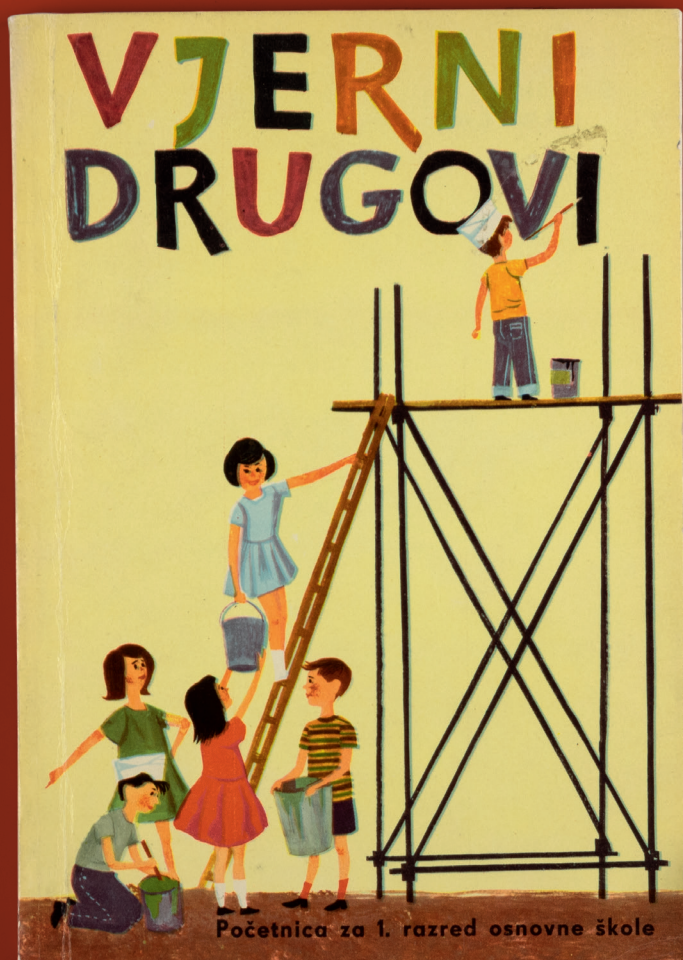
📖 I. Frol, G. Vitez, *Naš jezik. Gramatika i pravopis za IV. razred osnovne škole II*, Zagreb, 1947.

priručnika za ovladavanje latinicom i ćirilicom. Usto treba napomenuti da početnice i bukvari, npr. izdanja za nepismene iz 1946, katkada sadrže i brojna pravopisna pravila, napomene o uporabi rečeničnih i pravopisnih znakova, o zapisivanju matematičkih radnja i dr. U šezdesetim se godinama i kasnije pojavljuju početnice s dvočlanim naslovima bez istaknuta naziva jezika: *Čitam i pišem: početnica za 1. razred osnovne škole* (Kolarević i Mihaljević 1964), *Vjerni drugovi: početnica za 1. razred osnovne škole* (Cvitan i Vajnaht 1968; isti su autori sastavili i bukvar) i dr.

ČITANKE

Ni u čitankama se u načelu ne ističe naziv jezika. Prve su čitanke otisnute 1945, npr. *Zrno znanja: čitančica za učenike osnovnih škola* (Tošić i dr. 1945) ili *Čitanka za niže razrede gimnazija* (Zaninović 1945). Već i u tim čitankama naizmjenično stoje latinični i ćirilični tekstovi, što je obilježje svih takvih obrazovnih materijala od 1945.

do 1991. Kako je razvidno iz prvih izdanja čitanki toga razdoblja, one mogu imati jednočlane naslove, u kojima se navodi i kojoj je razini obrazovanja namijenjena čitanka (Zaninović 1945), ili višečlane (Tošić i dr. 1945). Katkada su tekstovi koji se objavljuju u čitankama otisnuti zajedno sa sadržajima koji se tiču početnoga opismenjivanja. Tako je već u *Početnici i čitanci* I. Tošića i dr. (1946). U pedesetim se godinama pojavljuje niz izdanja *Čitanka s poukama o jeziku* za različite razrede osnovne škole. Takav pristup svjedoči i o prilično suvremenu konceptu integriranja književnih i jezičnih sadržaja u jedno udžbeničko izdanje. Posebna su izdanja, također od pedesetih godina, i čitanke svjetske (katkada u naslovu *strane*) i jugoslavenske književnosti (koja se katkada naziva *našom*). Iznimka su od nenavođenja naziva jezika u izdanjima čitanki npr. *Hrvatska čitanka za narodne škole s hrvatskim nastavnim jezikom i za škole s mađarskim nastavnim jezikom* (1947), *Saznanje i znanje: početnica i čitanka iz hrvatskog ili srpskog jezika za osnovno obrazovanje odraslih*

V. Cvitan, E. Vajnaht, Vjerna drugovi. Početnica za 1. razred osnovne škole, Zagreb, (latinično i ćirilično izdanje).

(Kosak 1976), *Čitanka s gramatikom za hrvatski ili srpski jezik za osnovno obrazovanje odraslih* (Asić i Klobučar 1977). Od osamdesetih se godina u čitanki uključuju i nastavni sadržaji iz scenske umjetnosti, npr. *Književnost i scenska umjetnost: čitanka s pregledom književnosti* (Rosandić i Šicel 1981), *Književnost, scenska i filmska umjetnost: čitanka s pregledom književnosti* (Rosandić, Šicel i Kajić 1989e).

GRAMATIČKI I PRAVOPISNI UDŽBENICI

Nešto gramatičkih i pravopisnih sadržaja, kako je već spomenuto, navodilo se u početnicama i/ili bukvarima (npr. Munko, Prodanović i Vitez 1946). O nazivu jezika u predmetnome razdoblju, što je i logično, najviše se saznaje iz obrazovnih izdanja koja obrađuju jezične nastavne sadržaje. Tako se među prvim udžbenicima pojavljuje *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika (gramatika, pravopis, vještina pisanja i govora): udžbenik za niže stručne škole i tečajeve* (Ursić 1947). Četrdesetih i pedesetih godina izlazi *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika* (npr. Frol i Brabec 1958a, 1958b), namijenjena različitim razredima osnovne škole i gimnazije, što se naznačuje u naslovu. Jezik koji se poučava već se u četrdesetim godinama (1948) u udžbenicima naziva i *našim*, npr. *Naš jezik: gramatika i pravopis* (s naznakom razreda) (npr. Frol i Brabec 1948, Frol i Cvitan 1948, Frol i Vitez 1948). Pritom je zanimljivo da vježbenica iz 1962. ima naslov *Naš jezik: vježbenica hrvatskog ili srpskog jezika za VI. razred osnovne škole* (Brabec 1962). Naziv *naš jezik* preuzimaju od šezdesetih i drugi autori u vježbenicama (npr. Težak i Brigljević 1960). Niz vježbenica različitih autora (Brabec i Težak; Težak i Brigljević) koje prate udžbenik *Naš jezik* u nastavku naslova 1964. imenuje jezik kao *hrvatskosrpski*, od 1971. jezik je *hrvatsko-srpski*, a od 1975. *hrvatski ili srpski*. Iz te je perspektive zanimljivo da S. Blažetin 1986. objavljuje udžbenik *Naš jezik: za 3. razred općih škola u kojima se predaje hrvatskosrpski jezik*. J. Silić i D. Rosandić 1974. objavljuju *Osnove fonetike i fonologije hrvatskog književnog jezika*. Uz taj su udžbenik objavljeni priručnik za nastavnike i radna bilježnica. Zanimljivo je da je na početnim stranicama navedena napomena o integriranju književnih i jezičnih sadržaja. Isti autori 1979. objavljuju udžbenik *Osnove morfologije i morfolistike hrvatskoga književnog jezika*, uz koji dolaze priručnik i radna bilježnica. Udžbenik *Jezik i izražavanje* pojavljuje se sredinom osamdesetih i u nastavku naslova sadrži naziv jezika *hrvatski ili srpski*. Godine 1991. objavljen je kao *Jezik, izražavanje i stvaranje: udžbenik hrvatskoga jezika* s naznakom razreda kojem je namijenjen (Težak i Brigljević; Težak i Diklić). Uz taj udžbenik dolazi i radna bilježnica.

Upozorio sam kolegu iz Beograda na nerazmjeran odnos hrvatskih i srpskih pisaca u nekim čitankama. On je reagirao ovako: "Pa to je u redu. Takav i jest omjer između naših i vaših značajnih pisaca. Koga imate osim Šenoe, Mažuranića, Kranjčevića i Matoša?" Naravno, u toku razgovora pokazalo se da on ne pozna ni Đalskoga, ni Leskovara, ni Nehajeva, ni čitav niz naših istaknutih književnika. Možda ti ljudi osobno i nisu krivi za svoje neznanje, ali oni onda dolaze u naše škole i predaju našoj djeci u skladu s takvim svojim nepoznavanjem hrvatske književnosti ili povijesti.

—
S. Težak, Mjesto i položaj hrvatske književnosti u nastavnim programima za škole drugog stupnja i za gimnazije. Rasprava, 1971.

PRIRUČNICI ZA NASTAVNIKE

Jezik se različito imenuje i u priručnicima za nastavnike, jezičnim i metodičkim. Tako se naziv *materinski* spominje u *Govornim i pismenim vježbama u nastavi materinskog jezika u višim razredima osmogodišnje škole i nižim razredima gimnazije* (Poljanec 1951). Uz taj priručnik mogu se izdvojiti i *Naš put: priručnik za nastavu hrvatsko-srpskog jezika u 1. razredu osnovne škole* (1971), *Hrvatski ili srpski jezik u školi* (1973), *Metodičke osnove suvremene nastave hrvatskoga ili srpskog jezika u srednjoj školi* (1973) te *Govorne vježbe u nastavi hrvatskog ili srpskog jezika* (1974). Naziv *hrvatski književni jezik* pojavljuje se u priručnicima za nastavnike *Osnove fonetike i fonologije hrvatskog književnog jezika* (1974c) i *Osnove morfologije i morfolistike hrvatskoga književnog jezika* (1979b) J. Silića i D. Rosandića. To ne znači da taj naziv od sedamdesetih godina postaje

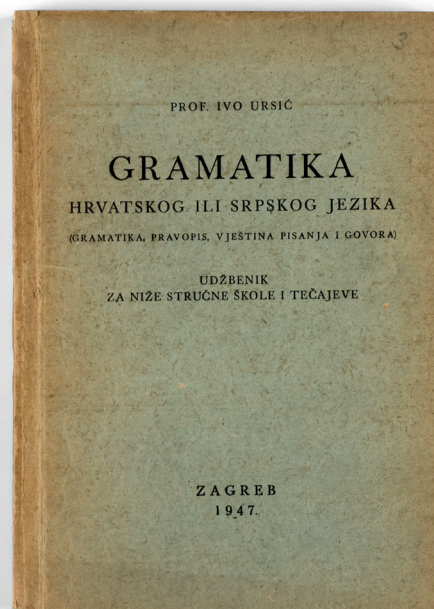
[D]ošao sam na ovaj razgovor o programu jer sam na njega pozvan. Možda bi bilo prirodno da sam skupa s drugim sveučilišnim nastavnicima književnosti bio pozvan i onda kada se program sastavljao. Poznato je da su nastavnici na fakultetu ujedno i znanstveni radnici, književni historičari, pa bi bilo prirodno da program sastavljaju oni, a ne da o njemu naknadno razgovaraju. Očito je, naime, da oni koji sastavljaju programe ni u kom pogledu nemaju uvjeta da to rade, da za to nisu pozvani.

—
R. Bogišić, Mjesto i položaj hrvatske književnosti u nastavnim programima za škole drugog stupnja i za gimnazije. Rasprava, 1971.

dominantan jer se npr. 1982. objavljuje *Priručnik za nastavnika: uz početnicu (bukvar) i čitanku za nastavu hrvatskog ili srpskog jezika* Dobro jutro u 1. razredu osnovne škole (Vajnaht i Bendelja 1982). Od šezdesetih godina objavljuje se *Kontrolni zadaci* (s naznakom razreda kojem su namijenjeni), izdavački niz koji potpisuju različiti autori. Tako su primjerice objavljeni *Kontrolni zadaci iz hrvatskosrpskog jezika* (Težak 1967, u ranijim izdanjima Težak i Stanić 1964).

ŠKOLSKA IZVJEŠĆA

U kontekstu naziva jezika u školskome sustavu posebno su zanimljiv izvor školska izvješća. U *Izveštaju Hrvatske gimnazije u Pazinu* za školske godine 1947/1948. i 1948/1949. navode se među ostalima profesori Tugomil Ujčić i Georgije Jakšić. Zanimljivo je da se Ujčiću pod rubrikom *struka* uz ostalo navodi i *srp. hrv. jezik*, a Jakšiću *hrv. jezik*, pri čemu on i predaje predmet *Hrvatski jezik*. U istome *Izveštaju* donosi se i popis školskih zadata predmeta *Hrvatski ili srpski jezik*. Školska izvješća navode i popise učenika koji polažu pravne ispite pojedinih predmeta. Tako se na tim popisima

I. Ursić, *Gramatika hrvatskog ili srpskog jezika (gramatika, pravopis, vještina pisanja i govora), udžbenik za niže stručne škole i tečajeve*, Zagreb, 1947.

predmet imenuje kao *Hrvatski jezik*. Predmet se navodi kao *Srpski ili hrvatski jezik* u dvama izvješćima *Saveznoga zavoda za statistiku* iz 1954. u kojima se navode podaci za osmogodišnje škole i gimnazije te za škole za obrazovanje nastavnika i vjerske škole.

ZAKLJUČNO

Iz prethodnih podataka razvidno je da se jezik određuje različito, čak i kod istih autora, i to kao (i) *naš jezik*, (ii) *hrvatski jezik*, (iii) *hrvatski književni jezik*, (iv) *hrvatski ili srpski*, (v) *srpski ili hrvatski*, (vi) *hrvatskosrpski*, (vii) *hrvatsko-srpski*. Neosporno je da su promjene naziva jezika posljedica jezične politike predmetnoga razdoblja, ali ih je zanimljivo razmotriti i neovisno o tome. Nazivi (iv) i (v) upućuju na to da je riječ o jednome jeziku koji se može zvati na dva načina (ali jedan je naziv uvijek na prvome mjestu). Naziv (vi) *hrvatskosrpski*, dominantan šezdesetih godina u SR Hrvatskoj, s inačicom *srpskohrvatski* u SR Srbiji, na razini tvorbe odgovara tzv. subordiniranoj složenici, pa može pretpostavljati podređenost hrvatske sastavnice, dok (vii) pretpostavlja njihovu ravnopravnost — riječ je o koordiniranoj složenici — iako se hrvatska sastavnica navodi prva. Nazivom (i) zapravo se izbjegava imenovanje jezika (iako se u nekim udžbeničkim izdanjima jezik imenuje u drugome dijelu naslova) te se uvjetno može iščitati najmanje dvoje: jezik je jedan — *naš* — ili je prednost termina (i) u tome što svatko može nazvati jezik kako želi. Nazivi (ii) i (iii) nedvojbeno prepoznaju (i priznaju) jezik kao hrvatski, pri čemu mu se u (iii) dodaje i odrednica *književni*.

Poučavanje Hrvatskoga jezika do strukturalizma i nakon njega

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.28](https://doi.org/10.17234/9789533793467.28)

IVO
PRANJKOVIĆ

Nema sumnje u to da bi gramatika morala biti u središtu pozornosti kad je u pitanju nastava bilo kojega jezika na bilo kojoj razini. Naime nastava gramatike omogućuje uvid u narav i način funkcioniranja jezika. Osim toga nastava gramatike u najvećoj mjeri razvija kognitivne sposobnosti učenika odnosno studenata. I napokon nastava gramatike u mnogo je čemu pretpostavka za izvođenje nastave iz drugih jezikoslovnih disciplina, kao što su npr. leksikologija, dijalektologija, povijest jezika ili stilistika, ako ni zbog čega drugoga onda zato što se ozbiljnije kategorijalne spoznaje s područja gramatike, npr. o tome što je padež, imenica ili predikat, nužno pretpostavljaju i u svim tim disciplinama.

Kad je riječ o metodologiji u nastavi gramatike, prednost bi (još uvijek!) morala imati strukturalistička metodologija ne samo zato što je ta metodologija odigrala nemjerljivo važnu ulogu u lingvistici kao znanstvenoj disciplini u cjelini nego i zato što je ona nastavi jezika primjerenija od ostalih, a i jednostavnija je. To se tiče posebno gramatike, ali i jezičnoga opisa na svim razinama, iako ne podjednako.

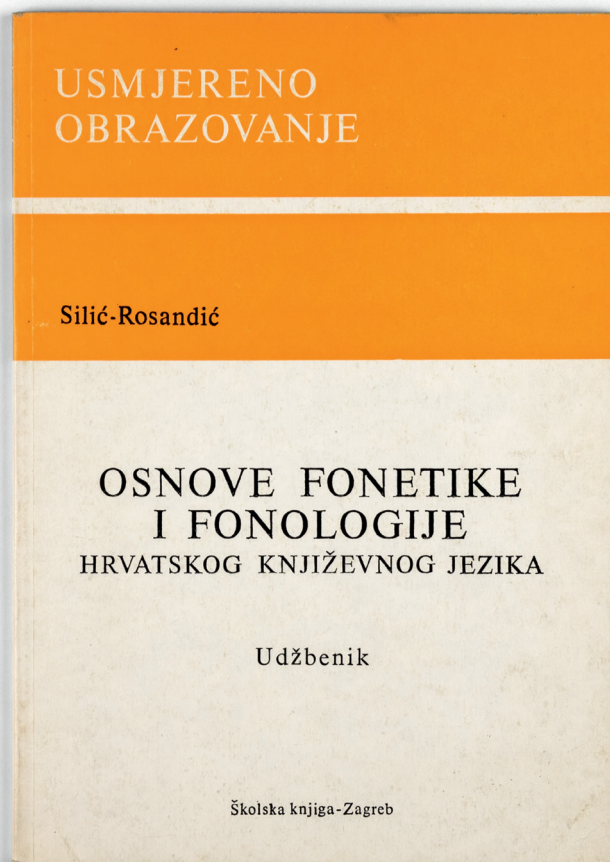
U najvećoj mjeri to vrijedi za fonološku razinu jer na toj razini spoznajna i objasnidbena vrijednost

klasičnih strukturalističkih dihotomija najviše dolazi do izražaja. U fonologiji su naime najprimjenjivije dvojčane (binarne) opreke, a uz pomoć takvih opreka najlakše se dolazi do željenih rezultata u bilo kojem tipu znanstvene spoznaje, pa i u nastavi. Tako se u fonologiji uz pomoć razlikovnih obilježja fonema kao što su: zvučni ~ bezvučni, prednji ~ stražnji, oralni ~ nazalni, segmentni ~ suprasegmentni, dužina ~ kraćina, silaznost ~ uzlaznost itd. bez posebnih spoznajnih napora dolazi do usvajanja i konceptualizacije cijele mreže odnosa i funkcija među jedinicama fonološke razine. Tome treba pribrojiti i slične odnose među tipovima pojedinih jedinica na fonološkoj razini, kao što su odnosi između fonema i alofona, fonema i grafema, odnosno između jedinica fonološke razine i jedinica viših razina, npr. između fonema i morfonema, fonema i morfema, alofona i alomorfa itd. Štoviše strukturalizam je u tolikoj mjeri primjeren fonološkome opisu da je teško i zamisliti neku drugu teoriju i/ili metodološki pristup koji bi ozbiljnije mogli konkurirati strukturalističkome unatoč popularnosti i nekih drugih (post)strukturalističkih pristupa kao što je npr. generativni.

📖 J. Silić, D. Rosandić, *Osnove morfologije i morfofilistike hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1979.

Dakako teorijske i metodološke spoznaje svojstvene strukturalističkim pristupima jeziku primjenjive su i na drugim razinama lingvističke analize, posebice na morfološkoj razini. I tu su naime spoznaje utemeljene na dvočanim oprekama itekako relevantne i iskoristive. To ponajviše vrijedi za opreke između morfema i alomorfa, između gramatičkih i leksičkih morfema, između oblika i riječi, između promjenjivih i nepromjenjivih vrsta riječi, između jednine i množine, između svršenosti i nesvršenosti, između određenosti i neodređenosti, između tranzitivnosti i intransitivnosti itd. Međutim kako je morfološka razina neusporedivo kompleksnija nego fonološka, mnoge pojavnosti te razine nije moguće svesti na dvočane opreke, koje bitno obilježuju strukturalizam. Tako već kod kategorije roda imamo trodiobu (a ne dvodiobu) između muškoga, ženskoga i srednjega, a slično vrijedi i za odnos između sadašnjosti, prošlosti i budućnosti kod kategorije vremena, između imperativa, kondicionala i optativa kod kategorije načina ili između pozitivna, komparativa i superlativa kod pridjeva. Još je kompleksnija, naravno, situacija s kategorijom padeža, za koju je u hrvatskome jeziku karakterističan sedmerostruki odnos. Kompleksne su naravi

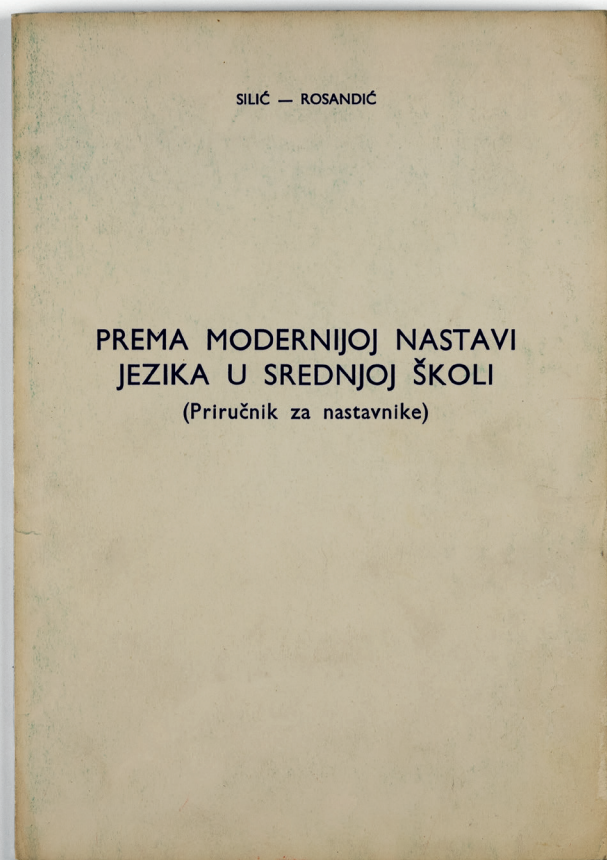

📖 J. Silić, D. Rosandić, *Osnove fonetike i fonologije hrvatskog književnog jezika*, Zagreb, 1984.

također i odnosi među vrstama riječi (deseterostruki) ili odnosi među pojedinim tipovima riječi unutar iste vrste, npr. odnosi između ličnih (osobnih), posvojnih, pokaznih, neodređenih i relativnih zamjenica, odnosi između imen-skih (npr. *stotina/stotinu*), pridjevskih (npr. *prvi*) i priložnih brojeva (npr. *jedanput*). Slično vrijedi i za odnose između glagola radnje, stanja i zbivanja te za odnose između pomoćnih (npr. *htjeti*), modalnih (npr. *morati*), semikopulativnih (npr. *smatrati*) i tzv. perifraznih glagola (npr. *vršiti*).

Način spoznavanja svojstven strukturalizmu primjenjiv je i na razini tvorbe riječi (derivatologije). I na toj razini naime vrlo važnu ulogu imaju dvočane opreke kao što su npr. opreke između tvorbenih (rječotvornih) i netvorbenih (oblikotvornih) morfema, prefiksalskih i sufiksalskih morfema, između izvedenica i složenica, iako i na toj razini ima pojavnosti koje karakteriziraju kompleksniji odnosi, kao što su primjerice odnosi između imeničkih, glagolskih, pridjevskih ili priložnih tvorenica.

U području gramatike najsloženiji su odnosi na sintaktičkoj razini, ali su i neke od takvih pojavnosti objašnjive klasičnom strukturalističkom metodologijom. U takve pripadaju npr. odnosi između spoja riječi (sintagme)

📖 J. Silić, D. Rosandić, *Prema modernijoj nastavi jezika u srednjoj školi (priručnik za nastavnike)*, Zagreb, 1973.

i rečenice, između bližeg i daljeg objekta, između jednostavne i složene rečenice, između koordinacije i subordinacije, između uzročnih i posljedičnih složenih struktura, između faktivnosti i nefaktivnosti itd. Naravno na toj se razini odnosi puno češće usložnjavaju negoli na nižim razinama. Tako su npr. usložnjeni odnosi između predikata, subjekta, objekta, priložne oznake, atributa i apozicije ili npr. odnosi između pojedinih tipova adverbijalnih (priložnih) zavisnosloženih rečenica: mjesnih, vremenskih, načinskih, poredbenih, uzročnih, posljedičnih, dopusnih i uvjetnih (pogodbenih).

Ovo što je rečeno vrijedi posebno za srednjoškolsku nastavu jezika, ponajprije za nastavu u gimnazijama. Na fakultetskoj razini strukturalistička se metodologija može povezivati i s drugim, aktualnijim metodologijama kao što je npr. generativna, kognitivna ili metodologija svojstvena raznolikim tzv. konstrukcijskim gramatikama. Uostalom i te se metodologije dobrim dijelom manje ili više izravno nastavljaju na strukturalističku. Tako primjerice u kognitivnoj gramatici vrlo inspirativna i učinkovita može biti dvojčana opreka između tzv. trajektora i orijentira, koja se osobito korisnom pokazuje u objašnjavanju naravi,

značenja i funkcije pojedinih padeža. Dakako na fakultetskoj razini preporučuje se i upoznavanje s pragmalin-gvističkim i/ili pragmatičkim pristupima, posebice onda kad se govori o gramatičkim pojavnostima koje su komunikacijski odnosno pragmatički posebno obilježene, kao što su npr. tzv. kategorije drugoga lica (obraćanje ili vokativna konstrukcija, imperativ, upitne strukture, značenja i funkcije pojedinih čestica i sl.).

Zaključno bi se moglo reći da su strukturalističke spoznaje u znanostima, pa onda i lingvistici, još uvijek vrlo aktualne. Pogotovo to vrijedi za primjenu tih spoznaja u nastavi, koja po svojoj naravi pretpostavlja određenu dozu konzervativnosti, jer u nastavi nisu poželjni metodološki pristupi koji se prečesto mijenjaju. Strukturalistički pristup omogućuje da se učenici i/ili studenti bez prevelikoga mentalnog napora upoznaju s mrežama odnosa koji su svojstveni pojedinim razinama jezičnoga ustrojstva, a omogućuju i lakšu primjenu drugih, novijih pristupa proučavanju jezika. Toga bi trebali biti svjesni i nastavnici jezika na svim razinama, i metodičari, i pisci udžbenika odnosno priručnika za nastavu hrvatskoga jezika.

Gramatika i pravopis od Drugog svjetskog do Domovinskog rata

DINKA
PASINI

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.29](https://doi.org/10.17234/9789533793467.29)

Iz današnje perspektive nije jednostavno zamisliti kako su školarci shvaćali hrvatski jezik kao predmet od 1945. do 1991. godine, ozbiljno ili neozbiljno, i jesu li hrvatski više ili manje voljeli, kako su ga zvali i koliko su morali zagrijati stolac ne bi li ga naučili, ali je nešto manje zahtjevno opisati koje su se gramatike i pravopisi između dvaju ratova nalazili u školskim torbama i na učiteljskim katedrama. O tome naime postoje izvori.

Prva je objavljena gramatika u poslijeratnome razdoblju *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika* Ivana Brabeca, Mate Hraste i Sretena Živkovića iz 1952. Namijenjena je učenicima viših razreda srednjih škola, nastavnicima i kulturnim djelatnicima, a nastavlja se na gramatike Tome Maretića, Josipa Florschütza i druge gramatike s početka 20. stoljeća. U njezinu se uvodu razmatra razlika između narodnoga i književnoga jezika. Narodni je jezik “kojim govori narod uglavnom na selu”, a književni je jezik “na kome su pisani svi naši kulturni spomenici i naša književnost od prvih vremena, t. j. od XII. stoljeća do danas” (Brabec, Hraste i Živković 1958a). Uz to daje se

kratak prikaz jezične povijesti, a u drugom je izdanju pridodana Karta dijalekata s prikazom razmještaja pripadajućih dijalekata, koja “uključuje područje Jugoslavije, osim Slovenije i Makedonije” (Brlobaš i Znika 2018). Gramatika kolokvijalno zvana *Be-Ha-Že* sastoji se od fonetike, morfologije, tvorbe riječi i sintakse (za razliku od prethodnih gramatika tvorba riječi čini zasebno poglavlje). U njoj su primjeri angažirana sadržaja u skladu s vremenom u kojemu je nastala. U poglavlju sintakse u pregledu zavisnih rečenica navode se među ostalim primjeri poput ovih: “Gdje su nedavno bila pusta polja, izrasle su nove tvornice” (mjesna rečenica), “Premda je dugo boravio u tuđini, ostao je vjeran rođenoj grudi” (dopusna rečenica), a kao primjer umetnute rečenice: “Omladinske pruge, to moramo istaći, jesu divan primjer svijesti mlade generacije” (Brabec, Hraste i Živković 1958a). Unatoč angažiranosti primjera ta je gramatika, slijedeći mladogramatičarska i maretićevska metodološka i normativna načela, “strukturom, sadržajem, ali i pojedinim obilježjima gramatičkoga opisa, razinom analize bila svojevrsan prijelaz prema suvremenim

**PRAVOPIS
HRVATSKOSRPSKOG
JEZIKA**

ŠKOLSKO IZDANJE

MATICA HRVATSKA * MATICA SRPSKA

Nekoliko opažanja o nastavi hrvatskosrpskog jezika u osnovnim školama
Zanemarujući nastavu materinskoga
jezika zanemarujemo jednu od najvažnijih
nastavnih aktivnosti. Nemojte misliti da
pretjerujem kad kažem da se preko dobre
nastave materinskoga jezika postaje i dobar
fizičar i dobar kemičar i dobar povjesničar, a
ne samo možda dobar literat.

—
 R. Bogišić, *Mjesto i položaj hrvatske književnosti u nastavnim programima za škole drugog stupnja i za gimnazije. Rasprava, 1971.*

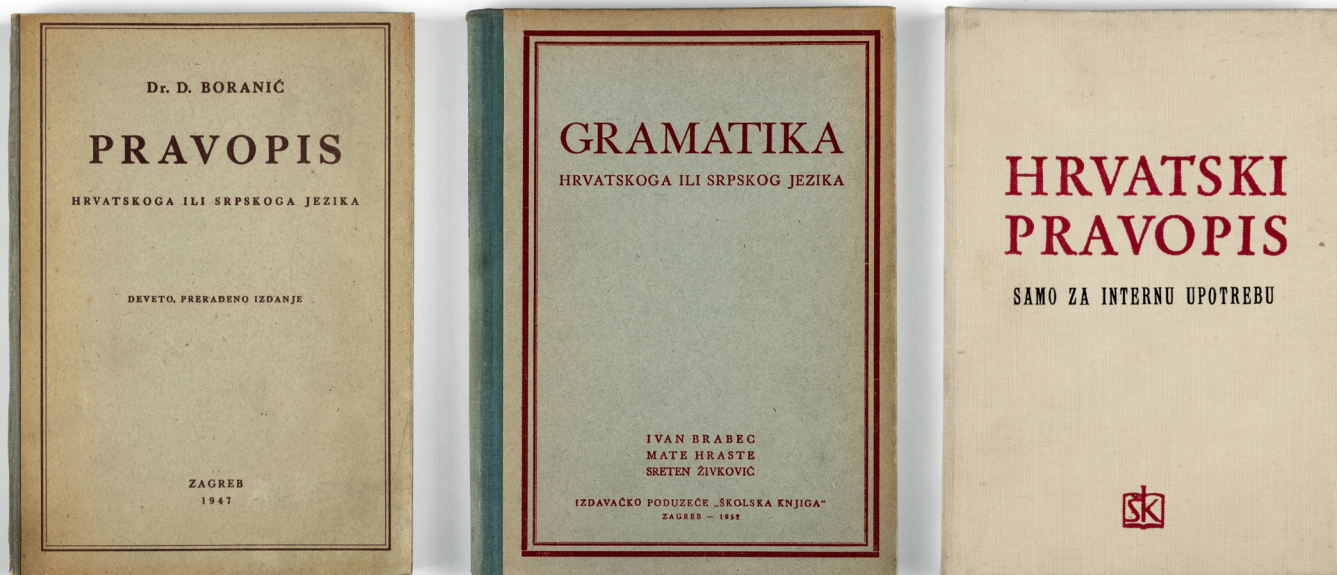
gramatičkim pristupima opisu hrvatskoga jezika u drugoj polovici stoljeća, a dugo je bila i u školskoj uporabi” (Brlobaš i Znika 2018), doživjela je devet izdanja. Gramatika Brabec-Hraste-Živković koristila se još 1990-ih godina i u visokoskolskoj nastavi na studiju jugoslavenskih jezika i pripadajućih književnosti, poslije studiju hrvatskoga jezika i književnosti kao primjer dobro strukturirane gramatike iako primjeri u njoj nikako nisu išli ukorak s vremenom.

Pregled gramatike hrvatskosrpskoga jezika Stjepka Težaka i Stjepana Babića, objavljen 1966. godine, bio je namijenjen učenicima viših razreda osnovnih škola. Ta gramatika učenicima osnovnih škola pruža primjere iz književnih djela hrvatskih pisaca i uglavnom prikazuje samo hrvatsku normu. Najavljuje se nastojanje da se naziv *književni jezik* zamijeni terminom *standardni* te se obrađuje i razgovorni jezik. Navode se razlike između standardnog i razgovornog jezika. U gramatici se u morfologiji slijede postojeći opisi, u tvorbi riječi su izvođenje i slaganje istaknuti kao osnovni tvorbeni načini, a najveći je njezin dio posvećen “sintaksi, definiciji rečenice, njezinim članovima — subjektu i predikatu, koji čine prostu rečenicu, vrstama rečenica, redu riječi, sintaksi padeža, vremena” (Brlobaš i Znika 2018). Novine su uvođenje imeničkih i glagolskih dodataka te pojma skupa (subjektni, predikatni i atributni) koji se prikazuju i grafički (Isto).

Šesto izdanje priređeno je i objavljeno 1973. pod naslovom *Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika*. Povučeno je iz političkih razloga, zbog promjene naziva

jezika, a pretisnula ga je 1974. u Londonu Nova Hrvatska (Brlobaš i Znika 2018). Već i naslov toga izdanja kazuje da je gramatika utemeljena na hrvatskoj građi. Novost je da je u tu gramatiku pridodano poglavlje o stilistici “Normativna gramatika i stil”, u kojemu se navode i opisuju funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika. Sedmo, izmijenjeno i dopunjeno izdanje pod naslovom *Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje* objavljeno je tek 1992. Do 2016. izašlo je ukupno čak 18 izdanja te gramatike i ona se u nastavi do danas rabi zbog svoje preglednosti, praktičnosti i utemeljenosti na obilježjima hrvatskoga jezika te znanstvenome pristupu koji je čini boljom od drugih školskih gramatika (Brlobaš i Znika 2018).

Sve dosad rečeno o gramatikama između dvaju ratova svjedoči o tome da je tradicija hrvatskih gramatika čvrsta i neprekinuta unatoč nepovoljnim političkim okolnostima, da se morala prilagođavati nazivom jezika i najčešće angažiranim primjerima, da je već 1970-ih godina postojala svijest o različitim metodologijama poučavanja i učenja hrvatskoga jezika te da su se pratile i u gramatike ugrađivale nove lingvističke spoznaje koje su donijeli strukturalizam, semantika, stilistika i druge škole. Još više nego gramatika pravopis je u međuratnome jugoslavenskome razdoblju bio obilježen politikom i poprimao simboličku ulogu dokazivanja i potvrđivanja nacionalnog identiteta. Pravopis je do danas, nakon osamostaljenja Republike Hrvatske, ostao najužarenija točka prijepora između jezikoslovaca i žarište jezične politike.

📖 D. Boranić, *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1947, prerađeno izdanje.

📖 I. Brabec, M. Hraste, S. Živković, *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb, 1952.

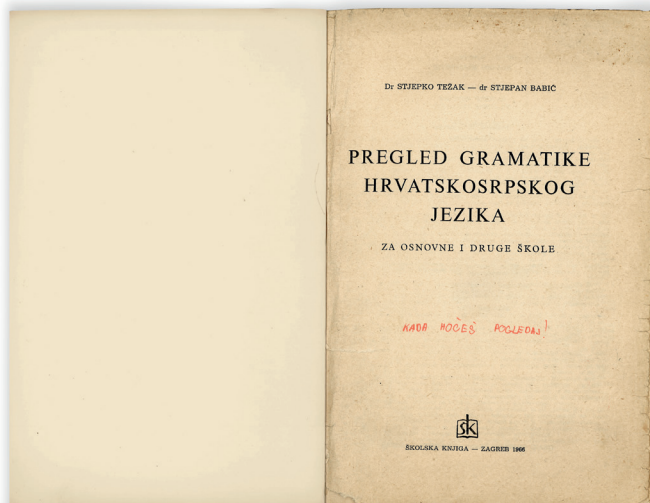
📖 [S. Babić, B. Finka, M. Moguš], *Hrvatski pravopis, samo za internu upotrebu*, Zagreb, 1971.

Godine 1960. na osnovi deset zaključaka tzv. Novosadskog dogovora iz 1954. objavljen je jedinstveni pravopis Matice hrvatske i Matice srpske. Zaključeno je naime da je narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan jezik. Ta je ideja ugrađena u pravopis koji je kolokvijalno nazvan *Novosadskim*. Osim toga ćirilica i latinica dobile su ravnopravan status isto kao i ekavski i ijekavski izgovor. Slijedom toga usporedno se objavljuju dva izdanja — *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom* na latinici u Zagrebu i *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom* na ćirilici u Novome Sadu. Kada se taj dogovor počeo nepravilno provoditi, jedan od njegovih potpisnika profesor Mate Hraste “izražavao je javno svoje nezadovoljstvo” iako je “na provođenju zaključaka Novosadskog dogovora o srpskohrvatskom (hrvatskosrpskom) jeziku i pravopisu lojalno surađivao” (Jonke 1970–1971).

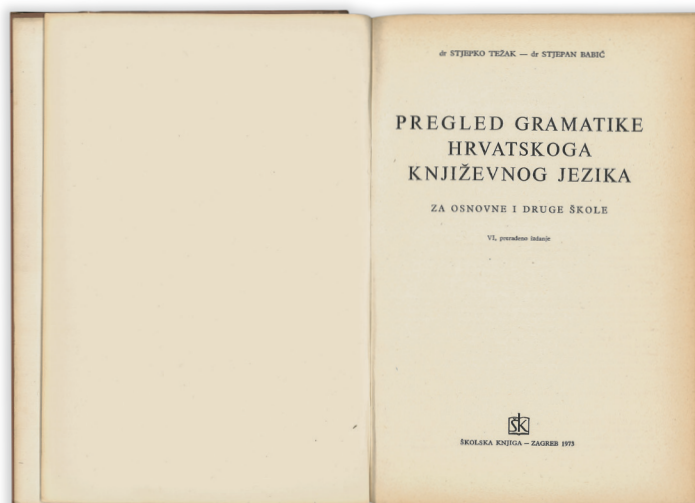
Objavljivanje pravopisa naime postupno je sve više pojačavalo polemike oko književnog jezika i njegovih varijanata između srpskih i hrvatskih lingvisti (o stavovima hrvatskih filologa spram “zajedničkog pravopisa” potanko piše Mićanović 2014) koje su rezultirale potpunom obustavom rada na zajedničkom rječniku, o čemu je 1970. izvijestio ondašnji predsjednik Matice hrvatske Hrvoje Iveković. Zatim novoizabrani predsjednik Matice hrvatske Ljudevit Jonke 1971. najavljuje da će hrvatske kulturne institucije otkazati Novosadski dogovor te autonomno voditi svoju jezičnu politiku objavljivanjem rječnika,

gramatike i pravopisa hrvatskoga jezika (Mićanović 2015). Izjavom Matice hrvatske o odricanju od Novosadskog dogovora, koju su poduprli Hrvatsko filološko društvo, Institut za jezik JAZU, Društvo književnika Hrvatske te Upravni odbor Hrvatskoga književnog društva sv. Ćirila i Metoda, na dnevni je red došla izrada novoga pravopisa. Za njegove autore izabrani su Stjepan Babić, Božidar Finka i Milan Moguš. Planirano je da se *Hrvatski pravopis* objavi do početka kolovoza 1971. u nakladi Školske knjige. Odlučeno je da će njegovu osnovicu činiti Boranićev *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika* iz 1947, a pojedinačna načela iznesena su u šesnaest točaka i ticala su se uglavnom pravopisnih pravila. Novina u odnosu na Novosadski pravopis bila je ta da se u hrvatskome pravopisu pravila razlika između hrvatske ijekavice i srpske ekavice te hrvatskoga i srpskoga leksika (Jonke 1971), ali je taj pravopis, uz Boranićeva pravila, inkorporirao i pravila iz Novosadskoga pravopisa (Mićanović 2015).

Novi je pravopis nekoliko mjeseci čekao na donošenje odluke za službenu uporabu u školama, no nije ju dočekao sve do 1990-ih godina. Naime iako je Komisija za udžbenike donijela pozitivnu ocjenu za njegovu uporabu, zbog političkih implikacija koje bi njegova uporaba mogla imati posebice za Srbe u Hrvatskoj, kojima se IV. amandmanom Ustava SRH jamči slobodno i ravnopravno upotrebljavanje i razvijanje vlastita jezika i pisma, odluka je upućena na razmatranje sekretaru za kulturu i fizičku kulturu te je završila na sastanku iza zatvorenih vrata CK

📖 S. Težak, S. Babić, *Pregled gramatike hrvatskosrpskog jezika za osnovne i druge škole*, Zagreb, 1966.

📖 S. Težak, S. Babić, *Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika za osnovne i druge škole*, Zagreb, 1973, prerađeno izdanje

SKH. Rezultat toga sastanka bio je zabrana. Autori i nakladnik doživjeli su partijske kritike, a uz ostalo nije prihvaćen naziv pravopisa koji je sadržavao pridjev *hrvatski*. Potkraj 1971. nakon što je pravopis mjesecima bio na ledu, “vlast nije samo odlučila uskratiti odobrenje za uporabu u školama nego i da se unište tiskani arci što su čekali na uvez u pravopisnu knjigu” (Mićanović 2015). *Hrvatski pravopis* Babića, Finke i Mogušā zbog navedenih je okolnosti Školska knjiga 1971. tiskala “samo za internu upotrebu”, a objavila ga je Nova Hrvatska 1972. i 1984. u Londonu pa je poznat pod kolokvijalnim imenom *Londonac*.

Kao četvrti pravopis u razdoblju druge Jugoslavije (i prvi nakon Novosadskog) objavljen je 1986. pravopis Vladimira Anića i Josipa Silića pod naslovom *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. On je doživio još dva izdanja (1987, 1990), a treće je izdanje zbog svojega imena 1993. povučeno iz uporabe. Objavljivanje tog pravopisa sredinom 1980-ih “preklapa se s inicijativom da se iz Ustava SR Hrvatske izbriše naziv *hrvatski književni jezik*” (Mićanović 2016). Drugim riječima, jezična je politika toga doba inzistirala na zajedničkom nazivu jezika, dok se hrvatskomu osporavala jedinstvenost. Zanimljivo je to da je u hrvatskoj stručnoj javnosti taj pravopis dočekan manje-više s pohvalama, a u srpskoj kao još jedan dokaz hrvatskoga separatizma. Prema Mićanoviću (2016) objavljivanje Anić-Silićeva pravopisa znak je nespremnosti hrvatskih filologa nakon razdoblja 1965–1971. za izradu zajedničkoga pravopisa, a “u jezičnopolitičkom smislu potvrda je hrvatske autonomnosti u oblikovanju ortografske norme jezičnoga standarda, onakve kakva je bila u prednovosadskom razdoblju”. U pravopisu se slijedila stogodišnja

fonološka tradicija, on je prilagođen realnomu izgovoru hrvatskoga jezika, nije se inzistiralo na isključivosti u pravilima te su prihvaćene samo uvriježene dvojnosti, a sadržavao je i bogat rječnik te raznovrsne primjere.

Škole, učenici, redakcije i pisane publikacije ostale su tako 1970-ih i 1980-ih godina bez službenoga *hrvatskog* pravopisa, za uporabu je bio propisan Novosadski, *srpskohrvatski* (hrvatskosrpski), a neslužbeno se koristio i Londonac (*hrvatski*), ali i Anić-Silićev pravopis *hrvatskog* ili *srpskog* jezika.

Dakle u razdoblju druge Jugoslavije dvadesetogodišnja pravopisna jezičnopolitička bitka vodila se između Novosadskoga pravopisa i Hrvatskoga pravopisa, tzv. Londonca, uz usporednu uporabu Anić-Silićeva pravopisa. Kao što je pokazano uvodno, priča s gramatikama jugoslavenskoga doba bila je pak puno mirnija i kontinuiranija. Kako je to sve utjecalo na rad nastavnika i učenika na predmetu Hrvatski jezik, iz današnje je perspektive teško zamisliti bez pouzdanih izvora i osobnih iskustava ondašnjih učenika i nastavnika.

Udžbenici hrvatskoga jezika u osnovnoj i srednjoj školi od 1945. do 1991.

JADRANKA
NEMETH-JAJIĆ

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.30](https://doi.org/10.17234/9789533793467.30)

Nakon Drugog svjetskog rata prvi se put javljaju posebni jezični udžbenici za nastavu hrvatskoga jezika. Nije se to zbilo ni odmah ni namah jer se u poratnim godinama nastavljaju priređivati gramatički udžbenici, a jezični se sadržaji — pouke o jeziku, kako su se tada nazivali — uvrštavaju i u udžbenike književnosti, čitanke, no s razvojem metodike kao znanstvene discipline koncem 1950-ih godina počinje priređivanje i objavljivanje udžbeničke literature kojom su postavljeni temelji suvremenoj nastavi hrvatskoga jezika.

Gramatički su udžbenici, objavljivani od 1947. do 1961, utemeljeni na *Gramatici hrvatskoga ili srpskoga jezika* Ivana Brabeca, Mate Hraste i Sretena Živkovića (1952), a oni su ujedno i autori najvećeg broja tih udžbenika. Zajedno su izradili *Gramatiku hrvatskoga ili srpskoga jezika za III. razred gimnazije: tvorba riječi, sintaksa i narječja* (prvo izdanje 1947) i *Gramatiku hrvatskoga ili srpskoga jezika za VIII. razred narodne osmogodišnje škole i IV. razred gimnazije* (1953). Mate Hraste i Sreten Živković 1947. objavljuju *Gramatiku hrvatskoga ili srpskoga jezika za II. razred gimnazije: glasovi i oblici*, a Ivan Brabec i Mate Hraste 1948. *Gramatiku hrvatskoga ili srpskoga jezika za VII. razred sedmogodišnje škole i III. razred gimnazije*. Ivan Brabec samostalno je izradio *Gramatiku hrvatskoga ili srpskoga jezika za V. i VI. razred narodne šestogodišnje škole* (1952) i *Pregled gramatike hrvatskoga ili srpskoga jezika za škole učenika u privredi i za VII. i VIII. razred narodne osnovne*

osmogodišnje škole (1954), a u suautorstvu s Ivom Frolom udžbenik *Naš jezik: gramatika i pravopis za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije* (1948). Ivo Frol 1947. objavljuje dva udžbenika — *Naš jezik: gramatika i pravopis za III. razred osnovne škole*, a s Grigorom Viteзом istoimeni udžbenik za četvrti razred osnovne škole. Ime se jezika u naslovu udžbenika ili ne navodi ili se jezik naziva *hrvatskim ili srpskim*.

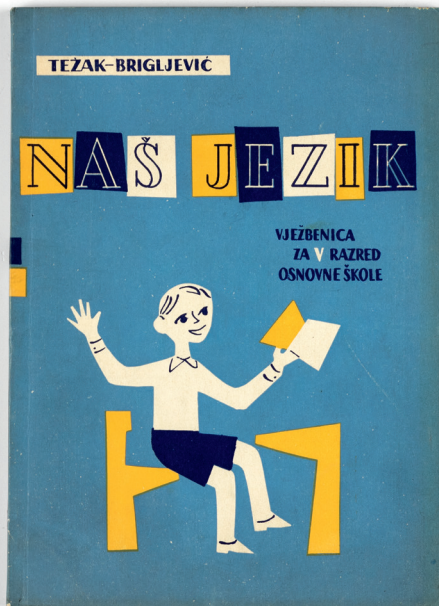
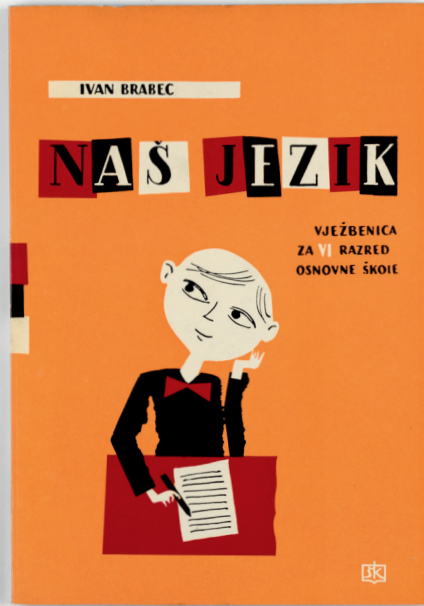
Kao i u prijeratnim gramatičkim udžbenicima i u ovim se udžbenicima učenici usmjeruju na proučavanje jezičnih oblika (usp. Rosandić 1968), na učenje definicija, pravopisnih i gramatičkih pravila, pa su u pristupu gramatičkoj građi bili izraz tradicionalne formalističke nastave. Duh vremena odrazio se pak na primjere na kojima se gramatika učila. U tim je udžbenicima sve vrvjelo konstruiranim rečenicama i tekstovima o pionirima i partizanima, o poslijeratnoj obnovi zemlje, o bratstvu i jedinstvu. U pravopisnom pogledu zanimljivo je da oni propisuju rastavljeno pisanje *ne ću, ne ćeš* itd., a poštuju i neke druge hrvatske posebnosti, kao što su primjerice pisanje *d* i *t* ispred *s* (*sredstvo, hrvatski*) i pisanje suglasničkih skupina *ds, dš, dc, dč, dć* (*predsjednik, odšetati, podcrtati, podčiniti, odčušnuti*). Glede leksika, iako ima upućivanja na hrvatske riječi, primjerice *stomak > želudac, upliv > utjecaj, uplvisati > utjecati*, normativne preporuke često idu u smjeru internacionalizama ili leksika svojstvenoga srpskomu jeziku: *glasovir > klavir, glazbalo > muzički instrument, iznimka > izuzetak, kolodvor >*

STJEPKO TEŽAK

NAŠ JEZIK

VJEŽBENICA ZA IV. RAZRED
OSNOVNE ŠKOLE

1 S. Težak, D. Brigljević, *Naš jezik*. Vježbenica za V razred osnovne škole, Zagreb, 1962.

2 I. Brabec, *Naš jezik*. Vježbenica hrvatskog ili srpskog jezika za VI razred osnovne škole, Zagreb, 1973.

stanica (željeznička), tlak > pritisak, vojarna > kasarna (usp. Nemeth-Jajić 2019). Za učenike trećega i četvrtog razreda osnovne škole priređivale su se čitanke s poukama o jeziku. Tako su godine 1951. objavljene *Čitanka s poukama o jeziku za III. razred narodne škole* Pere Ljubića i *Čitanka s poukama o jeziku za IV. razred osnovne škole* Viktora Cvitana i Jurja Jurmana. Pouke o jeziku, također utemeljene na formalističkom pristupu gramatičkim sadržajima, u objema čitankama sastavili su Ivo Frol i Ivan Brabec.

U osnovnoškolskoj nastavi novi je tip jezičnih udžbenika uspostavljen udžbenicima *Naš jezik*, koji se objavljuju od 1959. a u uporabi su više od dvaju desetljeća, do 1984. U njihovu je podnaslovu stajalo *vježbenica* jer su to bili jedinstveni radni udžbenici s raznolikim i brojnim zadacima za učenike (usp. Nemeth-Jajić 2007a), dok je o imenovanju jezika odlučivala politika: u izdanjima od 1964. do 1972. podnaslov je glasio *vježbenica hrvatskosrpskog jezika*, a od 1973. *vježbenica u nastavi hrvatskog ili srpskog jezika*; u prvim izdanjima ime se “našeg” jezika ne navodi. Kao autoru prvoga u nizu tih udžbenika, a to je bio *Naš jezik*. *Vježbenica za IV razred osnovne škole*, Stjepku Težaku ponajprije pripadaju zasluge za uvođenje novih pristupa u nastavu hrvatskoga jezika koje je primjenjivao u svojim udžbenicima. U suautorstvu s Dragutinom Brigljevićem izradio je udžbenike *Naš jezik* za peti (1960), sedmi (1961) i osmi (1962) razred, dok je udžbenik za šesti razred (1960) izradio Ivan Brabec. Nakon donošenja novoga nastavnog programa (1972) objavljuje se druga generacija udžbenika *Naš jezik*, uz koje se također vezuje ime Stjepka Težaka. Tako 1973. izlaze tri Težakova udžbenika: *Naš jezik*. *Vježbenica u nastavi hrvatskog ili srpskog jezika za III razred osnovne škole*, *Naš jezik*. *Vježbenica u nastavi hrvatskog ili srpskog jezika za IV razred osnovne škole* i

Naš jezik. *Vježbenica u nastavi hrvatskog ili srpskog jezika za V razred osnovne škole*. Udžbenici za sedmi i osmi razred, koje opetovano izrađuje s Dragutinom Brigljevićem, izlaze 1975, odnosno 1976, a Brabec 1974. priređuje novo izdanje svojega udžbenika za šesti razred. Uz *Naš jezik* druge generacije objavljuju se i priručnici za nastavnike.

Udžbenici *Naš jezik* označuju napuštanje formalističke i uvođenje funkcionalne nastave gramatike, koja “mora omogućiti učeniku shvaćanje funkcije jezika i pomoći mu da usavrši vlastitu jezičnu komunikaciju” (Težak 1980), pa osim gramatike i pravopisa obuhvaćaju i oblike jezičnoga izražavanja. Tim je udžbenicima također uveden i danas suvremen lingvističko-komunikacijski pristup kojim se lingvistička naobrazba nastoji uskladiti s učeničkim komunikacijskim potrebama (Težak 1996), pri čemu se učenici potiču na razmišljanje o jeziku, na samostalno izvođenje definicija, pravila i paradigma. Jezične se pojave ne promatraju izolirano, tekst je polazište i dolazište (*izvor i uvir*, rekao bi Težak) jezične nastave, a izborom tekstnih predložaka, rasterećenih od ideoloških sadržaja i tematski primjerenih dobi učenika, ti udžbenici pokazuju da su doista udžbenici hrvatskoga jezika. Zastupljena su ponajprije djela hrvatskih književnika, no ima i prikladnih, nerijetko duhovitih tekstova koje su sastavili autori udžbenika, a uvrštavaju se i učenički uradci te primjereni, premda još u skromnu opsegu, neknjiževni tekstovi.

U udžbenicima *Naš jezik* ističe se potreba razvijanja pozitivnog odnosa prema narječjima i zavičajnome govoru, pa se tako već u udžbeniku za treći razred nalazi napomena: “Govori svih naših krajeva su lijepi i ne može se reći da je jedan ljepši od drugoga” (*Naš jezik* za 3. razred 1973). Udžbenik za osmi razred pruža uvid u indoeuropsku

- 1 S. Težak, D. Brigljević, *Naš jezik*.
Vježbenica hrvatskosrpskog jezika za
VII razred osnovne škole, Zagreb, ⁵1965.
- 2 S. Težak, D. Brigljević, *Naš jezik*.
Vježbenica za VIII razred osnovne
škole, Zagreb, ²1963.

jezičnu porodicu s posebnim obzirom na slavenske i jezike naroda i narodnosti tadašnje jugoslavenske socijalističke zajednice. Predstavljeno je također štokavsko, čakavsko i kajkavsko narječje. Na kraju udžbenika za treći, četvrti i peti razred nalazio se pravopisni rječnik, a udžbenik za osmi razred sadržavao je čakavski i kajkavski te makedonski i slovenski rječnik. S obzirom na to da se ćirilica kao pismo učila u trećem razredu *Naš jezik* za treći razred imao je latinično i ćirilčno izdanje.

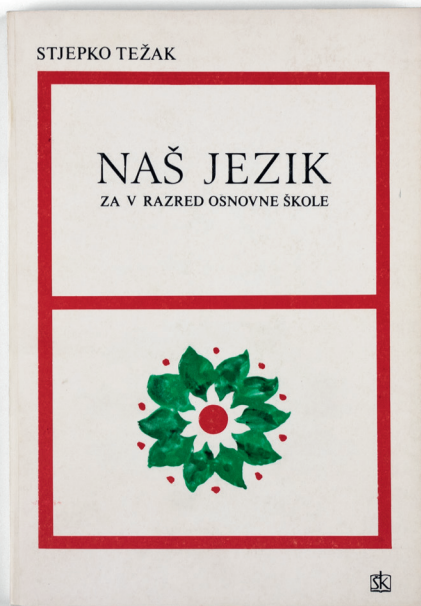
Za srednjoškolsku nastavu prijelomna je bila 1974. godina, kada sveučilišni profesori Josip Silić i Dragutin Rosandić objavljuju *Osnove fonetike i fonologije hrvatskog književnog jezika* za prvi razred srednjih škola, što je bio prvi moderan srednjoškolski jezični udžbenik utemeljen na zasadama strukturalističke lingvistike. Isti autori 1979. objavljuju i udžbenik za drugi razred srednjih škola, *Osnove morfologije i morfostilistike hrvatskoga književnog jezika*, a oba su udžbenika popraćena radnom bilježnicom i priručnikom za nastavnike. Uz obrazloženje da se naziv jezika odnosi na suvremeni književni jezik vlasti su dopustile imenovati jezik samo *hrvatskim*. U to se vrijeme javila i zamisao o udžbenicima za treći i četvrti razred srednjih škola kojima bi se obuhvatila sintaktička i leksička razina kako bi se stekao cjelovit uvid u funkcioniranje jezičnoga sustava, no te se udžbenike tada još nije uspjelo izraditi.

Udžbenik *Osnove fonetike i fonologije hrvatskog književnog jezika* počinje cjelinom *Govorno priopćavanje*, u kojoj se objašnjava prenošenje poruke od govornika slušatelju i izlažu temeljni pojmovi teorije govorne komunikacije. Slijedi prikaz govornih organa koji sudjeluju pri stvaranju glasova i opis nastajanja glasova. Nadalje detaljno je prikazana dioba glasova po tvorbenome mjestu i načinu te

po položaju i radu glasnica, obrazložena su akustička, artikulacijska i funkcionalna svojstva glasova, pojmovi fonema i alofona te razlikovna uloga naglasaka, dužine i rečenične intonacije. U svezi s glasovnim promjenama, koje se također obrađuju, objašnjen je i pojam morfema. Udžbenik završava izabranim temama fonostilistike i grafostilistike, a upućuje se i na tipove slova pri grafijskome oblikovanju teksta. Udžbenik za drugi razred sastavljen je od dviju cjelina: *Osnove morfologije* i *Osnove morfostilistike*. U prvoj se cjelini objašnjava morfem kao temeljna jedinica morfologije, promatra se uloga morfema i navode vrste morfema te se upućuje na načine izražavanja gramatičkoga i leksičkoga značenja i na načine tvorbe riječi. U drugoj se cjelini obrađuje stilistika imeničkih, pridjevskih i glagolskih tvorenica, stilistika glagolskoga vremena i načina te stilistika pada, roda i broja. Posebni sadržaji jezičnoga izražavanja u tim udžbenicima nisu zastupljeni.

Ti su srednjoškolski udžbenici svojim pristupom u učenika nastojali razvijati lingvističko mišljenje i lingvističku intuiciju (Rosandić i Silić 1974a, 1974b). Spoznaje praškoga strukturalizma, koje je primjenjivao u opisu jezičnoga sustava hrvatskoga jezika, Josip Silić unosio je i u svoje udžbenike, te se u njima pozornost posvećuje i onomu što je u jeziku ostvareno i onome "što je u jeziku moguće" (Isto). Udžbenike tako odlikuje visoka teorijska razina izlaganja, znanstveni opis fonološke i morfološke jezične razine, često popraćen shematskim prikazima sa simbolima i formulama, što je svojedobno zasigurno bila novost i mnogim nastavnicima hrvatskoga jezika.

Donošenje novoga nastavnog programa 1983. zahtijevalo je i nove udžbenike, koji se objavljuju od sljedeće školske godine, a njihova su neizmijenjena izdanja u uporabi

- 1 S. Težak, *Naš jezik*. Vježbenica u nastavi hrvatskog ili srpskog jezika za V razred osnovne škole, Zagreb, ²1974.
- 2 D. Rosandić, J. Silić, *Jezik, izražavanje i stvaranje 1*, udžbenik iz hrvatskog ili srpskog jezika za I razred usmjerenog obrazovanja, Zagreb, 1986.

do 1991. Riječ je o udžbenicima *Jezik, izražavanje i stvaranje* namijenjenima osnovnoškolskoj i srednjoškolskoj nastavi, što je bio izraz težnje da se uspostavi kontinuitet jezične izobrazbe među dvama stupnjevima školovanja. U njihovu se podnaslovu jezik naziva *hrvatskim ili srpskim*. Samo je prvi u nizu tih udžbenika, autora Nede Bendelje i Branka Brajenovića, nosio naziv *Jezik i izražavanje*. *Udžbenik hrvatskoga ili srpskoga jezika za III razred osnovne škole*, a njegovo prvo izdanje izašlo je 1984. Iste godine Stjepko Težak objavljuje *Jezik, izražavanje i stvaranje* za peti razred, potom 1985. Neda Bendelja i Zvonimir Diklić objavljuju udžbenik za četvrti, a Težak i Diklić za šesti razred. Udžbenici za sedmi i osmi razred izlaze 1986. i 1987, a autori su im već poznati dvojac Stjepko Težak i Dragutin Brigljević. Izrada srednjoškolskih udžbenika *Jezik, izražavanje i stvaranje 1 i 2* također je povjerena afirmiranim suautorima Josipu Siliću i Dragutinu Rosandiću. Njihov je udžbenik za prvi razred usmjerenoga obrazovanja objavljen 1986, a za drugi razred 1987. Svi su ti udžbenici popraćeni radnim bilježnicama za učenike i priručnicima za nastavnike.

Osnovnoškolski udžbenici *Jezik, izražavanje i stvaranje*, kao i udžbenici *Naš jezik* koji su im prethodili, slijede funkcionalni i lingvističko-komunikacijski pristup. Obuhvaćaju gramatičko, pravopisno i pravogovorno, stilsko i rječničko gradivo te sadržaje za usmeno i pismeno izražavanje i stvaranje, a ta se područja "čvrsto povezuju prema načelu komunikacijske funkcionalnosti" (*Koncepcija udžbenika za jezično-umjetničko odgojno-obrazovno područje*, 1981) i usklađuju s razvojnom dobi učenika. I u tim se udžbenicima poštuje načelo teksta, no u većoj se mjeri od prethodnih udžbenika kao tekstni predlošci uvrstavaju funkcionalnostilski raznovrsni tekstovi. Prvi

se put, u udžbeniku za osmi razred, učenici upoznaju i sa značajkama znanstvenoga, književnoumjetničkoga, administrativnoga i novinarsko-publicističkoga stila, a pozornost se posvećuje i učeničkom žargonu.

Udžbenici za usmjerenoga obrazovanje, *Jezik, izražavanje i stvaranje 1 i 2*, zadržavaju višu teorijsku razinu izlaganja udžbeničkih sadržaja postavljenu prvim Silićevim i Rosandićevim srednjoškolskim udžbenicima iz 70-ih godina 20. stoljeća. Pri izboru sadržaja očituje se pak povezivanje jezičnih razina i promatranje jezičnih pojava s obzirom na način njihova funkcioniranja u komunikaciji. Zastupljene su fonološka, morfološka, sintaktička i leksička razina, a novost je bila uvođenje tekstne sintakse i tipova vezanoga teksta (raspravljajnja, pripovijedanja, opisivanja i miješanih oblika vezanoga teksta). Znatna pozornost posvećena je i stilistici; upućuje se na stilističke mogućnosti fonema i morfema, na ekspresivnost rečenične intonacije, dok dijelove o stilistici padeža, roda i broja te stilistici vremena i načina autori preuzimaju iz svojega udžbenika *Morfologija i morfostilistika hrvatskoga književnog jezika*.

Uzevši u cjelini, u promatranome je razdoblju napravljen golem iskorak u pogledu udžbeničke literature. Izrađeni su moderni jezični udžbenici koji su pružali pouzdane smjernice pri stjecanju jezične naobrazbe i uvelike pridonijeli osuvremenjivanju nastave hrvatskoga jezika. Znatna udio u tome ima i *Školska knjiga* koja je, razvijajući svoj izdavački program, izrasla u vrsnog izdavača školskih udžbenika. Zadaća je ipak ostala nedovršena — jezične udžbenike za završne razrede srednjih škola u ovome razdoblju nije se uspjelo izraditi.

Književna riječ, učenje o književnosti i jezično-izražajne aktivnosti u osnovnoškolskim čitankama 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.31](https://doi.org/10.17234/9789533793467.31)

KAROL
VISINKO

Udžbenik za književnost, tradicionalnoga naziva čitanka, namijenjen je učenicima osnovne i srednje škole za čitanje književnih tekstova različitih književnih vrsta i za učenje o književnosti, i to tijekom nastavnoga procesa i samostalno izvan nastave.

Školski predmet Hrvatski jezik 80-ih godina 20. stoljeća smješta se u jezično-umjetničko odgojno-obrazovno područje tako što književnost, filmska i scenska umjetnost ulaze u cjelinu umjetnosti, a ostali se sadržaji predmeta raspoređuju u ostalim dvjema cjelinama, u jeziku i jezičnome izražavanju (usp. Diklić 1980, Visinko 2010). To je vrijeme kada se metodička teorija otvara povezivanju sadržaja u sklopu Hrvatskog jezika, ali i drugih predmeta, odnosno korelacijsko-integracijskome metodičkome stavu, premda je u nastavnoj praksi više korelacijsko-integracijskoga metodičkog pristupa odabranim segmentima, i to u nastavi književnosti, scenske i filmske umjetnosti.

Obilježja unutarpredmetnih i međupredmetnih korelacija te integracije književnih sadržaja sa sadržajima hrvatskoga jezika i jezičnoga izražavanja mogu se dijelom raspoznati na temelju metodičkih instrumentarija čitanaka. Međutim nedostatno je istražena primjena zacrtanih zamisli u stvarnoj praksi.

Metodička polazišta u izradbi udžbenika za književnost mogu biti književnoznanstvena dopunjena sastavnicama književne komunikacije ili pak komunikacijsko-funkcionalna dopunjena neizostavnim sastavnicama znanosti o književnosti (teorije, povijesti, kritike). U praksi su posrijedi redovito pretežitosti i premreženosti na što utječu strujanja u metodici književnog odgoja i obrazovanja kao odraz promjena u znanosti o književnosti (usp. Stamać 1983) i onih u svekolikom procesu odgoja i obrazovanja. Razdoblje kojemu pripadaju čitanke analizirane u ovome tekstu obilježeno je višegodišnjom afirmacijom

✎ V. Cvitan, *Sunce na prozorčiću*, čitanka za 1. razred osnovne škole, Zagreb, ¹⁸1977.

školske interpretacije književnoga teksta. Za metodičku teoriju toga vremena relevantna su dva metodička djela: za osnovnu školu monografija Dragutina Rosandića *Književnost u osnovnoj školi. Metodičke osnove za interpretaciju umjetničke književnosti (poezije, proze i drame) i narodne književnosti* (1976) i za srednju školu priručnik skupine autora uz čitanku za I. razred gimnazije *Pristup književnom djelu* (Frangješ, Šicel i Rosandić 1962). U tim se djelima iščitavaju smjernice koje će, uzimajući u obzir programske sadržaje, slijediti priređivači i sastavljači čitanke. Usto u 20. stoljeću zaživio je prepoznatljiv udžbenički komplet za svaki razred. Udžbenički se komplet sastojao od čitanke s pripadajućom radnom bilježnicom i priručnikom za nastavnika, zatim udžbenika za hrvatski jezik i jezično izražavanje, također s komplementarnom radnom bilježnicom i priručnikom za nastavnika, te višeizvornog sklopa koji je omogućavao velik izbor tekstnih, auditivnih, vizualnih i audiovizualnih sredstava (v. *Koncepcija udžbenika...*, 1981). O koncepciji suvremene čitanke za osnovnu i srednju školu piše Zvonimir Diklić (1978) navodeći tematsko-doživljajni i književnoteorijski dvama odlučujućim mjerilima u izradbi čitanke 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća. Nameće se

mišljenje da se u tadašnjim udžbenicima rješavao samo odnos s programskim sadržajima, tematsko-doživljajnim sastavnicama i znanstvenim odrednicama, dok su se zanimarili suvremeni pristupi didaktičko-metodičke transpozicije književne (i jezične) građe u nastavni predmet (Isto).

Međutim potrebna su neka dodatna pojašnjenja da bi slika bila cjelovitija. Vrijeme u kojemu živimo i djelujemo dopušta nam tek djelomično prihvaćanje prethodno navedenoga stava o udžbenicima iz 20. stoljeća. Danas smo svjedoci da se neovisno o promjenama koje omogućuju veću slobodu kreiranja nastavnoga procesa te posve drukčiju koncepciju obvezne osnovnoškolske i srednjoškolske udžbeničke literature i dalje naglašava nužnost, važnost i vrijednost učitelja i nastavnika. Uvelike se računa na učitelja i nastavnika koji će svojim kompetencijama znalački organizirati i voditi nastavni proces, primjenjivati različite pristupe u poučavanju književnim i jezičnim sadržajima, što znači da se i dalje računa na njegovo znanje, sposobnosti, vještine, stavove, vrijednosti i navike na koje će upućivati svoje učenike, kao što se na to računalo i prethodnih desetljeća. To znači da čitanka može unekoliko ili umnogome ponuditi određene smjernice, ponajviše izborom tekstova i oblikovanjem metodičkih instrumentarija te ukupnom svojom strukturom i likovno-grafičkom opremom, ali ostaje potreba za izravnom komunikacijom koja je svojom kompleksnošću neponovljiva. Prema tome na predložku analiza udžbeničke literature mogu se utvrditi određene sastavnice u vezi sa sadržajem i odnosom prema sadržaju; uspoređujući sadržaje udžbenika s nastavnim planovima i programima mogu se utvrditi osnove u poučavanju književnoga i jezičnoga odgoja i obrazovanja, međutim ne može se sa sigurnošću utvrditi što se u nastavnoj praksi stvarno događalo ako se to razdoblje nastavne prakse nije izravno istraživalo i o tome nema objavljenih rezultata. To znači da rezultate istraživanja udžbenika bez njihove provjere u neposrednoj praktičnoj primjeni valja uzeti samo kao indikativne.

Jedan od najboljih izvora obavijesti što se i kako se radilo u nastavi hrvatskoga jezika i književnosti može biti *metodički instrumentarij* u udžbenicima. Potom slijedi *izbor tekstova i zastupljenost autora* te razina *likovno-grafičke opremljenosti* udžbenika. Upravo se prema tim trima točkama motrišta određuju mjerila u istraživanju osam čitanaka kojima su se služili učenici i njihovi učitelji u osnovnoj školi tijekom 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća.

Pregled osnovnoškolske čitanačke građe 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća započinje čitančicom *Sunce na prozorčiću* za 1. razred osnovne škole (Cvitan ¹⁹1960, ²⁰1979). Za 2. razred osnovne škole iskusni metodičari početne nastave čitanja i pisanja i hrvatskoga jezika u razrednoj nastavi, Neda Bendelja i Edo Vajnaht, sastavili su čitanku *Sunčeva*

EDO VAJNAHT

ZLATNA LAĐA

ČITANKA ZA DRUGI RAZRED OSNOVNE ŠKOLE

ljuljačka (²1984). Obje čitanke pripadaju integriranom tipu udžbenika, koji objedinjuje sadržaje književnosti, hrvatskoga jezika i jezičnoga izražavanja, a zapažaju se i među-predmetna povezivanja, posebno jezičnoga izražavanja i prirode i društva. Hrvatski pedagozi Branko Brajenović i Ante Blaženčić priredili su čitanku za 3. razred osnovne škole, *Vedri dani* (¹²1983), koja je bila čitanke s poukama o jeziku za 3. razred osnovne škole (¹1961) sve do objavljivanja udžbenika za hrvatski jezik na tom stupnju obrazovanja (Stjepko Težak, *Naš jezik*, 1973a). U odnosu na prethodne čitanke novina je što se od 3. razreda osnovne škole uz latinično pismo učilo čitanje i pisanje na ćirilici. Zbog toga je oko jedne trećine tekstova objavljeno na ćirilici. To je redovita pojava u svim čitankama za osnovnu školu od 3. do 8. razreda. Čitankama autora Jurja Bukše i Antice Antoš stvoren je čitanački niz za nastavu književnosti: *Dječak u sjeni vrbe* za 4. razred osnovne škole (¹1972, ¹²1983), *Paleta svih boja* za 5. razred osnovne škole (¹1973, ¹⁰1982), *I sazri sloboda* za 6. razred osnovne škole (¹1974, ¹⁰1983), *Rasti i cvjetaj* za 7. razred osnovne škole (¹1975, ¹¹1985), *Za novim vidicima* za 8. razred osnovne škole (¹1976, ¹¹1986). Bit će to prepoznatljiv rukopis u kojemu se učvršćuje metodičnost u oblikovanju metodičkoga instrumentarija i proširuje sadržaj unošenjem *Rječnika nepoznatih riječi* i *Abecednoga popisa pisaca* koji donosi pregled uvrštenih djela te ime i prezime prevoditelja kada je riječ o prijevodnoj književnosti. Čitankom za 6. razred *I sazri sloboda* otvaraju se vrata još dvama dodacima na kraju čitanke koji će ostati stalni pratitelji mladim recipijentima sve do završetka osnovne škole: *Pregled književno-teorijskih i stilističkih pojmova* te *Pregled bilježaka o piscima*. Takav će ustroj udžbenika iz književnosti ostati trajno nasljeđe budućim izdanjima čitanaka kojih će krajem 20. i početkom 21. stoljeća na tržištu biti u izobilju. Šteta što se autorski tandem ovih čitanaka nije nastavio odmah na Bendeljiniu i Vajnahtovu *Sunčeva ljuljačka* jer bi se u vertikalno-spiralnom slijedu puno bolje ostvarivale neke sastavnice književnoga i jezičnoga odgoja i obrazovanja, poput postupaka koje danas nazivamo primjenom strategija *ustroj teksta* i *sažimanje*, kao i mnoge dragocjene vježbe jezičnoga izražavanja. U čitankama za više razrede osnovne škole postupno se proširuje i produbljuje bavljenje književnim sadržajima, npr. književnoteorijskim pojmovima, biografijom književnika, dok se u odnosu na niže razrede smanjuje učestalost zadataka jezičnoga izražavanja jer se takvi zadaci nalaze u udžbenicima za hrvatski jezik i jezično izražavanje, a na učitelju je umješnost povezivanja triju nastavnih područja.

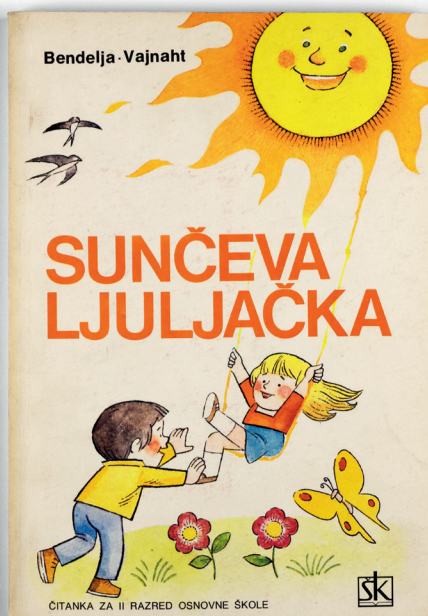
Rezultat istraživanja navedenog korpusa čitanaka prikazuje se prema sljedećim mjerilima: 1. struktura čitanke; 2. izbor tekstova i zastupljenost književnika te odnos poezije i proze; 3. metodički instrumentarij; 4.

likovno-grafička razina. U sklopu analize metodičkog instrumentarija određeno je još jedno mjerilo kojim se rezultati istraživanja prikazuju u dvama dijelovima: prvi se odnosi na čitanke za 1., 2. i 3. razred osnovne škole, a drugi obuhvaća čitanke od 4. do 8. razreda osnovne škole.

Osnovni pristup strukturi osnovnoškolske čitanke od 60-ih godina 20. stoljeća do danas ostaje organizacija odabranih tekstova u tematskim cjelinama. Prema tome organizacija sadržaja u tematske cjeline počinje prije vremena u kojem su nastale ovdje analizirane čitanke. Sustav od četiriju, odnosno pet tematskih cjelina prati se od čitanke *Vedri dani* i već analiza tematskih cjelina vodi prema nekim važnim zaključcima o izboru tekstova.

Uz obveznu ideološku obojenost koja se postizala motivima narodnooslobodilačke borbe, partizana, pionira, omladine i prikazivanjem djetinjstva, mladosti i života nekih u tadašnjem društveno-političkom ozračju važnih ličnosti u čitankama su poglavito zastupljeni književnici starije i novije hrvatske književnosti. U skladu s programskim zahtjevima u čitankama su se objavljivali i tekstovi književnika ostalih naroda i narodnosti objedinjenih istom državom. U nekoj su mjeri bili zastupljeni i poznatiji književnici europske i svjetske književnosti. Čitanke su obuhvaćale i tekstove iz usmene književnosti, ponajviše poeziju i sitne govorničke oblike, manje prozu, a najmanje dramske vrste. Dramskih je vrsta inače vrlo malo među tekstovima u svim čitankama. Kako se povećavao stupanj obrazovanja, tako se povećavao i broj proznih djela u odnosu na pjesnička, k tome je i veći udio neknjiževnih tekstova. Dječji svijet ispunjen vedrinom, razigranošću, dječji pogled iskonske ljepote, pravednosti i istine zadržat će se u čitankama do 6. razreda. Otada učenici sve više otkrivaju složenije teme u smislu težine misli i života, i takav se smjer osobito razvija u čitankama za 7. razred *Rasti i cvjetaj* i za 8. razred *Za novim vidicima*. Riječ je o podosta zahtjevnim književnim tekstovima s gledišta doživljaja i osjećaja koje bude u učeniku. Posrijedi su tekstovi ispunjeni socijalnim motivima (radnika, seljaka, odnos vladajućih i potlačenih) i motivima patnje i boli u različitim životnim prilikama. Naravno da su zastupljene i ostale teme da bi se postigla raznovrsnost, pa svoje mjesto nalaze i tekstovi o zavičaju, ljubavi, prirodi. Ipak, čitajući redom tekstove, osjeća se prevladavanje sumornog raspoloženja, nedostatak radosti, vedrine, smijeha. Takva je sklonost ostala kao prihvatljivo nastojanje sve do današnjih dana pa je jasno izražena u osnovnoškolskim čitankama za više razrede osnovne škole, posebno za 7. i 8. razred. U dogledno bi vrijeme trebalo pomno istražiti koliko je to opravdano i u skladu s interesima, potrebama i mogućnostima učenika.

U svakoj čitanci uz tekstni se predložak nalazi dvo-dijelni metodički instrumentarij. Prvi se dio odnosi na

1 J. Bukša, A. Antoš, *I sazri sloboda*, čitanka za 6. razred osnovne škole, Zagreb, 1974.

2 N. Bendelja, E. Vajnaht, *Sunčeva ljuljačka*, čitanka za 2. razred osnovne škole, Zagreb, 1987, izmijenjeno izdanje.

Razgovor o pjesmi/štitvu, a drugi na *Zadatke*. U metodičkim instrumentarijima čitanaka *Sunce na prozorčiću*, *Sunčeva ljuljačka* i *Vedri dani* pripremljene su vježbe čitanja, govorenja (pričanje i prepričavanje, ponešto i opisivanja) i pisanja (prepisivanja, dopunjavanja rečenica i kraćih tekstova, kratkih odgovora, sastavljanja rečenica; postupno i sastavljanja vezanog teksta). Pitanjima i zadacima osobito se izdvaja *Sunčeva ljuljačka*, u kojoj je jasno zacrtan put prema komunikaciji učenika s književnim tekstom. Od učenika se traži zaključivanje na temelju ponovnog čitanja i povezivanja dijelova teksta, upućuje ih se na vraćanje tekstu i istraživanje riječi u kontekstu cjeline (pjesme ili priče). Razgovor uglavnom završava uvođenjem učenika u spoznajno i kritičko čitanje. Među zadacima za samostalan rad u toj se čitanci posebno ističe učenje tekstova napamet, i to i pjesničkih i proznih. Čitanka *Vedri dani* postupno uvodi bibliografske podatke o književnicima, ali nažalost ne nastavlja dobar razvojni put književnog i jezičnog odgoja i obrazovanja *Sunčeve ljuljačke*. O metodičkim instrumentarijima u čitankama od 4. do 8. razreda osnovne škole (*Dječak u sjeni vrbe*, *Paleta svih boja*, *I sazri sloboda*, *Rasti i cvjetaj*, *Za novim vidicima*) treba govoriti kao o jednoj jedinstvenoj cjelini koja pruža uvid u razvoj književnog i jezičnog odgoja i obrazovanja učenika 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća. Obilježje je metodičkih instrumentarija svih čitanaka bogaćenje rječnika, no po tome se posebno izdvajaju upravo čitanke autorskog tandema Bukša i Antoš. Učestali je postupak upućivanja učenika na istraživanje pomoću *Rječnika* na kraju čitanke, ali i pomno oblikovanim zadacima da bi se učenik funkcionalno bavio riječima i izrazima iz teksta. Ne radi se samo o pukom objašnjavanju manje

poznatih i nepoznatih riječi, pojmova i imena da bi se olakšala recepcija teksta. Pitanjima, zadacima i komentarima koji se odnose na riječi i izraze iz teksta umnogome se želi obogatiti učenikov rječnik, osvijestiti odnos prema snazi i ljepoti izbora riječi, poraditi na tome tako da ponajprije određene riječi i izrazi uđu u učenikov pasivni rječnik, da bi s vremenom za neke učenike to bio put prema obogaćenju njihova aktivnoga rječnika. Počam s čitankom *Dječak u sjeni vrbe* za 4. razred metodički se instrumentarij proširuje objašnjenjima književnoteorijskih pojmova, ali i objašnjenjima postupaka zadanih u zadacima. S takvom će se praksom nastaviti u svim narednim čitankama i ostat će u nasljedstvu budućim čitankama do naših dana. Međutim utvrđuje se da mnoga objašnjenja komunikacijsko-funkcionalnim pristupom nadilaze praksu današnjih udžbenika. U ovoj se skupini čitanaka prati postupno razvijanje učenikova sudjelovanja u komunikaciji s književnim tekstom. Često se učenika upućuje na uspoređivanje i povezivanje s prethodnim čitanjem i recepcijom književnih djela pa čak i s pronalaženjem komplementarnih tekstova objavljenih u istoj čitanci. Premda se zadaci za samostalan rad navode na kraju svake udžbeničke jedinice, često se neki od zadataka ispreplete sa završnim dionicama razgovora o tekstu, pa tako čine most između netom pročitanoga i interpretiranoga teksta i učeničkih aktivnosti koje se na to nastavljaju i razvijaju u smjeru izvannastavnoga i izvanškolskoga rada. Osim što mnogi vode učenika u otkrivanje ljepote i snage umjetničke riječi, najčešće su među zadacima u čitankama od 4. do 8. razreda osnovne škole oni koji se odnose na učenikovo jezično izražavanje, i to čitanje, pisanje i govorenje, premda je toga manje u

odnosu na čitanke za niže razrede, kao što se već prethodno pripomenulo. U skladu s procjenom zahtjevnosti vježbe opširnija su objašnjenja. Takvo sastavljanje upute učeniku s potrebnim objašnjenjem i primjerom može poslužiti kao uzor metodičkih postupaka danas, kada se misli da učeniku sve treba biti samo po sebi jasno i da mu nisu potrebne nikakve dodatne upute. Zapažaju se i međupredmetna povezivanja, vrlo često sa sadržajima iz povijesti, ali i s ostalim umjetnostima, posebno likovnim. Vrlo je česta poveznica s odlaskom u knjižnicu, posudbom knjiga kao obvezom ili slobodnim izborom. Među aktivnostima najmanje je scenskoga izraza, nešto je malo prijedloga u vezi s televizijskim programom, a što se tiče filma, razvidno je nastojanje poticanja navika gledanja filmova i učenje o filmskoj umjetnosti kao posljedica uvođenja nastave filma u školski predmet Hrvatski jezik već od kraja 50-ih godina 20. stoljeća (Težak 1990).

Čitanke koje su analizirane u ovome radu vrlo su skromne s likovno-grafičkoga gledišta. Zbog toga nije postignuta veća preglednost u odnosu dijelova unutar svake udžbeničke jedinice. Likovnost je gotovo svih analiziranih čitanaka svedena na ilustracije samo jednog slikara koji je ulazio u autorski tim za pojedinu čitanku. Zanimljivo je što se u prethodnim izdanjima čitanaka za predmetnu nastavu, dakle 60-ih i početkom 70-ih godina 20. stoljeća, nalaze fotografije i ilustracije u boji. Po tome se među ovdje analiziranim čitankama izdvaja *Sunčeva ljuljačka* za 2. razred osnovne škole.

Puno toga se iz čitanaka prošloga vremena jednostavno preuzelo i nastavilo s tim u daleko boljim uvjetima. Nastupile su promjene u manje-više izvanjskim sastavnicama, uglavnom kao posljedica promjena u društvu i tehnologiji. Bit koja se odnosi na otkrivanje umjetnosti riječi, upoznavanje književnoumjetničke i usmenoknjiževne baštine te na učeničke aktivnosti izražavanja i stvaranja umnogome je ostala ista. Odbaci li se ono što bi danas uistinu bilo neprimjereno, mogu se zapaziti izvrsne sastavnice nekadašnjih čitanaka. Stoga bi bilo korisno s poštovanjem se podsjetiti svega dobrog što je napravljeno za učitelja i za učenika u osnovnoškolskim čitankama 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća i time upotpuniti današnje viđenje kakav bi udžbenik za književnost (čitanka) trebao biti.

O lektiri

BERISLAV
MAJHUT

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.32](https://doi.org/10.17234/9789533793467.32)

LOŠI TRAGOVİ NAŠIH GIMNAZIJA

Posebno poglavlje valja odrediti o utjecaju lektire na odgoj naše mladeži. Poznato je da u nas gotovo nema nikakve lektire za našu školsku mladež, nego da se redovito čita ono, što naši pisci napišu ili prevedu, bez ikakva obzira na godine i spol čitalačke publike. Zato već naši đaci I. i II. razreda u lektiri nailaze na nekažnjivo razvaljivanje obitelji, kad čitaju naše narodne pjesme. [...] Tako lektira već od I. razreda gimnazije budi u djetetu životinjske nagone i odgaja ih antisocijalno, da se što savršeniše izgrade u duhu poslovice: "Homo homini lupus" (Čovjek je čovjeku vuk). U ta se dva glavna smjera (putenost i materijalizam) nižu bezbrojni primjeri iz domaće i strane književnosti sve do konca VIII. razreda. Stoga uginu prirodene klice etike pod pritiskom nemorala, što ga čak na zapovijed škole mora u se usisati, da dokaže, da se je upoznao s domaćom i stranom književnošću. Ako još dodamo utjecaj kazališta, kina, raznih slika po izlozima, razne novinske izvještaje o svim vrstama seksualnog i drugog nemorala, lako ćemo shvatiti, zašto vrlo velika većina srednjoškolaca u svojoj duši nosi rukovet nagona na zlo.

—
J. Dujmušić, Nastavni vjesnik, 1933–1934.

Školska lektira u užem smislu skup je beletrističkih djela dječje književnosti koji učenici, ponajprije osnovnoškolci, čitaju izvan škole, a propisan je nastavnim programom (usp. Hameršak 2010). Da bi izvjesni skup knjiga postao školska lektira, mora biti ispunjen cio niz uvjeta: mora biti dosegnuta intelektualna svijest u društvu da su književna djela dječje književnosti potrebna u nastavnom procesu, mora biti dostignut stupanj razvoja društva koji omogućuje dovoljnu količinu fizičkih primjeraka knjiga na raspolaganju, a to opet znači da mora

postojati dovoljno efikasna infrastruktura koja će omogućiti svim pa i najudaljenijim učenicima (bilo fizički bilo socijalno) pristup knjigama te da moraju postojati osposobljeni i kompetentni učitelji koji će omogućiti estetski pristup djelima dječje književnosti.

Tri se pitanja vežu uz školsku lektiru: kada je i kako uvedena dječja književnost u škole; kada je prepoznata potreba samostalnog učeničkog čitanja propisanih naslova izvan školskog nastavnog vremena; problemi ideološke kontaminiranosti naslova predviđenih za školsku lektiru.

LOŠI TRAGOVİ NAŠIH GIMNAZIJA

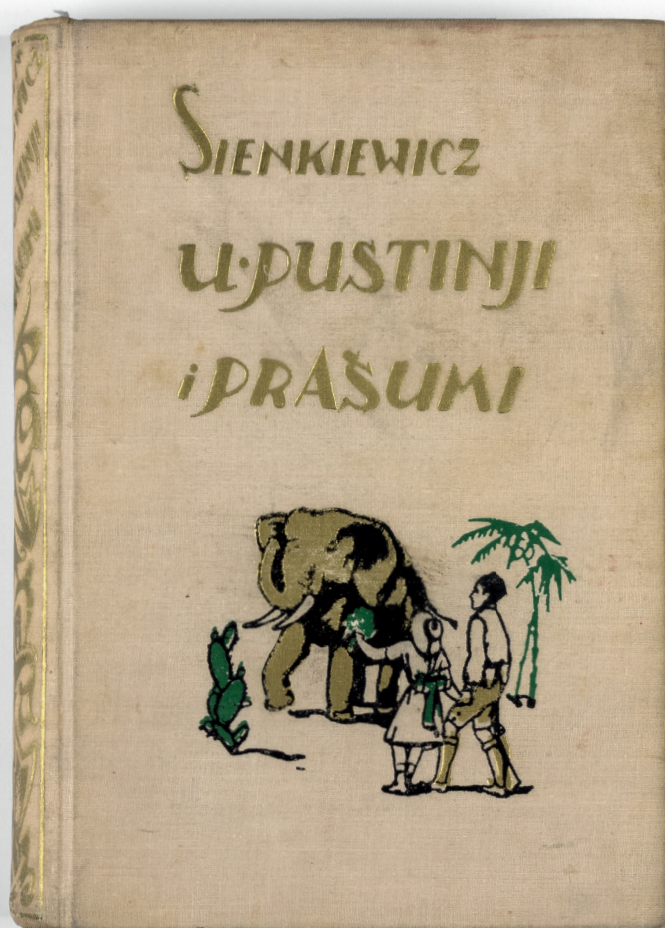
Za destruktivno djelovanje kojekakve lektire možemo navesti primjer, što ga je na sebi pred sudskim forumom demonstrirao pustolov Vladimir Novak; on je prema jednom zagrebačkom dnevniku od 10. 1. 1934. izjavio ovo: “Uništile su me ove knjige (a prije je spomenuo detektivske romane, osobito one od Sherlocka Holmesa) i kina. Kažem to zato, da bi se pazilo na drugu djecu, da ne bi pala na ovaj stepen, na kojem se ja nalazim.”

—
J. Dujmušić, *Nastavni vjesnik*, 1933–1934.

U američkoj *Enciklopediji obrazovanja* iz 1971. Shelton L. Root tvrdi da je dječja književnost počela biti u punom smislu korištena u nastavnim programima u Sjedinjenim Američkim Državama tek 50-ih godina 20. stoljeća (Deighton, 1971). Hrvatski autori, koji su se u svojim istraživanjima doticali i povijesnih aspekata školske lektire, također smatraju da se školska lektira, kako smo je definirali na početku ovog teksta, zapravo uvodi nakon Drugog svjetskog rata. Baveći se odnosom školske lektire i kanona dječje književnosti, Marijana Hamersak ustvrdila je da je tek nastavni program iz 1954. za učenike petog i šestog razreda “predvidio čitanje kod kuće” i “za više razrede osnovne škole preporučio određeni broj djela” (2006). U radu koji se bavi omjerom stranih i hrvatskih knjiga u popisima školske lektire nakon Drugog svjetskog rata Smiljana Narančić Kovač i Ivana Milković (2019) već samom temom smještaju početke školske lektire na kraj četrdesetih godina 20. stoljeća.

Pogledajmo pobliže kako su se izgrađivali i stjecali uvjeti potrebni za nastanak školske lektire u Hrvatskoj. Prve knjige koje je čitala hrvatska dječja čitateljska publika bile su namjenske (početnice, katekizmi, molitvenici), a prva glagoljaška početnica iz 1527. na slici na prvoj stranici prikazuje jedan prizor iz škole. Dakle upravo dječje namjenske knjige čine ne samo početak hrvatske dječje književnosti već su njezina jedina supstanca kroz gotovo tri stoljeća. Zabavna dječja književnost pojavljuje se krajem 18. stoljeća, kada u Zagrebu izlazi *Mlaissi Robinzon* J. H. Campea (1796).

Integralne beletrističke dječje knjige ulaze u škole putem nagradnih knjiga koje se daruju najboljim učenicima za Božić, Uskrs i kraj školske godine od kraja 18. stoljeća (Cuvaj 1910–1913), uglavnom njemačke, a od polovice 19. stoljeća i hrvatske (Cuvaj 1910–1913). Za nagradne dječje knjige školama su doznacavana namjenska financijska sredstva. Nagradne knjige odabirale su

📖 H. Sienkiewicz, *U pustinji i prašumi*, Zagreb, 1924.

📖 A. Kovačić, *Djetinjstvo i školovanje Ivice Kičmanovića*.
Izbor iz romana *U registraturi*, Zagreb, 1964.

školske vlasti iz knjižarske ponude, a učenici koji su ih dobili čitali su ih kod kuće.

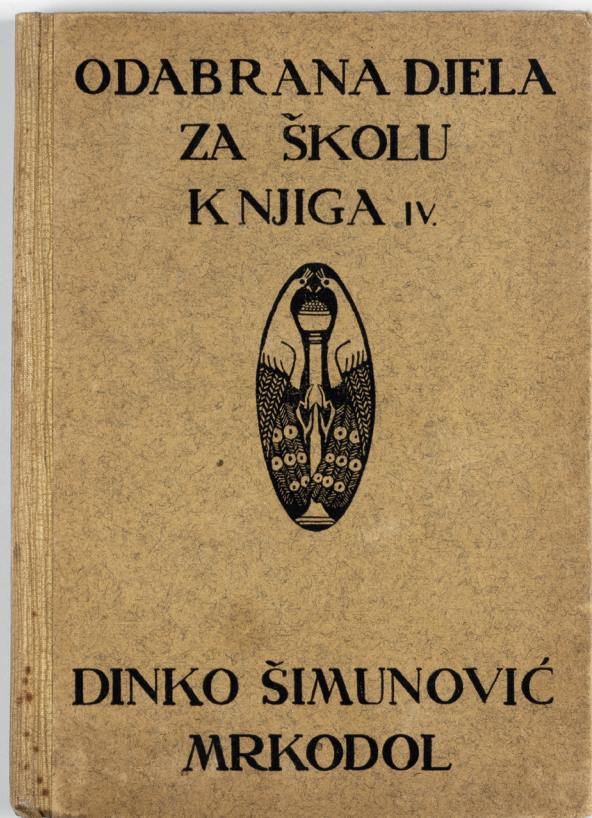
Knjige su tada bile skupe i od velike je važnosti bilo postojanje knjižnica. Od sredine 19. stoljeća knjige su se u Hrvatskoj mogle posuđivati na komercijalnoj osnovi u posudbenim knjižnicama koje osnivaju knjižare, ali to si mnogi učenici često nisu mogli priuštiti. Zato je vrlo važno bilo postojanje školskih knjižnica. *Školskim i nastavnim redom za pučke učione u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* iz 1875. u članku 40. propisuje se da svaka škola mora imati školsku knjižnicu kao sastavni dio elementarne i obvezne opreme škole.

Učitelji su većinom autori dječje književnosti i pokretači dječjih časopisa, što svjedoči o tome da su upravo oni nositelji svijesti o potrebi dječje književnosti. No istovremeno izostanak bavljenja dječjom književnošću na preparandijama (usp. Majhut 2012) rezultira time da velika većina učitelja ne zna i ne vidi gdje i kako integrirati

dječju književnost u osnovnoškolski nastavni proces pa dječja književnost ostaje izvan nastavnih planova i programa osnovnih škola.

Naslove za školsku knjižnicu biraju učitelji. Učitelje, koji tijekom svoje stručne naobrazbe uopće nisu dobili uvid u dječju književnost, u članku "Književnost" u *Pedagogijskoj enciklopediji* iz 1906. podsjeća se da bi trebali pročitati dječje knjige koje nude svojim učenicima (kroz odabir naslova za školske knjižnice i nagradne knjige). Kako je malo vjerojatno da će učitelji pročitati te dječje knjige, traži se način kako bi učitelji ipak dobili barem neki skraćeni uvid u dječja književna djela, u njihovu glavnu "tendenciju i njihovu pedagošku vrijednost".

Dakle početkom 20. stoljeća ne samo što ne postoji metodička oprema uz naslove koja bi učiteljima omogućila ili olakšala da se bave dječjom književnošću u nastavi u pučkim školama već nedostaje društvena svijest o vrijednosti dječje književnosti. U pučkoj školi

✎ D. Šimunović, *Mrkodol*, Zagreb, 1916.

1927. koriste se đачki listovi i podesne knjiŹice uz narodne pjesme, pripovijetke i poslovice (Hamersak 2006). U Zagrebu je u studenome 1930. UdruŹenje za unapređivanje dječje knjiŹevnosti osnovalo KnjiŹnicu i čitaonicu UdruŹenja za unapređivanje dječje knjiŹevnosti. KnjiŹnica ima 313 naslova u više primjeraka. To je prva javna dječja knjiŹnica u Hrvatskoj. Iste godine osnovana je i KnjiŹnica i čitaonica Materinstva, o kojoj je Milka Pogačić zabilježila da sadrŹi do 3 000 svezaka, najviše “u srpsko-hrvatskom, zatim nemačkom, francuskom i engleskom jeziku. Ima i veliki broj zabavnih i poučnih časopisa”. Tomu je dodala da se najviše traŹe one knjige “koje su u školi propisane kao domaća lektira” (1933).

U *Opštem programu* za srpskohrvatski jezik u građanskim školama 1936. domaća lektira je već dobro uhodana praksa, a čitaju se samo djela opće knjiŹevnosti. Ali čini se da su lektira i dostupnost dječjih knjiga bile i društveni problem, a osnivač Materinske knjiŹnice nastojao je istaknuti svoje zasluge u njegovu rješavanju.

Na početku tridesetih godina 20. stoljeća provedena je anketa među đacima prvih triju razreda srednjih škola u Zagrebu s pitanjem “Koje ti se tri knjige od pročitanih najviše sviđaju?” (1933). Anketa je provedena u školi, nenajavljena i anonimna. Dakle pitanje se ne odnosi

na školsku lektiru, već na neodređeno učenikovo čitateljsko iskustvo. U Zagrebu je sudjelovalo 1 225 učenika I. razreda (11 godina), 923 učenika II. razreda (12 godina) i 997 učenika III. razreda (13 godina). Najpopularniji hrvatski autor je August Šenoa (I. razred 19%, II. razred 42%, III. razred 97%). Najpopularnije strano djelo je *Robinson Crusoe* Daniela Defoea (I. razred 13%) te *U pustinji i prašumi* Henryka Sienkiewicza (II. razred 20%, III. razred 20%). Tako nagao skok pročitanih Šenoinih djela s 42% u II. razredu na 97% u III. razredu moguće je objasniti samo školskom lektinom kojom je tako velik broj učenika u jednoj godini bio prisiljen pročitati neko Šenoino djelo (usp. Majhut 2016). Jednako je tako jedino lektinom moguće objasniti da Sienkiewiczov roman *Quo vadis* nitko nije naveo u I. i II. razredu, a onda se u III. javlja visokih 18%. To nije moguće objasniti nikako drugačije nego prisilom lektire. Osim toga iz ankete je vidljivo da školsku lektiru čine i djela opće knjiŹevnosti i djela dječje knjiŹevnosti.

Kada je 1945. vlast u Jugoslaviji preuzeo komunistički režim, knjiŹnice se čiste ne samo od ideološki neprihvatljivih naslova već i od cijelih vrsta koje nisu poŹeljne (bajke, pustolovni romani, fantastična knjiŹevnost, vjerska knjiŹevnost, stripovi). Uvode se nove vrste kao što je “politička knjiŹevnost za omladinu”. Radikalno se prekida sa svim starim, a pogotovo s onim što je imalo krimen nastanka ili života u NDH. Dječjih knjiga na stranim jezicima, kojih su hrvatske knjiŹare uvijek bile pune, nakon 1945. više uopće nema. Velik broj pisaca fizički je uklonjen (ubijen, prisiljen na emigraciju ili im je zabranjeno javno djelovanje), tako da postoji popis od jedva deset dječjih pisaca kojima je 1945. bilo dopušteno objavljivanje (Majhut i Lovrić Kralj 2017).

U takvoj situaciji u kojoj je potrebno trenutačno djelovati na široku dječju populaciju i usmjeriti ju na ona djela dječje knjiŹevnosti koja su “ispravna” najlakše je ipak bilo djelovati na učitelje i poučiti ih što je to dječja knjiŹevnost i koja je njezina uloga u izgradnji novog društva u kojemu se dječja knjiŹevnost mora podrediti “aktuelnoj politici revolucionarnog vremena kako bi kao agitaciono sredstvo na marksističkoj ideološkoj liniji delovala na učvršćivanju i konkretizovanju tekovina Revolucije” (Marković 1958). Tako je na Prvom kongresu Saveza prosvetnih radnika 1946. Komisija za stručno usavršavanje učitelja i nastavnika opšte obrazovnih škola donijela *Okvirni program za stručno usavršavanje iz područja pedagogike, psihologije, didaktike i metodike*, u kojemu je kao jedna od tema postavljeno i pitanje “Šta treba da znam o dečjoj literaturi?” Djelovanje na partijskoj liniji dovelo je do zahtjeva za nadogradnjom postojećeg obrazovanja učitelja o dječjoj knjiŹevnosti.

Škola ne smije da bude "tek racionalističko gomilanje znanja, nego mora da postane preporađanje čovjeka na duhovno držanje". [...] Ovom shvaćanju podvrgnut će se i čitanje beletrističkog štiva u srednjoj školi, jer nema sumnje, da čitanje beletrističkih tekstova vidljivo djeluje na mladež. Što je Jørgensen rekao za žensku mladež, vrijedi i za mušku:

djevojka je takva, kakovu knjigu čita.

Valja samo točnije pogledati dječake i djevojčice od trinaeste godine dalje, kad ostavljaju pučke pripovijesti, omladinsku knjigu, pa posežu za djelima Zabavne, Moderne biblioteke i drugih novijih naklada. Iz očiju, iz ponašanja, iz znanja u školi može da se zaključi, kakva sve čuvstva pokreću mladom dušom. A da nam je istom zaviriti u nutrinu! Čita se mnogo, kriomice pod satom u školi, kod kuće za stolom, u postelji, vani na šetnji, što više, i za vrijeme jela. Dakako, ponajviše i gotovo isključivo beletrističko štivo. [...] Velika je rijetkost, da se nađe đak, koji bi čitao povijesno djelo, ozbiljan putopis, prirodoznanstveni časopis ili koju vjersko-filozofsku ili literarnu reviju.

Tko je pročitao (progutao) najviše knjiga ili se dovinuo da izvjesnog broja stranica u jednom satu, taj je junak razreda!

A kad se upozorava: odviše je, produbite znanje paralelno i u ostalim predmetima, čuje se uvijek stereotipni odgovor: prof. iz hrv. jezika to traži. I nesmislena i pogubna igra nastavlja se iz razreda u razred.

Danas čita đastvo i odviše beletristično štivo. Čita se naglo, bez vođe, izbora i ukusa. Zato takovo čitanje postaje razorno i za literarnu kulturu kao i za odgoj karaktera. U tom je tragika.

U *Nastavnom planu i programu za više razrede osnovne škole* (sedmogodišnje) iz 1948. za V. razred naveden je popis od 23 dječje knjige od kojih učenik mora izabrati barem osam godišnje. Međutim već u VII. razredu naveden je popis od 26 naslova, a sat lektire održava se svaka dva tjedna. Na popisu lektire isključivo su autori jugoslavenskih književnosti, a takav se izbor opravdao time što "[k]roz sedmogodišnje školovanje učenici treba da se upoznaju s likovima naših najistaknutijih pisaca i znamenitih ljudi naše zemlje" (1948). U popis su uvršteni i sovjetski autori, no nakon relativno nagla prestanka oslanjanja na sovjetsku književnost 1948–1950. problem se samo produbio i radikalizirao. Moralo se okrenuti prijevodnoj književnosti. Birani su autori prihvatljiva svjetonazora, a ako se ipak posezalo za autorima s drugačijim svjetonazorom, onda su se njihova djela prepravljala sve dok se nisu uklopila u zahtjeve jugoslavenskog komunističkog sustava. Kako je pokazala slovenska teoretičarka prevođenja Nike Pokorn (2012), prijevodi su u Jugoslaviji bili ideološki adaptirani. U hrvatskom prijevodu *Bambija* Felixa Saltena, objavljenom 14 puta u socijalističkom razdoblju, nisu samo ispuštani ili korigirani dijelovi koji nisu ideološki odgovarali zahtjevima komunističkog režima već je dodavan i posve nov tekst kojeg nema u izvorniku. Tako je došlo do potpune promjene svjetonazorske orijentacije izvornog književnoga djela. Pri tome nije navedeno da je tekst prerađen, već je čitatelj bio uvjeren da čita Saltenov tekst. I u mnogim drugim djelima prepravljani su izvorni tekst kao primjerice u lektirnim *Junacima Pavlove ulice* Ferenc Molnára, *Robinsonu Crusoeu* Daniela Defoea, *Heidi* Johanne Spyri, Perraultovim, Grimmovim i Andersenovim bajkama, a isto vrijedi i za knjige izvan lektire, npr. za *Winnetoua* Karla Maya.

Sve bi to bio samo suhi povijesni pregled koji se tiče nekih prošlih vremena da je promjenom državnog uređenja 1991. došlo i do promjene nakladničke prakse. Tomu pak nije tako. Ne samo da su po knjižnicama ostali stari, ideološki preparirani prijevodi, nego se objavljuju nova izdanja starih prijevoda. Kako je N. Pokorn pokazala (2012), u slovenskim se, hrvatskim i srpskim prijevodima primjerice *Djevojčice sa žigicama* do kraja Drugog svjetskog rata zadržavaju pozivanja na kršćansku vjeru i Boga, da bi čak 92% prijevoda u socijalističkom razdoblju cenzuriralo vjerske elemente, a takvi prijevodi tiskaju se i nakon političkih promjena 1991.

U suvremenim ogleđima o školskoj lektiri često se naglašava kako postojeći dokumenti školskih vlasti propisivanjem obveznih naslova školske lektire štete recepciji književnih djela kod učenika pa bi obvezni naslovi trebali biti zamijenjeni slobodnim izborom lektire (usp.

I. Kušan, *Koko u Parizu*, Zagreb, 1972.

Jerkin 2012, Lazzarich 2018). No taj je argument upitan zbog raznih razloga, a jedan je od njih i pitanje što to bi raju ako im se dijelom nude i falsifikati.

Knjige i škola ulazili su tijekom povijesti u raznovrsne odnose, a lektira je samo jedan od njih. Da bi se uopće mogla pojaviti školska lektira u nekom društvu, ono u svome razvoju mora ispuniti brojne zahtjeve. Školska lektira moćno je društveno sredstvo koje najmlađima omogućuje izgraditi unutrašnje svjetove. Kakvi će ti svjetovi biti, itekako zanima sve dijelove i sfere društva. Otuda i naročita kritičnost i pažnja s kojima se uvijek prate i najmanja propitivanja u vezi sa školskom lektirou.

Srednjoškolske čitanke od 1945. do 1991.

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467-33](https://doi.org/10.17234/9789533793467-33)

ZVONIMIR
GLAVAŠ

Premda se iz današnje perspektive pomno dizajniranih i metodički razrađenih udžbenika sve srednjoškolske čitanke druge polovice 20. stoljeća mogu činiti jednako neobičnima i dalekima, upravo u tom razdoblju one su doživjele najintenzivniju preobrazbu. Korjenite promjene koje je čitavoj Europi donijelo poraće Drugog svjetskog rata na prostoru tadašnje FNR Jugoslavije bile su dodatno izražene zbog temeljite transformacije društveno-ekonomske paradigme, a desetljeća koja su uslijedila na sličan su način obilježile promjene na dvije razine: kako globalne tako i one specifične za društveno-ideološka gibanja u novoj jugoslavenskoj državi.

Osim toga, ili upravo zbog toga, radi se i o razdoblju u kojem velik napredak ostvaruje metodika Hrvatskog jezika. Kako navodi Ante Bežen (2003), upravo je tada i uspostavljena kao znanstvena disciplina, a taj pomak pratila je i pojava metodički sve osmišljenijih udžbenika za sve razine obrazovanja, oblikujući polako stanje kakvo poznajemo danas.

Govoreći o srednjoškolskim čitankama u razdoblju od 1945. do 1991, spomenutu bismo putanju razvoja i (pre)oblikovanja mogli podijeliti po segmentima što ugrubo odgovaraju desetljećima: na čitanke kasnih 40-ih i 50-ih, 60-ih, 70-ih te 80-ih godina. Ono što ih sve približava suvremenim čitankama jest razmjerno velik opseg u odnosu na udžbenike drugih predmeta, koji zrcali kontinuiranu važnost nastave književnosti u hrvatskim obrazovnim sustavima. S druge strane od čitanke na kakve smo danas navikli već ih na prvi pogled razlikuje krajnja grafička jednostavnost: minimum slikovnih priloga i tek rudimentarna oprema teksta svjedoče o standardima neuobičajenima današnjim tinejdžerima.

Cilj nastave materinskog jezika istaknut u prvim poslijeratnim programima, da “izgradi kod učenika naučni pogled na svijet [...] i da ih ideološki pripremi za ostvarenje svih zadataka u izgradnji socijalizma u našoj zemlji” (prema Rosandić 2005b), na neobičan je način među prvima pokušala ostvariti *Čitanka za niže razrede gimnazija* Vice Zaninovića (1946), kao jedna od prvih što su se pojavile nakon rata. Riječ je o primjeru ideološki prezasićene, a nespretno strukturirane čitanke koja je udovoljavala društveno-političkim zahtjevima neposrednog poraća. Preko četvrtine od gotovo 500 stranica posvećeno je tako tekstovima s tematikom NOB-a najrazličitijih vrsta i žanrova (književnih i neknjiževnih), dok preostale četiri cjeline čine jednako heterogeni tekstovi objedinjeni oko tema klasne borbe, zavičajnosti, inozemnog te prirode i rada. Pojedinačni tekstovi u cjeline su povezani isključivo tematski, a metodička obrada ograničena je na pokoji kratak komentar i tumačenja nepoznatih riječi. Konačno, ta Zaninovićeva čitanka nastavila je i standard koji će vrijediti sve do devedesetih godina 20. stoljeća — latiničnu i ćirilichnu dvopismenost, uz tu razliku da se ćirilica u njoj javlja i kod prijevoda, dok je u kasnijim čitankama ograničena na djela srpske i makedonske književnosti.

Već ranih pedesetih godina 20. stoljeća pojavom prvih poslijeratnih čitanke za tadašnje više razrede gimnazije (što odgovara današnjoj srednjoj školi) namjesto tematske organizacije susrećemo se s onom koju u srednjim školama poznajemo do najnovije reforme. *Čitanka iz naše i strane književnosti za V. razred gimnazije* Nikolića, Večerine i Dvoržaka (1955) učenicima je tako nudila kratak “Uvod u književnost”, a potom segmente posvećene

ZANINOVIĆ

ČITANKA

S PREGLEDOM JUGOSLAVENSKIH KNJIŽEVNOSTI

AUGUST ŠENOVA

**ZMAJ JOVAN JOVANOVIĆ ĐURA JAKŠIĆ FRAN
LEVSTIK EUGEN KUMIČIĆ SIMON GREGORČIĆ
ANTE KOVAČIĆ JOSIP KOZARAC VJEN
CESLAV NOVAK SILVIJE STRAHIMIR KRANJ**

ZA III RAZRED GIMNAZIJE

**ČEVIĆ MILOVAN GLIŠIĆ LAZA LAZAREVIĆ SI
MO MATAVULJ STEVAN SREMAC VOJISLAV ILIĆ**

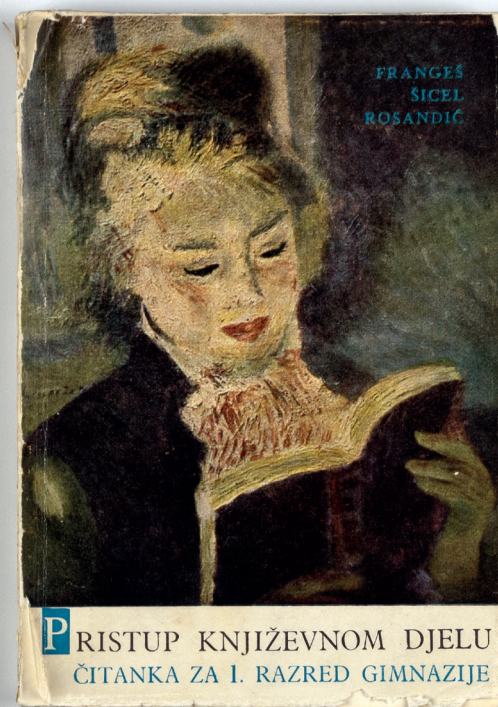
Terminološka određenja otkrivaju u neku ruku i shvaćanje i koncepciju programa i nastave književnosti u našim školama. Programi, a djelimice i naši priručnici-čitanke, promatraju predmet književnosti u jugoslavenskim razmjerima kao cjelinu, bez osobito čvrstog kontinuiteta nacionalnih književnosti, osobito hrvatske kao najstarije i najbogatije. Da ta pitanja nisu samo formalne naravi, pokazuju i nazivi odjeljaka u književnosti 18. stoljeća u našem priručniku-čitanci: "Slavonska književnost 18. stoljeća", "Kajkavska književnost 18. stoljeća", "Književnost 18. stoljeća u Dubrovniku i Dalmaciji", ali odmah zatim "Prosvjetiteljstvo u Sloveniji", "Prosvjetiteljstvo kod Srba", i "Prosvjetiteljstvo u Makedoniji". Ono, dakle, što je hrvatska prosvjetiteljska književnost u Slavoniji, Dubrovniku, Dalmaciji, zagrebačkom krugu, ispada kao slavonska, dubrovačka književnost, a prosvjetiteljstvo se prikazuje kao jugoslavenski pokret i Dositej Obradović kao prvak tog pokreta. Što bi, na primjer, rekli Srbi kad bismo upotrijebili formulaciju "prosvjetiteljska književnost u južnoj Ugarskoj" ili Slovenci na izraz "prosvjetiteljstvo u Kranjskoj" (srpsko je prosvjetiteljstvo, naime, svedeno na uže područje južne Ugarske, na Srbe doseljenike, kao što je slovensko svedeno na uže područje Ljubljane).

—
B. Perica, *Mjesto i položaj hrvatske književnosti u nastavnim programima za škole drugog stupnja i za gimnazije. Rasprava, 1971.*

redom "lirskom", "epskom" i "dramskom pjesništvu". S njom kompatibilne Čitanke iz jugoslavenske književnosti za VI, VII. i VIII. razred srednjih škola (Škavić 1952, Zaninović 1959, Zaninović 1952) organizirane su pak po književnopovijesnom načelu, i to tako da je prva pokrila razdoblje od ilirskog pokreta do protorealizma, druga se nastavila do kraja realizma, a treća se protekla od prve do druge moderne, završavajući s partizanskim narodnim pjesmama.

Uvodna poglavlja prve od spomenutih čitanke ukazuju nam i na razmjerno rigidnu, ortodoksnomarksističku koncepciju književnosti prevladavajuću u službenom programu: književnost se postavlja u jedinstven razvojni niz što ga dijalektički materijalizam ocrtava od usko shvaćenog rada do kulturne nadgradnje društva, te se — u tekstu Gorkog — opisuje kao zrcaljenje društvenih

pojava. Stvari slično stoje i u ostalim trima čitankama; navedimo tek primjer Škavićeve (1952) uvodne napomene o tekstovima kao građi za upoznavanje sa shvaćanjima i težnjama ljudi određenog vremena i njihove sredine, ili pak njegovo izrazito naglašavanje klasne pozicije autora u opisima dinamike književne povijesti. Uz takvu koncepciju književnosti čitanke pedesetih godina 20. stoljeća odlikuju i dugački, suhoparni i teški književnopovijesni tekstovi što prate pojedina kanonska djela, kao i minimalna metodička obrada: mimo tumačenja nepoznatih riječi samo se u prvoj čitanci pojavljuju malobrojna, tematski orijentirana pitanja. Zanimljiva neoobičajnost iz današnje je perspektive i činjenica da prva od čitanke u ovom skupu izbor iz svjetske književnosti ne ograničava na tzv. zapadni krug, pa se tako u njoj može naći i lirika žitelja istočne i zapadne Afrike, Indonezije

✎ I. Frangeš, M. Šicel, D. Rosandić, *Pristup književnom djelu. Čitanka za I. razred gimnazije, Zagreb, 1962.*

✎ D. Rosandić, M. Šicel, *Čitanka s pregledom književnosti za III razred srednjih škola, Zagreb, 1973.*

ili Eskima. S druge strane književnopovijesni pregledi drugih triju čitanke ograničeni su isključivo na domaću (tj. prvenstveno hrvatsku, a potom južnoslavensku) književnost.

Čitanke šezdesetih godina donijele su pak znatan otklon u odnosu na takvu situaciju. Pod utjecajem Šegedinove (1949) i Krležine (1952) kritike socijalističkog realizma te novih strujanja u domaćoj znanosti o književnosti (nastanak Zagrebačke stilističke škole, jačanje književnoteorijske refleksije u dodiru s različitim tradicijama) naglasak se nedvosmisleno premjestio na sam književni tekst. U tom je pogledu prijelomna bila čitanka *Pristup književnom djelu* Frangeša, Šicela i Rosandića (1962), koju su pratili *Pregledi književnosti s čitankom* za drugi (Šicel i Rosandić 1963), treći (Frangeš, Šicel i Zaninović 1967) i četvrti razred gimnazije (Zaninović 1968). Kao i desetljeće ranije prva je čitanka posvećena općenitijem upoznavanju s fenomenom književnosti, no ovdje je podjelu na tri vrste pjesništva zamijenila podjela na četiri roda: poeziju, prozu, dramu i esej. Čitanke za drugi i treći razred svojim književnopovijesnim pregledom obuhvaćaju pak i svjetsku i domaću književnost, a u odnosu na

prethodne proširile su i fokus, pokrivajući u drugom razredu kanonska djela od srednjovjekovne književnosti do Šenoe, u trećem realizam i modernu te u četvrtom početak dvadesetog stoljeća i književnost NOB-a.

Vrlo značajna promjena u *Pristupu književnom djelu* (Frangeš, Šicel i Rosandić 1962) svakako je metodička obrada koja prati odabrane tekstove: različita pitanja i zadaci za učenike pomoću kojih se istovremeno usvajaju temeljni književnoteorijski pojmovi i ocrtavaju sustavni obrisi do danas nam poznate školske interpretacije djela. Neobično je, doduše, što su ta sredstva u čitanci za drugi razred oskudnije zastupljena, dok u trećem i četvrtom razredu potpuno nestaju, uz autorsko obrazloženje poticanja učeničke interpretativne slobode.

Sedamdesetih godina autorski dvojac Rosandić-Šicel oblikovao je čitanke naslovljene *Čitanka s pregledom književnosti* za I, II, III. i IV. razred (v. Rosandić i Šicel 1974, 1976, 1977a, 1977b), koje se temeljnom koncepcijom nastavljaju na čitanke prošlog desetljeća, donoseći tek nekoliko značajnijih promjena. Upoznavanje s temeljnim rodovima i vrstama književnosti ograničeno je na polovinu prve čitanke, pa je tako književnopovijesno

I Osnove programa za škole II. stupnja i Program za gimnazije rabe izraze: književnost jugoslavenskih naroda, počeci književnosti kod jugoslavenskih naroda, književnost 17. i 18. stoljeća, prosvjetiteljske ideje u književnosti jugoslavenskih naroda, i još neke manje određene ili potpuno neodređene, o kojima će još biti riječi. Odmah u početku oba programa kaže se “počeci književnosti kod jugoslavenskih naroda”, a misli se na književnost svakog naroda posebice. No zar se ta sintagma ne može shvatiti i drukčije, kao jedna jedinstvena književnost što su je stvarali jugoslavenski narodi (iako Hrvati, pa ni ostali jugoslavenski narodi što danas žive u jugoslavenskoj državnoj zajednici, nikada nisu bili jugoslavenski narod u povijesnom smislu te riječi, a nisu to ni danas). A zar se u te i takve nazive ne bi moglo dometnuti samo jedno i, i zabune i nesporazuma ne bi bilo, dakle: književnosti jugoslavenskih naroda. No, bojim se, ponavljam, da se tu ne radi o terminološkoj omašci ili o vrlo nepreciznim terminološkim određenjima, jer se odmah zatim rabi izraz: “renesansna književnost kod nas” (a onda u praksi “dubrovačko-dalmatinska književnost”), i dalje, u sintezi: “društveno-političke prilike kod nas”, i zatim, također u sintezi “karakteristike naše renesansne književnosti”. Što znači to kod nas i naše, bez pobližeg nacionalnog određenja, i to baš kad je riječ o renesansnoj književnosti, a poznato je da su renesansnu književnost, jednu od znatnijih u Evropi, od svih naroda što danas žive u Jugoslaviji imali samo Hrvati. Kako su ti izrazi vrlo omiljeni u nekih srpskih povjesničara, kao da i mi prihvaćamo nametnute nam dileme i rasprave o tome komu su pripadali, ili čak komu i danas pripadaju Dubrovnik i Dalmacija i kulturna baština tih hrvatskih krajeva, čime se i nehotice samo pothranjuju brojna posizanja u hrvatsku kulturnu baštinu.

📖 F. Čale, Marin Držić. *Ključ za književno djelo. Interpretacije*, Zagreb, 1971.

putovanje započinjalo već u prvom razredu, od srednjeg vijeka do prosvjetiteljstva, nastavljalo se romantizmom u drugom razredu, realizmom i modernom u trećem te suvremenom književnosti u četvrtom. Broj kanonskih tekstova ponešto je smanjen, a metodička je oprema dodatno razrađena i pridodana svim tekstovima bez razlike, što je — uz sve bolju integraciju književnopovijesnih sintetičkih crtica — osiguralo razmjerno skladno isprepletanje književnopovijesnih i književnoteorijskih sadržaja.

Slična se tendencija nastavila i u čitankama na prijelazu sedamdesetih i osamdesetih godina, naslovljenima minimalistički *Književnost 1, 2, 3 i 4* (Rosandić i Šicel 1984a, 1984b, 1984c, 1984d). Iako su prilagođene novouvedenom usmjerenom obrazovanju, temeljna koncepcija i glavna kanonskih autora nisu se mijenjali, tek je suvremena književnost postala nešto suvremenija.

Bitno osuvremenjenje nastupilo je pak s čitankama koje se pojavljuju sredinom i krajem osamdesetih godina, isprva pod naslovom *Književnost i scenska umjetnost* (v. npr.

📖 D. Rosandić, M. Šicel, R. Kajić, *Književnost, scenska i filmska umjetnost 4*, Zagreb, 1988.

Rosandić i Šicel 1986, 1987), a potom u konačnom obliku kao *Književnost, scenska i filmska umjetnost* (Rosandić, Šicel i Kajić 1989a, 1989b, 1989c, 1989d). Prva promjena vidljiva je već u naslovu knjige: film i scenska umjetnost, otprije zastupljeni u nastavnom programu, svoje mjesto pronašli su i u čitankama, i to razmjerno temeljito — kao zasebna tema u prvom i četvrtom razredu te integrirani u književnopovijesne teme u ostala dva. Usto metodička sredstva uz književne predloške dodatno su unaprijeđena, pa tako svaki tekst prate raznolika pitanja za interpretaciju, a potom i zadaci za daljnji rad učenika. Potonji su vrlo raznoliki: od promišljanja i sastavaka preko korelacije sa sadržajima drugih predmeta i predmetnih područja do grupnih radova, gledanja i osmišljanja inscenacija/ekranizacija ili organiziranja debata. Sve u svemu, u trima desetljećima ostvaren je zamjetan pomak od načela da nastavnik ispredaje sadržaj, a učenik kod kuće čita tekstove (usp. Škavić 1952), do potenciranja velike razine samostalnosti, raznovrsnosti aktivnosti i kreativnosti učenika.

Konačno, posljednja je inovacija i svojevrsna prstenasta struktura povezivanja čitanke, koja se ne čini lošom idejom ni iz današnje perspektive. Naime nakon inicijalnog upoznavanja s lirikom, epikom, dramom i filmom u prvoj polovini čitanke za prvi razred te književnopovijesnog pregleda tijekom sljedeće dvije i pol godine čitanka za četvrti razred vraća se u potpunosti temeljnoj podjeli s početka, no s predlošcima iz suvremene književnosti i filma.

Ipak, razina metodološke modernosti koju su u tom razdoblju srednjoškolske čitanke dostigle ne znači ujedno i njihovu visoku otpornost na ideološke zahtjeve vladajuće paradigme. Iako se izbor kanonskih djela u većini analiziranih razdoblja u znatnoj mjeri podudara s kanonskim djelima i danas zastupljenima u čitankama (uz iznimku sadržaja iz drugih jugoslavenskih književnosti), upravo razlika često otkriva ideološki nabijenije segmente, poput književnosti NOB-a i drugih tekstova tematski podatnih za vladajuću ideološku matricu (programatskih i publicističkih tekstova iz 19. stoljeća ili međuratnog doba koji tematiziraju jugoslavensko jedinstvo, danas manje poznatih djela kanonskih autora — poput Kranjčevićeve pjesme “Radniku” — ili pak autora svjetske književnosti koji su u međuvremenu izuzeti iz kanoana, kao što je Maksim Gorki).

Upravo taj višak, tj. njegov sudar s novom prevladavajućom ideološkom paradigmom, bio je razlogom temeljite razgradnje i loma kontinuiteta u tradiciji srednjoškolskih čitanke početkom devedesetih godina 20. stoljeća. Nažalost, kako navode i Rosandić (2005b) i Bežen (2003), smjena jedne ideološke paradigme drugom kao kolateralnu žrtvu imala je i nazadovanje metodičkih dosega, te je trebalo proteći neko vrijeme prije nego su se postignute razine ponovno dosegle.

📖 *Mjesto i položaj hrvatske književnosti u nastavnim programima za škole drugog stupnja i za gimnazije. Rasprava, urednik M. Jeličić, Rijeka, 1971.*

Nakladnici
Učiteljski fakultet
Zagreb, Savska cesta
Tel. (+385) 11 63 271
www.ufzg.hr

Profil International
Zagreb, Kapitul 25

Informacijska
MAGISTER

Knjige i
Ante Bežen: Metodika

Urednik
Ante Seljak

Izvršna urednica
Dragica Dujin

Recenzenti
Nikola Pastusica
Vlado Pandžić

Lektura
Ana Turkalj Belošić

Čitajući
Marko Gregurić
Tomislav Kolar

Nadglednica
Vilim Plužanić

Kazalo imena
Martina Kolar Billoge

Grafička priprema
Željko Šoštarčić

ISBN 978-953-12-0894-9
ISBN 978-953-7210-06-9

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 680955.

Ante Bežen

METODIKA

ZNANOST O POUČAVANJU NASTAVNOG PREDMETA

Metodike u odnosu na pedagogiju i edukologiju –
primjeri iz metodike hrvatskoga jezika

Učiteljski
PRO
Zagreb,

*Prema
kuri-
kulskom
sustavu*

Stjepko Težak

TEORIJA I PRAKSA NASTAVE HRVATSKOGA JEZIKA 1

ŠKOLSKA KNJIGA – ZAGREB

Koncepcijski i sadržajni (dis)kontinuiteti u Hrvatskom jeziku

—
ANA ČAVAR

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.34](https://doi.org/10.17234/9789533793467.34)

Osnovno je obilježje posljednjega desetljeća 20. stoljeća daljnji razvoj metodičke teorije koji se nastavlja na temeljima postavljenim u prethodnim desetljećima, kada se metodika hrvatskoga jezika etablirala u zasebno područje kroatističkih istraživanja (v. ovdje Bjedov). Devedesete su godine tako u znaku koncepcijskoga kontinuiteta kada je riječ o programskim dokumentima Hrvatskoga jezika, pa promjene u nastavnom predmetu pratimo ponajprije u njegovim sadržajnim, a manje u izmjenama strukturnih sastavnica (v. ovdje M. Pandžić i Calogjera Rogić).

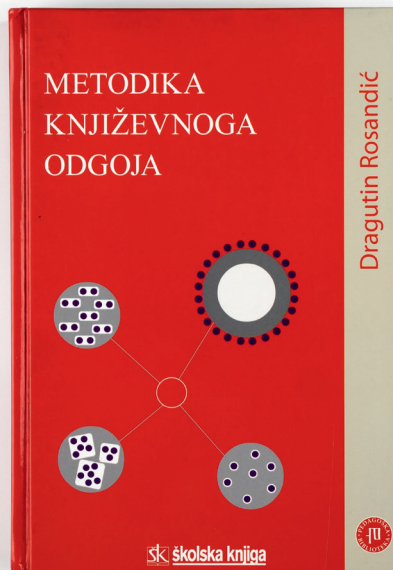
Iznimno složene društveno-političke okolnosti početkom 1990-ih odražavaju se i u nastavi, pa se ona na okupiranim područjima uopće ne izvodi (Štefančić 2015) ili se u ostatku Hrvatske izvodi s prekidima i u smanjenu opsegu. Zato Obrazovni program Hrvatske radiotelevizije i Hrvatskoga radija u suradnji s učiteljima, predmetnim i sveučilišnim nastavnicima pokreće poseban program i emisiju kojima posreduju sadržaje različitih nastavnih predmeta uključujući Hrvatski jezik. U sklopu Ratne tv-škole i Ratne radioškole tijekom 1991. i 1992. nastavne su teme razrađivane i emitirane u kraćim televizijskim ili radiofonskim cjelinama (*Leksikon Hrvatske radiotelevizije*,

2016). Za razliku od Ratne radioškole namijenjene učenicima osnovne škole Ratnom je tv-školom obuhvaćena i srednjoškolska nastava Hrvatskoga jezika. Teme su metodički bile vrlo uspješno oblikovane vještima prepletanjem jezičnih i književnih sadržaja, popraćene razgovorima s eminentnim kroatistima, kraćim dokumentarnim prilogima, igrano-animiranim adaptacijama lektirnih naslova za učenike osnovne škole, interpretativnim čitanjima kanonskih školskih tekstova... Televizijski su odsjecci Hrvatskoga jezika pratili nastavni program i propisane udžbenike, a bili su vrlo funkcionalno, povremeno čak i interaktivno oblikovani, naravno, u mjeri u kojoj je to onda dopuštao sam medij.

Zaokret prema funkcionalnijoj i znatnije komunikacijski usmjerenoj nastavi osnovna je značajka većine metodičkih naslova objavljenih u posljednjem desetljeću 20. i u prvom desetljeću 21. stoljeća. U drugoj polovici 1990-ih Stjepko Težak objavljuje dvosveščanu *Teoriju i praksu nastave hrvatskoga jezika*, koja je i danas stožerni naslov metodičke nastave jezika. Kao polazište Težak djelomično koristi svoju monografiju *Gramatika u osnovnoj školi* (1980, 1984), no sadržaj aktualizira i dopunjava obuhvaćajući njime

📖 D. Rosandić, *Novi metodički obzori*, Zagreb, 1993.

📖 D. Rosandić, *Metodika književnoga odgoja*, Zagreb, 2005.

📖 A. Bežen, *Metodika: znanost o poučavanju nastavnog predmeta*, Zagreb, 2008.

nastavu jezika u višim razredima osnovne, u gimnazijama i srednjim strukovnim školama. Sadržaje Težak iznosi i razrađuje strukturalistički pregledno pa se zastupljenost i uloga jezikoslovnih disciplina opisuju zasebno prema njihovoj ulozi u nastavi i predviđenom programu u višim razredima osnovne i u srednjoj školi. Istodobno Težakov je (visokoškolski) udžbenik i izrazito komunikacijski usmjeren. To se očituje u inzistiranju na promatranju, uočavanju i opisivanju jezičnih pojava u (kon)tekstu, artikuliranom već u njegovim radovima 1970-ih i 1980-ih godina, ali i u izdvajanju i opisivanju novog lingvističko-komunikacijskog metodičkog sustava koji će osobito obilježiti srednjoškolsku nastavu jezika.

Doprinos komunikacijski usmjerenoj nastavi jest i priručnik *Govorno i pismeno izražavanje u srednjoj školi* (2001a) Vlade Pandžića. Iste godine objavljena je i Pandžićeva monografija *Hrvatski roman u školi*, drugo, promijenjeno izdanje, koje donosi primjere primjene problemsko-recepcijskoga pristupa odabranim romanima u srednjoškolskoj nastavi književnosti. U to vrijeme izlazi i monografija *Od slova do teksta i metateksta* (2002) Dragutina Rosandića, u kojoj su autoru polazišne točke tekst i tekstne strukture s kojima u vezu dovodi različite vrste pismenih vježbi, pogrešaka i načina njihova ispravljanja.

Početak 20. stoljeća vrijeme je intenzivna promišljanja odgojno-obrazovnoga sustava, osobito onog osnovnoškolskog. Godine 2006. objavljen je *Nastavni plan i program za osnovnu školu*, kolokvijalno poznatiji kao HNOS, Hrvatski nacionalni obrazovni standard (Rosandić 2005a). HNOS je u usporedbi s dotadašnjim programskim dokumentima

nešto drukčiji jer su nastavne teme u njemu razrađene, pa su uz svaku temu izdvojene ključne riječi i obrazovna postignuća. Moglo bi se stoga reći da taj dokument predstavlja prijelaz od programa u tradicionalnom smislu riječi prema kurikulumu kao konceptijski bitno drukčijem dokumentu. Jedna od smjernica izmjenama u HNOS-u i dokumentima koji su uslijedili bio je udžbenik *Uvod u didaktiku hrvatskoga jezika* (1999) Anđelke Peko i Ane Pintarić. U tom se naslovu u kroatističkoj metodičkoj literaturi razrađuju neke od tema što će u sljedećem desetljeću postati nosive u monografijama, priručnicima i dokumentima, poput primjene taksonomskih opisa znanja, opisa kurikulskih dokumenata, suradničkog učenja pa i nekih oblika poučavanja koji će ostati zastupljeni i u najnovijem otvorenom metodičkom sustavu. Time se *Uvod u didaktiku* izravno nastavlja na monografiju *Novi metodički obzori*, kojom Dragutin Rosandić već 1993. u metodičku literaturu uvodi temeljne pojmove kurikulskog sustava i komunikacijskih modela nastave. Istu temu Rosandić dodatno razrađuje u *Kurikulskim metodičkim obzorima* iz 2003. Važan je prinos jezikoslovnoj metodičkoj literaturi i monografija *Komunikacijom do gramatike* (2005) Dunje Pavličević-Franić, kojom počinje izraženiji zaokret prema komunikacijski usmjerenoj nastavi. Polazeći od razlike između znanja jezika i znanja o jeziku (v. ovdje Jelaska) i razrađujući dodatno ovladavanje standardom u kontekstu okomite višejezičnosti, autorica oblikuje komunikacijsko-funkcionalni pristup jezičnim sadržajima koji će svoju primjenu pronaći ponajprije u osnovnoškolskoj nastavi hrvatskoga jezika.

Iste 2005. godine objavljena je i *Metodika književnoga odgoja* Dragutina Rosandića, još jedan stožerni naslov metodičke literature do danas. Riječ je o izmijenjenu i dopunjenu izdanju Rosandićeve *Metodike književnog odgoja i obrazovanja* (¹1986, ²1988) kojim su obuhvaćena i posljednja dva desetljeća nastave književnosti u 20. stoljeću, a sadržaj je dopunjen i aktualiziran poglavljima o novijim organizacijskim oblicima nastave, teorijskim poglavljem o kurikulumu, novim spoznajama o čitanju, čitateljskoj kompetenciji, vrednovanju itd.

Monografija *Udžbenici hrvatskoga jezika u razrednoj nastavi* Jadranke Nemeth-Jajić iz 2007. godine vrijedan je prinos stručnoj metodičkoj literaturi o Hrvatskom jeziku u nižim razredima osnovne škole. U njoj se, polazeći od strukture nastavnih cjelina, odnosno od metodičkih sustava i uopće načina udžbeničkog oblikovanja, u suodnos dovodi niz udžbenika namijenjenih poučavanju hrvatskoga jezika u početnim godinama školovanja.

Godine 2008. objavljena je *Metodika: znanost o poučavanju nastavnoga predmeta* Ante Bežena, kapitalno metodičko djelo koje je autor posvetio utemeljiteljima metodike hrvatskog jezika kao znanstvene discipline, Stjepku Težaku i Dragutinu Rosandiću. Metodika je prema Beženu "sintetička primijenjena disciplina koja kazuje kako se spoznaje znanosti koje proučavaju odgojno-obrazovni proces povezuju u jedinstveno operativno znanje, vještine i kompetencije u konkretnom obrazovnom sadržaju odnosno predmetu" (Bežen 2008). U monografiji se tako donosi epistemologija metodike i njezine posebnosti u odnosu na pedagogiju i didaktiku s jedne te edukacijske i ostale obrazovne znanosti s druge strane. Za primjer se uzima metodika nastave hrvatskog jezika, koja se iscrpno opisuje i razlaže, a uspostavljena se paradigma kao opisni model nudi i ostalim predmetnim metodikama.

Godine 2010. izlazi *Jezično izražavanje u nastavi hrvatskoga jezika: pisanje* Karol Visinko. U tom se naslovu u metodičkoj teoriji razrađuje pisanje kao zasebna jezična djelatnost. Naime jedan od temeljnih pojmova komunikacijski usmjerene nastave jest pojam komunikacijske kompetencije koja se razvija poticanjem jezičnih djelatnosti čitanja, pisanja, slušanja i govorenja. Zaseban je opis pisanja, a onda i ostalih jezičnih djelatnosti, zato bio logičan slijed u daljnjim razradama metodičkih opisa.

U posljednjem je desetljeću 20. i prvom desetljeću 21. stoljeća osim ovdje spomenutih objavljen i niz drugih vrijednih naslova, od kojih navodimo samo neke: *Hrvatski jezik u srednjoškolskoj nastavi* (1996) Dragutina i Irene Rosandić, *Književnost(i) u kontaktu: suvremena srednjoeuropska pripovjedna proza u gimnazijskoj nastavi književnosti* (2001) Mirjane Benjak, *Dječja priča — povijest, teorija, recepcija i interpretacija* (2005) Karol Visinko, *Putovima školske recepcije književnosti* (2008) Vlade Pandžića, *Književnoznanstveni i metodički*

putokazi nastavi književnosti (2009) Zvonimira Diklića, *Peljar za tumače* (2011) Deana Slavića, *Hrvatski književnici u nastavi* (2011) Jadranke Nemeth-Jajić... Značajan su doprinos teoriji i praksi nastave hrvatskog jezika i zbornici, primjerice *Komunikacijska kompetencija u višejezičnoj sredini* (2002, 2003) urednicâ Dunje Pavličević-Franić i Melite Kovačević, *Komunikacija u nastavi hrvatskoga jezika* (2007) i *Hrvatski jezik u kontekstu suvremenoga obrazovanja* (2010), koje su uredile Marijana Češi i Mirela Barbaroša-Šikić.

Nulte su godine 21. stoljeća obilježene promišljanjima o obrazovnome sustavu, izmjenama osnovnoškolskog programa i postupnim pripremama za prijelaz na kompetencijski sustav u pokušajima iznalaženja funkcionalnijih oblika nastave. Kompetencijski je sustav uveden *Nacionalnim okvirnim kurikulumom* (2011), temeljnim i prvim dokumentom u nizu kojim u našem školstvu počinje prijelaz na tzv. kurikulski sustav. Na izmjene odgojno-obrazovnog sustava u posljednjem desetljeću 20. i prvom desetljeću 21. stoljeća utječe i metodička teorija u sklopu koje se od 90-ih godina 20. stoljeća i u prvom desetljeću novoga tisućljeća postupno uvode važniji kurikulski pojmovi i razrađuju komunikacijski modeli nastave. Dok je kraj 20. stoljeća još uvijek snažno obilježen radom predstavnika Zagrebačke metodičke škole, početkom 21. stoljeća metodičke se monografije počinju objavljivati i na drugim hrvatskim fakultetima i sveučilištima: na Učiteljskom fakultetu u Zagrebu, u Osijeku, Rijeci, Puli, Splitu, u novije vrijeme i u Zadru. To je ujedno i najbolji pokazatelj daljnjeg razvoja metodike kao zasebna područja kroatističkih istraživanja, nužnog da se na odgovarajući način reagira i odgovori na sve zahtjeve koji će se pred kroatistiku staviti u poučavanju hrvatskoga jezika u školskom kontekstu u nadolazećim desetljećima.

Jezikoslovno i jezično znanje u predmetu Hrvatski jezik

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467-35](https://doi.org/10.17234/9789533793467-35)

ZRINKA
JELASKA

Hrvatski jezik dugo se u školi poučavao bez svjesnoga i izravnoga teorijskoga okvira, kao i mnogi drugi predmeti. No kako svako poučavanje mora počivati na teorijskim zasadama, bili njih poučavatelji svjesni ili ne, tako je bilo i s Hrvatskim jezikom (kako se god sam predmet zvao), posebno sa samim jezikom.

TRADICIONALNI PRISTUPI

Tradicionalno se hrvatskomu jeziku poučavalo tako da se prenosilo jezikoslovno znanje, stručno nazivano i metajezikom osviještenošću (Jelaska 2020). Njega ocrtavaju primjeri kao *Aorist se tvori od svršenih glagola, a nastavci su mu: -h, -o, -e, -smo, -ste, -še* ili *Futur II. ili futur egzaktni izriče buduće vrijeme koje se zbiva prije drugoga budućega vremena*, od kojih je *h-ništa-ništa* postalo i svojevrsan simbol takvoga poučavanja.

Jezično znanje umijeće je vladanja hrvatskim koje imaju njegovi izvorni govornici, oni kojima je hrvatski materinski i glavni jezik, primjerice uporaba aorista, kao *Ti poverova samo zato što oni dadoše riječ da će platiti!* U predmetu Hrvatski jezik naziva(lo) se jezičnim izražavanjem.

Ono uključuje različite vrste jezičnih djelatnosti, neke su navedene u tablici.

JEZIČNE DJELATNOSTI

PRIJAMNE		PROIZVODNE	
Slušanje	→ slobodno → zapisno	Govorenje	→ govor → razgovor
Čitanje	→ u sebi → glasno	Pisanje	→ slobodno → bilježenje

Sve su te jezične djelatnosti složene jer je i samo slušanje vrlo složen proces, ali su neke jednosmjerne (od proizvođača ili do primatelja), a druge su dvosmjerne (kada se dvoje izmjenjuje u ulogama proizvođača i primatelja, kao u razgovoru ili dopisivanju) ili višesmjerne (kada primatelj postaje proizvođač, a drugi postaju primatelji, kao u naizmjeničnomu prevođenju).

U dugomu razdoblju hrvatskoga školstva mnogi nisu bili svjesni razlika između jezikoslovnoga znanja i jezičnoga znanja. Često se smatralo da je dovoljno djecu poučiti tako da ih se nauče pravila i da im se jednom ili nekoliko puta kaže kako trebaju govoriti ili pisati pa da ona ovladaju standardnim hrvatskim u svim jezičnim djelatnostima.

Smatralo se da se jezik s jedne strane uči izravnim poučavanjem gramatike (gramatičkih jedinica, pravila njihova slaganja, pa su se učile i ispitivale deklinacije i konjugacije i slično), a s druge strane izloženošću vrsnoj književnosti, pa se često od učenika tražilo da znaju i dijelove književnih tekstova napamet, posebno pjesama. Primjer je takvoga pristupa u kojemu se jezik razumijeva pomoću filološkoga znanja pisanje svega na ploču i prepisivanje s ploče (v. ovdje Damjanović). Takav je način poučavanja svojstven biheviorističkomu pristupu, pravcu u psihologiji koji proučava ljudsko ponašanje. Temelj je ponašajnoga psihološkoga okvira ovladavanja jezikom pojam naučljivosti, vjerovanja da dijete mora naučiti cijeli jezik (Jelaska 2007) — ovladavanje jezikom vrsta je stjecanja prikladnih navika, što se očitovalo u nuđenju što većega broja istovrsnih vježba, kao npr. *On je tražio djevojku. Ona je tražila mladića. Oni su tražili ljubav. Ja volim pjevati. Ti voliš crtati. Mi volimo plesati.* Naime programe su često znale pisati osobe bez iskustva u poučavanju jezika ili pak s iskustvom rada s darovitim učenicima pa nisu bile (dovoljno) svjesne dječjega jezičnoga razvoja. Drugim riječima, nisu znale spoznaje do kojih je došla psiholingvistika, čak i kada su bili vrsni znanstvenici i stručnjaci za kroatističke jezikoslovne teme. Primjerice hrvatski školski sustav u peti i šesti razred smješta usvajanje gramatičko-pravopisnih i leksičkih sadržaja koji zahtijevaju višu razinu misaonih operacija, za koju je potrebna razvojna faza apstraktnih operacija, a učenici su još uvijek u konkretnoj fazi, pa se ne može očekivati potpun uspjeh u njihovom usvajanju (Aladrović Slovaček 2012).

PSIHOLINGVISTIKA

Psiholingvistika je grana lingvistike koja se bavi psihološkim jezičnim procesima, tj. načinom kako ljudski um djeluje u jezičnomu usvajanju, primanju i proizvodnji materinskoga i inih jezika, uključujući različite jezične teškoće. Neki ju smatraju dijelom kognitivne znanosti, neki pak samu nju interdisciplinarnim područjem. Začetak joj je u psihologiji jezika s kraja 19. stoljeća jer uključuje međudjelovanje jezičnih i psiholoških čimbenika, a s današnjim se nazivom pojavila na engleskome u drugoj trećini 20. stoljeća.

Usvajanjem jezika znanstvenici su se sustavno počeli baviti otkako se urođenost (e. *innateness*) suprotstavila ponašajnoj teoriji — tvrdeći da se apstraktni sustav jezika ne

može naučiti, nego se usvaja na temelju jedinstvene ljudske jezične sposobnosti (Chomsky 1959). I urođenostna i ponašajna teorija zasada su dva ravnopravna pristupa u psiholingvistici, iako neka novija istraživanja neuralnih mreža tvrde da je u unosu dovoljno podataka da se jezik nauči, no druga pak pokazuju da djeca već u majčinoj utrobi stječu jezično iskustvo (Jelaska 2009). Moguće ih je objeiniti navođenjem da postoji urođena jezična sposobnost koja se bitno oblikuje iskustvom tijekom usvajanja.

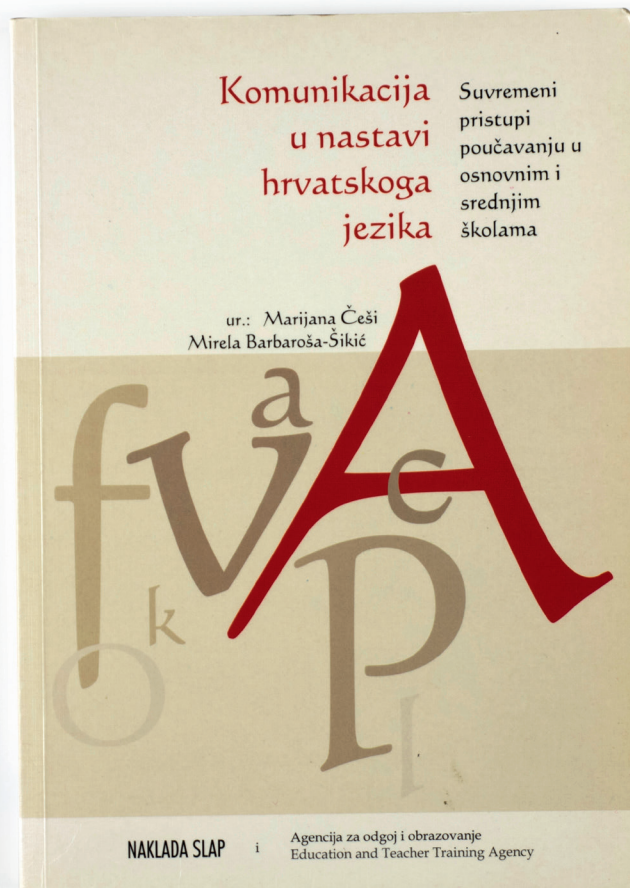
OVLAĐAVANJE MATERINSKIM IDIOMOM I STANDARDNIM JEZIKOM

Materinskim jezikom ovladava se usvajanjem, što znači slušanjem i govorenjem na temelju jezičnih uzora koji su najčešće majka i otac (ali mogu biti i ostali), u prirodnoj okolini (najčešće najprije u obitelji, u određenom zavičaju) bez svjesnoga truda. Sva djeca, osim one bez preduvjeta poput sluha, uspijevaju posve usvojiti svoj materinski idiom, i to govorni, izloženošću njemu u izravnomu sporazumijevanju. Osnove stječu s tri godine. Čovjek je sposoban učiti riječi i česte izraze dok je živ, no fonološka osjetljivost (sposobnost potpunoga usvajanja izgovora) u svojem je zamahu do sedme godine, kada jenjava, posebno od devete godine nadalje. Nakon završetka faze konkretnih misaonih operacija s dvanaestak godina ni osnovne se gramatičke strukture ne mogu lako usvojiti jer završetkom te faze (krajem drugoga obrazovnoga razdoblja, tj. krajem šestoga razreda) završava i jezična automatizacija. To znači da gotovo sva djeca polaskom u školu dovoljno znaju materinski idiom, iako se u njemu i dalje razvijaju. Ni polaskom u školu pa ni završetkom razredne nastave učenicima još nije automatizirano gramatičko znanje ni u materinskomu idiomu, a posebno ne u standardnomu. Naime hrvatsko se društvo, kao i mnoga druga, u međusobnomu sporazumijevanju služi odabranim zajedničkim idiomom, a ne različitim zavičajnim idiomima. Tu ulogu u Hrvatskoj ima hrvatski književni ili standardni jezik. Njega svi trebaju učiti. Standardni je jezik svima zapravo drugi idiom (prvi im je materinski idiom). Njime se ovladava i usvajanjem i učenjem jer njime kao drugim jezikom (J2) ne uspijevaju nužno svi ovladati samom izloženošću bez prikladnoga poučavanja. Nijedno dijete krećući u školu ne zna dovoljno hrvatski standardni jezik, pa od početka istovremeno uči i čitanje, i pisanje, i govorenje na standardnomu hrvatskomu.

Na samomu početku školovanja učenici su još u razdoblju fonološke osjetljivosti pa bi mogli kao izvorni govornici usvojiti glasove kojih nema u njihovu materinskomu idiomu (poput *ć*, *v*, *lj*, *nj*) kada bi bili izloženi uzornim govornicima u izravnomu razgovoru i poučavani prikladnim metodama. A tijekom osnovne škole, do šestoga razreda,

📖 D. Pavličević-Franić, *Komunikacijom do gramatike: razvoj komunikacijske kompetencije u ranome razdoblju usvajanja jezika*, Zagreb, 2005.

📖 *Komunikacija u nastavi hrvatskoga jezika. Suvremeni pristupi poučavanju u osnovnim i srednjim školama*, uredile M. Češi, M. Barbaroša-Šikić, Jastrebarsko, Zagreb, 2007.

mogli bi u tim uvjetima ovladati i morfologijom i sintaksom hrvatskoga standardnoga jezika, primjerice futurom II. kao *Ako budeš znao dobro poučavati, bit će uspješan!*, koji se razlikuje od futura nekih idioma koji imaju samo jedno buduće vrijeme, kao *Ah buš znao dobro učiti druge, bil buš uspješan*. Poslije toga moraju njima ovladavati pomoću posebnih metoda.

Iako poneka djeca usvoje čitanje i prije ulaska u obrazovni sustav, čitanjem i pisanjem u načelu se ovladava učenjem, dakle svjesno i namjerno u didaktičkoj okolini. I ne uspijevaju svi (dovoljno) dobro ovladati pisanim jezikom, kao ni standardnim jezikom. Pisani jezik potrebno je posebno poučavati prikladnim metodama. Čitanje je i jedini način da netko doista bogati svoj rječnik kada je usvojio obične, svakodnevne riječi. Različite su metode poučavanja pisanom jeziku i pisanju bile već dugo svjesno uvođene u nastavu hrvatskoga jer su učitelji od početka iskusili koliko je to teško. No nije tako bilo sa standardnim jezikom, pa se prečesto događalo da učenici trajno odstupaju u proizvodnji hrvatskoga standardnoga jezika, primjerice

**Ako ćeš znati dobro poučavati, biti ćeš uspješan; *On bih rekao: "Ako ćete sporije govoriti, mi budemo stigli zapisati", *Ti povjerovalaš samo zato što oni dadohu riječ da će platiti?!* (zvjezdica označava nestandardne rečenice, tj. one koje odstupaju od standarda).

Da bi se neka nova riječ slušanjem uopće mogla prepoznati, učenik ju treba čuti prosječno bar od tri do sedam puta (5 ± 2), a dulju i neprozirnu riječ nepoznatoga pojma i znatno više. Da bi se nova riječ znala izgovoriti, nije dovoljno da ju učenik puno puta čuje, nego je potrebno da ju sam izgovori, i to ne jednom ili dva puta. Naime bez obzira na prethodno izravno teorijsko poučavanje o naglasnomu sustavu, događat će se da učitelj proizvede iskaz standardnim idiomom, a učenik odgovori svojstvenim zavičajnim iskazom, primjerice s mjestom naglasaka kao kada učitelj kaže *Možeš li to napraviti?*, a učenik odgovori *Da, mogu to napraviti!* Ako mu učitelj izravno kaže da je pogriješio i da treba reći *napraviti*, učenik neće nužno iduće puta točno naglasiti riječi. K tomu, ne uvijek, ali prečesto, učenik može osjetiti jezični strah koji ga poslije može

sputavati u govorenju. Čak i ako učitelj umjesto izravnoga ispravka pedagoški prikladnije ponovi standardno naglašenu riječ jednom ili dva puta, učenik će i dalje naglašavati riječi po svojemu. Naime znanstvena su istraživanja pokazala da poučavanje ne djeluje na ovladavanje materinskim jezikom, ne potiče ga, ali da može pomoći u ovladavanju drugim jezikom. Da bi gramatičko poučavanje poslužilo ovladavanju nekim jezikom, a u Hrvatskoj je to hrvatski standardni jezik jer se on jedini poučava (materinski, zavičajni idiomi ne), mora zadovoljiti najrazličitije uvjete: način kako su gramatička pravila i propisi predstavljani, jezik kojim su predstavljani, dob u kojoj se njih svjesno uvodi, uzroke i vrstu učeničkih odstupanja, društvene okolnosti, jezične uzore itd., a ovisi i o obilježjima materinskoga idioma učenika i njihovim pojedinačnim obilježjima (Jelaska 2007). Stoga je u spomenutom slučaju potrebno da učitelj svaku riječ izgovori standardnim naglaskom bar 5±2 puta, da usmjeri učenikovu pozornost na razliku, no ističući da je i učenikov način naglašavanja točan, no u zavičajnomu idiomu, ali nije u standardnomu.

Ako učenik zna i čuti i izgovoriti neku standardnu riječ, to još ne znači da ju zna točno pročitati ili napisati. I za čitanje je potrebno da ju bar od 3 do 7 puta pročita, za pisanje da ju bar 3 do 7 puta napiše. Stari kazneni zadaci u kojima su učenici morali cijelu stranicu ispuniti pišući jednu te istu riječ ili rečenicu bili su psihološka tortura, ali psiholingvistički prikladna metoda jer je ishod morao biti ovladanost tim riječima u pismu. Psiholingvistička bi tortura bila da se na temelju znanja pisanja te riječi koje je iscrpljeni učenik stekao u beskraj pišući jedne te iste riječi očekivalo da ih zna točno izgovarati!

PROGRAMSKI PRISTUPI HRVATSKOMU JEZIKU

Psiholingvistika je svjesno utjecala na programe u Hrvatskoj tek u 21. stoljeću. Sastavljači programa hrvatskoga jezika prije toga uglavnom nisu bili svjesni razlike između *poučavanja* (onoga na što se usmjerava pozornost i tumači), *učenja* (ono čime se može ovladati usmjerenim svjesnim naporom na temelju objašnjenih činjenica) i *usvajanja* (ono čime se može ovladati prototipno izloženošću jezičnoj djelatnosti u izravnomu sporazumijevanju u prirodnoj sredini) te *unos*a (jezika kojemu su djeca izložena) i *prihvata* (jezika koji dijete može primiti). Čini se da je teorijski pristup generativnih lingvista od Chomskoga nadalje, iako svakako nije bio svjesno utemeljen na pojmu urođenosti, omogućio u Hrvatskoj nastavak tradicionalne jezične nastave koja je poučavala jezik, njegove jedinice i strukture kako bi ih se osvijestilo (v. ovdje Pranjković). Ona je jezičnu sposobnost (e. *competence*) smatrala važnijom od jezične izvedbe (e. *performance*). Iako sama generativna gramatika svojim formalističkim pristupima nije

Ova je gramatika metodička. U njoj je po mogućnosti dosljedno provedena induktivna metoda.

To znači: učenik treba, mora i smije da uči gramatiku samo na primjerima. Nastavnikovo obučavanje i učenikovo učenje polazi uvijek od primjera.

Do gramatičkog sistema neka učenik dolazi svojim opažanjem i svojim zaključivanjem. Ne valja djecu i u materinskom jeziku mučiti gramatičkom sistematikom, to jest najprije glasovima (koji sami za sebe ne znače djetetu u jeziku ništa), onda tek oblicima, pa sintaksom, tvorbom riječi, pravopisom.

—
S. Musulin, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za I. razred srednjih i njima sličnih škola*, 1928.

široko zastupljena u hrvatskoj lingvistici, uključena je u nekoliko gramatika, u sintaksi Akademijine (Katičić 1986, 1991, 2002) i gramatike Instituta za hrvatski jezik (Barić i dr. 1979, 1990, 1995, 1997, 2005), a onda su prema njima pisani i neki udžbenici, posebno srednjoškolski.

U Hrvatskoj su tek donekle, u vrlo uskomu krugu stručnjaka, poznati ostali teorijski pristupi jeziku počevši od Hymesova pojma *sposobnost za uporabu* do različitih konstruktivističkih pristupa koji smatraju da jezik ne prethodi iskustvu, nego iz iskustva izrasta, da su jezične pravilnosti rezultat funkcionalnoga razvoja zbog govornikove uporabe jezika, da je jezični razvoj uvjetovan i mnogo čime drugime, poput društvenoga i kulturnoga okružja, spoznajnih i afektivnih obilježja govornika (v. Jelaska 2007). U Hrvatskoj je najproširenija i najistraženija spoznajna ili kognitivna lingvistička teorija. U njoj je jezična struktura izravan odraz načina kako ljudi opažaju

i opojmljuju svijet. “Budući da ljudi stalno promatraju svijet i u njemu aktivno sudjeluju, poznaju mnoge njegove dijelove, to se iskustvo odražava na prirodu jezika samoga. Osim našega opažajnog sustava, na jeziku se odražava i povijest našega opažanja” (Jelaska 2007). Tek se dakle krajem 20. stoljeća, a još više početkom 21. stoljeća sa sve jačim razvojem psiholingvistike i u obrazovanju osvijestilo da je vladanje jezikom složeno i raznoliko umijeće, da *usvajanje i učenje jezika* (nadređenica je *ovladavanje jezikom*) nije jednako, da se inim jezikom ne ovladava jednako kao materinskim, da samo izravno poučavanje (standardnoga kao drugoga idioma) ne dovodi do zajamčenoga uspjeha ako se ne nudi iskustvo u služenju tim jezikom, ali i posebna usmjerenost na izraz koji se ne može prenijeti iz materinskoga, tj. zavičajnoga idioma. U Hrvatskoj su se tek u 21. stoljeću osvijestili teorijski okviri jezikoslovne i jezične nastave te njezina primjena (npr. Češi i Jelaska 2007). Psiholingvističke su spoznaje dijelom uključene u plan i program za osnovnoškolsku nastavu koji je nastajao tri godine (*Nastavni plan i program*, 2006). U njemu se i dalje govorilo o području jezičnoga izražavanja, ali se kao zadaće navode razvoj sposobnosti izražavanja doživljaja, osjećaja, misli i stavova (što je jezična proizvodnja), stvaranje navika uporabe pravogovornih (ortoepskih) i pravopisnih (ortografskih) norma (što je i dalje proizvodnja) te ostvarivanje uspješne usmene i pisane komunikacije (što skupno uključuje sve jezične djelatnosti). No u pojedinim se temama one razlikuju, npr. u prvoj se temi prvoga razreda osim govorenja uključuje i slušanje, u drugoj razgovaranje.

Jasno je da poučavanje utemeljeno na teorijskim objašnjenjima o jezičnim jedinicama i strukturama nije moglo biti posve uspješno. Stoga su učenike koji se nakon takvoga poučavanja ne bi uspjeli služiti standardnim jezikom u pismu i govoru, koji bi primjerice rekli *Ako ćeš znati dobro poučavati, biti ćeš uspješan*, smatrali loš(ij)ima, lijenima, nemarnima, iako su dio toga poučavateljska odstupanja (tj. uzrok su učitelji koji su neprikladno poučavali). One koji bi katkada znali točne izraze, a katkada ne, smatrali su rastresenima, nepažljivima, neozbiljnima, nezainteresiranima, iako oni tek ovladavaju standardom, no njime nisu posve ovladali.

PRIJAŠNJE I SADAŠNJE OKOLNOSTI OVLADAVANJA STANDARDOM

Kako to da su ipak mnogi učenici uspijevali ovladati standardnim jezikom kada spomenute psiholingvističke spoznaje nisu bile izravno i svjesno uključene u programe Hrvatskoga jezika niti su ih svi učitelji svjesno znali? Dijelom je za to zaslužna darovitost učitelja, dijelom njihovo iskustvo s načinom kako su sami ovladali standardom,

a onda i iskustvo s poučavanjem učenika. Zaslugu u tomu ima poglavito činjenica da su hrvatski učitelji, posebice učitelji hrvatskoga jezika, sami vladali standardnim idiomom, njime se služili na nastavi svjesni da se moraju služiti savjetodavnim i službenim situolektom, katkada svečanim i okamenjenim, vrlo rijetko opuštenim, no ne i prisnim (v. Jelaska 2018). Tako su mogli biti jezični uzor učenicima. U tomu su im pomagali i glumci, televizijski, radijski i mnogi drugi djelatnici koji su se također sporazumijevali standardnim jezikom. A standardni je idiom imao dobar društveni položaj. K tomu su učenici bili izloženi standardnomu jeziku u primanju i proizvodnji u mnogim školskim aktivnostima: u učenje pjesama i tekstova napamet, u recitatorskim i glumačkim grupama, u čitanju naglas, u čitanju za sebe mnogih knjiga, posebno književnosti. U novije vrijeme prečesto nije tako. Mnogi profesori ne govore hrvatskim standardnom na nastavi, štoviše — neki se ponašaju kao da su jedino profesori hrvatskoga odgovorni za učenikovu ovladanost hrvatskim, da ostali nastavnici ne igraju nikakvu ulogu u tomu. Mnogi govornici u javnim medijima ne služe se standardnim jezikom. Čak ni svi glumci ne vladaju njime, ili se bar njime ne služe. Učenici manje čitaju tekstove napisane standardom, čak mnogi manje čitaju na hrvatskome jer je engleski kao međunarodni jezik preuzeo neke njegove uloge. Zbog toga su učenici manje izloženi standardnomu hrvatskomu pa njime teže ovladavaju. A i položaj je standardnoga idioma time manje važan. Stoga je sreća da se u novo razdoblje poučavanja hrvatskomu jeziku uključuju psiholingvističke spoznaje o načinu poučavanja i ovladavanja jezikom, posebice ovladavanja hrvatskim kao materinskim i inim jezikom, koje bar dijelom mogu nadoknaditi ono što su okolnosti prije obilatije pružale.

Pregled važnijih školskih gramatika i pravopisa do 2006.

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.36](https://doi.org/10.17234/9789533793467.36)

MARKO
ALERIĆ

Standardni je jezik komunikacijsko sredstvo pripadnika šire društvene zajednice koji su istodobno pripadnici i užih društvenih zajednica, u kojima im kao komunikacijsko sredstvo najčešće služi pojedini mjesni govor, koji se od standardnoga jezika više ili manje razlikuje. Odluka o oblikovanju standardnog jezika koji će biti zajedničko komunikacijsko sredstvo šire društvene zajednice motivirana je društvenim, ekonomskim, političkim i drugim razlozima, a svrha joj je oblikovanje prostorno i vremenski jedinstvenog, uređenijeg, trajnijeg jezičnog sustava koji će omogućiti uspješnu komunikaciju među njezinim pripadnicima, stvoriti i prenositi njezina obilježja i vrijednosti.

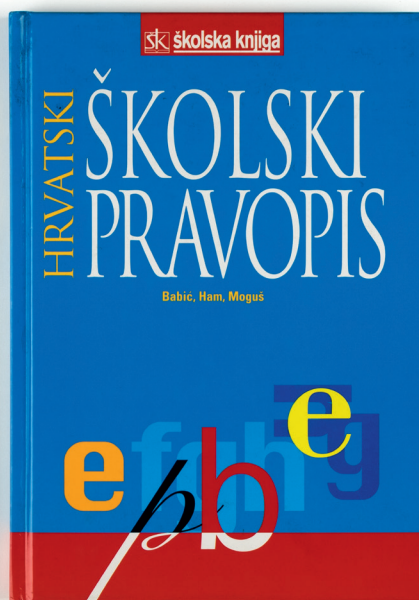
Bez standardnoga jezika komunikacija među pripadnicima šire društvene zajednice, kakva je najčešće država, bila bi znatno otežana. Stoga je jedan od najvažnijih zadataka sustava formalnog obrazovanja upravo osposobiti učenike za razumijevanje i aktivno služenje standardnim jezikom u govoru i pismu, što im omogućuje ovladavanje sadržajima svih nastavnih predmeta, sporazumijevanje i povezivanje s pripadnicima zajednice te prihvaćanje njezinih obilježja i vrijednosti.

Preduvjet uspješnog poučavanja standardnog jezika jest postojanje normativnih priručnika, ponajprije gramatike i pravopisa. Za škole se još od uvođenja hrvatskog kao nastavnog jezika izrađuju i propisuju priručnici koji će se rabiti u nastavi. U novije vrijeme, s razvojem školskoga sustava i diversifikacijom metoda poučavanja, a u skladu

s normativnim priručnicima i nekom od teorija didaktičkog prijenosa, oblikuju se različita nastavna sredstva: udžbenici, priručnici, vježbenice, radni priručnici i drugi nastavni materijal, što sve mora biti primjereno učeničkim spoznajnim mogućnostima, ali i prilagođeno njihovim interesima, potrebama i sl. Svako nastavno sredstvo treba omogućiti uspješnije poučavanje i ovladavanje standardnojezičnom normom te njezinu pravilnu primjenu u svakodnevnoj jezičnoj upotrebi. Također učeniku mora omogućiti razumijevanje novog sadržaja, njegovo ponavljanje, uvrježbavanje i provjeru njegove usvojenosti, biti prikladno za samostalan rad učenika i za rad u razredu te biti od pomoći učitelju/nastavniku u oblikovanju i izvedbi nastavnoga procesa.

Broj temeljnih normativnih priručnika (gramatika i pravopisa) najčešće je, zbog obilježja standardnog jezika, relativno malen, za razliku od daleko većeg broja priručnika koji su namijenjeni nastavi Hrvatskoga jezika i koji se razlikuju s obzirom na pristupe i načine metodičke obrade jezičnih sadržaja.

Od 1991. do 2006. objavljeno je više normativnih priručnika (cjelovitih gramatika, pravopisa i znanstvenih monografija u kojima je dan prikaz pojedinih gramatičkih disciplina) koji su služili kao temelj u oblikovanju svih izdanja koja su služila u nastavi Hrvatskoga jezika. U tom su razdoblju objavljeni i pretisci nekih prethodno objavljenih normativnih priručnika. Ovdje će biti navedena samo

1 S. Ham, *Školska gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb, 2002.

2 S. Babić, S. Ham, M. Moguš, *Hrvatski školski pravopis*, Zagreb, 2005.

izdanja važnijih normativnih priručnika.

Prvi je gramatički priručnik *Gramatika hrvatskoga jezika* Stjepka Težaka i Stjepana Babića, čije je sedmo izmijenjeno i dopunjeno izdanje 1992. objavila Školska knjiga. (Gramatika je prvi put pod naslovom *Pregled gramatike hrvatskosrpskoga jezika* objavljena 1966.) Ta gramatika prati sadržaje nastave Hrvatskoga jezika u osnovnoj školi te je zbog jednostavnog, razumljivog, sažetog i vrlo preglednog načina obrade gramatičke građe postala temeljni gramatički priručnik u osnovnoškolskoj i srednjoškolskoj nastavi. Također je brojnim korisnicima služila kao praktičan i pouzdan gramatički savjetnik tijekom cjeloživotnog obrazovanja. Do danas je doživjela čak 18 izdanja (v. ovdje Pasini).

Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika Eugenije Barić i suautorâ objavljena je prvi put 1979, u drugom izdanju iz 1990. izašla je pod naslovom *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*. U trećem izdanju naslov je *Hrvatska gramatika* (četvrto izdanje objavljeno je 1997, peto 2003, šesto 2005). Autori, znanstvenici tadašnjeg Zavoda za jezik, daju znanstveni opis sustava suvremenoga hrvatskog standardnog (književnog) jezika. Djelo je zbog iscrpnosti i znanstvenog načina tumačenja gramatičke građe namijenjeno ponajprije studentima, učiteljima i nastavnicima hrvatskoga i stranih jezika te svima koji žele bolje upoznati i primjenjivati hrvatski standardni jezik. Iako nije bila namijenjena za upotrebu u školama, ta je gramatika od svojeg objavljivanja do danas temeljni priručnik na studiju kroatistike, a onda i u obrazovanju budućih učitelja i nastavnika.

Iako vrlo korisna do danas četiri su ozbiljna priručnika zbog svoje zahtjevnosti i složenosti ostala izvan školske

ZAŠTO ZAOSTAJEMO U DEMOKRATIZACIJI I MODERNIZACIJI HRVATSKOGA ŠKOLSTVA

Demokratizacija podrazumijeva smanjenje utjecaja države i politike na funkcioniranje odgojno-obrazovnog sustava. U Hrvatskoj se, međutim, dogodio suprotan proces. Umjesto decentralizacije pojačana je centralizacija u različitim pojavnim oblicima.

—
D. Rosandić, *Hrvatsko školstvo u okružju politike*, 2005.

upotrebe, no iz njih su učili budući profesori hrvatskog jezika. Riječ je o *Povijesnom pregledu, glasovima i oblicima hrvatskoga književnog jezika* iz 1991. To je prva od četiriju knjiga iz projekta "Nacrt za veliku hrvatsku gramatiku" Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. U njoj se daje iscrpan pregled povijesnog razvoja i gramatičkih disciplina: povijesnog razvoja, fonetike, fonologije i morfologije hrvatskoga književnog jezika. Druga je u tom nizu *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku* Stjepana Babića, koja je izašla 1986, drugo izdanje objavljeno je 1991, a treće 2002. Ta je knjiga ključna za razumijevanje i poučavanje tvorbe riječi u hrvatskom književnom jeziku. Osim pregleda tvorbenih načina iznimno je važna i zbog navođenja tvorbenih

TEŽAK - BABIĆ

gramatika hrvatskoga jezika

**PRIRUČNIK
ZA OSNOVNO
JEZIČNO
OBRAZOVANJE**

ŠKOLSKA KNJIGA · ZAGREB

1V. Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb, 1991.

2 J. Silić, I. Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb, 2005.

elemenata i njihovih značenja. Treća je *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika* Radoslava Katičića, također objavljena prvi put 1986, ponovljena 1991. pa 2002. Riječ je o temeljnom sintaktičkom priručniku hrvatskoga književnog jezika koji je najvećim dijelom nastao na korpusu književnih tekstova te na jasan način objašnjava složen sintaktički sustav hrvatskoga književnog jezika.

Godine 1997. objavljena je *Praktična hrvatska gramatika* Dragutina Raguža. Taj gramatički priručnik normu hrvatskoga standardnog jezika dijelom prikazuje na nov način, služeći se smjernicama objasnidbene i funkcionalne gramatike.

Prva koja je nakon 1991. pisana upravo za školsku uporabu bila je *Školska gramatika hrvatskoga jezika* Sande Ham, koju je 2002. objavila Školska knjiga. Obradi gramatičke norme hrvatskoga standardnog jezika autorica pristupa osobito vodeći računa o učeničkim dvojama, pitanjima koja najčešće postavljaju, a koja se odnose na neke dijelove gramatičke norme. Na učenička pitanja daju se jednostavni, razumljivi i jasni odgovori. Potom je 2005. objavljena *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* Josipa Silića i Ive Pranjkovića. U njoj autori na posve nov, suvremen način obrađuju tradicionalne gramatičke discipline (fonologiju, morfologiju, sintaksu), ističući nužnost njihova povezivanja i cjelovitijeg pristupa njihovu tumačenju, tj. dajući njihovo cjelovito tumačenje.

Hrvatski pravopis Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguš, zabranjen 1971. i tiskan u Londonu 1972, ponovno se objavljuje 1990, a zatim, doraden, izlazi u još osam izdanja. Četvrto izdanje pravopisa iz 1996. dobilo je preporuku Ministarstva prosvjete i kulture za upotrebu u

osnovnim i srednjim školama Republike Hrvatske (godine 2013. preporuku Ministarstva dobio je *Hrvatski pravopis* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, a odobrenje Agencije za odgoj i obrazovanje za uporabu u školama dobio je *Hrvatski pravopis* Lade Badurina, Ivana Markovića i Krešimira Mićanovića, koji je 2007. objavila Matica hrvatska). U tom izdanju uvode se dvostrukosti pisanja: *ne ću* i *neću*, *pogriješka* i *pogreška*, *zadatci* i *zadaci*. U petom izdanju iz 2000. pravilno postaje samo pisanje *ne ću*, *pogriješka* i *zadatci*.

Posebnost *Pravopisa hrvatskoga jezika* Vladimira Anića i Josipa Silića iz 2001. jest suvremena znanstvena interpretacija pravopisnih pravila i nastojanje da ona budu što preciznije oblikovana, kako ne bi postojala mogućnost njihova različitog tumačenja i različite primjene u pisanju praksi. Prethode mu tri izdanja koja su pod naslovom *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* bila objavljena 1986, 1987. i 1990. Godine 1994. povučen je iz upotrebe (v. ovdje Pasini).

Godine 2005. izišao je *Hrvatski školski pravopis* Stjepana Babića, Sande Ham i Milana Moguš. Taj je pravopisni priručnik usklađen sa zaključcima koje je donijelo Vijeće za normu hrvatskoga standardnog jezika pri Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske. Namijenjen je poučavanju, samostalnom učenju i provjeri poznavanja pravopisne norme hrvatskoga standardnog jezika.

Iako među navedenim gramatikama i pravopisima ima više onih koji nisu pisani ponajprije za školsku uporabu, svi su u razdoblju od 1991. do 2006. izvor na temelju kojeg su oblikovani školski jezični priručnici i ostali nastavni materijal.

Hrvatski jezik u prvim četirima razredima osnovne škole nakon 1991.

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.37](https://doi.org/10.17234/9789533793467.37)

KATARINA
ALADROVIĆ SLOVAČEK

Hrvatski jezik kao nastavni predmet ima dugu povijest i tradiciju poučavanja koja je često bila uvjetovana povijesnim okolnostima te je tako mijenjala svoje oblike i sadržaje. Danas se osnovnoškolska nastava dijeli na razrednu (1–4. razred) i predmetnu (5–8. razred). Ta je podjela napravljena na temelju spoznaja razvojne psihologije, no iako su istraživanja pokazala potrebu nešto drugačijega slijeda osnovnoškolskih sadržaja, ta se podjela zadržala do današnjih dana. Kompleksnost nastavnoga predmeta Hrvatski jezik očituje se u različitosti njegovih predmetnih područja, ali i u potrebi poznavanja različitih pristupa poučavanju kako bi se ostvarili postavljeni ciljevi i vrednovala učenikova postignuća.

Osamostaljivanjem Republike Hrvatske 1991. godine nastaje nov nastavni program koji predstavlja inačicu programa iz 1984. godine, ali je sadržaj oslobođen ideologije i ratnih tema te se nastava provodi samo na jednome pismu — latinici. *Nastavni plan i program Hrvatskoga jezika* bio je podijeljen na četiri nastavna područja: književnost, filmsku i scensku umjetnost, jezik te izražavanje i

stvaranje (Nemeth-Jajić 2019). Na koji se način tada poučavalo Hrvatski jezik u razrednoj nastavi, najbolje svjedoče udžbenici iz toga vremena jer su oni bili temeljni izvor znanja za učenika, pomoćno nastavno sredstvo učitelju te vrijedan izvor informacija o nastavi i načinima motiviranja, usmjeravanja te učenja jezičnih, književnih i filmskih sadržaja. U ranim 1990-ima nalazimo čitanku *Sunčeva lju-ljačka*, kojom se na temelju uglavnom književnoumjetničkih predložaka potiče jezično izražavanje, te jezični udžbenik i radnu bilježnicu *Hrvatski jezik 4*, koji služe za učenje gramatike, pravogovora i pravopisa. Čitanka u sebi sadrži ilustracije, reprodukcije umjetničkih slika te fotografije kojima je cilj potaknuti učenikov doživljaj, koncipirana je s obzirom na godišnja doba, a uključuje i uvodni i završni dio. Zanimljivo je da se učenička interpretacija i razumijevanje književnoga teksta potiče čak i emotivno zahtjevnim (Narodna: *Jelenče*) ili izrazito alegorijskim tekstovima (Paul Fort: *Kolo oko svijeta*) koje više u čitankama ne nalazimo, a koji svjedoče o koncepcijskom, dijelom i o sadržajnom kontinuitetu s čitankama iz prethodnog desetljeća.

ZVONIMIR DIKLIĆ • JOŽA SKOK

HRVATSKA ČITANKA 4

📖 V. Štanger Velički, S. Jakovljević, *Knjiga puna riječi*.
Hrvatska čitanka 4, Zagreb, 2000.

U jezičnom udžbeniku nalazimo tek poneku crno-bijelu ilustraciju, mahom književne tekstove te niz funkcionalnih jezičnih zadataka unatoč tekstualnoj neprohodnosti i grafičko-tehničkoj nedorađenosti.

U travnju 1993. godine izlazi *Okvirni nastavni plan i program za osnovne škole*, a njegovo izmijenjeno i dopunjeno izdanje 1995. godine. U uvodnome dijelu dokumenta istaknute su zadaće nastavnoga predmeta Hrvatski jezik, kojemu pripada šest nastavnih sati tjedno te je podijeljen u četiri nastavna područja: jezik (gramatika, pravogovor i pravopis), književnost (popis lektire i književnoteorijsko nazivlje), jezično izražavanje (govorenje, čitanje, pisanje, komunikacijski postupci i teme) te medijsku kulturu (popis filmova i televizijskih emisija te filmsko nazivlje). Tim je područjima dodano i ono školske knjižnice, čija je zadaća učenike upoznati s pojmovima informacije, knjižnice i knjige te se ta znanja prelaskom iz razreda u razred proširuju. Prvi razred osnovne škole uz navedena područja sadrži i područje početnoga čitanja i pisanja. Iste godine (1995) počinje s djelovanjem Odjel za udžbenike, nastavna sredstva i opremu pri Ministarstvu prosvjete i športa, koji izrađuje prijedloge normativa i standarda nastavnih sredstava i opreme te objavljuje prve natječeaje za autore udžbenika i izdavače. Time započinje novo razdoblje stvaranja i kreiranja udžbeničkih materijala koje regulira *Zakon o udžbenicima* (2001, 2006, 2010, 2018).

Zakon polazi od definicije udžbenika. Definira ga kao “izvor znanja” i “didaktički oblikovano nastavno sredstvo”. Ponuđena definicija nije usklađena s općeprihvaćenim enciklopedijskim definicijama prema kojima je udžbenik, u prvom redu, knjiga namijenjena školi kao obvezatno sredstvo za učenje, stoga: obvezatna školska knjiga. Naziv “izvor znanja” ne može se prihvatiti kao temeljna (polazna) odrednica udžbenika. Izvori znanja postoje i izvan knjige, u drugim medijima. Udžbenik je knjiga! [...] Udžbenik jest i didaktički oblikovano sredstvo, ali ne samo nastavno, jer se udžbenik koristi i izvan nastave (u izvannastavnim djelatnostima, može se koristiti u samoobrazovanju, neinstitucionalnom obrazovanju).

—
D. Rosandić, *Hrvatsko školstvo u okružju politike*, 2005.

Promjene koje se događaju u društvu te nove znanstvene spoznaje utjecale su na stvaranje novoga *Nastavnog plana i programa za osnovnu školu*, koji je izašao 1999. godine te također obuhvaća četiri nastavna područja: hrvatski jezik (rječnik, gramatika, pravogovor i pravopis), književnost (književno nazivlje i lektira), scensku i medijsku kulturu (filmsko nazivlje i medijski sadržaji) te jezično izražavanje (govorenje — pripovijedanje i razgovor, čitanje, pisanje i slušanje). Uz već navedene jezične djelatnosti tu se prvi

➤ D. Težak, S. Polak, D. Cindrić, *Carstvo riječi, čitanka za III. razred osnovne škole, Zagreb, 2001.*

put spominje i slušanje. Unutar područja sadržaji se dijele na obvezne i izborne (izvannastavne djelatnosti koje dijete bira, ali kad ih izabere, postaju mu dijelom redovitoga nastavnog procesa) (Pavličević-Franić 2002). No iako je nastava sve više usmjerena na učenika koji je u središtu odgojno-obrazovnog procesa te potrebu funkcionalnoga poučavanja jezika, u velikoj je mjeri u sadržaju prisutno teoretiziranje i gramatiziranje. Naime 29% sadržaja nastavnoga predmeta u nižim razredima pripada jeziku, 28% književnosti, 19% medijskoj i scenskoj kulturi te samo 24% jezičnom izražavanju. Ti omjeri jasno pokazuju kako se puno više vremena posvećuje ovladavanju pravopisnim i gramatičkim pravilima i definicijama nego njihovu razumijevanju i konkretnoj upotrebi u pisanim i usmenim tekstovima. U tome razdoblju, kao i danas, postoje integrirani udžbenici koji objedinjuju sadržaje književnosti i medijske kulture te sadržaje jezika i jezičnoga izražavanja. No ipak češći su oni neintegrirani, koji uz čitanku imaju jezični udžbenik i radnu bilježnicu. Udžbenici nastali nakon 1999. godine sadrže znatno više boja, slika, fotografija i ilustracija te manju količinu teksta u obradi jezičnoga sadržaja. Nastavna jedinica jezika najčešće

započinje polaznim tekstom, a zatim slijede zadaci koji na kreativan način metodom indukcije potiču ovladavanje jezičnim sadržajem. Polazni tekstovi u čitankama i udžbenicima uglavnom pripadaju književnoumjetničkom stilu, no pojavljuje se i pokoji tekst pisan razgovornim stilom, najčešće u stripu, pokoji popularnoznanstveni te novinski tekst. Sustavno poučavanje rječnika ne postoji, nego je integrirano u sva nastavna područja.

U *Nastavnom planu i programu* iz 1999. godine potiče se unutarpredmetno, ali još i više međupredmetno povezivanje, koje će postati jedna od važnih stavki novoga programa koji izlazi 2006. godine i koji je izrađen na temelju *Kataloga znanja* (2005) te donosi značajan iskorak u načinu učenja i poučavanja Hrvatskoga jezika, osobito u nižim razredima osnovne škole. Slijedom znanstvenih spoznaja u različitim područjima nastava se usmjerava razvoju komunikacijske jezične kompetencije želeći se tako pomaknuti od tradicionalne nastave gramatike, učenja teorija i definicija. U skladu s postavkama komunikacijsko-funkcionalnoga pristupa i didaktičke gramatike nastajali su i novi udžbenici usklađeni s temeljnom idejom da se polazi od onoga što je učenicima blisko, odnosno da se ide

➤ A. Bežen, V. Budinski, M. Kolar, *Hrvatski za tebe i mene*, udžbenik iz hrvatskoga jezika za drugi razred osnovne škole, Zagreb, 2007.

komunikacijom do gramatike, a ne gramatikom do komunikacije (Pavličević-Franić 2005, 2011). Promjene su vidljive u samom nastavnom planu i programu koji nudi više slobode učiteljima za unutarpredmetno i međupredmetno povezivanje, ali jednako tako potiče projektnu i izvanučioničku nastavu kao kvalitetan način zornoga učenja i poučavanja. Također sadržaj je rasterećen tako što su pojedini gramatički i pravopisni sadržaji vertikalno pomaknuti pretpostavljajući da je za njihovo ovladavanje potrebna viša razina kognitivne zrelosti te Hrvatski jezik na tjednoj razini ima jedan sat manje (5 sati). Tada je stvoren i nov komunikacijski tip udžbenika, koji stavlja učenika u središte te potiče njegovu znatiželju zanimljivim i kreativnim zadacima. S obzirom na značajan razvoj tehnologije udžbenici sve češće dobivaju i svoju digitalnu inačicu te se razvijaju različite digitalne platforme za učenje na daljinu. Istraživanja napravljena nakon 2006. godine pokazuju zamjetan rast pozitivnih stavova prema Hrvatskome jeziku kao nastavnome predmetu upravo zato što je sadržaj bolje povezan, pristup sadržaju funkcionalniji, a često se koriste igroliki načini poučavanja koji pomažu u ovladavanju apstraktnim jezičnim sadržajima (Aladrović Slovaček 2019).

Također nastaje i sve više priručnika za nastavnike koji pomažu u ostvarivanju nastavnih ciljeva i zadataka nudeći konkretne primjere iz prakse.

Iako je *Nastavni plan i program* (2006) izazvao brojne pozitivne promjene u procesu učenja i poučavanja Hrvatskoga jezika, znanstvena zajednica udružena s praktičarima radila je i dalje stvarajući nacionalni kurikulum utemeljen na propisanim ishodima učenja u pojedinim nastavnim predmetima, koji je dovršen 2011. godine. Po uzoru na druge europske zemlje *Nacionalni okvirni kurikulum* podijelio je osnovnoškolsku nastavu Hrvatskoga jezika na tri obrazovna razdoblja: 1-3. razred, 4-6. razred i 5-8. razred, no ta podjela nije zaživjela u praksi. Značajne promjene dogodile su se i usmjeravanjem nastave hrvatskoga jezika na poticanje jezičnih djelatnosti: slušanja, govorenja, čitanja i pisanja kao okosnica učenja i poučavanja Hrvatskoga jezika. Iz *Nacionalnoga okvirnoga kurikula* izrastao je *Kurikulum nastavnoga predmeta Hrvatski jezik* (2019), no njegova će (pr)ocjena tek uslijediti.

Udžbenici Hrvatskoga jezika za predmetnu nastavu od 1991. do 2011.

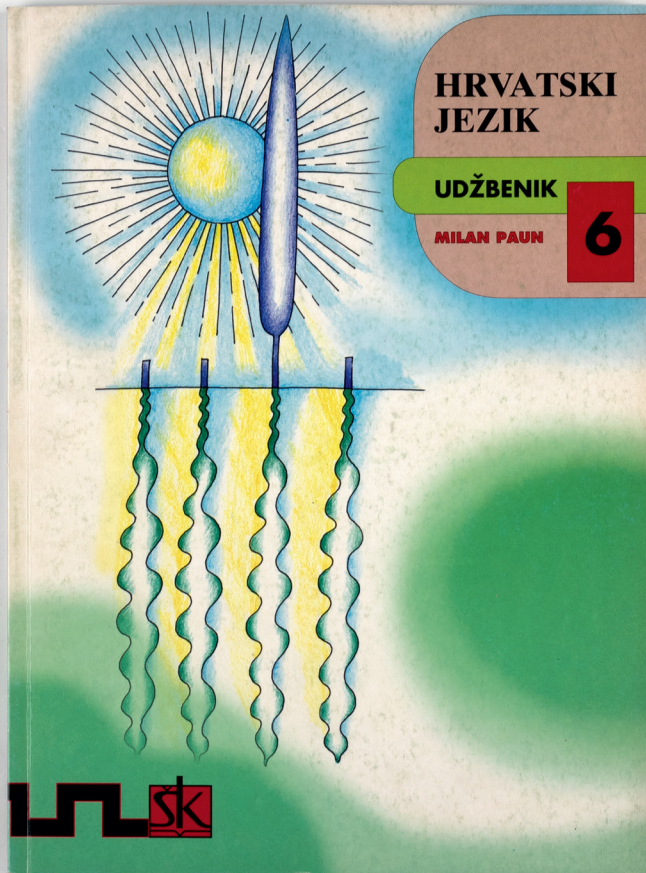
[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.38](https://doi.org/10.17234/9789533793467.38)

TAMARA
GAZDIĆ-ALERIĆ

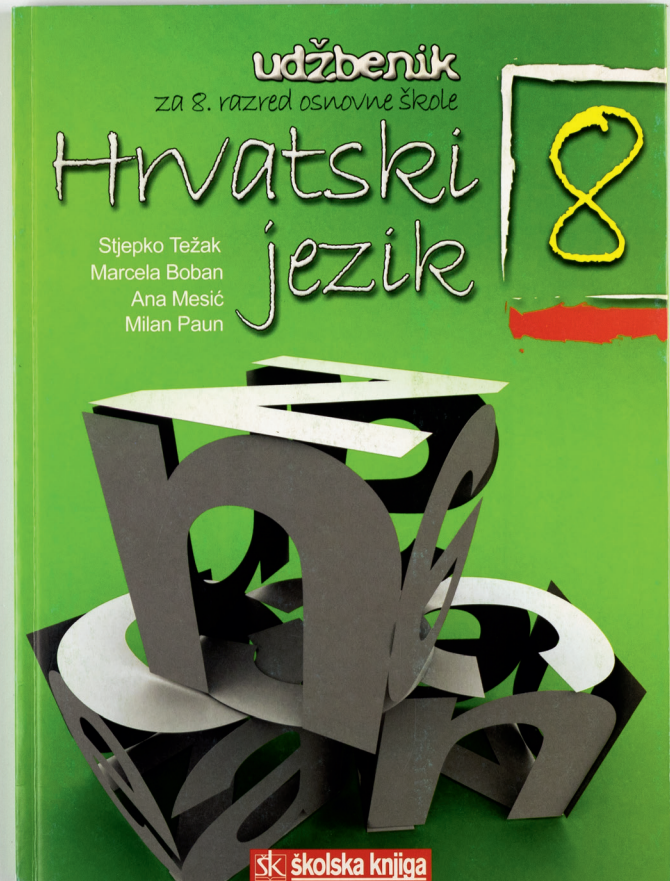
Udžbenici su Hrvatskoga jezika u protekle gotovo trideset i dvije godine, koliko je prošlo od osamostaljenja Republike Hrvatske, doživjeli značajne promjene. Razvoj društva i globalizacija, naročito jačanje svjetskoga tržišta i konkurencije, promijenili su granice između znanja, vještina i sposobnosti, što se može vidjeti i na promjeni koncepcija udžbenika u promatranome razdoblju.

U hrvatskome je obrazovnom sustavu trajno prisutno nastojanje hrvatske obrazovne politike za reformom obrazovnoga sustava sa svrhom usklađivanja obrazovnoga sustava s potrebama suvremenoga društva. Nerijetko se to nastojanje opisivalo i kao potreba za poboljšanjem kvalitete sustava odgoja i obrazovanja u širem smislu, što bi također podrazumijevalo uvođenje suvremenih tehnologija, metoda i ishoda u nastavni proces. Nažalost, svaka započeta promjena odgojno-obrazovnoga sustava nije sustavno zaživjela i nerijetko se događalo da nije počela donositi prve rezultate, a već bi zbog promjena obrazovnih politika bila zamijenjena novom.

Promjene obrazovnih politika, kao i nedovoljno osmišljene obrazovne politike, sa sobom su donosile i niz dokumenata vezanih uz izmjene i razvoj obrazovnoga sustava prema kojima su se izrađivali standardi i zahtjevi vezani uz oblikovanje osnovnoškolskih i srednjoškolskih udžbenika. *Cjelovita kurikularna reforma*, koja je u škole ušla 2019. te koja je nastala realizacijom *Strategije obrazovanja, znanosti i tehnologije* iz 2014. godine, posljednji je takav pokušaj promjene obrazovnoga sustava. U toj je posljednjoj reformi naglasak u svim jezičnim predmetima, pa tako i u predmetu Hrvatski jezik, stavljen na razvoj komunikacijske kompetencije. Posebno je bilo isticano da se znanje o jeziku treba odnositi na usvajanje praktičnoga jezičnog znanja, a ne na učenje izoliranih jezičnih činjenica i gramatičkih pravila. Pritom se zanemarilo sustavno ovladavanje jezičnim znanjima na svim jezičnim razinama, što predstavlja temelj na kojem se treba graditi komunikacijska kompetencija. Metodička je sustavnost nezaobilažna jer pretpostavlja ovladavanje bitnim sastavnicama

✎ M. Paun, *Hrvatski jezik, udžbenik za VI. razred osnovne škole*, Zagreb, 2001.

✎ S. Težak, M. Boban, A. Mesić, M. Paun, *Hrvatski jezik 8, udžbenik za 8. razred osnovne škole*, Zagreb, 2007.

jezične strukture u cjelini, bez kojih jezični sustav ne može funkcionirati. U svim je obrazovnim ciklusima predviđena velika samostalnost učitelja i predmetnih nastavnika s obzirom na to da su oni najpozvaniji prilagoditi sadržaje potrebama, interesima i sposobnostima učenika koje imaju u razredu. Promjena oblika planiranja nastave u hrvatske je škole tako donijela kurikulum koji je zamijenio dotadašnji nastavni plan i program koji je bio u hrvatskome obrazovnom sustavu od početaka, a pripada obrazovnoj tradiciji i drugih europskih zemalja. U skladu s nastavnim planovima i programima od 1991. naovamo nastajali su udžbenici za osnovne i srednje škole. Time je težište koje je bilo na sadržajima u nastavnim planovima i programima u kurikulumu zamijenjeno odgojno-obrazovnim ishodima (ishodima učenja). Funkcionalna nastava gramatike, tj. poučavanje i učenje gramatike u konkretnim komunikacijskim situacijama, nije novost u nastavi hrvatskoga jezika. Stjepko Težak još je 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća, kao vodeći metodičar hrvatskoga jezika i više

od pola stoljeća autor udžbenika za osnovnu i srednju školu za predmet Hrvatski jezik, utemeljio svoje udžbenike na metodičkim polazištima određenima funkcionalnim pristupom i lingvističko-komunikacijskim sustavom s pomoću kojih su se ostvarivale tri osnovne zadaće nastave hrvatskoga jezika — osposobljavanje učenika za pravilno govorenje i pisanje standardnim jezikom, stjecanje osnovne lingvističke naobrazbe kao dijela opće kulture i razvijanje mišljenja. Nije novost ni davanje samostalnosti učiteljima i predmetnim nastavnicima. Težak tako već 1976. ističe da “ni jedan udžbenik ne može biti jednako upotrebljiv za sve sredine i za sve učenike. Baš zato nastavnik mora svaki put razmisliti: Koji je postupak najuspješniji? Onaj u udžbeniku, ili veća odnosno manja njegova modifikacija, ili pak sasvim drugačiji, originalni pristup?” (Težak 1976).

Toj je posljednjoj (kurikulskoj) promjeni prethodila izrada brojnih dokumenta vezanih uz promjenu obrazovnog sustava. Vlada Republike Hrvatske usvojila je 2005.

[Š]kolski program je uvijek odraz stanovitog državnog sustava i, ako baš hoćete vladajućeg poretka. Dakle, program nije nikada privatna stvar jednog ili deseterice ljudi, nego državnih ustanova. To je u svim zajednicama svijeta tako, i vjerojatno će tako i ostati.

—
T. Ladan, *Mjesto i položaj hrvatske književnosti u nastavnim programima za škole drugog stupnja i za gimnazije. Rasprava, 1971.*

dokument *Plan razvoja sustava odgoja i obrazovanja 2005–2010.* Iste je godine Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa počelo s ostvarivanjem reformskoga projekta škola pod nazivom *Hrvatski nacionalni obrazovni standard (HNOS)*, koji je predvidio kvalitativnu promjenu osnovnoškolskoga obrazovanja u dijelu koji se odnosi na programske sadržaje. Godine 2007. izrađena je *Strategija za izradbu i razvoj nacionalnoga kurikuluma za predškolski odgoj, opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje*, a 2011. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa donosi *Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje (NOK)*, koji, kao što se navodi na početku samoga dokumenta, sadrži sve sastavnice i smjernice bitne za prelazak na kompetencijski sustav odgoja i obrazovanja na predtercijskoj razini.

Navedene, a i brojne druge aktivnosti stvorile su važne pretpostavke za osmišljavanje i provođenje dubljih zahvata u odgojno-obrazovnom sustavu na nacionalnoj razini. Promjene koncepcije udžbenika događale su se istodobno s preobrazbom školskoga sustava prema novim zahtjevima vremena.

Učitelji, udžbenici i priručnici bitan su izvor znanja u nastavi pojedinih predmeta. Izrada udžbenika i dopunskih nastavnih sredstava te njihova uporaba u nastavnome i odgojno-obrazovnom radu u osnovnoj i srednjoj školi propisana je nizom pravnih propisa. Postupak uvrštavanja, odobravanja, izbora i povlačenja iz uporabe udžbenika i dopunskih nastavnih sredstava te odobrenje i uporaba pomoćnih nastavnih sredstava za učenike osnovne i srednje škole uređeni su zakonom. Prilikom izrade udžbenika i

dopunskih nastavnih sredstava moraju se poštivati znanstveni, pedagoški, psihološki, didaktičko-metodički, etički, jezični, likovno-grafički i tehnički zahtjevi i standardi koji su propisani udžbeničkim standardom, provedbenim propisom koji donosi ministar nadležan za obrazovanje.

Od izlaska Hrvatske iz saveza socijalističkih republika do kraja prvoga desetljeća 21. stoljeća, odnosno od osamostaljenja Republike Hrvatske 1991. do *Nacionalnoga okvirnog kurikuluma 2011.* Republika Hrvatska proživjela je burne tranzicijske promjene. Društvena preobrazba iz jednostranačja i socijalizma u pluralističku demokraciju i tržišnu ekonomiju očitovala se i u promjenama na tržištu udžbenika. Godine 1996. pojavljuju se konkurentne izdavačke kuće (uz Školsku knjigu javlja se Alfa kao izdavač udžbenika za razrednu nastavu, a nakon nje i ostali izdavači), što je utjecalo i na pluralizam koncepcija udžbenika Hrvatskoga jezika. Promjene koje su se u udžbenicima u tih dvadeset godina događale mogu se pratiti na svim razinama — od likovno-grafičkih i tehničkih do didaktičko-metodičkih, jezičnih, pedagoških i psiholoških.

Devedesetih godina 20. stoljeća jedini autor koji je nastavio slijed udžbenika za Hrvatski jezik još od svoga prvog udžbenika iz 1959. bio je sveučilišni profesor metodike nastave hrvatskoga jezika Stjepko Težak. Težak se smatra autoritetom kada su u pitanju udžbenici hrvatskoga jezika. Promjene koje su uslijedile osamostaljivanjem Republike Hrvatske prvo su uočljive u promjeni naziva Težakovih udžbenika — *Naš jezik, Jezik, izražavanje i stvaranje, Moj hrvatski*. Ujedno se mijenja sintagma *hrvatski ili srpski jezik* u *hrvatski jezik*, što je vidljivo već na naslovnica udžbenika

od 1991. Godine 1984. Težak mijenja naziv udžbenika *Naš jezik u Jezik, izražavanje i stvaranje*, koji je 1996. godine zamijenio nazivom *Moj hrvatski*, da bi sa skupinom suautora 2005. udžbenike nazvao *Hrvatski jezik*. Udžbenici *Jezik, izražavanje i stvaranje* opterećeni su opsežnom metodičkom opremom za nastavnike koja udžbenike čini tekstualno neprohodnima. Didaktički zahtjevi slijede koncepciju radnoga udžbenika za učenike prateći većinom strukturu nastavnoga sata. Svaka jedinica na svome početku ima polazni tekst. Najčešće je to učenički rad (čak oko 30% tekstova čine učenički radovi), tekst autora udžbenika ili slikopriča. Težak u udžbenicima funkcionalno iskorištava stripove i crteže, a često uključuje i humor, jezične igre, dosjetke, šaljive pjesme i priče. Nakon polaznoga teksta slijedi cjelina *Razgovarajmo o...* (priči, basni, potvrdi) kojom se uvodi u temu jedinice, povezuje ju se s učeničkim iskustvima, zavičajem, stavovima. U nekim jedinicama prije cjeline *Razgovarajmo o...* Težak uvodi cjelinu *Prisjetimo se!* kako bi učenike podsjetio na to da su se s tim gradivom već susreli u prethodnim razredima. U jedinicama se posebno vizualno ističe cjelina *Zapamtimo*, u kojoj se navode osnovne činjenice iz jedinice, poput gramatičkih pojmova, definicija i sl. Sličnu koncepciju udžbenika Težak će zadržati i u udžbenicima nakon 2000. godine. Ti su udžbenici s početka 1990-ih učenicima vizualno neprimamljivi i likovno vrlo oskudno opremljeni. U udžbeničkim jedinicama prevladava crno-bijeli kontrast s neupadljivim nijansama boja za isticanje dijelova teksta — za 5. razred zelena, 6. razred ljubičasta, 7. razred narančasta i 8. razred ponovno zelena. Na naslovnici udžbenika za 7. i 8. razred prikazano je umjetničko djelo akademskoga slikara Marijana Jakubina koje promiče tradicijsku kulturu i narodnu baštinu. Udžbenike je Težak u tome razdoblju pisao sam ili u suautorstvu sa Zvonimirom Diklićem i Dragutinom Brigljevićem, za razliku od udžbenika koje će objavljivati nakon 2000. godine, u kojima će biti i do šest suautora, najčešće praktičara, na jednom udžbeniku. U tim se udžbenicima mogu pratiti promjene koje su vezane i uz promjene društva u kojem su nastajali. Tako se u njima može zamijetiti znatno manje metodičke opreme, što upućuje na isključivu usmjerenost na učenika i njegovo samostalno služenje udžbenikom, prijelom udžbenika je moderniji, razigraniji, udio teksta je smanjen, smanjen je udio narodnih tekstova, učenike se više potiče na samostalan rad, udžbenici su višebojni, naslovna je stranica razigrana i napravljena digitalno, i dalje se učenički radovi pojavljuju u ulozi polaznih tekstova. Godine 2005. Težaku se u udžbenicima *Hrvatski jezik* pridružuje skupina autora (Marijan Bacan, Marcela Boban, Marina Čubrić, Ana Mesić i Milan Paun). Udžbenici koje stvara ta skupina autora primamljiva su izgleda, bogato ilustrirani i prelomljeni tako da je sadržaj na jednoj

stranici podijeljen u više vizualno odvojenih cjelina, rubnice su iskorištene da bi se istaknuli dijelovi — *Znamo..., Promotri, Prisjeti se, Sažetak* — koje prate suvremeni piktoigrami (*emoji*), koji znaju stajati i sami i prenositi poruku, poput onih koji se pojavljuju na početku nekih jedinica i navode učenike na zajednički rad, najčešće kroz igru. Novost je i uvođenje vizualno vrlo pamtljivih dodatnih kartica u formatu A4 koje su umetnute u korice udžbenika, a na kojima je sažeta po jedna gramatička ili pravopisna cjelina, poput promjenjivih i nepromjenjivih vrsta riječi, pridjeva, zamjenica, brojeva.

Uz Težakove udžbenike na prijelazu u 21. stoljeće pojavljuje se komplet udžbenika za predmetnu osnovnoškolsku nastavu *Hrvatski jezik* Zorice Lugarić i Nebojše Koharovića, *Hrvatski jezik* 5. i 6. Milana Pauna, *Gdje žive riječi*, udžbenik za 5. razred Anite Peti-Stantić i Valentine Kamber, *Naš hrvatski* 5 Marka Alerića i Miroslave Bulić, poslije u suautorstvu s Marijom Subašić, *Moj hrvatski* 5 Zvonimira Diklića i Branke Janković, poslije i Vlatke Turina, *Hrvatski jezik* 7 i 8 u suautorstvu s Dragutinom Rosandićem, *Hrvatska jezična škrinjica* 5 Valentine Kamber i Lidije Sykora-Nagy, *Riječi hrvatske* 5 Zorice Lugarić i Gordane Lorenčić-Rojc, za 6. i 7. razred u suautorstvu s Elom Družijanić i 8. razred s Antom Bičanićem. Godine 2008. pojavljuje se *Hrvatska krijesnica* 6 i 7 Slavice Kovač i Mirjane Jukić, za 8. razred autorskom timu pridružuje se Meri Juričev-Dumpavlov, Godine 2009. iz tiska izlazi i *Hrvatska krijesnica* 5 Slavice Kovač, Ante Bežena i Mirjane Jukić. Sve su to suvremeni udžbenici metodički oblikovani s posebnom pozornošću na funkcionalan pristup i lingvističko-komunikacijski sustav. Uočljiva je usmjerenost na učenika, što je vidljivo iz tematike i vrste polaznih tekstova i jezika kojim su pisani, motivacijskih pitanja i zadataka za samostalan rad, iz bogate likovne i grafičke opreme, kao i prijeloma jedinica na manje tematske cjeline, što čini udžbenike prohodnijima, a sadržaj lakše vizualno pamtljivim. Snalaženje je često olakšano i uputama koje se nalaze na rubnicama stranica.

Tranzicijske promjene koje su se dogodile u promatranome razdoblju od osamostaljenja Republike Hrvatske 1991. do *Nacionalnoga okvirnog kurikulum* 2011. mogu se izvršno primijetiti i na promjeni standarda i koncepciji udžbenika Hrvatskoga jezika za predmetnu nastavu. Za suvremene se udžbenike može reći da prate razvoj tehnike i tehnologije koji je u društvo, a tako i u škole, donio gotovo neograničen pristup informacijama pa tako suvremeni udžbenici nastoje što više iskorištavati mogućnosti knjige kao medija ostavljajući učenicima mogućnost za samostalno pronalaženje dodatnih informacija.

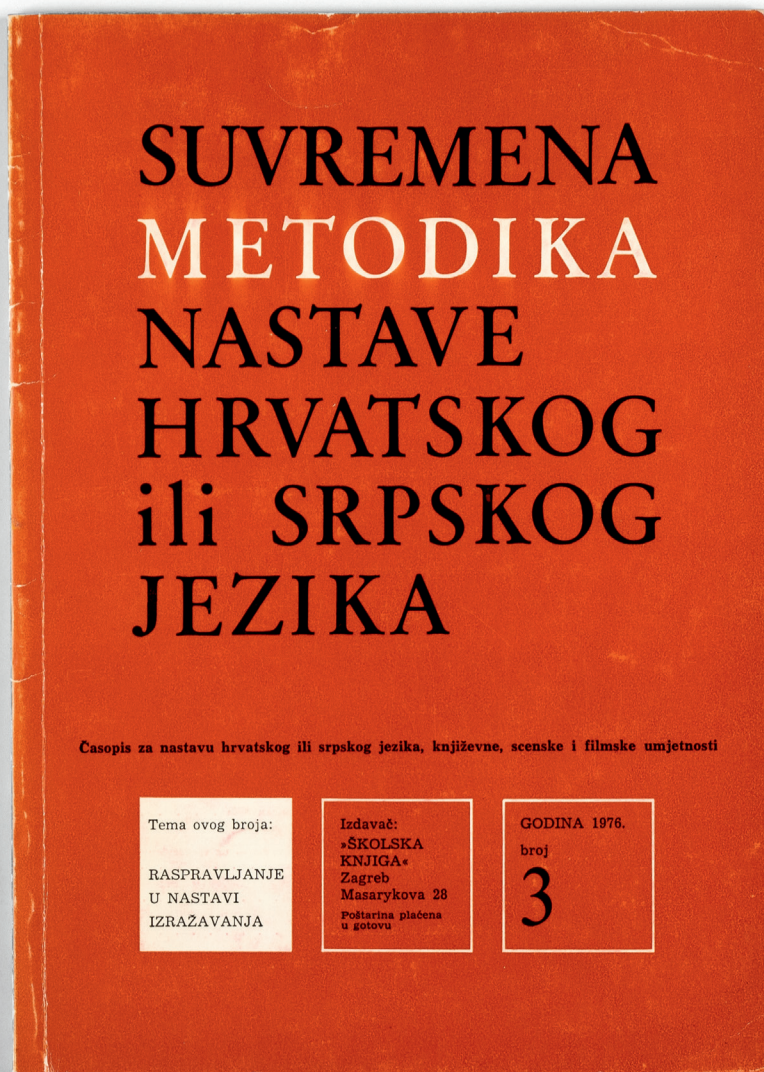
[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.39](https://doi.org/10.17234/9789533793467.39)

Razvojni put jezičnoga izražavanja u nastavnim planovima i programima za Hrvatski jezik u osnovnoj školi u drugoj polovici 20. i na početku 21. stoljeća

**KAROL
VISINKO**

Planiranje broja nastavnih sati i programiranje sadržaja školskoga predmeta govori o odnosu društva prema tom predmetu. Osnovnoškolski predmet Hrvatski jezik tijekom druge polovice 20. stoljeća i u prvome desetljeću 21. stoljeća doživio je izmjene osam puta (1960,²1964,³1965, 1972, 1984, 1991, 1993, 1995, 1999, 2006). One su se odnosile na planiranje broja nastavnih sati, ali ponajviše na programske sadržaje. Iz svojih učeničkih, studentskih, potom i učiteljskih iskustava te iz površnih uvida u nastavne planove i programe za Hrvatski jezik od prvog do osmog razreda osnovne škole rekli bismo da je svih tih godina sve bilo više-manje približno isto: učila se gramatika i pravopis, razvijao se rječnik

čitajući pretežito književne tekstove, čitala se lektira koja se do danas nije puno promijenila, vježbalo se pisanje različitih tekstnih vrsta, slušalo se i govorilo o hrvatskome književnom (standardnom) jeziku i njegovim nestandardnim varijetetima, uz ljepotu umjetničke riječi nalazilo se barem malo mjesta za kazalište i film, gdje kad i za radio, televiziju, omiljeni časopis i pokoji strip. Međutim pomnim iščitavanjem nastavnih planova i programa 60-ih i 70-ih godina, potom onih sastavljenih 80-ih i 90-ih godina 20. stoljeća i zadnjega u tom nizu, objavljenoga početkom 21. stoljeća, moramo prihvatiti i priznati da su se stvari mijenjale, i to ne uvijek nabolje (usp. Visinko 2010, 2014).

➡ Suvremena metodika nastave hrvatskog ili srpskog jezika. Časopis za nastavu hrvatskog ili srpskog jezika, književne, scenske i filmske umjetnosti (tema broja: Raspravljanje u nastavi izražavanja), Zagreb, 1976.

Prije sedamdeset godina organizirano je učenje Hrvatskoga jezika započinjalo u prvome razredu hrvatske osnovne škole sa šest sati tjedno (ili 210 sati godišnje), i tako je bilo do prelaska učenika iz razredne u predmetnu nastavu, kada se za nastavu Hrvatskoga jezika predviđalo pet sati tjedno. Nastavni je plan promijenjen 1972. godine. Otada je šest sati tjedno za Hrvatski jezik ostalo samo u prvom i drugom razredu. Od trećeg do šestog razreda osnovne škole sve do 1980-ih godina učenici su imali pet sati Hrvatskoga jezika tjedno. Od 1980-ih godina ostaju samo četiri sata tjedno (ili 140 sati godišnje) za šesti, sedmi i osmi razred. Nažalost *Nastavnim planom i programom* iz 2006. smanjuje se broj sati u početnim razredima, sa šest na pet sati tjedno (175 sati godišnje), čime je umnogome zakinut razvojni proces jezičnoga i književnoga odgoja i obrazovanja u najosjetljivijemu razdoblju školovanja.

Školski je predmet Hrvatski jezik podijeljen na nekoliko nastavnih područja (hrvatski jezik, jezično izražavanje, književnost, medijska kultura). Tako se u svakom od nastavnih programa može vidjeti njihova međusobna usklađenost, suodnosnost i sjedinjenost kojima se upućuje na unutarpredmetnu povezanost. Izvrsno je ako se nastavnim planom barem okvirno predvidi broj sati za pojedino nastavno područje, kako su to napravili autori *Nastavnog plana i programa* iz 1972.

S današnjih bi gledišta mnogi praktičari komentirali da se 60-ih godina 20. stoljeća previše opisivalo i da se prerano započinjalo s oblicima jezičnoga izražavanja kao što su molba, poslovno pismo ili dopis. Pogotovo se pisanje "šest pismenih školskih zadataka" (školskih zadataka) tijekom svake školske godine danas može učiniti pretjeranim. No upravo stoga što su danas jezične djelatnosti tijekom obrazovanja vrlo tanke valja se prisjetiti što

je u negdašnjim nastavnim programima bilo obvezujuće. Na prvome se mjestu navodi temeljna zadaća predmeta — osposobljavanje učenika za “pravilno i lijepo izražavanje književnim jezikom u govoru i pismu”. U svim se sljedećim nastavnim programima i dalje kao prva navodi zadaća osposobljavanja za slušanje, govorenje, čitanje i pisanje. To znači da se jezično izražavanje stavljalo u središte predmeta i da se sve znanje o hrvatskome jeziku i poznavanje hrvatske književnosti bitno povezivalo s procesom razvijanja jezičnih djelatnosti. Nastavni je sadržaj bio raspoređen u trima točkama: prva se odnosila na “usmeno i pismeno izražavanje”, druga na “pouke o jeziku”, a treća je točka obuhvaćala “izražajno čitanje, recitiranje i obradu književnog teksta”. U *Nastavnome programu* iz 1972. sadržaj također započinje “usmenim i pismenim izražavanjem”, kako se tada nazivalo područje jezičnoga izražavanja, odnosno komunikacije. Tek potom slijede “gramatika i pravopis”, zatim “književnost”, u pregledu koje se izdvaja “izražajno čitanje” i završava “filmom”. U tome su *Nastavnome programu* objašnjenja za svako predmetno područje opširnija. Cjelovitiji uvid u sadržaj “izražavanja” potvrđuje da se u drugoj polovici 20. stoljeća osnovnoškolskome jezičnome izražavanju posvećivalo više vremena, da se na odabranim sadržajima radilo više, da su se na nižim stupnjevima obrazovanja uvježbavali oblici jezičnoga izražavanja koji se danas predviđaju za više stupnjeve i da su neki oblici s početnih stupnjeva obrazovanja zadržavali svoje mjesto u nastavi do završetka školovanja, što znači da su ih učenici uvježbavali iz godine u godinu. U literaturi ne nalazimo kvantitativnih i kvalitativnih istraživanja učinkovitosti tadašnje nastave jezičnoga izražavanja. Ipak usporedimo li s današnjim programskim sastavnicama, možemo zaključiti da je sve navedeno bilo opsežnije i temeljitije prikazano i obvezujuće.

U nastavnim programima 80-ih i 90-ih godina 20. stoljeća nastavno se područje jezičnoga izražavanja formalno određuje nazivom “izražavanje i stvaranje”, da bi se od 1995. do pojave kurikula 2019. zadržalo kao “jezično izražavanje”. Nastavni programi objavljeni 90-ih godina 20. stoljeća važni su iz nekoliko razloga. Ponajprije, u tim je programima razvidna utemeljenost jezičnoga izražavanja u jezičnim djelatnostima: slušanju, govorenju, čitanju i pisanju. No za razliku od prethodnih u nastavnim programima iz 1990-ih godina sadržaji se jezičnoga izražavanja navode nakon jezičnih i književnih sadržaja. U dubinskoj analizi to možemo protumačiti kao obrat kojim se željelo prednost dati učenju i poučavanju gramatike, pravopisa, rječnika i pravogovora te povijesti hrvatskoga jezika i književnosti. Tako je ostalo i u *Nastavnome planu i programu* iz 2006. godine, gdje je jezično izražavanje doživjelo čak i svojevrsnu degradaciju. Djela metodičke teorije upravo

početkom 21. stoljeća vratila su jezično izražavanje u prvi plan (Pandžić 2001, Pavličević-Franić 2005, Vodopija 2007, Delač i Mioković 2008, Visinko 2010, 2014, 2015, 2016, 2018, Čavar 2017, Nemeth-Jajić 2018, Češi 2018, Peti-Stantić 2019). Ono što je osobito izostalo iz nastavnih programa 1990-ih godina, pa čak i onog iz 2006. godine, odnosi se na objašnjenja i upute uz sadržaje jezičnoga izražavanja. Premda nedostatna u odnosu na nastavni program iz 1972. godine, u *Planu i programu odgoja i osnovnoga obrazovanja* iz 1984. godine i *Nastavnome planu i programu* iz 1991. godine objašnjenja su i upute opširniji negoli u nastavnim programima sljedećih razdoblja. Usporedno promatranje sadržaja “jezičnoga izražavanja” u nastavnim programima za Hrvatski jezik pokazuje osiromašivanje opisa sadržaja i komplementarnih uputa i objašnjenja namijenjenih učiteljima. Tako su u slijedu nekoliko desetljeća osjetne promjene koje smanjuju obveze u vezi s oblicima jezičnoga izražavanja. Posljednjim se *Nastavnim programom* iz 2006. godine otišlo predaleko s rasterećenjem u području pisanja, što se osobito zrcali u obvezi pisanja samo dviju školskih zadaća u svakome razredu. Napisane (ili izgovorene) preporuke nisu obvezujuće. Da bi se zaštitio od mogućih neugodnosti, učitelj brže odstaje od većih zahtjeva koji nisu precizirani programskim dokumentom, premda proizlaze iz njegova znanja i iskustva. Vježbe se pisanja kao i sustavno ocjenjivanje pisanih radova svode na najmanju mjeru, što za posljedicu donosi probleme u vezi s pismenošću nakon završetka osnovnog i srednjeg obrazovanja, pa čak i nakon studija.

Uz bok najsloženije jezične djelatnosti pisanja stavlja se i iznimno zahtjevna i složena jezična djelatnost čitanja. U vezi s čitanjem u proučenim se nastavnim programima zapaža da se ta jezična djelatnost izrijeком navodi u području jezičnoga izražavanja, dok se u ostalim nastavnim područjima Hrvatskoga jezika, osobito u nastavi književnosti, vještina i sposobnost čitanja podrazumijeva. Ta nedorečenost postaje još veći problem kada se čitanje podrazumijeva kao razvijena vještina učenika u svim ostalim školskim predmetima, u kojima poučavanje čitanju nije obvezna sastavnica kao u predmetu Hrvatski jezik, što nije samo problem u Hrvatskoj. Stoga se u današnje vrijeme, u kojemu je problem čitanja i dalje gorući, za tu jezičnu djelatnost predlaže kroskurikulski pristup (Visinko 2014). Poznavanje povijesnoga slijeda programskih odrednica u vezi s čitanjem upućuje na razlike u opsegu i preciznosti opisa i popisa relevantnih odrednica čitanja. Što u vezi s čitanjem treba u nastavi provoditi, u nastavnim se programima 1980-ih godina i kasnije navodi previše uopćeno, pretpostavljajući stručnost, znanje, iskustvo i autonomnost učitelja, dok se u nastavnim programima 1960-ih godina čak govori o “nastavi čitanja”. Negdašnje se poučavanje čitanju u svim razredima temelji na redovitu

Stjepko Težak

**JEZIK
IZRAŽAVANJE
I STVARANJE**

za V razred osnovne škole

Stjepko Težak

**JEZIK
IZRAŽAVANJE
I STVARANJE**

**PRIRUČNIK
ZA
NASTAVNIKA**

za V razred osnovne škole

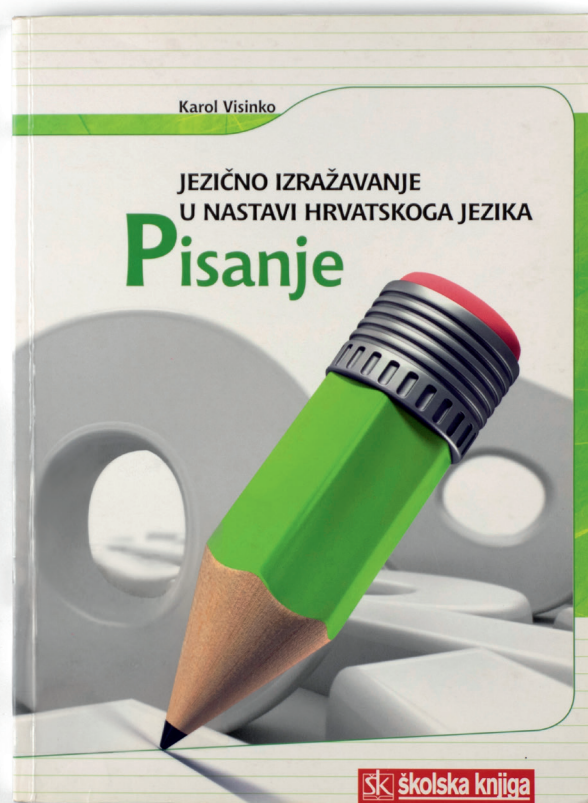
👉 S. Težak, Jezik, izražavanje i stvaranje. Udžbenik za hrvatski ili srpski jezik u V razredu osnovne škole, Zagreb, 1984.

👉 S. Težak, Jezik, izražavanje i stvaranje za V razred osnovne škole. Priručnik za nastavnika, Zagreb, 1984.

izražajnom čitanju i recitiranju poezije i proze da bi se sustavno razvijale govornoizražajne sposobnosti i vještine učenika te stekla solidna književna kultura. Neizostavna je vježba razvijanja čitanja u sebi s provjeravanjem razumijevanja pročitanog teksta. U osobito razrađenome nastavnome programu iz 1972. u vezi se s čitanjem izdvaja precizno naveden izbor tekstova za čitanje, među kojima istaknuto mjesto zauzimaju tekstovi iz usmene, hrvatske i svjetske književnosti. U tom se programu govori o čitanju naglas i čitanju u sebi te izražajnom čitanju. Čitanje u sebi s razumijevanjem pročitanoga sustavno se provjerava u svim razredima. Također valja navesti precizno istaknute vježbe čitanja i u vezi sa svakom željeno postignuće: pravilno disanje, artikulacija glasova, dikcija, pravilna akcentuacija riječi i rečeničnih dijelova. U prvome i drugom razredu postupcima objektivnog tipa sustavno se provjerava pravilnost i brzina čitanja naglas. U nastavnim programima koji slijede zapaža se pomanjkanje s jedne strane bitnih sastavnica čitanja koje prethodni nastavni programi izrijekom navode te s druge strane potrebnih uputa i objašnjenja namijenjenih učitelju, kojima su prethodni programi također bili upotpunjeni.

U istim nastavnim programima mogu se pratiti sadržaji jezičnoga izražavanja koji se odnose na pisanje. Nakon opsežnoga nastavnoga programa iz 1972. i u vezi se s pisanjem također zapaža smanjenje sadržaja i potrebnih uputa. Ponajprije valja prigovoriti što se u nastavnome području jezičnoga izražavanja navode sastavnice koje su se dotad navodile u nastavnome području "hrvatskoga jezika", u dijelu pravopisa. Pisanje u organiziranoj nastavi "jezičnoga izražavanja" temelji se na umijeću sastavljanja vezanog teksta. Sastavljanje se rečenica uvježbava s ciljem njihova međusobnoga povezivanja u manje i veće cjeline (odlomke). Tako učenik uvježbava sastavljanje uvodnoga dijela, ili zaključnoga dijela, ili pak središnjega dijela teksta, da bi u konačnici sigurnije sastavljao kompozicijski sređene cjelovite tekstove. U vježbama sastavljanja usavršavanje napisanoga s gledišta pravopisa dolazi na samom kraju. Usavršavanje se napisanoga teksta u prvome redu odnosi na kompoziciju, tematsko-motivski i idejni sloj, rječnik i ulančanost rečenica i odlomaka.

Na temelju podataka navedenih u ovome tekstu moguće je stvoriti sliku razvojnog puta jezičnoga izražavanja od šezdesetih godina 20. stoljeća do prvoga desetljeća 21. stoljeća. Nakon *Nastavnog plana i programa za osnovnu školu* iz 2006. godine, koji je u ovome pregledu zadnji u nizu, potrebno je istražiti sve što je već uslijedilo i što će još uslijediti tijekom sljedećih razdoblja da bi se bolje prikazala povijesna slika razvoja školskoga predmeta Hrvatski jezik, njegova suvremenost u odnosu na prošlost i njegov put u budućnost.

✎ K. Visinko, *Jezično izražavanje u nastavi hrvatskoga jezika – Pisanje*, Zagreb, 2010.

Srednjoškolski udžbenici hrvatskoga jezika na razmeđu tisućljeća (1991– 2011)

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.40](https://doi.org/10.17234/9789533793467.40)

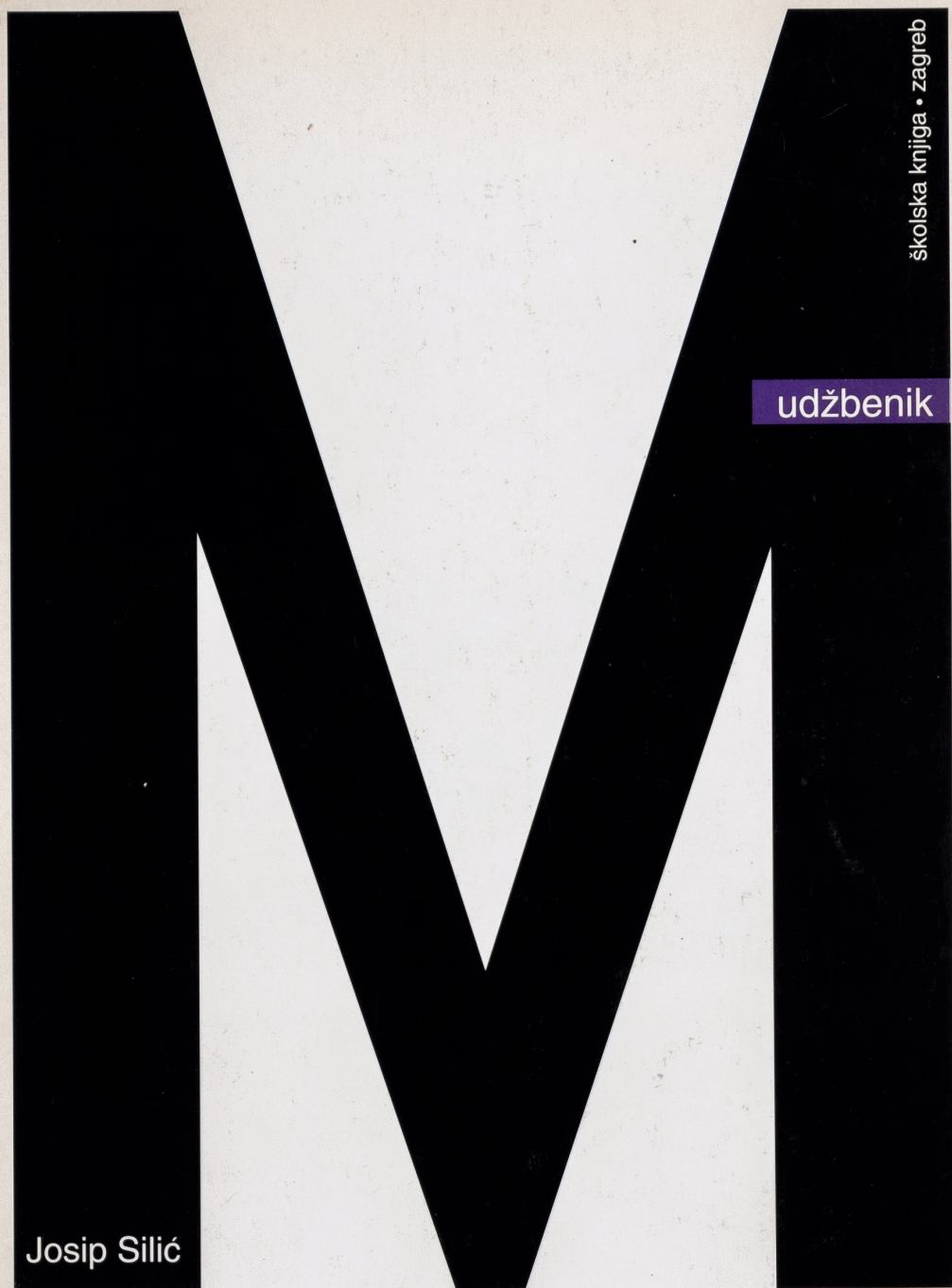
BERNARDINA
PETROVIĆ

Učenje se i poučavanje hrvatskoga jezika u hrvatskoj srednjoškolskoj tradiciji ponajprije usmjerilo nastavi književnosti, dok je nastava jezika nudila učenje jezičnih pravila (propisa) prema opreci *pravilno ~ nepravilno* te joj je kronično nedostajala pouzdana udžbenička literatura. U udžbeničkome je korpusu osobit autorski izazov sastaviti udžbenik namijenjen nastavi materinskoga jezika koji mora obuhvatiti višedimenzionalne mogućnosti materinskoga jezika u procesu učenja i poučavanja. Od druge se polovine 19. stoljeća do drugoga desetljeća 20. stoljeća srednjoškolska gramatika izjednačavala s pojmom jezični udžbenik, tridesetih je godina zavladao udžbenički tip koji poštuje redoslijed izlaganja gramatičkih sadržaja propisanih nastavnim planom, pedesetih su se godina jezični sadržaji uvrštavali u udžbenike književnosti (čitanke), a od šezdesetih se godina 20. stoljeća, prijelomnih u školskome poučavanju hrvatskoga jezika, traže i usavršavaju novi pristupi koji će uskladiti zahtjeve gramatičke i komunikacijske

Ako nas je bilo što moglo iznenaditi, iznenadio nas je stupanj petrifikacije ideja i pogleda u našem školstvu. Ni u jednoj se stvaralačkoj domeni ne govori toliko o reformama, a baš u toj domeni postojeće strukture kao da su posve imune od svega što se događa oko njih.

—

Z. Črnja, *Mjesto i položaj hrvatske književnosti u nastavnim programima za škole drugog stupnja i za gimnazije*. Rasprava, 1971.

školska knjiga • zagreb

udžbenik

Josip Silić

morfologija hrvatskoga jezika
i povijest hrvatskoga jezika od XVI. do XIX. stoljeća

👉 J. Silić, *Morfologija hrvatskoga jezika i povijest hrvatskoga jezika od XVI. do XIX. stoljeća*, Zagreb, 1997.

📖 Z. Babić, *Fonetika i fonologija hrvatskoga jezika i povijest hrvatskoga jezika do XVI. stoljeća*, Zagreb, 1995.

📖 I. Pranjković, *Sintaksa hrvatskoga jezika i povijest hrvatskoga jezika u XIX. stoljeću*, Zagreb, 1995.

📖 M. Samardžija, *Leksikologija hrvatskoga jezika i povijest hrvatskoga jezika u XX. stoljeću*, Zagreb, 1995.

kompetencije. Ti su zahtjevi uspješno ispunjeni na planu osnovnoškolskih udžbenika hrvatskoga jezika koje su šezdesetih godina započeli sastavljati Stjepko Težak i Dragutin Brigljević. Tek su sredinom sedamdesetih godina sastavljeni prvi srednjoškolski udžbenici hrvatskoga jezika s radnim bilježnicama i priručnicima za nastavnike — *Osnove fonetike i fonologije hrvatskog književnog jezika* (Silić; Rosandić 1974) i *Osnove morfologije i morfostilistike hrvatskoga književnog jezika* (Silić; Rosandić 1978) standardologa Josipa Silića i metodičara Dragutina Rosandića koji će se u nastavi hrvatskoga jezika zadržati do zadnjega desetljeća 20. stoljeća. Upravo će u zadnjemu desetljeću 20. stoljeća ti udžbenici, shvaćeni kao prvi moderni tip udžbeničkoga diskursa u nastavi materinskoga jezika, potaknuti stvaranje respektabilnoga niza izvrsnih i danas teško dostižnih srednjoškolskih udžbenika hrvatskoga jezika koji su polazili od pretpostavke da se lingvističko mišljenje razvija na znanstvenome opisu i analitičkome pristupu jezičnim pojavama.

Od sredine osamdesetih godina 20. stoljeća, dok je Hrvatska još bila u sastavu SFRJ, Silićevi su se i Rosandićevi udžbenici s radnim bilježnicama i priručnikom za nastavnike (Silić, Rosandić 1986 i Silić, Rosandić 1987) upotrebljavali u srednjoškolskoj nastavi. Osmo je izdanje tih udžbenika (Silić, Rosandić 1^a 1991; Silić, Rosandić 2^a 1991) tiskano u godini kada se Republika Hrvatska politički i državno osamostalila. Na prijelazu tisućljeća srednjoškolski su udžbenici hrvatskoga jezika dostigli zavidnu sadržajnu i metodološku razinu ostvarivši se u trima udžbeničkim tipovima koji poštuju redoslijed izlaganja jezičnih sadržaja

propisanih nastavnim planom i programom. Dvije se godine ističu kao one koje treba upamtiti jer su osobito važne u oblikovanju srednjoškolskoga udžbeničkoga diskursa u novoj državi. Prva je godina 1995, kada se donosi novi nastavni program i nastaju gimnazijski udžbenici usklađeni s njim, a druga 1998, kada nastaju udžbenici za trogodišnje strukovne škole utemeljeni na načelu teksta i integrirani udžbenici za četverogodišnje škole te se pritom razvijaju tri udžbenička tipa — gimnazijski, strukovni i integrirani (jedinstveni) — koja su se dugo zadržala u srednjoškolskoj udžbeničkoj koncepciji.

Gimnazijski je niz udžbenika (s vježbenicama) objavljen 1995. i usklađen s nastavnim planom i programom donesenim te godine. Nastavno je gradivo u tim udžbenicima izloženo tako da su jezični sadržaji raspoređeni po jezikoslovnim disciplinama: u prvome razredu fonetika i fonologija (Babić [Jelaska] 1995), u drugome morfologija (Silić 1995), u trećemu sintaksa (Pranjković 1995), a u četvrtome leksikologija (Samardžija 1995). Potanko se, jasno i sustavno određuju teorijski pojmovi tih disciplina kako bi se opisale gramatička (fonološka, morfološka i sintaktička) i leksička razina hrvatskoga jezika. U udžbenike je uvrštena kronologija povijesti hrvatskoga jezika (u prvome razredu od početaka pismenosti do kraja 15. stoljeća, u drugome od 16. do 19. stoljeća, u trećemu 19. stoljeće, a u četvrtome 20. stoljeće) koje prije nije bilo u nastavnim sadržajima. Dvije su sadržajne značajke koje te udžbenike izdvajaju od ostalih udžbenika u srednjoškolskome udžbeničkom diskursu hrvatskoga jezika: prva je sustavan opis triju gramatičkih razina i leksičkoga ustroja hrvatskoga

jezika utemeljen na suvremenim jezikoslovnim polazištima, a druga uvođenje terminološke sastavnice prikazom osnovnoga nazivlja tih disciplina.

Kako u gimnazijske udžbenike iz 1995. nije uvršten nastavni sadržaj jezičnoga izražavanja, a uočeni su i još poneki nedostaci, 1998. objavljen je novi niz tih udžbenika (Silić 1998a, Silić 1998b, Pranjković 1998, Samardžija 1998). Jednomu je udžbeniku promijenjen autor (udžbeniku iz fonologije autor je Josip Silić umjesto Zrinke Babić [Jelaska]), a unijeto je i nekoliko formalnih i sadržajnih zahvata bez zadiranja u koncepciju. Hrvatskomu se jeziku pristupa kao cjelovitom fenomenu, bez obzira na raspored disciplina koje se opisuju po nastavnome programu. Taj je pristup usklađen s globalnim, cjelinskim pristupom temi, što znači da jezikoslovne discipline opisane u tim udžbenicima jedna drugu uvjetuju: bez morfologije nema fonologije i obrnuto, bez sintakse nema morfologije i obrnuto, bez leksikologije nema sintakse, morfologije i fonologije i obrnuto. Stoga je taj *gimnazijski udžbenički četverolist devedesetih* uistinu jedinstven, poseban i dosad nenadmašen u srednjoškolskome udžbeničkom korpusu hrvatskoga jezika. O njemu se može govoriti kao i o svojevrsnom autorskom monografskom nizu u kojem će se pronaći osnove opisanih jezikoslovnih disciplina. Zato se njima (i dan-danas) služe ne samo srednjoškolski nastavnici hrvatskoga jezika nego i studenti filoloških grupa.

Iste godine kada su objavljeni novi, dopunjeni i izmijenjeni gimnazijski udžbenici, objavljen je i udžbenik za strukovne škole *Hrvatski jezik* i to za prvi razred trogodišnjih strukovnih škola Stjepka Težaka i Zvonimira Diklića (Težak, Diklić 1998), a sljedeće dvije godine uzastopce za drugi (Težak, Diklić 1999) i treći (Težak, Diklić 2000) razred. Među ostalim se udžbenicima ističu osmišljenim metodološkim okvirom polazeći od načela tekstnosti, a u prikazu jezičnih sadržaja od tekstnih predložaka književnoumjetničkoga i razgovornoga stila zasićenih jezičnim pojavama. Uz disciplinu koja se propituje načelima teksta (fonetika i fonologija u prvome razredu, morfologija i sintaksa u drugome, a stilistika u trećemu), obuhvaćeno je jezično izražavanje i iznijet prikaz hrvatske jezične povijesti.

Integrirani (jedinstveni) udžbenici objavljeni 1998. obuhvaćaju hrvatski jezik, književnost i jezično izražavanje, a utemeljeni su na povezivanju jezičnih i književnih sadržaja. Namijenjeni su strukovnim tehničkim četverogodišnjim školama (*Hrvatski 1, 2, 3, 4*) čiji su autori Mile Mamić, Vlado Pandžić i Josip Kekez (Mamić, Pandžić, Kekez 1998; Kekez, Pandžić, Mamić 1998; Pandžić, Kekez, Mamić 1998a; Pandžić, Kekez, Mamić 1998b), odnosno strukovnim četverogodišnjim školama (*Hrvatski jezik 1, 2, 3, 4*) čiji je autor Dragutin Rosandić (1998a, 1998b, 1998c, 1998d). Ti su udžbenici vrlo važnom sastavnicom srednjoškolskoga

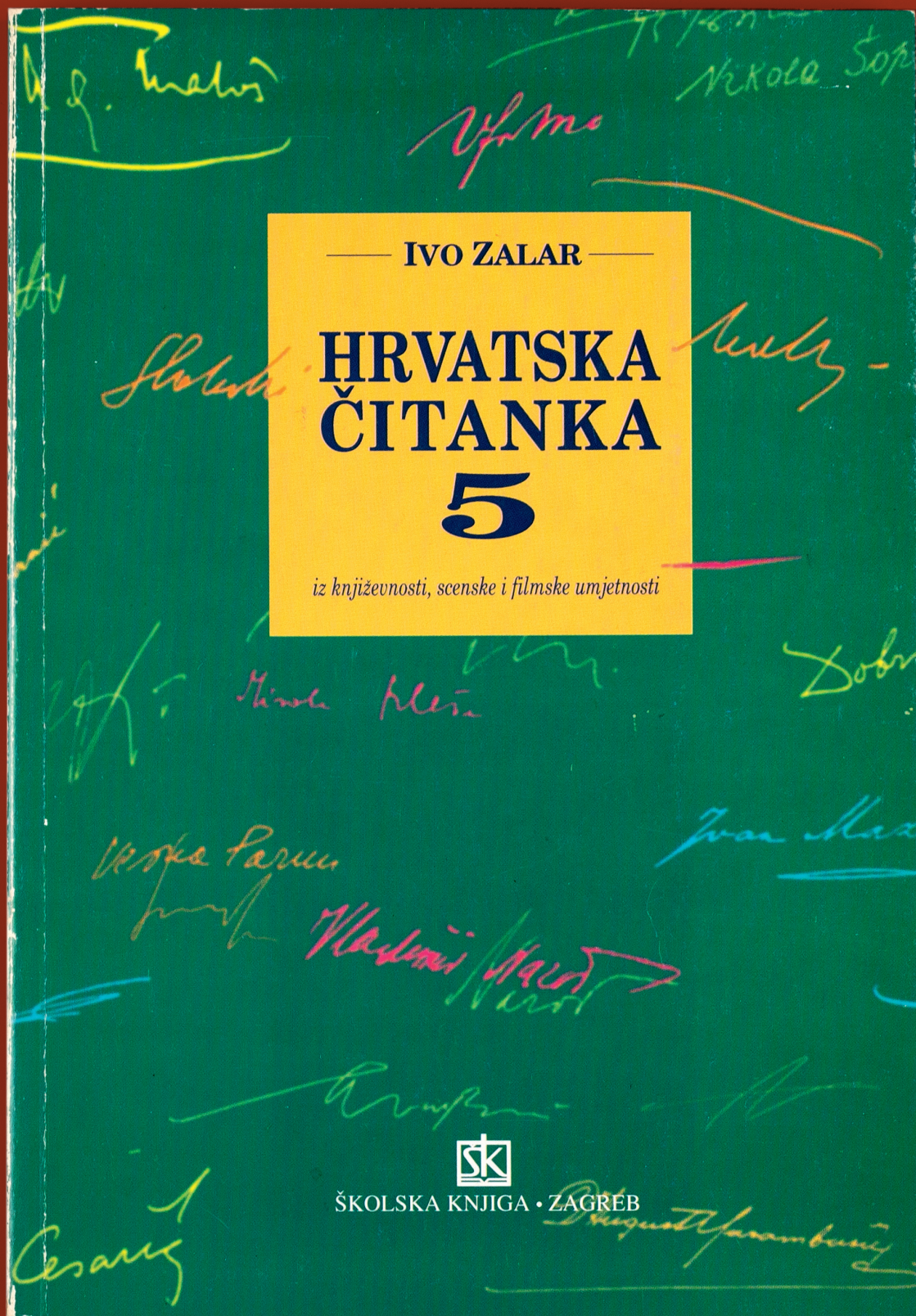
udžbeničkoga korpusa hrvatskoga jezika, a odlikuju se pouzdanošću, preglednošću i jednostavnošću metajezika. Na njihovim su se temeljima razvijali udžbenici toga tipa u 21. stoljeću. U prvome se desetljeću 21. stoljeća na hrvatskome izdavačkom tržištu pojavljuje više nakladnika usmjerenih tiskanju udžbenika za srednje škole, što je urodilo brojnošću srednjoškolskih udžbenika. Autori udžbenika više nisu isključivo sveučilišni profesori nego se u autorstvo uključuju i drugi stručnjaci, osobito srednjoškolski nastavnici (npr. Čubrić, Zrinjan; Kajganić i Močnik) koji sadržaju udžbeničkih jedinica pristupaju ponajprije s praktičnih polazišta. Svi su ti udžbenici izlazili u više izdanja u prvome desetljeću 21. stoljeća, a zajednička im je značajka autorska upućenost u problematiku koju prikazuju i razmjerno odgovarajuće teorijsko i metodološko uporište.

Jedan je od osnovnih zahtjeva dobrog udžbenika njegova pouzdanost, točnost i akribičnost, a upravo te značajke imaju srednjoškolski udžbenici hrvatskoga jezika na prijelazu tisućljeća, ponajprije gimnazijski udžbenici devedesetih godina 20. stoljeća. Upravo oni čitatelja nastoje usmjeriti na sadržaj istraživanja, a ne na popratne, manje važne elemente kojima su bremeniti današnji udžbenici, a koji sasvim sigurno otimaju pozornost i odvrćaju čitatelja od središnje misli. Imaju i još jednu jasno izraženu značajku koju (uglavnom) nemaju današnji udžbenici — uspješno izmiču površnosti. Zato ih neće pregaziti vrijeme, a njihov će sadržaj biti pouzdan zainteresiranu čitatelju čak i kada budu vrijedili neki drugi nastavni planovi, programi i/ili kurikuli.

Srednjoškolski udžbenici 1991–2011.

PRVA IZDANJA

	USMJERENO OBRAZOVANJE	GIMNAZIJE	STRUKOVNE ŠKOLE	
			ČETVEROGODIŠNJE	TROGODIŠNJE
1991.	Silić; Rosandić 1 (⁸ 1991) Silić; Rosandić 2 (⁸ 1991)			
1995.		Babić [Jelaska] (1995) Silić (1995) Pranjković (1995) Samardžija (1995)		
1998.		Silić (1998a) Silić (1998b) Pranjković (1998) Samardžija (1998)	Mamić, Pandžić, Kekez (1998) Kekez, Pandžić, Mamić (1998) Pandžić, Kekez, Mamić (1998a) Pandžić, Kekez, Mamić (1998b)	Težak, Diklić (1998)
			Rosandić (1998a) Rosandić (1998b) Rosandić (1998c) Rosandić (1998d)	
1999.				Težak, Diklić (1999)
2000.				Diklić, Težak (2000)
2001.		Hudeček, Mihaljević, Pilić (2001) Znika, Vignjević (2001)	Barbaroša-Šikić, Cvikić (2001) Čubrić (2001a) Čubrić (2001b) Kurtak (2001)	
				Zrinjan (2002)
2003.		Rosandić (2003)	Hudeček, Mihaljević, Pilić; Mesić (2003)	Zrinjan (2003a) Zrinjan (2003b)
2005.		Čubrić (2005a) Čubrić (2005b)	Zrinjan (2005a) Zrinjan (2005b)	
2006.			Zrinjan (2006a) Zrinjan (2006b)	
2007.			Čubrić, Kurtak (2007)	
2008.			Čubrić (2008)	
2009.				Kajganić, Močnik (2009) Močnik (2009) Močnik, Bogdanović (2009b)

Nastava književnosti u višim razredima osnovne škole od 1991. do HNOS-a

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.41](https://doi.org/10.17234/9789533793467.41)

MILA
PANDŽIĆ

Nastavno područje *Književnost* u okviru nastavnog predmeta Hrvatski jezik u višim razredima osnovne škole u Hrvatskoj oduvijek ima vrlo važnu ulogu u odgoju i obrazovanju, što se potvrdilo i u razdoblju od 1991. do 2006. Hrvatska se 1991. osamostalila. Nastava općenito pa tako i nastava književnosti u 90-im godinama 20. stoljeća odražava svu složenost društveno-političkih i ratnih okolnosti. Treba istaknuti da je tek uspostavljanjem teritorijalne cjelovitosti Republike Hrvatske 1998. uspostavljena cjelovitost školskog sustava. Dotad se u školama na okupiranim dijelovima Hrvatske predavao srpski jezik, uz primjenu zakonskih regulativa tadašnje Jugoslavije (usp. Štefančić 2015).

Na početku školske godine 1991/1992. objavljene su izmjene i dopune u *Nastavnom planu i programu za osnovne škole*, s hrvatskim jezikom kao službenim i nastavnim jezikom u Hrvatskoj. Državna neovisnost, postignuta 8. listopada 1991, omogućila je oblikovanje programa za nastavni predmet Hrvatski jezik u kojem će biti zastupljena samo reprezentativna hrvatska književna djela i antologijska iz svjetske književnosti. U skladu s promjenama u čitankama i popisima lektire izostavljaju se tekstovi u kojima se promiče “bratstvo i jedinstvo jugoslavenskih

naroda i narodnosti”, komunistička ideologija, JNA, “samoupravni socijalizam” i sl. Nije bilo moguće brzo prirediti nove čitanke pa su u školskoj godini 1991/1992. nastavnici prilagođivali postojeće čitanke za više razrede osnovne škole koje su nastale prema nastavnom programu iz 1984. godine: I. Haramina i I. Zalar, *Vrelo bez prestanka. Čitanka iz književnosti, scenske i filmske umjetnosti za V. razred osnovne škole* (VII. izdanje, 1990), J. Skok, Z. Diklić i A. Bežen, *Zvezdane staze. Čitanka iz književnosti, scenske i filmske umjetnosti za VI. razred osnovne škole* (VII. izdanje, 1990), Z. Diklić i J. Skok, *Darovi riječi. Čitanka iz književnosti, scenske i filmske umjetnosti za VII. razred osnovne škole* (V. izdanje, 1990), J. Skok i A. Bežen, *Plodovi riječi. Čitanka iz književnosti, scenske i filmske umjetnosti za VIII. razred osnovne škole* (IV. izdanje, 1990).

Programi koji nastaju u prvoj polovici 1990-ih godina koncepcijski se nastavljaju na programe iz 80-ih godina 20. stoljeća pa se najveće izmjene uočavaju u sadržajnom dijelu, gdje se težište premješta na nacionalnu te reprezentativne primjere svjetske književnosti. Uključuju se i tekstovi koji potiču njegovanje hrvatske tradicije, hrvatskoga identiteta, upoznavanje hrvatske povijesti i kulture te tekstovi o Domovinskom ratu.

Skupina autora, *Metodičke upute uz interpretacije književnih djela I. kola*, Zagreb, 1994.

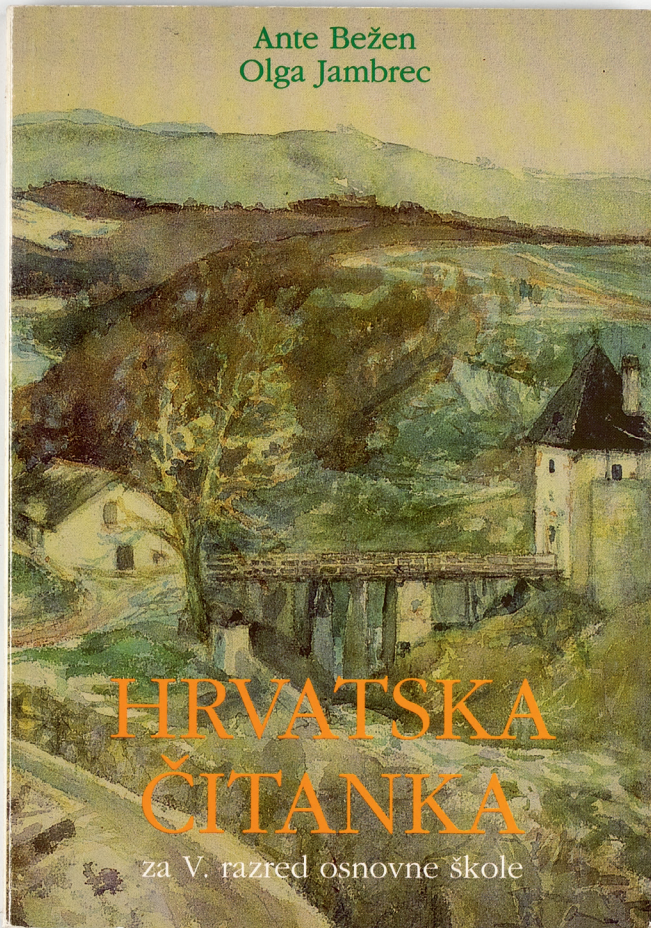
Za školsku godinu 1992/1993. pripremane su nove hrvatske čitanke. Prva je objavljena *Hrvatska čitanka 5. Čitanka iz književnosti, scenske i filmske umjetnosti za V. razred osnovne škole* Ive Zalara (početkom 1993). Slijedile su i ostale, za VI, VII. i VIII. razred.

Školska godina 1994/1995. započela je s potpuno novim nastavnim programima iz književnosti. Čitanke su oblikovane tako da potiču svrhovitu školsku interpretaciju i recepciju. Krajem 1994. Ministarstvo prosvjete i športa donosi odluku o stvaranju nastavnog plana i programa za nastavni predmet Hrvatski jezik u višim razredima osnovne škole. Istodobno je imenovano stručno povjerenstvo koje su činili V. Brešić, D. Fališevac, O. Jambrec, J. Kekez, V. Pandžić, J. Salamon i M. Samardžija. Tijekom pripremanja *Okvirnoga nastavnog plana i programa za više razrede osnovne škole u Republici Hrvatskoj (izmjene i dopune)* najviše je rasprava posvećeno nastavnom području književnost. Taj je plan objavljen 1. kolovoza 1995. U uvodnom dijelu naznačeno je da uspostavlja "stupnjeviti sustav jezično-književnog odgoja i naobrazbe od prvog do osmog

D. Merkler, *Ljepota riječi*, čitanka za 6. razred, Zagreb, 1997.

razreda" (ONPIPOŠ 1995). Posebice je uz nastavno područje književnost istaknuto da su izabrana "reprezentativna djela hrvatske književnosti i antologijska djela svjetske književnosti prema načelima: primjerenosti recepcijskim mogućnostima učenika, tematske i žanrovske raznovrsnosti, odgojne i estetske vrijednosti". Nastavnike se osobito poticalo na izbor tekstova s tematikom stvaranja "samostalne, suverene države Republike Hrvatske i u Domovinskom ratu". U određenju svrhe nastavnog predmeta Hrvatski jezik istaknuto je stjecanje ljubavi "za hrvatski jezik i književnost" te spoznaje "hrvatskoga jezika kao sredstva priopćivanja i umjetničkog izražavanja" i "osnovnog obilježja hrvatske narodne samobitnosti". Dvije su zadaće toga programa osobito važne: "upoznavanje, čuvanje, štovanje i razvijanje vlastitoga nacionalnog i kulturnog identiteta na djelima hrvatske književnosti, kazališta, filma i drugih priopćajnih sredstava" te "upoznavanje književnih djela s tematikom Domovinskog rata i razvijanje svijesti o stvaranju demokratskih uvjeta za slobodan razvoj hrvatskoga jezika, književnosti i

📖 A. Bežen, O. Jambrec, *Hrvatska čitanka za V. razred osnovne škole*, Zagreb, 1996.

medijske komunikacije". Predviđen je obvezatni i izbor ni program. Za nastavno područje književnost ponuđen je prijedlog tekstova koji "bi mogli ući u buduće čitanke". Pridodani su naslovi djela za domaću lektiru. Ta su djela birana prema kriterijima izbora književnih djela za odgojne i naobrazbene potrebe sukladno načelima primjerenosti doživljajno-spoznajnim mogućnostima učenika. Predložena su i djela nekih hrvatskih književnika koji su u SFRJ bili zabranjeni.

U skladu sa svrhom i zadaćama nastavnog predmeta Hrvatski jezik, posebno za nastavno područje književnost, za sve više razrede osnovne škole raspisan je 1996. anonimni natječaj za čitanke. Povjerenstvo je izabralo tri prijedloga, čitanke Ante Bežena i Olge Jambrec (Naprijed, Zagreb), Božidara Petrača i Vlade Pandžića (Alfa, Zagreb) i Dunje Merkler (Školska knjiga, Zagreb). Već za školsku godinu 1997/1998. otisnute su čitanke za VI. razred O. Jambrec i A. Bežena *Hrvatska čitanka: za VI. razred osnovne škole* (1997), B. Petrača i V. Pandžića *Hrvatska čitanka 6: udžbenik za 6. razred osnovne škole* (1997) i D. Merkler *Ljepota riječi: čitanka za 6.*

razred (1997). U narednim trima godinama tiskane su čitanke za VII, VIII. i V. razred: O. Jambrec i A. Bežen, *Hrvatska čitanka: za VII. razred osnovne škole* (1998), V. Pandžić i B. Petrač, *Hrvatska čitanka 7: udžbenik za 7. razred osnovne škole* (1998), A. Bežen i O. Jambrec, *Hrvatska čitanka za VIII. razred osnovne škole* (1999), V. Pandžić i B. Petrač, *Hrvatska čitanka 8: udžbenik za 8. razred osnovne škole* (1999), A. Bežen i O. Jambrec, *Hrvatska čitanka: za V. razred osnovne škole* (2000), V. Pandžić i B. Petrač, *Hrvatska čitanka 5: udžbenik za 5. razred osnovne škole* (2000). Metodika oprema u nekim je čitankama slijedila složeni analitičko-interpretativni sustav, a u drugima je bilo više prilagodbe jednostavnijemu problemsko-receptijskom sustavu. Premda je podjednaka usmjerenost na učenike, u čitankama izdavačke kuće Naprijed ponuđeno je više pomoći nastavnicima usmjeravanjem njihova rada prema uobičajenu slijedu analize književnoga djela. Anketni rezultati pokazali su veći nastavnički interes za te čitanke, što im je ubrzo donijelo status glavnih, a zatim i jedinih čitanke za više razrede osnovne škole do 2006. (*Katalog odobrenih udžbenika za šk. god. 2002/2003*).

Za nastavno područje književnost u okviru nastavnog predmeta Hrvatski jezik u višim razredima osnovne škole ponajvažniji su dokumenti Ministarstva prosvjete i športa: *Odluka o popisu lektire za osnovnu školu i srednje škole* (2001), *Kurikularni pristup promjenama u osnovnom školstvu. Razrada okvirnoga nastavnog plana i programa u funkciji rastećenja učenika. Predmetna nastava* (2002) te osobito *Hrvatski nacionalni obrazovni standard (HNOS). Predmet: Hrvatski jezik* (2005). Glavna je koncepcija HNOS-a usmjerivala na "rastećivanje gradiva od nepotrebnih sadržaja" ili na njihovu prilagodbu učeničkoj dobi. Sukladno tome razrađene su nastavne teme kao sadržajne i logičke cjeline za svaki razred, a za svaku temu navedeni su "ključni pojmovi" i "obrazovna postignuća" koja su podrazumijevala određenje osnovnih znanja, sposobnosti i umijeća koje učenik treba steći (HNOS 2005). Budući da su nastavne teme u okviru nastavnog predmeta Hrvatski jezik bile opsežne i neizostavne, očekivano je povećanje nastavne satnice (u skladu s europskim satnicama materinskog jezika u obveznoj školi). Satnica nije povećana, stoga su neke teme pomaknute u viši razred. Nastavno područje *Književnost* rastećeno je od apstraktnih književnoteorijskih pojmova, prezahtjevnih interpretacija, opsežne domaće lektire itd.

Nakon službenoga prihvatanja HNOS-a slijedio je *Eksperimentalni nastavni plan i program za osnovnu školu 2005/2006*. (2006) te *Nastavni plan i program za osnovnu školu* (2006). Od školske godine 2006/2007. taj je plan i program postao obavezan, što je podrazumijevalo priređivanje novih čitanaka te nabavu knjiga za školske knjižnice prema novome službenom popisu lektire.

Književnost u gimnazijskom programu od 1991. do 2011.

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.42](https://doi.org/10.17234/9789533793467.42)

EMICA
CALOGJERA ROGIĆ

Početak 90-ih godina 20. stoljeća obilježio je raspad socijalizma, a procesi preobrazbe političkog poretka, usmjereni na afirmaciju novih vrijednosti, otvorili su pitanje uloge obrazovanja u izgradnji nove države i odredili smjer obrazovnih promjena.

U proljeće 1992. donesen je *Zakon o srednjem školstvu* (NN 19/1992, izmjene i dopune zakona NN 27/1993), čime je stvoren zakonski okvir za promjene školskog sustava u Republici Hrvatskoj. Na temelju novog zakona doneseni su *Nastavni plan i program za gimnazije* (*Glasnik Ministarstva kulture i prosvjete*, 1994), *Zakon o udžbenicima* (NN 117/2001, NN 36/2006), koji je omogućio donošenje Udžbeničkog standarda (NN 63/2003, NN 7/2007) kao podzakonskog akta kojim su utvrđene zakonske i druge osnove, znanstveni i psihološki zahtjevi, didaktičko-metodički zahtjevi i standardi, etički i jezični zahtjevi, likovno-grafički zahtjevi i standardi, tehnički standardi i posebni zahtjevi u izradi udžbenika

za pripadnike nacionalnih manjina, kao i zahtjevi u izradi i prilagodbi udžbenika za djecu s posebnim potrebama.

Vrlo precizno postavljen zakonski okvir ostavljao je malo prostora za izbornost i odstupanja u nastavnoj praksi poučavanja književnosti. Nastavnim planom i programom propisan je tjedni broj sati nastave Hrvatskoga jezika (4 sata u gimnazijama), definirana su tri područja predmeta — hrvatski jezik, hrvatska i svjetska književnosti i jezično izražavanje — te propisan sadržaj koji, kad je riječ o književnosti, obuhvaća dijakronijski pregled povijesti hrvatske i svjetske književnosti od temeljnih civilizacijskih djela do suvremenih hrvatskih autora kao što su Ivan Aralica, Nedjeljko Fabrio i Pavao Pavličić, a u svjetskoj književnosti do Hermana Hessea i Milana Kundera. Nastavni program za gimnazije vrlo je ambiciozno zamišljen te je zapravo sažet pregled sveučilišnog programa povijesti nacionalne i svjetske književnosti i kao takav nije doživio bitnije

IMA LI U NAŠIM GIMNAZIJAMA PRETEREĆIVANJA

Glasovi ili bolje tužbe, što se od vremena do vremena iznose u različitim našim novinama, kao da potvrđuju pitanje na čelu postavljeno. A tko se tuži? Jamačno roditelji savjesne djece svoje, pa ih boli, kad vide, kako se često dijete muči, da zadovolji zahtjevima škole. [...]

Otac jedan, koji se potpisao kao "otac pedagog", u broju 258. Nar. novina od 10. studenoga 1900. misli, da tome "pomoći ne će biti, dok se ne promijene i naučne osnove".

Općenito se, po njegovu mnijenju, prigovara današnjoj srednjoj školi, da odviše mladež opterećuje učevnim gradivom, i to često posve suvišnim, od kojega nikad u životu neće imati nikakve koristi.

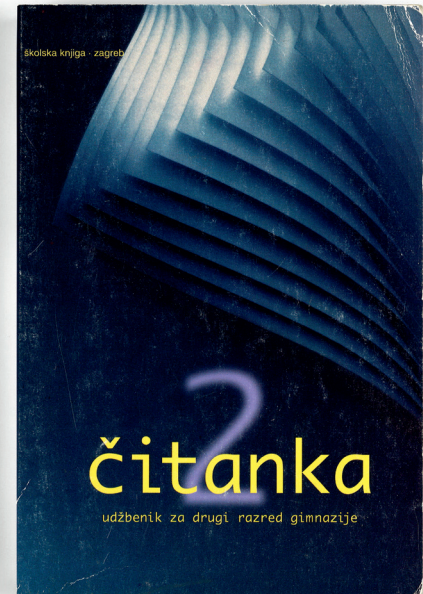
—
M. Divković, Nastavni vjesnik, 1902.

promjene sve do stupanja na snagu *Kurikuluma nastavnog predmeta Hrvatski jezik za osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj* 2019. godine (NN 10/2019). Gimnazijski program književnosti usmjeren je ponajprije na sadržaj: riječ je o vrlo opsežnu popisu djela, uz koja se navode obvezna pjevanja ili ulomci za obradu.

Nastavnim je programom predviđeno da se, kao što se radilo još od čitanke za više gimnazije Franje Petračića 70-ih godina 19. stoljeća, u prvome razredu gimnazije obrađuje teorijski uvod u književnost, književni rodovi i vrste, a zatim slijedi dijakronijski pregled povijesti književnosti od prvih epova, antičke književnosti do kraja srednjega vijeka. U drugom razredu obrađuju se književna razdoblja od predrenesanse i humanizma do romantizma, u trećem razredu su ilirizam, protorealizam, realizam, modernizam i hrvatska moderna, a u četvrtome avangarda, modernistički pokreti, socijalna i suvremena književnost.

Zahtjevan program književnosti predviđen za obradu u samo 4 sata tjedno ostavljao je vrlo malo vremena za nastavu jezika. Ukupan broj djela hrvatske i svjetske književnosti predviđen nastavnim programom za predmetno područje književnosti jest oko 220 obveznih i 40 izbornih.

Najčešće pritužbe iz prakse bile su da je program nemoguće u cijelosti ostvariti, da je predviđena satnica za jezično zahtjevnije klasike poput Homera, Marulića, Držića, Shakespearea ili Krležu jednostavno nedostatna te da se zbog ostvarivanja svih nastavnih sadržaja pojedina djela stignu samo površno obraditi. Praksa je također potvrdila da se učenici nerijetko služe različitim sažecima lektirnih djela koje nalaze u vodičima za lektiru ili na internetskim stranicama. Često se kao problem spominjao i dijakronijski pristup pa tako učenici u prvom razredu čitaju najzahtjevnije tekstove antičke književnosti, a suvremene tekstove tek u četvrtom razredu. Nastavni plan i program

📖 D. Rosandić, M. Šicel, Književnost i scenska umjetnost 1, Zagreb, ²1991.
(I. izmijenjeno izdanje)

📖 D. Rosandić, M. Šicel, Književnosti i scenska umjetnost 3, Zagreb, ³1991.
(I. izmijenjeno izdanje)

📖 Skupina autora, Čitanka 2, udžbenik za drugi razred gimnazije, Zagreb, ³1999.

LOŠI TRAGOVİ NAŠIH GIMNAZIJA

Što se tiče odgojne strane, teško je govoriti o povoljnim uspjesima, jer se tu ima posla s vrlo velikim brojem učenika, pa je nemoguće uočiti sve moralne slabosti i po malo ih liječiti. Kad se pak u razred uvali nevaljan sin kakva političkog faktora ili kolege profesora, koji radi na istom zavodu, onda se za ljubav takvim miljenicima "dobre sudbine" mora i prema drugim učenicima uzimati iznimno mjerilo u odgoju: valja zažmiriti na oba oka, kao da se ti mezimci nijesu ogriješili o disciplinu, iako često znadu počinuti krupan delikt.

—
J. Dujmušić, Nastavni vjesnik, 1933–1934.

od suvremenijih je djela ponudio romane Pavla Pavličića, Gorana Tribusona, Ivana Aralice, Nedjeljka Fabrija i Nenada Brixyja te izbor iz poezije Danijela Dragojevića, a od svjetske književnosti romane Mihaila Bulgakova, Milana Kundere, Aldousa Huxleya, Jeromea D. Salingera te izbor iz poezije Jorgea L. Borgesa. S vremenom je jaz između suvremene književnosti i nastavnog programa književnosti u gimnazijama postajao sve veći jer se program nije mijenjao dvadeset i pet godina.

Popis lektire uvelike je odredila i državna matura, koja je prvi put u Republici Hrvatskoj provedena u školskoj godini 2009/2010, s ispitnim katalogom koji sadrži više od 70 ispitnih djela. Iako je time značajno reducirana sadržaj ukupnoga programa, broj tekstova koje bi učenici na nekoj razini trebali poznavati kad polažu državnu maturu i dalje je ostao velik. Od toga je kao potencijalna tema eseja na višoj i osnovnoj razini previđeno 14 djela i izbor iz hrvatske poezije: Honoré de Balzac, *Otac Goriot*; Albert Camus, *Stranac*; Milutin Cihlar Nehajev, *Bijeg*; Fjodor Mihajlovič Dostojevski, *Zločin i kazna*; hrvatsko pjesništvo (Antun Gustav Matoš, Antun Branko Šimić, Tin Ujević, Dobriša Cesarić, Josip Pupačić, Slavko Mihalić); Henrik Ibsen, *Nora*; Franz Kafka, *Preobrazba*; Ante Kovačić, *U registraturi*; Miroslav Krleža, *Gospođa Glembajevi* i *Povratak Filipa Latinovicza*; Ranko Marinković, *Kiklop*; Vjenceslav Novak, *Posljednji Stipančići*; Jerome D. Salinger, *Lovac u žitu*; William Shakespeare, *Hamlet*; Sofoklo, *Antigona*.

Imajući u vidu broj predviđenih obveznih tekstova za

NEKE MISLI O PRETEREĆENOSTI

Držim, da je preterećenost neko nepovoljno stanje duše. Svako je duševno stanje nešto posve individualno. Ovakova individualna duševna stanja teško je prikazati takovom slikom, kojoj bi se mogla priznati općenita valjanost, jer je nemoguće čitati u tuđoj duši. Komu je do toga, da takovo stanje ocrta, mora zaviriti u vlastitu dušu, pa iskreno i nepristrano otkriti sve, što je tamo našao.

—
G. Fleischer, *Nastavni vjesnik*, 1903.

obradu, čitanke koje su u uporabi od 1991. do 2011. pružaju malo izbornoga sadržaja. Njihov metodički instrumentarij usmjeren je na analizu i interpretaciju teksta s manjim brojem stvaralačkih zadataka. Da bi se učenicima olakšalo snalaženje u opsežnu sadržaju, ponuđene su sinteze i sažeti pregledi razdoblja te su izdvojeni ključni pojmovi.

U praksi je to ugrubo izgledalo ovako. Godine 1991. objavljeno je sedmo, a ujedno i prvo izmijenjeno izdanje serije čitanke autora Dragutina Rosandića i Miroslava Šicela *Književnost i scenska umjetnost 1, 2, 3, 4*. U odnosu na izdanja čitanke *Književnost, scenska i filmska umjetnost 1, 2, 3, 4* D. Rosandića, M. Šicela i Rasime Kajić, koja su im neposredno prethodila, sadržajne su izmjene minimalne. U novom izdanju zadržani su svi autori i djela jugoslaven-skih književnosti iz izdanja čitanke iz 80-ih godina. Novo izdanje iz 1991. donosi pregled isključivo hrvatske i svjetske književnosti. Metodički instrumentarij čine uvod u odabrani tekst, pitanja za interpretaciju i zadaci koji proširuju temu djela te potiču istraživački rad i usporedbe s drugim umjetnostima. Na kraju cjelina nakon odabranih tekstova daje se sinteza razdoblja. Čitanke donose i rječnik književnih i teatroloških pojmova.

Nova udžbenička serija *Književnost 1, 2, 3, 4* autorske skupine koju su činili Dragutin Rosandić, Vlado Pandžić i Josip Kekez objavljena je 1996. Osim suvremenijeg grafičkog dizajna te čitanke donose određenu novost u

metodičkom oblikovanju: izdvajaju ključne pojmove na marginama, sistematiziraju sadržaje u grafičkim organizatorima, donose sinteze tema i razdoblja, a uvode se i neki autori koji dotad nisu bili dio propisanoga nastavnog programa.

Iste je 1996. godine objavljena serija *Čitanke 1, 2, 3, 4*, koju je osmislila autorska skupina (M. Bekić-Vejzović i dr.) sastavljena od književnih povjesničara, teoretičara i praktičara. Strukturu udžbeničkih jedinica čine uvodne biografske bilješke o piscu, kratki uvod u književni tekst i odabrani ulomak književnog teksta, nakon kojeg slijede pitanja raspoređena u nekoliko rubrika. Pitanja su organizirana tako da na početku učenika vode kroz analizu teksta, a zatim slijedi objašnjenje i analiza određenih obilježja specifičnih za to djelo ili razdoblje. Učenicima se nude dodatni zadaci za detaljniju analizu samog djela i za samostalno istraživanje. Kao i sve ostale gimnazijske čitanke i ta serija donosi kronološki pregled hrvatske i svjetske književnosti. Nakon svake cjeline nalaze se rubrike s pitanjima za ponavljanje, usustavljivanje i samostalan istraživački rad. Takvim se zadacima potiče povezivanje svakodnevnih događaja i učeničkih iskustava sa znanjima koja se stječu na nastavi kako bi učenje bilo smisljeno. Novo izdanje *Čitanke 1, 2, 3, 4* skupine autora iz 2001. (M. Bekić-Vejzović i dr.) donosi suvremenije grafičko oblikovanje i više ilustrativnog materijala, manje promjene na sadržajnoj razini, a koncepcija i metodičko oblikovanje ostaju isti kao u prethodnoj seriji.

Gea Cetinić i Vlado Pandžić 2004. godine objavljuju *Hrvatsku čitanke 1 i 3* s vrlo malim sadržajnim i koncepcijskim promjenama u odnosu na prethodnu seriju čitanke istoga izdavača.

Serija čitanke *Književni vremeplov 1, 2, 3, 4*, koje izlaze između 2007. i 2010, a autorice su im Dragica Dujmović-Markusi, Sandra Rossetti-Bazdan i Terezija Pavić-Pezer, obrađuje sadržaje književnosti i medijske kulture organizirane u tematske cjeline. Nakon uvodnih poglavlja s općim književnoteorijskim sadržajem slijedi kronološki (od srednjeg vijeka do suvremenosti) paralelni pregled djela hrvatske i svjetske književnosti raspoređenih u cjelinama prema književnim razdobljima (antička književnost, srednjovjekovna književnost, humanizam, renesansa itd.). Svaka cjelina počinje uvodom u kojem je uz kraći tekst u vremenskoj lenti prikazano obrađivano razdoblje. Osim uobičajene sadržajne organizacije (naslov, uvod u književni tekst i radnju odabranoga ulomka, ulomak književnoga teksta, pitanja za analizu i interpretaciju, istaknuti i definirani najvažniji pojmovi) postoji i rubrika *književnost – jezik – izražavanje*, u kojoj se predlaže projekt, zadatak ili istraživanje. Ti dijelovi sadržavaju dodatne informacije ili o književniku ili o njegovim djelima. Poslije svake

➤ D. Rosandić, *Hrvatsko školstvo u okružju politike*, Zagreb, 2005.

cjeline slijedi opsežna sinteza namijenjena ponavljanju i usustavljanju gradiva, kao i *podsetnik*, odnosno sažeti, tablični prikaz najvažnijih književnika i djela poredanih kronološki.

Sve spomenute čitanke u potpunosti prate nastavni plan i program. Metodički im se pristup temelji na komunikacijskom modelu autor–djelo–primatelj. Njihova je namjera da se spozna o književnim djelima ostvaruju kroz književnoteorijske i književnopolitičke sinteze, a nešto je manje prostora posvećeno recepciji i mogućnostima različitih čitanja književnih tekstova. No vidljiv je pomak prema približavanju sadržaja učenicima grafičkim oblikovanjem, ilustrativnim materijalima i sintezama, a priručnici za nastavnike koji su pratili udžbenike postajali su s vremenom sve opsežniji i raznovrsniji u smislu prijedloga i ideja za obradu književnih djela u nastavi.

Uz navedene čitanke, koje su imale odobrenje za uporabu u nastavi kao obvezne, za dodatne izvore u nastavi koristile su se i čitanke svjetskih književnosti koje nisu u potpunosti pratile nastavni program te su donosile širi izbor djela svjetske književnosti. To su *Čitanka stranih književnosti 1 i 2* Nevenke Košutić-Brozović, *Hrvatska čitanka iz svjetske književnosti 1 i 2* Gorana Novakovića i Vlade Pandžića te *Čitanka svjetske književnosti 1, 2 i 3* Srećka Listeša.

Temeljno pitanje o kojemu u konačnici ovisi

➤ V. Pandžić, J. Kekez, *Književnost 4. Udžbenik za četvrti razred gimnazije*, Zagreb, 1999

oblikovanje udžbenika jest koja je funkcija nastave književnosti u gimnazijama. Je li to isključivo priprema za državnu maturu ili uz književnoteorijska i književnopolitijska znanja treba podjednako raditi na razvijanju kulture čitanja, usmenom i pisanom izražavanju, književnom ukusu i pozitivnom stavu prema čitanju?

Među gimnazijalcima je provedeno nekoliko istraživanja o učeničkim stavovima prema lektiri (Novaković i Medić 2011, Tomažin 2013). Analizirani su odnos učenika prema lektiri u nastavi hrvatskoga jezika, način pripreme za nastavne sate lektire i čitateljske navike učenika. Sva su istraživanja došla do sličnih zaključaka, prema kojima je postojeći program nastave hrvatskoga jezika u gimnazijama u neskladu s općom razinom znanja, interesima i čitateljskim iskustvom učenika. Ako pretpostavimo da je funkcija nastave književnosti razvoj čitateljskih kompetencija i izgradnja vrijednosnih kriterija za ocjenjivanje književnih djela, temeljni bi kriteriji vrednovanja kvalitete čitanja bili koliko one uspješno motiviraju učenike za čitanje, na koji način pomažu u samostalnom čitanju i koliko ponuđena pitanja i stvaralački zadaci omogućuju uspješnu komunikaciju s književnim tekstom.

Trajna veza filma i učenja

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.43](https://doi.org/10.17234/9789533793467.43)

TOMISLAV
ŠAKIĆ

Louisu Lumièreu, koji je s bratom Augusteom 1895. svijetu prvi put prikazao izum *Cinématographe*, pripisuje se apokrifna izjava kako je film izum bez budućnosti. Da bi se ta izjava razumjela, treba pamtiti kako je kinematograf, odnosno film došao na samom kraju 19. stoljeća, koje je zapadnom svijetu donijelo industrijalizaciju i urbanizaciju, željeznicu, telegraf, fotografiju, telefon i struju, ostavivši na samom svojem izmaku 20. stoljeću u naslijeđe automobil, avion, radio, televiziju i film. Premda je, kaže se, stvorio i svjedočio 20. stoljeće, film je u znanstvenom i tehničkom pogledu bio čedo 19. stoljeća, a u prvih desetak godina postojanja bio je još daleko od oblika u kojem ćemo ga poznavati u 20. stoljeću i danas. Tad još nije bio stroj za prikazivanje priča, nego bliži izvornoj viziji braće Lumière i desetaka ranih pionira i konstruktora filmske kamere opsjednutih registracijom svijeta pokretnim fotografijama, panoramama, praksinoskopima, zoetropima, kromofotografijom, optičkim teatrom itd. Film je za njih bio (para)znanstveni izum, stroj koji prikazuje spektakl, atrakciju, živuća ili pokretna slika. Praktična i utilitarna, prije svega demonstracijska, znanstvena i školska primjena filma, reklo bi se nefikcijska i *neumjetnička*, ne da nije bila strana filmu, nego mu je bila prvotna svrha. Sve dok tu javnu "obvezu" početkom druge polovice 20. stoljeća nije preuzela televizija, film je najvećim dijelom kroz svoju povijest bio upravo *namjenski* film, film sa svrhom: reklamnom, političkopropagandnom, obrazovnom, turističkom, industrijskom, nastavnom, instrukcijskom...

PIONIRSKE IDEJE ISIDORA KRŠNJAVOGA

Na tlu današnje Hrvatske film se pojavio neposredno nakon pariške premijere, posljednjih godina 19. stoljeća. I dok se prve domaće kinodvorane otvaraju 1906. u Rijeci, Puli i Zagrebu, istodobno kad i u svijetu, već je 1900. Isidor Kršnjavi, koji je jedno vrijeme bio i predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu u Zemaljskoj vladi, današnjim rječnikom ministar prosvjete, pokrenuo rad Umjetno-znanstvenog kazališta Urania. Po uzoru na istoimena društva za popularizaciju znanosti kakva su nicala u Srednjoj Europi Urania je 1900–1903. širom zemlje organizirala javna predavanja i učeničke projekcije uz dija pozitive (skiop-ton) i filmske projekcije (slična su društva 1900–1914. u Austriji nudila već 2 000 filmova obrazovnog i kulturnog sadržaja). Poznat je i naslov filma prikazanoga na otvorenju Uranije u donjim prostorijama Umjetničkog paviljona u Zagrebu — *Pokretni pločnik u Parizu* — koji je A. G. Matoš u petom dopisu *Dojmova sa Pariške izložbe* 1900. opisao kao "živ tarac" i "pomični trotoar". Umjetno-znanstveno kazalište Urania radilo je s preporukom Odjela za bogoštovlje i nastavu te se datum te preporuke, 1. studenoga 1900, može držati službenim rođendanom filma u hrvatskom školstvu (Majcen 2001). Premda je Urania djelovala tek tri godine, sličnim je tragom 1918. krenulo Pučko sveučilište. Multimedijalnost i znanstveno-obrazovni rakurs bili su uobičajeni u doba ranih, putujućih kina: velik dio pokretnih kinematografa na prijelazu stoljeća bio je dio multimedijske menažerije u rasponu od rendgenskih snimki,

laterne magice, panorame i dija pozitiva do muzeja voštanih figura, a išao je ruku pod ruku s kruženjem prvih projekcionista po sajmovima i cirkusima, često okončavajući u *fre-ak showu*. Poznati putujući kinematograf braće Aleksandra i Karla Lifke bio je reklamiran kao “Lifkin veliki historijsko-mekanički Muzej i panoptikum”, barem pri gostovanju u Karlovcu 2. rujna 1900. (Jurilj 2017), a prvi hrvatski snimatelj Josip Halla u Karlovcu 1902. gostuje sa svojom Novom hrvatskom Uranijom u kojoj spaja kinematograf, projekcije skioptikonom, glazbu s gramofona, prikazujući *Atenu*, ali i *Izlet u svemir*. Pod imenom “Urania” djelovala su poslije u Zagrebu i dva dječja kina (1918. i 1922–1923).

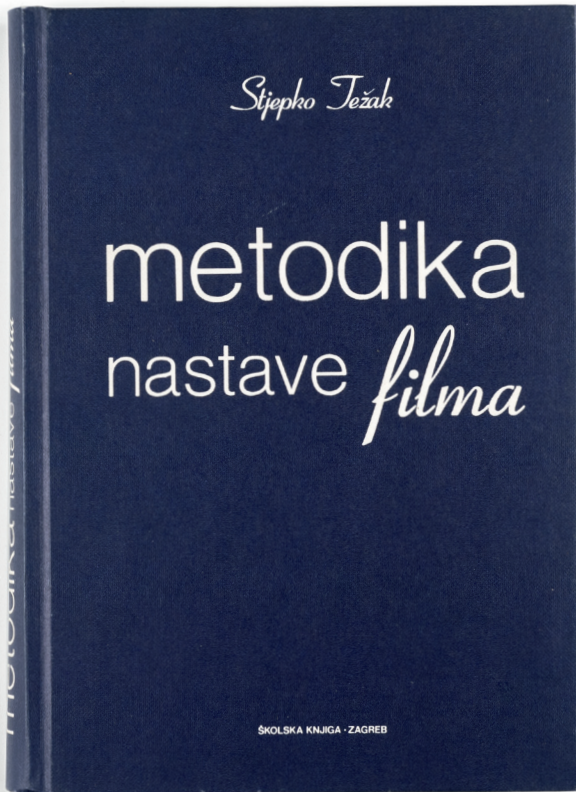
SOCIJALNI FILM ŠKOLE NARODNOG ZDRAVLJA ANDRIJA ŠTAMPAR

Obično se ističe da se profesionalna kinematografija u Hrvatskoj razvila tek kad su je, političkih i propagandnih razloga radi, omogućili državni režimi 1940-ih (ratni ustaški pa poslijeratni komunistički). Između dvaju svjetskih ratova, dok kina Kraljevine Jugoslavije zapljuskuju strani filmovi, a jedini interes države za film sveo se na oporezivanje (i do 40%) i cenzuru (prije svega na titlovanje na “srpskohrvatskoslovenački” jezik), ideja društvene intervencije (obrazovnim) filmom obnavlja se punom snagom u javnom radu Škole narodnog zdravlja i Higijenskog zavoda, koje je u Zagrebu 1926. utemeljio Andrija Štampar, i sâm filmski amater. Pri Školi je 1927. utemeljen Foto-filmski laboratorij koji je do 1960. proizveo 165 obrazovnih i namjenskih filmova, što je bio jedan od prvih primjera javno subvencionirane proizvodnje filmova sa socijalnom namjenom. Štamparova vizija bila je jednostavna, a opet prekretnička: u okviru strategija socijalne i preventivne medicine (koje su se početkom 2020-ih, točno stotinu godina poslije, ispostavile i više nego vizionarskima) najjednostavniji način da se dopre do široke populacije u mahom ruralnoj zemlji s visokim postotkom nepismenosti jesu masovni mediji. Kako će se televizija proširiti tek nakon Drugoga svjetskog rata, a putem radija teško je zorno predočiti što su to virusi, ili što su bakterije, ili zašto treba prati ruke i održavati higijenu, film, animacija i fotografija popraćeni predavanjima bili su u jasnoj prednosti. Za tematiku filma, djece i odgoja mnogi su filmovi Škole narodnog zdravlja važni jer su imali djecu za junake ili bili usmjereni dječjoj publici (npr. filmovi u režiji dječjeg pisca Mladena Širole: animirani *Campek nevaljanac* te igrani *Spas male Zorice* i *Zapušteno dijete*), da se ne spominju prevažni namjenski filmovi, danas opet aktualni, kao što je *Zašto cijepimo djecu* (1934) Kamila Brösslera, inače jednog od utemeljitelja socijalne skrbi djece u Hrvatskoj. Poučeni tim iskustvima, vodeći hrvatski filmaši pokreću inicijativu pri Banskoj vladi i utemeljuju 1935. Zora film — zavod za nacionalno-edukativni film, čiju je djelatnost međutim osujetio Drugi svjetski rat.

DJELOVANJE ZORA FILMA, ŠKOLSKE TELEVIZIJE I FILMOTEKE 16

S poslijeratnom planskom organizacijom filmske proizvodnje u socijalističkoj Hrvatskoj uz Jadran film kao nacionalni filmski studio u Zagrebu je 1947. utemeljeno poduzeće Nastavni film, koje je 1952. preimenovano u Zora film. Time se izravno nastavila ideja o proizvodnji “uskog” (16 mm) filma za škole i putujuće kinematografe koju je započela Škola narodnog zdravlja, a tijekom Drugoga svjetskog rata Odjel za slikopise uzke vrpce (putujuće slikokaze) u Državnom slikopisnom poduzeću “Hrvatski slikopis” (“Croatia film”). Sačuvan je podatak da je 1947. za škole premontirano 86 inozemnih nastavnih filmova u 116 kopija, a kako je projektora bilo malo, većinom su se proizvodili dija pozitivi (Majcen 2001). Počevši vlastitu proizvodnju, Zora film je, u sjeni klasičnih hrvatskih igranih filmova nastalih tijekom 1950-ih, do gašenja 1964. proizveo 350 kratkometražnih nastavnih i popularnoznastvenih filmova (uz 1 500 dija filmova) kao glavni producent nastavnog filma u tadašnjoj Jugoslaviji i u uskoj sprezi sa Savjetom za prosvjetu, nauku i kulturu NR Hrvatske (koji je 1952. škole opskrbio sa 26 projektora). Ti su filmovi bili redom industrijski ili praktični, namijenjeni strukovnim školama. Zora film se okušao i u produkciji animiranih filmova za djecu, kao i igranih, primjerice *Izgubljena olovka* (Fedor Škubonja, 1960) osvojila je Zlatnog lava za dječji film na filmskom festivalu u Veneciji (film se još 1995. nalazio na popisu školske “filmske lektire”). Filmovi Zora filma i Zagreb filma nastali za dječju publiku imali su velik odjek u svijetu: u Veneciji su u posebnoj sekciji filmova za djecu (*Mostra internazionale del film per ragazzi*) nagrađeni igrani filmovi *Piko* (Srećko Weygand, 1959) i *Opasni put* (Mate Relja, 1963), dokumentarni film *Između dvije prozivke* (Obrad Gluščević, 1959) te animirani filmovi *Prometni znaci — ulični junaci* (Branko Ranitović, 1958) i *Mrav dobra srca* (Aleksandar Marks i Vladimir Jutriša, 1965). Na temeljima tih ostvarenja izgrađena je potom zamjetna baština filmova za djecu, igranih (npr. *Družba Pere Kvržice*, Vladimir Tadej, 1970; *Vuk samotnjak*, Obrad Gluščević, 1972; *Vlak u snijegu*, Mate Relja, 1976) i crtanih (osim slavne serije *Profesor Baltazar* Zagreb film je producirao velik broj crtano filmskih adaptacija bajki uvrštenih u nastavni program).

Korištenje filma u školskoj nastavi dugo je bilo tehnički izazovno jer je zahtijevalo filmski projektor, platno i tehničko znanje; upravo je zato više od polovice 20. stoljeća škola išla u kinodvoranu da bi vidjela film, ili je pak ugošćavala mobilni kinematograf. Korištenje 16-milimetarskoga (“uskog”) filma i projektora omogućilo je 1950-ih i 1960-ih ne samo rad televizijama nego i prisutnost filma u školama (1955. hrvatske škole posjedovale su 50 projektor, mahom nijemih). Do prekretnice dolazi s pojavom televizije. Hrvatska televizija svoju je obrazovnu ulogu

📖 S. Težak, *Metodika nastave filma*, Zagreb, 1990.

preuzela već 1960, kad je na Televiziji Zagreb počelo emitiranje obrazovnog programa pod nazivom Školski radio i televizija (od 1967. odvojeni u Školsku televiziju i Školski radio; poslije Obrazovni program). Obrazovni je program u skladu s napucima Savjeta za prosvjetu SR Hrvatske već 1969. zauzima 21,4% ukupnoga programskog sadržaja (527 sati godišnje), a iste je godine Savjet za prosvjetu opskrbio škole s 5 000 televizora (Majcen 2001). Dobar dio dokumentarnih tv-filmova poslije su u škole distribuirali prvo Filmoteka 16, pa Zagreb film. U području književnosti istaknula se Ljiljana Jojić, koja u svojem opusu broji oko tisuću obrazovnih i kulturnih tv-filmova (ističu se Marko Marulić Marul, 1985; Marin Držić i njegovo doba, 1986; Hanibal Lucić, 1987; Petar Hektorović, 1988). I Zagreb film je sve do 1990-ih nastavio proizvoditi dokumentarno-obrazovne filmove, a režirali su ih skoro svi viđeniji hrvatski redatelji, u području nastave hrvatskoga jezika i književnosti primjerice Zlatko Sudović (*Dugo putovanje Dobriše Cesarića*, 1976; *Filmski portret Miroslava Krleža*, 1978).

S gašenjem Zora filma u Zagrebu je 1964. utemeljeno specijalizirano poduzeće Filmoteka 16 s ciljem da u škole distribuiraju nastavne i klasične filmove na "uskom" (16 mm) filmu. Tražeći u suradnji sa školama i prosvjetnim djelatnicima rješenje za tehničke probleme i konceptualno promišljajući ulogu filma u nastavi, Filmoteka 16

pokrenula je 1970. proizvodnju nastavnih filmova koji su za prikazivanje distribuirani na vrpici Super 8 mm smještenoj u malenoj plastičnoj kaseti, tzv. element-film. Kasete se umetale u stolni kasetni kinoprojektor (radi praktičnosti odabran je projektor Meopta), film je trajao 3–5 minuta, nijem, a vrtio se iznova u krugu. Do gašenja poduzeća 1995. proizvedeno je 375 filmova koje su kao animatori, crtači, montažeri i trik-snimatelji ostvarili suradnici iz Zagreb filma. U području jezika režirao ih je Radovan Ivančević, a književnosti Zlatko Sudović. Osim praktičnog rukovanja drugo pitanje s kojim se element-film suočio bilo je konceptualne naravi — radi li se o nastavi filma ili o nastavi filmom? Taj drugi put, korištenje filma kao pomagala u nastavi, bio je češći i razumljiviji (Đorđić 2016) pa se u najvećem dijelu suživota filma i nastave radilo o *obrazovanju filmom*. Službeni ulazak filma u nastavu obilježen je u tom tonu: *Opća pedagogija* Stjepana Patakija iz 1951. ističe da je prednost filma u tome što omogućuje "demonstraciju gibanja, prikazuje tok procesa i promjene u pojavama" (Majcen 2001). Možda je i to razlog tomu da je nastavni film mahom bio usmjeren na prirodosnanstvenu i privrednu tematiku, a da su kultura i književnost i poslije ostali uglavnom u domeni klasičnih formi dokumentarnoga (i televizijskoga) "kulturnog filma" i filma o umjetnosti. Element-film Filmoteke 16 bio je prekretnički u tome što nije bio usmjeren na prezentaciju sadržaja, nego na njegovu konceptualizaciju, na elemente nastavnog gradiva (na engleskom se zove *single-concept film*), tj. na razvitak pojmovnog mišljenja (Turković 2021) — bio je nijem i apstrahiran (animacijom, demonstrativnošću) jer se time htjelo aktivirati učenike, nastavniku osigurati uloga predavača, a filmom djelovati na razvoj konceptualnog, pojmovnog mišljenja u učenika. Međutim s pojavom videokaseta (VHS), potom kablovske i satelitske televizije, DVD-a, računala i interneta sama ideja element-filma tehnički je zastarjela te je u školama zahvaljujući videokasetama i DVD-ima sveprisutan postao klasični obrazovni dokumentarni film televizijske provenijencije.

FILM U ŠKOLAMA — NEKOĆ I DANAS

Iz današnje se perspektive — u vremenu potpuno obuhvaćenu medijskom sferom i zasićenu informacijama u toj mjeri da se počelo govoriti o potrebi za svojevrsnim *kuriranjem* znanja — odnos filma s odgojem i nastavom u drugoj polovici 20. stoljeća čini proaktivan i živahan, premda je nastao s jedne strane pod sjenom optužbi o lošem utjecaju filma i masovnih medija na djecu, a s druge strane pod teškom sjenom političkog nadzora sveprisutne jednopartijske države. Očita je korelacija između goleme i zahtjevne proizvodnje nastavnih i obrazovnih filmova tijekom čak četiriju desetljeća (napose u Zora filmu i Filmoteci 16), neviđenog širenja filmske kulture i

FILMOTEKA 16

**METODIČKE OSNOVE
ZA PRIMJENU
FILMA U NASTAVI**

NASTAVNIKA

•

PRIRUČNIK ZA NASTAVNIKA

 Skupina autora, *Metodičke osnove za primjenu filma u nastavi. Priručnik za nastavnika*, Zagreb, 1977.

amaterskih kinoklubova (1980-ih je u hrvatskim školama djelovalo 190 dječjih kinoklubova, a svjetski ugled stekli su Kinoklub "Slavica" u Pitomači i Škola animiranog filma Čakovec) te uvođenja nastave filma u okviru nastave materinskog jezika do koje dolazi u istome razdoblju. Sve se to odvijalo u djelokrugu Savjeta za prosvjetu (pod kojim djeluje Zavod za unapređenje nastave i općeg obrazovanja, odnosno Zavod za unapređivanje školstva, a poslije Zavod za unapređivanje osnovnog obrazovanja te Zavod za unapređenje stručnog obrazovanja).

Povijesnu osuđenost filma na vezu s književnošću pokazuje činjenica da se "film kao nastavni sadržaj" — naspram "filmu kao nastavnom sredstvu" (Đorđić 2016) — u školama smjestio u okviru nastave materinskog jezika (kao što se i filmologija otprilike istodobno razvila u okviru sveučilišnog studija književnosti), i to u osnovnim školama. U prvim nastavnim programima za osnovnu školu koje je potkraj 1950-ih donio Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu NR Hrvatske film je uključen u predmet Materinski jezik (*Osnovna škola*, 1958, 1960). Premda je tu filmu dana tek utilitarna funkcija — služi, naime, kao izvor doživljaja, odnosno iskustva za kasnije iskazivanje, dočim "obrađa književnog teksta" kroz razrede napreduje od "prepričavanja sadržaja" i "prepoznavanja lijepih opisa" do razvijenijih kompetencija kao što su razlučivanje stilskih razdoblja, teme, glavne misli, likova, motiva, stilskih izražajnih sredstava, metaforike — jasan je to pokazatelj da je bila osviještena činjenica kako dijete odrasta u, današnjim rječnikom rečeno, medijski umreženom svijetu te kako je jedan od zadataka odgoja da đaku pruži i medijske kompetencije.

Time se već od 1950-ih medijska pismenost našla u raskoraku sa svojim kontekstom: dok je s jedne strane nastava književnosti iza svojih primarnih funkcija skrivala i neke tradicionalne (npr. metanaraciju o nacionalnom identitetu ili povijesti), s druge strane upravo su u njezinu okviru razvijane neke makar i rudimentarne medijske kompetencije koje su trebale raditi upravo na osposobljavanju za kompetentno, kritičko čitanje medija. Film i radio istaknuti su kao jedno od šest područja nastave materinskog jezika u osnovnoj školi, ali i sam opis područja nalazi se u raskoraku. Dok područje književnosti podrazumijeva "obrađu umjetničkog štiva i temeljne pojmove o književnosti", film i radio definiraju se kao "novi kulturni sadržaji" koji su "postali najpopularnija sredstva umjetničkog i kulturnog doživljavanja" (*Osnovna škola*, 1960). Upravo je korištenje adaptacija — često i kao najkraćeg puta prema usvajanju priče — istaknuto kao način da se usporede "razlike između izražajnih sredstava književnosti i filma" (premda se ne sugerira koje bi to mogle biti). U tim ranim dokumentima ne spominje se nastava

o filmu kao estetskom području (filmska, odnosno poslije medijska kultura), kao ni filmski korpus; tek se za niže razrede upućuje na razgovor o animiranim filmovima te filmovima nastalima prema književnim djelima.

Filmska kultura kao jedno od temeljnih područja nastave materinskog jezika pobliže se definira u nastavnom programu počev od 1964. Tu je izričito upozoreno da se "film pojavljuje i kao nastavno sredstvo i kao nastavno područje" (*Osnovna škola*, 1964), a kroz razrede predviđeno je usvajanje temeljnih ideja — razumijevanje fabule (I. i II. razred), likova i glume (III. i IV. razred), razlikovanje filmskih rodova i vrsta te upoznavanje s fazama nastanka filma (V. i VI. razred), najzad prepoznavanje specifičnih filmskih izražajnih sredstava (ono što se filmološki zove oblicima filmskog zapisa), književnih, dramskih, slikovnih i glazbenih sastavnica filma, uz osnovni pregled povijesti filma i filmske tehnike (VII. i VIII. razred). Izričito se navode filmski pojmovi koje učenik treba usvojiti tijekom osmogodišnjeg školovanja: sinopsis, scenarij, knjiga snimanja, režija, montaža, filmska ekipa, scenarist, režiser, scenograf, snimatelj, filmski glumac, producent, kadar, plan, rakurs, sekvenca, dugometražni i kratkometražni film, crtani, lutkarski, dokumentarni i igrani film, zvučni i nijemi film, crno-bijeli film i film u boji, zatamnjenje, pretapanje, ekran, filmska kamera, kinematograf i kinematografija (*Osnovna škola*, 1964). Sedamdesetih, kad se predmet zove *Hrvatski ili srpski jezik*, u unaprijeđenim je nastavnim programima filmska kultura određena kao jedno od glavnih područja predmeta, a jedan od ciljeva nastave jest taj da se učenici "osposobe za doživljavanje i razumijevanje filmskog djela i upoznaju osnovne elemente filmskog izraza" (*Naša osnovna škola*, 1972). Film je uveden u satnicu već od 1. razreda (6-8 sati u školskoj godini). Uz popis lektire nije donesen popis preporučenih filmova, ali su kao izvor navedene Filmoteka 16 i Školska televizija.

Ova je koncepcija nastave filmske kulture u okviru materinskog jezika obilježila sljedećih više od pola stoljeća u hrvatskom osnovnom školstvu, preimenovavši se s vremenom u *medijsku kulturu*, dočim u nastavnim programima za srednje škole nije našla mjesto (Đorđić 2016). U osuvremenjenom *Okvirnom nastavnom planu i programu za osnovne škole u Republici Hrvatskoj (izmjene i dopune)* (1995) u osnovnoškolskoj nastavi hrvatskog jezika kao jedno od četiriju temeljnih područja imenuje se medijska kultura, no zapravo je riječ o istom nastavnom okviru — ponovljenom i u *Nastavnom planu i programu za osnovnu školu* 1999. te 2006. — u kojemu su u području medijske kulture uz film obuhvaćeni kazalište, televizija, radio, strip, tisak i informatika. Što se filma tiče, zanimljivo je da je uz lektiru po razredima predstavljen ne samo popis filmskih

SLIKOPIS U ŠKOLI

Inhof kaže, da je doista nekad bilo vrijeme, kad su pojedinci sanjali o nekoj novoj metodi obuke, o nekoj tako zvanoj “slikopisnoj pedagogici”, koja će prema vlastitim zakonima revolucionarno istisnuti staru školu, u kojoj se poučavalo samo riečju i knjigom. Od toga je vremena prošlo međutim već više nego jedno desetljeće. U pojedinim zemljama stručnjaci su vršili pokuse, pa se koješta i naučilo, a najvažnije uvjerenje do kojega su svi došli, jest, da ni slikopis nije nikakav “magisterium”, kojim bi se mogli izpravljati nedostatci suvremenog načina obuke. U slikopisu treba gledati samo pomoćno sredstvo obuke, koje stupa među uobičajena — nazovimo ih “klasična” — pomoćna sredstva, kao što su knjiga, slika, model, preparat, nadopunjujući sve i ne iztiskujući nikoga. Ni najbolji slikopis ne će i ne može nadomjestiti nastavnika. Nastavnik će — kaže Inhof — uvijek biti superioran svakom pomoćnom sredstvu pa i slikopisu.

—
M. Cerovac, *Nastavni vjesnik*, 1942–1943.

pojmovi koje treba usvojiti nego i popis filmova za koji se može pretpostaviti da je već dugo u nastavnoj praksi bio uvriježen jer se u potpunosti oslanja na zagrebačke crta-filmove, bilo one rađene namjenski za školsku nastavu u Filmoteci 16 i Zagreb filmu (npr. *Ružno pače* Mate Lovrića ili *Palčić* Milana Blažekovića) bilo klasična ostvarenja Zagreb filma (djela Dušana Vukotića, Borisa Kolara, Zlatka Grgića itd.), dočim se svjetski film predstavlja antologijskim djelima koja je još od 1960-ih školama distribuirala Filmoteka 16, a poslije Zagreb film (Charlie Chaplin, *Tom i Jerry*, Walt Disney itd., s time da se u *Nastavnom planu i programu za osnovnu školu* iz 2006. primjećuje inzistiranje na novijim holivudskim računalno animiranim filmovima i ostvarenjima poput *Batmana*, *Spidermana* i *Ratova zvijezda* umjesto na umjetnički relevantnim djelima). Također je iz popisa razvidan golem utjecaj školskog programa na izgradnju nacionalnoga filmskog kanona; osim filmova Zagrebačke škole u višim se razredima navode dokumentarni filmovi Branka Marjanovića, u sedmom se razredu gleda igrani film *Tho pjeva zlo ne misli* (Krešo Golik, 1970), a u osmome *Breza* (Ante Babaja, 1967), čime oba filma već generacijama potvrđuju, ali i obnavljaju svoj ugled klasičnih ostvarenja hrvatske kinematografije.

OD NASTAVE FILMA KA MEDIJSKOJ KULTURI

Hrvatska kinematografija ispisala je u sjeni svoje diskontinuirane “velike” povijesti čitavu jednu “malu”, skrivenu povijest — onu obrazovnoga filma Škole narodnog zdravlja, Zora filma i Filmoteke 16 — suočila se s više ideologija i mnoštvom socijalnih i kulturnih javnih politika, ostavila baštinu koja broji 1 265 obrazovnih filmova (Majcen 2001), došla do korjenitih ideja o učenju filmom (element-film i pojmovno mišljenje), ali je temeljno pitanje našeg školstva ostavila za budućnost. Je li nastava materinskog jezika talac filma, pa breme obrazovanja za medijsku pismenost, preteško u današnjem svijetu, mora pasti na predmet Hrvatski jezik? Ili je ipak film talac književnosti i jezika, pa i dalje čeka svoju emancipaciju u okviru zasebnog predmeta medijske kulture i pismenosti, i to ne samo u osnovnoj nego napokon i u srednjoj školi? Nisu li sve iskušane tehnike — primjena filma u nastavi, participacija učenika, multimedija... — danas s digitalnom tehnologijom, mobitelima, aplikacijama i internetom čak dostupnije, demokratičnije i primjenjivije u školama? Stjepko Težak napisao je već na prvoj stranici svoje fundamentalne knjige *Metodiha nastave filma* (1990) da je za nastavu filma “u navedenim okolnostima najostvarivije rješenje u povezanosti s nastavom

jezika i književnosti”. Ta rečenica kao da odjekuje desetljećima, premda su izvanjske “okolnosti” promijenjene pa je film, premda je prestao postojati kao fizički medij na celuloidnoj vrpci, danas posvuda oko nas — svojom formom i retorikom film je svaka pokretna snimka, od televizije do Instagrama i TikToka, pohranjena u podatkovnom zapisu, snimljena mobitelom. Svako je dijete danas filmaš.

Literatura

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.44](https://doi.org/10.17234/9789533793467.44)

Aladrović Slovaček, Katarina. 2012. *Razvojna jezična obilježja u ovladavanju hrvatskim standardnim jezikom do razdoblja jezične automatizacije*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Aladrović Slovaček, Katarina. 2015. Školska gramatika od Babukićevih dana do danas. *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi*, Požega, 4, 29–40.

Aladrović Slovaček, Katarina. 2019. *Od usvajanja do učenja hrvatskoga jezika*. Zagreb: Alfa.

Bačić, Vesna. 1971. Ivan Filipović (1823–1895). U: *Sto godina hrvatskoga Pedagoško-književnog zbornika i učiteljstva u Hrvatskoj 1871–1971*. Ur. Dragutin Franković, Mihajlo Ogrizović, Dragutin Pazman. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 337–368.

Badurina, Lada. 2002. Počeci hrvatske pravopisne norme. U: Partaš, Josip. *Pravopis jezika ilirskoga* [pretisak]. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje, 37–72.

Badurina, Lada. 2012a. Hrvatski slovopis i pravopis u 19. stoljeću. U: *Povijest hrvatskoga jezika. 4. knjiga: 19. stoljeće*. Ur. Josip Lisac, Ivo Pranjković, Marko Samardžija. Zagreb: Croatica, 403–429.

Badurina, Lada. 2012b. Hrvatski slovopis i pravopis u predstandardizacijskome razdoblju. U: *Povijest hrvatskoga jezika: Književnost i kultura devedesetih. Zbornik radova 40. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Ur. Krešimir Mićanović. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagrebačka slavistička škola, 65–96.

Baf, Fran. 1931. *Metodika čitanja i pisanja prema Baf-Saršonovoj početnici. Rukovođ sa slikama, crtežima i notama*. Zagreb: Jugoslovenska štampa.

Bagić, Krešimir. 2019. Prva hrvatska stilistika (pogovor). U: Tomić, Janko. *Hrvatska stilistika*. Prir. Krešimir Bagić. Zagreb: stilistika.org, <http://stilistika.org/> kresimir-bagic-prva-hrvatska-stilistika

Barac, Antun. 1960. *Hrvatska književnost. Knjiga II. Književnost pedesetih i šezdesetih godina*. Zagreb: JAZU.

Barac, Antun. 1986. *O književnosti*. Izbor tekstova i uvodni esej Miroslav Šicel. Zagreb: Školska knjiga.

Basariček, Stjepan. 1884. *Pedagogija. Posebno obukoslovje*. Zagreb: Naklada Hrvatskog pedagoško-književnog zbora.

Basariček, Stjepan. 1887. *Metoda i učitelj. Napredak*, Zagreb, XXVIII, br. 2, 17–20.

Basariček, Stjepan. 1892. *Rukovođ za početnicu i bukvar*. Zagreb: Tisak i naklada knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutch).

Batinić, Štefka. 2003. Felbigerov *Methodenbuch* u Hrvatskoj. *Metodika*, Zagreb, 4, br. 7, 224–233.

Batinić, Štefka i dr. 2007. *Klasične gimnazije u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatski školski muzej.

Batinić, Štefka, Gačina Škalamera, Sonja. 2009. *Učiteljice i učitelji u Hrvatskoj 1849. – 2009*. Zagreb: Hrvatski školski muzej.

Benjak, Mirjana. 2001. *Književnost(i) u kontaktu: Suvremena srednjoevropska pripovjedna proza u gimnazijskoj nastavi književnosti*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.

Benjak, Mirjana, Ljubešić, Marko. 2013. *Od Peruška do otvorenog sustava*. Zagreb: Školska knjiga.

Bertoša, Miroslav. 1985. *Etos i etnos zavičaja*, Pula – Rijeka: Čakavski sabor, Istarska naklada Edit.

Bežen, Ante. 2002a. *Metodički pristup početnom čitanju i pisanju na hrvatskom jeziku. Priručnik za učiteljice/učitelje uz početnicu "Prvi koraci"*. Zagreb: Profil.

Bežen, Ante. 2002b. Razdoblja u razvitku metodike hrvatskoga jezika. *Metodika*, Zagreb, III, br. 4, 9–28.

Bežen, Ante. 2002c. Udžbenik književnosti kao književnoznanstveno, metodičko i društveno pitanje. *Napredak*, Zagreb, 1, 60–69.

Bežen, Ante. 2003. Razdoblja u razvitku metodike hrvatskoga jezika. *Analiz za povijest odgoja*, Zagreb, 2(2), 201–224.

Bežen, Ante. 2004. Sintetičke metode u nastavi početnog čitanja i pisanja. *Metodika*, Zagreb, V, br. 8, 32–47.

Bežen, Ante. 2005. *Metodički pristup književnosti i medijskoj kulturi u drugom, trećem i četvrtom razredu osnovne škole*. Zagreb: Profil.

Bežen, Ante. 2008. *Metodika: znanost o poučavanju nastavnog predmeta*. Zagreb: Profil.

Bežen, Ante. 2013a. Metodike u suvremenom odgojno-obrazovnom i znanstvenom sustavu. U: *Metodike u suvremenom odgojno-obrazovnom sustavu*. Ur. Dragan Milanović, Ante Bežen, Vlatka Domović. Zagreb: Akademija odgojno-obrazovnih znanosti Hrvatske, 26–77.

Bežen, Ante. 2013b. Stara i nova paradigma hrvatskoga jezika. U: *Metodike u suvremenom odgojno-obrazovnom sustavu*. Ur. Dragan Milanović, Ante Bežen, Vlatka Domović. Zagreb: Akademija odgojno-obrazovnih znanosti Hrvatske, 77–94.

Blagus Bartolec, Goranka. 2019. Stilistika na mreži (Razgovor s Krešimirom Bagićem). *Hrvatski jezik*, 6, br. 4, 41–45.

Blažević, Ivo. 1924. Beletistično štivo u srednjoj školi. *Nastavni vjesnik*, Zagreb, XXXII, 102–108.

Bourdieu, Pierre, Passeron, Jean-Claude. 2014. *Reprodukcija. Elementi za jednu teoriju obrazovnog sistema*. Prev. S. Miletić. Beograd: Edicija Reč.

Bralić, Ante. 2019. Zadarske srednje škole na hrvatskom jeziku i talijanska vlast 1918. – 1921. godine. *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, Zadar, 6, 205–244.

Brlobaš, Željka, Znika, Marija. 2018. Hrvatske gramatike i gramatička norma u 20. stoljeću. U: *Povijest hrvatskoga jezika. 5. knjiga: 20. stoljeće – 1. dio*. Ur. Ivo Pranjković, Marko Samardžija. Zagreb: Croatica, 101–147.

Cerovac, Mirko. 1942–1943. Slikopis u školi. *Nastavni vjesnik*, Zagreb, LI, 86–93.

Chomsky, Noam. 1959. Review of Skinner's *Verbal Behavior*. *Language*, 35, 26–58.

Cuvaj, Antun. 1910–1913. *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*. Svezak I–XI. Drugo ispravljeno i popunjeno izdanje. Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogošt. i nastavu.

Češi, Marijana, Jelaska, Zrinka. 2007. Poučavanje gramatike i oblikovanje nastavnoga sata: primjer obrade sklonidbe i padeža. U: *Komunikacija u nastavi hrvatskoga jezika: Suvremeni pristupi poučavanju u osnovnim i srednjim školama*. Ur. Marijana Češi i Mirela Barbaroša-Šikić. Jastrebarsko – Zagreb: Slap i AZOO, 100–118.

Češi, Marijana, Barbaroša-Šikić, Mirela (ur.). 2007. *Komunikacija u nastavi hrvatskoga jezika: Suvremeni pristupi poučavanju u osnovnim i srednjim školama*. Jastrebarsko – Zagreb: Slap i AZOO.

Češi, Marijana, Barbaroša-Šikić, Mirela (ur.). 2010. *Hrvatski jezik u kontekstu suvremenoga obrazovanja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Češi, Marijana. 2018. *Stvaranje pisanjem. Ovladanost pisanim jezikom na kraju obveznoga obrazovanja*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Čudina-Obradović, Mira. 1996. *Igrom do čitanja*. Zagreb: Školska knjiga.

Čavar, Ana. 2017. *Konteksti čitanja. Razumijevanje i sociokulturno znanje*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Defranceschi, Ante. 1931. *Radna metoda početnoga čitanja. Teorija i praksa*. Zagreb: Vlastita naklada.

Deighton, Lee C. (ur.). 1971. *The Encyclopedia of Education*. Sv. 6. New York: Macmillan.

Delač, Sanja, Mioković, Marija. 2008. *Stvaralačko pisanje. Priručnik za stvaralačko pisanje u nižim razredima osnovne škole*. Zagreb: Profil International.

Demarin, Josip. 1933. *Maternji jezik u savremenoj školi. Teorija i praksa*. Zagreb: Tisak Jugoslovenske štampe d. d.

Demarin, Josip. 1941-1942. Prilog metodici književnosti u srednjoj školi: uživanje u dramu i analiza "Hasanaginice". *Nastavni vjesnik*, Zagreb, L, 5-25.

Diklić, Zvonimir. 1978. *Književni lik u nastavi*. Zagreb: Školska knjiga.

Diklić, Zvonimir. 1980. Neka metodička objašnjenja i tumačenja programskih sadržaja umjetničkog područja. *Suvremena metodika nastave hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 4, 184-200.

Diklić, Zvonimir. 1989. *Lik u književnoj, scenskoj i filmskoj umjetnosti*. Zagreb: Školska knjiga.

Diklić, Zvonimir. 2009. *Književnoznanstveni i metodički putokazi nastavi književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.

Divković, Mirko. 1902. Ima li u našim gimnazijama preterećivanja. *Nastavni vjesnik*, Zagreb, X, 483-496.

Dizdar, Ilija. 1929. *Naputak za početno čitanje i pisanje*. Zagreb: Tisak i naklada Jugoslovenske štampe.

Djetelić, Pero. 1971. Obilježje tema i dilema (3). *Školske novine*, Zagreb, XXII, br. 18-19 (1. svibnja 1971), 3-4.

Dujmušić, Jozo. 1931-1932. Čitanka hrvatskoga ili srpskoga jezika za I. razred srednjih i njima sličnih škola. *Nastavni vjesnik*, XL, 72-82.

Dujmušić, Jozo. 1933-1934. Loši tragovi naših gimnazija. *Nastavni vjesnik*, Zagreb, XLII, 202-215.

Dukovski, Darko. 2006. Izgradnja socijalističke prosvjete, kulture i sporta u poratnoj Istri (1945-1955). *Acta Histriae*, Koper, XIV, br. 2, 253-280.

Đorđić, Ana. 2016. Nastava filmske umjetnosti u srednjoj školi. *Hrvatski*, Zagreb, XIV, br. 1, 9-19.

Felbiger, Johann Ignaz von. 1775. *Metodički priručnik za učitelje njemačkih škola u carsko-kraljevskim nasljednim zemljama (Methodenbuch für Lehrer der Deutschen Schulen in den kaiserlich-königlichen Erbländer)*. Frankfurt na Majni.

Filipčić Maligec, Vlatka. 1999-2000. Žensko lice preporoda. *Otium*, Zagreb, 7-8, 56-65.

Filipović, Ivan. 1859a. Sglasivanje i čitanje. *Napredak*, Zagreb, I, br. 2, 20-24.

Filipović, Ivan. 1859b. Stupnji čitanja. *Napredak*, Zagreb, I, br. 3, 36-39.

Filipović, Ivan. 1860. Psovanje i ruženje u školi. *Napredak*, Zagreb, II, br. 10, 153-154.

Filipović, Ivan. 1870. *Bečke pedagoške slike*. Zagreb: Tiskom Lav. Hartmána i družbe.

Filipović, Ivan. 1880. *Kraljević Marko u narodnih pjesmama: Sa slikom Markovom i tumačem svih manje poznatih rieči i izraza*. Zagreb: Nakladom Lav. Hartmána.

Filipović, Ivan. 1881. O nutrnjoj školskoj organizaciji. *Napredak*, Zagreb, XXII, br. 3, 33-34, br. 4, 53-55, br. 5, 73-74, br. 6, 93-97, br. 7, 113-116, br. 8, 133-136.

Filipović, Ivan. 1886. Knjige za narod. *Književna smotra*, Zagreb, IV, br. 2, 13-16.

Filipović, Ivan. 1887. O srpskom jeziku od Jovana Boškovića. *Književna smotra*, Zagreb, V, br. 6, 43-44, br. 7, 49-52.

Fleischer, G. 1903. Neke misli o preterećenosti. *Nastavni vjesnik*, Zagreb, XI, 32-43.

Frangeš, Ivo, Šicel, Miroslav, Rosandić, Dragutin. 1962. *Pristup književnom djelu: priručnik za nastavnike uz čitanku za I. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.

Franković, Dragutin (ur.). 1958. *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.

Gabrić-Bagarić, Darija. 2010. *Na ishodištu hrvatske leksikografije: Trojezični rječnik Blago jezika slovinskoga Jakova Mikalje (1649./1651.)*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Gaćina Škalamera, Sonja. 2014. Zakon o pučkim školama i preparandijama u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine. Sto četrdeseta obljetnica hrvatskog zakona o obveznom obrazovanju. *Anali za povijest odgoja*, Zagreb, 13, br. 14, 99-133.

Gaćina Škalamera, Sonja. 2015. *Methodus: autograf Josipa Herovića iz 1797. godine. Anali za povijest odgoja*, Zagreb, 14(38), br. 14, 137-201.

Girardet, Raul. 2000. *Politički mitovi i mitologije*. Prev. A. A. Jovanović. Beograd: Biblioteka XX vek.

Glavina, Frano. 2014. Prilog povijesti pučkoga školstva na poluotoku Pelješcu sredinom 19. stoljeća. *Anali za povijest odgoja*, 13(13), 45-64.

Govekar Okoliš, Monika. 2018. Teacher Education within Slovenian and Croatian Regions from 1867 to 1914. *Review of Croatian History*, Zagreb, XIV, 173-198.

Gross, Mirjana. 1985. *Počeci moderne Hrvatske. Neoposlutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860*. Zagreb: Globus, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Odjel za hrvatsku povijest.

Gross, Mirjana. 1988. Zakon o osnovnim školama 1874. i srpsko pravoslavno školstvo. U: *Zbornik radova o povijesti i kulturi srpskog naroda u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj*. Ur. Dušan Čalić. Zagreb: JAZU, 75-117.

Gross, Mirjana, Szabo, Agneza. 1992. *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Halačev, Slavenka (ur.). 2004. *Udžbenik i virtualno okruženje. Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa*. Zagreb: Školska knjiga.

Ham, Sanda. 2006. *Povijest hrvatskih gramatika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Hameršak, Marijana. 2006. Osnovnoškolska lektira između kanona i popisa, institucija i ideologija. *Narodna umjetnost*, 43, br. 2, 95-113.

Hameršak, Marijana. 2010. Lektira. U: *Hrvatska književna enciklopedija*. Sv. 2, Gl.-Ma. Ur. Velimir Visković. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 500-501.

Hameršak, Marijana. 2019. 'Gibli, gibli, viču drugovi. Gdje je naš rajon G?' Abeceda *Početnice* iz El Shatta. *Detinjstvo*, Novi Sad, 1, 14-26.

Hermann, Franz. 1858. *Rukovodstvo za početnicu: za pripravnike i učitelje*. Prir. Franjo Klaić. Beč: C. k. naklada školskih knjigah.

Horbec, Ivana, Švoger, Vlasta. 2010. Školstvo kao *politicum*: Opći školski red iz 1774. *Analiza povijest odgoja*, Zagreb, 9(9), 5–47.

Horbec, Ivana, Švoger, Vlasta. 2011. Početak modernoga srednjeg školstva u Habsburškoj Monarhiji: Nastavni plan i program za gimnazije (1849.). *Analiza povijest odgoja*, Zagreb, 10(10), 7–15.

Horbec, Ivana, Matasović, Maja, Švoger, Vlasta (prir.). 2017. *Od protomodernizacije do modernizacije hrvatskog školstva*. Zakonodavni okvir, knj. I. Zagreb: Hrvatski institut za povijest. Elektroničko izdanje dostupno na: <http://histe-du.isp.hr/grada-za-povijest-skolstva/>.

Horvat, Josip. 1983. Zapisnici iz nepovrata. *Kronika pokradene mladosti 1900–1919. Rad JAZU*, 400. Zagreb: JAZU.

J. 1864. Kako ima učitelj pojam “Metodike” za se shvatiti? *Napredak*, Zagreb, V, br. 5, 77–78.

Jelaska, Zrinka. 2007. Teorijski okviri jezikoslovnog znanja u novim školskim programima hrvatskoga jezika. U: *Komunikacija u nastavi hrvatskoga jezika: Suvremeni pristupi poučavanju u osnovnim i srednjim školama*. Ur. Marijana Češi, Mirela Barbaroša-Šikić. Jastrebarsko – Zagreb: Slap i AZOO, 9–33.

Jelaska, Zrinka. 2009. Nastanak osobnoga jezičnoga identiteta. *Lada*, 2/4, 9–20.

Jelaska, Zrinka. 2018. Idiomska raslojenost hrvatskoga jezika – stilovi i registri. *Croatian Studies / Хорватистика, Вісник Львівського університету Серія філологічна Випуск 69*. Series Philology. Lviv: Visnyk of Lviv University, 39–53.

Jelaska, Zrinka. 2020. Složenost prepoznavanja srodnih riječi. U: *HINIZ – hrvatski inojezični / Croatian as L2*. Ur. Jelaska, Zrinka i Gligorić, Igor Marko. Zagreb – Klagenfurt: HFD, Universität Klagenfurt, 41–70.

Jelavich, Charles. 1992. *Južnoslavenski nacionalizmi: jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914*. Prev. J. Šentija. Zagreb: Globus nakladni zavod, Školska knjiga.

Jelčić, Dubravko. 1992. *Plodovi srca i uma Mate Ujevića*. U: *Radovi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža*, knj. 2. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 75–79.

Jeličić, Milorad (ur.). 1971. *Mjesto i položaj hrvatske književnosti u nastavnim programima za škole drugog stupnja i za gimnazije*. Rasprava. Rijeka: Izdavački centar Matice hrvatske Rijeka.

Jerkin, Corinna. 2012. Lektira našeg doba. *Život i škola*, 58, br. 27, 113–133.

Jonke, Ljudevit. 1965. *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb: Znanje.

Jonke, Ljudevit. 1970/71. Profesor Mate Hraste (1897–1970). *Jezik*, Zagreb, XXVIII, br. 3, 65–68.

Jonke, Ljudevit. 1971. Novi hrvatski pravopis. *Vjesnik*, Zagreb, 22. VI. 1971.

Josić, Ljubica. 2018. Piščev jezik u hrvatskim stilistikama XIX. stoljeća. U: *Jezik in fabula: pisci o jeziku i stilu. Zbornik radova*. Ur. Krešimir Bagić, Gabrijela Puljić, Aneta Ryznar. Zagreb: stilistika.org, <http://stilistika.org/piscev-jezik-u-hrvatskim-stilistikama-xix-stoljeca>.

Jurilj, Igor. 2017. *Film od Zorinog doma do Edisona. Recepcija filma i prvih karlovačkih kinematografa u lokalnoj periodici, 1896–1920*. Zagreb – Karlovac: Hrvatski filmski savez, Kinoklub Karlovac, Gradska knjižnica “Ivan Goran Kovačić”.

Jurišić, Šimun. 2002. Književni povjesničar Vice Zaninović. *Prilozi povijesti otoka Hvara, Hvar*, XI, br. 1, 303–311.

K...f [Julije Kempf]. 1895–1906. Knjižnica školska. U: *Pedagoškijska enciklopedija*. Ur. Stjepan Basariček i dr. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor, 619–623.

Kajić, Rasima. 1991. *Povezivanje umjetnosti u nastavi*. Zagreb: Školske novine.

Karabétian, Étienne. 2000. *Histoire des stylistiques*. Paris: Armand Colin.

Katalog pedagoško-obrazovnog programa. <http://zagrebfilm.hr/zagreb-film-edu/obrazovni-program/>. Pristup 1. rujna 2021.

Kirin, Josip. 1897. *Uređenje pučke nastave u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji sa naputkom o školskoj administraciji*. Zagreb: K. Matica.

Koncepcija udžbenika za jezično-umjetničko odgojno-obrazovno područje. 1981. *Suvremena metodika nastave hrvatskog ili srpskog jezika*, Zagreb, VI, br. 1, 1–14.

Koren, Snježana. 2012. *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945–1960)*. Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija. Zagreb: Srednja Europa.

Kos Lajtman, Andrija. 2008. Usmena književnost u hrvatskim osnovnoškolskim čitankama za više razrede. *Metodika*, 17/9, 296–309.

Kovačević, Melita, Pavličević-Franić, Dunja (ur.). 2002. *Komunikacijska kompetencija u višejezičnoj sredini I: prikazi, problemi, putokazi*. Jastrebarsko: Slap.

Kovačević, Melita. 2003. *Jezik udžbenika kao poticatelj komunikacijske kompetencije*. U: *Komunikacijska kompetencija u višejezičnoj sredini II*. Jastrebarsko: Naklada Slap, 41–51.

Kukuljević Sakcinski, Ivan. 1855. *Staro hrvatsko pjesništvo*. *Neven*, Zagreb, 37/IV, 578–579.

Kušar, Marcel. 2017. *Pismo Vatroslavu Jagiću*. U: Parčić, Dragutin Antun. *Izabrani radovi i pisma*. Prir. Silvana Vranić. Kušar, Marcel. *Izabrani radovi i pisma*. Prir. Lada Badurina. Zagreb: Matica hrvatska, 283–286.

Lazzarich, Marinko. 2018. (Ne)sloboda izbora književnih djela i problemski pristup interpretaciji literarnoga predloška u nastavi lektire. *Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, Zagreb, 20, br. 2, 71–106.

Leksikon Hrvatske radiotelevizije. 2016. Ur. Mirko Galić. Zagreb: HRT, Naklada Ljevak.

Ljubunčić, Salih. 1933. *Materinski jezik u našim narodnim školama*. *Metodika radne obuke u nižim i višim osnovnim građanskim i nižim srednjim školama*. Zagreb: Tisak Nadbiskupske tiskare.

Lončar, Ljuba. 1955. Iz korespondencije Ivana Filipovića. *Starine*, knj. 45. Zagreb: JAZU, 389–469.

Lukas, Filip (ur.). 1943. *Moja domovina*. Sv. 2: *Hrvatska kultura – politička povijest Hrvata*. Zagreb: Izdanje Glavnog ustaškog stana.

Majcen, Juraj. 1922. Bilješke o školskim knjigama. *Nastavni vjesnik*, Zagreb, XXX, 49–54.

Majcen, Vjekoslav. 2001. *Obrazovni film. Pregled povijesti hrvatskog obrazovnog filma*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv – Hrvatska kinoteka.

Majhut, Berislav. 2012. 50 godina u studentskim indeksima: prvi hrvatski kolegij o dječjoj književnosti. *Libri & liberi*, Zagreb, 1, br. 1, 11–28.

Majhut, Berislav. 2016. Hrvatska dječja književnost i jugoslavenska dječja književnost. *Detinjstvo*, Novi Sad, 42, br. 2, 28–43.

Majhut, Berislav, Lovrić Kralj, Sanja. 2017. Josip Pavičić i socrealistički dječji roman. *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi*, Požega, 6, 59–87.

Maretić, Tomo. 1902. Osvrt na članak gosp. V. Rožića “Gramatička obuka hrvatskoga jezika u srednjim školama”. *Nastavni vjesnik*, Zagreb, X, 622–627.

Maričić, Zvonko. 2006. *Kolege i kolege: Petar Padovan Kolega i Vela Luka njegova vremena*. Vela Luka: Matica hrvatska Vela Luka.

Marković, Ivan. 2021. 70. obljetnica Katedre za hrvatski standardni jezik? U: *Hrvatski jezik 1950-ih. Zbornik radova sa znanstvenog skupa povodom 70. obljetnice Katedre za hrvatski standardni jezik Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*. Ur. Ivan Marković. Zagreb: stilistika.org, <https://stilistika.org/70-obljetnica-katedre-za-hrvatski-standardni-jezik>.

Marković, Slobodan Ž. 1958. Književnost za decu nastala između dva svjetska rata na srpskohrvatskom jezičnom području. U: *Književnost za decu i rad u dječjim bibliotekama: zbornik materijala sa seminara za rad u dječjim bibliotekama*. Beograd: Savet društva za staranje o deci i omladini Jugoslavije, 60–113.

Marks, Ljiljana. 1987. Usmena priča u školskim udžbenicima. *Narodna umjetnost*, Zagreb, 24, br. 1, 147–56.

Matić, Tomo. 1983. Moje dačke uspomene iz požeške gimnazije. U: Rešetar, M.; Matić, T.; Fancev, F.; Badalić, J.; Ježić, S.; Ravlić, J., *Izabrana djela*. Prir. Josip Bratulić. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Mićanović, Krešimir. 2014. Pravopisne politike. Iz povijesti hrvatskoga pravopisa. U: *Otpor. Subverzivne prakse u hrvatskome jeziku i kulturi. Zbornik radova 42. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Ur. Tatjana Pišković, Tvrtko Vuković. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagrebačka slavistička škola, 81–111.

Mićanović, Krešimir. 2015. "Što hoće novi hrvatski pravopisi?". O Hrvatskom pravopisu iz 1971. U: *Jezične, književne i kulturne politike. Zbornik radova 43. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Ur. Tatjana Pišković, Tvrtko Vuković. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagrebačka slavistička škola, 31–56.

Mićanović, Krešimir. 2016. "Dometi jednog priručnika". O pravopisnom priručniku hrvatskoga ili srpskoga jezika Vladimira Anića i Josipa Silića. *Romanoslavica*, Bukurešt, LII, br. 2, 305–320.

Mićanović, Krešimir. 2021. "Kamo ide naš književni jezik". Novosadski zaključci i polemika Ljudevita Jonkea i Mihaila Stevanovića. U: *Hrvatski jezik 1950-ih. Zbornik radova sa znanstvenog skupa povodom 70. obljetnice Katedre za hrvatski standardni jezik Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*. Ur. Ivan Marković. Zagreb: stilistika.org, 117–142, <http://stilistika.org/hrvatski-jezik-1950-ih>.

Milaković, Josip, Pejnović, Milan [M. P.]. 1895–1906. Književnost. U: *Pedagogijska enciklopedija*. Ur. Stjepan Basariček i dr. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor, 614–619.

Miler, Ferdo Ž. 1891. Dopunjak II. dielu Petračićeve čitanke. *Izvišće o Kralj. velikoj gimnaziji u Osijeku za školsku godinu 1890/91*. Osijek: Tiskara Julija Pfeiffera, 3–55.

Miljković, Dubravka, Batinić, Štefka. 2010. Iz povijesti hrvatskoga srednjega školstva u Hrvatskoj u razdoblju 1918. – 1940. *Napredak*, Zagreb, CLII, br. 3–4, 495–520.

Modec, Ljudevit. 1876. *Razvitak metode u čitanju i pisanju*. Zagreb: Narodne novine.

Modec, Ljudevit. 1884. *Rukovodnik za početnicu i bukvar*. Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlada.

Modrić-Blivajs, Dunja. 2007. Utjecaj školskog zakonodavstva na razvoj školstva u Bansknoj Hrvatskoj od 1774. do 1850. godine. *Povijesni prilozi*, Zagreb, 32, 209–221.

Morović, Hrvoje. 1975. Prva hrvatska matura u Splitu. *Kulturna baština*, Split, 3–4, 36–37.

Narančić Kovač, Smiljana, Milković, Ivana. 2018. *Lektira u hrvatskoj osnovnoj školi: popis naslova*. BIBRICH, <http://bibrich.ufzg.hr/lektira/>.

Narančić Kovač, Smiljana, Milković, Ivana. 2019. Strani naslovi u hrvatskoj lektiri. U: *Prijevođi dječje književnosti: Pogled iz Hrvatske*. Ur. Smiljana Narančić Kovač, Ivana Milković. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 131–163.

Nemeth-Jajić, Jadranka. 2007a. Stjepko Težak – autor (osnovno)školskih udžbenika. *Život i škola*, Osijek, LIII, br. 18 (2), 97–109.

Nemeth-Jajić, Jadranka. 2007b. *Udžbenici hrvatskoga jezika u razrednoj nastavi*. Split: Redak.

Nemeth-Jajić, Jadranka. 2010. Jezikoslovna obilježja hrvatskih početnica u 19. stoljeću. U: *Društvo i jezik: višejezičnost i višekulturalnost*. Ur. Dunja Pavličević-Franić, Ante Bežen. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Europski centar za sustavna i napredna istraživanja, 218–233.

Nemeth-Jajić, Jadranka. 2011. *Hrvatski književnici u nastavi*. Split: Redak.

Nemeth-Jajić, Jadranka. 2018. *Hrvatski jezik u nastavi. Metodičke rasprave i ogledi*. Split: Redak.

Nemeth-Jajić, Jadranka. 2019. Udžbenici hrvatskoga jezika u 20. stoljeću. U: *Povijest hrvatskoga jezika. 6. knjiga: 20. stoljeće – drugi dio*. Ur. Ivo Pranjković, Marko Samardžija. Zagreb: Croatia, 157–197.

Novaković, Goran, Medić, Igor. 2011. Lektira u srednjoškolskoj nastavi hrvatskoga jezika. *Hrvatski*, Zagreb, 9, br. 2, 71–91.

Obad, Maja. 1997. Učiteljska škola u Zadru 1866. – 1921. U: *Ilirski preparandij u Arbanasima. Spomen-knjiga 1866.–1966*. Ur. Zlata Derossi, Julije Derossi. Zadar: Gimnazija Jurja Barakovića, 17–42.

Ograjšek Gorenjak, Ida. 2004. On uči, ona pogađa, on se sjeća, ona prorokuje – pitanje obrazovanja žena u sjevernoj Hrvatskoj krajem 19. stoljeća. U: *Žene u Hrvatskoj. Ženska kulturna povijest*. Ur. Andrea Feldman. Zagreb: Institut Vlado Gotovac, Ženska infoteka, 157–180.

Ograjšek Gorenjak, Ida. 2006. Otvaranje ženskog liceja u Zagrebu. *Povijest u nastavi*, Zagreb, IV, br. 8 (2), 147–176.

Ograjšek Gorenjak, Ida. 2007. Reforma obrazovnog sustava kao jedno od ključnih društvenih pitanja 19. stoljeća. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Zagreb, 39, br. 1, 57–95.

Ogrizović, Mihajlo. 1973. *Iz povijesti borbe za narodnu školu*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor. Ogrizović, Mihajlo, Pazman, Dragutin, Puževski, Valentin (ur.). 1974. *Ivan Filipović – učitelj učitelja*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.

Ostroški, Nikolina. 2020. *Djelovanje Muške učiteljske škole u Zagrebu od osnutka 1849. do 1874. godine*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Pandžić, Vlado. 2001a. *Govorno i pismeno izražavanje u srednjoj školi*. Zagreb: Profil International.

Pandžić, Vlado. 2001b. *Hrvatski roman u školi*. Zagreb: Profil.

Pandžić, Vlado. 2004. *Putovima školske recepcije književnosti*. Zagreb: Profil.

Pavličević-Franić, Dunja, Kovačević, Melita (ur.). 2003. *Komunikacijska kompetencija u višejezičnoj sredini II: teorijska razmatranja, primjena*. Jastrebarsko: Slap.

Pavličević-Franić, Dunja. 2005. *Komunikacijom do gramatike*. Zagreb: Alfa.

Pavličević-Franić, Dunja. 2011. *Jezikopisnice*. Zagreb: Alfa.

Peko, Anđelka, Pintarić, Ana. 1999. *Uvod u didaktiku hrvatskoga jezika*. Osijek: Pedagoški fakultet. Perić-Polonić, Tanja. 1985. Usmena književnost u programu i udžbenicima književnosti. *Narodna umjetnost*, 22, br. 1, 273–306.

Perić, Josip Vergilije. 1912. *O sveopćoj pučkoj prosvjeti*. Osijek: Klub hrvatskih književnika.

Peruško, Tone. 1968. *Materinski jezik u obaveznjoj školi (Specijalna didaktika)*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.

Peti-Stantić, Anita. 2019. *Čitanjem do (spo)razumijevanja. Od čitalačke pismenosti do čitateljske sposobnosti*. Zagreb: Naklada Ljevak.

- Petračić, Franjo. 1871. Nekoliko rečih o čitanci za gornju gimnaziju. *Programm des K. K. Staats-ober-Gymnasiums zu Vinkovci in der kroatisch-slavonischen Militär-Grenze 1870-71*. Zagreb: Carl Albrecht, 13-21.
- Petz, Vlado. 1923. Narodni jezik i književnost u srednjim školama. *Nastavni vjesnik*, Zagreb, XXXI, 1-8.
- Pintarić, Ana. 1997. *U potrazi za skladom. Jezično-metodičke studije i modeli*. Osijek: Pedagoški fakultet.
- Pleše, Branko. 1998. Ivan Filipović. U: *Hrvatski bibliografski leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6017>.
- Pokorn, Nike K. 2012. *Post-Socialist Translation Practices: Ideological struggle in children's literature*. Amsterdam - Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Poljak, Vladimir. 1980. *Didaktičko oblikovanje udžbenika i priručnika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Posedel, Josip. 1974. Klasična gimnazija u Splitu. *Kulturna baština*, Split, 2, 36-38.
- Potočnjak, Juraj. 1947. *Pisanje u osnovnoj školi (Priručnik)*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Pranjeković, Ivo (prir.). 1993. *Adolfo Veber Thakčević*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Pravopis. *Prosvjetni vjesnik*, Zagreb, XXVI, 6 (12. studenog 1973), 149-150.
- Prosvetni šematizam Kraljevine Jugoslavije. 1932. Zagreb: Kraljevine Jugoslavije povlaštena nakladna knjižara u Zagrebu.
- Raguž, Mirko. 2010. Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. *Senjski zbornik*, Senj, 37, 87-98.
- Raguž, Mirko. 2015-2016. Zakon od 31. listopada 1888. ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. *Senjski zbornik*, Senj, 41-42, 1-24.
- Rapacka, Joanna. 2000. *Leksikon hrvatskih tradicija*. Prev. D. Blažina. Zagreb: Matica hrvatska.
- Rosandić, Dragutin. 1968. *Nastava hrvatskosrpskog jezika i književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rosandić, Dragutin. 1973. *Metodičke osnove suvremene nastave hrvatskoga ili srpskog jezika u srednjoj školi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rosandić, Dragutin. 1976. *Književnost u osnovnoj školi: metodičke osnove za interpretaciju umjetničke književnosti (poezije, proze i drame) i narodne književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rosandić, Dragutin. 1986. *Metodika književnog odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rosandić, Dragutin. 1993. *Novi metodički obzori*. Zagreb: Školske novine.
- Rosandić, Dragutin, Rosandić, Irena. 1996. *Hrvatski jezik u srednjoškolskoj nastavi 1: Fonetika i gramatika*. Zagreb: Školske novine.
- Rosandić, Dragutin. 2002. *Od slova do teksta i metateksta*. Zagreb: Profil.
- Rosandić, Dragutin. 2003. *Kurikulski metodički obzori*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rosandić, Dragutin. 2005a. *Hrvatsko školstvo u okruženju politike*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rosandić, Dragutin. 2005b. *Metodika književnoga odgoja. Temeljni metodičkknjiževne enciklopedije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rožić, Vatroslav. 1899. Srpska čitanka za srednje škole. *Nastavni vjesnik*, Zagreb, VII, 296.
- Rožić, Vatroslav. 1902. Gramatička obuka hrvatskoga jezika u srednjim školama. *Nastavni vjesnik*, Zagreb, X, 354-365.
- Rožić, Vatroslav. 1922. Na odbranu hrvatskoga jezika! *Nastavni vjesnik*, Zagreb, XXX, 394-399.
- [S. n.], *Srednjoškolci govore*. 1934. Zagreb: Štamparija Grafika.
- Samardžija, Marko. 2008. *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u NDH*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Samardžija, Marko. 2019. *Hrvatska leksikografija: Od početaka do kraja XX. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Silić, Josip. 1996. Polifunkcionalnost hrvatskoga standardnog jezika. *Kolo*, Zagreb, 1, 244-248.
- Slavić, Dean. 2011. *Peljar za tumače: književnost u nastavi*. Zagreb: Profil International.
- Smajić, Dubravka. 2016. Mirko Divković - ravnatelj zagrebačke gimnazije i hrvatski gramatičar na prijelomu hrvatske jezične norme. *Studia Slavica Savariensia*, Szombathely, 1-2, 386-396.
- Smiljanić, Vlatko. 2019. Značaj Ljudevita Modeca u povijesti hrvatske pedagogije. *Cris*, Križevci, 19, br. 1, 113-126.
- Smith, Anthony D. 1998. *Nacionalni identitet*. Prev. S. Đorđević. Beograd: XX vek.
- Stamać, Ante. 1983. *Teorija metafore*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost.
- Stolac, Diana. 1992. Gramatika hrvatskoga jezika. *Fluminensia*, Rijeka, 4, br. 1, 135-137.
- Subotić, Jovan (ur.). 1853. *Cvčtnik' srbske slovesnosti: čitanka za više gimnazije u Austrii*. Sv. 1-2. Beč: Troškom c. k. administracije školskih knjiga kod sv. Ane. [čir.]
- Sučić Ćosić, Zrinka. 2012. *Časopis "Škola" (1890-1914): doprinos razvoju hrvatske pedagogije i školstva*. Magistarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Šabić, Ana Gabrijela. 1991. *Učenik i lirika: razvijanje literarnih sposobnosti učenika u komunikaciji s lirskom poezijom*. Zagreb: Školske novine.
- Šabić, Ana Gabrijela i dr. 1995. *Priručnik uz Hrvatsku početnicu: prinosi metodički početnoga čitanja i pisanja*. Prvo izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- Šabić, Marijan. 2014. Rad Matije Mesića na školskim knjigama (u svjetlu korespondencije s Josefom Jirečekom i Pavolom Jozefom Šafarikom). *Croatia Christiana periodica*, Zagreb, 38, br. 73, 113-126.
- Šarić, Ivan. 1903. Franje Petračića Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola. *Nastavni vjesnik*, XI, Zagreb, 302-319.
- Šidak, Jaroslav. 1975. Jedno stoljeće u razvoju školstva u hrvatskim zemljama (1773-1874). *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, Zagreb, 9, 37-48.
- Šidak, Jaroslav i dr. 1990. *Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret*. Zagreb: Školska knjiga.
- Šimleša, Pero i dr. 1967. *Metodika elementarne nastave*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Škarić, Ivo. 2000. *Temeljni suvremenog govorništa*. Zagreb: Školska knjiga.
- Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji. Od njegova početka do konca god. 1895. Uz pregled humanitarnih i kulturnih zavoda. Sastavljeno po službenim podacima prigodom milenijske izložbe u Budimpešti godine 1896*. 1896. Zagreb: Troškom i nakladom Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade.
- Škreb, Zdenko, Stamać, Ante (ur.). 1986. *Uvod u književnost. Teorija, metodologija*. Zagreb: Globus.
- Špoljar, Zlatko. 1933. *Rukovod za početnicu*. Zagreb: Tipografija D. D.
- Štefancić, Domagoj. 2015. Osnovno i srednje školstvo na okupiranom području Republike Hrvatske 1991 - 1995. *Analiza za povijest odgoja*, Zagreb, 14(38), br. 14, 69-105.
- Šulek, Bogoslav. 1850. *Naputak za one, koji uče čitati*. Zagreb: Tiskom Franje Župana.
- Šundrica, Zdravko. 1962. Prilog kronologiji osnivanja osnovnih škola u Dalmaciji pod Austrijom. *Dubrovnik*, 5, br. 1-2, 90-93.

- Švoger, Vlasta. 2012. O temeljima modernog školstva u Habsburškoj Monarhiji i Hrvatskoj. *Povijesni prilozi*, Zagreb, 30, br. 42, 309–328.
- Švoger, Vlasta, Horbec, Ivana. 2013. *Nacrt temeljnih načela javne nastave u Austriji (1848) – osnova modernizacije školstva u Habsburškoj Monarhiji. Anali za povijest odgoja*, Zagreb, 12(12), 7–39.
- Švoger, Vlasta. 2017. The 1848–1849 Revolutionary Turmoil – Incentive for Changes in Croatia's Education System. *Povijesni prilozi*, Zagreb, 52, 163–185.
- Tafra, Branka. 1993. *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Tafra, Branka. 2002. Jezikoslovac Šime Starčević. U: Starčević, Šime. *Nova ricsoslovica iliriska: vojničkoj mladosti krajicnoj poklonjena trudom i nastojanjem Shime Starčevicha xupnika od Novoga u Lici*. [pretisak]. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 127–177.
- Tenšek, Marijan. 2007. *Janjo Tomić: književnik, učitelj, pedagog*. Zabok: Elektronika.
- Težak, Stjepko. 1979. Nastava materinskog jezika u srednjem usmjerenom obrazovanju. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, XXVII, br. 4, 107–116.
- Težak, Stjepko. 1980. *Gramatika u osnovnoj školi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Težak, Stjepko. 1990. *Metodika nastave filma na općeobrazovnoj razini*. Zagreb: Školska knjiga.
- Težak, Stjepko. 1996. *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*. Zagreb: Školska knjiga.
- Težak, Stjepko. 1998. *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 2*. Zagreb: Školska knjiga.
- Tomažin, Teana. 2013. Voliš li čitati? U: Čitanje za školu i život: IV. simpozij učitelja i nastavnika hrvatskoga jezika. Zbornik radova. Ur. Miroslav Mićanović. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje, 149–158, <http://www.azoo.hr/images/izdanja/citanje/03.html>.
- Tomić, Janko. 2019. *Hrvatska stilistika*. Prir. Krešimir Bačić. Zagreb: stilistika.org, <http://stilistika.org/janko-tomic-hrvatska-stilistika>.
- Trstenjak, Davorin. 1897. *Život i rad Ivana Filipovića*. Zagreb: Nakladom Hrv. pedagoško-književnoga zbora, Tiskara C. Albrechta (Jos. Wittasek).
- Turković, Hrvoje. 2021. Tipovi objašnjenja na filmu (Perspektive Radovana Ivančevića). U: *Tipovi filmskog izlaganja: prilozi teoriji izlaganja*. Zagreb: Hrvatski filmski savez, 365–419.
- Umjesto hrvatskosrpskog – hrvatski jezik. *Vjesnik*, Zagreb, XXXII, 8863 (20. listopada 1971), 5.
- Van Horn Melton, James. 2003. *Absolutism and the eighteenth-century origins of compulsory schooling in Prussia and Austria*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Veber, Adolfo. 1878. Pabirci po slovnici hrvatskoj. *Rad JAZU*, Zagreb, 42, 185–197.
- Vignjević, Jelena, Petrović, Bernardina. 2019. Nepoznati Šulek: naučitelj odhranjivanja i obučavatelj čitanja. *Libri & liberi*, Zagreb, 8, br. 1, 91–109.
- Vince, Zlatko. 2002. *Putovima hrvatskoga književnog jezika: Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*. Treće, dopunjeno izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Visinko, Karol. 1993. *Metodička opravdanost povezivanja književne i glazbene umjetnosti u osnovnoškolskoj nastavi hrvatskog jezika*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Visinko, Karol. 2004. Udžbenik i cjelokupna jezična djelatnost. U: *Udžbenik i virtualno okruženje. Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa održanog 17. svibnja 2002. godine u Školskoj knjizi*. Ur. Slavenka Halačev. Zagreb: Školska knjiga, 149–153.
- Visinko, Karol. 2006. Jezik i stil osnovnoškolskih udžbenika hrvatskoga jezika i književnosti. *Metodika*, Zagreb, 2, 305–312.
- Visinko, Karol. 2009. *Dječja priča – povijest, teorija, recepcija i interpretacija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Visinko, Karol. 2010. *Jezično izražavanje u nastavi hrvatskoga jezika. Pisanje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Visinko, Karol. 2014. Čitanje – poučavanje i učenje. Zagreb: Školska knjiga.
- Visinko, Karol. 2015. *Diktat u nastavnoj teoriji i praksi*. Zagreb: Profil Klett.
- Visinko, Karol. 2016. *Diktat: komunikacijsko-funkcionalna primjena u nastavi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Profil Klett.
- Visinko, Karol. 2018. *Zvona zvone jer su potezana: primjena poslovice u nastavi hrvatskoga jezika, jezičnoga izražavanja i književnosti*. Zagreb: Profil Klett.
- Vodopija, Irena. 2002. Analiza jezičnih udžbenika za niže razrede osnovne škole. U: *Komunikacijska kompetencija u višejezičnoj sredini I*. Jastrebarsko: Naklada Slap, 25–33.
- Vodopija, Irena. 2007. *Dijete i jezik. Od riječi do SMS-a*. Osijek: Matica hrvatska.
- Zaić, Danica. 2004. *Školska kronika*. Slatine: Osnova škola Slatine.
- Zbornik Partizanske gimnazije. 2010. Ur. Đurđa Sučević, Slavica Bakrač. Zagreb: Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske.
- Zec, Nikola. 1951. Pedagoški udžbenici kroz historiju hrvatskog školstva. *Pedagoški rad*, Zagreb, 6, br. 7–8, 346–358.
- Zima, Luka. 1880. *Figure u našem narodnom pjesništvu s njihovom teorijom*. Zagreb: JAZU.
- Žalac, Tomo. 1974. Rad na istraživanju hrvatskog školstva i prosvjete u Hrvatskoj u doba Drugog svjetskog rata. *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 6, br. 3, 53–69.
- Župan, Dinko. 2002. Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji (1875. – 1885.). *Scrinia Slavonica*, Slavonski Brod, 2, br. 1, 277–292.
- Župan, Dinko. 2013. *Mentalni korzet. Spolna politika obrazovanja žena u Banskjoj Hrvatskoj (1868–1918)*. Osijek – Slavonski Brod: Učiteljski fakultet u Osijeku, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Župan, Dinko. 2016. Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u “dugom” 19. stoljeću. U: *Temelji moderne Hrvatske. Hrvatske zemlje u “dugom” 19. stoljeću*. Ur. Vlasta Švoger, Jasna Turkalj. Zagreb: Matica hrvatska, 273–308.
- Župan, Dinko. 2019. Mažuranićeva reforma pučkog školstva. U: *Intelektualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme*. Ur. Dalibor Čepulo, Tea Rogić Musa, Drago Roksandić. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 265–282.

Izvori

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.45](https://doi.org/10.17234/9789533793467.45)

Čitanke, početnice, udžbenici

ABC ili knjižica slovoznanja za potrebu narodnih učionica u C. K. Slavonsko-Srëmskoj Krajinu. 1851. Budim: Slovoznikom Kralj. Madj. Sveučilišta.

ABC iliti knjižica slovoznanja za potrebu narodnih učionica u kraljevstvu Slávie. 1823. Budim.

Abecedar za đecu. Sastavljen po Imbri Antoliću, prvom učitelju i mësnom upravitelju poglavite škole u Rakovcu u slunjskoj krajičnoj regimenti. 1847. Karlovac: Tiskano k. p. tiskarne Ivana N. Prettnera.

Abecedar za potrebu narodnih učionica u Hrvatskoj i Slavoniji a napose za vojničku krajinu. 1851. Zagreb: Tiskom i troškom Franje Župana.

Abekavica illiriska Za ubaviti malenu Diećicu u kratko u Nauku Knjige, i nauku Zakona katoličanske škole. 1802. Osijek: Slova Ivana Martina Diwalt.

Alerić, Marko, Bulić, Mirolava. 2005. *Naš hrvatski 5: udžbenik za peti razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa.

Alerić, Marko, Subašić, Marija. 2006. *Naš hrvatski 5: udžbenik za peti razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa.

Anić, Vladimir, Silić, Josip. 1986. *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, Školska knjiga.

Anić, Vladimir. 2006. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.

Antoš, Antica, Bukša, Juraj. 1970. *Prozor u svijet: čitanka za V razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Antoš, Antica, Bukša, Juraj. 1973. *Paleta svih boja: čitanka za peti razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.¹⁰1982.

Antoš, Antica, Bukša, Juraj. 1975. *Rasti i cvjetaj: čitanka za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.¹¹1985.

Asić-Klobučar, Đurđica. 1977. *Čitanka s gramatikom za hrvatski ili srpski jezik za osnovno obrazovanje odraslih*. Zagreb: Školska knjiga.

Azbuka Slavenska izjasnena Rimskom, po Pravopisaniju Dalmatskomu, Horvatskomu, Slavonskomu, i Krajnskomu. Ljubitelem svojega jezika i pisma. 1814. Mletci: U Slavenskoj Knigopečatni Pane Theodosieva.

Babić, Stjepan, Finka, Božidar, Moguš, Milan. 1990. *Hrvatski pravopis*. Samo za internu upotrebu. Zagreb: Školska knjiga. 1971. /neobjavljeno/

Babić, Zrinka. 1995. *Fonetika i fonologija hrvatskoga jezika i povijest hrvatskoga jezika do XVI. stoljeća*. Zagreb: Školska knjiga.

Babukić, Vjekoslav. 1836. *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga*. Zagreb: Kod Milana Hiršfelda.

Baf, Fran, Pribil, Karlo, Saršon, Rudolf (prir.). 1914. *Prva čitanka za hrvatske opće pučke škole. 1. školska godina*. Beč: Carska kraljevska naklada školskih knjiga.

Baf, Fran, Saršon, Rudolf. 1927. *Početnica za I. razred osnovnih škola u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*. Zagreb: Jugoslovenska štampa.

Baf, Fran, Saršon, Rudolf. 1935. *Početnica za I razred osnovnih škola u Kraljevini Jugoslaviji*. Zagreb: Jugoslovenska štampa.

Barić, Eugenija i dr. 1979. *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Barić, Eugenija i dr. 1990. *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Drugo izdanje. Zagreb: Školska knjiga.

Barić, Eugenija i dr. 1995. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

Barić, Eugenija i dr. 1997. *Hrvatska gramatika*. Drugo, promijenjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga.

Barić, Eugenija i dr. 2005. *Hrvatska gramatika*. Četvrto izdanje. Zagreb: Školska knjiga.

Beker, Mirolav i dr. 1996. *Čitanka 2. Udžbenik za drugi razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.

Beker, Mirolav i dr. 2001. *Čitanka 2 za drugi razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.

Bekić-Vejzović, Majda i dr. 1996a. *Čitanka 1. Udžbenik za prvi razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.

Bekić-Vejzović, Majda i dr. 1996b. *Čitanka 3. Udžbenik za treći razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.

Bekić-Vejzović, Majda i dr. 1996c. *Čitanka 4. Udžbenik za četvrti razred*. Zagreb: Školska knjiga.

Bekić-Vejzović, Majda i dr. 2001a. *Čitanka 1 za prvi razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.

Bekić-Vejzović, Majda i dr. 2001b. *Čitanka 3 za treći razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.

Bekić-Vejzović, Majda i dr. 2001c. *Čitanka 4 za četvrti razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.

Bendelja, Neda, Brajenović, Branko. 1984. *Jezik i izražavanje. Udžbenik hrvatskoga ili srpskoga jezika za III razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.²1985,³1986,⁴1987,⁵1988,⁶1989,⁷1990. [ćirilica izdanja 1984,²1988].

Bendelja, Neda, Vajnaht, Edo. 1984. *Sunčeva lju-ljačka: čitanka za II razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Bendelja, Neda, Diklić, Zvonimir. 1985. *Jezik, izražavanje i stvaranje. Udžbenik hrvatskoga ili srpskoga jezika za IV razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.²1986,³1987,⁴1988,⁵1989,⁶1990.

Bendelja, Neda, Brajenović, Branko. 1991. *Jezik i izražavanje. Udžbenik hrvatskoga jezika za III. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.²1992. [ćirilica izdanje 1991].

Bendelja, Neda, Diklić, Zvonimir. 1991. *Jezik i izražavanje. Udžbenik hrvatskoga jezika za IV. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.²1992.

Bendelja, Neda, Diklić, Zvonimir. 1992. *Jezik i izražavanje - udžbenik za IV. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Bendelja, Neda, Diklić, Zvonimir. 1993. *Hrvatski jezik: jezik i izražavanje. Udžbenik za IV. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.²1994,³1995.

Bendelja, Neda, Brajenović, Branko. 1993. *Hrvatski jezik: jezik i izražavanje. Udžbenik za III. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Bežen, Ante, Jambrec, Olga. 1999. *Hrvatska čitanka: za VIII. razred osnovne škole*. Zagreb: Naprijed.

Bežen, Ante, Budinski, Vesna. 2000. *Prvi koraci. Početnica za prvi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil.

Bežen, Ante, Jambrec, Olga. 2000. *Hrvatska čitanka: za V. razred osnovne škole*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Blažetin, Stjepan. 1986. *Naš jezik: za 3. razred općih škola u kojima se predaje hrvatskosrpski jezik*. Budimpešta: Zavod za izdavanje udžbenika.

Bogdanović, David (prir.). 1926. *Franje Petračića i Ferde Ž. Milera Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola. Knjiga druga: povijest književnosti Hrvata, Srba i Slovenaca od početka XIX. vijeka do danas*. Šesto izdanje. Zagreb: Izdanje Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora.

Boranić, Dragutin. 1921. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Prvo izdanje. Zagreb: Kr. hrv.-slav. zemaljska vlada.

Boranić, Dragutin. 1934. *Pravopis hrvatskosrpskoga jezika*. Šesto, prerađeno izdanje. Zagreb: Naklada Jugoslovenskog nakladnog d. d. Obnova.

Boranić, Dragutin. 1940. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Četvrto (sic!), ponovljeno 4. izdanje. Zagreb: Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora.

Boranić, Dragutin. 1947. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Deveto, prerađeno izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.

Brabec, Ivan, Hraste, Mate, Živković, Sreten. 1947. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za III. razred gimnazije: tvorba riječi, sintaksa i narječja*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.

Brabec, Ivan, Hraste, Mate, Živković, Sreten. 1948. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za III. razred gimnazije i VII. razred sedmogodišnje škole: tvorba riječi, sintaksa i narječja*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.

Brabec, Ivan, Hraste, Mate. 1948. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za VII. razred sedmogodišnje škole i III. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga. ²1949.

Brabec, Ivan, Hraste, Mate. 1950. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za VII. razred osmogodišnje škole i III. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga. ²1951, ³1952, ⁴1953, ⁵1954, ⁶1955, ⁷1956.

Brabec, Ivan, Hraste, Mate, Živković, Sreten. 1953. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za VIII. razred narodne osmogodišnje škole i IV. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga. ²1955, ³1956.

Brabec, Ivan, Hraste, Mate, Živković, Sreten.

1958a. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Treće nepromijenjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga.

Brabec, Ivan, Hraste, Mate, Živković, Sreten. 1958b. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za VIII. razred narodne osmogodišnje škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Brabec, Ivan, Hraste, Mate. 1958. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za VII. razred osmogodišnje škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Brabec, Ivan, Hraste, Mate. 1959. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za VII. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga. ²1960.

Brabec, Ivan, Hraste, Mate, Živković, Sreten. 1959. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za VIII. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga. ²1960.

Brabec, Ivan, Hraste, Mate, Živković, Sreten. 1961. *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika za VIII. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Brabec, Ivan. 1960. *Naš jezik. Vježbenica za VI razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga. ²1961, ³1962, ⁴1963.

Brabec, Ivan. 1962. *Naš jezik: vježbenica hrvatskog ili srpskog jezika za VI. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Brabec, Ivan. 1964. *Naš jezik. Vježbenica hrvatskosrpskog jezika za VI razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga. ²1965, ³1966, ⁴1967, ⁵1968, ⁶1969, ⁷1970, ⁸1971, ⁹1972.

Brabec, Ivan. 1973. *Naš jezik. Vježbenica hrvatskog ili srpskog jezika za VI razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Brabec, Ivan. 1974. *Naš jezik. Vježbenica u nastavi hrvatskog ili srpskog jezika za VI razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga. ²1975, ³1976, ⁴1977, ⁵1978, ⁶1979, ⁷1980, ⁸1981, ⁹1982, ¹⁰1983, ¹¹1984.

Brajenović, Branko, Blaženčić, Ante. 1961. *Vedri dani: čitanka za III razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga. ¹²1983.

Brigljević, Dragutin, Težak, Stjepko. 1976. *Naš jezik. Vježbenica u nastavi hrvatskog ili srpskog jezika za VIII razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga. ²1977, ³1978, ⁴1979, ⁵1980, ⁶1981, ⁷1982, ⁸1983, ⁹1984.

Broz, Ivan. 1889. *Oblici jezika staroga slovenskog s dodatkom o postanju oblika jezika hrvatskoga ili srbskoga za VII. i VIII. razred gimnazija*. Troškom i nakladom Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.

Broz, Ivan. 1892. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Troškom i nakladom Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.

Bukša, Juraj, Antoš, Antica. ⁹1970. *Daleki vidici: čitanka za VIII razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Bukša, Juraj, Antoš, Antica. 1972. *Dječak u sjeni vrbe: čitanka za četvrti razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga. ¹²1983.

Bukša, Juraj, Antoš, Antica. 1974. *I sazri sloboda: čitanka za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga. ¹⁰1983.

Bukša, Juraj, Antoš, Antica. 1976. *Za novim vidicama: čitanka za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga. ¹¹1986.

Bukvar za obće pučke škole. 1877. Zagreb: Nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade.

Bukvar za obće pučke škole. 1883. Zagreb: Nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade.

Bukvar za opće pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji. 1894. Zagreb: Nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade.

Bukvar. (Prva čitanka) 1900. Priredili H. Grkanić i I. Čabrić. (Bez promjene preštampan tekst od godine 1899.). Beč: U c. kr. nakladi školskih knjiga.

Bukvar. 1944. S. l.: Prosvjetni odjel ZAVNOH-a.

Cetinić, Gea, Pandžić, Vlado. 2004a. *Hrvatska čitanka 1*. Zagreb: Profil.

Cetinić, Gea, Pandžić, Vlado. 2004b. *Hrvatska čitanka 3*. Zagreb: Profil.

Čajkovac, Sigismund. 1920a. *Prva čitanka za niže pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb: Kr. hrv.-slav. zemaljska vlada.

Čajkovac, Sigismund. 1920b. *Druga čitanka za niže pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb: Kr. hrv.-slav. zemaljska vlada.

Čajkovac, Sigismund. 1921. *Treća čitanka za niže pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb: Kr. hrv.-slav. zemaljska vlada.

Čajkovac, Sigismund. 1926. *Čitanka za III. razred osnovnih škola u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*. Zagreb: Zaklada tiskare Narodnih novina u Zagrebu.

Čajkovac, Sigismund. ²1927. *Čitanka za 4. razred osnovnih škola u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*. Zagreb: Zaklada tiskare Narodnih novina u Zagrebu.

Čajkovac, Sigismund. ⁴1929. *Čitanka za II razred osnovnih škola u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*. Zagreb: Zaklada tiskare Narodnih novina u Zagrebu.

Čajkovac, Sigismund. ⁴1930. *Čitanka za I razred osnovnih škola u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*. Zagreb: Zaklada tiskare Narodnih novina u Zagrebu.

Četvrta čitanka za pučke učione. 1879. Beč: Cesarska kraljevska naklada školskih knjiga.

Čitanka za četvrti razred katoličkih glavnih i varoških učionah u Austrijskoj carevini. 1861. Beč: Troškom ces. kralj. prodavnice školskih knjigah.

Čitanka za drugi razred obćih pučkih škola. 1891. Zagreb: Nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.

Čitanka za pučke učionice u Hrvatskoj i Slavonii spisao Petar Zoričić, učitelj i vlasnik narodne varoške priv. učionice. 1850. Zagreb: Tisak Franje Župana.

Čitanka za seoske opetovnice. Složio Ferdo Ž. Miler. Četvrto izdanje. 1896. Zagreb: Komisijska naklada knjižare L. Hartmana.

Cvitan, Viktor. 1951. *Početnica za I. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Cvitan, Viktor, Jurman, Juraj. 1951. *Čitanka s poukama o jeziku za IV. razred osnovne škole*. [pouke o jeziku sastavili Ivo Frol i Ivan Brabec]. Zagreb: Školska knjiga. ²[?], ³1952, ⁴1953.

Cvitan, Viktor. 1960. *Sunce na prozorčiću: čitančica za I razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga. ²⁰1979.

Cvitan, Viktor, Vajnaht, Edo. 1962. *Vjerni drugovi. Početnica za 1. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Cvitan, Viktor, Vajnaht, Edo. 1968. *Vjerni drugovi: bukvar za 1. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Danilo, Vicko. 1907. *Početnica za opće pučke škole*. Beč: U carskoj kraljevskoj nakladi školskih knjiga.

Diklić, Zvonimir, Skok, Joža. 1990. *Darovi riječi, čitanka iz književnosti, scenske i filmske umjetnosti za VII. razred osnovne škole*. Peto izdanje. Zagreb: Školska knjiga.

Diklić, Zvonimir, Težak, Stjepko. 1991. *Jezik, izražavanje i stvaranje: radna bilježnica uz udžbenik hrvatskoga jezika u VI. razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Diklić, Zvonimir, Janković, Branka. 2004. *Hrvatski jezik 5: udžbenik za V. razred osnovne škole*. Zagreb: Znanje.

Diklić, Zvonimir, Janković, Branka. 2005. *Moj hrvatski 5: udžbenik za V. razred osnovne škole*. Zagreb: Znanje. ²2006.

Diklić, Zvonimir. 2005. *Hrvatski jezik [8]: učim, istražujem i stvaram: udžbenik za VIII razred osnovne škole*. Zagreb: Znanje.

Divković, Mirko. 1879. *Hrvatske gramatike I. dio Oblici*. Zagreb: Tiskom Dioničke tiskare.

Divković, Mirko. 1880. *Nauka o izreci za školu*. Zagreb.

Divković, Mirko. 1881. *Hrvatske gramatike. II. dio: Sintaksa za školu*. Zagreb: Sveučilišna knjižara Franje Župana.

Divković, Mirko. 1883. *Oblici staroslavenskoga jezika za školu*. Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada.

Divković, Mirko. 1887. *Oblici hrvatskoga jezika za srednje škole*. Zagreb.

Divković, Mirko. 1887. *Hrvatska sintaksa za školu*. Zagreb.

Divković, Mirko. 1889. *Hrvatska sintaksa za školu*. Drugo izdanje. Zagreb: Dionička tiskara.

Divković, Mirko. 1895. *Rečenica za školu: (nauka o izreci)*. Zagreb, 1895.

Divković, Mirko. 1897. *Oblici i sintaksa hrvatskoga jezika za srednje škole*. Zagreb.

Divković, Mirko (prir.). 1909. *Hrvatska čitanka za III. razred gimnazijski*. Šesto izdanje. Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.

Divković, Mirko (prir.). 1911. *Hrvatska čitanka za IV. razred gimnazijski. S dodatkom: Poslovni sastavci, čuvaj zdravlje, pravila uljudnosti*. Šesto izdanje. Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.

Dizdar, Ilija. 1929. *Početnica za osnovne škole*. Zagreb: Jugoslovenska štampa.

Drechsler, Branko [Vodnik]. 1916. *Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola. Knj. II. Povijest književnosti do kraja XVIII. vijeka u primjerima*. Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlada.

Drechsler, Branko [Vodnik]. ²1920. *Pregled hrvatsko-srpske književnosti u ogleđima*. Zagreb: Kr. hrv.-slav. zemaljska vlada. ³1923.

Druga slovnička čitanka. 1871. Beč: Carska kraljevska naklada školskih knjiga.

Dujmović-Markusi, Dragica. 2007. *Književni vremeplov 1*. Zagreb: Profil.

Dujmović-Markusi, Dragica, Rossetti-Bazdan, Sandra. 2008. *Književni vremeplov 2*. Zagreb: Profil.

Dujmović-Markusi, Dragica, Rossetti-Bazdan, Sandra. 2009. *Književni vremeplov 3*. Zagreb: Profil.

Dujmović-Markusi, Dragica, Rossetti-Bazdan, Sandra, Pavić-Pežer, Terezija. 2010. *Književni vremeplov 4*. Zagreb: Profil.

Filipović, Ivan. 1850. *Mali tobolac raznog cvjetja za dobru i pomniju mladež naroda srbsko-ilirskoga*. Zagreb: Franjo Župan.

Filipović, Ivan. 1851. *Slovnička čitanka za prvi razred katoličkih učionah u carevini austrijskoj*. Beč: Troškom c. k. uprave za razprodaj školskih knjigah.

Filipović, Ivan. 1853. *Početnica za katoličke učionice u austrijskoj carevini*. Beč: Troškom c. k. prodavonice školskih knjigah kod sv. Anne.

Filipović, Ivan. 1855. *Uporavnik za početnicu i čitanku u prvom razredu katoličkih učionah u carevini austrijskoj: Za učitelje i pripravnike*. Beč: Troškom c. k. prodavonice školskih knjigah.

Filipović, Ivan. 1869a. *Novi rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika. I. Njemačko-hrvatski dio*. Knj. I (A-L), II (M-Z). Uz sudjelovanje Gjüre Deželića i Ljudevita Modca. Zagreb: Nakladom knjižare Lavoslava Hartmána.

Filipović, Ivan. 1869b. *Perva slovnička čitanka za drugi razred katoličkih učionah*. Beč: U c. k. nakladi školskih knjigah.

Filipović, Ivan. 1869c. *Pismovnik: Uputa u sastavljanje različitih listovah i poslovnih sastavakah: Za IV. razred glav. školah*. Beč: Troškom c. k. prodavonice školskih knjigah.

Filipović, Ivan. 1875a. *Kratka poviest književnosti hrvatske i srbske za građanske i više djevojačke škole*. Zagreb: Nakladom knjižare Lav. Hartmána.

Filipović, Ivan. 1875b. *Novi rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika. II. Hrvatsko-njemački dio*. Knj. I (A-O), II (P-Ž). Uz sudjelovanje Gjüre Deželića, Ljudevita Modca i Gjüre Šimončića. Zagreb: Nakladom knjižare Lav. Hartmána.

Filipović, Ivan. 1876. *Kratka stilistika za građanske i više djevojačke škole*. Zagreb: Nakladom knjižare Lav. Hartmána.

Filipović, Ivan. 1878a. *Žepni rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika za porabu u školi i na putu*. Knj. I-II. Zagreb: Naklada Lav. Hartmána.

Filipović, Ivan. 1878b. *Pismovnik: Uputa u sastavljanje različitih listovah i poslovnih sastavakah*. U: *Slovnica hrvatska i Pismovnik za pučke učione*. Beč: U c. k. nakladi školskih knjigah, 1-184.

Filipović, Ivan. 1879-1890. *Hrvatsko (srbsko)-njemačka besjedovnica: Praktična uputa za one, koji žele da se lako nauče pravilno govoriti hrvatskim (srpskim) ili njemačkim jezikom*. Treće, popravljeno i pomnožano izdanje. Zagreb: Tisak i naklada akademijske knjižare Lav. Hartmána.

Florschütz, Josip. 1905. *Gramatika hrvatskoga jezika za ženski licej, preparandije i više pučke škole*. Zagreb: Kralj. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada.

Florschütz, Josip. 1940. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za srednje i slične škole*. Peto izdanje. Zagreb: Naklada školskih knjiga i tisknica Banovine Hrvatske.

Florschütz, Josip. 1941. *Hrvatska slovnica*. Šesto izdanje. Zagreb: Nakladni odjel HTD.

Frangeš, Ivo, Šicel, Miroslav, Rosandić, Dragutin. 1962. *Pristup književnom djelu. Čitanka za I razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga

Frangeš, Ivo, Šicel, Miroslav, Zaninović, Vice. 1967. *Pregled književnosti s čitankom za treći razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.

Franković, Franjo. 1900. *Hrvatska početnica za opće pučke škole. (Bez promjene preštampan tekst od god. 1898.)*. 1900. Beč: U carskoj kraljevskoj nakladi školskih knjiga.

Franković, Franjo. 1908. *Hrvatska početnica za opće pučke škole*. Beč: U carskoj kraljevskoj nakladi školskih knjiga.

Frol, Ivo. 1947. *Naš jezik. Gramatika i pravopis za III. razred osnovne škole*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.

Frol, Ivo, Cvitan, Viktor. 1948. *Naš jezik. Gramatika i pravopis za III. razred osnovne škole*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.

Frol, Ivo, Vitez, Grigor. 1948. *Naš jezik. Gramatika i pravopis za IV. razred osnovne škole*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.

Frol, Ivo, Brabec, Ivan. 1948. *Naš jezik: gramatika i pravopis za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske. ²1949.

Frol, Ivo, Brabec, Ivan. 1950. *Naš jezik: gramatika i pravopis za V. razred narodne osmogodišnje škole i I. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga. ²1951, ³1952, ⁴1953, ⁵1954.

Frol, Ivo, Brabec, Ivan. 1955. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za V. razred narodne osmogodišnje škole i za I. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga. ²1956, ³1957.

Frol, Ivo, Brabec, Ivan. 1958a. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za više razrede narodnih osnovnih škola*. Zagreb: Školska knjiga.

Frol, Ivo, Brabec, Ivan. 1958b. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za V. razred osmogodišnje škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Frol, Ivo, Brabec, Ivan. 1959. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za V. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Haramina, Ivka, Zalar, Ivo. 1990. *Vrelo bez prestantka, čitanka iz književnosti, scenske i filmske umjetnosti za V. razred osnovne škole*. Sedmo izdanje. Zagreb: Školska knjiga.

Hèrvatska početnica za prvi razred pučkih učionah. Dio prvi: Za prvo poluljetje prvoga razreda. 1864. Beč: U c. k. nakladi školskih knjigah.

Hraste, Mate, Živković, Sreten. 1947. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za II. razred gimnazije: glasovi i oblici*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.

Hraste, Mate, Živković, Sreten. 1948. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za VI. razred sedmogodišnje škole i II. razred gimnazije: glasovi i oblici*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske. ²1949, ³1950.

Hraste, Mate, Živković, Sreten. 1951. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za VI. razred osmogodišnje škole i II. razred gimnazije: glasovi i oblici*. Zagreb: Školska knjiga. ²1952, ³1953, ⁴1954, ⁵1955, ⁶1956, ⁷1958.

Hrvatska čitanka za narodne škole s hrvatskim nastavnim jezikom i za škole s mađarskim nastavnim jezikom. 1947. Budimpešta: Egyetemi Nyomda.

Hrvatska početnica za pučke učione. 1872. Beč: U c. k. nakladi školskih knjigah.

Ilijašević, Stjepan. 1852. *Pismovnik ili naputak o sastavljanju različitih pisamah*. Trst: Vladateljna tiskarnica.

Imen knisica za haszen ladanžkih uchlilnic horvatzkoga orszaga. 1836. Budim: Z-krali mudrozakupc-hine slovih.

Imen knisica za haszen varashkih uchlilnic horvatzkoga orszaga. 1823. Pešta.

Imen knižica za porabu varaških ucionah Krajstva Hèrvatskoga (Novim i skladnim pravopisom.). 1846. Budim: Tiskom i troškom kr. sveučilišne tiskarne.

Imeno-knjixica za Seoske učionice. 1846. Trst: I. Papš vladarstveni natiskar.

Istarska početnica za narod. 1944. S. l.: Oblasni NOO za Istru.

Jagić, Vatroslav. 1864a. *Gramatika jezika hèrvatskoga osnovana na starobugarskoj slovenštini. Dio prvi. Glasovi*. Zagreb.

Jagić, Vatroslav. 1864b. *Primèri starohèrvatskoga jezika iz glagolskih i cirilskih književnih starinah. Uvod i primèri staroslovenski*. Zagreb: Brzotiskom Antuna Jakića.

Jagić, Vatroslav. 1866. *Primèri starohèrvatskoga jezika iz glagolskih cirilskih književnih starinah. Uvod i primèri starohèrvatski*. Zagreb: Brzotiskom Antuna Jakića.

Jambrec, Olga, Bežen, Ante. 1997. *Hrvatska čitanka: za VI. razred osnovne škole*. Zagreb: Naprijed.

Jambrec, Olga, Bežen, Ante. 1998. *Hrvatska čitanka: za VII. razred osnovne škole*. Zagreb: Naprijed.

Kamber, Valentina, Sykora-Nagy, Lidija. 2006. *Hrvatska jezična škrinica 5: udžbenik za hrvatski jezik u petom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školske novine.

Katičić, Radoslav. 1986. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika – nacrt za gramatiku*. Zagreb: JAZU, Globus.

Katičić, Radoslav. 1991. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika – nacrt za gramatiku*. Drugo, ponovljeno izdanje. Zagreb: HAZU, Globus.

Katičić, Radoslav. 2002. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Treće, poboljšano izdanje Zagreb: Globus.

Klaić, Adolf Bratoljub. 1942. *Koriensko pisanje*. Zagreb: Hrvatski državni ured za jezik.

Knjixica imenah za seoske učionice po cesaro-kraljskim derxavam. 1847. Zadar: Natiskom Demarchi – Rougier.

Knjixica slovoznjanja za potribu narodnih ucionicah u C. K. Slavonsko-Srimskoj Kraini. 1831. Budim: Slovoishtjem Kraljevsko-Macxarskoga Sveucsilishta.

Kolarević, Antun, Mihaljević, Krešo. 1962. *Čitam i pišem: početnica za 1. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Kolarević, Antun, Mihaljević, Krešo. 1964. *Čitam i pišem: početnica za 1. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Kombol, Mihovil. 1938a. *Hrvatskosrpska čitanka za II. razred građanskih škola*. Zagreb: Tisak i naklada Knjižare St. Kugli.

Kombol, Mihovil. 1938b. *Hrvatskosrpska čitanka za IV. razred građanskih škola*. Zagreb: Tisak i naklada Knjižare St. Kugli.

Kombol, Mihovil. ³1943. *Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola*. Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare.

Kosak, Đuka. 1976. *Saznanje i znanje: početnica i čitanka iz hrvatskog ili srpskog jezika za osnovno obrazovanje odraslih*. Zagreb: Školska knjiga.

Košutić-Brozović, Nevenka. 1970a. *Čitanka iz stranih književnosti 1*. Zagreb: Školska knjiga.

Košutić-Brozović, Nevenka. 1970b. *Čitanka iz stranih književnosti 2*. Zagreb: Školska knjiga.

Kovač, Slavica, Jukić, Mirjana, Juričev-Dumpavlov, Meri. 2008. *Hrvatska krijesnica 8: udžbenik hrvatskoga jezika za VIII. razred osnovne škole*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Kovač, Slavica, Jukić, Mirjana. 2008a. *Hrvatska krijesnica 6: udžbenik hrvatskoga jezika za VI. razred osnovne škole*. Zagreb: Naklada Ljevak. ²2009, ³2011.

Kovač, Slavica, Jukić, Mirjana. 2008b. *Hrvatska krijesnica 7: udžbenik hrvatskoga jezika za VII. razred osnovne škole*. Zagreb: Naklada Ljevak. ²2009.

Kovač, Slavica, Bežen, Ante, Jukić, Mirjana. 2009. *Hrvatska kriješnica 5: udžbenik hrvatskoga jezika za V. razred osnovne škole*. Zagreb: Naklada Ljevak. ²2011.

Kušar, Marcel. 1895. *Čitanka za IV. razred srednjih škola*. Beč: Carska kraljevska naklada školskih knjiga.

Kušar, Marcel. 1897. *Čitanka za III. razred srednjih škola*. Beč: Carska kraljevska naklada školskih knjiga.

Kušar, Marcel. 1900. *Čitanka za I. razred srednjih škola*. Beč: Carska kraljevska naklada školskih knjiga.

Kušar, Marcel. 1914. *Čitanka za 2. razred srednjih škola*. Beč: Carska kraljevska naklada školskih knjiga.

Listeš, Srećko. 2007. *Čitanka svjetske književnosti 3*. Zagreb: Školska knjiga.

Listeš, Srećko. 2008a. *Čitanka svjetske književnosti 1*. Zagreb: Školska knjiga.

Listeš, Srećko. 2008b. *Čitanka svjetske književnosti 2*. Zagreb: Školska knjiga.

Ljubić, Pere. 1951. *Čitanka s poukama o jeziku za III. razred narodne škole*. [pouke o jeziku sastavili Ivo Frol i Ivan Brabec]. Zagreb: Školska knjiga. ²1952, ³1953.

Lugarić, Zorica, Koharović, Nebojša. 1998. *Hrvatski jezik 7: udžbenik za 7. razred osnovne škole*. Zagreb: Profil International. ²2002.

Lugarić, Zorica, Koharović, Nebojša. 1999. *Hrvatski jezik 8: udžbenik za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil International. ²2001, ²2002.

Lugarić, Zorica, Koharović, Nebojša. 2000. *Hrvatski jezik 5: udžbenik za peti razred osnovne škole*. Zagreb: Profil International. ²2002.

Lugarić, Zorica, Koharović, Nebojša. 2001. *Hrvatski jezik 6: udžbenik za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Profil International. ²2002.

Lugarić, Zorica, Bičanić, Ante. 2007. *Riječi hrvatske 8: udžbenik hrvatskoga jezika za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil International.

Lugarić, Zorica, Družijanić, Ela. 2007a. *Riječi hrvatske 6: udžbenik hrvatskoga jezika za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Profil International.

Lugarić, Zorica, Družijanić, Ela. 2007b. *Riječi hrvatske 7: udžbenik hrvatskoga jezika za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil International.

Lugarić, Zorica, Lovrenčić-Rojc, Gordana. 2007. *Riječi hrvatske 5: udžbenik hrvatskoga jezika za peti razred osnovne škole*. Zagreb: Profil International.

Mala čitanka za početnike. 1850. Zagreb: Tiskom Franje Župana.

Maraković, Ljubomir. 1941. *Žetva. Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola*. Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare.

Maraković, Ljubomir. 1943. *Žetva. Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola: nauka o književnosti (poetika)*. Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare.

Maretić, Tomo. 1899a. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Knjižara L. Hartmana.

Maretić, Tomo. 1899b. *Gramatika hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola*. Zagreb: L. Hartman

Marković, Franjo. 1874. *Čitanka za IV. razred gimnazijski*. Zagreb: Narodna tiskara dra. Ljudevita Gaja.

Mayer, Viktor. 1908. *Čitanka za gluhojeme. Građa za stvarnu obuku u V. razredu*. Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.

Mažuranić, Antun. 1839. *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike*. Zagreb.

Mažuranić, Antun. 1859. *Slovnica hrvatska za gimnazije i realne škole. Dio I. Rječoslovje*. Zagreb: Troškom spisateljjevim.

Mažuranić, Antun, Veber, Adolfo, Mesić, Matija (ur.). 1856. *Ilirska čitanka: za gornje gimnazije. Knjiga prva: sadržavajuća izgled iz hrvatske literature od prvoga njezina početka do godine 1835*. Beč: Troškom c. kr. ravnateljstva naklade školskih knjigah.

Mažuranić, Antun, Veber, Adolfo, Mesić, Matija (ur.). 1860. *Ilirska čitanka: za gornje gimnazije. Knjiga druga: sadržavajuća izgled iz novije literature*. Beč: U c. k. nakladi školskih knjiga.

Merkler, Dunja. 1997. *Ljepota riječi: čitanka za 6. razred*. Zagreb: Školska knjiga.

Mihaljević, Krešo, Kolarević, Antun. 1952. *Počelnica*. Zagreb: Školska knjiga.

Modec, Ljudevit. 1877. *Počelnica za obće pučke škole*. Zagreb: Nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.

Moj dom. Počelnica i čitanka za I. godište pučkih škola u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. 1941. Zagreb: Nakladni odjel hrvatske državne tiskare.

Moj zavičaj. Čitanka za II. godište pučkih škola u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. 1941. Zagreb: Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

Moja domovina: čitanka za III. godište pučkih škola u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. 1942. Zagreb: Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

Munko, Zlatko, Prodanović, Tihomir, Vitez, Grigor. 1946. *Počelnica za nepismene*. Zagreb: Školska i pedagoška izdanja Nakladnoga zavoda Hrvatske.

Musulin, Stjepan. 1928. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za prvi razred srednjih škola*. Zagreb: Zagrebačka sekcija Profesorskoga društva.

Musulin, Stjepan. 1928. *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika za četvrti razred srednjih i njima sličnih škola*. Zagreb: Zagrebačka sekcija Profesorskoga društva.

Musulin, Stjepan. 1929. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za drugi razred srednjih i njima sličnih škola*. Zagreb: Zagrebačka sekcija Profesorskoga društva.

Musulin, Stjepan. 1934. *Gramatika srpskohrvatskoga jezika za treći razred srednjih i njima sličnih škola*. Drugo izdanje. Zagreb: Jugoslovensko profesorsko društvo, Sekcija zagrebačka.

Nahmenbüchlein für Kinder in Kroatien. 1850. Karlovac: Druck und Verlag von Joh. N. Prettnner.

Nazor, Vladimir. 1927. *Čitanka iz hrvatskoga ili srpskoga jezika za I. razred srednjih škola*. Zagreb: Profesorsko društvo, Sekcija Zagreb.

Nazor, Vladimir, Barac, Antun. 1928. *Čitanka iz hrvatskoga ili srpskog jezika za II. razred srednjih i njima sličnih škola*. Zagreb: Profesorsko društvo, Sekcija Zagreb.

Nazor, Vladimir, Barac, Antun. 1929. *Čitanka iz hrvatskoga ili srpskog jezika za III. razred srednjih i njima sličnih škola*. Zagreb: Profesorsko društvo, Sekcija Zagreb.

Nazor, Vladimir, Bosanac, Stjepan. 1929a. *Čitanka za II. razred osnovnih škola u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*. Zagreb: Jugoslovenska štampa.

Nazor, Vladimir, Bosanac, Stjepan. 1929b. *Čitanka za III. razred osnovnih škola u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*. Zagreb: Jugoslovenska štampa.

Nazor, Vladimir, Bosanac, Stjepan. 1929c. *Čitanka za IV. razred osnovnih škola u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*. Zagreb: Jugoslovenska štampa.

Nazor, Vladimir, Barac, Antun. 1930. *Čitanka iz hrvatskosrpskoga jezika za IV razred srednjih i njima sličnih škola*. Zagreb: Profesorsko društvo, Sekcija Zagreb.

Nikolić, Ferdo, Večerina, Milena, Dvoržak, Stanko. 1955. *Čitanka iz naše i strane književnosti za V. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.

Novaković, Goran, Pandžić, Vlado. 2004. *Hrvatska čitanka iz svjetske književnosti 1 (do romantizma)*. Priručnik za srednjoškolce i studente. Zagreb: Profil.

- Novaković, Goran, Pandžić, Vlado. 2006. *Hrvatska čitanka iz svjetske književnosti 2 (realizam, naturalizam, verizam, modernizam)*. Priručnik za srednjoškolce i studente. Zagreb: Profil.
- Pandžić, Vlado, Petrač, Božidar. 1998. *Hrvatska čitanka 7: udžbenik za 7. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa.
- Pandžić, Vlado, Petrač, Božidar. 1999. *Hrvatska čitanka 8: udžbenik za 8. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa.
- Pandžić, Vlado, Petrač, Božidar. 2000. *Hrvatska čitanka 5: udžbenik za 5. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa.
- Pasarić, Josip, Bogdanović, David (prir.). 1924. *Franje Petračića i Đure Zagode Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola. Dio prvi Poetika, stilistika i proza*. Osmo izdanje. Zagreb: Izdanje i naklada Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora.
- Paun, Milan. 2002. *Hrvatski jezik 6: udžbenik za VI. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga. ²2003.
- Paun, Milan. 2003. *Hrvatski jezik 5: udžbenik za V. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga. ²2004, ²2005.
- Paun, Milan. 2004. *Učimo hrvatski jezik 6: udžbenik za VI. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga. ²2005.
- Pavličević-Franić, Dunja, Štanger Velički, Vladimira. 1998a. *Moj hrvatski 2 – udžbenik za hrvatski jezik*. Zagreb: Alfa.
- Pavličević-Franić, Dunja, Štanger Velički, Vladimira. 1998b. *Moj hrvatski 2 – radna bilježnica za hrvatski jezik*. Zagreb: Alfa.
- Pavličević-Franić, Dunja, Domišljanović, Damir. 2005. *Hrvatski jezik 4 – jezični udžbenik za 4. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa.
- Pavličević-Franić, Dunja, Domišljanović, Damir. 2007a. *Hrvatski jezik 3 – jezični udžbenik za 3. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa.
- Pavličević-Franić, Dunja, Domišljanović, Damir. 2007b. *Moj hrvatski 2 – jezični udžbenik za 2. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa.
- Pěrna slovnička čitanka za drugi razred katoličkih učionah u carevini austrijskoj. 1862. Beč: Carska kraljevska naklada školskih knjiga.
- Peti-Stantić, Anita, Kamber, Valentina. 2003. *Gdje žive riječi: udžbenik za 5. razred osnovne škole*. Zagreb: Profil International. ²2004.
- Petrač, Božidar, Pandžić, Vlado. 1997. *Hrvatska čitanka 6: udžbenik za 6. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa.
- Petračić, Franjo. 1877. *Hrvatska čitanka za više gimnazije i nalike jim škole. Dio 1. Uputa u poetiku i stilistiku*. Zagreb: Kr. Hrvatsko-slav.-dalm. zemaljska vlada.
- Petračić, Franjo. 1880. *Hrvatska čitanka za više gimnazije i nalike jim škole. Dio 2. Historija literature u primjerih*. Zagreb: Kr. Hrvatsko-slav.-dalm. zemaljska vlada.
- Petz, Vlado. 1940. *Hrvatska čitanka za II. razred srednjih i njima sličnih škola*. Zagreb: Izdanje i naklada Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora.
- Početnica za katoličanske, hrvatske škole va ugarskom kraljevstvu. Složena od M. B. Jedanaesto izdanje. 1908. Gjör: Andor Zechmeister.
- Početnica za katoličansku školsku mladost s osobitim obzirom na hrvatske škole u Ugarskom kraljevstvu. 1859. Beč: U c. k. nakladi školskih knjigah.
- Početnica za katoličke učionice u austrijskoj carevini. 1853. Beč: Troškom c. k. prodavnice školskih knjigah kod sv. Anne.
- Početnica za međimurske pučke škole po Gönczy Pavlu. Slobodno predao: Margitai József. 1897. Budimpešta: Vlastitost magjarskoga kraljevstva.
- Početnica za obće pučke škole. 1883. Zagreb: Nakladom kr. hrv. slav.-dalm. zemaljske vlade.
- Početnica za pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji. 1892. Zagreb: Nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.
- Početnica za pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji. 1906. Zagreb: Naklada kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.
- Početnica. 1944. S. l.: Prosvjetni odjel ZAVNOH-a.
- Početnica. 1945. Kairo: Prosvjetni odjel Centralnog odbora zbjeza iz Jugoslavije.
- Poljanec, Radoslav Franjo. 1951. *Govorne i pismene vježbe u nastavi materinskog jezika u višim razredima osmogodišnje škole i nižim razredima gimnazije*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Pranjeković, Ivo. 1995. *Sintaksa hrvatskoga jezika i povijest hrvatskoga jezika u XIX. stoljeću*. Zagreb: Školska knjiga.
- Pravopisno uputstvo za sve osnovne, srednje i stručne škole Kraljevine Jugoslavije. Zagreb: Tisak i naklada jugoslavenske štampe u Zagrebu.
- Prestini, Vladimir, Škarpa, Ivo. 1938. *Čitanka s primjerima iz književnosti i stručnim člancima za III. razred stručnih produžnih i zanatskih škola*. Zagreb: Tisak i naklada Knjižare St. Kugli.
- Prodanović, Tihomir, Jurman, Juraj. 1946. *Bukvar i čitanka za I. razred osnovne škole*. Zagreb: Hrvatska nakladna tiskara.
- Prodanović, Tihomir, Vitez, Grigor, Munko, Zlatko. 1946. *Bukvar za nepismene*. Zagreb: Školska i pedagoška izdanja Nakladnoga zavoda Hrvatske.
- Prohaska, Dragutin. 1910. *Hrvatska čitanka za prvi i drugi razred viših trgovačkih škola*. Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade.
- Prva hrvatsko-njemačka čitanka od A.V.T. 1870. s. l.: s. n.
- Prva slovnička čitanka za pučke učione. 1870. Beč: Carska kraljevska naklada školskih knjiga.
- Puljak, Lucija. 1995. *Moja početnica*. Zagreb: Školska knjiga.
- Samardžija, Marko. 1995. *Leksikologija hrvatskoga jezika i povijest hrvatskoga jezika u XX. stoljeću*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rosandić, Dragutin, Šicel, Miroslav. 1974. *Čitanka s pregledom književnosti za IV. razred srednjih škola*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rosandić, Dragutin, Šicel, Miroslav. 1976. *Čitanka s pregledom književnosti za II razred srednjih škola*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rosandić, Dragutin, Šicel, Miroslav. 1977a. *Čitanka s pregledom književnosti I*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rosandić, Dragutin, Šicel, Miroslav. 1977b. *Čitanka s pregledom književnosti III*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rosandić, Dragutin, Šicel, Miroslav. 1981. *Književnost i scenska umjetnost: čitanka s pregledom književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rosandić, Dragutin, Šicel, Miroslav. 1984a. *Književnost 1*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rosandić, Dragutin, Šicel, Miroslav. 1984b. *Književnost 2*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rosandić, Dragutin, Šicel, Miroslav. 1984c. *Književnost 3*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rosandić, Dragutin, Šicel, Miroslav. 1984d. *Književnost 4*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rosandić, Dragutin, Šicel, Miroslav. 1986. *Književna i scenska umjetnost 1*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rosandić, Dragutin, Šicel, Miroslav. 1987. *Književna i scenska umjetnost 3*. Zagreb: Školska knjiga.

Rosandić, Dragutin, Šicel, Miroslav, Kajić, Rasima. 1989a. *Književnost, scenska i filmska umjetnost 1*. Zagreb: Školska knjiga.

Rosandić, Dragutin, Šicel, Miroslav, Kajić, Rasima. 1989b. *Književnost, scenska i filmska umjetnost 2*. Zagreb: Školska knjiga.

Rosandić, Dragutin, Šicel, Miroslav, Kajić, Rasima. 1989c. *Književnost, scenska i filmska umjetnost 3*. Zagreb: Školska knjiga.

Rosandić, Dragutin, Šicel, Miroslav, Kajić, Rasima. 1989d. *Književnost, scenska i filmska umjetnost 4*. Zagreb: Školska knjiga.

Rosandić, Dragutin, Šicel, Miroslav, Kajić, Rasima. 1989e. *Književnost, scenska i filmska umjetnost: čitanka s pregledom književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.

Rosandić, Dragutin, Šicel, Miroslav. 1991a. *Književnost 1. Čitanka za I. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.

Rosandić, Dragutin, Šicel, Miroslav. 1991b. *Književnost 2. Čitanka za II. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.

Rosandić, Dragutin, Šicel, Miroslav. 1991c. *Književnost 3. Čitanka za III. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.

Rosandić, Dragutin, Šicel, Miroslav. 1991d. *Književnost 4. Čitanka za IV. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.

Rosandić, Dragutin, Diklić, Zvonimir. 2005. *Hrvatski jezik: učim, istražujem i stvaram: udžbenik za VII. razred osnovne škole*. Zagreb: Znanje.

Silić, Josip, Rosandić, Dragutin. 1974a. *Osnove fonetike i fonologije hrvatskog književnog jezika. Udžbenik za 1. razred*. Zagreb: Školska knjiga.

Silić, Josip, Rosandić, Dragutin. 1974b. *Osnove fonetike i fonologije hrvatskog književnog jezika. Udžbenik za I. razred srednjih škola*. Zagreb: Školska knjiga. ²1975, ³1976, ⁴1977, ⁵1978, ⁶1979, ⁷1980, ⁸1981, ⁹1982, ¹⁰1983, ¹¹1984.

Silić, Josip, Rosandić, Dragutin. 1974c. *Osnove fonetike i fonologije hrvatskog književnog jezika: priručnik za nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga.

Silić, Josip, Rosandić, Dragutin. 1974d. *Radna bilježnica iz fonetike i fonologije hrvatskog književnog jezika za prvi razred srednjih škola*. Zagreb: Školska knjiga.

Silić, Josip, Rosandić, Dragutin. 1978. *Osnove morfologije i morfostilistike hrvatskoga književnog jezika. Udžbenik za II. razred srednjih škola*. Zagreb: Školska knjiga. ²1979, ³1980, ⁴1981, ⁵1983, ⁶1985.

Silić, Josip, Rosandić, Dragutin. 1979a. *Osnove morfologije i morfostilistike hrvatskoga književnog jezika. Udžbenik*. Zagreb: Školska knjiga.

Silić, Josip, Rosandić, Dragutin. 1979b. *Osnove morfologije i morfostilistike hrvatskoga književnog jezika: priručnik za nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga.

Silić, Josip, Rosandić, Dragutin. 1979c. *Radna bilježnica iz morfologije i morfostilistike hrvatskog književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Silić, Josip, Rosandić, Dragutin. 1986. *Jezik, izražavanje i stvaranje 1. Udžbenik iz hrvatskoga ili srpskoga jezika za I. razred usmjerenog obrazovanja*. Zagreb: Školska knjiga. ²1987, ³1988, ⁴1989, ⁵1990.

Silić, Josip, Rosandić, Dragutin. 1987. *Jezik, izražavanje i stvaranje 2. Udžbenik hrvatskoga ili srpskoga jezika u II. razredu usmjerenog obrazovanja*. Zagreb: Školska knjiga. ²1988, ³1989, ⁴1990.

Silić, Josip, Rosandić, Dragutin. 1991a. *Jezik, izražavanje i stvaranje 1. Udžbenik iz hrvatskoga jezika za I. razred srednje škole*. Zagreb: Školska knjiga. ²1992.

Silić, Josip, Rosandić, Dragutin. 1991b. *Jezik, izražavanje i stvaranje 2. Udžbenik hrvatskoga jezika u II. razredu srednje škole*. Zagreb: Školska knjiga. ²1992.

Silić, Josip. 1997. *Morfologija hrvatskoga jezika i povijest hrvatskoga jezika od XVI. do XIX. stoljeća*. Zagreb: Školska knjiga.

Shlabikar aliti jimen knyiz `ica za haszan ladanyzkhi shkol Horvatzkoga naroda va Ugerszkom Kralyesztyvi. 1828. Pešta.

Skok, Joža, Bežen, Ante. 1990. *Plodovi riječi: čitanka iz književnosti, scenske i filmske umjetnosti za VIII. razred osnovne škole*. Četvrto izdanje. Zagreb: Školska knjiga.

Skok, Joža, Diklić, Zvonimir, Bežen, Ante. 1990. *Zvezdane staze: čitanka iz književnosti, scenske i filmske umjetnosti za VI. razred osnovne škole*. Sedmo izdanje. Zagreb: Školska knjiga.

Smičiklas, Tadija. 1875a. *Čitanka za I. razred gimnazijski*. Zagreb: Narodna tiskarna dra. Lj. Gaja.

Smičiklas, Tadija. 1875b. *Čitanka za II. razred gimnazijski*. Zagreb: Troškom i nakladom kr. hrvt.-slavon.-dalm. zem. vlade.

Smičiklas, Tadija. 1880. *Hrvatska čitanka za III. razred gimnazijski*. Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dalm. zemalj. vlada.

Šabić, Ana, Gabrijela, Vitez, Ivan, Baričević, Josip. 1993. *Hrvatska početnica. Udžbenik iz hrvatskoga jezika i književnosti za 1. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Šarić, Ivan (prir.). 1916. *Hrvatska čitanka za II. razred srednjih učilišta*. Deveto izdanje. Zagreb: Naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.

Šicel, Miroslav, Rosandić, Dragutin. 1963. *Pregled književnosti s čitankom za drugi razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.

Škavić, Josip. 1952. *Čitanka iz jugoslavenske književnosti za VI. razred srednjih škola*. Zagreb: Školska knjiga.

Špoljar, Zlatko. 1933. *Početnica za prvi razred osnovnih škola u Kraljevini Jugoslaviji*. Zagreb.

Špoljar, Zlatko i dr. (ur.). *Početnica za nepismene*. 1945. Zagreb: Ministarstvo prosvjete Odjela za narodno prosvjeđivanje.

Špoljar, Zlatko. 1933. *Početnica za prvi razred osnovnih škola u Kraljevini Jugoslaviji*. Zagreb.

Šurmin, Đuro, Bosanac, Stjepan. 1896. *Čitanka iz književnih starina staroslovenskih, hrvatskih i srpskih za VII. i VIII. razred srednjih škola*. Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada.

Šurmin, Đuro, Bosanac, Stjepan. 1897. *Čitanka iz književnih starina staroslovenskih, hrvatskih i srpskih za VII. i VIII. razred srednjih škola*. Drugo, promijenjeno izdanje. Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada.

Težak, Stjepko. 1959. *Naš jezik. Vježbenica za IV razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga. ²1960, ³1961, ⁴1962, ⁵1963.

Težak, Stjepko, Brigljević, Dragutin. 1960. *Naš jezik. Vježbenica za V razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga. ²1961, ³1962, ⁴1963.

Težak, Stjepko, Brigljević, Dragutin. 1961. *Naš jezik. Vježbenica za VII razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga. ²1962, ³1963.

Težak, Stjepko, Brigljević, Dragutin. 1962. *Naš jezik. Vježbenica hrvatskosrpskog jezika za VIII razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga. ²1963.

Težak, Stjepko. ⁶1964. *Naš jezik. Vježbenica hrvatskosrpskog jezika za IV. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga. ⁷1965, ⁸1966, ⁹1967, ¹⁰1968, ¹¹1969, ¹²1970, ¹³1971, ¹⁴1972.

Težak, Stjepko, Brigljević, Dragutin. ⁵1964a. *Vježbenica hrvatskosrpskog jezika za V razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga. ⁶1965, ⁷1966, ⁸1967, ⁹1968, ¹⁰1969, ¹¹1970, ¹²1971, ¹³1972.

Težak, Stjepko, Brigljević, Dragutin. ⁴1964b. *Naš jezik. Vježbenica hrvatskosrpskog jezika za VII razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga. ⁵1965, ⁶1966, ⁷1967, ⁸1968, ⁹1969, ¹⁰1970, ¹¹1971.

Težak, Stjepko, Brigljević, Dragutin. ³1964c. *Naš jezik. Vježbenica hrvatskosrpskog jezika za VIII razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga. ⁴1965, ⁵1966, ⁶1967, ⁷1968, ⁸1969, ⁹(8)1971.

Težak, Stjepko, Brigljević, Dragutin. 1964d. *Naš jezik: vježbenica hrvatskosrpskog jezika za VII. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Težak, Stjepko, Stanić, Božidar. 1964. *Kontrolni zadaci hrvatskosrpskog jezika u IV. razredu*. Zagreb: Školska knjiga.

Težak, Stjepko, Babić, Stjepan. 1966. *Pregled gramatike hrvatskosrpskog jezika za osnovne i druge škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Težak, Stjepko. 1967. *Kontrolni zadaci hrvatskosrpskog jezika u V. razredu*. Zagreb: Školska knjiga.

Težak, Stjepko, Brigljević, Dragutin.¹²1972a. *Naš jezik. Vježbenica hrvatskog ili srpskog jezika za VII razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.
¹³1973, ¹⁴1974.

Težak, Stjepko, Brigljević, Dragutin.¹⁰⁽⁹⁾1972b. *Naš jezik. Vježbenica hrvatskog ili srpskog jezika za VIII razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.
¹¹⁽¹⁰⁾1973, ¹²⁽¹¹⁾1974, ¹³⁽¹²⁾1975.

Težak, Stjepko. 1973a. *Naš jezik za III razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Težak, Stjepko. 1973b. *Naš jezik. Vježbenica u nastavi hrvatskog ili srpskog jezika za V razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.²1974, ³1975, ⁴1976, ⁵1977, ⁶1978, ⁷1979, ⁸1980, ⁹1981, ¹⁰1982, ¹¹1983.

Težak, Stjepko. 1973c. *Naš jezik. Vježbenica u nastavi hrvatskog ili srpskog jezika za III razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.²1974, ³1975, ⁴1976, ⁵1977, ⁶1978, ⁷1979, ⁸1980, ⁹1981, ¹⁰1982, ¹¹1983. [ćirilica izdanja ¹1973, ²1974, ³⁽²⁾1979].

Težak, Stjepko. 1973d. *Naš jezik. Vježbenica u nastavi hrvatskog ili srpskog jezika za IV razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.²1974, ³1975, ⁴1976, ⁵1977, ⁶1978, ⁷1979, ⁸1980, ⁹1981, ¹⁰1982, ¹¹1983, ¹²1984.

Težak, Stjepko. 1974. *Govorne vježbe u nastavi hrvatskog ili srpskog jezika*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.

Težak, Stjepko, Brigljević, Dragutin. 1975. *Naš jezik. Vježbenica u nastavi hrvatskog ili srpskog jezika za VII razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.²1976, ³1977, ⁴1978, ⁵1979, ⁶1980, ⁷1981, ⁸1982, ⁹1983, ¹⁰1984, ¹¹1985.

Težak, Stjepko. 1976. *Naš jezik za V. razred osnovne škole. Priručnik za nastavnika*. Zagreb: Školska knjiga.

Težak, Stjepko. 1984. *Jezik, izražavanje i stvaranje. Udžbenik za hrvatski ili srpski jezik u V. razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.²1985, ³1986, ⁴1987, ⁵1988, ⁶1989, ⁷1990.

Težak, Stjepko, Diklić, Zvonimir. 1985. *Jezik, izražavanje i stvaranje. Udžbenik za hrvatski ili srpski jezik u VI. razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.²1986, ³1987, ⁴1988, ⁵1989, ⁶1990.

Težak, Stjepko, Brigljević, Dragutin. 1986. *Jezik, izražavanje i stvaranje. Udžbenik hrvatskoga ili srpskoga jezika u VII. razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.²1987, ³1988, ⁴1989, ⁵1990.

Težak, Stjepko, Brigljević, Dragutin. 1987. *Jezik, izražavanje i stvaranje. Udžbenik hrvatskoga ili srpskoga jezika u VIII. razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.²1988, ³1989, ⁴1990.

Težak, Stjepko, Brigljević, Dragutin. 1991a. *Jezik, izražavanje i stvaranje. Udžbenik hrvatskoga jezika u VII. razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.²1992.

Težak, Stjepko, Brigljević, Dragutin. 1991b. *Jezik, izražavanje i stvaranje. Radna bilježnica uz udžbenik hrvatskoga jezika u VII. razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Težak, Stjepko, Brigljević, Dragutin. 1991c. *Jezik, izražavanje i stvaranje. Udžbenik hrvatskoga jezika u VIII. razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.²1992.

Težak, Stjepko, Brigljević, Dragutin. 1991d. *Jezik, izražavanje i stvaranje. Udžbenik za hrvatski jezik u VIII. razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.²1998.

Težak, Stjepko, Diklić, Zvonimir. 1991. *Jezik, izražavanje i stvaranje. Udžbenik za hrvatski jezik u VI. razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.²1992.

Težak, Stjepko. 1991. *Jezik, izražavanje i stvaranje. Udžbenik za hrvatski jezik u V. razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.²1992.

Težak, Stjepko. ³1993. *Hrvatski jezik: jezik, izražavanje i stvaranje. Udžbenik za V. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.⁴1994, ⁵1995.

Težak, Stjepko, Brigljević, Dragutin.³1993a. *Hrvatski jezik: jezik, izražavanje i stvaranje. Udžbenik za VII. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.⁴1994, ⁵1995, ⁶1996, ⁷1997.

Težak, Stjepko, Brigljević, Dragutin.³1993b. *Hrvatski jezik: jezik, izražavanje i stvaranje. Udžbenik za VIII. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.⁴1994, ⁵1995, ⁶1996, ⁷1997, ⁸1998.

Težak, Stjepko, Diklić, Zvonimir.³1993. *Hrvatski jezik: jezik, izražavanje i stvaranje. Udžbenik za VI. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.⁴1994, ⁵1995, ⁶1996.

Težak, Stjepko, Kanajet, Lada. 1998. *Moj hrvatski 5: udžbenik za peti razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.²1999, ³2001, ⁴2002, ⁵2003, ⁶2004.

Težak, Stjepko, Diklić, Zvonimir. 1998. *Moj hrvatski 6: udžbenik za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Znanje.²1999, ³2002, ⁴2003, ⁵2004, ⁶2005, ⁷2006, ⁸2007.

Težak, Stjepko i dr. 2005a. *Hrvatski jezik 7: udžbenik za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.²2006, ³2007, ⁴2008, ⁵2009, ⁶2011.

Težak, Stjepko i dr. 2005b. *Hrvatski jezik 8: udžbenik za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.²2006, ³2009, ⁴2011.

Težak, Stjepko i dr. 2005c. *Hrvatski jezik 5: udžbenik za peti razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.²2007, ³2008, ⁴2009, ⁵2011.

Težak, Stjepko i dr. 2005d. *Hrvatski jezik 6: udžbenik za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.²2007, ³2008, ⁴2009, ⁵2011.

Težak, Stjepko, Klinžić, Zorica. 2006. *Moj hrvatski 5: udžbenik hrvatskoga jezika za peti razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Težak, Stjepko, Klinžić, Zorica, Bacan, Marijana. 2007. *Moj hrvatski 8: udžbenik hrvatskoga jezika: za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.²2008.

Tomić, Janko. 1875. *Hrvatska stilistika za pedagogije, preparandije, više djevojačke i muške građanske škole kao i za gimnazije i realke*. Zagreb: Tiskom Dragutina Albrechta.

Tošić, Ivo i dr. 1945. *Zrna znanja: čitančica za učeničke osnovnih škola*. Zagreb: Hrvatska nakladna tiskara.

Tošić, Ivo i dr. 1947. *Početnica i čitanka za I. razred osnovne škole*. Drugo izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.

Ujević, Mate. 1941a. *Prve brazde. Hrvatska čitanka za I. i II. razred srednjih škola*. Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare.

Ujević, Mate. 1941b. *Plodovi srca i uma. Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola. Treći dio: hrvatska književnost od narodnog preporoda do danas*. Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare.

Ujević, Mate. 1943a. *Knjiga radosti. Hrvatska čitanka za III. razred srednjih škola*. Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare.

Ujević, Mate. 1943b. *Sjetva. Hrvatska čitanka za IV. razred srednjih škola*. Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare.

Ursić, Ivo. 1947. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika (gramatika, pravopis, vještina pisanja i govora): udžbenik za niže stručne škole i tečajeve*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.

Vajnaht, Edo, Vitez, Grigor, Cvitan, Viktor. 1964. *Zlatna lađa: čitanka za II razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Vajnaht, Edo. 1970a. *Naš put 1. Početnica za 1. razred osnovne škole (tiskana slova)*. Zagreb: Školska knjiga.

Vajnaht, Edo. 1970b. *Naš put 2. Početnica za 1. razred osnovne škole (pisana slova)*. Zagreb: Školska knjiga.

Vajnaht, Edo. 1971. *Naš put: priručnik za nastavu hrvatskosrpskog jezika u 1. razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Vajnaht, Edo. 1981a. *Dobro jutro 1. Početnica za 1. razred osnovne škole (tiskana slova)*. Zagreb: Školska knjiga.

Vajnaht, Edo. 1981b. *Dobro jutro 2. Početnica za 1. razred osnovne škole (pisana slova)*. Zagreb: Školska knjiga.

Vajnaht, Edo. 1982. *Zlatna lađa: čitanka za 2. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Vajnaht, Edo, Bendelja, Neda. 1982. *Priručnik za nastavnika: uz početnicu (bukvar) i čitanku za nastavu hrvatskog ili srpskog jezika Dobro jutro u 1. razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Weber, Adolf. 1852. *Čitanka za porabu donje gimnazije*. Zagreb: C. k. administracija za razprodaj školskih knjigah kod sv. Anne.

Weber, Adolf. 1859. *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije*. Beč: C. k. naklada školskih knjigah.

Weber, Adolf. 1862. *Slovnica za četvrti razred katoličkih glavnih učionah u carevini austrijskoj*. Beč: C. k. naklada školskih knjigah.

Weber, Adolf. 1867. *Čitanka za IV. razred donje gimnazije*. Beč: U c. kr. nakladi školskih knjigah.

Weber, Adolf. 1869. *Čitanka za prvi i drugi razred donje gimnazije*. Beč: C. k. prodavonica školskih knjigah.

Weber, Adolf. 1871. *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*. Zagreb: Vlastita naklada.

Weber Tkalčević, Adolfo. 1876. *Slovnica hrvatska za pučke učione*. Beč.

Weber, Adolf. 1878. *Slovnica hrvatska i pismovnik za pučke učione*. Beč: C. k. naklada školskih knjigah.

Vitanović, Josip. 1880. *Gramatika hrvatskoga jezika za škole i samouke*. Zagreb: Troškom spisateljjevim.

Za dom – spremni. Čitanka za IV. godište pučkih škola u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. 1942. Zagreb: Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

Zagoda, Đuro (prir.). 1918. *Franje Petračića Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola*. Dio prvi Poetika, stilistika i proza. Sedmo nepromijenjeno izdanje. Zagreb: Naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.

Zalar, Ivo. 1993. *Hrvatska čitanka 5. Čitanka iz književnosti, scenske i filmske umjetnosti za V. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Zaninović, Vice. 1945. *Čitanka za niže razrede gimnazija*. Zagreb: Školska i pedagoška izdanja Nakladnog zavoda Hrvatske.

Zaninović, Vice. 1946. *Čitanka za niže razrede gimnazija*. Zagreb: Školska i pedagoška izdanja Nakladnog zavoda Hrvatske.

Zaninović, Vice. 1952. *Čitanka iz jugoslavenske književnosti za VIII. razred srednjih škola*. Zagreb: Školska knjiga.

Zaninović, Vice. 1959. *Čitanka s pregledom jugoslavenskih književnosti za VII. razred srednjih škola*. Zagreb: Školska knjiga.

Zaninović, Vice. 1968. *Pregled književnosti s čitankom za četvrti razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.

Dokumenti

1774. Opći školski red za njemačke normalne, glavne i trivijalne škole (Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen). Beč: Carsko-kraljevska dvorska kancelarija.

1777. Sustav obrazovanja i cjelokupnog školstva za Ugarsko Kraljevstvo i njemu pridružene zemlje (Ratio educationis totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas). Beč: Tiskara Johanna Thomasa Trattnera.

1777. Kratki priručnik o propisanom načinu poučavanja, napose za seoske učitelje u Kraljevini Ugarskoj i njezinim krunovinama (Kurzer Leitfaden zur vorgeschriebenen Lehrart besonders für Lehrer auf dem Lande in dem Königreiche Ungarn und dessen Kronländern).

1777. Osnova Metodičkog priručnika, napose za seoske učitelje u carsko-kraljevskim državama (Kern des Methodenbuchs, besonders für die Landschulmeister in den kaiserlich-königlichen Staaten). Beč: Nakladna knjižara Njemačke školske ustanove pri sv. Ani.

1778. Zahtjevi za učitelje i nastavnike u trivijalnim školama (Forderungen an Schulmeister und Lehrer der Trivialschulen). Beč: Nakladna knjižara Njemačke školske ustanove pri sv. Ani.

1783. Závjetek návukov za očitni pretresz vucenikov vu kraljevzki pervessni národní skòli vu Zagrebu na koncu polovicze skolnoga leta 1783. Meszecza maloga travna. Zagreb: Tisak Joseph Karl Kotsche.

1806. Odredba o javnom obrazovanju i cjelokupnom školstvu za Kraljevinu Ugarsku i pridružene zemlje (Ratio educationis publicae totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas). Budim: Tiskom i nakladom Kraljevskog ugarskog sveučilišta.

1845. Sustav početnih škola u Ugarskoj (Systema scholarum elementarium in Hungaria). Budim: Ugarski sabor.

1848. Nacrt temeljnih načela javne nastave u Austriji (Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens in Österreich). Beč: Carsko-kraljevska dvorska i državna tiskara.

1869. Ustav pučke škole u trojednoj kraljevini kao osnova saboru podnešen god. 1865. Zagreb: Narodna tiskarna dra. Ljudevita Gaja.

1874. Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Zagreb: Tisak Lav. Hartmana i družbe.

1875. Školski i nastavni red za pučke učione u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Zagreb: Tiskara "Narodnih novinah".

1875. Naredba od 24. kolovoza 1875. broj 2949., kojom se izdaju naukovne osnove za obće pučke i gradjanske škole u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji: službeno izdanje. Zagreb: Tiskara "Narodnih novinah".

1877/78. Izvješće o kralj. velikoj gimnaziji u Zagrebu koncem školske godine 1877/78. Zagreb: Tiskara "Narodnih novinah".

1888. Zakon od 31. listopada 1888. ob uređjenu pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Zagreb: Tisak Ign. Granitza.

1890. Službeni glasnik kr. hrv.-slav. zemaljske vlade odjela za bogoštovje i nastavu. Zagreb: Tiskom Ign. Granitza i dr., 144.

1890. Naučne osnove za više i niže pučke škole u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Zagreb: Tisak Ign. Granitza i dr..

1906. Naučna osnova za srednje škole. Zagreb: Tisak Kr. zemaljske tiskare.

1911. Izvještaj o Kr. maloj realnoj gimnaziji u Petrinji za šk. god. 1910-1911. Petrinja: s. n.

1926. Nastavni plan i program za I., II., III. i IV. razred osnovnih škola Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

1929. Zakon o srednjim školama: od 31. avgusta 1929. Beograd: Državna štamparija.

1933. Nastavni plan i program za osnovne škole Kraljevine Jugoslavije. Zagreb: Naklada Knjižare St. Kugli.
1936. Nastavni plan i program za I, II, III i IV razred građanskih škola u Kraljevini Jugoslaviji. Beograd: Izdanje i štampa Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije.
1936. Programi i metodska uputstva za rad u srednjim školama. Beograd: Izdanje i štampa Državne štamparije Kraljevine Jugoslavije.
1943. Nastavna osnova za obće pučke, seoske i gradske produžne pučke škole. Zagreb: Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.
1943. Sveučilišne oblasti i red predavanja u Hrvatskom sveučilištu u Zagrebu u zimskom poljeću 1943/44. Zagreb: Rektorat Hrvatskog sveučilišta Nezavisne Države Hrvatske.
1944. Sveučilišne oblasti i red predavanja u Hrvatskom sveučilištu u Zagrebu u ljetnom poljeću 1943/44. Zagreb: Rektorat Hrvatskog sveučilišta Nezavisne Države Hrvatske.
1946. Nastavni plan i program za osnovne škole u Narodnoj Republici Hrvatskoj. Zagreb: Školska i pedagoška izdanja Nakladnog zavoda Hrvatske.
1948. Nastavni plan i program viših razreda osnovnih škola. Zagreb: Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske.
1948. Nastavni plan i program za osnovnu školu. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
1949. Hrvatska gimnazija u Pazinu. Pedesetogodišnjici svog osnivanja 1899. - 1949. Izvještaj za školsku godinu 1947 / 1948 i 1948 / 1949. Pazin.
1950. Nastavni plan i program za osmogodišnje škole i niže razrede gimnazije, osnovne škole i produžne tečajeve. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
1951. Nastavni plan i program za osmogodišnje škole i niže razrede gimnazija. Zagreb: Školska knjiga.
1954. Nastavni plan i program za narodne četverogodišnje i šestogodišnje škole i niže razrede osmogodišnjih škola. Zagreb: Školska knjiga.
1954. Škole za obrazovanje nastavnog kadra i verske škole na kraju 1952/53 školske godine: rezultati izveštaja škola 30-VI-1953 godine. Beograd: Savezni zavod za statistiku i evidenciju.
1954. Osmogodišnje škole i gimnazije na kraju 1952/53 školske godine: rezultati izveštaja škola 30-VI-1953 godine. Beograd: Savezni zavod za statistiku i evidenciju.
1958. Osnovna škola: programatska struktura. Zagreb: Izdanje "Školskih novina".
1960. Osnovna škola: odgojno-obrazovna struktura. Zagreb: Školska knjiga.
1960. Nastavni plan i program za gimnaziju. *Prosvjetni vjesnik: službeni organ Savjeta za prosvjetu NR Hrvatske*, Zagreb, XIII, br. 8, 161-201.
1960. Osnovna škola - odgojno obrazovna struktura. Nastavni plan i program. Zagreb: Zavod za unapređenje školstva SR Hrvatske.
1964. Osnovna škola: odgojno-obrazovna struktura. Drugo, redigirano izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
1965. Osnovna škola: odgojno-obrazovna struktura. Treće neizmijenjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
1972. Naša osnovna škola: Odgojno-obrazovna struktura. Zagreb: Zavod za unapređivanje osnovnog obrazovanja SR Hrvatske. Zagreb: Školska knjiga.
1974. Naša osnovna škola: odgojno-obrazovna struktura. Drugo, neizmijenjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
1974. Osnove nastavnog plana i programa za srednjoškolsko obrazovanje u SR Hrvatskoj. Zagreb: Školska knjiga.
1981. Konceptija udžbenika za jezično-umjetničko odgojno-obrazovno područje. *Suvremena metodika nastave hrvatskog ili srpskog jezika*, Zagreb, br. 1, 1-15.
1984. Plan i program odgoja i osnovnog obrazovanja. *Vjesnik Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske*, Zagreb, IV, br. 7.
1984. Plan i program odgoja i osnovnog obrazovanja: Jezično-umjetničko područje. *Vjesnik Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske*, Zagreb, IV, br. 3, 1-15.
1984. Plan i programi odgoja i osnovnog obrazovanja: Jezično-umjetničko područje: V. – VIII. razred osnovne škole. *Vjesnik Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske*, Zagreb, IV, br. 7, 70-97.
1984. Zajedničke programske osnove srednjeg usmjerenog obrazovanja: Jezično-umjetničko područje. *Vjesnik Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske*, Zagreb, IV, br. 12, 1-24.
1991. Nastavni plan i program za osnovne škole u Republici Hrvatskoj (Izmjene i dopune). Zagreb: Zavod za školstvo Ministarstva prosvjete i kulture Republike Hrvatske.
1992. Zakon o srednjem školstvu. *Narodne novine*, Zagreb, 19/1992.
1993. Okvirni nastavni plan i program za osnovnu školu. Zagreb: Ministarstvo kulture i prosvjete i Zavod za školstvo.
1993. Nastavni plan i program za osnovne škole u Republici Hrvatskoj. Zagreb: Zavod za školstvo Ministarstva prosvjete i kulture Republike Hrvatske.
1994. Nastavni plan i program za gimnazije. Svezak 1. Zagreb: Školske novine i Ministarstvo kulture i prosvjete Republike Hrvatske.
1995. Okvirni nastavni plan i program za više razrede osnovne škole u Republici Hrvatskoj (izmjene i dopune). *Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske*. Zagreb.
1995. Okvirni nastavni plan i program za osnovne škole u Republici Hrvatskoj (izmjene i dopune). *Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske*. Zagreb, br. 1. Posebno izdanje.
1996. Nastavni plan i program za V. razred osnovne škole. *Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske*, Zagreb, 2, br. 2, 3-7.
1996. Nastavni plan i program za VI. razred osnovne škole. *Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske*, Zagreb, 2, br. 10, 31-34.
1997. Nastavni plan i program za VII. razred. *Vjesnik Ministarstva prosvjete i športa*, Zagreb, 1(1), 31. 10. 1997.
1997. Okvirni nastavni programi općeobrazovnih predmeta za srednje strukovne škole. *Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske*, Zagreb, br. 11. Posebno izdanje.
1999. Nastavni program za VII. i VIII. razred osnovne škole u školskoj godini 1999./2000. *Prosvjetni vjesnik*, Zagreb, 1, br. 1, 2-9.
1999. Nastavni plan i program za osnovnu školu. *Prosvjetni vjesnik*, Zagreb, br. 2. Posebno izdanje.
2001. Odluka o popisu lektire za osnovnu školu i srednje škole. *Prosvjetni vjesnik*, Zagreb, III, br. 2, 10-13.
2001. Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu. *Narodne novine*, Zagreb, 117/2001.
2002. Kurikularni pristup promjenama u osnovnom školstvu. Razrada okvirnog nastavnog plana i programa u funkciji rasterećenja učenika: razredna nastava. Zagreb: Ministarstvo prosvjete i športa Republike Hrvatske.
2002. Katalog odobrenih udžbenika za šk. god. 2002./2003. Zagreb: Ministarstvo prosvjete i športa Republike Hrvatske.

2005. Katalog znanja za osnovnu školu. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa.

2005. Eksperimentalni nastavni plan i program za osnovnu školu 2005./2006. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa.

2005. Hrvatski nacionalni obrazovni standard (HNOS). Predmet: Hrvatski jezik. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa.

2005. Plan razvoja sustava odgoja i obrazovanja 2005. – 2010. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa.

2006. Nastavni plan i program za osnovnu školu. 2006. *Narodne novine*, Zagreb, 102/2006.

2007. Strategija za izradbu i razvoj nacionalnoga kurikuluma za predškolski odgoj, opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa.

2007. Udžbenički standard. *Narodne novine*, Zagreb, 7/2007.

2011. Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

2014. Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije. *Narodne novine*, Zagreb, 124/2014.

2019. Kurikulum nastavnog predmeta Hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije. Zagreb: MZO.

Izložba

Zagreb — Galerija Klovićevi dvori

Predmet: Hrvatski

9. studenoga 2021. – 16. siječnja 2022.

ORGANIZATOR IZLOŽBE

Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

ORGANIZACIJSKI ODBOR

Suzana Coha, Ana Čavar, Stjepan Damjanović,
Ivan Marković, Vlado Pandžić, Bernardina Petrović,
Lahorka Plejić Poje, Evelina Rudan i Josipa Tomašić

SUORGANIZATORI

Hrvatsko filološko društvo
Hrvatski školski muzej
Galerija Klovićevi dvori

PARTNER

CARNET

AUTORICE IZLOŽBE

Ana Čavar
Lahorka Plejić Poje

SURADNICA

Josipa Tomašić

AUTORICE DIGITALNIH SADRŽAJA

Josipa Erceg
Ivana Klindić
Ana Žagmešter

KUSTOSICE

Marta Kiš
Karla Pudar

GALERIJA KLOVIĆEVI DVORI VODITELJICA PROGRAMA

Petra Vugrinec

KUSTOSICA

Danijela Markotić

PEDAGOŠKI PROGRAM

Liljana Velkovski

DIZAJN IZLOŽBE

Šesnić&Turković,
Barbara Bjeliš
Andrea Šumberac

Zahvaljujemo ravnatelju Osnovne škole Sunja Iliji Potkonjaku
na posudbi stare pučke učionice.

Zahvaljujemo i Kinorami i Croatia Filmu d. o. o.
na ustupanju prava za prikazivanje isječaka igranih filmova.

Prvo tiskano izdanje kataloga i izložbu financirali su Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu i Odsjek za kroatistiku, sponzori i donatori
AIC, Hrvatska pošta, Hrvatska elektroprivreda, CIAK Grupa, Croatia
osiguranje, Bc Institut, Ingemark i Agens.

Filozofski
fakultet
Sveučilišta
u Zagrebu

Galerija
Klovićevi
dvori

HRVATSKI
ŠKOLSKI
MUZEJ

HRVATSKO
FILOLOŠKO
DRUŠTVO

Kataloški popis jedinica

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.46](https://doi.org/10.17234/9789533793467.46)

Udžbenici, priručnici, pedagoška literatura

ABC knisicza za potrebnost narodnih skol
Budim: Königl. Universitätsschriften, 1779.
104 str., 17,5 x 11 cm
preslika
Mu 785

Zavjetek navukov za očitni pretresz vuchenikov : vu
Kraljevzki pervessni národní školi vu Zagrebu : na
konczu polovicze skolnoga leta 1783. meszeczca maloga
Travna
Zagreb: Joseph Karl Kotsche, 1783.
[12] str., 20,5 x 15,5 cm
HŠM Mu 933

Abekavicza illiricska za ubavifititi malenu
Diecfcu u kratko u nauku Knjige, i nauku Zakona
katholicjanskoga potrebita znati fvakomu
Malenomu, i Velikomuz za Spafenje Dushe
Osijek: Slovima Ivana Martina Diwalt, 1802.
[22] str., 16 x 10,5 cm
HŠM Mu 828

Naputchenye za horvatzki prav chteti, y pizsati :
zkup z-peldami liztov, y drugeh pizsmeneh nachinov
za potrebuване ladanyzkih skol vu Horvatzkom
kralyeyztvu
Budim: Pretizkano Slovozizke Kralyevzke
Mudrozkupchine Vugerzke, 1808.
70 str., 17,5 x 11 cm
HŠM Mu 1051

ABC iliti Knjixica slovoznanja za potribu
narodnih ucsonicah u Kraljestvu Slavonie /
ABC oder Namenbüchlein zum Gebrauche der
National=Schulen in dem Königreiche Slawonien.
Budim: Gedruckt in der Königl. ung.
Universitäts=Buchdruckerey, mit
Stereotyp=Platten, 1823.
112 str., 17,5 x 11,5 cm
HŠM Mu 6

Shlabikar aliti jimen knyiz'ica za haszen ladanyzkih
shkol Horvatzkoga naroda va Ugerszkom Kralyesztvi
/ Namen Büchlein zum Gebrauche der Landschulen
einer Kroatisch-Slavischen Nazion im Königreiche
Hungarn
Budim: König. Hung. Univesitätsschriften, 1834.
84 str., 20 x 12,5 cm
HŠM Mu 1078

Knjixica imenah za seoske učionice po cesaro-
kraljskim derxavam / Libretto dei nomi per le scuole
rurali negli II. RR. stati
Zadar: Tisak Demarchi-Rougier, 1847.
108 str., 19,5 x 12,5 cm
HŠM Mu 1

Naputak za one, koji uče čitati
Bogoslav Šulek
Zagreb: Tiskom Franje Župana, 1850.
40 str., 18 x 12 cm
HŠM Mu 9

Abecedar za potrebu narodnih učionica u Hèrvatskoj
i Slavonii a napose za vojničku krajinu
Zagreb: tisak Franje Župana, 1851.
104 str., 19 x 12 cm
HŠM Mu 3728

Uporavnik za početnicu i čitanku u pèrvom razredu
katoličkih učionah u carevini austrijskoj : za
učitelje i pripravnike
[Ivan Filipović]
Beč: C. k. prodavonica školskih knjiga, 1855.
158 str., 20,5 x 13 cm
HŠM Mu 580

Ilirska čitanka za gornje gimnazije. Knjiga pèrva:
sadržavajuća izgleda iz hèrvatske literature od
pèrvoga njezina početka do godine 1835.
[Antun Mažuranić, Matija Mesić, Adolfo Veber]
Beč: C. k. naklada školskih knjiga, 1856.
546 str., 23 x 15 cm
HŠM Mu 795

Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole : Dio
I. Rěčoslovje
Antun Mažuranić
Zagreb, 1859.
142 str., 20 x 13,5 cm
HŠM Mu 742b

Ilirska čitanka za gornje gimnazije. Knjiga druga:
sadržavajuća izgleda iz novije literature
[Antun Mažuranić, Matija Mesić, Adolfo Veber]
Beč: C. k. naklada školskih knjiga, 1860.
457 str., 23 x 16,5 cm
HŠM Mu 307

Pèrva slovnica čitanka : za drugi razred katoličkih
učionahu carevini austrijskoj
Beč: C. k. naklada školskih knjiga, 1860.
198 str., 17,5 x 10,5 cm
HŠM Mu 1856

Primèri starohèrvatskoga jezika iz glagolskih i
cirilskih književnih starinah : sastavljeni za 7.
i 8. gimnazijalni razred. Dio I. : Uvod i primèri
staroslavenski
Vatroslav Jagić
Zagreb: Berzotisak Antuna Jakića, 1864.
101 str., 21 x 13 cm
HŠM K II-5425

Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije
Adolf Veber
Beč: C. k. naklada školskih knjiga, 1862.
178 str., 22 x 13,5 cm
HŠM Mu 848

Hèrvatska početnica za pèrvi razred pučkih učionah
Beč: C. k. naklada školskih knjiga, 1865.
119 str., ilustr., 17,5 x 11 cm
HŠM Mu 765

Pedagoško-didaktički kažiput ili stvarna obuka u
pučkoj učionici na temelju čitankah i inih učevnih
sredstavah u primèrih
Franjo Klaić
Beč: Ces. kralj. prodavaonica školskih knjigah,
1866.
125 str., ilustr., 20 x 13,5 cm
HŠM Mu 1402

Čitanka za pèrvi i drugi razred dolnje gimnazije
Adolfo Veber
Beč: C. k. naklada školskih knjiga, 1866.
308 str., 20 x 13 cm
HŠM Mu 782

Čitanka za III. razred dolnje gimnazije
Adolfo Veber
Beč: C. k. naklada školskih knjiga, 1867.
298 str., 19,5 x 13 cm
HŠM Mu 784

Hèrvatska početnica za pèrvi razred pučkih učionah
Beč: C. k. naklada školskih knjigah, 1868.
122 str., ilustr., 17,5 x 11 cm
HŠM Mu 763

Čitanka za IV. razred gimnazijski
Franjo Marković
Zagreb: Narodna tiskarna dra. Ljudevita Gaja,
1874.
368 str., 22 x 14,5 cm
HŠM Mu 1306

Kratka poviest književnosti hrvatske i srbske : za
građanske i višje djevojačke škole
Ivan Filipović
Zagreb: Knjižara Lav. Hartmana, 1875.
90 str., 18 x 12,5 cm
HŠM Mu 822

Vježbenica u hrvatskom slogu : I. dio. Za niže realke i
građanske učione
Josip Vitanović
Osijek: Tisak Dragutina Sándora (Selzer), 1875.
111 str., 20,5 x 13 cm
HŠM Mu 1304

Čitanka za I. razred gimnazijski
Tadija Smičiklas
Zagreb: Narodna tiskarna dra. Lj. Gaja, 1875.
220 str., 22 x 14 cm
HŠM Mu 808

Hrvatska stilistika: za pedagogije, preparandije,
višje djevojačke i muške građanske škole kao i za
gimnazije i realke
Janko Tomić
Zagreb: Tiskom Dragutina Albrechta, 1875.
501 str., 20 x 14,5 cm
HŠM Mu 817

Slovnica hrvatska i Pismovnik za pučke učione
Beč: C. k. naklada školskih knjigah, 1877.
184 str., 17 x 10,5 cm
HŠM Mu 3665

Hrvatska čitanka za više gimnazije i nalihe jim škole.
Knjiga prva : Uputa u poetiku i stilistiku
Franjo Petračić
Zagreb: Kr. hrvatsko-slav.-dalm. zemaljska
vlada, 1877.
316 str., 21,5 x 14 cm
HŠM Mu 788

Hrvatske gramatike : 1. dio. Oblici : za srednje i nalih im škole
Mirko Divković
Zagreb: Tiskom Dioničke tiskare, 1879.
109 str., 22 x 15 cm
HŠM Mu 4717

Hrvatska čitanka za više gimnazije i nalihe jim škole.
Knjiga druga: Historija literature u primjerih
Franjo Petračić
Zagreb: Kr. hrvatsko-slav.-dalm. zemaljska
vlada, 1880.
547 str., 22 x 14,5 cm
HŠM Mu 788

Hrvatska čitanka za III. razred gimnazijski
Tadija Smičiklas
Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dal. zem. vlada, 1880.
286 str., 22 x 14,5 cm
HŠM Mu 803

Rukovodnik za početnicu i bukvar
Ljudevit Modec
Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada,
1884.
204 str., ilustr., 21,5 x 14 cm
HŠM Mu 598

Hrvatska čitanka : za II. razred srednjih učilišta
Tomo Maretić
Zagreb: Kr. hrvat.-slavon.-dalm. zem. vlade,
1884, 3. izdanje, po drugom izdanju od prof. T.
Smičiklasa
228 str., 21,5 x 14 cm
HŠM Mu 4714

Pedagogija III. dio : Posebno obukoslovje
Zagreb: Hrv.-pedagogijskog književnog zbora,
1884.
424 str., ilustr., 9,5 x 13 cm
HŠM K VI-967

Hrvatska čitanka za VI. razred viših djevojačkih škola
Josip Vitanović
Zagreb: Kr. hrvat.-slav.-dalm. zem. vlada, 1886.
192 str., 22 x 14,5 cm
HŠM Mu 1298

Čitanka za seoske opetovnice i seljake u kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji
Franjo Klaić
Zagreb: Knjižara L. Hartmana (Kugli i Deutch),
1887, 3. ispravljeno izdanje
274 str., ilustr., 19,5 x 13 cm
HŠM Mu 4787

Horvatska čitanka za III. i IV. razrede medjimurskih pučkih školah
Jozef Margitai
Budimpešta: Mađarska kraljevska država, 1887.
127 str.; 18 x 12 cm
HŠM Mu 1853

Čitanka za više pučke škole : knjiga druga
Stjepan Basariček
Zagreb: Knjižara Lav. Hartmana (Kugli i
Deutch), 1890.
257 str., 21 x 14,5 cm
HŠM Mu 697

Čitanka za šegrtske škole
Gustav Fleischer, Josip Mencin,
Zagreb: Akademsko knjižara Lav. Hartman
(Kugli i Deutch), 1890.
245 str., 21 x 14 cm
HŠM Mu 209

Rukovod za početnicu i bukvar
Stjepan Basariček
Zagreb: Tisak i naklada Knjižara Lav Hartman
(Kugli i Deutch), 1892.
86 str., ilustr., 20,5 x 14,5 cm
HŠM K I-1593

Hrvatski pravopis
Ivan Broz
Zagreb: Kr. hrv.-slav.dalm. zemaljska vlada, 1892.
130 str., 19,5 x 13,5 cm
HŠM Mu 498

Horvatska čitanka za II. razred medjimurskih pučkih školah
Gàspàr Jànoš, Jožef Margitai
Budimpešta: Mađarska kraljevska država, 1898.
102 str., 18,5 x 12 cm
HŠM Mu 3693

Čitanka za I. razred srednjih škola
Marcel Kušar
Beč: Carska kraljevska naklada školskih knjiga,
1900.
543 str., 21,5 x 14,5 cm
HŠM Mu 4721

Gramatika hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola : Glasovi - Oblici - Rečenica - Sintaksa
Tomo Maretić
Zagreb: Knjižarnica L. Hartmana (Kugli i
Deutsch), 1901, 2. popravljeno izdanje
296 str., 23 x 15,5 cm
HŠM Mu 490

Hrvatski pravopis
Ivan Broz, Dragutin Boranić
Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada,
1904, 3. prerađeno izdanje
214 str., 20 x 14 cm
HŠM Mu 2931

Čitanka za III. razred nižih pučkih škola u Hrvatskoj i Slavoniji
Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade,
1907.
317 str., ilustr., 20 x 13 cm
HŠM Mu 4783

Čitanka za drugi razred općih pučkih škola u Hrvatskoj i Slavoniji
Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade,
1909.
168 str., ilustr., 20 x 13 cm
HŠM Mu 4726

Diktati za pučke škole i za prvi razred srednjih škola
Zagreb: Knjižara L. Hartman (St. Kugli), [1909.]
80 str., 19,5 x 14 cm
HŠM Mu 572

Treća čitanka za hrvatske opće pučke škole
Vladimir Nazor
Beč: Carska kraljevska naklada školskih knjiga,
1913.
201 str., 20,5 x 14 cm
HŠM Mu 113

Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola.
Knjiga II. : Povijest književnosti do kraja XVIII. vijeka u primjerima
Branko Drechsler [Vodnik]
Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlada, 1916.
368 str., 22 x 14,5 cm
HŠM Mu 305

Franje Petračića Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola. Dio prvi : Poetika, stilistika i proza
Đuro Zagoda
Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlada, 1918, 7.
nepromijenjeno izdanje
436 str., 21 x 14 cm
HŠM Mu 792

Druga čitanka za niže pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji
Sigismund Čajkovac
Zagreb: Kr. hrv.-slav. zemaljska vlada, 1920.
160 str., ilustr., 19,5 x 12,5 cm
HŠM Mu 5769

Prva čitanka za niže pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji
Sigismund Čajkovac
Zagreb: Kr. hrv.-slav. zemaljska vlada, 1921.
74 str., 21,5 x 14,5 cm
HŠM Mu 56

Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika
Dragutin Boranić
Zagreb: "Ćirilo-Methodsko nakladna knjižara
d.d." 1923, 2. nepromijenjeno izdanje
182 str., 23,5 x 16 cm
HŠM Mu 503

Čitanka za IV. razred osnovnih škola u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca,
Sigismund Čajkovac
Zagreb: Zaklade tiskare Narodnih novina, 1928,
3. izdanje
288 str., ilustr., 22 x 14,5 cm
HŠM Mu 145

Čitanka za I. razred osnovnih škola u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca
Vladimir Nazor, Stjepan Bosanac
Zagreb: Jugoslovenska štampa, 1929.
73 str., ilustr., 21,5 x 14,5 cm
HŠM Mu 59

Čitanka za 3. razred osnovnih škola u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca
Vladimir Nazor, Stjepan Bosanac
Zagreb: Jugoslovenska štampa, 1929.
198 str., ilustr., 21,5 x 14,5 cm
HŠM Mu 116

Pravopisno uputstvo za sve osnovne, srednje i stručne škole Kraljevine Jugoslavije s kratkim tumačenjem i objašnjenjem

Zagreb: Jugoslavenska štampa d.d., 1929.
29 str., 23 x 15,5 cm
HŠM Mu 509

Maternji jezik u savremenoj školi : Teorija i praksa
Josip Demarin

Zagreb: [Jugoslavenska štampa], 1933.
140 str., ilustr., 20,5 x 14 cm
HŠM K I-1835

Materinski jezik u našim narodnim školama : metodika radne obuke u nižim i višim osnovnim građanskim i nižim srednjim školama

Salih Ljubunčić
Zagreb: Nadbiskupska tiskara, 1933.
252 str., ilustr., 23,5 x 16 cm
HŠM K VI-913

Čitanka iz hrvatskosrpskoga jezika : za treći razred srednjih i njima sličnih škola

Vladimir Nazor, Antun Barac
Zagreb: Zagrebačka sekcija Jugoslavenskog profesorskog društva, 1934.
195 str., 22 x 15 cm
HŠM Mu 6929

Čitanka za I. razred osnovnih škola u Kraljevini Jugoslaviji

Sigismund Čajkovac, Vladimir Nazor, Stjepan Bosanac, Stjepan Ratković
Zagreb: Tisak Zaklade tiskare Narodnih novina, [1937].
56 str., ilustr., 21,5 x 14,5 cm
HŠM Mu 5157

Čitanka za III. razred osnovnih škola u Kraljevini Jugoslaviji

Sigismund Čajkovac, Vladimir Nazor, Stjepan Bosanac, Stjepan Ratković
Zagreb: Tisak "Tipografije", [1937]
184 str., ilustr., 21,5 x 14,5 cm
HŠM Mu 117

Početnica za I. razred osnovnih škola u Kraljevini Jugoslaviji

Zlatko Špoljar
Zagreb: Naklada školskih knjiga i tiskanica Savske banovine, 1938.
64 str., ilustr., 22 x 15,5 cm
HŠM Mu 22

Hrvatskosrpska čitanka za II razred građanskih škola

Mihovil Kombol
Zagreb: Knjižara St. Kugli, 1938.
207 str., 23,5 x 15,5 cm
HŠM Mu 260

Staroslovjenski jezik s hrvatskosrpskom redakcijom za V. razred srednjih škola

Stjepan Bosanac, Sreten Živković
Zagreb: Naklada knjižare St. Kugli, 1939.
56 str., 23,5 x 15,5 cm
HŠM Mu 448

Historija stare i srednje jugoslavenske književnosti s pregledom narodne književnosti : za više razrede srednjih škola

Franjo Poljanec
Zagreb: Dvorska knjižara Vasić (Vasić i Horvat), 1939. 3. izdanje
384 str., 23,5 x 16 cm
HŠM Mu 341

Čitanka za razred pučkih škola u Banovini Hrvatskoj
Sigismund Čajkovac

Zagreb: Naklada školskih knjiga i tiskanica Banovine Hrvatske, [1940.]
114 str., ilustr., 21,5 x 14,5 cm
HŠM Mu 5770

Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za srednje i slične škole

Josip Florschütz
Zagreb: Naklada školskih knjiga i tiskanica Banovine Hrvatske, 1940, 4. izdanje
263 str., 22 x 15 cm
HŠM Mu 486

Pregled historijskog razvoja hrvatskosrpskoga jezika za VI razred srednjih škola

Sreten Živković, Stjepan Bosanac
Zagreb: Naklade knjižare St. Kugli, [1940.]
71 str., 23,5 x 15,5 cm
HŠM Mu 447

Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika

Dragutin Boranić
Zagreb: Nakladni zavod Banovine Hrvatske, 1941, 8. izdanje
180 str., 23 x 15,5 cm
HŠM Mu 506

Koriensko pisanje

Adolf Bratoljub Klaić
Zagreb: Hrvatski državni ured za jezik, 1941.
135 str., 16,5 x 12 cm
HŠM Mu 470

Prve brazde : hrvatska čitanka za I. i II. razred srednjih škola

Mate Ujević, Vjekoslav Štefanić, Pavle Tijan
Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1941.
393 str., 23 x 16 cm
Privatno vlasništvo

Plodovi srca i uma : hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola

Mate Ujević
Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1941.
748 str., 23 x 15,5 cm
HŠM Mu 308

Hrvatska književnost do Narodnog preporoda : hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola : drugi dio

Mihovil Kombol (prir.)
Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1941.
434 str., 22,5 x 15 cm
Knjižnica Filozofskog fakulteta u Zagrebu

Moj zavičaj : čitanka za II. godište pučkih škola u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1942.
168 str., ilustr., 21,5 x 14,5 cm
HŠM Mu 83

Moja domovina : čitanka za III. godište pučkih škola u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1942.
223 str., ilustr., 21,5 x 14,5 cm
HŠM Mu 5771

Hrvatska slovnica za srednje i slične škole

Josip Florschütz
Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1943, prerađeno izdanje
246 str., 21,5 x 14,5 cm
HŠM Mu 488

Sjetva : hrvatska čitanka za IV. razred srednjih škola

Mate Ujević
Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1943.
302 str., 22 x 15 cm
HŠM Mu 301

Žetva : hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola

Ljubomir Maraković
Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1943.
491 str., 22 x 15 cm
HŠM Mu 310

Hrvatska književnost do Narodnog preporoda : hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola : drugi dio

Mihovil Kombol (prir.)
Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1943.
434 str., 22,5 x 15 cm
Knjižnica Filozofskog fakulteta u Zagrebu

Početnica

El Shatt: Izdanje Prosvjetnog odjela coz-a, 1945.
67 str., ilustr., 21 x 17 cm
Privatno vlasništvo

Početnica

[S. l.], 1944.
76 str., ilustr., 21 x 14 cm
HŠM Mu 1013

Početnica

Prosvjetni odjel Obl. NOO-a za Istru
[S. l.], 1944.
45 str., ilustr., 21,5 x 17 cm
HŠM Mu 1011

Plodovi srca i uma : hrvatska čitanka za sedmi razred srednjih škola

Mate Ujević
Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1944.
252 str., 20 x 14 cm
HŠM Mu 366

Hrvatski pravopis

Ured za hrvatski jezik

Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1944.

459 str., 22,5 x 15,5 cm

HŠM K V-699

Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika

Dragutin Boranić

Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1947, 9. prerađeno izdanje

207 str., 20,5 x 14,5 cm

HŠM Mu 507

Pisanje u osnovnoj školi : (priručnik)

Juraj Potočnjak

Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1947.

56 str., ilustr., 22 x 15 cm

HŠM K I-883

Naš jezik : gramatika i pravopis za III. razred osnovne škole

Ivo Frol

Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1947.

62 str., ilustr., 20 x 14,5 cm

HŠM Mu 377

Naš jezik : gramatika i pravopis za IV. razred osnovne škole

Ivo Frol, Grigor Vitez

Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1947.

67 str., ilustr., 20,5 x 14,5 cm

HŠM Mu 381

Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika

(gramatika, pravopis, vještina pisanja i govora) : udžbenik za niže stručne škole i tečajeve

Ivo Uršić

Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1947.

207 str., 20 x 14,5 cm

HŠM Mu 7809

Čitanka s poukama o jeziku za III. razr. narodne osnovne škole

[Pere Ljubić, redakcija]

Zagreb: Školska knjiga, 1952.

252 str., ilustr., 20 x 14 cm

HŠM Mu 4454

Čitanka za VI. razred narodne osmogodišnje škole i II. razred gimnazije

Jozo Bašica

Zagreb: Školska knjiga, 1952, 3. izdanje

204 str., 23,5 x 16,5 cm

HŠM Mu 177

Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika

Ivan Brabec, Mate Hraste, Sreten Živković

Zagreb: Školska knjiga, 1952.

296 str., 24 x 18 cm

HŠM K IV-1767

Početno čitanje i pisanje : teorija i praksa

Zlatko Špoljar

Pula: Naklada istarske knjižare "Matko

Laginja", 1953, 2. izdanje

46 str., 20 x 14,5 cm

HŠM Mu 771

Čitanka s poukama o jeziku za IV. razred narodne škole

Zagreb: Školska knjiga, 1953, 4. izdanje

351 str., ilustr., 20 x 14 cm

HŠM Mu 6964

Čitanka za V. razred narodne osnovne škole

Juraj Bukša, Ferdo Nikolić

Zagreb: Školska knjiga, 1954, 2. izdanje

286 str., ilustr., 23,5 x 16,5 cm

HŠM Mu 172

Pregled jugoslavenske književnosti s primjerima : za V. razred gimnazije

Ferdo Nikolić

Zagreb: Školska knjiga, 1954.

331 str., 20 x 14 cm

HŠM Mu 339

Metodske upute : za obrađivanje domaćeg štiva iz drugog kola „Dobre knjige“

Skupina autora

Zagreb: Školska knjiga, 1956.

77 str., 17 x 12 cm

HŠM Mu 671

Čitanka za VIII. razred narodne osmogodišnje škole

Tvrtko Čubelić

Zagreb: Školska knjiga, 1957, 3. izdanje

286 str., ilustr., 24 x 17 cm

HŠM Mu 6986

Čitanka s pregledom iz jugoslavenskih književnost : i za VII. razred srednjih škola

Vice Zaninović

Zagreb: Školska knjiga, 1958, 4. prerađeno

izdanje

455 str., ilustr., 20 x 14,5 cm

HŠM Mu 4476

Čitanka za III. razred osnovne škole

Ante Blaženčić

Zagreb: Školska knjiga, 1959, 6. izdanje

292 str., ilustr., 20 x 14 cm

HŠM Mu 6959

Čitanka za V. razred osnovne škole

Antica Antoš, Juraj Bukša

Zagreb: Školska knjiga, 1959, 4. nepromijenjeno

izdanje

260 str., ilustr., 23,5 x 17 cm

HŠM Mu 6973

Pravopis hrvatskosrpskog jezika : školsko izdanje

Skupina autora

Zagreb: Matica hrvatska; Novi Sad: Matica

srpska, 1960.

283 str., 20 x 14,5 cm

HŠM Mu 4483

Naš jezik : Vježbenica za IV. razred osnovne škole

Stjepko Težak

Zagreb: Školska knjiga, 1960, 2. nepromijenjeno

izdanje

79 str., ilustr., 23,5 x 17 cm

HŠM Mu 8691

Pregled književnosti s primjerima : za II. razred gimnazije

Ferdo Nikolić

Zagreb: Školska knjiga, 1960, 3. nepromijenjeno izdanje

360 str., ilustr., 20 x 14,5 cm

HŠM Mu 4479

Čitanka za VI. razred osnovne škole

Juraj Bukša, Antica Antoš

Zagreb: Školska knjiga, 1961, 5. nepromijenjeno izdanje

263 str., ilustr., 24 x 17 cm

HŠM Mu 6977

Čitanka iz naše i strane književnosti : za I. razred gimnazije

Ferdo Nikolić, Milena Večerina, Stanko Dvoržak

Zagreb: Školska knjiga 1961, 5. neizmijenjeno

izdanje

365 str., 20 x 14 cm

HŠM Mu 6920

Čitanka za II. razred osnovne škole

Grigor Vitez, Igor Cvitan

Zagreb: Školska knjiga, 1962, 3. izdanje

208 str., ilustr., 19,5 x 14,5 cm

HŠM Mu 95

Naš jezik : Vježbenica za V. razred osnovne škole

Stjepko Težak, Dragutin Brigljević

Zagreb: Školska knjiga, 1962, 3. nepromijenjeno izdanje

111 str., ilustr., 23,5 x 17 cm

HŠM Mu 8694

Ruke domovine : čitanka za VII razred osnovne škole

Antica Antoš, Juraj Bukša

Zagreb: Školska knjiga, 1962, 5. neizmijenjeno

izdanje

303 str., ilustr., 23,5 x 16,5 cm

HŠM Mu 1996

Pristup književnom djelu : čitanka za I. razred gimnazije

Ivo Frangeš, Miroslav Šicel, Dragutin Rosandić

Zagreb: Školska knjiga, 1962.

259 str., 20 x 14 cm

HŠM Mu 1940.

Naš jezik : Vježbenica za VIII razred osnovne škole

Stjepko Težak, Dragutin Brigljević

Zagreb: Školska knjiga, 1963, 2. neizmijenjeno

izdanje

169 str., ilustr., 24 x 17 cm

HŠM Mu 8704

Kontrolni zadaci iz hrvatskosrpskog jezika u IV razredu osnovne škole

Stjepko Težak, Božidar Stanić

Zagreb: Školska knjiga, 1964, 3., neizmijenjeno izdanje

32 str., ilustr., 24 x 17 cm

HŠM Mu 8091

Kontrolni zadaci iz hrvatskosrpskog jezika u VI razredu osnovne škole

Stjepko Težak, Božidar Stanić
Zagreb: Školska knjiga, 1964, 2., neizmijenjeno izdanje
32 str., ilustr., 24 x 17 cm
HŠM Mu 8106

Čitanka s pregledom jugoslavenskih književnosti : za III razred gimnazije

Vice Zaninović
Zagreb: Školska knjiga, 1964, 9. neizmijenjeno izdanje
454 str., ilustr., 20 x 14 cm
HŠM Mu 6926

Čitanka s pregledom jugoslavenskih književnosti : za IV razred gimnazije

Vice Zaninović
Zagreb: Školska knjiga, 1964, 8. neizmijenjeno izdanje
560 str., ilustr., 20 x 14 cm
HŠM Mu 6925

Pristup književnom djelu : priručnik za nastavnike uz čitanku za I. razred gimnazije

Ivo Frangeš, Miroslav Šicel, Dragutin Rosandić
Zagreb: Školska knjiga 1964, 3. neizmijenjeno izdanje
183 str., 20 x 14 cm
HŠM Mu 1329

Naš jezik : Vježbenica hrvatskosrpskog jezika za VI razred osnovne škole

Stjepko Težak, Dragutin Brigljević
Zagreb: Školska knjiga, 1965, 5. neizmijenjeno izdanje
126 str., ilustr., 24 x 17 cm
HŠM Mu 8651

Kontrolni zadaci iz hrvatskosrpskog jezika u V. razredu osnovne škole

Stjepko Težak, Božidar Stanić
Zagreb: Školska knjiga, 1965, 4. neizmijenjeno izdanje
32 str., ilustr., 24 x 17 cm
HŠM Mu 8099

Kontrolni zadaci iz hrvatskosrpskog jezika u VIII razredu osnovne škole

Stjepko Težak, Božidar Stanić
Zagreb: Školska knjiga, 1965, 3. neizmijenjeno izdanje
32 str., ilustr., 24 x 17 cm
HŠM Mu 8118

Film i odgoj : Osnove teorije filmskog odgoja

Miroslav Vrabec
Zagreb: Školska knjiga, 1967.
210 str., 24 x 17 cm
HŠM Mu 1844

Vjerni drugovi : bukvar za I. razred osnovne škole

Viktor Cvitan, Edo Vajnaht
Zagreb: Školska knjiga, 1968.
91 str., ilustr., 23,5 x 16,5 cm
HŠM Mu 74

Nastava hrvatskosrpskog jezika i književnosti

Dragutin Rosandić
Zagreb: Školska knjiga, 1968.
167 str., 20,5 x 14 cm
HŠM K VI-473

Naš put 1 : početnica za I. razred osnovne škole

Edo Vajnaht
Zagreb: Školska knjiga, 1970.
48 str., ilustr., 24 x 20 cm
HŠM Mu 8714

Susret s umjetničkim djelom : čitanka za hrvatskosrpski jezik i književnost s osnovama estetskog obrazovanja za I. razred stručnih škola

Novak Novaković, Matko Peić, Lovro Županović
Zagreb: Školska knjiga, 1970, 3. neizmijenjeno izdanje
263 str., ilustr., 24 x 17 cm
HŠM Mu 228

Pristup nastavi književnosti

Dragutin Rosandić, Miroslav Šicel
Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1970.
119 str., 20 x 14 cm
HŠM Mu 1325

Hrvatski pravopis : samo za internu upotrebu

[Stjepan Babić, Božidar Finka, Milan Moguš]
Zagreb: Školska knjiga, 1971.
341 str., 20,5 x 14,5 cm
HŠM Km 6514

Marin Držić : Tirena, Grižula, Novela od Stanca, Dundo Maroje, Skup, Tripče de Utolče, Hekuba

Franjo Čale
Zagreb: Školska knjiga, 1971.
133 str., 20 x 14 cm
HŠM Mu 644

Temelji modernog romana : I. Šafranek: M. Proust

– U traganju za izgubljenim vremenom; B. Donat: F. Kafka – Proces
Ingrid Šafranek, Branimir Donat
Zagreb: Školska knjiga, 1971.
118 str., 20 x 14 cm
HŠM Mu 645

Dva komediografa : B. Hećimović: Dvije komedije Tita Brezovačkog Matijaš – Grabancijaš Dijak, Diogeneš ; M. Flegar: Tri komedije Jovana Sterije

Popovića – Pokondirena tikva, Tvrdica ili Kir Janja, Rodoljupci
Branko Hećimović
Zagreb: Školska knjiga, 1971.
113 str., 20 x 14 cm
HŠM Mu 643

Naš put 2 : početnica za I. razred osnovne škole

Edo Vajnaht
Zagreb: Školska knjiga, 1972.
53 str., ilustr., 24 x 20 cm
HŠM Mu 8719

Zlatna lađa : čitanka za drugi razred osnovne škole

Edo Vajnaht
Zagreb: Školska knjiga, 1972, 9. (1. prerađeno) izdanje
165 str., ilustr., 23,5 x 17 cm
HŠM Mu 82

Pregled književnosti s čitankom : za drugi razred gimnazije

Dragutin Rosandić, Miroslav Šicel
Zagreb: Školska knjiga, 1971, 9. (1. prerađeno) izdanje
289 str., ilustr., 20 x 14 cm
HŠM Mu 270

Naš jezik : Vježbenica hrvatskog ili srpskog jezika za VI razred osnovne škole

Ivan Brabec
Zagreb: Školska knjiga, 1973, 14. neizmijenjeno izdanje
111 str., ilustr., 24 x 17 cm
HŠM Mu 8626

Čitanka s pregledom književnosti : za III razred srednjih škola

Dragutin Rosandić, Miroslav Šicel
Zagreb: Školska knjiga, 1973.
330 str., ilustr., 24 x 17 cm
HŠM Mu 285

Prema modernijoj nastavi jezika u srednjoj školi : (Priručnik za nastavnike)

Josip Šilić, Dragutin Rosandić
Zagreb: Zavod za unapređivanje stručnog obrazovanja, 1973.
79 str., 24 x 17 cm
HŠM Mu 1348

I sazri sloboda : čitanka za 6. razred osnovne škole

Juraj Bukša, Antica Antoš
Zagreb: Školska knjiga, 1974.
184 str., ilustr., 23,5 x 17 cm
HŠM Mu 180

Naš jezik : Vježbenica u nastavi hrvatskog ili srpskog jezika za V. razred osnovne škole

Stjepko Težak
Zagreb: Školska knjiga, 1974, 2. neizmijenjeno izdanje
199 str., ilustr., 24 x 16,5 cm
HŠM Mu 395

Metodičke osnove suvremene nastave hrvatskog ili srpskog jezika i književnosti u srednjoj školi

Dragutin Rosandić
Zagreb: Školska knjiga, 1974, 2. nepromijenjeno izdanje
151 str., 20,5 x 14 cm
HŠM K VI-2290

Naš jezik : vježbenicu u nastavi hrvatskog ili srpskog jezika za VII. razred osnovne škole

Stjepko Težak, Dragutin Brigljević,
Zagreb: Školska knjiga, 1975.
187 str., ilustr., 24 x 17 cm
HŠM Mu 416

Čitanka s pregledom književnosti : za IV razred srednjih škola

Dragutin Rosandić, Miroslav Šicel
Zagreb: Školska knjiga, 1975, 2. izdanje
359 str., ilustr., 23,5 x 16,5 cm
HŠM Mu 6941

Problemska, stvaralačka i izborna nastava književnosti

Dragutin Rosandić

Sarajevo: IP "Svjetlost", OOUR Zavod za udžbenike, 1975.

216 str., 20 x 14 cm

HŠM Mu 1326

Sunce na prozorčicu : čitančica za 1. razred osnovne škole

Viktor Cvitan

Zagreb: Školska knjiga, 1977, 18. nepromijenjeno izdanje

63 str., ilustr., 23,5 x 16,5 cm

HŠM Mu 41982

Naš jezik : Vježbenica hrvatskog ili srpskog jezika za VI razred osnovne škole

Ivo Brabec

Zagreb: Školska knjiga, 1977, 4. neizmijenjeno izdanje

157 str., ilustr., 24 x 17 cm

HŠM Mu 8684

Metodičke osnove za primjenu filma u nastavi : (priručnik za nastavnike)

Zagreb: Filмотeka 16, 1977.

139 str., [25] str., 29 x 20 cm

HŠM Km 6515

Književnost u osnovnoj školi : Metodičke osnove za interpretaciju umjetničke književnosti (poezije, proze i drame) i narodne književnosti

Dragutin Rosandić

Zagreb: Školska knjiga, 1978, 2. nepromijenjeno izdanje

195 str., 20 x 14 cm

HŠM Mu 1324

Književni lik u nastavi : Metodičke osnove za interpretaciju književnog lika

Zvonimir Diklić

Zagreb: Školska knjiga, 1978.

363 str., ilustr., 19,5 x 13,5 cm

HŠM Mu 1339

Priručnik za nastavnika uz vježbenicu u nastavi hrvatskog ili srpskog jezika : Naš jezik : za VI razred osnovne škole

Skupina autora

Zagreb: Školska knjiga, 1979.

234 str., 20 x 14,5 cm

HŠM Mu 639

Osnove morfologije i morfostilistike hrvatskoga književnog jezika : udžbenik

Josip Silić, Dragutin Rosandić

Zagreb: Školska knjiga, 1979, 2. neizmijenjeno izdanje

131 str., 24 x 16,5 cm

HŠM Mu 1098

Gramatika u osnovnoj školi : Metodičke osnove nastave gramatike hrvatskog ili srpskog jezika u osnovnoj školi

Stjepko Težak

Zagreb: Školska knjiga, 1980.

266 str., 20 x 14 cm

HŠM Mu 637

Književnost : čitanka s pregledom književnosti

Dragutin Rosandić, Miroslav Šicel

Zagreb: Školska knjiga, 1981, 2. prerađeno izdanje

375 str., ilustr., 24 x 17 cm

HŠM Mu 613

Književnost 3 : čitanka s pregledom književnosti

Dragutin Rosandić, Miroslav Šicel

Zagreb: Školska knjiga, 1981, 3. izdanje

291 str., ilustr., 24 x 17 cm

HŠM Mu 615

Jezik, izražavanje i stvaranje : udžbenik za hrvatski ili srpski jezik u v. razredu osnovne škole

Stjepko Težak

Zagreb: Školska knjiga, 1984.

128 str., ilustr., 24 x 17 cm

HŠM Mu 1129

Priručnik za nastavnika : uz udžbenik Jezik, izražavanje i stvaranje za v. razred osnovne škole

Stjepko Težak

Zagreb: Školska knjiga, 1984.

248 str., 20 x 14 cm

HŠM Mu 1340

Osnove fonetike i fonologije hrvatskog književnog jezika

Josip Silić, Dragutin Rosandić

Zagreb: Školska knjiga, 1984, 11. neizmijenjeno izdanje

85 str., ilustr., 24 x 17 cm

HŠM 50591

Darovi riječi : čitanka iz književnosti, scenske i filmske umjetnosti za VII razred osnovne škole

Zvonimir Diklić, Joža Skok

Zagreb: Školska knjiga, 1986.

255 str., ilustr., 23,5 x 16,5 cm

HŠM Mu 1350

Jezik, izražavanje i stvaranje 1: udžbenik iz hrvatskoga ili srpskoga jezika za 1. razred usmjerenog obrazovanja

Josip Silić, Dragutin Rosandić

Zagreb: Školska knjiga, 1986.

79 str., ilustr., 24 x 17 cm

HŠM Mu 1353

Književnost, scenska i filmska umjetnost 2 : čitanka s pregledom književnosti

Dragutin Rosandić, Miroslav Šicel

Zagreb: Školska knjiga, 1986.

361 str., ilustr., 24 x 17 cm

HŠM Mu 1352

Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika

Vladimir Anić, Josip Silić

Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, Školska knjiga, 1986.

710 str., 24 x 17 cm

HŠM Mu 1370

Sunčeva ljuljačka : čitanka za 2. razred osnovne škole

Neda Bendelja, Edo Vajnaht

Zagreb: Školska knjiga, 1987, 1. (5. izmijenjeno) izdanje

166 str., ilustr., 23,5 x 16,5 cm

HŠM Mu 1983

Plodovi riječi : čitanka iz književnosti, scenske i filmske umjetnosti za VIII. razred osnovne škole

Joža Skok, Ante Bežen

Zagreb: Školska knjiga, 1987.

243 str., ilustr., 24 x 16,5 cm

HŠM Mu 2001

Književnost, scenska i filmska umjetnost : čitanka

Dragutin Rosandić, Miroslav Šicel, Rasima Kajić

Zagreb: Školska knjiga, 1988.

174 str., ilustr., 24 x 17 cm

HŠM Mu 1988

Govorne vježbe u nastavi hrvatskoga ili srpskoga jezika

Stjepko Težak

Zagreb: Školska knjiga, 1990, 8. izdanje

191 str., 20 x 14 cm

HŠM Mu 1947

Metodika nastave filma na općeobrazovnoj razini

Stjepko Težak

Zagreb: Školska knjiga, 1990.

554 str., ilustr., 24 x 17 cm

HŠM K 2279

Jezik, izražavanje i stvaranje : udžbenik za VIII. razred osnovne škole

Stjepko Težak, Dragutin Brigljević

Zagreb: Školska knjiga, 1991, 5. (1. izmijenjeno) izdanje

162 str., ilustr., 24 x 17 cm

HŠM Mu 7986

Književnost i scenska umjetnost : čitanka s pregledom književnosti

Dragutin Rosandić, Miroslav Šicel

Zagreb: Školska knjiga, 1991, 5. (1. izmijenjeno) izdanje

234 str., ilustr., 24 x 17 cm

HŠM Mu 8071

Književnost i scenska umjetnost : čitanka s pregledom književnosti

Dragutin Rosandić, Miroslav Šicel

Zagreb: Školska knjiga, 1991, 7. (1. izmijenjeno) izdanje

228 str., ilustr., 24 x 17 cm

HŠM Mu 8070

Rječnik hrvatskoga jezika

Vladimir Anić

Zagreb: Novi Liber, 1991.

888 str., 24 x 17 cm

HŠM Km 6511

Novi metodički obzori : prinosi metodici hrvatskoga jezika i književnosti

Dragutin Rosandić

Zagreb: Školske novine, 1993.

181 str., 24 x 17 cm

HŠM K 1711

Hrvatski jezik : jezik i izražavanje : udžbenik za 1v. razred osnovne škole

Neda Bendelja, Zvonimir Diklić

Zagreb: Školska knjiga, 1994, 4. izdanje

59 str., ilustr., 24 x 17 cm

HŠM Mu 7864

Hrvatska čitanka 5 : iz književnosti, scenske i filmske umjetnosti

Ivo Zalar

Zagreb: Školska knjiga, 1994, 2. izdanje

240 str., ilustr., 24 x 16,5 cm

HŠM Mu 7845

Gramatika hrvatskoga jezika : priručnik za osnovno jezično obrazovanje

Stjepko Težak, Stjepan Babić

Zagreb: Školska knjiga, 1994, 9. popravljeno izdanje

296 str., 24 x 17 cm

HŠM Km 6512

Metodičke upute uz interpretacije književnih djela : 1. kola Ključa za književno djelo

Skupina autora

Zagreb: Školska knjiga, 1994.

218 str., 20 x 14 cm

HŠM Km 3573

Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika : udžbenik za 4. razred gimnazije

Marko Samardžija

Zagreb: Školska knjiga, 1995.

112 str., ilustr., 26 x 20 cm

Privatno vlasništvo

Sintaksa hrvatskoga jezika : udžbenik za 3. razred gimnazije

Ivo Pranjković

Zagreb: Školska knjiga, 1995.

68 str., 26 x 20 cm

Privatno vlasništvo

Hrvatska čitanka za v. razred osnovne škole

Ante Bežen, Olga Jambrec

Zagreb: Naprijed, 1996.

192 str., ilustr., 24 x 17 cm

HŠM Mu 7849

Književnost 4 : udžbenik za četvrti razred gimnazije

Vlado Pandžić, Josip Kekez

Zagreb: Profil International, 1996.

352 str., ilustr., 24 x 20 cm

HŠM Mu 8086

Hrvatski jezik u srednjoškolskoj nastavi 1 : (fonetika i gramatika)

Dragutin Rosandić, Irena Rosandić

Zagreb: Školske novine, 1996.

490 str., 24,5 x 17,5 cm

HŠM Km 2278

Ljepota riječi : čitanka za 6. razred

Dunja Merkle

Zagreb: Školska knjiga, 1997.

182 str., ilustr., 24 x 16,5 cm

HŠM Mu 8250

Književnost 4 : udžbenik za 4. razred ekonomskih škola

Dragutin Rosandić

Zagreb: Školske novine, 1997.

248 str., ilustr., 26 x 20 cm

HŠM Mu 4249

Hrvatska čitanka 8 : iz književnosti, scenske i filmske umjetnosti za VIII. razred osnovne škole

Joža Skok, Ante Bežen

Zagreb: Školska knjiga, 1998, 5. izdanje

303 str., ilustr., 24 x 17 cm

HŠM Mu 4568

Hrvatska početnica : udžbenik iz hrvatskoga jezika i književnosti za 1. razred osnovne škole

Ana Gabrijela Šabić, Ivan Vitez, Josip Baričević

Zagreb: Školska knjiga, 1999, 7. izdanje

155 str., ilustr., 25 x 19 cm

HŠM Mu 4254

Hrvatska čitanka 3 : čitanka za 3. razred osnovne škole

Dubravka Kolanović, Davorka Mihoković, Ivo Zalar

Zagreb: Školska knjiga, 1999.

150 str., ilustr., 25 x 19 cm

HŠM Mu 4560

Hrvatski jezik : udžbenik za III. razred trogodišnjih strukovnih škola

Zvonimir Diklić, Stjepko Težak

Zagreb: Znanje, 2000, I. izdanje

81 str., ilustr., 24 x 16,5 cm

HŠM Mu 3521

Čitanka 2 : za 2. razred trogodišnjih strukovnih škola

Snježana Zrinjan

Zagreb: Školska knjiga, 2001.

225 str., ilustr., 27 x 20 cm

HŠM Mu 3413

Hrvatski jezik 3 : udžbenik za 3. razred

četverogodišnjih strukovnih škola

Marica Kurtak

Zagreb: Školska knjiga, 2001.

144 str., ilustr., 27 x 20 cm

HŠM Mu 3417

Psst! Knjige govore! : hrvatska čitanka za 5. razred osnovne škole

Jagna Pogačnik, Milovan Tatarin

Zagreb: Profil International, 2004.

223 str., ilustr., 26,5 x 23 cm

HŠM Mu 6585

Hrvatski jezik : Učim, istražujem i stvaram :

udžbenik za VII. razred osnovne škole

Dragutin Rosandić, Zvonimir Diklić

Zagreb: Znanje, 2005, 1. izdanje

131 str., ilustr., 27 x 20,5 cm

HŠM Mu 5894

Metodika književnoga odgoja : (Temeljci

metodičkknjiževne enciklopedije)

Dragutin Rosandić

Zagreb: Školska knjiga, 2005.

735 str., 24,5 x 17 cm

HŠM K 2493

Hrvatski školski pravopis

Stjepan Babić, Sanda Ham, Milan Moguš

Zagreb: Školska knjiga, 2005.

163 str., 24 x 17 cm

HŠM Km 6513

Sjetva riječi 6 : hrvatska čitanka za 6. razred osnovne škole

Zvonimir Diklić, Joža Skok

Zagreb: Školska knjiga, 2007.

239 str., ilustr., 27 x 20 cm

HŠM Mu 6413

Hrvatski jezik 8 : udžbenik za 8. razred osnovne škole

Skupina autora

Zagreb: Školska knjiga, 2007, 3. izdanje

133 str., ilustr., 27 x 20,5 cm

HŠM Mu 5912

Metodika : znanost o poučavanju nastavnog predmeta

: Epistemologija metodike u odnosu na pedagogiju

i edukologiju – s primjerima iz metodike hrvatskoga

jezika

Ante Bežen

Zagreb: Učiteljski fakultet i Profil International

d. d., 2008.

479 str., 24,5 x 17,5 cm

HŠM Km 3385

Lektira

Izabrane narodne pjesme II. : ženske

Nikola Andrić (prir.)

Zagreb: Društvo hrvatskih srednjoškolskih

profesora, 1913.

184 str., 25 x 16,5 cm

HŠM K I-3837

Mrkodol

Dinko Šimunović

Zagreb: Naklada dr. Branka Vodnika, 1916, 2.

(dotjerano) izdanje

173 str., 19,5 x 13,5 cm

HŠM Km 3304

U pustinji i prašumi

Henrik Sienkiewicz

Zagreb: Knjižara Z. i V. Vasića, 1924.

367 str., ilustr., 19 x 13 cm

HŠM Km 3320

Doktor Dolittle i njegove životinje

Hugh Lofting

Zagreb: Minerva nakladna knjižara, oko 1930.

133 str., ilustr., 20 x 14 cm

HŠM Km 4016

Prosjak Luka : pripovijest iz seoskog života

August Šenoa

Zagreb: Tisak i naklada knjižare St. Kugli, [1931.]

222 str., 19,5 x 13,5 cm

HŠM Km 4011

Družba Pere Kvržice

Mato Lovrak

Zagreb: Nakladni zavod "Binoza", 1933.

150 str., ilustr., 20 x 15 cm

HŠM Km 633

Pirgo

Anđelka Martić

Zagreb, 1953.

78 str., ilustr., 21 x 17 cm

HŠM Km 845

Uzbuna na Zelenom Vrh

Ivan Kušan
Zagreb: Matica hrvatska, 1956.
198 str., ilustr., 19,5 x 14,5 cm
Privatno vlasništvo

Koko i duhovi

Ivan Kušan
Beograd: Novinsko izdavačko poduzeće Stožer, 1958.
220 str., ilustr., 20 x 13,5 cm
Privatno vlasništvo

Domaća zadaća

Ivan Kušan
Zagreb: Matica hrvatska, 1960.
199 str., ilustr., 20 x 14,5 cm
Privatno vlasništvo

Zagonetni dječak

Ivan Kušan
Beograd: Prosveta, 1963.
199 str., ilustr., 20,5 x 14,5 cm
Privatno vlasništvo

Lažeš, Melita

Ivan Kušan
Beograd: Prosveta, 1965.
113 str., ilustr., 18 x 12,5 cm
Privatno vlasništvo

Sto vukova

Grigor Vitez
Sarajevo: Svjetlost, 1966.
123 str., 17,5 x 11,5 cm
HŠM K 4657

DOBRA KNJIGA

Hrvatskosrpske narodne bajke : Drvo nasred svijeta

Zagreb: Školska knjiga, 1963, 2. izdanje
125 str., ilustr., 17 x 12 cm
HŠM K II-4150

Cvrčak na ognjištu

Charles Dickens
Zagreb: Školska knjiga, 1964.
110 str., ilustr., 17 x 12 cm
HŠM K V-4658

Djetinjstvo i školovanje Ivice Kičmanovića

Ante Kovačić
Zagreb: Školska knjiga, 1964, 2. izdanje
119 str., ilustr., 17 x 12 cm
HŠM KV-4652

Veli Jože, Dupin, Voda

Vladimir Nazor
Zagreb: Školska knjiga, 1964, 4. izdanja
159 str., ilustr., 17 x 12 cm
HŠM K V-4668

Konjanik

Vesna Parun
Zagreb: Školska knjiga, 1964, 2. izdanje
127 str., ilustr., 17 x 12 cm
HŠM K V-4716

Izabrane pjesme

Desanka Maksimović
Zagreb: Školska knjiga, 1974, 8. izdanje
101 str., ilustr., 18 x 13 cm
HŠM Kd 21

Začudeni svatovi : 11 dio

Eugen Kumičić
Zagreb: Školska knjiga, 1977, 9. izdanje
123 str., ilustr., 17 x 12 cm
HŠM Kd 18

Pričaju nam

Ivana Brlić Mažuranić, Hans Christian Andersen, Braća Grimm
Zagreb: Školska knjiga, 1978, 8. izdanje
103 str., ilustr., 20 x 17 cm
HŠM Kd 1

Tiho jezero

Karl Ewald
Zagreb: Školska knjiga, 1978, 8. izdanje
79 str., ilustr., 20 x 17 cm
HŠM Kd 2

Djetinjstvo moje i tvoje

Branko Perica (ur.)
Zagreb: Školska knjiga, 1978, 8. izdanje
119 str., ilustr., 20 x 17 cm
HŠM Kd 3

Put u vedrinu

Branko Ćopić
Zagreb: Školska knjiga, 1979, 11. izdanje
103 str., ilustr., 17 x 12 cm
HŠM Kd 4

Đurđice

Prežihov Voranc
Zagreb: Školska knjiga, 1979, 13. izdanje
76 str., ilustr., 17 x 12 cm
HŠM Kd 5

Bajke

Aleksandar S. Puškin
Zagreb: Školska knjiga, 1979, 13. izdanje
79 str., ilustr., 17 x 12 cm
HŠM Kd 6

Istina i ljubav

Ivan Cankar
Zagreb: Školska knjiga, 1979, 13. izdanje
111 str., ilustr., 17 x 12 cm
HŠM Kd 7

Nogometna utakmica

Slavko Kolar
Zagreb: Školska knjiga, 1979, 8. izdanje
95 str., ilustr., 17 x 12 cm
HŠM Kd 8

Guliverova putovanja

Jonathan Swift
Zagreb: Školska knjiga, 1979, 12. izdanje
127 str., ilustr., 17 x 12 cm
HŠM Kd 9

Doživljaji Huckleberryja Finna

Mark Twain
Zagreb: Školska knjiga, 1980, 12. izdanje
127 str., ilustr., 17 x 12 cm
HŠM Kd 10

Kozeta

Victor Hugo
Zagreb: Školska knjiga, 1980, 9. neizmijenjeno izdanje
141 str., ilustr., 17 x 12 cm
HŠM Kd 11

Čuvaj se senjske ruke

August Šenoa
Zagreb: Školska knjiga, 1980, 9. izdanje
138 str., ilustr., 17 x 12 cm
HŠM Kd 12

Kavkaski zarobljenik i druge pripovijesti ruskih klasika za djecu

Zagreb: Školska knjiga, 1980, 13. neizmijenjeno izdanje
103 str., ilustr., 17 x 12 cm
HŠM Kd 13

Izabrane strane : Jazavac pred sudom, Kroz mećavu, Vukov gaj

Petar Kočić
Zagreb: Školska knjiga, 1980, 13. izdanje
63 str., ilustr., 17 x 12 cm
HŠM Kd 14

Povjestice

August Šenoa
Zagreb: Školska knjiga, 1980, 13. neizmijenjeno izdanje
111 str., ilustr., 17 x 12 cm
HŠM Kd 15

Djetinjstvo i školovanje Ivice Kičmanovića

Ante Kovačić
Zagreb: Školska knjiga, 1980, 12. izdanje
119 str., ilustr., 17 x 12 cm
HŠM Kd 16

Zeleni dječak

Josip Barković
Zagreb: Školska knjiga, 1980, 9. izdanje
125 str., ilustr., 17 x 12 cm
HŠM Kd 17

Priče

Vladimir Nazor
Zagreb: Školska knjiga, 1984, 10. izdanje
127 str., ilustr., 17 x 12 cm
HŠM Kd 19

Bezimeni

Ivan Dončević
Zagreb: Školska knjiga, 1984, 2. izdanje
82 str., ilustr., 18 x 13 cm
HŠM Kd 20

Suvišan u svemiru

Milivoj Matošec
Zagreb: Školska knjiga, 1986.
258 str., ilustr., 16 x 12 cm
HŠM Mu 1887

BIBLIOTEKA VJEVERICA

Vlak u snijegu

Mato Lovrak
Zagreb: Mladost, 1963.
85 str., ilustr., 21 x 17 cm
HŠM K V-3948

Majmun i naočale

Gustav Krklec

Zagreb: Mladost, 1976, 7. izdanje

140 str., ilustr., 21 x 17 cm

HŠM Km 5213

Pjesme četiri vjetra

Grigor Vitez (ur.)

Zagreb: Mladost, 1979, 3. izdanje

79 str., ilustr., 21 x 17 cm

HŠM K 4840

Grga Čvarak

Ratko Zvrko

Zagreb: Mladost, 1979, 7. izdanje

149 str., ilustr., 21 x 17 cm

HŠM Km 5024

Strašni kauboj

Ivan Kušan

Zagreb: Mladost, 1982.

127 str., ilustr., 21 x 17 cm

Privatno vlasništvo

Koko u Parizu

Ivan Kušan

Zagreb: Mladost, 1983, 6. izdanje

225 str., ilustr., 21 x 17 cm

Privatno vlasništvo

Dobar dan, tata

Stjepan Tomaš

Zagreb: Mladost, 1988, 2. izdanje

138 str., ilustr., 21 x 17 cm

HŠM Km 5023

Bajke

Braća Grimm

Zagreb: Mladost, 1984, 13. izdanje

167 str., ilustr., 21 x 17 cm

HŠM Km 5207

Lažeš Melita

Ivan Kušan

Zagreb: Mladost, 1986, 6. izdanje

119 str., ilustr., 21 x 17 cm

Privatno vlasništvo

Konjić sa zlatnim sedlom

Nada Iveljić

Zagreb: Mladost, 1989, 10. izdanje

123 str., ilustr., 21 x 17 cm

HŠM Km 5116

**Školski zakoni, propisi,
nastavni planovi i programi***Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-**Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen Kaiserl.**Königl. Erbländern*

Johann Ignaz Felbiger

Beč: Tisak Johann Thomas Trattner, 1774.

822 str., 18 x 11 cm

HŠM 41886

*Ratio educationis totiusque rei literariae per Regnum**Hungariae et provincias eidem adnexas*

Beč: Typis Joan. Thom. Trattner, 1777.

papir, tisak

496 str., 20 x 13 cm

HŠM 41887

Systema Scholarum Elementarium in Hungaria

1845.

papir, tisak

16 str., 36 x 21 cm

HŠM 41473

*Osnove temeljnih pravila javnog obučavanja za**Hrvatsku i Slavoniju*

Zagreb, 1849. g.

papir, tisak

17 str., 38 x 24,5 cm

HŠM 41476

*Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih školah**i preparandijah za pučko učiteljstvo u Kraljevinah**Hrvatskoj i Slavoniji*

Zagreb: Narodna tiskara dra. Ljudevita Gaja,

1874.

[342] str., 20,5 x 14 cm

HŠM 41691

*Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih školah**i preparandijah za učiteljstvo općih pučkih učiona u**Hrvatskoj i Slavoniji i rasprava o njem u hrv.-slav.**saboru god. 1874.*

Zagreb: Tisak Lav. Hartmàna i družbe, 1874.

121 str., 17,5 x 13 cm

HŠM K I-2035

*Zakon od 31. listopada 1888. ob uređenju pučke**nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinah**Hrvatskoj i Slavoniji*

Zagreb: Tisak Ign. Granitza, 1888.

47 str., 24,5 x 18 cm

HŠM 37567

*Zakon o narodnim školama u Kraljevini Jugoslaviji**od 5. prosinca 1929. god. : s objašnjenjem*

Zagreb: Tisak i naklada knjižare St. Kugli, 1930.

papir, tisak

18 x 12 cm

HŠM 36955

*Nastavni plan i program za osnovne škole**Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog**oslobođenja Hrvatske. Prosvjetni odjel*

[s. l.] 1944.

papir, šapirografirano, strojopis

30,5 x 22 cm

HŠM A 4573

Arhivsko gradivo*Methodus*

Herović, Josip

Zagreb, 1797.

papir, tinta, rukopis

25 x 18,5 cm

HŠM A 224

Naukovna osnova za djevojačke učione

Zagreb, 1856.

preslika rukopisa

HŠM A 1380

Družba Pere Kvržice

Lovrak, Mato

Veliki Zdenci, 1933.

tisak bilježnice: Naklada školskih knjiga i

tiskanica Kr. banske uprave Savske banovine u

Zagrebu

papir, tinta, tisak, rukopis,

21 x 16,5 cm

HŠM A 4503

*Dnevnik rada 11. učiteljskog tečaja za pomoćne**učitelje u El Shattu*

El Shatt, 1945.

papir, grafitna olovka, rukopis

25,5 x 20 cm

HŠM A 3523

Plava boja snijega

Vitez, Grigor

Zagreb, 1964.

papir, tinta, rukopis

22 x 15 cm

HŠM 35470

*Svjedodžba Kr. više narodne učione u Zagrebu Albertu**Aspergeru*

Zagreb, 1849.

papir, tinta, rukopis; 39 x 23,5 cm

HŠM A 1527

*Svjedodžba Glavne škole u Samoboru Eduardu**Súlyoku*

Samobor, 1849.

papir, tinta, tisak, rukopis; 38 x 24 cm

HŠM A 1526

*Polaznica Obće pučke škole u Zagrebu Antunu**Gustavu Matošu*

Zagreb, 1883.

papir, tinta, tisak, rukopis

Odsjek za povijest hrvatske književnosti HAZU

HR HAZU/172 - 01/0013

*Svjedodžba Kr. gimnazije zagrebačke Antunu**Gustavu Matošu*

Zagreb, 1885.

papir, tinta, tisak, rukopis

Odsjek za povijest hrvatske književnosti HAZU

HR HAZU/172 - 01/0017

Pohvalnica Franji Berneu

Zagreb, 1889.

tisak: C. Albrecht, Zagreb

preslika

HŠM 50449

*Svjedodžba / polaznica Opće pučke škole u Donjoj**Stubici Alfredu Biscontiniju*

Donja Stubica, 1890.

papir, tinta, tisak, rukopis; 36,5 x 22,5 cm

HŠM A 1600

Pohvalnica Alfredu Biskontiniju

Zagreb, 1891.

naklada: Knjižara L. Hartman (Kugli i Deutsch),

Zagreb

preslika

HŠM 50449

Pohvalnica Ivkici Brusina
Zagreb, 1901.
tisak: C. Albrecht (Jos. Wittasek), Zagreb
preslika
HŠM A 4657

Svjedodžba Javne trirazredne muške opće pučke škole u Zadru Eduardu Pirihu
Zadar, 1909.
Tiskara "Narodnog lista", Zadar
papir, tinta, tisak, rukopis; 34,5 x 21 cm
HŠM A 4659

Svjedodžba Muške osnovne škole u Dubrovniku Vinku Ortogli
Dubrovnik, 1928.
Društvena tiskara, Split
papir, tinta, tisak, rukopis; 33,5 x 21 cm
HŠM A 3974

Obavjesnice Državne narodne škole Kaptol u Zagrebu Lidiji Kašpar
Zagreb, 1932-1934.
papir, tinta, tisak, rukopis
17 x 10 cm
HŠM A 4661

Pohvalnica Vježbaonice državne muške učiteljske škole u Zagrebu Draženu Grünwaldu
Zagreb, 1932.
nakladnik: Z. Kurelac i drug, Zagreb
tisak: Tipografija d. d. Zagreb
papir, litografija, rukopis; 23 x 24,5 cm
HŠM 39951

Svjedodžba / prevodnica Državne narodne škole u Horvatima Anti Persiću
Zagreb, 1934.
papir, tinta, tisak, rukopis; 34 x 21 cm
HŠM A 4657

Svjedodžba Državne narodne škole u Županji Dragutinu Bišofu
Županja, 1937.
Državna štamparija Kr. Jugoslavije, Beograd
papir, tinta, tisak, rukopis; 34,5 x 21,5 cm
HŠM A 4657

Svjedodžba Državne narodne mješovite osnovne škole u Širokom Polju Antunu Lajošu
Široko Polje, 1938.
Tiskara Narodnih novina, Zagreb
papir, tinta, tisak, rukopis; 32 x 21 cm
HŠM A 4657

Učenička / đaka knjižica Privatne ženske građanske škole ss. milosrdnica Silvestri Kvakić
Zagreb, 1938-1939.
papir, tinta, tisak, rukopis
15,5 x 10 cm
HŠM A 4664

Svjedodžba Državne dječake pučke škole Selska cesta u Zagrebu Antunu Mardetku
Zagreb, 1944.
Hrvatska državna tiskara, Zagreb
papir, tinta, tisak, rukopis; 34 x 20,5 cm
HŠM A 4657

Svjedodžba Gimnazije u Puli Attiliu Gozzi
Pula, 1959.
tisak: Narodne novine, Zagreb
papir, tinta, tisak, tinta, rukopis
29 x 21 cm
HŠM 47584

Svjedodžba I. osnovne škole u Novoj Gradiški Jasenki Krizmanić
Nova Gradiška, 1960.
tisak: Narodne novine, Zagreb
papir, tinta, tisak, rukopis
29 x 20,5 cm
Privatno vlasništvo

Svjedodžba Gimnazije u Novoj Gradiški Jasenki Krizmanić
Nova Gradiška, 1962.
tisak: Školska knjiga, Zagreb
papir, tinta, tisak, rukopis
29 x 21 cm
Privatno vlasništvo

Gimnazijska svjedodžba C. kr. gimnazije u Varaždinu Ferdinandu Pažuru
Varaždin, 1855.
papir, tinta, tisak, rukopis; 41 x 25,5 cm
HŠM A 1635

Svjedodžba Kr. gimnazije u Zagrebu Stjepanu Kranjčecu
Zagreb, 1862.
tisak: Leop. Grund, Beč
papir, tinta, tisak, rukopis; 34,5 x 20,5 cm
HŠM A 4657

Svjedodžba školska Kr. gimnazije u Zagrebu Josipu Klobučaru
Zagreb, 1866.
tisak: Lj. Gaj, Zagreb
papir, tinta, tisak, rukopis; 40 x 25 cm
HŠM A 4657

Svjedodžba zrelosti Kr. velike gimnazije u Varaždinu Bogdanu Bradaški
Varaždin, 1887.
tisak: C. Albrecht, Zagreb
papir, tinta, tisak, rukopis; 36 x 22,5 cm
HŠM A 4657

Svjedodžba o višem tečajnom ispitu Državne druge klasične gimnazije u Zagrebu Vladimiru Pajasu
Zagreb, 1934.
Državna štamparija Kr. Jugoslavije, Beograd
papir, tinta, tisak, rukopis; 30,5 x 21 cm
HŠM A 4665

Svjedodžba o nižem tečajnom ispitu Klasične gimnazije u Splitu Zdravku Blaževiću
Split, 1940.
Tiskara Narodnih novina, Zagreb
papir, tinta, tisak, rukopis; 34 x 21,5 cm
HŠM A 2500

Svjedodžba o ispitu zrelosti Državne treće ženske realne gimnazije u Zagrebu Zlati Škrnjug
Zagreb, 1943.
tisak: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare
papir, tinta, tisak, rukopis
34 x 21 cm
HŠM 47585

Svjedodžba Realne gimnazije u Otočcu Đorđu Božiću
Otočac, 1943.
papir, tinta, tisak, rukopis; 34 x 21 cm
HŠM A 2501

Svjedodžba osposobnica Kr. više elementarne škole u Zagrebu za učiteljicu djevojačkih učiona Jani Berčković
Zagreb, 1849.
papir, tinta, rukopis; 33,5 x 50 cm
HŠM A 1523

Svjedodžba o sposobnosti učiteljskoj za predavača klasične filologije kao glavne i hrvatskog jezika kao sporedne struke Stjepanu Bosancu
Zagreb, 1894.
papir, tinta, rukopis; 34 x 21 cm
HŠM A 4021

Svjedodžba o sposobnosti učiteljskoj za predavača hrvatskog jezika kao glavne struke Stjepanu Bosancu
Zagreb, 1899.
papir, tinta, rukopis; 34 x 21 cm
HŠM A 4021

Svjedodžba zrelosti za pučke škole C. kr. muškog preparandija u Arbanasima Anti Adumu
Arbanasi, 1900.
papir, tinta, tisak, rukopis; 34 x 21 cm
HŠM A 2498

Svjedodžba C. kr. muškog preparandija u Arbanasima Josipu Demarinu
Arbanasi, 1913.
tisak: Karlo Gorišek
papir, tinta, tisak, rukopis; 34,5 x 21 cm
HŠM A 4141

Svjedodžba Državne učiteljske škole u Petrinji Vilimu Augustinu
Petrinja, 1943.
Hrvatska državna tiskara, Zagreb
papir, tinta, tisak, rukopis; 34 x 21 cm
HŠM A 2502

Radovi učenika i nastavnika

Pokusna pisma učenika I. i II. razreda Niže realke u Rakovcu
Rakovac, 1856, 1858, 1860.
papir, krasopis
28 x 23 cm
HŠM Mp 5335/1-3

Ispitna pisma učenika III. razreda Glavne škole u Rakovcu
Rakovac, 25. 2. 1864.
papir, krasopis
20 x 29,5 cm
HŠM Mp 5336
Rad: *Pokornost je put koji k miru vodi.*

Spomenar Jelke Hoeppler
Jelka Hoeppler (ud. Kirin)
Zagreb, 1881-1886.
papir, karton, tisak, tinta, rukopis
11,4 x 17,4 cm
HŠM 31556
Zapis: *Za Hrvatsku nek ti oko blista.*

Pedagogijske radnje

Katarina Kolar, Ženski licej

Zagreb, 1895.

papir, karton, tisak, tinta, rukopis

24,5 x 20 cm

HŠM 30331

Rad: *Koja je zadaća čitanke u pučkoj školi i kakva treba da bude oblikom i sadržajem?**Pisanka za uspravno pismo*

Marija Radošević, Simon Frangeš

Zagreb, 1892; 1897-1898.

papir, karton, tisak, tinta, rukopis

23,2 x 15 cm

HŠM 30529

Rad: *Ako možeš biti svoj, ne budi tuđi. Jezik voli, ljubi preko svega**Zadaće iz hrvatskog jezika nižega i višega odjela škole za zapuštenu djecu u Zagrebu*

Martin Štengl, Škola za zapuštenu djecu u Zagrebu

Zagreb, 1898.

papir, karton, tisak, tinta, rukopis

23,5 x 16 cm

HŠM Mp 5066/1

Rad: *Ne pitaj za ono što znađeš.**Zadaće iz hratskog jezika nižega i višega odjela škole za zapuštenu djecu u Zagrebu*

Martin Štengl, Škola za zapuštenu djecu u Zagrebu

Zagreb, 1898.

papir, karton, tisak, tinta, rukopis

23,5 x 16 cm

HŠM Mp 5066/2

Rad: *Školski propis.**Slovnica*

Josip Kirin, učitelj Vježbaonice Kr. učiteljske

škole u Zagrebu

Zagreb, 26. 4. 1904.

papir, rukopis

24 x 18,5 cm

HŠM 31557

Bilježnica s hrvatskim zadaćama

Marijana Zsiga, Zemaljski zavod za gluhoonijeme

Zagreb, 1905.

papir, karton, tisak, tinta, rukopis

24,5 x 20 cm

HŠM 30275

Radovi: *Najmilija uspomena minulih praznika, Materinji jezik.**Pismeni radovi učenika v. i vi. godišta*

Rad učenika, Pučka škola Trnje

Zagreb, 1909.

papir, karton, tisak, tinta, rukopis

20,5 x 18 cm

HŠM Mp 5240/1-46

Rad učenika Strašeka: *Kad ste jednom nešto dobro jeli.**Pismeni radovi učenika v. i vi. godišta*

Katica Fočić, Pučka škola Trnje

Zagreb, 1909.

papir, karton, tisak, tinta, rukopis

20,5 x 18 cm

HŠM Mp 5240/3

Pismene radnje učenika iv. i v. godišta učenika pučke škole

Ana Klobučar, Pučka škola Trnje

Zagreb, 1909.

papir, karton, tisak, tinta, rukopis

20,5 x 17,5 cm

HŠM Mp 5243/3

Radovi: *Bađnjak, Kad je jednom na vas pseto lajalo.**Pismeni radovi učenika III., IV. učenika pučke škole*

Rad učenika, Pučka škola Trnje

Zagreb, 1911.

papir, karton, tisak, tinta, rukopis

21,5 x 18 cm

HŠM Mp 5246/1-26

Radovi učenika: Jure Čukulina - *Kako je jednoć u našoj kući bilo sve u neredu*, Ivana Jagarića - *Kako sam poslije bolesti opet ozdravio*, Marka Lekovića - *Moja želja*, Stjepana Klobučara - *Moja želja*, Jure Goljaka - *Moja želja*.*Pismeni sastavci iz hrvatskog jezika*

Rad učenika, Pučka škola Trnje

Zagreb, 1912.

papir, karton, tisak, tinta, rukopis

21 x 17,5 cm

HŠM Mp 5244/1-35

Radovi učenika: Imbre Čumbreka - *Razlučeni otac nije nevaljala sina*, Evo, *kako se to dogodilo*, Svađa, Petra Horvata - *Kako smo se potukli*, *Razlučeni otac nije nevaljala sina*, Što se kod nas govori o ratu, Ivana Fureša - *Ludak*.*Bilježnica za pedagoške vježbe (hospitiranja)*

Salih Ljubunčić; tisak: Jugoslovenska štampa

Zagreb, oko 1930.

tisak, papir

24,5 x 20 cm

HŠM 30327

Kružno pismo s pretpisom

S. Štefan

Zagreb, 1914.

papir, tisak, tinta, rukopis

21 x 17 cm

HŠM Mp 2463

Rad: *Budi pošten! Uči dobro!**Bilježnica za pismeno vježbanje. Broj 2.*

Mira Reizer, Kr. hrv.-slav zem. naklada školskih knjiga

Zagreb, 1921-1922.

papir, tisak, tinta, rukopis

21,7 x 17 cm

HŠM 30418

Vježba 8: *Čestitka h Novoj Godini**Bilježnica za diktate u III. razredu*

Renee Walter, Kr. hrv.-slav zem. naklada

školskih knjiga

Zagreb, 1923; 1924.

papir, tisak, tinta, rukopis

21 x 17 cm

HŠM 30421

Bilježnica za diktate u III. razredu

Dora Kvaternik, Kraljevska pokrajinska naklada školskih knjiga

Zagreb, 1924; 1925. g. - 1926. g.

papir, tisak, tinta, rukopis

21 x 17 cm

HŠM 30432

Diktat: *Suprotne rečenice.**Bilježnica za diktate u II. razredu*

Vera Batušić, Državna naklada školskih knjiga i tiskarnica

Zagreb, 1927-1928.

papir, tisak, tinta, rukopis

21 x 17 cm

HŠM 30433

Diktat 8

Vježbanka za pismene zadatke

Živko Fučić, Izdanje i štampa Državne

štampanije Kraljevine Jugoslavije

Zagreb, 1934-1935.

papir, tisak, tinta, rukopis

24,8 x 19,5 cm

HŠM 30296

Rad: *Kako sklopiti i održati prijateljstvo s drugom iz jedne savezničke zemlje**Bilježnica za pismene sastavke u II. razr. br. 4 za**hrvatski jezik*

Zlata Pemper, Narodna osnovna škola

Podravska Slatina; Izdanje Nakladnog zavoda

Hrvatske

Podravska Slatina, 1948-1949.

papir, tisak, tinta, rukopis

21,5 x 15,5 cm

HŠM 30317

Rad: *Kakav treba biti pionir.**Pisanka za III. i IV. razred*

Dinko Adamec, Narodna osnovna škola

Podravska Slatina; Izdanje Nakladnog zavoda

Hrvatske

Podravska Slatina, 1947-1948.

papir, tisak, tinta, rukopis

19,7 x 14,5 cm

HŠM 30315

Radovi: *Kružoci u našem razredu, Šta tko radi.**Bilježnica za rad u školi br. 10 iz hrvatsko srpskog jezika*

Nikola Janečić, Narodna osnovna škola

Podravska Slatina; Izdanje Nakladnog zavoda

Hrvatske

Podravska Slatina, 1948-1949.

papir, tisak, tinta, rukopis

20,8 x 15 cm

HŠM 30316

Rad: *Red i disciplina u našem razredu.**Zadaćnica za IV. razred*

Gertruda Šver, I. sedmogodišnja škola; Izdanje

Nakladnog zavoda Hrvatske

Osijek; 1948-1949.

papir, tisak, tinta, rukopis

20,5 x 16 cm

HŠM 30656

Školska zadaća: *Dan žena - 8. mart.**Zadaćnica za hrvatski jezik Dalibora Vaneka, VIII. razred*

Dalibor Vanek, II. muška gimnazija; Narodna knjiga

Zagreb, 1950. g. - 1951. g.

papir, tisak, tinta, rukopis

29 x 20 cm

HŠM 30679

Radovi: *Koji me problemi najviše zanimaju, Osvrt na dobre strane gimnazije.*

Zadaćnica za hrvatski jezik Vladimira Šilovića, VIII. razred

Vladimir Šilović, II. muška gimnazija; Narodna knjiga

Zagreb, 1950. g. - 1951. g.

papir, tisak, tinta, rukopis

29 x 20 cm

HŠM 30681

Rad: *Koji me problemi najviše zanimaju.*

Zadaćnica za hrvatski jezik Dražena Subotičanec, VIII. razred

Dražen Subotičanec, II. muška gimnazija;

Narodna knjiga

Zagreb, 1950. g. - 1951. g.

papir, tisak, tinta, rukopis

29 x 20 cm

HŠM 30699

Rad: *Kako su pisci Moderne prikazivali naš politički i društveni život.*

Zadaćnica za hrvatski jezik Borisa Švarcmajera, VIII. razred

Boris Švarcmajer, II. muška gimnazija; Narodna knjiga

Zagreb, 1950. g. - 1951. g.

papir, tisak, tinta, rukopis

29 x 20 cm

HŠM 30682

Rad: *Koji me problemi najviše zanimaju.*

Zadaćnica za hrvatski jezik Mudrovčić Zvonka, VIII. razred

Zvonko Mudrovčić, II. muška gimnazija;

Narodna knjiga

Zagreb, 1950-1951.

papir, tisak, tinta, rukopis

29 x 20 cm

HŠM 30667

Rad: *Osvrt na dobre strane gimnazije.*

Zadaćnica za hrvatski jezik Draška Plevana, VIII. razred

Draško Plevan, II. muška gimnazija; Narodna knjiga

Zagreb, 1950-1951.

papir, tisak, tinta, rukopis

29 x 20 cm

HŠM 30706

Rad: *Koji me problemi najviše zanimaju.*

Zadaćnica za hrvatski jezik Zdravka Jurića, VIII. razred

Zdravko Jurić, II. muška gimnazija; Narodna knjiga

Zagreb, 1950-1951.

papir, tisak, tinta, rukopis

29 x 20 cm

HŠM-30670

Rad: *Koji me problemi najviše zanimaju.*

Moj dar milicioneru za Novu godinu

Božica Dorotić

Zagreb, 1963.

papir, tisak, tinta, rukopis

29 x 19,9 cm

HŠM Mp 473

Zadaćnica iz hrvatskog jezika Zorana Jurića

Zoran Jurić

Zagreb, 1963.

papir, tisak, tinta, rukopis

29 x 20,5 cm

HŠM 44507

Školska zadaća: *Da sam profesor.*

Svjetonik

List učenika Osnovne škole „Silvije Strahimir

Kranjčević“, Senj, br. 3

Senj, 1978.

52 str., ilustr., 21 x 29 cm

Vlasništvo Osnovne škole S. S. Kranjčevića, Senj

KRGUS

List učenika oš „Gustav Krklec“ - Travno

Zagreb, 1982.

34 str., ilustr., 17 x 24 cm

Vlasništvo Osnovne škole Gustava Krkleca,

Zagreb

KRGUS

List učenika oš „Gustav Krklec“ - Travno

Zagreb, 1987.

34 str., ilustr., 20,5 x 29 cm

Vlasništvo Osnovne škole Gustava Krkleca,

Zagreb

Mladice

List učenika Osnovne škole „Vladimir Gortan“,

Žminj

Žminj, 1983.

16 str., ilustr., 20,5 x 29 cm

Vlasništvo Osnovne škole Vladimira Gortana,

Žminj

Mladice

List učenika Osnovne škole „Vladimir Gortan“,

Žminj

Žminj, 1985.

24 str., ilustr., 20,5 x 29 cm

Vlasništvo Osnovne škole Vladimira Gortana,

Žminj

Nastavna sredstva i pomagala

Zidna počtnica "Shlabekuvanya tabela"

početak 19. st.

papir, kolorirana litografija

45 x 60 cm

HŠM Mp 2478.

Zidna tabla "Pregled sklanjanjah ilirskih"

Ljudevit Gaj

Zagreb, kraj 19. st.

papir, karton, tisak

38 x 47 cm

HŠM Mp 2498

Slike za školu i kuću

Zidna tabla "Šipčanica" (Trnoružica)

Fridrih Jasper; Društvo za razmnožavačku

umjetnost; H. Lefler; C. Angerer i Goeschl

Beč, 1896. g.

kolorirana litografija, papir;

kromocinkografija, papir

48 cm x 37 cm

HŠM 30765

Element film - Književnost: Grigor Vitez

Zagreb: Filmoteka 16, oko 1975.

element film: super 8 mm - Loop-sistem, kolor;

karton, papir, tisak

11 x 12 x 4 cm

HŠM 43090

Element film - Književnost: August Šenoa, 1. dio

Zagreb: Filmoteka 16, oko 1975.

element film: super 8 mm - Loop-sistem, kolor;

karton, papir, tisak

11 x 12 x 4 cm

HŠM 43091

Element film - Književnost: Vladimir Nazor - pjesnik

i borac, 1. dio

Zagreb: Filmoteka 16, 1976.

element film: super 8 mm - Loop-sistem, kolor;

karton, papir, tisak

11 x 12 x 4 cm

HŠM 43103

Element film - Književnost: Miroslav Krleža - plodovi stvaralačkog čina

Zagreb: Filmoteka 16, 1978.

element film: super 8 mm - Loop-sistem, kolor;

karton, papir, tisak

11 x 12 x 4 cm

HŠM 43101

Element film - Književnost: Dobriša Cesarić

Zagreb, Filmoteka 16, 1972.

element film: super 8 mm - Loop-sistem, kolor;

karton, papir, tisak

11 x 12 x 4 cm

HŠM 43107

Element film - Književnost: Ivo Andrić, 1. dio

Zagreb, Filmoteka 16, oko 1975.

element film: super 8 mm - Loop-sistem, kolor;

karton, papir, tisak

11 x 12 x 4 cm

HŠM 43105

Epidijaskop Vega

[Kranj, Iskra, oko 1970.]

metal, plastika

42 x 50 x 30 cm

HŠM 50548

Školski predmeti

Školska torba

Zagreb, oko 1960.

koža, metal; šivanje, tisak, graviranje

24 x 8 x 34 cm

HŠM 38557

Školska torba

Hrvatska, 20. st.

koža, metal; šivanje, lijepljenje

24 x 7 x 30,5 cm

HŠM 41016

Školska torba

Jugoplastika; oko 1975.

koža, metal, plastika; šivanje, tisak

28 x 37,5 x 10 cm;

HŠM 45675

Ilustracija za roman Devetorica hrabrih Mate Lovraka
 Danica Rusjan
 Zagreb, oko 1970.
 tuš, papir, crtanje; okvir: karton, staklo, drvo, lijepljenje
 22,5 x 18,5 x 1 cm
 HŠM 43838

Ilustracija za roman Devetorica hrabrih Mate Lovraka
 Danica Rusjan
 Zagreb, oko 1970.
 tuš, papir, crtanje; okvir: karton, staklo, drvo, lijepljenje
 22,5 x 18 x 1 cm
 HŠM 43841

Ilustracija za roman Družba Pere Kvržice Mate Lovraka
 Mladen Veža, Zagreb oko 1955.
 gvaš, papir, slikanje; okvir: karton, staklo, drvo, lijepljenje
 31 x 31 x 1,5 cm
 HŠM 43852

Ilustracija za roman Koko i duhovi Ivana Kušana (slika duha)
 Ivan Kušan
 Zagreb, oko 1958.
 kolaž, tuš; okvir: karton, staklo, drvo, lijepljenje
 26,5 x 36,5 x 2,5 cm
 Privatno vlasništvo

Ilustracija za roman Koko i duhovi Ivana Kušana (dječaci u podrumu)
 Ivan Kušan
 Zagreb, oko 1958.
 kolaž, tuš; okvir: karton, staklo, drvo, lijepljenje
 26,5 x 36,5 x 2,5 cm
 Privatno vlasništvo

Pismenost žiteljstva od preko 6 god. 1869. – 1910. Kraljevina Hrvatska i Slavonija
 Preuzeto iz: 1875.–1915. Statistički atlas Kraljevina Hrvatske i Slavonije
 Zagreb, 1915.
 preslika
 HŠM 508

Maturantice Ženskog liceja u Zagrebu s nastavnicom Kamilom Lucernom
 G. i I. Varga
 Zagreb, oko 1899.
 fotografija
 40 x 52 cm
 Mf 592

Učenice Vježbaonice ženskog liceja u Zagrebu
 Zagreb, 1911.
 fotografija
 9,5 x 14 cm
 A 1020

Licejke u Djevojačkom internatu u Zagrebu
 Zagreb, 1911.
 fotografija
 9,5 x 14 cm
 A 1202

Učenici osnovne škole u Gundulićevoj ulici u Zagrebu s razrednicom S. Salezijom
 Zagreb, 1936/37.
 fotografija
 17 x 24 cm
 Mf 1171

Učiteljica Ljerka Brössler s učenicima
 Zagreb, 1938.
 fotografija, crno-bijela
 9 x 14 cm
 Mf 1303

Učenice pri nastavi početnog čitanja i pisanja
 El Shatt, 1944.
 fotografija, crno-bijela
 HŠM Mf 120/14

Učenici Osnovne škole Sv. Duh s učiteljicom Viktorijom Potočnjak
 Branimir Milošević
 Zagreb, 1. pol. 20. st.
 fotografija
 9 x 14 cm
 HŠM 38980

Učenici Osnovne škole Sedam sekretara SKOJ-a
 Agefoto
 Zagreb, 2. pol. 20. st.
 fotografija
 9 x 12 cm
 HŠM 35446

Dubrovnik — Etnografski muzej, žitnica Rupe

Predmet: Hrvatski

26. kolovoza – 27. rujna 2022.

ORGANIZATOR IZLOŽBE

Zagrebačka slavistička škola
Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

SUORGANIZATORI

Dubrovački muzeji
Hrvatski školski muzej
Hrvatsko filološko društvo

AUTORICE IZLOŽBE

Ana Čavar
Lahorka Plejić Poje

KUSTOSICE

Marta Kiš
Karla Pudar

KOORDINATORI IZLOŽBE

Štefka Batinić za Hrvatski školski muzej
Ivica Kipre za Dubrovačke muzeje
Iva Nazalević Čučević za Zagrebačku slavističku školu

PARTNERI

CARNET
Kinorama
Croatia Film

AUTORICE DIGITALNIH SADRŽAJA

Josipa Erceg
Ivana Klindić
Ana Žagmešter

DIZAJN IZLOŽBE

Šesnić&Turković

SKENIRANJE I FOTOGRAFIJE

Sanja Nekić
Fredy Fijačko
Željko Pecotić
tehnički postav
Dubrovački muzeji

Izložbu financiraju Zagrebačka slavistička škola, Filozofski fakultet u Zagrebu i Sveučilište u Zagrebu, sponzori i donatori: Zaklada AIC, Hrvatska pošta, Hrvatska elektroprivreda, CIAK Grupa, Croatia osiguranje, BC Institut, Ingemark i Agens.

Vukovar — Gradski muzej Vukovar**Predmet: Hrvatski**

18. travnja – 26. lipnja 2023.

AUTORICE IZLOŽBEAna Čavar
Lahorka Plejić Poje**KUSTOSICE**Marta Kiš
Karla Pudar**KOORDINATORI IZLOŽBE**Štefka Batinić za Hrvatski školski muzej
Zoran Šimunović za Gradski muzej Vukovar**ORGANIZATOR IZLOŽBE**

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

SUORGANIZATORIGradski muzej Vukovar
Hrvatski školski muzej
Hrvatsko filološko društvo**PARTNERI**CARNET
Kinorama
Croatia Film**AUTORICE DIGITALNIH SADRŽAJA**Josipa Erceg
Ivana Klindić
Ana Žagmešter**TEHNIČKI POSTAV**

Gradski muzej Vukovar

SKENIRANJE I FOTOGRAFIJESanja Nekić
Fredy Fijačko
Željko Pecotić**DIZAJN IZLOŽBE**Šesnić&Turković
Barbara Bjeliš
Andrea Šumberac**LIKOVNI POSTAV**Goran Turković
Marta Kiš
Karla Pudar

Izložbu financiraju Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, sponzori i donatori: Zaklada AIC, Hrvatska pošta, Hrvatska elektroprivreda, CIAK Grupa, Croatia osiguranje, BC Institut, Ingemark, Agens i Cesting.

Filozofski
fakultet
Sveučilišta
u Zagrebu

Gradski
MUZEJ
Vukovar

Vukovar
Municipal
MUSEUM

HRVATSKI
ŠKOLSKI
MUZEJ

ЛФД
Hrvatsko
filološko
društvo

CARNET

AIC FOUNDATION INC.

Bruxelles — Europski parlament u Bruxellesu**Predmet: Hrvatski**

08. – 10. rujna 2026.

DANI HRVATSKE JEZIČNE POVIJESTI, KULTURE I GASTRONOMIJE

ORGANIZATOR IZLOŽBE

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

SUORGANIZATORI

Hrvatski školski muzej

Hrvatsko filološko društvo

AUTORICE IZLOŽBE

Ana Ćavar

Lahorka Plejić Poje

SURADNIK U ORGANIZACIJI GOSTOVANJA

Marko Alerić

KOORDINATOR IZLOŽBE

Štefka Batinić

PRIJEVOD NA ENGLLESKI

Mila Pandžić

DIZAJN IZLOŽBE

Šesnić&Turković

SKENIRANJE I FOTOGRAFIJE

Sanja Nekić

Fredy Fijačko

Željko Pecotić

Štefka Batinić

*Postav pokretne izložbe Predmet: Hrvatski financiran je sredstvima
Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih.*

